

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2003.

13.
kötet

IN MEMORIAM
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Tellingner István
rajzaival

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816).
A portré Stunder János Jakab (1797)
nyomán Rohn Alajos műve (1860)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

A NAGYSÁGOS FEJEDELEM

A Vezérlő Fejedelem bujdosó könyveinek üzenete
II. Rákóczi Ferenc vallásossága és valláspolitikája
A Rákócziak várjai és várkastélyai
Rákóczi és a kurucok a szlovák népköltészetben

KAZINCZY ÉS KORA

Kazinczy Ferencről mai szemmel
Kazinczy Ferenc a magánéletben
Nagy János Tasso-fordítása
Kazinczy Ferenc és Kazinczy Lajos emléktáblája

MESTEREK ÉS MŰVEK

Egy falusi lelkipásztor könyvtára a 19. század végén
Nikolaus Lenau ébresztése
Irodalmi találkozások Újhelyben
A Sorstalanság nyelvi megközelítése
Weinrauch Katalin és a kárpátaljai magyar gyermeklírja

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Szalay Sámuel szerepe a cseh református misszióban
Dókus Gyula, Nagy-Zemplén utolsó alispánja
Rendhagyó napló az I. világháborúból
A Karpathenverein lőcsei tevékenysége az 1920-as években
Szabó Zoltán professzor felemás igában
Az erdélybenyei zsidóság sorsa
Vallomások, jegyzetek a Bodroghözről

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

A Kassai Történelmi Egyesület és a Hajnóczy-érem
Márai Sándor Kassája
Kiss Sándor, a kisgazda politikus
Az „Édes anyanyelvünk” verseny három évtizede
Környezetkultúránkért Újhelyben és Füzérkomlóson
Ködöböcz József szakirodalmi munkássága

TARTALOM

A NAGYSÁGOS FEJEDELEM

SZEMERE MIKLÓS: Rákóczi szelleméhez (vers)	1
KISS ENDRE JÓZSEF: A bujdosó könyvek üzenete	3
ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY: II. Rákóczi Ferenc vallásossága	7
LADÁNYI SÁNDOR: A Rákóczi-szabadságharc valláspolitikája	15
CSORBA CSABA: A Rákócziak várai és várkastélyai	21
ŠTEFAN ELIAŠ: II. Rákóczi Ferenc és a kurucok a szlovák nép mondáiban és meséiben	31
CSEH KÁROLY: Versek, műfordítások	38, 156
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Rákóczi-induló	39
HALÁSZ GYÖRGY: II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak újratemetése Kassán 1906-ban	43

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN: Kazinczy Ferencről – mai szemmel	51
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy a magánéletben (1)	61
KAZINCZY FERENC A. G.: Képek Kazinczy családi életéből	75
SZILÁGYI FERENC: Versek	86, 116
BALÁZS ILDIKÓ: Kazinczy Ferenc fordítói stílusa a Barnhelmi Minna című dráma tükrében	87
HAUSNER GÁBOR: Ki volt Nagy János, Tasso győri fordítója?	95
TORQUATO TASSO Negyedik Könyve. Nagy János fordításában	101
MARTOS JÓZSEFNÉ: Emléktáblánk előtt Kufsteinben	117
FICSOR MIKLÓS: Versek	124
PÁVAI GYULA: Kazinczy Lajos emléktáblája Aradon	125

MESTEREK ÉS MŰVEK

BENKE GYÖRGY: Egy abaúji falusi lelképásztor könyvtára a 19. században	127
DOMOKOS MÁRIA: Lavotta János színpadi kísérőzenéje	133
KÁLI SÁNDOR: Versek	140
R. TOMA KORNÉLIA: A Hunyadi-drámák értékvilága a felvilágosodásban és a romantikában	141
PÁSZTOR EMIL: Arany János „Toldi”-jának személyessége	151
FEHÉR JÓZSEF: Nikolaus Lenau ébresztése	157
HÖGYE ISTVÁN: Irodalmi találkozások Újhelyben	169
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	176, 192
KATONA REZSŐNÉ: Kertész Imre <i>Sorstalanság</i> című regényének nyelvi megközelítése	177
KOMÁROMY SÁNDOR: Weinrauch Katalin és a kárpátaljai magyar gyermeklírja	183

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

BENCSIK JÁNOS: Egy 16. századi tokaji vármetszet jelentéstani értelmezése	193
FEHÉR ERZSÉBET: Nemesi leánynevelés Zrínyi Ilona korában	197
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Versek	2, 202
DIENES DÉNES: A Sárospataki Református Egyházközség a 18. században	203
DUDÁS SÁNDOR: Versek	214
RICHARD PRAŽÁK: Szalay Sámuel szerepe a cseh református misszió megszervezésében	215
PUSZTAI MÁRIA: Adatok a Taktaköz népi állattartásáról. Dessewffy András panasza 1786-ban	223
MIZSER LAJOS: Régi belterületi nevek Zemplén megyében	229
KATONA KÁLMÁN: Versek	232
KOMPORDAY LEVENTE: Dókus Gyula, Nagy-Zemplén megye utolsó alispánja	233
EVVA MARGIT: A csabacsüdi Dókus család rokoni kapcsolatai	247
SOMOGYI GÁBOR: Egy katona rendhagyó naplója az I. világháborúból	755
KŐSZEGHY ELEMÉR: Lőcsei éveim (1924–1936)	267
MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ: Az <i>Új Idők</i> művelődésformáló szerepe	279
KOVÁTS DÁNIEL: Szabó Zoltán a célkeresztben	289
SZABÓ ZOLTÁN: Felemás igában (Feljegyzés Kádár Imre könyvének passzusaihoz)	297
RAVASZ LÁSZLÓ: Dr. Szabó Zoltán	304
HORVÁTH KÁLMÁN: Az erdőbényei zsidóság a XX. század első felében	305
NAGY JÁNOS: Fejfák humora	311
ILLÉS LÁSZLÓ: Arcélek és számok. Vallomások, jegyzetek a Bodrogközről	319
BERECZ JÓZSEF: Pataki emlékeim az 1960-as évekből	331

[Folytatás a borító 3. oldalán.]

Stéphalom

A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve

13

SZEMERE MIKLÓS *Rákóczi szelleméhez*

Midőn bölcsőd koszorúzza
Rabigába dőlt hazád,
Nagy halott! a haldoklónak
Megtört lelke száll hozzád.

A te szíved rég elvérzett,
Az enyém most vérzik el...
Végsőt dobban tán az ősznek
Lágy meleg szellőivel.

Szinte hallom a közelben
Híveidnek víg zaját, –
Szinte látom csillogni a
Hála s öröm poharát.

Bölcsőd és sírhalmod között
Dicsőnk! mily távol a tér...
De forró marad sóhajunk,
Amíg sírkövedhez ér.

Ott eped, ott lengi körül
Bemohosúlt sírköved
A Hellespont csendes partján
A zúgó tenger felett.

Mondd: mi vár lelkünkre ott fenn,
Feledés, bék, nyugalom?
Vagy örök emésztő lánggal
Ég a honfi fájdalom?

Óh! ha így van, akkor lelkünk
Örök létig haldokol –
Csak mese az igaz üdve...
S a menyország is pokol.

(1881. A költő egyik legutolsó verse)

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Bujdosóének

Alsóregmecnek ajánlom

1.

Hallom, mint zúgnak a szörnyű csapások,
a fejsze villan, erdőnk megvonaglik;
rajtunk tipornak gyilkosok, patások,
bitor pribékek ülnek itt a lagzit.

Kihűlőfélben élet-áradások:
a verejték s a könnyözön patakszik,
nem szűnnek mégsem átkos sorvadások.
Reménytelenség-tenger öble habzik.

Rákóczink, lelked hajnalt hozzon újra,
tekintsd az átkunk, sújts lidércre, gúzsra!
Szabad legyen, mindig szabad szívünk!

Te, bujdosók vezére, merre mentél?
A nagy világban nélkülünk kerengtél.
Mégis szabadság vagy, te fény-ívünk.

2.

Mohács, Nagymajtény félelem-lidérc,
circumdederunt-fájdalmak öveznek,
rozsdásodik már múltunk büszke érce.
Ha magyar vagy, ripőkök megköveznek.

Gyászfátylat öltött Kárpát drága bérce.
„Tűnjünk el innen!” – mindent e lapra tesznek.
De szívedet ez a zaj mégse sértse,
ne érje védőjét jónak, nemesnek!

Tengerbe nézel, tiszta végtelenbe;
hitet lövessz a béna értelemben,
szakadékkunk fölé vonsz szép szívárványt.

Sugaras élet áramlása jött el;
te megküzdöttél minden szürke köddel.
Örökre zengsz minékünk hős kiáltványt:

3.

– Felszakadnak a magyar nép sebei,
hogy tisztuljunk meg végre a jövőben.
Ha bajunkat a sok ocsmány neveti,
ne féljünk, mert hitünk megtart erőben.

Fejszecsapás, hogyha erdőnk sebezi,
ág-ostorok ágaskodnak előttem.
Küzdj, népem, mert nagyok a baj jelei!
Rontást ronts el, s tölgyként állsz zord időben. –

Három századnak furcsa vonulása:
fosztott remények éjbe fordulása;
de születésre derül már az óra.

Rákóczi, hozz gyógyírt szívünkre végrel!
Élet hitét lobbantsd e bús vidékre!
Belőled árad létünk indulója.

A NAGYSÁGOS FEJEDELEM

KISS ENDRE JÓZSEF

A bujdosó könyvek üzenete

A Rákóczi-szabadságharc zászlóbontásának háromszázados évfordulóján sok szó esik a Fejedelemről, bujdosó társairól, viszont keveset tudunk azokról a szellemi „*partnereiről*”, a könyveiről, melyek ugyancsak osztoztak a számkivetettek sorsában. A bujdosóknak nagy szükségük volt könyvekre: ezek tarthatták bennük a lelket, elfoglaltságot jelenthettek a tétlenségben, oldhatták világvégi magányukat, vigasztalást nyújthattak a számukra. Az ő korukban még a könyvtár elevenen tükrözte gazdájának az ízlését, személyiségét. Minél jobban ismerjük tehát *Rákóczi* könyveit, annál többet tudhatunk meg a bujdosók Fejedelméről.

A Fejedelmet már ifjú korában több szál kapcsolta a könyvekhez. Az egyik erős kötelék ezek között a családi örökség. Ősei között, az egyik ágon ott volt *Zrínyi Miklós* a költő és hadvezér, s a *Zrínyiek* jelentős családi könyvtára. Apai ágon pedig találkozhatunk *Zsigmond* dédapjával, akinek hitvalló magatartása tette lehetővé az első teljes magyar nyelvű Szentírásnak, a Vizsolyi Bibliának a kinyomtatását. Nagypja – *I. Rákóczi György* rangjához és vagyonához méltó könyvesház kialakításán fáradozott – még *Mátyás* király corvináit is megpróbálta visszaszerezni a töröktől. Tudatosan gyűjtötte a könyveket itthonról, külföldről. Számos szerző adott hálát bőkezűségéért, mivel könyvének kiadását támogatta. A magyar református egyház az első énekeskönyvet – az Öreg Graduált – a román alattvalói az első román nyelvű Újszövetséget, a pataki Kollégium pedig az első könyvtártermét köszönheti nagylelkűségének. Fia, *III. Zsigmond* herceg talán még nála is több tehetséggel és hozzáértéssel építette tovább a fejedelmi könyvtárat.

Rákóczi Ferenc apja már a grófi cím birtokában kötött házasságot *Zrínyi Ilonával* 1666-ban. A Wesselényi-féle összeesküvés vezére lett, s családjának ellenreformációs tevékenységére tekintettel kapott kegyelmet és válthatta meg az életét súlyos váltságdíj árán. A Vezérlő Fejedelem gyermekkorában édesanyjával, *Zrínyi Ilonával* élte át Munkács ostromát. Nehezen dolgozta fel, hogy 12 évesen elszakították családjától és *Kollonics Lipót* római katolikus egyházfő gyámsága alatt tanították. Csehországi neveltetésére a neuhausi jezsuita rendházban azzal a – keresztyénnek semmiképpen sem nevezhető - hátsó szándékkal került sor, hogy amennyiben szerzetesrendben marad, hatalmas vagyona az egyházra száll, a bécsi udvar ellen lázongó családja pedig – mivel törvényes utódai nem lehetnek - véglegesen kipusztul. Tanulmányi évei alatt, magyar személyzetét maradéktalanul eltávolították mellőle, a külvilágtól elszigetelték nehogy a rebellis magyarok „rossz” irányba befolyásolják a gondolkodását vagy – adott alkalommal netán – elrabolják.

Ilyen körülmények mellett nem csoda az, hogy inkább a könyvek között talált jó barátokra. Egy hazai könyvjegyzékét és bécsújhelyi fogságának olvasmányait ismerjük, valamint a szám-

űzetés rodostói könyvtárát.¹ Nem tudjuk azonban, hogy a Rákóczi-uradalmak kastélyaiban, a Felvidéken, Erdélyben, pontosan hány és milyen könyvtár állt a fejedelem rendelkezésére, milyen könyvei voltak a prágai egyetemi tanulmányai vagy itáliai utazása, lengyelországi, franciaországi tartózkodása alatt? Emiatt a Fejedelem könyvtáráról csupán mint töredékről beszélhetünk.

A korabeli följegyzésekből kitűnik, hogy nem volt olyan napszak, és állapot, amelyben Rákóczi idegenkedett volna az olvasástól: „*Délután a könyvek olvasásában ő felsége mulatozván, s az expedíciók subscriptiójában is, a' várban contineálta magát. . .*” (Ma így mondanánk: délután könyvek olvasásával töltötte az időt, majd a küldemények aláírásával a Várban foglalta el magát.)²

„*A' Felsőes Fejedelem szokása szerint korán reggel felkelvén és némely magánosan való írásokban foglalatokodván, ezután Missét hallgatott, kinek végbevittele után bőjtölvén, azon kívül is, egész nap, ő felsége multságának kedvéért Bodrogon túl vadászni kiment és ott egész nap mulatván, éppen csak sötét estve vissza-jött. Postán jött némely levelek és könyvek olvasásában, s egyéb szükséges dispositióknak (utasításoknak) rendben való vitéleiben sokáig occupálódván, (foglalatokodván) ő felsége azután lenyugodott.*”³

Később, a tábori körülmények között sem hagyott fel a könyvekben való búvárkodással:

„*Tudományos munkákat nemcsak a munkácsi, szerencsi, sárospataki pihenései közt olvasott, hanem út közben és a táborban is. A posta minduntalan hozott neki új könyveket – Aesopus, Ovidius, Seneca, Caesar, Tacitus mellett az európai, s különösen a magyar irodalom újdonságai érdekelték.*”⁴

A száműzetésben egy látogatója jegyzi fel róla:

„*Naponként 3-4 órát latin, vagy francia nyelvű munkák írásával töltött. Bizonyos órákat az áhítatosságának szentelt, másokat olvasásra. . . Jóságos, nagylelkű, szeretetre méltó, vallásos és rendkívül áhítatos volt: napjában öt különböző jámborsági gyakorlatot végzett.*”⁵

Az olvasó Fejedelem hazai és a rodostói könyvvállományában csupán öt olyan könyv van, mely mind a kettőben megtalálható. Előfordulásuk véletlen is lehet. Ezek: a Biblia, *Agoston* Valomásai, egy egyháztörténet,⁶ *Julius Caesar* gall háborúja és *Fénelon* Thélemakhosz-a. De megtörténhetett, hogy élete legválságosabb időszakaiban, a fogságban, a száműzetés kezdetén, ezek állták ki leginkább a barátság próbáját. Egész könyvtára közel 800 kötetes. A maga korában tekintélyes gyűjtemény, de a *Rákócziak* hajdani – több ezer kötetes – bibliotékájához képest inkább alkalmi, kézikönyvtár. Olyan, amelyet a fogság, a tábori körülmények, a száműzetés megengedett.

Ha tetszőlegesen, témájuk szerint 22 csoportba soroljuk a könyveit, akkor a legnépesebb csoporttól a legkisebb felé haladva, ezeket a főcímetek kapjuk: kegyesség, jezsuita szerzők, protestáns szerzők, szépirodalom, história, életrajz, természettudomány, bibliák, politika, udvari irodalom, magyar vonatkozású művek, filozófia, görög-római klasszikusok, jogtudomány, földrajz és útleírás, nyelvészet és retorika, igehirdetés, janzenista szerzők, egyháztörténet, egyháztan, hadtudomány, moralisták. Szembeötlő, hogy a legtöbb könyvet tartalmazó 8 csoport, az anyag egyharmada többnyire, a teológiai irodalomhoz sorolható. Különösen a rodostói könyvtárra jellemző, hogy háromegyede egyházi könyvekből áll. Megismerkedhetünk egy sereg olyan szerzővel akik 300 éve divatosak voltak, ma már azonban a szaklexikonokban sem találjuk meg nevüket.

¹ *Zolnai B.* = Itk 1955. 288-295. *Heckenast G.* = Itk 1958. 25-36. *Thaly K.*: De Saussure Czézárnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730-1739-ből és följegyzései 1740-ből. Bp. 1909. 354-368.

² II. Rákóczi Ferenc leveleskönyve 1703-1712. Szerk. *Thaly Kálmán.* II. Bp. 1873. 608.

³ *Beniczky Gáspár* naplója 1707-1710. In: Rákóczi Tár. Szerk. *Thaly Kálmán.* Pest, 1866. 53-54.

⁴ *Márki Sándor.* II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1909. II. 444.

⁵ De Saussure Czézárnak. . . id. m. 321., 327.

⁶ Nem tudjuk azonosítani. Talán Eusebius, vagy Socrates egyháztörténetéről lehet szó.

A bujdosó könyveknek a maguk sajátos módján, reprezentálniuk kellett azt a világot, amit a Fejedelem maga körül kialakított. Nyelvüket illetően, találunk itt görög, latin, francia, olasz, spanyol, német, holland és magyar nyelvű nyomtatványokat. Az antikvák nem maradhatnak ki egyetlen főúri könyvtárból sem. A már említett *Aesopus*, *Ovidius*, *Seneca*, *Caesar*, *Tacitus* műveit kiegészíthetjük *Herodotos*, *Flavius Josephus*, *Euclides* műveivel és *Augustus* császár, *Marcus Antonius*, *Lepidus*, *Pompeius*, *Crassus*, valamint *Kleopátra* és világhódító *Nagy Sándor* életrajzaival.

Rákóczi korában még vannak polihisztorok. Ez a sokirányú érdeklődés magyarázza talán, hogy a humanista tudósok bölcseleti munkái mellett, megtaláljuk nála az alkalmazott tudományok könyveit, az orvostudomány, matematika, csillagászat, ásványtan, földrajz, valamint a biológiai, a mechanikai, építészeti ismeretek köréből. S az érdeklődését illetően tudjuk pl., hogy a Vezérlő Fejedelmet a pataki Várban három napon át szórakoztatta a Kollégium tudós tanára, *Simándi István*, a látványos fizikai kísérleteivel.

Sajátos része könyvtárának az udvari irodalom, melyben megtaláljuk azokat a diszciplinákat, melyek szükségesek voltak a vezetői képességhez és tájékozódáshoz a história, a diplomácia, a jogtudomány és politika, valamint a hadtudományok terén. De ide tartoztak az udvari kalandokról szőtt gáláns történetek, romantikus elbeszélések éppúgy, mint a főúri házak vezetésével, vagy a lótarással, a kertészettel, vagy az udvari etikettel foglalkozó könyvek. Hazai vonatkozásban itt találjuk a magyar és az erdélyi alkotmányt, a magyar király egyházban betöltött szerepéről szóló munkát, *Thököly Imre* életrajzát, s több külföldi szerzőnek a magyarországi török háborúkról, a magyar történelemről, kultúráról szóló könyvét.

Az irodalmi műveltség moralistái, prózai és lírai forrásai, nyelvészeti és retorikai szakkönyvei nem hiányozhattak a korabeli gyűjteményekből. *Rákóczinál* a legtöbb szépirodalmi mű a XVI-XVII. századi francia irodalom szerzőitől származik, többek között, *Ablancourt*, *Arnauld*, *Boileau*, *Bossuet*, *Bourdoulou*, *Kálvin János*, *Fénelon*, *La Bruyère*, *Mabillon*, *Masillon*, *Matthieu Pierre*, *Marie-Catherine des Jardins*, *Montaigne*, *Navarrai Margit*, *Pascal*, *Patin*, *Racine*, *Saint-Evremond*, *Scarron*, *Vaumorière* tollából. Az itáliai irodalmat nyolc olasz nyelvű és tizenhat itáliai vonatkozású mű képviseli, közöttük *Calepinus Ambrosius*, a szótárszerkesztő, *Brandolini*, a költő és zenész, *Valeri*, az építész. *Boccaccio*, *Machiavelli* műveiből, népszerű spanyol szerzőkből is válogathatunk.

Magyarázattal tartozunk még a teológiai irodalom nagy száma miatt. Megállapíthatjuk, hogy az istenkeresés vonásai feltűntek *Rákóczinál* már akkor, amikor az európai udvarokban teltek hétköznapjai. Már akkor megmutatta magát a kegyes Fejedelem, aki személyes imádságával nyitotta meg a Nemesi Kompania kolozsvári avatását, zászlószentelést, a pataki öregtemplomban tartott udvari ceremóniát, a szécsényi országgyűlés fejedelmi eskütelét. Vonzotta az elmélyült hitélet, és a Párizs melletti Grosboisban, a kamalduliak kolostorában kapott lelki táplálékot és irányítást. Az 1710-es évek közepétől még a gáláns regények olvasásával is felhagyott és ezeket a könyveket eltávolította könyvtárából.

Hozzálatott a maga Vallomásainak a megírásához, mint a mennyei Atyának megtérő, bűnvallást gyakorló gyermeke, ezzel az alcímmel: „*Életét sirató, a Gondviselés kegyelmes vezérletét áldó, bűnös embernek vallomásai*”. Ebben leírja: „*Színház, kártyajáték, vadászat, társaságok és bőséges lakomák voltak mindennapi táplálékaim... királyi termekben és kertekben laktam, amelyekhez hasonlókat a régiek sohasem láttak... pénzem elég volt ahhoz, hogy állásomnak megfelelő cselédségem, vadászlovaim és közfeltűnést keltő ruházatom legyen. És mégis, szívem nyugtalan volt, mert Tőled messze*

távolodott.”⁷ „Megleltem az igaz békét – írja másutt – melyet sok országban és tartományban, tengeren és városokban kerestem, de sem fejedelmi állásban, sem a magánember életviszonyai között, atyai pártfogóm, a legnagyobb király udvarában, föltalálni nem tudtam...”⁸ Annak az Ágoston egyház-atyának a hatása érződik lelkiségén, akitől megtanulhatjuk, hogy nem nyugszik meg az emberi szív, amíg meg nem találja békességét az Istennel való közösségben.

A keresztyén Fejedelem sorsát a hite segítette elhordozni: egyenes gerinccel visszautasítani a császári kegyelmet, de elzárkózni attól is, hogy pogány sereggel európai keresztyén uralkodó ellen törjön. Vallásosságának gyümölcsként rendszeresen tett adományokat rendházak, missziók, alapítványok támogatására, s rodostói házában kápolnát rendezett be a mindennapos istentiszteletek gyakorlására. Írt a Vallomásai mellett imádságos könyvet mindenek lelki épülésére.⁹ Miközben *Kempis Tamás*, *Aquinói Tamás*, *Szent Ferenc* és *Szent Teréz* könyvei is a „barátai” közé sorakoztak, a keresztyén Fejedelem „*úgy élt, mint a szerzetes, úgy gondolkozott, mint a szentek és úgy írt, mint az egyházatyák*” – ahogy egyik életrajzírója mondta.¹⁰ A reformkatolicizmuson belül egymással szembenálló jezsuiták és janzenisták könyvei megfértek a polcán a felekezetétől egyébként idegen, protestánsok, kálvinisták és lutheránusok – igen nagyszámú – könyveivel együtt. Amikor janzenizmussal vádolták, nyilatkozatában megtagadta a kegyelem-tant a „*kegyelem doktora*”, *Jansenius* szerint, mondván, hogy nem janzenista, de nem tagadta meg a kegyelem-tant *Ágoston* szerint,¹¹ akinek a felfogását továbbra is osztotta: „*Szeress és tégy, amit akarsz!*”

Kiről üzennek tehát a bujdosó könyvek?

Egy klasszikus műveltségű, széles látókörű, tudós hajlamú, írói vénával megáldott Fejedelemről, aki talán jobban otthon volt Európában mint azok, akik kitaszították belőle.

Arról a fejedelmi jelenségről, akit a száműzetésének szegénységében és magányában a török nép mégis „*magyar királyként*” tisztelt, s akinek feltehetően – a könyvei alapján mondhatjuk – sokat köszönhetne a Kárpát-medence és Európa könyvkultúrája, ha a hazájában maradhat.

Üzennek a keresztyén uralkodóról, aki hitben és erkölcsben magasan föléje nőtt korának, s benne azoknak, akik pályafutását kerékbe törték, s míg az utókor őt egyre magasabbra, méltóbb helyére emelte, amazokat átadta a feledésnek.

Üzennek arról a keresztyén magyar emberről, aki – bár felekezetéhez hűség maradt – annyi eredeti, krisztusi értéket tett közkinccsé példamutatásával és tanításával, hogy nem helyezhető el a mindennapi kategóriákban: hitvalló élete és műve nem köthető egyetlen felekezethez vagy irányzathoz, mivel az a teljes hazai keresztyénség és az egész keresztyén Európa egyetemes öröksége.

Végül üzennek a könyvek a Bujdosó Fejedelemről, aki megtestesíti azoknak a mindenkori magyaroknak a sorsát, akik bár elvesztik hazájukat, s mégis kitaranak a nemzet szabadságának ügye mellett.

S akinek a szellemisége immár megkerülhetetlen minden alkalommal – legyen az 1848-ban, 1956-ban, vagy napjainkban – valahányszor hitelesen kibontják a magyar szabadság zászlaját.

⁷ *Fraknoi Vilmos*: II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái. Bp. 1904. 10.

⁸ *Fraknoi* id. m. 12.

⁹ Egy keresztyén fejedelem áhításai. 1876.

¹⁰ *Fraknoi Vilmos*: Rákóczi vallásossága. = Rákóczi-album. Bp. 1904. (Oldalszám nélkül)

¹¹ *Zolnai Béla*: Magyar janzenisták. = Minerva 1924. III. évf. 66-97.

ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY

II. Rákóczi Ferenc vallásossága

„A test lát a szemekkel, a lélek hit által lát, amidőn hisz...”¹

A Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulójára, illetve a jubileumi Rákóczi-évek alkalmára már eddig is jó néhány tanulmány készült. 2003 elejétől folynak a különféle megemlékezések a felkelés eseményeiről. A Rákóczi-évtized megünneplésének évfordulóihoz kapcsolódik jelen tanulmány is II. Rákóczi Ferenc vallásosságának rövid ismertetéséről. Ennek szükségességét a téma szépsége és fontossága mellett különösen indokolja az az általános jelenség, hogy korszakunkat és hazánkat még mindig nem a vallásos magatartás és az egyházhoz és annak erkölcsi igazságaihoz való alkalmazkodás jellemzi, hanem az érdektelenség, a liberális vallásosság, illetve vallásellenesség. Ehhez tartozik a társadalmi közösségek és annak legfőbb alkotó eleme, a család életét meghatározó normák és etikai elvek és szabályok felrúgása, cáfolata, olykor kigúnyolása. Rákóczi vallásos élete olyan örökérvényű törvényeket, igazságokat és szépségeket hordoz, amelyeket közel hozni, példaként állítani a XXI. század társadalma elé, múlhatatlanul fontos kötelesség. Igazat kell adnunk Ravasz Lászlónak, aki ekként ír a nagy fejedelemtől egyik tanulmányában: „A magyar lélek praxis pietatisában Rákóczi nagyszerű példa: vallásossága annyira lényeges, annyira evangéliumi, hogy minden lényeges és evangéliumi hithez egész közel áll. Egykori írórdeákja, minisztere, Ráday Pál a korszak legnagyobb református imádkozója annyira közel áll szívéhez, hogy nem lepne meg, ha kiderülne, hogy együtt is szoktak imádkozni.”²

II. Rákóczi Ferenc nem volt hitünk sorsosa.³ Ő római katolikusnak született, annak neveltetett, sőt már atyját abban neveltette a fanatikus Báthory Zsófia, mégis a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján minden magyarnak hálás kegyelettel kell felújítani személyének és küzdelmének áldott emlékét. Sőt – mint Révész Imre írja –: „minekünk, reformátusoknak külön is meg kell emlékeznünk róla. Nemcsak úgy, mint a nemzetért mindent feláldozó magyar hazafiság egyik tündöklő példájáról, hanem úgy is, mint a legkeresztyénibb lelkű magyarok egyikeről, aki örök példát adott rá, miként lehet valaki a saját egyházának teljesen meggyőződött, buzgó híve és ugyanakkor más egyházakba tartozó magyar keresztyén testvéreinek őszinte jóakarója, a krisztusi istenfélelemnek az övéitől eltérő vallási formában is felismerője és megbecsülője.”⁴

¹ II. Rákóczi Ferenc: Fejezetek a Vallomásokból. (A továbbiakban: Vallomások.) Bukarest, 1977. 95.

² Ravasz László: Legyen világosság. Bp., 1938. 339.

³ E tanulmány eredetileg a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma egyháztörténeti szekciójának szaktanfolyamán előadasként hangzott el Miskolcon, 2002. július 8-án.

⁴ Révész Imre: II. Rákóczi Ferenc. = Belmissziói Útmutató, 1934-35. 147.

II. Rákóczi Ferenc gyermek- és serdülőkori vallásos hatásai

A vallásos nevelést kicsiny gyermekkorban kell kezdeni, sőt talán még előbb is. Krisztus figyelmeztet: engedjétek hozzám jönni a kisgyermeket. A csecsemőkori Rákóczit is érték vallásos hatások bőven. Az első, amit érzékelhetett az anyai szeretet mellett, valami fanatikus egyoldalúság. Négy hónapos korában az árván maradt Ferenc és a négy éves Julianna testvére otthonában először erős jezsuita szemléletű befolyás érvényesült nagyanja, Báthory Zsófia részéről. Báthory Zsófia a gyermekek anyját, Zrínyi Ilonát is vallástalannak, kapzsinak tartotta, s befolyását igyekezett lehetetlenné tenni. Zrínyi Ilona viszont látta, hogy milyen károsodás éri a családot, az árvákat a protestáns- és kurucellenes elfogult intézkedések miatt Munkácsra és máshol is. Elhatározta, hogy gyermekeivel együtt felkerekedik és elhagyja Munkácsot. 1677. december 15-én, télvíz idején, Sárospatakra, illetve Regécre költözött. Munkácsra csak a következő évben tértek issza. Ekkor már Kőrösi György, a derék nemesember lett a gyermek gondozója. Testi nevelését a Patakon tanult Badinyi János végezte, az elemi ismeretekre és hittanra Bárkány János oktatta, aki a gyermek Ferenc első iskolai könyvébe bevezetőül ezt a szép igét írta: „A bölcsességnek kezdete az Úrnak félelme” (Zsolt 111, 10).⁵ Később így emlékezik a fejedelem erről az időszakról: „tanítóim képezték ki bennem a rangomhoz illő erkölcsöket és rászorítottak az imádkozásra”, bár ezen a téren nem volt ellenállás benne. A tanulás helyett azonban jobban szerette a fegyvereket.⁶ Anyjának Thököly Imrével való házassága meglehetősen visszatetszést váltott ki belőle. Önéletrajzában ír arról, hogy anyja őt igazán, komoly szeretettel szerette, viszont házasságkötését mindig súlyos szerencsétlenségnek tartotta, és mostohaapjával szemben soha sem tudott felmelegedni.⁷

A serdülőkorba került ifjút a családi és hitbéli nevelés segítette át életének tragikus eseményein. Erre nem sokkal később sor került, amikor otthonukat, Munkácsot az osztrák seregek három évi ostrom után elfoglalták és a családot felszámolták. Kollonich esztergomi érsek gyámsága alá helyezte a bécsi udvara gyermek Ferencet. Az érsek parancsára anyjától és testvérétől elszakítva a neuhausi jezsuita iskolába szállították erőszakkal. Anyját és nővérét az Orsolya rend kolostorába zárták.

Mikor belökték Ferencet a kollégium kapuján, a bánattól kimerülten zokogásban tört ki, aztán imádkozni kezdett. Vallomásaiban erről így ír: „Azért minden emberi tanács nélkül teljesen tehetetlenül, a te irgalmadból a legjobbat választottam ki magamnak, ... az árvák atyjához folyamodtam, és három álló napig, az alvás idején kívül ... nem szüntem meg tégedet imádni és hozzád esedezni. ... Asztalhoz ültem, mialatt könyveim egyre hullottak és visszavonultam ... magános ágyacskámhoz megújult bánattal... azért nem is emberek, hanem te vigasztaltál meg, én Istenem ... Te tartottál meg, Istenem...”⁸ Azt pedig, hogy milyen szándék vezette a bécsi udvart a Rákóczi családdal kapcsolatban, szintén a Vallomásokból tudhatjuk meg: „az érsek arra törekedett, hogy ... nénémet apácává, engemet pedig jezsuitává téve a mi házunk kipusztuljon és a jezsui-

⁵ *Asztalos Miklós*: II. Rákóczi Ferenc és kora. Bp., 194. 43.

⁶ Uo. 44.

⁷ Uo. 43.

⁸ Vallomások, 51-52.

ita atyákra háramolják az örökösödés joga.”⁹ Később már hozzászólt ehhez a neveléshez. Sokféle módon, lelke gondos szórakoztatásával nyugodalmassá tették az atyák, akik arra törekedtek, hogy az ő szervezetükbe édesgessék.

A kisgyermekkori két irányú vallási hatásokat a serdülőkori teljesen egyoldalú törekvés váltotta fel. Megfelelt ez a szándék az ausztriai ház Kolonich által képviselt, magyarság ellen irányuló törekvéseinek, amely szerint: a magyarságot előbb rabbá, azután koldussá, végre katolikussá kell tenni.¹⁰ Úgy látszott egy időben, hogy a bécsi szellemű nevelés megtette a maga hatását. Rákóczi kezdett a német művelődés, a német szellem és a német életformák felé húzódni. Mintha Bécs megnyerte volna a csatát. Ifjúkorának további körülményei azonban más irányba vezették. Világlátása, felfogása, újabb benyomások útján más irányt vett, vagyis felőle az Isten másként rendelkezett.

II. Rákóczi Ferenc ifjúkorában szerzett vallásos tapasztalatai

Az igaz és hamis értékek mellett való döntések ifjúkorban születnek. Rákóczi vallásosságának alakulásában jelentős helyet kapott az az időszak, amikor a törvények értelmében a császári gyámság alól felszabadult és örökségével maga rendelkezve Itália tájainak felkeresésére vállalkozott. Útját értékelve vallomásaiban figyelmeztetésként arról ír, hogy helytelenül cselekszik az az ember, akit istenkeresésében csak a kíváncsiság vezet, és Isten nélkül járja útját. „Meglátogattam a templomokat, de nem kerestelek tégedet: fel-leltelek azokban keresés nélkül is, de kijővén, elhagytalak téged... mert a te kegyelmed ismertette fel velem azt, hogy nem két erő, tudniillik a te szerelmed és óhajtságod ereje vonz... Nem tudtam, mivel tartozom szeretetednek.” Majd megvallja bűneit, mulasztásait, így: „az ünnepnapokat kirándulásokra használtam fel a város környékére... nem mondtam el... a reggeli, nem az esteli imádságokat”.¹¹

Itáliai útjának kiemelkedő eseményei közt említi, hogy Rómában fogadta XII. Ince pápa. Az egyházfő két kis ládában elhelyezett, szentekből származó ereklyével ajándékozta meg, de mint írja, élete viharaiban elvesztette a ládácskát. Csak az isten tudja, hová lettek. Az Istenhez esedezik bocsánatért, hogy szentjeinek a csontját tiszteletlenül őrizte, és azok elvesztek. Lehet, hogy kisebb jelentőséget tulajdonított az ereklyéknek, mivel még a nevükre sem emlékszik.¹² Az Isten fenséges világában járva megcsodálja a Vezuv magasságát Nápolyban. Lenyűgözi a lángfolyamok előretörése, amelyek arra oktatják, hogy mint írja: „csudáljuk műveidet, hogy imádjunk téged azokban és csudálva nagyságos dolgaidat, azok láttára ismerjük fel kicsiny voltunkat”.¹³ A következtetést megszívlehetné korunk tudósvilága is. Kíváncsi vizsgálódásnak vetette viszont alá az apácák templomában látható és ott őrzött Keresztelő Szent János vérét tartalmazó üvegedényt, mert a „hús módjára szilárd” vér az üvegedényben, amikor János lefejeztetésének történetét olvassák a mise alatt, az edény felfordítása alkalmával a szilárd vér elkezd olvadni, és az edény üres részébe folyik alá. Rákóczi ezt látva vizsgálódni kezdett, kíváncsiskodott. Ké-

⁹ Uo. 60.

¹⁰ Szinyei József: Magyar írók. XI. k. Bp., 1906. 464.

¹¹ Vallomások, 74., 76.

¹² Asztalos i. m. 67.

¹³ Vallomások, 81.

sőbb ezt írja: „Ne emlékezzél, Uram kérlek, tiszteletlenségemre, ... hitetlen kíváncsiságomra”.¹⁴

Vallásosságában már érezhető egy olyan vonás, amely arra enged következtetni, hogy az Isten hatalmát és akaratát fölébe helyezi minden akaratnak, rendelkezésnek, intézménynek, még az egyháznak is. Megvallja, hogy nem alkalmazkodott mindenben házasságkötésekor az Isten egyháza akaratához és rendelkezéséhez, csakis Istentől kért tanácsot, és mindent az ő szellemében vitt véghez. „A te kezedből vettem, Uram, minden jó- és balsorsomat”.¹⁵ Isten kezéből fogadta el azt is, amikor a Habsburg császár a francia uralkodóval történő kapcsolatfelvétel vádjával elfogatta és a bécsújhelyi börtönbe záratta. Ekkor találkozott először Isten kijelentésével, a Bibliával. „Olvastam fogságom vége felé a szentírást, inkább a kíváncsiságtól hajtva, mint lelki eledelre vágyva, mert azt hittem, az ultramontanok általánossá vált tanítási elve szerint, hogy annak vizsgálata és a róla való elmélkedés nem szükséges: mert közönségesen eltiltják a híveket attól, és ezért nem is olvastam soha annak előtte... ezért benne is maradtam a sötétségben, és homályosnak tetszett nekem mindaz, amit egyedül a hit világít (solus fidei) meg”.¹⁶

Nem tudjuk, hogy kinek a közvetítésével vagy milyen módon jutott Rákóczi a bibliához. Feltételezhető, hogy az őt 1701. október 30-án meglátogató felesége vitte be hozzá a bécsújhelyi börtönbe. Isten kijelentésének a hatására ismerte fel küldetését nemzete felé. „Hívtál engem, és ne hagytál ellentmondanom neked”. Úgy elkötelezte magát, hogy attól kezdve ez a küldetéstudat vezette élete végéig.

II. Rákóczi Ferenc hitbeli meggyőződése szabadságharca idején

A fejedelem hitbeli meggyőződése többféle forrásból táplálkozott. Befolyásolta őseinek vallásos felfogása, hitükért vívott fegyveres küzdelme és saját predestinációs küldetésének tudata. A maga megfogalmazásában ezt olvashatjuk: „egyedül az én személyem volt az, amely az én hazám, az én őseim tekintélyénél fogva az egyformán gondolkodók szándékait egyesíteni bírta... Énrám várakozott inkább, mint bárki másra a dédapám, első György által Ferdinánd császárral kötött nagyszombati békének helyreállítására”.¹⁷ Mindezt abban a tudatban kívánta cselekedni, hogy őt az Isten eszközül használta fel arra, hogy felébressze a magyarok keblében a szabadság szerelmét, mely a rossznak megszokásától már-már hűlni kezdett.¹⁸ De eszköznek tekintette magát arra a magasztos és fontos feladatra nézve is, hogy seregének katolikus, valamint kilenczted részét kitevő protestáns résztvevői közt fennálló nézeteltérést orvosolja. Ezen a téren szinte missziót folytatott mindkét fél között. Gyakorta rábeszélte a templomfoglalókat a visszaadásra, az önszeretet lángjának eloltására, a sértett feleket a megbocsátás szükségességére. Módszere Isten igéje szerint alakult így: „mellőzve a pártok felhozott okait, miután ezeket is, amazokat is, hosszú és ismételt kérdésekkel és barátsággal kölcsönös szeretetre és barátságra buzdítottam, három napi, néha éjszakába nyúl munká után a kedélyeket megnyugtató-

¹⁴ Uo. 82.

¹⁵ Uo. 88.

¹⁶ Uo. 165-166.

¹⁷ Uo. 129-130.

¹⁸ *Asztalos* i. m. 133.

tam... fáradozásom végső célja a szeretet visszaállítása és az egyenetlenség, gyűlölség és az ezekből netán eredhető vérontás okainak megszüntetése volt”¹⁹

Rákóczi tisztában volt azzal, hogy nagyon veszélyes példa lenne, ha háborúskodás közben elhanyagolná a kegyességi gyakorlatait. Szükségesnek tartotta, hogy az olykor személyével szemben fellépő bizalmatlanság ellen Isten iránti bizalommal vértesse fel önmagát. A személyes példamutatás morális célkitűzése ötvöződött a nyilvános és személyes vallásos jámborsági gyakorlataival. Egy fejedelemnek mindennap hálát kell adni Istennek imákkal, elmélkedésekkel, és el kell menni a nyilvános istentiszteletre olyan lélekkel és szándékkal, amellyel egész népét is kihallgatásra vezeti a Királyok Királyához.²⁰

Igen gazdag írásban fennmaradt imádságörökéget hagyott az utókorra. Nem különben, mint személyi titkára és kancellárja, a református Ráday Pál. Rákóczi fohászokdásai közt külön fejezetet képeznek azok, amelyek a háború helyzeteiben hangozhatnak el. A kilenc önálló imádság között az egyik „A tábor megpillantásakor”, a másik „A tábor elindulásakor”, a harmadik „Táborveréskor”, a következő „A csatarend felállításakor” hangozhatott el. De „A győzelem birtokában” és „A csata elvesztése után”, valamint a menekülésben lévők számára is volt alkalom az Istenhez imádságban forduláshoz.²¹

A fejedelem vallásos életének bizonyítékai imádságai. Így a Debrecenben 1703-ban nyomtatásban megjelent „Alázatos imádság” című gyűjteménye, „Mellyel – mint ismeretes – az ő Urának Istenének orczáját minden napon engesztelni szokta... hogy a birodalma alatt lévő vitézlő Magyar nép is az ő kegyelmes jó Urát s Fejedelmét az buzgó imádkozásban követni meg tanúllyá”.²² Az imádságos kötet megjelent latinul, németül és szlovákul. Felolvasását kötelezővé tették a kuruc ezredekben. Történelmi jelentőségű – írja Hopp Lajos – a táborigényes felekezeti jellege, a keresztény felekezetek egyesítését célzó vallási türelmi politika gyakorlati megnyilvánulása. Ezek a protestáns és katolikus hithű katonának felekezeti kötöttségektől független könyörgéseket fogalmaz meg, s ezzel a felkelők közösségi tudatát erősíti.²³ Arra is találunk utalást, amikor maga Rákóczi is részt vett a liturgia megvalósításában. A pataki öregtemplomban lezajlott udvari ceremónián az 1709. május 26-i lovagrendszerű ünnepen, maga Rákóczi mondta el imáját, amikor a Nemes Kompania (fejedelmi testőrség) zászlószentelésén „ő Felsege a maga kezében” vette az arannyal hímezett zászlót, az ég felé emelte és „mindenektől megértő szóval maga csinált imádságot elmondta és a Seregek Isteninek zokogva és sírással ajánlotta”.²⁴

Imádságban az Isten újra és újra erőt adott neki mind a győzelmek, mind a vereségek elhordozására. Ezért nem fogytak el fohászai a fegyverek zajában sem. Hittel vallhatta a neki tulajdonított könyörgést: „Győzhetetlen én kőszálom, / Védelmzőm és kővárom, / A keresztfán drága áron / Oltalmamat tőled várom!”

¹⁹ Vallomások, 239.

²⁰ Hopp Lajos tanulmánya: II. Rákóczi Ferenc fohászai. Bp., 1994. 315.

²¹ Hopp i. m. 252-255.

²² Szinnyei i. m. 472.

²³ Hopp i. m. 317.

²⁴ Uo. 318.

II. Rákóczi Ferenc vallásossága a bujdosásban

A fejedelem vallásossága még határozottabban elmélyült bujdosása idején. Lelkének valódi nagysága a balsorsban még szebben bontakozott ki, mint a szerencse diadalmas napjaiban. Számkivetésének sorozatos megaláztatásait és csalódásait csodálatos emelkedett lélekkel viselte. Addig is imádkozó hívő volt. Az Úr keményen sújtoló keze alatt egyre jobban megtisztult lelke, s megtanult minden világi reménységtől és kívánságtól elfordulva egyedül Krisztus keresztyében, kijelentett mindenható kegyelmében bizakodni.²⁵ Már akkor régen felhagyott a világi mesék, és az ifjúság behálózására költött regények olvasásával. „Velem voltál, Uram, kegyelmeddel is kezdted megvilágosítani elmémet”.²⁶

Franciaországi bujdosása idején Brunoy község határában a Grosbois-nak nevezett részen egy park közelében talált rá a kamalduli nevezetű szerzetesek kolostorára. Ez a vidék kedvelt tartózkodási helye lett, és a kamalduliakkal is szoros kapcsolatba került. Részt vett a közösség alkalmain. Velük együtt dolgozott, imádkozott. Megtartotta a rend előírásait, elsőként jelent meg az éjfélt után egy óraker kezdődő imádkozáson és zsolozsmázáson, és mindig kitartott a hajnali ájtatosságig.²⁷ Annyira megkedvelte Grosboist, hogy végrendeletében bebalzsamozott szívét és vallásos kéziratait őrzésre reájuk bízta.

Vallásos kéziratai közt jelentős terjedelműek imádságai. Az „Egy keresztény fejedelem fohászai” című írása szám szerint huszonnyolc különféle alkalomra szóló imádságból áll. Ezek közt szerepel például „Felkelve az ágyból”, „Mosakodás és öltözködés közben”, „A templomba való belépéskor”, „Vadászás közben”, „Kapzsiság kísértésében” stb. A mű második fejezete a háború esetén mondandó imádságokat tartalmazza, szám szerint kilenc könyörgést. A harmadik nagy részlet harminckét könyörgéssel a szent áldozás előtti és utáni fohászokat foglalja magában. Az imák az egyházi év ciklusához igazodnak böjttől karácsonyig.²⁸ Azt mutatják, hogy lelke mindég kinyílik az Istennel való találkozásban, friss hangvétele egyéni átélésen alapul. Feltűnő jelenség azonban – állapítja meg Rogács Ferenc –, hogy Szűz Máriának egyetlen ünnepe sem ihlette meg a lelkét, amint hogy imáiban, elmélkedésiben sem foglalkozik vele.²⁹ Annál inkább kihangsúlyozza Jézus Krisztus személyét. Benne az Istennek emberekhez megnyilvánuló szeretetét látja, akihez ő maga is koldusként zörget: Jézus, Dávidnak Fia könyörülj rajtam, vagy aki hívja mint megfáradtat és megterheltet, vagy mint aki világosságra vezet a sötétségben járókat. A szentség – az úrvacsora – vételéről szóló imái azt a felfogást tükrözik, hogy mivel az isteni kegyelem a testet alárendelte a léleknek, így az erény a gyengeségben nyilvánul meg, s a szívbe a szeretet költözik. „Ebből az indítékból adtad nekünk a testedet eledeül, számunkra megfoghatatlan módon, hogy a hitben és a hit által éljünk, és hitünk nem pedig tudásunk által üdvözöljük”.³⁰ A református felfogás szerint a hívő: lélekben tápláltatik Krisztus testével, lélekben veszi Krisztust magához.

²⁵ Révész i. m. 149.

²⁶ Asztalos i. m. 434.

²⁷ Hopp i. m. 320.

²⁸ Uo. 241-251.

²⁹ Uo. 326.

³⁰ Uo. 333.

Protestáns elemeket tartalmaz az „Értekezés a hatalomról” című írása, a keresztény ember polgári életét eligazító és ezzel összefüggő útmutatása. Igaz, hogy a vallási dolgokban Jacques Benigne Bossuet püspök, hittudós alapján tájékozódott, de lényeges tételekben szemben állt vele. Bossuet az abszolút monarchia teoretikusa volt, aki nem ismerte el a nép egyetértésének a szükségességét az uralkodás szempontjából. Ezzel szemben Pierre Jurieu francia teológus, aki a kiűzött hugenottákat is védelmébe vette, azt hangsúlyozta a Szentírás alapján, hogy a nép természettől fogva szuverén, birtokolja a szuverenitást.³¹ Maga Rákóczi Vallomásaiban szóvá teszi ennek alapján a Habsburg császár eskümintáját, mely figyelmen kívül hagyja II. Endre aranybullájának XXXI. cikkét.³²

Támogató társra talált teológiai vonatkozásban a holland Cornelius Jansen löweni professzorban, aki a mindenható kegyelem bibliai igazságával akarta elmélyíteni a lelkiekben üressé vált egyházat. A predestináció teológiai tételét, azaz a kegyelmi kiválasztás tényét hangsúlyozta, vagyis az eleve elrendelést. Franciaországban sok követője támadt. A teljes római egyház újjászülethetett volna, ha a jezsuiták nem hiúsítják meg és VIII. Orbán pápa ki nem átkozza követőit.

Rákóczi franciaországi bujdosása alkalmával hangot adott a felületes egyházi élet elmélyítésére irányuló törekvéseinek. Ehhez az ihletést nagy elődje, dédatyja, I. Rákóczi György bibliás életéből és felfogásból kapta, akinek vezérigéje a Róm 9, 19. verse volt. „... nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené”. Rákóczi soha sem szűnt meg élete végéig meggyőződéses római katolikus lenni, de a predestináció nagy bibliai igéjében megtalálta a legfőbb eligazítást, melyet a reformáció helyezett teljes megvilágításba.³³

II. Rákóczi Ferenc igen termékeny vallásos és irodalmi munkásságát mélyeséges istenismerete motiválta. Művei, széleskörű műveltsége, bibliás hite Európa legmagasabb szellemiségű személyei közé emelték. Vallásosságát, etikai és politikai felfogását a korszak legkiválóbb képviselőinek írásaiból egészítette ki, de a klasszikusokat sem hagyta figyelmen kívül. Boussuet, Fénelom, Bona, Jansen, Jurieu, Kempis Tamás műveit tanulmányozta, de legfőbb kalauza Augustinus egyházatya. A Szentírásból kiindulva maga is tanít a szent íráskor felhasználására. Egyébként a Biblia latin fordítását, a Vulgátát forgatta, ugyanakkor ismerte a francia változat jansenista kiadását. Teológiai segédkönyveket, konkordanciákat használt.

Ma, háromszáz év távlatából feltesszük a kérdést, hogy mi az, ami II. Rákóczi Ferenc igen gazdag tartalmú életművéből időálló, örökkévaló kincs. Bátran azt felelhetjük, hogy buzgó vallásossága, élő hite, el nem fogyó szeretete. Ezek olyan értékek, melyek minden korszak emberének erkölcsi és eszmei megítélésének alapja. Rákóczi és a kuruc kor egyik legismertebb kutatója szerint: „a fejedelem tanításai nem erre a világra valók: olyan maximális követelményeket állít a keresztény ember elé, amelyeket az nem képes teljesíteni”.³⁴ Ezzel szemben állítjuk, hogy a magas mércék nélkül az önistenítés útjára téved

³¹ Közpeczi Béla tanulmánya. = II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete. Bp., 1984. 496.

³² Vallomások, 102.

³³ Révész i. m. 149.

³⁴ Közpeczi i. m. 508.

az ember. Jézus tanítja: legyetek tökéletesek, mint mennyei Atyátok! A XX. század marxista-ateista ideológiája módszeresen irtotta vallásos eszményeket, üldözte azok követőit, különösen a gyermek- és ifjúságnevelés területén. Ennek következményeként a század végére egy eldurvult, önző, öndicsőítő, gyűlölködő, pénzimádó vonásokat hordozó társadalmi közállapottal találjuk szembe magunkat.

A Rákóczi szabadságharc kezdetének 300. évfordulóján törekedjünk a fejedelem vallásossága, az általa képviselt magas eszmei értékek, gazdag lelkivilága kincseinek mind teljesebb követésére.

II. RÁKÓCZI FERENC SZOBRA SÁROSPATAKON
Horváth Géza alkotása (1935)

LADÁNYI SÁNDOR

A Rákóczi-szabadságharc valláspolitikája

A Rákóczi-szabadságharc – köztudottan – nem tartozik az ún. „vallásháborúk” sorába, mégis – az előző század rendi küzdelmeinek örökségeként is – egyik döntő, némelykor szinte a küzdelemnek központi kérdésévé vált a *vallásiügy*, amelynek súlyos *politikai* kihatásai is lettek, s nem kis gondot okoztak a fejedelemlennek. A problémát meg kellett oldani. A megoldást sürgette maga a hadsereg is. „Célja ezen öszvegyűlésnek az volt – írta a szécsényi országgyűlésről készített naplójában id. Csécsi János –, hogy a vallást illető versengések elcsillapításának; s ezt kívánták a táborozó vitézek is, még pedig azon jelentéssel, hogy ha ez meg nem történék, ők a fegyvert leteszik...”¹ Rákóczit tehát – belső, lelki alkata, hajlandósága mellett – a szabadságharc érdeke, tehát *politikai meggondolások* is motiválták a vallásiügyi kérdések megoldásában. Egy olyan hadsereg vezére, amely haderő túlnyomó részében protestáns,² nem folytathat olyan politikát, amely szembehelyezkedik a protestáns sérelmek orvoslására irányuló, s nem egyszer éppen a katonaság részéről képviselt igényekkel.

Ezt maga a fejedelem jól érzekelte-érezte, szíve szerint is sok mindennel egyetértett, azonban a magyarországi viszonyokat nem ismerő, és egészen „másként gondolkodó” XIV. Lajos francia király számára meg kellett indokolnia: „kedvében járni kényszerítettem a három vallásnak, melyeket a papi rend hajdani beleegyezésével törvények oltalmaznak hazánkban. És mivel az ausztriai ház minden eddigi fölkelésben a vallásnak egymás közötti féltékenykedését használta ki, hogy összezavarja a legjobban elrendezett szándékokat, egészen különleges ügyességre volt szükség, hogy meg ne bántsam az egyik vagy másik pártot, amikor igaz okkal követelte magának a templomait, melyeket a törvény adott használatára, de amelyeket az ausztriai ház visszavett tőle. A katolikus vallás iránti tisztelet és ragaszkodás azonban arra ösztönzött, hogy módját keressem, miként tarthatnám vissza minél tovább a többieket.”³ Hasonló értelemben nyilatkozott a fejedelem az elsősorban szintén a katolikus Franciaország közönségéhez szóló Emlékiratban: „Legkínosabb volt számomra végrehajtani a protestánsok követeléseit. A javukra hozott törvények végrehajtását követelték...” „Azok az erőszakosságok, melyeket papságunk a németek uralma alatt elkövetett, gyűlöletessé tették a

¹ Csécsi János naplója a szécsényi országgyűlésről. = Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. II. k. Vál., szerk. Közepci Béla, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1973. 149.

² „Egész hadseregem – alig egy tizedét kivéve – kálvinistákból állott” – írta Rákóczi emlékirataiban, s egyfelől a „kálvinisták” közé „sorolta” az ágostai hitvallású evangélikusokat is, másfelől pedig ez a kijelentése természetesen nem pontos statisztikai felmérésen alapult, hanem annak kifejezése, hogy a hadsereg túlnyomó többsége, zöme protestáns, a szabadságharc bázisát képező Tiszahát lakossága pedig szinte kizárólag református volt. Vö.: II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. 71.

³ Rákóczi levele XIV. Lajos francia királyhoz a solti táborból, 1704. június 15. = II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Szerk. Közepci Béla. Bp., 1958. 52.

többiek előtt, és csakugyan hozzászoktak már az erőszakhoz, és azzal akartak uralkodni. Az országnak ezt az első rendjét kímélnünk kellett vallási kötelességérzetből, igazságosságból és politikából. De a többieknek is igazságot kellett szolgáltatni a törvények és esküim értelmében. Végiül elkeseredés is elválasztotta a pártot, ez pedig még nehezebbé tette e megegyezést...” „Tervem az volt, hogy rábírom a protestánsokat, álljanak el jogos követeléseiktől, s jussunk barátságos megegyezésre, mely kizárólag a lelkiismeret szabadságán és minden vallás szabad gyakorlatán alapszik. [Az én kiemelésem, L. S.] Hosszú okoskodás és rábeszélések után szándékomat végrehajtottam... ezt a kényes, és szövetkezéstünkre legveszélyesebb ügyet három nap alatt befejeztük, a felek belső megelégedésére és megnyugvására”.⁴ E „megelégedés” és „megnyugvás” fennmaradásának, tartósságának egyetlen biztosítéka a fejedelem személye volt. „A confoderatio talán feltündököltette a vallási béke eszményét s e tekintetben korát messze megelőzte, de megvalósításához sem akarata, sem ereje nem volt elegendő” – írta Esze Tamás 1943-ban.⁵

Ennek kapcsán felvetődik a kérdés: vajon csupán mechanikus kényszer, bel- és külpolitikai megfontolások határozták meg II. Rákóczi Ferenc valláspolitikáját, vagy a fejedelem sajátos lelki alkata, lelkivilága motiválta intézkedéseit? Úgy vélem, a válasz összetettebb kell, hogy legyen. Rákóczi egész belpolitikai tevékenységét egy nagy cél érdekében az *erők egyesítésére* való törekvés jellemezte. Az egység, összefogás megteremtése szempontjából pedig egyáltalán nem volt jelentéktelen szempont a különböző vallásfelekezetek kibékítése vagy legalábbis megnyugtatása. Ez tekinthető politikai motivációnak. Meg kell azonban – bizonyos intézkedései kapcsán – vizsgálnunk, hogy Rákóczi valláspolitikájában, amely a maga korában egyedülálló jelenség volt, nem volt-e része, és ha igen, milyen értékű volt, és honnan milyen forrásokból ered – a politikai megfontolások mellett – a fejedelem személyes meggyőződésének. (E tekintetben is külön kell választanunk a Vezérlő Fejedelem és az emigráció Rákóczi-jának gondolkodását, megnyilatkozásait.)

II. Rákóczi Ferenc gondolkodását, érzelmvilágát minden bizonnyal befolyásolták a *családi hagyományok* is. Erre számos esetben hivatkozik. Vallási szempontból ez döntő lehet, hisz ősei nemcsak hogy protestánsok voltak – közelebről reformátusok –, de egyházukat erőteljesen védték, bőkezűen támogatták is. Érdekes esetet jegyzett fel id. Csécsi János a szécsényi országgyűlésről készített, már említett, naplójában. A fejedelem kéri, sőt ragaszkodik ahhoz, hogy a reformátusok engedjék át neki a sárospataki templomot [a vártemplomról van szó], hogy a hozzá érkező külföldi, katolikus követeket tudja hova misére vinni. Az átvett/elvett templom jövedelmét azonban meghagyja a reformátusoknak. „A clerus tovább ment, s azt kívánta, hogy a fejedelem foglalja el annak [ti. a sárospataki templomnak] jövedelmeit is. Azt én cselekedni soha nem fogom, felele a fejedelem; a [déd]nagyanyám, Rákóczy első Györgyné Lorántffy Susanna, azon jövedelmeket átok alatt hagyta azon templomnak, s én ennek átkát magamra nem veszem. Erre Telekessy István egri püspök: nincs könnyebb, mit nekiünk nagyságotat ezen átok terhe alól felszabadítani. A fejedelem elborzada e szóra, s kimondá: püspök uram, én azt tenni soha nem fogom.”⁶ Nagyjából a családi hagy-

⁴ Emlékirat, 138., 149.

⁵ Esze Tamás: Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében. = Egyháztörténet, I. 1943. 49.

⁶ Id. Csécsi János naplója. 158-159.

mányok közé sorolhatjuk, hogy az erdélyi példához (a „major pars” elvéhez) folyamodik a templomok elosztásánál, hiszen felmenői között több erdélyi fejedelem is volt, amire még visszatérünk.

A fiatal, sőt gyermek Rákóczit azonban korán kiszakították a családi környezetből, s nem elég, hogy nagyanyja (Báthory Zsófia) katolizálta I. Rákóczi Ferencet, II. Rákóczi Ferenc apját, így lett ő katolikus vallású, hanem még – elszakítva édesanyjától, Zrínyi Ilonától – Kollonits Lipót irányítása alatt jezsuita nevelésben is részesült, s 18 esztendőskoráig nem is beszélhetünk másról, mint jezsuita hatásról. (Ahol pedig aligha a protestánsok iránti szeretetre és megbecsülésre, vallási türelemre nevelték.) Az viszont tény, hogy a Neuhausban töltött gimnáziumi évek, majd a prágai egyetemi tanulmányai a kortárs magyar főurakét jóval meghaladó műveltséget és európai látókört nyújtottak az ifjú Rákóczi Ferencnek. A későbbiekben az is előnyére vált, hogy nem Werbőczyn nevelkedett, s ezért tudott a nemesi gondolkodás fölé emelkedni. Itthon aztán megismerte ezt a nemesi gondolkodást, de nem tette magáévá, nem élt vele: amikor – az imént említett – sárospataki, tokaji és tállyai református templom „átengedéséről” folyt az alkudozás, s a fejedelem kérése a reformátusok részéről több ízben visszautasításra talált, figyelmeztette a református követeket, „hogy rajta áll, mint a három helynek földesurán, akár-e nekik adni valamit, vagy nem, s ingyen elvenni a templomot, vagy akként, ahogyan megígérte”. Rákóczi azonban nem váltotta be a fenyegetését. (Nem is lett volna szerencsés politikai lépés; egyrészt ellentétbe került volna saját addigi politikájával, másrészt a kilencziednyi protestáns katonaságának igencsak lelohasztotta volna harci kedvét!) Sőt, nem engedte meg ennek a módszernek a gyakorlását a szepesi kanonoknak sem: „Hallva a szepesi kanonok, hogy a fejedelem a maga földesúri hatalmánál fogva fenyegeti az evangelicusokat a három templom átvételével, kimondá, hogy Olasz-Liszka helységben, minthogy a helyt a szepesi kanonokok bírják, ő is követni fogja a példát; de ettől eltiltatott”.⁷

Ezek után nézzük a konkrét intézkedéseket!

Noha – amint már említettük – a Rákóczi-szabadságharc már nem tartozott az ún. valálsháborúk sorába, azonban a vallásügy mégis döntő fontosságú volt a küzdelemnek csaknem egész időtartama alatt. A protestáns katonaság ugyanis nem egyszer úgy gondolta, elérkezett a leszámolás, az évszázados sérelmek megtorlásának ideje. A katolikus felet részben a jezsuiták, részben a katolikus klérus, valamint a katolikus vallású főtisztek egyes megjegyzései szították, akik utalva a fejedelem katolikus voltára szemrehányásokat tettek a protestánsoknak adott engedményekért. Bercsényi például többször vetette a fejedelem szemére, hogy protestánsokkal, eretnekekkel veszi magát körül. A mind a protestáns, mind a katolikus oldalon felizgatott kedélyek miatt II. Rákóczi Ferenc többször is rendeletekkel kényszerült csitítani a vallásilag szemben álló feleket. E rendeletek közül most csak a legfontosabbakat, illetve azok lényegét említjük, valamint a szécsényi országgyűlés végzéseinek tartalmi kivonátát és a szabadságharcot lezáró szatmári béke vallásügyi pontját szeretném megemlíteni, szinte csak az utalás szintjén.

⁷ *Id. Csécsi János naplója.* 163-164.

Még alig néhány hónapja, fél esztendeje indult meg (1703 júniusában, júliusában) a fegyveres küzdelem a szabadságért, Rákóczi 1704. január 27-én a miskolci táborból szigorú rendelet kiadására kényszerül, hogy az események folyását a helyes mederben tarthassa:

„Midőn igazságosan elkezdett s naponként szerencsés előmenetellel Isten segedelme által boldoguló hadakozásainknak célja egyenesen az volna, hogy az idegen német nemzet törvénytelen uralkodása alúl nemzetünket dicsőséges szabadsága, régi rendes törvénye felszabadulván, annak helyreállításának alkalmazásával lehetne kinek-kinek annak idejében, a nemes ország törvényes szabadsága és igazságos jó rendtartása szerint, mind a közigazgatásnak helyreállítását, mind pedig magános megbántódásának orvoslását assecurálni [biztosítani]; mindazonáltal sokan magok szabad akaratjoknak s indulatjoknak törvénytelen úton akarván az haza lakosi, úgy hadi tisztjeink közül eleget tenni; inkább az idegen német nemzetől praktikált hatalmasságoknak, hogynem mint nemzetünk törvényes útján akaratjokat moderálni, s annak is magokat submittálván [alávetvén], attól is dolgoknak eligazodását várni; hatalmasul magok tulajdon akaratjokból s indulatjokból templomokat, parókiákat, s egyéb eklézsiái jóságokat s jókat [javakat] foglalni, distrahálni [széttépni] szabadon merészelnek, nem várván attól, hogy Isten Ő Szent Főlsége régi nemzetünk dicsőséges szokása szerint rövid időn [belül] a nemes országnak országos gyűlést engedvén, akkor akármely rendeleten úton-módon véghez vitt, s folyó szokott dolgok az igazság, s országunk törvénye ellen lenni tapasztaltnak, velünk együtt azt a nemes ország igazságosan megvizsgálni ... orvosolni, a régi jó s törvény szerint való rendre hozni igyekezik”. S hogy „a tovább következtető confusio [zavar, rendetlenség] is távoztassék: istenes elszánt igyekezetünknek ellenére ez ily senkitől való függése gyakorlott s szabad akartjokból származott törvénytelenéseket senkinek is teljességgel megengedni nem akarjuk, sőt serio [komolyan] és igen keményen a nemes ország felső, közép és alsó rendű, s akármely hiten s valláson levő lakosinak, hadi tisztjeinknek s hadainknak parancsoljuk, várván, hogy kinek-kinek annak rendes útján, a nemes ország leendő gyűlésében, s az igazság, országunk törvénye szerint való igazsága kiszolgáltassék, s törvénytelen s helytelen megbántódása iránt is consolatija [elégtelete] administráltatik; parancsolatunk ellen templomokat, parochiákat, s egyéb akármely névvel nevezendő jóságokat s jókat foglalni, s annyival is inkább distrahálni [eltékozolni] ne merészeljenek; sőt akik által eddig is ily törvénytelen dolgok végbe menetelének, templomok, parochiák s egyéb jóságok és jók distraháltattanak, azok mindazokat restituáljanak [visszaadjanak], s akiknek illik, satisfactiot [elégtelet] is instituáljanak [állapítsanak meg], ez parancsolatunk vétele után, minden késedelem s továbbra halogatás nélkül, különben, valakik parancsolatunk s a nemes ország egy ily hatalmasságról kiadott törvénye ellen, magok megátalkodott indulatjok szerint, hasonló dolgokat comperialtnak vagy excessust [kitérést] tevők is dolgokat nem complanálják [nem egyenlítik ki]; amely helyeken ez ily templomok, parochiák s egyéb jóságok s jók nem restituáltattak [nem adtak vissza], a nemes ország bizonyos evégre exmittált [kiküldött] tisztjei s hiteles tagjai által szorgalmasan ez ily törvényteleneségek megvizsgáltatván, valakik vétkeseknek találatnak, másoknak példájára minden kegyelem s kedvezés nélkül példás halállal megbüntettetnek, javaik is prédára hányattatnak.”

Ez bizony komoly és kemény beszéd, de a tét is nagy, s hát háború volt, ahol keményen kellett fellépni minden rendbontás, kilengés, különösen ilyen horderejű cselekmények ellen, amelyek a harcok kimenetelét is erősen befolyásolták, a győzelmet, a szabadság kivívásának esélyeit csökkenthették.

Rákóczi számára nemcsak a templomfoglalások jelentik a vallásszabadság elleni vétséget. A vallásszabadság felfogásában azonos az egyházzabadsággal, és ebből következően az egyházszerkezet és az egyház élet minden megnyilvánulásának a szabadságával. A protestáns egyházak, gyülekezetek vallásgyakorlatának szabadságára nyomatékosan figyelmeztetni kényszerül a solti táborból 1704. június 20-án kiadott rendeletében a katolikus főpapat:

„Reverende in Christo Pater, nos honorande! ... Minthogy nemes ... Vármegyében levő ... Augustana és a ... Helvetica Confession levő Híveinknek ... kegyelmesen megengedtük, hogy vallásoknak szabados exercitiuma [gyakorlata] lévén, [a magok hitén lévő] papoknak fizessék a stholaris és más proventusokat [járandóságokat] és halotti s egyéb alkalmatosságokra az harangokkal szabadon harangozhassanak; vévén azért Kegyelmed parancsolatunkat, az említett ... Augustana és Helvetica Confession levő Híveinket, Resolutionk ellen, Religiójok exercitiumában, stholázás s más proventusok perceptiójában, harangoztatásban, temetkezésekben ne akadályoztassa és háborgassa, ezt hozván a Nemes ország törvénye is (és nevezetesen az 1606. esztendőbeli pacificatio ad 7-num; az 1608. ante coronationem art. 1. et 7.; Anni 1617. art. 8.; Anni 1649. art. 12. stb. stb.) magával...”

Rákóczi nem tartotta szükségesnek a vallás(ok) szabad gyakorlásának biztosítására új törvények hozatalát. Úgy vélte, az ország korábbi törvényei elegendők, csak érvényt kell szerezni azoknak. Nem sokkal később, 1704. augusztus 12-én, a szegedi táborból a megyékhez küld utasítást a vallási türelem és a különböző vallásfelekezetek szabad vallásgyakorlatának biztosítása végett.

A vallásügy szempontjából a Rákóczi-szabadságharc legfontosabb eseménye az 1705. szeptember 12-én Szécsényben megnyílt országgyűlésen hozott törvény ide vonatkozó néhány paragrafusa, amelyeket a fejedelem október 2-án erősít meg, s amelyek biztosítják a három bevett vallás (a katolikus, az evangélikus és a református)⁸ szabad gyakorlatát, az egyik vallásról a másikra való áttérés lehetőségét, a templomok elosztásánál érvényesíti a többségi elvet, (az erdélyi maior pars elve), de megvédi a kisebbséget is. Három tagú vallásügyi bizottságok járnak az országot, amelyekben mindhárom felekezet képviselve van, megvizsgálják az egyes településeken élő lakosság vallási arányát. Mindenütt a nagyobb felekezet kapja a templomot (vagy a nagyobb templomot), parókiát és a hozzá tartozó javadalmakat. A kisebbség mindenütt helyet, anyagi támogatást kap templom, paplak, iskola építésére.

Persze, ennek végrehajtása, a vallásügyi bizottságok működése nem volt akadálytalan. Ahol csak lehetett, akadályozták tevékenységüket. Sokaknak nem tetszett, hogy Rákóczi szakított a vallás terén a földesúri jog érvényesítésével, s biztosítani igyekezett a jobbágyok vallásszabadságát is. Sok konfliktushoz vezetett ez. Mindazonáltal egészében mégis a szabadságharc egész tartama alatt irányt mutatott a vallási kérdések rendezésére. A lelkek békéjét azonban nem hozta, nem is hozhatta meg, hiszen a kor, a hazai viszonyok még korántsem, voltak érettek erre. Esze Tamás így fogalmazta ezt meg: „A Rákóczi-korszak az utókor előtt annyira tetszetős vallási békéje nem is lelkek megbékélése volt, szembenálló erők kényszerű kiegyezése volt csupán”.⁹

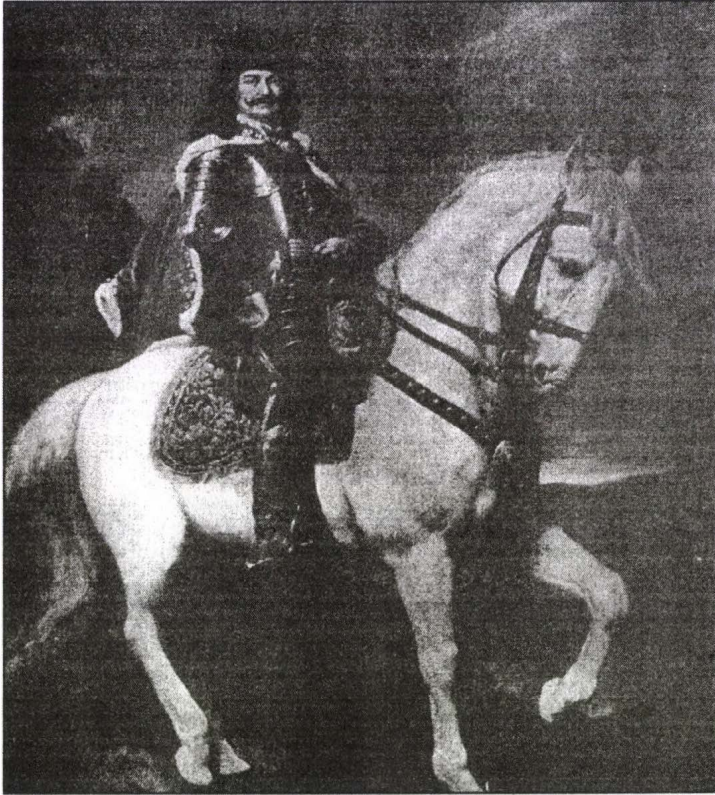
A szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711. április 29., 30., május 1) harmadik pontja aztán véget is vet mindenfajta „vérmes reménynek”; minden biztosíték nélkül jelenti ki:

„Császár és koronás király őfelsége, kegyelmes urunk a vallás dolgában országunk törvényét megtartja, úgy annak gyakorlását ezen ország végzése és articulusai [törvényei] szerint mind Magyarországon, mind Erdélyben, abhoz tartozó beneficiumokkal együtt, törvény szerint megengedi, nem gátolván útjokat azoknak, akik mostan gratiara [kegyelemre] visszajönnek, hogy a felséges császárnál vagy a diatán gravamenjeik [sérelemük] iránt magokat bejelentsek”.

⁸ Az unitárius csak Erdélyben volt bevett vallás.

⁹ Esze Tamás i. m. 49.

Az 1691. évi Explanatio Leopoldina, az 1712., 1714-15. évi országgyűlés, valamint az 1731. évi Carolina Resolutio¹⁰ élénken mutatja, mit ért ez a kijelentés.¹¹

ÉDER GYULA: II. RÁKÓCZI FERENC

A festmény az abaúji megyeháza számára készült, jelenleg Kassán a Rodostó-ház kiállításán látható

¹⁰ III. Károly vallásügyi rendelete, amely a protestáns felekezeteknek csak az 1681. 26. tc.-ben felsorolt helyeken engedélyezte nyilvános istentisztelet tartását.

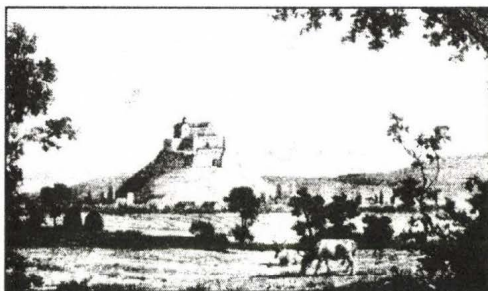
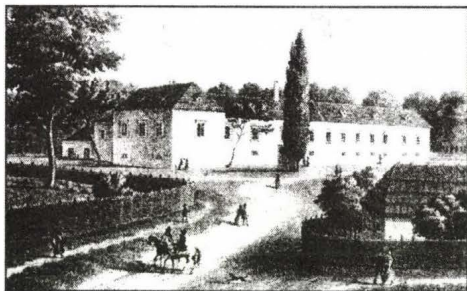
¹¹ E vázlatos áttekintés előadásként hangzott el a Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorainak Kollégiuma egyháztörténeti szekciója 2002. augusztus 22-én Budapesten tartott ülésén.

CSORBA CSABA

A Rákócziak várai és várkastélyai

A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulója kapcsán országosan is, de az abaúji-zempléni térségben még inkább a figyelem a Rákóczi- emlékek felé fordult. Borsi várkastélyában, II. Rákóczi Ferenc születésének helyén foglaltam össze röviden e témát 2003. augusztus 30-án egy emlékünnepeken tartott előadásomban. Úgy gondolom, hogy mivel a kérdéskörrel igazából eddig nem született összefoglaló elemzés, hasznos lehet írásban összegezni eddigi kutatásaim eredményeit. Előjáróban szükséges azonban leszögezni, a félreértések elkerülése végett, hogy a következő összefoglalás csupán vázlat. A kérdéskör annyira szerteágazó, hogy teljes földolgozása vaskos monográfiát igényelne. Ha mindehhez hozzáteszük, hogy az írott forrásanyag összegyűjtése is csupán a kezdeteknél tart, továbbá egyetlen Rákóczi vár vagy várkastély esetében sem került sor teljes körű régészeti feltárássra, akkor láthatja az olvasó, hogy a kérdések egész sorára még egy monográfia sem lenne képes választ adni belátható időn belül.

Nagyon örvendetesnek tartanám, ha ezekben az években, amikor a Rákóczi-szabadságharcra emlékezzünk, minél többen fölkeresnék az egykori Rákóczi-várakat, s megindulna egy Rákóczi Vártúra Mozgalom, amely természetesen nem csupán az évfordulós esztendőkre korlátozódna.

KÉPEINKEN: BORSI VÁRKASTÉLYA ÉS MUNKÁCS VÁRA

Az alábbi adattár a Rákócziak családi birtokain álló várak és várkastélyok legfontosabb történeti adatait tartalmazza. A várkastélyokon kívül a család több uradalmi központjában álltak udvarházak, így Sátoraljaújhelyen, Tolcsván, Tarcalon, Tállyán, Mádton stb. Nem szerepelnek az adattárban azok az erdélyi várak, amelyeket mint fejedelem birtokolt a két Rákóczi György 1630-1660 között.¹

¹ Vö. Tamás Edit szerk.: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna II. Sárospatak, 2000. tanulmánykötetben közölt tanulmányokkal! (Kovács András: I. Rákóczi György fejedelem erdélyi építkezéseiről; Kovács Zsolt: A két Rákóczi fejedelem görgényi építkezése; Szoleczky Emese: Adalékok a fogarasi vár nép és birtokos asszonya XVII. századi történetéhez.)

FELSŐVADÁSZ: Rákóczi Zsigmond egri főkapitány, aki 1588-ban Szikszónál emlékezetes csatában diadalmaskodott egy nagy túlerőben lévő török portyázó had fölött, volt a család vagyonának megalapozója. A Rákócziak a 16. század elején szereztek meg Felsővadászt, amelyről a család előnevét is nyerte. Itt állt udvarházuk, amelyet az 1630-as években is még faépületként írnak le. Később aztán kőből (tégeléből) megépítették a dombtetőn álló rezidenciát, amelynek azonban különösebb jelentősége nem volt, megmaradt a nagybirtokossá váló család egyik birtokközpontjának.¹

SZERENC: 1598-ban kapta érdemei jutalmául Rudolf királytól Rákóczi Zsigmond Szerencs várát, mezővárosát és uradalmát, amely korábban a tokaji váruradalom része volt (1583-tól volt Szerencs zálogbirtokosa). Szerencsen, a hegyek alján, mocsarak övezte kis dombon Némethy Ferenc, János Zsigmond tokaji kapitánya építtetett várkastélyt a 1556-1559 között, a korábban itt állt bencés apátság köveinek fölhasználásával.² Szerencsről ellenőrizni lehetett a Hegyaljára vezető fontos útvonalat, ilyen vonatkozásban fekvése előnyös volt. Am maga az erődítmény a 16-17. században megépülő viszonylag kicsi sokszögű bástyaival, s azzal, hogy a fölötté emelkedő hegyoldalból jól lőhető, nem számított jelentős erősségnek. Magasabban feküdt (szintén domboldalon) az erődített fallal körülvett református templom. A várkastély és a templom azonban nem feküdt eléggé közel egymáshoz, hogy egyetlen védelmi rendszerbe lehetett volna azokat belefoglalni. Továbbá a kettőből együttesen sem lehetett volna igazán jól védhető és korszerű erődítményt kialakítani. 1644 májusában Esterházy Miklós nádor hadai könnyűserezzel szereztek el (ostrom nélkül). I. Rákóczi György részére a Kemény János csapatai egyetlen rohammal foglalták vissza, (igaz, mindössze

másfélszáz főnyi őrséget kellett legyűrni).³ Rákóczi Zsigmond 1589-1601 között általában Szerencs várkastélyát lakta. Halála után is, egészen 1616-ig ez maradt a család legfőbb rezidenciája. Szerencs a kedvező fekvésének (jó megközelíthetőségének) köszönhetően, hogy 1605. áprilisában itt tartott Bocskai István országgyűlést, s itt választották meg Magyarország fejedelmévé. A 17. század utolsó harmadától elveszítette katonai jelentőségét, falai legfeljebb kisebb portyázó hadaknak tudtak volna ellenállni. 1670-ben, az elvetélt főúri összeesküvést követően a legtöbb Rákóczi várba német őrség került, így ide is. 1680-ban Thököly Imre támadó kuruc hadainak meg sem próbált ellenállni a királyi őrség, hanem elvonult belőle, de előbb a védőműveket megromgálták. 1685-ben minden ellenállás nélkül hódolt meg Szerencs kuruc őrsége a királyi hadaknak. Nem volt már katonai szerepe sem a hegyaljai felkelésben (1697), sem a Rákóczi-szabadságharcban. 1711-ben Szerencs a királyi kincstárra szállt, majd 1915-től Rákóczi Júlia révén az Aspremont család birtoka kihalásukig (1819). A 19. században vásárlás révén az Illésházy, majd a Grassalkovich, aztán a Szirmay családé (a hozzá tartozó uradalom egy részét Almássyak szereztek meg).⁴ A 19. századra már a délre fekvő huszárvár erődítéseit és épületeit elbontották, a délre fekvő külső vár épületeit részben magtárnak használták, egyes részeit pusztulni hagyták. A mocsarat lecsapolták, egy tó maradt csak belőle. Körülötte angolparkot alakítottak ki, amely ma is látható. Az 1945 után több célra hasznosított, romladozó épület területén a helyreállítás előtt Valter Ilona ásatást és falkutatást végeztet 1968-1970 között. Az 1980-as években a falkutatási munkák az állagmegővést és átalakítást megelőzően folytatódtek. A négyszögletű kastély udvari homlokzatának falkutatása során pompás késő reneszánsz ablakkereteket találtak. Helyreállították a körbefutó loggiára vezető lépcsőt, de magát a loggiát nem, pedig igazán így lehetne csak visszaadni az udvar egykori hangulatát. A várkastélytól nyugatra fekvő terület is még mindig meglehetősen elhanyagolt. A déli épületszárnyban szállodát alakítottak ki, a nyugati szárnyban kapott helyet a városi könyvtár, az északi és keleti szárnyban a művelődési központ. A keleti szárny emeletét 1991 óta a Zempléni Múzeum kiállításai foglalják el. A régészeti kutatást folytatnia kellene, hiszen vannak még foltáratlan erő-

¹ A Rákócziak birtoktörténetét röviden összefoglalta *Mak-kai László* A Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648) c. kötetében (Bp. 1954. 3-30. A továbbiakban az innen származó adatokra külön nem hivatkozunk). Az alig több mint félezer lakosú abauji kisközségben ma is áll a Rákóczi-kastély, benne általános iskola működik. Jelenlegi formáját az 1860-as években nyerte, amikor romantikus stílusban átalakították. A község 1905-ben elfogadott címerében a Rákóczi-kastély kissé stilizált távlati képe látható (Révai Új Lexikona VII. 194., *Papp Lajos*: Cserhát-Felsővadász és a Rákócziak. h. n. 1992.).

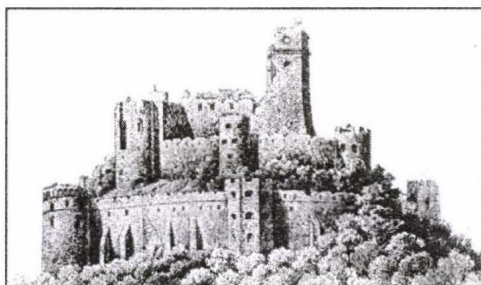
² *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Tokaj-Ónod-Szerencs. Bp. 1980. (A továbbiakban: *Csorba* 1980) 49. s k.

³ *Csorba* 1980. 132-133.

⁴ *Barna János szerk.*: Szerencs és vidéke. Bp. 1931. 15-16.

dítmény részek az északi oldalon. Kutatásra vár az egykori várak, amely helyreállítva, vízzel föltöltve jóval látványosabbá tenné az építményt. A múzeum különlegessége hazánk legnagyobb képes-levelezőlap, valamint ex libris kiállítása.⁵ A gazdag anyagnak azonban nagyobb hányadát kellene bemutatni, s a történeti kiállítás (Rákóczi Zsigmond és kora) is megérett a teljes felújításra, átalakításra, gazdagításra.⁶ Rákóczi Zsigmond szerencsi birtokszerzését követte egész sor hegyaljai uradalom megszerzése (Tarcal, Mád stb.), ezzel megalapozta, hogy néhány évtized múltán Tokaj-Hegyalja legértékesebb szőlőbirtokai mind a Rákóczi-család kezére kerüljenek. A főleg Lengyelországba irányuló borkivitel aztán a család egyik legfontosabb és legbiztosabb jövedelmi forrásának számított mindvégig.

MAKOVICA: Rákóczi Zsigmond 1601-ben igen jelentős összegért vásárolta meg az északi országhatárhoz közeli, 450 m magas hegyen épült Makovica várát és a hozzá tartozó hatalmas zborói uradalmat. A török hódoltság széléhez közel fekvő Felsővádaszról és Szerencsnél összehasonlíthatatlanul biz-

tonságosabb és erősebb nagy északi vár lett a család igazi rezidenciája, ahol szívesen időzött Rákóczi Zsigmond, s kedvelte később a fia, György is. Különösen fontos volt a vár a Lengyelországba vezető út biztosítása szempontjából, hiszen a Rákócziak a hegyaljai borkereskedelem egyre nagyobb hányadát tartották a kezükben. A Sáros megyében fekvő, jellegzetes hegyi vár a 13. század végén épülhetett. A Rákócziak a meglehetősen elhanyagolt várat rendbe hozatták. Ám mégsem a hármás falóval védett viszonylag szűkös több háromszáz esztendő palota falai között tartózkodtak, hanem inkább a hegy alatti völgyben, a Zboró község északnyugati végén épített négyszög formájú, sarkain kerek tornyokkal megerősített várkastélyukban. I. Rákóczi György még itt sem a falak határolta térben tartózkodott, hanem mint leveleinek keltezése is bizonyítja, a várkastély parkjának bódítóan illatozó száz hársfája alatt szeretett ejtőzni, tárgyalni. II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia is szívesen időzött a zborói várkastélyban, sőt az épületet kétszeresére bővítette. A szigorú nagyaszonny itt, távol a politikától orvosságokat, házi szerezet, „virágvizeket” készített. 1671-ben egy összeírás (leltár) szerint a leányasszonyok házában (azaz szobájában) álló víztartó almáriumon 80 üveg virágvizet számláltak meg. Olyanokat, mint pl. az árvacsalánvíz, a borral égetett gyöngyvirágvíz, az epervíz, fodormentavíz, kakukkfűvíz, hársfavirágvíz. A virágvízhez szükséges ún. kotyogós üvegeket, meg az üvegpoharakat is a zborói üveghutában készítették. Zborón tartotta (a várkastélyban) lakodalmát I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona 1666-ban. Az ifjú férjet alig egy évtizeddel később (1677) itt is temették el. Zrínyi Ilona kezével Makovica várát is megszerzte Thököly Imre. A királyi csapatok a kurucoktól 1684-ben ostrommal foglalták el Makovicát. Ekkor megrongálódott, s elfoglalása után alkalmatlanná tették arra, hogy a továbbiakban katonai szerepet tölthessen be. A várkastély megmaradt épségben. Házaságkötése (1694) után szívesen időzött benne II.

⁵ Siska József: Szerencs. Zempléni Múzeum. TKM 440. Bp. 1992., *Petercsák Tivadar*: A képes levelezőlap története. Miskolc, 1994. Vö. *Csorba Csaba*: Legendás váraink. Bp. 1999. (A továbbiakban: Csorba. 1999) 281-285. *Feld István*: 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon. Sárospatak, 2000. (A továbbiakban: Feld 2000) 89-93.

⁶ Nagyon hiányzik egy olyan kiállítás, amely Szerencs és a Hegyalja déli részének történetét mutatná be. Zemplénnek csak nevében van múzeuma (1968-tól Szerencsi helytörténeti Múzeum, 1975-től Takta Múzeum, 1977-től Zempléni Múzeum az intézmény neve). A szerencsi Zempléni Múzeum még Szerencs városnak a történetét sem mutatja be, nemhogy a Hegyalját, még kevésbé egész Zemplénet. A csaknem 900 ezer darabos képes levelezőlap és a 36 ezer darabos ex libris gyűjteménynek csak elenyésző hányada látható az állandó kiállításon. A néprajzi és történeti anyag kiállítására nem jutott hely. A vár mellett a szerencsi fürdő teljesen leromlott állapotban van. A meglévő melegvízforrásra alapozva vonzó idegenforgalmi centrummá lehetne kialakítani a várat és környékét, rendezve a részben elhanyagolt környezetet, följújtva a parkot. Szerencs és környéke újabb irodalma: Szerencs és környéke. A Szerencsen 2001. május 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. *Frisnyák Sándor-Gál András*. Szerencs-Nyíregyháza, 2002., Szerencs és a Zempléni-hegység. A Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. *Frisnyák Sándor-Gál András*. Szerencs-Nyíregyháza, 2003. Szerencs monográfiája *Frisnyák Sándor* szerkesztésében készül, várhatóan 2004-ben jelenik meg.

Rákóczi Ferenc is. Amikor megosztozott nővérel, Juliannával, Zboró és Makovica annak jutott. Júlia férje révén az Aspremontok kihalásáig (1819) a család birtoka maradt. Később az Erdődyké, akik átalakították a várkastélyt, mígnem 1897-ben aztán eladták. Árvaháznak rendezte be a magyar állam 1907-ben. Az első világháborúban ezt a tájat is elérte az orosz betörés. A harcok folyamán romhalmaz lett a várkastélyból és a közelében álló templomból is. A legendás száz hársból is egyre kevesebb dacolt az idővel. Az utolsót az 1970-es években vágták ki. A park helyén futballpálya létesült. Makovica romjait erősen benőtte az erdő. Falai egy-két emeletnyi magasságban állnak. Ha néhány évtizeden belül nem került sor régészeti feltárássára és állagmegóvására, félő, hogy csupán alakatlan romhalmaz marad belőle. A vár a 16-17. században már nem számított jelentős erősségnek, nem épültek hozzá jelentősebb, az ágyúharcban jól használható erődítmények (bástyák). Mivel a fő hadszíntértől távol esett, birtokosai nem látták értelmét annak, hogy korszerűsítsék.⁷

ÓNOD: 1603-ban zálogosította el Rákóczi Zsigmondnak Rudolf király csaknem 40 ezer forint összegért Ónod és a lerombolt Debrő várának uradalmait. Ez azt jelentette, hogy a gyöngyösi borvidék (Gyöngyös, Debrő Kál, stb.) és Dél-Borsod (Emőd, Sajószentpéter, Ónod, Felsőzsolca, Böcs, Szederkény) és Dél-Zemplén (Lúc, Kesznyéten) egy része jutott a Rákócziak kezére. A további évtizedekben vásárlások és zálogösszegek lefizetése révén az uradalom tovább gyarapodott. Ónod várát Czudar Péter bán építtette a 14. század végén, megerősítve a település templomát, egy nagy tornyot építve hozzá, s az egészet erődített fallal vette körül. A 15. században épült ki a szabályos, 39x39 m-es területű vár. A Czudar család kihalta után az új tulajdonosok nem sokat építettek rajta, eladdig, amíg Perényi Imre nádor meg nem szerezte (1516). Ekkor épült ki a várban egy pompás reneszánsz palota. Halála után fia, majd unokája folytatták az építkezést. Az ő nevükhöz fűződik a palotát körülvevő szabályos négyszögű, sarkain szintén négyszögletes bástyákkal erősített védőfal kiépítése. A Sajó partján álló várat vizesárok vezette, amelyet át a délre nyíló kapuhoz felvonóhíd vezetett. A Perényiek kihalása (1567) után került a vár királyi kincstár birtokába. A 16/17. század fordulóján a vár kapitánya Lorántffy Mihály. Leánya, az

itt született Zsuzsanna (1600) 1616-ban Rákóczi György felesége lett.⁸ Ónod várát 1602-ben nyilvánították végvárrá, építésére Borsod és Abaúj ill. Zemplén vármegye alsó járásai jobbágyságának ingyenmunkáját rendelték időőrőhidőre. Mivel végvárrá nyilvánították, mind a földesúr, mind a király költségén állomásozott benne őrség. Ódon kapitánya 1606-tól Rákóczi György lett, Zsigmond idősebbik fia, aki a palotát és a várat igyekezett jó karban tartani, azonban a várost övező palánk javítására már nem jutott elegendő pénz.⁹ Ónodon és a dél-borsodi, dél-zempléni falvakban Rákóczi György telepítette le hajdúkat, hogy a számára fegyverrel szolgáló nép oltalmazza birtokait. Ónod előterét védelmezte Palkonya, Kisfalud, Szederkény, Emőd, a Sajótól északra, s a Hernád mentén Kesznyéten, Tiszalúc, Hídvég, Böcs, Hernádnémeti, Gesztely sorakozott, tőlük északra Bekecs, Megyaszó, Szerencs zárta a sort.¹⁰ Váratlan, nagyobb erejű török támadás esetén azonban ez a védelmi rendszer is csődöt mondott: 1639. október 10-én a szolnoki és egri törökök rajtaütöttek Ónodon. Megmászták és lerombolták a palánkot, tönkretették a kapukat, folyújtották, kirabolták a várost, csupán a várral nem boldogultak. A következő évtizedekben újjáépítették az elpusztult erődítményeket. Ónodi vitézek alkották II. Rákóczi György testőrségét a szerencsétlenül végződött szászfenesi csatában (1660), ők menekítették ki halálos sebeket kapott urukat, s vitték Váradra, ahol felesége, Báthori Zsófia karjai között fejezte be életét. Báthori Zsófia beleegyezésével került ezt követően német őrség a várba.¹¹ 1662-ből ismerjük a vár és a város erődítményei helyszínrajzát is. 1670 tavaszán Ónod is meghódolt I. Rákóczi Ferencnek, ám a gyorsan összeomló összeesküvés után ismét német katonaság lett az úr a várban. Az 1670-es évek elején a kurucok többször megtámadták a várat és a várost is, de elfoglalni nem tudták. 1682. augusztus elején kétnapi ágyúzás után foglalta el a budai pasa, majd

⁷ Csorba Csaba: Legendás váraink. Bp. 2000. 205-208., *Varjú Elemér*: Magyar várak. Bp. é. n. (1932) 94-99.

⁸ Vö. *Tamás Edit* szerk.: Lorántffy Zsuzsanna album. Sárospatak, 2000., *Tamás Edit* szerk.: Erdély és Patak fejedelemszonsza Lorántffy Zsuzsanna I-II. Sárospatak, 2000. (A továbbiakban: Tamás 2000).

⁹ Csorba 1980. Vö. *Veres László-Viga Gyula* szerk.: Ónod monográfiája. Ónod, 2000.

¹⁰ *Dankó Imre*: A Sajó-Hernád-melléki hajdútelepek. Sátoraljaújhely, 1991. (második, bővített kiadás. Első kiadása Sárospatakon jelent meg, 1955-ben. Maig alapvető, kitűnő összegzés).

¹¹ *Borovszky Samu*: Borsod vármegye története I. Bp. 1909. 380.

átadta Thököly Imrénének, aki gondoskodott az erődítmények helyreállításáról, megerősítéséről. 1685 tavaszán a szendrői labanc hadak rohanták meg Ónodot, és fölgújtották a várost. A vár azonban a kurucoké maradt, csak szeptemberben került ismét királyi kézre. 1688. április 7-én egy portyázó török csapat gyújtotta föl Ónod városát, sőt leégett a vár is. Bár valamennyire rendbe hozták egyes épületeit, hogy katonaság állomásozhasson benne, ám teljes helyreállítására már nem került sor. 1701-ben már romként írtak róla.¹² A Rákóczi-szabadságharcban a várnak már nem volt katonai szerepe. A nevezetes „ónodi országgyűlés” színhelye valójában a Sajó túlpartján, szemben, a körömi mezőn tartották.¹³ A szabadságharc után az elkobzott ónodi Rákóczi-uradalom fele a királyi kincstáré lett, másik felének ura Rákóczi Juliánna révén az Aspremont család lett, amely zálogba adta a gróf Serényieknek, akikről az Erdődy grófok örökölték. A kincstári rész több (zálogos) tulajdonos után 1746-ban került a gróf Török családhoz. A 18. században a romos vár északnyugati részén magtár épült (1872-ben már ez is romos). Az uradalmat birtokló gróf Török család a vártól távolabb épített magának kastélyt (1945 után általános iskolát helyeztek el benne). A Sajó 1845. és 1855. évi árvize alámosta a keleti falat és az északkeleti bástyát, s ezek részben ledőltek. A 20. század elején a legépebben megmaradt délkeleti bástyát jégveremnek használták. Ónod uradalmának utolsó magánbirtokosa a Melczer család volt (1944-ig). A vár közben egyre pusztult, míg nem 1985-ben végre megkezdődött a régészeti feltárás és a helyreállítás. A régészeti munkálatok azonban 1991 óta szünetelnek, ennek következtében a helyreállítások sem folytatódhatnak tovább. A délkeleti sarokbástyát helyreállították, tető került rá, amely azonban „lebegni” látszik, amivel alighanem a tervező építész arra utalt, hogy a bástya pontos magassága nem állapítható meg, s a mai tető nem a réginek rekonstrukciója, hanem csak ahhoz hasonló védőtető. A bástyában rövid ideig egy vártörténeti kiállítás is látható volt, azonban ennek biztonságos őrzését nem tudták megoldani, így a pusztá falakon (romokon) kívül más nem várja a látogatókat. Az ásatáson eddig elő-

került leletek közlésére nem került sor.¹⁴ A vár teljes helyreállítása után pompás látványosság lehetne (mai állapotában inkább csalódást, mint örömet okoz annak, aki fölkeresi). Pedig helyre lehetne állítani a teljes vízesárok rendszert, s felvonóhidon át lehetne bejutni. A helyreállított bástyák és a palotaszárnyak kiállítási ill. idegenforgalmi célokra lennének hasznosíthatók.

SÁROSPATAK: A Perényiek által az 1530-60-as években épített Bodrog-parti hatalmas vár (legjellegzetesebb épülete a Vörös-torony) 1573-ban zálogbirtokként került a Dobó család kezére, majd 1608-ban a család örököséként a Lorántffyaké.¹⁵ Lorántffy Zsuzsánna kezével szerezte meg 1616-ban I. Rákóczi György. A külső és belső vár az ezt követő három és fél évtizedben épült ki teljesen.¹⁶ A reprezentatív rezidencia központja maradt a Vörös-torony, amelynek a nagyteremből nyíló keleti audienciás szobáját Kis-Ázsiában vásárolt mázas-mintás falcsempékkel burkolták (1642).¹⁷ A palotát és a tornyot 1646-ban északon egy külső lépcsővel és árkádos folyosóval (Lorántffy-loggia) kapcsolták össze. 1645-ben, I. Rákóczi György háborúja idején a vár biztos támaszpontja volt hadainak. A hatalmas bástyákkal megerősített várat meg sem próbálták a királyi hadak ostromolni. Itt őrizték a 17. század eső felében Rákóczi-család kincseit, amely abban a korszakban az ország legnagyobb magánvagyonának számított. Sárospatakon működött a Rákócziak ágyúöntő műhelye is 1620-tól, amely lehetővé tette, hogy a család várainak tűzérsege jelentősen meghaladja a magyarországi átlagot. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem halála (1648) után, özvegye, Lorántffy Zsuzsanna lakta a várat. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem uralkodásának időszakában a lakályosságra törekvő általa

¹⁴ Vö. Révész László: Ónod. Vár és a muhi csata. TKM 516. Bp. 1995.

¹⁵ A Rákócziak birtoklása előtti korszak alapvető összegezése a vár helyreállításának memóriai munkálatait vezető kitűnő építész-építészettörténész Désthy Mihály: Sárospatak vára és urai 1526-1616. Sárospatak, 1989.

¹⁶ Részletes, kitűnő, adatokban gazdag feldolgozása: Désthy Mihály: Patak vára a Rákócziak alatt 1616-1710. Sárospatak, 1996. A vár történetének hatalmas irodalma van, 1996 után is napvilágot láttak újabb fontos tanulmányok, vitacikkek (pl. Janó Ákos tollából). Ezek felsorolására itt terjedelmi okok miatt nincs lehetőség. Vö. Feld 2000. 80-88.

¹⁷ Az 1990-es évek helyreállítási munkálatai eredményeképpen ismét régi pompájában látható. A torony történetének, látványainak összefoglalása Feld István-J. Dankó Katalin: Sárospatak. Vörös-torony. TKM 536. Bp. 1996.

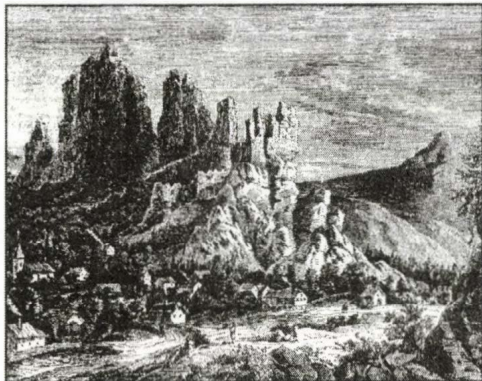
¹² Csorba 1980. 162.

¹³ 1957-ben a Hazafias Népfrent (máig meglévő) emléktáblát helyezték el a vár nyugati falára az országgyűlés, ill. a Habsburg-ház trónfosztásának emlékezetére.

kítás helyett inkább a hadi szempontok kerültek előtérbe. Megépült a Vörös-torony harmadik emeletén a hatalmas lőrésekkel ellátott ágyúterasz négy kis toronnyal. Az ágyúzással járó megterhelés kivédésére szükségessé vált a második emeleti nagyterem beboltozása is. A Vörös-tornyot magas tetővel borították.¹⁸ Lorántffy Zsuzsanna halála (1660) után a pataki vár jelentősége csökkent. II. Rákóczi György fejedelem özvegye, Báthori Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc viszonylag ritkán lakott itt, az építkezések is véget értek. 1670-ben, az elvetélt összeesküvés után a külső várat királyi csapatok szállták meg. Thököly Imre kuruc csapatai 1683-ban foglalták el, és két esztendőig tartották a kezükben. 1685 után a teljes várat királyi csapatok szállták meg. 1693-ban (feleségével együtt) a hazatérő II. Rákóczi Ferenc hosszabbban lakott a várban, egészen 1700-ig, elfogatásáig. Az 1697-es hegyaljai felkelés során néhány héttel Tokaji Ferenc kurucái tartották megszállva a várat. 1702-ben királyi parancsra fölrobbantották a külső vár bástyáit, a Vörös-torony tetőzetét szétverték. Ekkor omlott le a torony délkeleti sarka. 1703 nyarán foglalták el II. Rákóczi Ferenc kuruc csapatai a hadi szempontból már jelentéktelenné vált erősséget. A győztes csapatok bevonulásának estéjét tragikus esemény tette emlékeztető: a palota épülete leégett. II. Rákóczi Ferenc 1707-ben már valamennyire helyreállítva látta az épületeket, s 1708-ban itt tartott országgyűlést is. 1711-től az elkobzott Rákóczi-vár birtokosai többször változtak. Az osztrák Trautsohn hercegi család, majd 1806-tól a német Bretzenheim hercegi család, 1875-től 1944-ig a herceg Windischgrätz család birtokolta.¹⁹ Az 1950-es évektől a Rákóczi Múzeum otthona lett a vár. Az 1950-es évektől máig tart (s még mindig nem fejeződött be) régészeti- és falkutatása, helyreállítása. 2003. október 25-én nyílik meg új nagy állandó kiállítása, amely a Rákócziak korát mutatja be.²⁰

BORSI: A Bodrog-parti község szélén emelkedő négyszögű várkastély őse, egy nemesi kúria, a 16. század közepén épülhetett. A Lorántffyak, majd 1616-tól a Lorántffy Zsuzsannával kötött házasság után I. Rákóczi György építtette át tekintélyes méretű, széles árokkal védett várkastéllyá. Méretei jóval meghaladták Zemplén és Abaúj többi várkastélyát, nagyságában (s minden bizonnyal művészi díszítményeit tekintve is a szerencsi várral vetekedett. Legnagyobb nevezetessége, hogy itt született II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én. Abban a sarokszobában, amely a hagyomány szerint születésének helye, emléktáblán örökítették ezt meg. 1711 után az épület fokozatosan pusztulni kezdett, tulajdonosai nem sok gondot fordítottak rá. A négy palotaszárnyból U alakban maradtak meg (részben romos) részletek. Az árok jórészt betömődött, a védőművek is megromogáltak. Az 1990-es években kezdődött meg a kutatás, állagmegóvás. A szerény pénzügyi támogatás miatt azonban a munkálatok lassan haladnak előre. A szabadságharc évfordulója sem hatott serkentőleg. A legépebb szárnyban az előadóterem melletti helyiségben kis kiállítás látható.²¹

LEDNIC: A Rákóczi-birtoktól távoli Trencsén vármegyében, valószínűtlenül meredek sziklán emelkedő Vág-menti hegyi vár a 13. század második felében épülhetett. A Lorántffy Zsuzsannával kötött házasság (1616) hozadéka volt ennek uradalma is. A hadszínterektől távol feküdt, békés vidéken. Pusztulását mégis erőszaknak köszönheti: 1710-ben Heister generális fölégettette, leromboltatta. A pompás kilátóhelynek számító vár falai rohamosan pusztulnak.²²

¹⁸ A torony egykori tetőzetének helyreállítása (1685-ből ismerjük a torony és a vár hiteles távlati képét) nagyon hasznos lenne. Állagvédelmi szempontból sem lenne közömbös, hiszen védené az építményt a beázás ellen. Esztétikai szempontból a magas fedélszék révén egészen más látványt nyújtana már távolról is a vár, akkor érezné az e tájra látogató igazán a régi hangulat egyik legmeghatározóbb elemét.

¹⁹ *Csorba Csaba: Regélő váraink.* Bp. 1997. (A továbbiakban: *Csorba* 1997) 207-212.

²⁰ A pataki vár látványos kazamata-rendszere lehetne a vár egyik különleges látványossága, de csak igen kis része látogatható, az is csak időszakosan.

²¹ *Csorba Csaba: Rejtélyes váraink.* Bp. 2001. (A továbbiakban: *Csorba* 2001) 52-54. Vö. *Feld István* 2000. 102-103.

²² *Csorba* 1999. 176-178.

POCSAJ: A Dobó-örökségből, Lorántffy Zsuzsanna révén (1616) szerezte meg ezt az uradalmat I. Rákóczi György. A várkastély az Ér és a Berettyó találkozásánál régebben meglévő földvárba épült bele az 1640-es években. Az örményesi udvarházhoz hasonlóan elnyújtott téglalap alaprajzú lehetett, háromszintes épület lehetett. Az udvarházat körülvevő téglalap alaprajzú védőfalakat sarkukon egy-egy torony erősítette. Bejárata északon nyílt, amelyet az Éren átvezető hídon lehetett megközelíteni. 1660-ban pusztította el a II. Rákóczi Györgyöt Szászfenesnél legyőző Szejdi Ahmed budai serege. De 1661-ben már helyreállították, s leírta az erre járó Evlia Cselebi török világotudós. 1692-ben szabadult föl a török uralom alól. A Rákóczi-szabadságharc idején már rom (1702-ben már így említették) a Bihar vármegyei Sárreuten fekvő vár. 171-ben Löwenburg tábornok romboltatta szét erősítéseit. Magát a lakóépületet 1750-ben emeletes formában újjáépítették vámház céljára. A 19/20. század fordulóján ezt is szétverték, építőanyagként hasznosították. A maradványok régészeti kutatására 1998-ban került sor.²³

MUNKÁCS: A Bereg vármegyében álló, a síkságból kiemelkedő hegyet koronázó vár legrégebbi része a 13. században már állt. A kiskorú Mágócsy-örökösök gyámjaként az 1580-as évektől 1604-ig Rákóczi Zsigmond tartotta kezében. Majd házasság révén a szívós vagyonszerző Esterházy Miklós szerezte meg. Tőle Bethlen Gábor foglalta el 1619-ben, majd feleségének, Brandenburgi Katalinnak adta. A megözvegyült fejedelemszöny 1629-ben hiába próbálta a várat királyi kézre átjárszani, I. Rákóczi György ügyesebbnek bizonyult. A vár Rákóczi-birtokként épült ki igazán jelentős erősséggé. Védelmét erősítette a hegyet övező mocsár is. II. Rákóczi György halála után özvegye, Báthory Zsófia általában e várban lakott. A városban is építtetett egy kisebb várkastélyt (1667). A város központjában álló, jelenleg U alakú épület északnyugati szárnya származik a 17. századból. Akkor „fejérháznak” nevez-

ték. A kastélyhoz valaha terjedelmes kert is csatlakozott. Többször tartózkodott a falai között a szabadságharc időszakában II. Rákóczi Ferenc, amelyre az 1911-ben állított, 1989-ben restaurált emléktábla is utal az emeleti ablakok között.²⁴ Az 1680-as évek elejétől e vár biztonságos falai között élt gyermekeivel Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc özvegye, aki a „kuruc király” Thököly Imre felesége lett (1681). Itt rendezte be Thököly a főhadiszállását is. Thököly hatalmának összeomlása (1685. október) után minden Thököly- és Rákóczi-vár meghódolt, az egyetlen Munkácsot kivéve. Zrínyi Ilona 1686 tavaszától 1688 januárjáig védte a várat, kiváltva ezzel az egész korabeli Európa csodálatát. 1688 után a királyi kézre jutott Munkácsot tovább erősítették. A Rákóczi-szabadságharc időszakában a vár gyöngye őrsége ellenállt és csak több mint fél évig tartó körülzárás vezetett eredményre: a kiéhezett katonák kénytelenek voltak földadni. Rákóczi francia hadmérnökök irányításával az ország legerősebb, legkorszerűbb várává építette ki Munkácsot 1705-1710 között. Célja az volt, hogy a vár legyen a szabadságharc legerősebb támaszpontja. olyan, amely egymagában is képes ellenállni akár több tízezres ostromló hadaknak is. A szatmári béke megkötése után két héttel azonban ezt a várat is föladta őrsége. Nem ismétlődött tehát meg az, amit megtett Zrínyi Ilona az 1680-as években. A vár a 18. században is katonai létesítmény maradt, majd 1787-ben börtön lett. Celláiban raboskodtak a Martinovics-per egyes vádlottjai is, köztük Kazinczy Ferenc (erre emléktábla utal a várban). 1849-ben is volt katonai szerepe Munkácsnak. Őrsége csak akkor adta meg magát az orosz seregeknek, amikor megbizonyosodott arról, hogy a világsíki fegyverletétel után az akkor már elavultnak számító vár ellenállásának nincs többé értelme. 1855-1897 között ismét fogház, majd a két világháború között laktanya. A vár erődítményei ma is épen állnak. Épületeit az utóbbi évtizedekben múzeumi célokra átalakították. Ma szép történelmi-régészeti kiállításoknak ad otthont. A magyar történelmi vonatkozások is helyet kaptak. A kutatás és helyreállítás napjainkban is folytatódik. Kárpátalja leglátványosabb, legmegbecsültebb történelmi emléke.²⁵

²³ Csorba Csaba: Adattár a X-XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. A debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1972. Debrecen, 1974. 212. Vö. Dankó Imre: A Körösköz-bihari hajdúság. Gyula, 1959. 67. Az ásátás eredményeiről M. Nepper Ibohya-Lóki József-Rácz Zoltán: Kutatások a „Hidközi vár” (Rákóczi vár) területén Pocsajban. Tamás 2000. 43-61. Alapvető történelmi összefoglalás: Détszty Mihály: A pocsaji Rákóczi-udvarház. Bihari Múzeum Évkönyve III. Szerk.: Héthy Zoltán. Berettyóújfalú, 1982. 93-122.

²⁴ Csatáry György: Rákóczi emlékek és emlékhelyek Kárpátalján. Ungvár, 2002. 62-63.

²⁵ Csorba 1997. 141-146. Vö. Deschmann Alajos: Kárpátalja műemlékei. Bp. 1990. 79-89. Legújabb alapos összefoglalás: Feld István: A munkácsi vár a XVII. század közepén. Tamás. 2000. 23-41.

BEREGSZENTMIKLÓS: Bereg vármegyében, Munkácshoz közel emelkedik a Rákóczi-várkastély, amelyet a 16. század utolsó harmadában a Telegdyek kezdtek építtetni. 1943-ban még lehetett rajta látni a Rákócziak címerét (Lux Géza megfigyelése). A 17. századból részletes leírással rendelkezünk róla. Az épületet a 18. században, majd 1839-ben némileg átalakították. Jelenleg elhagyatottan, romosan áll. Védőfalainak nem látható nyoma a felszínen.²⁶

BEREGSZÁSZ: A város központjában ma is álló, 1857-ben átalakított kastélyt Bethlen Gábor építtette. Halála után ezt is I. Rákóczi György szerezte meg. A földszintes épületet eredetileg bizonyára valamiféle erődítés is védhette, ennek azonban ma már nincs látható nyoma. II. Rákóczi Ferenc szívesen időzött itt. A szabadságharc időszakában többször is járt falai között (emléktábla idézi ezt). A kastélyban az 1990-es években helytörténeti múzeumot rendeztek be.²⁷

TOKAJ: Tokaj-hegylajka borkereskedelme minél nagyobb hányadának ellenőrzése, és busás hasznának biztosítása szempontjából kulcsfontosságú várat Munkáccsal együtt akarta megszerezni I. Rákóczi György Brandenburgi Katalintól, ám próbálkozása egyelőre nem vezetett sikerre. A Tisza és a Bodrog összefolyásánál épült várat a fekvése tette fontossá, azonban korántsem számított jelentős erődítmények. A 16. század közepi állapotokhoz (Némethy Ferenc korszakához) képest ugyan védőműveit némileg korszerűsítették, azonban jelentősebb hadostromának nem állhatott ellen. I. Rákóczi György a svéddekkel szövetségben, 1644-ben indított támadást a Habsburg hatalom ellen. A jól előkészített támadás kezdetén meghódolt a fejedelemnek a tokaji őrség. A háborút az 1645-ben kötött béke zárta le, ennek eredményeképpen I. Rákóczi György birtokába került Tokaj, Regéc és Ecsed vára.²⁸ A megszerzett várra a fejedelem nagy gondot fordított: építtette, erős őrséggel látta el. Hiába volt mindez, mert 1660-ban, II. Rákóczi György tragikus halála után özvegye, Báthori Zsófia a várba csakúgy, mint Ónodba is német őrséget engedett be. Sicha német hadmérnök korszerű előművekkel akarta a Tokajt megerősíteni, a fából készült bástyák falát kőbe szerette volna átépíteni (1668-ban készült tervrajza ránk maradt). A költséges munkálatokra azonban nem kerülhetett sor. 1670. áprilisában a Habsburg-hatalom ellenes

szervezkedés keretében I. Rákóczi Ferenc csapatai megkezdték Tokaj ostromát (körülzárását), azonban hamarosan véget vetettek a kilátástalan harcnak. 1682-ig királyi kézen maradt a vár. Azon a nyáron viszont az őrség meghódolt Thököly Imre kurucai előtt. 1685-ben viszont az őrség fölesküdtött I. Lipót királyra, lelőve a Thököly által kinevezett német kapitányt. Az 1697-es hegyaljai felkelés során az őrség magyar része éjjel Tokaji Ferenc kurucai kezére játszotta át a várat (az álmukban meglepett német katonákat lekaszabolták). Néhány héttel később azonban a királyi csapatok ostromának nem tudtak sokáig ellenállni (őrsége kiszökött belőle és a vízen át hajókon elmenekült). 1703. szeptemberétől négy hónapon keresztül tartották II. Rákóczi Ferenc kuruc seregei körülzárva Tokajt, amíg a királyi őrség (mintegy 400 német katona) megadta magát. 1704 őszén Rákóczi úgy döntött, hogy Tokaj fönntartása fölösleges, helyette inkább a másik fontos tiszai átkelőhelyet, Szolnokot erődíttette. 1705 áprilisára a tokaji vár erődítményeinek lerombolása befejeződött. Azóta pusztuló rom. Napjainkban már csak egy falcsonkja árválkodik. Az egykori nagyvár régészeti feltárását a helyiek már évtizedek óta tervezik. Ha megvalósul, a város különleges látnivalóval gazdagodhatna.

REGÉC: Várat az 1644-ben indított háborúban szerezte meg I. Rákóczi György (az 1645-ben kötött béke biztosította számára). A 600 m magas, meredek hegy tetéjén emelkedő jellegzetes hegyi vár a 13. században épülhetett, a 14-15. században jelentősen bővítették, átépítették. A palotát tornyokkal bástyákkal erősített fal övezte. A külső erődítmény a palánkvár jelentette. A hadszíntértől távol eső, hegyek között megbújó „rejtekhely” egyike lett a családi birtokközpontoknak. 1670-ben kénytelen volt I. Rákóczi Ferenc ebbe a várába is német őrséget bebocsátani, a királyi kegyelem viszonzásaként. 1672-ben Petrőczy kurucai sikertelenül próbálkoztak meg elfoglalásával. 1676-ban, férje elhunytá után, gyermekeivel egy időre ide költözött özvegye, Zrínyi Ilona, távol a Munkácson lakó anyósától, Báthori Zsófiától. 1678-ból fennmaradt annak a rendtartásnak a szövege, amelyet Zrínyi Ilona készíttetett az őrség számára.²⁹ Thököly Imre abban reménykedett, hogy az ör-

²⁶ Feld 2000. 99-101.

²⁷ Csátary i. m. 57.

²⁸ Csorba 1980. 130-135.

²⁹ Szerémi: Levéltári adatok Regéczvára történetéhez. A XVII. század második feléből. Történelmi Tár 1889. 1-3. (ugyanekkor készült egy részletes leírás is a várról, amelyből megismerhetők az egyes épületek és berendezésük, továbbá a hadiszerek).

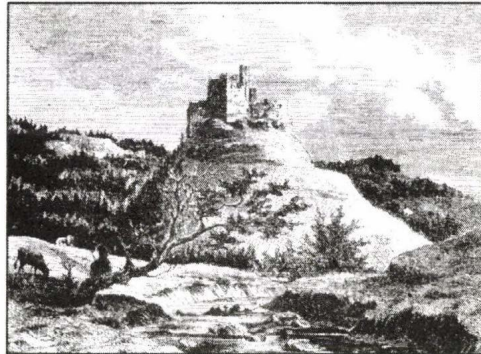
ség majd ellenáll a királyi csapatoknak, azonban nem így történt. 1685. novemberében harc nélkül adták meg magukat. A német csapatok a várat kirabolták, lakhatatlanná tették. Amikor 1693-ban II. Rákóczi Ferenc visszakapta birtokait, a romos építmény helyreállítására már nem is gondolt. Ettől kezdve máshová költözött az uradalmi központ is. A romokat benőtte az erdő, s egyre nehezebb volt megközelíteni. Az 1990-es évek elején a Bükki Nemzeti Park kiírtatta a vár területén a bokrok-fákat, majd megkezdődött a régészeti feltárás és helyreállítás.³⁰ A tekintélyes maradványok remélhetőleg vonzó látványosságot jelentenek majd néhány év múltán a turisták számára.

ECSED: A Báthoriaknak a 14. században a mocsarak közé épített erős várat 1619-ben szerezte meg Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. 1648-ban (néhány hónappal halála előtt) került I. Rákóczi György fejedelem birtokába. Az elvetélt főúri összeesküvés után ebbe a Rákóczi-várba is német őrseget kellett befogadnia Báthori Zsófiának és fiának, I. Rákóczi Ferencnek. A vár képét leginkább az 1669-ben készült összeírásból ismerhetjük meg. Gyakran reprodukált ábrázolása nem hiteles. 1669-ben 53 ágyú, 59 szakállas puska jelentette a vár tüzerejét. A német katonaság nem törődött az erődítménnyel, a készleteket fölélte, az épületeket pusztulni hagyta. II. Rákóczi Ferenc elfogását követően, 1701-ben királyi parancsra lerombolták. II. Rákóczi Ferenc jól ismerte Ecsedet, amint kiderül Emlékiratából is, amelyben nagyon részletesen leírja. 1705-ben francia hadmérnökeket bízta meg a vár újjáépítésével, amit a következőkkel indokolt: „Fekvése különös, talán egész Európában egyedülálló, és bevehetetlennek látszik.”³¹ Ecsed várát 1711 tavaszán, a szatmári béke után adta át őrsege a királyi csapatoknak. 1718-ban került sor a vár második, végleges lerombolására. Faragott köveit, tégláit a lakosság széthordta, illetve gr. Károlyi Sándor használta föl nagykárolyi várkastélyának átépítéséhez, bővítéséhez. A valaha hatalmas (és gyönyörű) várnak szinte nyoma sem maradt. Pontos nagyságát, fekvését csak régészeti ásatással lehetne tisztázni.

LIETAVA: A Trencsén vármegyében fekvő vár magas, meredek hegyre épült, valamikor a 13. század második felében. Thököly Imre végrendeletileg juttatta mostohafiának, II. Rákóczi Ferencnek (1705),

akinek hadai abban az évben szállták meg. A szabadságharc után tulajdonosai, a Thurzók egyre kevesebbet törődtek vele. A 18. század vége óta elhagyottan pusztuló rom. Falai még mindig többemeletnyi magasan állnak. Pompás kilátóhely.³²

LIKAVA: A Liptó vármegyében álló, Vág menti 637 m magas hegyen emelkedő vár magja a 14. században épült. A 16-17. században emelték a palotaszárnyat őrző külső védőműveket. Fénykorát Thököly Sebestyén birtoklása alatt élte, a 17. század második felében. 1670-ben csak ostrommal tudták Thököly embereitől a királyi csapatok elfoglalni. Ekkor fölgyújtották, de később újjáépült. Thököly Imre végrendeletében mostohafiára, II. Rákóczi Ferencre hagyta (1705). A kuruc hadak csak 1707-ben foglalták el. Mivel az elavult erősség fenntartását szükségtelennek ítélték meg, fejedelmi parancsra lerombolták. Azóta pusztul, falcsonkjait benőtték a fák és a bokrok.³³

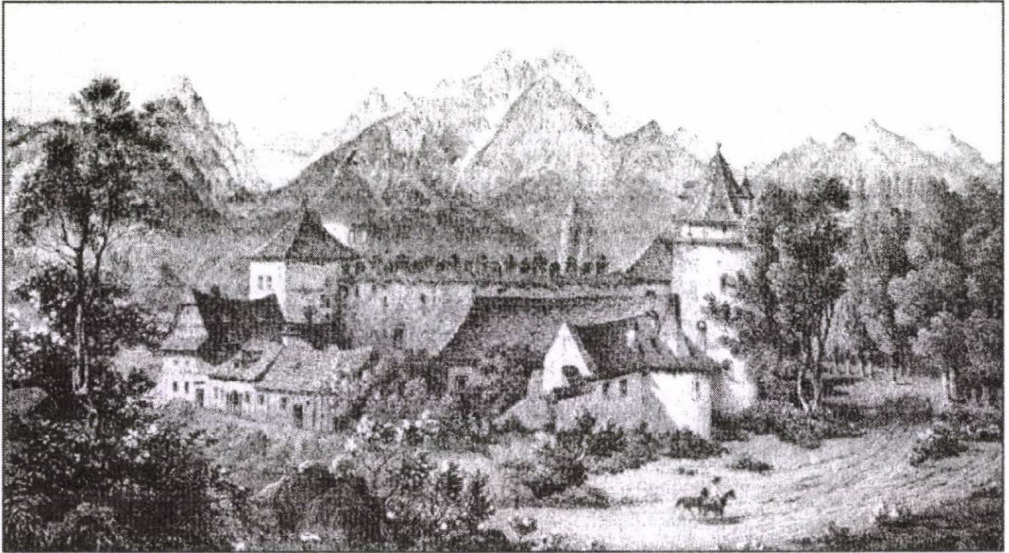
KÉSMÁRK: A Tatra alján, a Szepességben, a 15. században épült Késmárk vára, amelynek előbb zálogos, majd 1583-tól tényleges birtokosa is lett, csaknem egy évszázadon keresztül a Thököly család. Itt őrizték a Thököly család értékeit, műkincseit. Amikor Thököly Imre uralma összeomlott (1685), a várat elfoglaló csapatok a bécsi udvar számára kiválogatott kincseket (szobrokat, festményeket, bútorokat, műkincseket, díszfegyvereket, stb.) tizenhat társzekéren szállították el. 1703-1709 között volt Rákóczi kurucái kezén a vár és a fallal körülvett város. Thököly Imre végrendeletében (1705) hagyta mostohafiára a várat és uradalmát. A későbbi tulajdonosok nem nagyon óvták az épületeket, azonban így is megmaradtak. Az 1960/70-es években helyreállított falai között

³⁰ Csorba 1997. 190-195.

³¹ Idézi *Dankó Imre*: Nagyecsed. Debrecen 1994. 124. E kitűző monográfiából származnak Ecsedre vonatkozó adataink.

³² Csorba 1999. 187-189.

³³ Csorba 1999. 190-192.

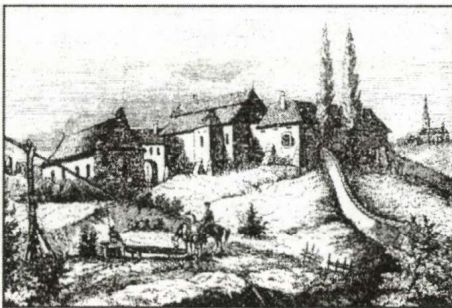

A KÉSMÁRKI THÖKÖLY-VÁR

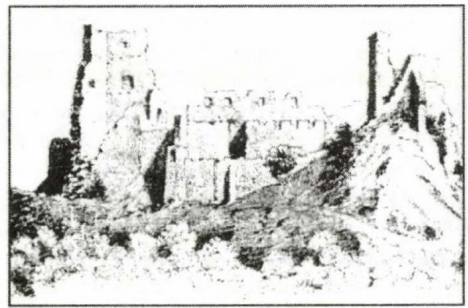
múzeumot rendeztek be. A város evangélikus templomában helyezték el Thököly Imre fejedelem Törökországból hazahozott földi maradványait.³⁴

ÁRVA: Az Árva folyó partján, közel a lengyel határhoz, keskeny, égbe törő szirten emelkedő vár magja a 13. században épült. A 17. század közepén lett Thököly-birtok. Thököly Imre többi birtokával végrendeletében ezt is (1705) mostohafiára, II. Rákóczi Ferencre hagyta. A Wesselényi-összeesküvés leverése (1670) óta a vár királyi kézen volt 1703-ig,

leszámítva az 1678-1683 közötti időszakot, amikor Thököly kurucjai őrizték. 1703. november-decemberében rövid küzdelem után foglalták el a várat II. Rákóczi Ferenc kurucjai. 1709-ben több hónapos ostromzár után adta föl őrsége a királyi csapatoknak. Ezzel a vár hadtörténete lezárult. Új birtokosai is igyekeztek megővni. Az 1950/60-as években restaurálták. Múzeumnak rendezték be, amely különleges látványosság.³⁵

SZERENCs VÁRA

A REGÉCI VÁR

³⁴ Csorba 1999. 142-144.

³⁵ Csorba 1997. 24-29.

ŠTEFAN ELIAŠ

II. Rákóczi Ferenc és a kurucok a szlovák nép mondáiban és meséiben

A szlovákok lakta vidékeken a *Kuruc*, *Kurucz*, *Kurutz* vezetéknev a leggyakoribbak közé tartozik. Ez is meggyőzően bizonyítja azt a történelmi tényt, hogy a szlovákok tömegesen vettek részt a Rákóczi-szabadságharcban egészen a fegyverletételig. Jozef Kočiš¹ kutatásainak köszönhetően ma már széles körben ismert tény, hogy a szlovák népi hős, Juraj Jánošík maga is kuruc volt. Ismertté váltak a szlovák népköltészet kuruc dalai is, ez elsősorban Csanda Sándor² érdeme, aki megállapította, hogy ez a költészet eredetileg sokkal gazdagabb lehetett, de mivel a dalokat nem jegyezték le, idővel eléfelejtődtek. Igaz, a XVIII. században nem is igen énekelhették őket, hiszen Rákóczi a Habsburg-Magyarországon nemkívánatos személynek számított. Kutatásai során Csanda lejegyzett egy eredeti szlovák kuruc dalt (Za trema horami – Három hegy mögött), továbbá eredetinek ismerte el a Keď ja pöjdem na tú vojnu kuruckú (Ha elmegyek a kuruc háborúba), valamint a Lietali, lietali dva orli nad nami (Repült, repült a két sas felettünk) című dalokat is.³ Véleményünk szerint közéjük kell sorolnunk a Pri trenčianskej bráne (A trencsényi kapunál) című dalt is; bizonyára nagyon régiek és talán eredetiek azok is, melyek Samo Tomašik: Kuruci (Kurucok) c. művében találhatók.

Jedlicska Pál írta le a következő népdaltöröredéket:

*Rákóczi, Bercsényi bol náš strýc
Chodíval na hody do Selpíc.*⁴

A Kiskárpáti emlékek című kötetében jelentette meg, kár hogy a szöveg folytatása elvezt az emlékezet sülylesztőiben.⁵ Tényként fogadhatjuk el, hogy a kurucok és a népzene kapcsolatát igazolja a mindmáig gyakran játszott Švihrovská című dal. Tudjuk róla, hogy Luby György lipcsei földesúr, Michal Miloslav Hodža barátja borozgatás közben gyakran idézte, és a hegedűvirtuóz Pityu cigány előadásában Hodžának is kedvenc dala volt.⁶ Luby György a dalt dédapja emlékére szerezte, aki II. Rákóczi Ferenc ezredese volt és részt vett a dalban szereplő ütközetben.⁷

¹ Kočiš, Jozef: Neznámy Jánošík. Osveta, Martin 1986.

² Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének Magyar-szlovák kapcsolatai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1961.

³ Csanda Sándor: Magyar-szlovák kulturális kapcsolatok. SPN, Bratislava, 1959.

⁴ Magyarul: „Bátyánk volt Rákóczi, Bercsényi, eljártak a selpőci búcsúba.”

⁵ Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek. Bp., 1882.

⁶ Podrobnejšie pozri Slovenské pohľady, 1924.

⁷ Az ütközet Jamnik és Vavrissó között volt a svihrovi síkon.

Az utódok által felidézett emlékek szerintünk értékesebbek, de legalábbis egyenértékűek az események forgatagában alkotott művekkel. Az elmúlt években több ismeretlen, kuruc időkből származó verset találtak, amelyeket itt nem fogunk felsorolni, de amelyeknek eredetiségéhez nem fér kétség. Érdemes volna őket ebben a jubileumi évben megjelentetni, ha lenne valaki, aki vállalná ezt a feladatot.

Érdeklődésünk fiatalságunktól kezdve elsősorban a kuruc és Rákóczi-korabeli szlovák mese- és mondavilág felé fordult. Ismert tény, hogy Ludovít Štúr, a szlovák nyelvész és politikus a tőle 1841. november 2-án mondákkal kapcsolatos anyagot kérő Samo B. Hroboňnak nem felejté el megemlíteni egyéb témák mellett a kurucokat, akikről Štúr megállapítása szerint a szlovák nép sokat beszél.⁸

Gyakorlatilag Ján Kalinčiak: Svätý Duch (Szentlélek) és Samo Tomášik: Kuruci (Kurucok) című művei nem egyebek, mint a népi környezetben, a régmúltban született történetek prózai feldolgozásai. A Svätý Duch 1846-ban született, szerzője tudatosan merített a magyar történelem gazdag forrásából, s tudatosította azt is, hogy a történelmi igazság merőben más, mint a mondavilág, amelyben megengedett az írói képzelet szabad kalandozása. Saját szavaival kifejezve „benne a történelem nem úr, csupán csak szolgálólány, nem a kép, csupán a keret, melyben a monda szereplői mozognak.”⁹ A szerző művészete ezek között a korlátok között is érvényesül. Már a téma feldolgozásában megmutatkozik öntudatos szerzői hozzáállása, azonnal megértjük, hogy az anyaghoz, a témához rokonszenvvel, megértéssel, komolyan vagy elfogultan nyúl, olyan előítéletekkel, melyek egy idegen világból származnak, ahol már ismeretlen a magyarországi hazafiság.

Ezt azonban nem mondhatjuk el Ján Kalinčiak és Samo Tomášik irodalmi munkásságáról, s nem is ők voltak az elsők, akik felfigyeltek a feudális Magyarország Rákóczi-témáira. Megtette ezt előttük – méghozzá rendkívül sikeresen – báró Mednyánszky Alajos. 1826-ban adta ki Pesten német nyelven a *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* (Festői utazás a Vág folyón),¹⁰ melyben nagy teret szentel a vidék történeteinek. A mondavilágnak még nagyobb figyelmet szentel az *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* (Mesék, mondák és legendák a magyar múltból) című művében, melyet szintén Pesten adott ki 1827-ben. A népköltészeti alkotások egyszerű lejegyzései ezek, s hiányzik belőlük Kalinčiaknak az az igénye, hogy népköltészeti alapokra épített terjedelmes irodalmi művet hozzon létre. Ez teszi igazabbá is. Meg kell említeni, hogy a szerző a Festői utazás a Vág folyón című művében a Rákóczi-mondák közül elsősorban gróf Bercsényi Miklósnak a romhányi csatavesztés után a temetvényi várból Lengyelországba való sikeres szökését emeli ki.

A *Mesék, mondák és legendák...* című művében Mednyánszky több Rákóczihoz kapcsolódó történetet ír le, sőt visszatér az 1703 előtti évekbe is, és szépen elmeséli, hogy Rákóczi János, a sárosi vár lakója és ura hogyan szerezte meg az egyik leghatalmasabb magyar főúrtól, Serédy Gáspártól a határmenti Zboró várát. Állítólag ez egy alattomos terv alapján sikerült, kihasználva aényt, hogy Serédynek nem voltak fiai. Elbeszéli az evangélikus Széchy

⁸ Listy Ludovíta Štúra I. Bratislava 1954, 268.

⁹ Kalinčiak, Ján: Spisy IV. Martin 1952. 170.

¹⁰ A művet magyarul az 1844-ben megjelent II., bővített és javított kiadás alapján „Festői utazás a Vág folyón, Magyarország (1825)” címmel Soltész Gáspár fordításában adta ki Pozsonyban a Tatran Kiadó 1981-ben Joseph Fischer eredeti metszeteivel. Beckó várának a következő oldalon közölt képét innen vettük át.

Máriának, Bethlen István özvegyének, az erős murányi vár úrnőjének és a katolikus, később a nádori méltóságot is megszerző Wesselényi Ferencnek a szerelmét. Rákóczi György sikeres hadjárata idején a murányi vár kapui is megnyíltak katonái előtt, de később az erdélyi fejedelem kénytelen volt innen visszavonulni. A császári hadak azonban eredménytelenül ostromolták Murány várát, Széchy Mária sikeresen ellenállt. De Rákóczi helyőrsége tehetetlennek bizonyult Mária és Wesselényi szerelmének kibontakozása után: egy napon a császári katonaság észrevétlenül bevonult a várba és fogságba ejtette az erdélyi helyőrséget.

Könyvében a Hollókő (Havrania skala) mondájában Mednyánszky Alajos elbeszéli Bercsényi Miklósnak a temetvényi várból való szökését, és a romantika világába vezeti az olvasót a szomolányi vár ostromának, a támadást vezető ocsovai Ocskay László kuruc ezredes éjszakai foglyul ejtésének elbeszélésével. Ocskay a fogságban szerelmes lesz ellensége leányába, s ez végső soron Rákóczi elárulásához vezet. A monda rendkívül tragikus véget ér, mivel Ocskaynak az átállása a császári zászlók alá nem maradt büntetlenül. A kurucok kezébe került, és Érsekújváron lefejezték. Szerelme lelkileg összeroppant. Mednyánszkyknak a magyar történelemből merített minden írása rendkívül olvasható. Említett könyvei gyorsan népszerűvé, híressé váltak, s ez a folyamat mindmáig tart. Nem hiányoznak a szlovák olvasók polcairól sem, mert szlovákra is lefordították, többször kiadták őket,¹¹ kétségtelenül élnek kortársaink tudatvilágában.

A kurucok és Rákóczi iránti érdeklődés nem csökkent a XIX. század második felében sem. Különben nem születtek volna meg szlovák környezetben a surányi Imrich Matunak kvázi kuruc dalai,¹² ezen kívül rendszeresen új, addig ismeretlen kuruc mondákat jegyeztek le. Így 1895-ben is olvashatunk a *Tovaryšstvo II.* kötetében egy nagyon érdekeset, melyet rövideje miatt idézünk is:¹³

¹¹ *Medňanský Alojz: Malebná cesta dolu Váhom.* Tatran, Bratislava 1981. Másik művét némiképp megváltoztatott címmel adták ki: *Medňanský Alojz: Dávne povesti o slovenských hradoch.* Tatran, Bratislava, 1974.

¹² *Csanda Sándor i. m.,* 1959. 124.

¹³ *Tovaryšstvo II. Sborník literárnych prác.* Ružomberok 1895, 184. E monda megtalálható még a *Sborník Museálnej Slovenskej spoločnosti II. évfolyamában.*

Egyszer a böjti idején a perneki Martin Bartalský házához egy ember érkezett, bekopogott az ablakon és így szólt Bartalskýhoz: „Martin bátyám, otthon vagy? Befogadsz egy éjszakára?” „Miért is ne?” – válaszolt Bartalský. Ezután megvacsoráztak, beszélgettek erről-arról, majd a vendég így szólt: „Rákóczi vagyok. Most a szállásért nem jutalmazlak meg, majd csak az ötödik nemzedéket, amikor a török megy majd keletről nyugatra, végigjárja a világot, s én vele lépem át a Fehér-hegyet (mai Kiskárpátok). Fehér lovakon megyek át a Fehér-hegyen, s akkor hálálom meg a szállást.”

Lám, tanúi lehetünk annak, hogy a rabság kegyetlen valóságában Rákóczi a szlovákok számára is hőssé változott, aki halhatatlan, s nem porladt el. Járja a világot, járja a vidéket (még létezik a történelmi Magyarország) és mint harcosainak ideális vezére hirdeti szabadító visszatérését, ha majd eljön annak ideje. Csodálatos és jellegzetes erkölcsi üzenetet hordozó történet ez, hiszen a monda ismeri a csodákat, az elképzelhetetlent. Benne az igazságot sohasem győzik le.

A XX. század elején sem csökkent a felbukkanó kuruc- és Rákóczi-mondák száma, sőt az írástudatlanság visszaszorulásának köszönhetően a népi környezetből több mondát ekkor jegyeztek le. Ezeknek sorát – ha vizsgálódásunk elég figyelmes volt – 1912-ben a Rákóczi Podolinban című monda nyitja meg.¹⁴ Gergye János, a piaristák podolini főgimnáziumának ötödikes diákja jegyezte le. Neve szerint magyar nemzetiségű diák volt, akit az idegen, szlovák-német környezetben különösen megkapott ez a monda, amely Rákóczinak a Habsburgok börtönéből 1701-ben Lengyelországba való szökését beszéli el. Olyan környezetben hallotta ezt, ahol ez régen ismert volt, nemzedékről nemzedékre szállt, s mivel tehetséges elbeszélő volt, elküldte Budapestre a Zászlónk című ifjúsági lap irodalmi pályázatára, ahol megfelelően értékelték is.

A monda nehezen köthető valamelyik etnikumhoz. Nyilvánvaló, hogy a szlovák-német-lengyel Podolinban született, hiszen a Szepességnek sohasem volt nagyobb százalékot kitevő magyar lakossága. Így a tárgyalt mondát a szlovák mondavilág kincsestárába soroljuk, ami azonban egyáltalán nem zárja ki a történelmi Magyarország valamennyi utódjának közös örökségéből, hagyományiból és írásbeliségéből. A mondában tárgyalt esemény tényleg megtörtént. Az elbeszélő közel jár a teljes igazsághoz. Végeredményben tárgyi bizonyítéka is van annak, hogy a herceget a tudós barátok rejtegették, ez pedig egy arckép, amely a herceget rövid hajjal ábrázolja, s amelyet a budapesti Nemzeti Múzeumban is kiállítottak a szabadságharc háromszáz éves évfordulója alkalmából. Ez egy hiteles, noha kissé merev arckép, felirata kizárja annak lehetőségét, hogy valamikor nem a podolini piarista kolostor tulajdona volt. A feladatát kitűnően megoldó festő nevét mindmáig homály fedi, s ezt valószínűleg már sohasem tudjuk eloszlanni.¹⁵

Egy további szlovák környezetből származó monda a palocsai vár ostromáról, Ocskay csodálójának árulásáról és bűnhődéséről szól. A XX. század elején jelentette meg Krúdy Gyula, a neves író a reprezentatív, szecessziós Rákóczi albumban.¹⁶ A címe nagyon egyszerű: „Asszonyokról”, s valójában nem tudjuk, hogy az író hol találkozott a témával. Detrekővár-alja (Plavecké Podhradie) a történelmi Magyarország idején is tisztán szlovák lakosságú falu volt, s várának magyar neve (Detrekő) tulajdonképpen az eredeti magyar megnevezés Gyöt-rőkő) elferdített szlovák változata, s ebben a formájában maradt ránk.

¹⁴ Gergye János: A menekülő Rákóczi Podolinban. = Zászlónk 1912. március 15., 221-222.

¹⁵ Rákóczi podolini bujkálásával dr. Friedreich foglalkozott behatóan, s erről a Közlemények Szepesvármegy múltjából c. szepességi regionális történelmi folyóiratban számolt be 1910-ben és 1912-ben.

¹⁶ Rákóczi album. A Pesti Napló kiadása. Bp., év nélkül. 71-84.

Kassáról származik az a monda, melyet a kevésbé ismert Nagy Dániel (1888–1944) írt le A kassai kapitány címen. Ebben az esetben sem tudjuk, hogy a szerző hol találkozott a témával, mivel Erdélyből származott, Kassán sohasem élt. A monda azonban nagyon szép. Kassa tisztességes és vitéz kuruc parancsnokának, Czeczey Lénártnak és a szép lőcsei Ostwald Katalinnak beteljesedett, nagy szerelmét mondja el, melyet a labancok cselszövései sem tudnak megakadályozni. Feltételezzük, hogy a monda a szépségi vagy a kassai németek köréből származik.

Jókai Mór tollának köszönhetően különösen széles körben vált ismertté a lőcsei fehér asszony mondája. Andrassy István kuruc parancsnokot szeretője, Korponayné Géczy Julianna rábírta arra, hogy árulja el Rákóczit, s így Lőcse elesett. Ez a monda is közel jár az igazsághoz, hiszen a nevezett személyek tényleg a császár oldalára álltak, de benne természetesen meghatározó szerepet játszanak a legendás elemek, ezek foglalkoztatják leginkább a mesélők és a hallgatók fantáziáját.¹⁷

Nem csökkent a Rákóczi iránti érdeklődés a Csehszlovák Köztársaság megalakulása és az új állam viszonyainak konszolidációja után sem. Történelmi alakokat, személyiségeket nem lehet a történelemből kiiktatni. Ezt minden józanul gondolkodó ember könnyen megérti, s így Jozef Horák szlovák író tétovázás nélkül folytatja azt, amit valamikor Mednyánszky Alajos oly eredményesen elkezdett. Egy teljes évtizeden keresztül folyóiratokban publikált, majd 1937-ben jelentkezett első könyvével, a Sitniansky vartár (Sitnói őrszem) című mondagyűjteménnyel. Szülővárosának, Selmecbányának történelme inspirálta a kötet minden írását. A könyv sikert aratott, s újabb kötetek követték; 1939-ben a Zvonárik od sväteho Ilju (A Szent Ilja harangozója) és 1940-ben a Sitnianska biela skala (A sitnói fehér szikla) jelent meg. Írói kibontakozásának idejéből származó legértékesebb írásait halála (1974) után Povesti (Mondák) címen kétkötetes gyűjteményben adták ki, s ebben a szerző a Duna és a Tátra között zajló történelmen vezeti végig olvasóját.¹⁸

Mi elsősorban a kuruc mondakörhöz tartozó Jediný červený turák (Egyetlen vörös garas) és a Preteky smelosti (A bátorság próbája) című írásoknak örültünk. Az első a már Mednyánszky által is leírt történetet fogalmazza újra, amelyben Rákóczi György egy fogadás segítségével szerzi meg Zboró várát Serédytól. A másik monda Vavrušnak, az erős, szlovák pásztorfiúnak a dicső történetét beszéli el, aki kiszabadítja Bercsényi Miklós generálist két szikla szorításából, s elfogadja annak meghívását a kuruc táborba. Itt egy lakoma során bebizonyítja a viccelődő Bercsényinek, hogy nemcsak a legerősebb és a legleleményesebb, de a legbátrabb is.

Jozef Horákhhoz hasonló utat járt be Jozef Branecký író, tanár, a piaristák tartományi rendfőnöke. Szakolcai iparos-földműves családból származott. Szerette a történelmet, s ez lett az írói tevékenységének tárháza is. Egészséges hazaszeretet jellemezte, s megértette a szlovák elődöknek a történelmi Magyarországhoz kötődő hazaszeretetét, mint a szlovák identitás természetes stádiumát. Ez lehetővé tette, hogy minden mondához megértéssel és a hitelesség igényével közelítsen. Irodalmi munkássága során a szépirodalom eszközeivel dolgozta fel a

¹⁷ A monda történelmi alapját szépségi történések kutatták 1909-ben, és erről a Közlemények Szepesvármegye múltjából c. folyóiratban több dolgozatot jelentettek meg.

¹⁸ Horák, Jozef: Povesti pod Sitna – Povesti I. Mladé letá, Bratislava 1981.; Horák Jozef: Sestry – bližence – Poveti II. Mladé letá, Bratislava 1981.

szlovák történelem eseményeit. 1931-ben a *Ked' rummy ožijú (Megelevenedett romok)* című kötetben jelentette meg az általa összegyűjtött mondákat, s ezt a munkát folytatta az 1943-ban megjelentetett *Z tisícročia (Ezredévből)* kötetében.

Itt szeretnénk felhívni a figyelmet a *Generál Ondrej (Ondrej generális)* című mondára, amely az igazpüspöki *Ondrej Kalabáról* szól, aki merész kurucként lett Rákóczi „generálisa”. Ezt a nevet állítólag már az 1708-as trencsényi csatavesztés után fogolyként kapta Bécsben, amikor megfékezte a fiatal császárnőt vivő császári hintó megvadult lovait. Hálából a császárnő felvitte megmentőjét a várba a férjéhez, aki koronával a fején hálából generálissá nevezte ki, s elküldte Trencsénbe, hogy a lázadókat a Habsburgok hűségére kényszerítse. Ondrejt azonban felingerlik a császár szavai, hogy minél több embert megöl, annál kedvesebb lesz a számára. Ezért ledobta magáról a díszes ruhát, sarokba vágta az aranykardot, és nyíltan a császár szemébe vágta, hogy sohasem, semmiféle díjért sem lesz népének árulója. Meghajolt és gyors léptekkel megindult hazafelé, Igazpüspökibe. Attól kezdve földijei csak Ondrej generálisnak nevezték.

A kuruc időkbe vezet a *Janko Sekera* című monda is. Ennek főhőse Janko Sekera, Bercsényi Miklós erdésze, akit ura a trencsényi vár védelmével bíz meg. A megbízás élete végéig szól, de ő megfogadja, hogy halála után is teljesíti azt. Így is történik, Bercsényi Lengyelországba távozik és Janko Sekera teljesíti fogadalmát, elesik a labancokkal vívott küzdelemben, de ő továbbra is őrzi a várat, s még a hozzá közel álló falusiaknak sem engedi meg, hogy innen téglákat vigyenek házaik építéséhez. Moralista befejezése egyértelmű. A szlovákok mindig teljesítik ígéretüket. Ez a Vág völgyéből származó szép monda e vidék népének helyes erkölcsi felfogását igazolja.

Ahogy már az előzők során is kitértünk, a temetvényi vár gyakran került a kuruc mondák középpontjába, és a Vág völgyében élő nép körében Bercsényi Miklós személye komoly tekintélynek számított. Jozef Ludovít Holuby, az ismert botanikus is tanúsítja ezt, hiszen ő maga is kiemelkedő személyiségnek tartotta Bercsényit. Dicséri a vár romjain elhelyezett emléktábla adományozóját is.¹⁹

Örömmel kell megemlékeziünk Kloc Janko tollából, 1928-ban a *Matica Slovenská* kassai szakosztályának Irodalmi Almanachjában megjelent, *Čierne dni (Fekete napok)* című meséjéről-mondájáról, amely kassai környezetben játszódik. A fiatal Stanislav Stojannak Pongrácz kuruc ezredes gyönyörű leánya iránt érzett tragikus szerelméről szól, amelyet az alattomos vetélytársnak, Liskaynak, a csécsi földbirtokosnak cselszövése juttatott zátonyra.

A II. világháború után a szlovák-magyar kapcsolatok nem alakultak valami jól, de a Rákóczi iránti érdeklődés újból győzött, és az írók egész sor szép mondával rukkoltak ki, s békésebb idők következtek be. Így is van rendjén. Uralkodjanak a hagyományok, a mondák, a mesék, amelyek összekötik, míg a politika inkább szétválasztja a nemzeteket.

Az 1970-es években jelentkezik Milan Húževka a Vág völgye középső vidékének történetével. Ezek 1980-ban kötetben is megjelentek *Púchovské povesti (Puhói mondák)* címen. Közöttük találjuk a *Pustovník z kamennej budy (A kőkunyhó remetéje)* című mesét. A történet a Lednich urának erdejében élő öreg, külön remetéről szól, aki összebarátkozott a föl-

¹⁹ Holuby J., Ludovít: Dva razy na Tematine. = Slovenké pohľady č.10. 1902.

desúr erdészével, és bizalmas beszélgetésük során beismeri, hogy ő valójában Jakab, Bercsényi kedvenc trombitása, aki a kurucok veresége után a mély erdőben keresett menedéket.²⁰

2000-ben a szlovák könyvpiacon megjelent Anton Marec tollából a Szlovákia valamikori szabad királyi városainak összegyűjtött mondáit bemutató kötet. Lőcsét a lőcsei fehér asszony mondája képviseli.²¹ Ez figyelmet érdemel már csak ezért is, mert a mondának ez az első, szlovák szerzőtől származó szépirodalmi feldolgozása. Korábbiakról nincsenek ismereteink. A monda szlovákul mindaddig nem írott formában, hanem szájhagyomány útján terjedt.

Jelentős tettek számát Zuzana Zemaníková 2001-ben kiadott Ponitrianské povesti a povrávky (Nyitravidéki mondák és elbeszélések) című kötetének kiadása. Két kuruc mondát is találunk benne.²² Az elsőnek Pro libertate... a címe és az alsó Nyitra-vidék nyomorgó jobbagyairól szól, akik akarva, nem akarva betyárrá lettek. Ebből a helyzetből a Rákóczi-szabadságharc szabadítja ki őket, bátor harcosokká válnak, akik egy malom védelménél tüntetik ki magukat. Bécs végső győzelme után szétszédnek, és a kifosztott vidéken igyekeznek újra-éleszteni mindent, ami erejükből telik. A mondából egyértelműen a kurucok dicsérete szól, akik a szabadság harcosai, a haza életének és fennmaradásának megmentői voltak.

A másik az árulás büntetésére vonatkozik és No počkaj, Očkaj! (Várj csak, Ocskay!) címet kapta. A legendás híró Ocskay Lászlóról, Rákóczi villámáról szól. Arról, miképp éri őt utol a Jávorka Ádám vezette szlovák kurucok igazságos haragja, akik váratlanul elfogják és Érsekújváron átadják szigorú bírónak.

Ezek a példák is igazolják, hogy a Rákóczi-mondák régóta és ma is élnek a szlovák emberek történelmi tudatában. Valójában a történelmi mondákban két diszciplína vetélkedik, a történelem és a költészet. Láthatjuk, hogy segítségükkel élményszerűen élhetjük át történelmünk eseményeit, emellett minden mondában megtaláljuk a történelmi igazságnak legalább egy kicsiny darabját is. Az a világ tárul elénk, amelynek elődeink tevékeny résztvevői voltak.

A tudós – és tulajdonképpen minden értelmiségi – úgy veszi mint a történelemnek életre keltését a szívünk segítségével. És mindezek felett a mondák örök értéket képviselnek, üzenetük van a kései utódok számára is. Erkölcsi ítéletet, tanulságot, figyelmeztetést fogalmaznak meg. Emellett nem ritkán értékes történelmi ismeretet nyújtanak, mert minden mondához kötődik valami, amit csak megállapítani lehet, megismételni aligha.

Számunkra annak a megállapítása a legfontosabb és a legkedvesebb, hogy a történelmi mondák minden nemzet számára a történelmi hagyományok részét képezik. Minden esetben az igaz hősokeket dicsőítik, elődeink csodálatunkra méltó erkölcsi tartása tükröződik bennük. A ma kor emberének, de mindenek előtt a történészeknek sohasem volna szabad szembekeverülni velük.

A mondák mély kútjából merítve már a gyermekkortól kezdve sikerrel küzdhetünk meg a hamis mítoszokkal, és a hazaszeretet kötelességet emelhetjük minden más érdek fölé.²³

²⁰ *Húževka, Milan: Púchovské povesti. Osveta, Martin, 1980. 240.*

²¹ *Marec, Anton: Hnali sa veki nad hradbami. Marti 2000. 98.*

²² *Zemaníková, Zuzana: Ponitrianske povesti a površkvy. Martin 2001. 76-84.*

²³ Előadasként elhangzott szlovák nyelven Kassan a Löffler Béla Múzeumban a Kazinczy Ferenc Társaság által kezdeményezett Rákóczi-konferencián 2003. október 11-én. A magyar fordítás dr. Kováts Miklós munkája.

CSEH KÁROLY

Versek

Ádventelő

Zúzmarától
csillárázó diófa
világítja be
a délutánunk.

Tél lesz hamar,
tudjuk már mióta,
s egymást karolva
csak tétovázunk,

s velünk együtt
keresztjén az Eljött,
(töpreng, hogy újra
miért jöjjön el?)

Lavináznak
lassan a hófelhők,
bújjunk egymáshoz
egészen közel:

oly idő lesz,
hogya védtelennek
másikán kívül
nincs más oltalom.

Már ölelkezve is
verekednek
árnyékaink
a hűlő házfalon.

Régimódi tél

Fenyőágon hó –
fehér kesztyűs kézfejet
csókol a holdfény.

Zajló ezüst

Jégszikrájú ezüst pillantásod
rian, akár a tavaszi folyó,
melyen csöpp napok vakuja villog –
ilyenkor beléje hullni volna jó,

és merülni – mint ki életét is
úgy dobja el, hogy tudja: üdvözüil;
s a torlódó jég harsanó asszonyi
nevetésként zajlana ott, fölül.

Húsvéti hazatérés

Szusszanni ültem a domb tetején
virágba borult vadkörtefa
ringó árbockosarába,
s feldobbant váratlanul
a húsvéti hatrangszó.

Távoli tájak hullámain
annyi viharzás után újra
itthoni földet pillant meg és
harsog a szív.

Kékben arany jel

Kelta halotti ünnepeken
máglyázhat ilyen hosszan az ég,
mikor fényesen áll az idő.

Mélykék szőnyegemen a szobában
asztalról legurult pici morzsa
csillagzik egyre a csöndben.

Talán valakim lelke üzenget,
kire már a rögös idefentről
rábólintott rég a krizantém.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Rákóczi-induló

Féktelen életremény. Öröm és boldogság: a győzedelmes és meggátolhatatlan élet. Zeng, mert nem lehet másképpen, csak így, győzedelmesen!

Hiába néztek annyiszor a fegyverek a szívünkbe, ennek a zenének a hangjai a mi létezésünk eszméjét hirdetik. Azt nem lehet és nem szabad ércpokorsóba zárni. A jövőnek a helye nem ott van. Ami szép és természetes itt a magyar glóbuszon, az benne ötvöződik egygé. Miért oly boldog ez a dallam? Miért oly győzedelmes ez a ritmus? Mert a magasabb értéket képviseli, nem a hódító, tömegmészárszék megszállottjainak a féktelen gőgje van benne, hanem a letiportak életre repesése hatja át.

Berlioz dallamot kért és kapott. Népet és nemzetet keresett és talált budai útja során – úgy, ahogyan az volt, úgy, ahogy az egyáltalában lehetett.

Odahaza, a térképre meredve mi ragadta meg, hogy erre a nem túl kényelmes, olykor talán viszontagságos útra rászánja magát? Lexikonokra meredt-e a tekintete? Taálhatott olyan hazai, francia bölcs és vaskos tudósi remeket, amelyben ott sorjázta a mi helyneveink, de mellettük ott volt a megjelölés, a nagyobb egység: Ausztria, mintha Magyarország végleg meghalt volna, mint ahogy már a tatár dúlás után a vatikáni követ jelentette. Hány és hány településünk kapcsán bukkanhatott olyan korábbi adatra, mely azt hirdette, hogy az bizony a szultán birodalma.

Berliozt nem a „nagyobb egység” a beolvasztó gyilkos tégely érdekelte, hanem az, amit a zsarnokság köpenyegé elrejtett. Azt fedezte fel, ami a semmi olvasztótégelyébe nem fért bele, megérezte a mi „mag hó alatt”-létünk halhatatlan csodáját, és az élet szökőkút-pezségű csillagokig szökellő boldog akarását és diadalát fejezte ki. A mester megadta módját ennek a zenének, megadta a kellő tiszteletet ennek a felfedezésnek, a világ egyik legremekebb, legtökéletesebb, legpéldamutatóbb, leglenyűgözőbb hangszerelésével tisztelgett előtte.

Miért tette, mi sarkallta őt erre? Minden benne volt a zenei „nyersanyagban”? Ő élt a nagy lehetőséggel?

Mily profán az ilyen, szinte üzleti fogást kereső szó! Ő az alapmotívumban is a lényegyet látta meg, azt érezte meg, azt, ami népünknek az igazi lelkiülete, és azt, ami bujdosó fejlődelmünk tekintetéből áradt. Nyelvünket nem tudta, nem ismerte. Nem biztos, hogy alapos történeti tanulmányokba mélyedve találta meg a magyarság eszméjét. Benne volt az abban – a lehet, hogy egyszerű – zenei anyagban. Több nép kovása fogta össze ezt az anyagot is, de a mi lelkünk hatotta át. Örök emlékeztetője ez annak, hogy bármit hagyunk is magunk után, legyen az csak egy szürke, szerény mondat, vigyük abba belé népünk igazi lelkiületét, múltból áradó életrepesését, igazságkeresését, mert a nap hanyatlik, hideg lesz az éjjel. Be kell térnünk

fészünkbe, szelíd hajlékunkba, mert az éj birodalmában sötét és ismeretlen erők, hatalmak kószálnak. A létezés éjszakája rászakadt a mi Kárpát-medencei élet-patakunkra, jövő-folyónkra. A félelem-farkasok üvöltöttek berkeinkben, de a végső kétségbeesés ormairól fény ragyogott fel: a nemzethalál tagadásának a szövéténeke.

Történelmi szél lobogtatta azt a lángot, e fény-ritmusváltozás kíséri repeső dallamunkat.

Szól a zene. Idegen kezek jelennek meg előttem, átveszik a magyar karmester önfeledt ritmusát. Idegen arcok változnak át olyanokká, mintha a mi zászlóink alatt vonulnának, mintha a mi Vezérlő Fejedelmünk lelke szállt volna beléjük. Hollóssy Simon képe áll előttem. Sohasem hittem, hogy az ő Rákóczi-induló-látomását megelevenedve köszönhetem magam előtt valaha is. Pedig ez történt. Ezt láttam én a perugiai Szent Lőrinc bazilikában. A kép egyik központi alakjának arca a szabadság mámorától, pátoszától, varázsától, bővületétől hogy átalakult! Itt ezen csodálatos és egyedüli zenei szertartáson egy ifjú japán arca vált ilyenné. (Harsányi Miklós karmester közelében állt, de talán nem őt látta, talán a mi Vezérlő Fejedelmünk állt őelőtte is, őt csodálta, az ő lelkének az örök áradása hatotta át.)

Két évtizede annak, hogy a perugiai felszentelt falak között megelevenedett előttem Hollóssy alkotása, de a zene hallatán azóta is látom magam előtt azt a képet, a sok-sok idegent Berlioz és Rákóczi igézetében.

*Őszi harmat után
piros csizmám nyomát
hóval fedi be a tél.*

Hogy lehet az, hogy ennek a népdalnak a szomorúsága egy pillanatra sem tudja feledtetni annak a pergő bátor indulónak a lélekemelő varázsát? Nem tudja, mert nem is akarja! Abban a bátor életreperésben ott van a hófödte-eltakarta lábnyom emléke, az otthontalanság keserve is.

A valóság könnyörtelensége ott van „Rákóczi Ferenc bús éneké”-ben is:

*Országomból, a hazámból már ki kell menni,
Mordságimból, hibáimból megengedjétek ti!
Megölelek, megcsókollak,
Amíg élek, mindig szánlak,
Kedves Bercsényim!*

*Sok pénzembe, költségembe került váraim,
Azokhoz pompásan épült sok szép palotáim!
Itt hagylak már pataki vár!
Nem látlak már, munkácsi vár!
Isten megáldjon!*

Mindenkinek joga van a hazájához, de talán nincs abban túlzás, ha azt mondom, hogy ezen az általános és elemi emberi jupon túl, valamivel több juthatna még annak, aki ezért az egész közösségért tett. Ezzel a kijelentéssel nem a nagy egészet sértem meg, hanem éppen annak az elemi jogát hangsúlyozom: aki értünk tett, aki szívünkhöz közel áll, az nem lehet állandó, gúnyolódás, megvetés, megalázás tárgya, mert iszonyúan aljas és az ember nevére sem méltó lény az, aki ezt megteszi, az mindnyájunkat is megsért egyúttal. Ráadásul aki az

ilyen, mindnyájunkhoz kötődő vezetőt halállal fenyegeti, ha teheti száműzi, az minket a saját hazánkban csonkít meg.

Dante kijelenthette, hogy sorsa felől magát vértézve érzi, de ezzel egy jottányit sem csökkentette, mérsékelte azoknak a vétkét, akik őt megalázták, még szellemileg is igyekeztek őt porba tiporni. Nem véletlenül jut az eszembe a dantei párhuzam, hiszen őneki is el kellett hagynia a hazáját, ő is száműzött lett, mint a mi Rákóczink, és ő ennek a szenvedésnek így adott hangot:

*Majd megtudod, mily sós kenyér a másé,
fel- és lemenni mily kínos az ösvény,
keserves lépcső az idegen házá.*

(Babits Mihály fordítása)

Berlioz nem a világra zúduló hódítók sáskahadának a zenéjét találta meg, nem azt csendítette fel a maga lángelméjével, nem azt fejlesztette tovább – mint zenét. Ő egy másik minőség üzenetét találta meg a múlt dallamkövületében, és abból fakasztotta fel a szabadság örök zene-patakzását. Az emberi tisztelet, szeretet napfogyatkozása beléfagyott a jelenségvilágba, a lényeg továbbmaradt magába, a lélekbe, az pedig örök, mert Istentől való. Ez a nagyszerű ebben a zenében!

Hiába kiáltott Patak vára a fejedelem után. Ő nem tért vissza. Az ő csizmájának a nyomát is hóval fedte be a tél. De ő így, bujdosóként lett hű önmagához, így lett az, ami népe előtt lenni akart, így lett ő a szabadság jelképe.

Berlioz gondolt-e arra, hogy Antoine-Francois Prévost „Manon Lescaut”-jában hogyan jelenik meg a Vezérlő Fejedelem neve? Bizony abban a regényben az egyik szereplő egy mulatóba, kártyabarlangba tér. Ennek a nevében ott a fájó emlék: hatalmi érdekből a Napkirály nem láthatta vendégül méltóképpen a szabadság eszméjének a nagy megtestesítőjét, Rákóczit, ezért kellett az ily kétes hírű jövedelem, ha a bujdosó támogatást nem élvezhet, kétes ügyletekkel még vállalkozhat. Szép magyar viselete így is egzotikus lényé avatta az előkelő dámák szemében, ez a további „királyi kegy” adta pikantéria már csak külön „ráadás” volt. Nem csoda tehát, hogy a török szultán szívélyes meghívását elfogadta, és a szabadság igaz bajnokaként végső állomáshelyére távozott: Rodostóba.

Itt a tengerparton egy virágos, sok fa koronázta, gyönyörű téren áll az ő szobra. Végtelenül emberi ez a jelenléte. Rodostó tartomány kormányzója, Suleyman Oğuz és Rodostó városának több polgármestere fejtette ki, hogy Rákóczi az ő városuk történelmének igazi része, hiszen a nagy fejedelem 17 évig élt abban, és ott fejezte be földi pályafutását.

Pataki gyermekek táncát láthattam itt az áldott emlékezetű fejedelem szobrának a közelében. Osmán Tabak polgármester úr munkahelyére, a Polgármesteri Palotába kísért fel minket. Ennek egyik szép és nagy termében ízletes vacsorával vendégeltek meg bennünket. Kies öböl látszott az ablakokból. A Márvány-tenger hullámai mormogva, örökké zengik a Fejedelem szoboralakja előtt a végtelen szabadság örök énekét. Államalapításunk ezredik évében volt ez a szép találkozásom övele, ezzel a lenyűgöző tájjal. Nem véletlen, hogy ott, Rodostóban is otthon éreztem magamat, mint itt Borsi közelében.

Dátumok vonulnak életünk tengerén, különös jelentést hordozó fároszok: 2000, 2001, 2002 és 2003!

Hullámok az élet vizein! Az első kettő államunk születésének csillagfényfakadása. Ezt az első párost a soron következőtől a mohácsi szakadék választja el.

Mily természetes volt Rákóczinak, hogy a mohácsi szétszórás örögi varázsát megszüntetheti, megtörheti. Háromszáz évvel ezelőtt ezért hirdethette, hogy felszakadnak a magyar nép sebei. Hitt abban, hogy ezekre a sebekre gyógyulást hoz. De a szabadság szent eszméje sárba tiportatott. A Mohács után ránk zúdult félelem-jéghegy lét-halál nagyságúvá kezdett nőni, ezzel a szívet bénító erővel nézett szembe Kossuth Lajos, az ő születésének kétszázadik évfordulójára tavaly emlékeztünk. 2000, 2001, 2002 és 2003 – így foglalja magába ez a négy dátum születésünket és megmaradás-hitünket, a nemzet halálának a tagadását.

A bujdosó – ezt a jelzőt adta Rákóczinak a magyar nép: ő a nagy bujdosó, és mily különös, hogy a róla szóló versében Petőfi azt írja, hogy nem tudjuk, hol van a sírja. Épp a halálában eltűnt költő szól az elveszett sírról. Azt viszont ő is tudta, hogy nem hazai hant takarta porhüvelyét, mint ahogy az is tény, hogy ő sem hazai földben pihen.

Szemere Bertalan a párizsi Pantheon láttán, 1837-ben döbbsent meg azon, hogy neki vállalnia kellett önmagát, hogy hol van Hunyadi János sírja, mert az nem volt egyértelmű számára; így vagyunk mi a nagyjainkkal, míg a franciák hazájuk szívében, a legkiemelkedőbb helyen őrzik legnagyobbjaik földi porhüvelyét.

Művelődéstörténeti szempontból is érdekes lenne tisztázni, hogy Petőfi miért nem tudott Rákóczi sírjáról, jöllehet azt megőrizték a törökök, így kerülhetett végre hazai földre a Vezérlő Fejedelem, és akkor azt senki sem tudta, még csak nem is sejtette, hogy tizennégy évvel a nagy temetés után tudomásul kellett vennünk, hogy Rákóczi újra idegen földre került.

Nem tudom, hogy várhatjuk-e a világ nagyobbik részétől, hogy végre meglássa igazi arcunkat, és téveszmék meg rögeszmék helyett végre ezt az igazit vegye tudomásul, de a tanulság ráfér az egész világra: a mi bujdosó Rákóczink életében és halálában is hirdeti, hogy semmi sem biztos a legnagyobb hősök is bujdosókká válhatnak, velük azok az eszmék is, amelyeket ők képviselnek. Igen, ezekről van szó, nem a mi tiszteletünket, megbecsülésünket kérjük, csak ennek a felismerését, mert a számtalan veszély árnyékában bujdosókká válhatnak az emberiség legnagyobb értékei, és ezeknek a képviselői.

Ha az ember egy nép lelkét megérti, mily természetesek a rejtett utalások, az ősi szimbólumok! Évezredek kősvatagai fölémelnek kupolát a legrégebb fordulataink, nyelvünk szemléletét megörökítő elemek gondolkodásunk kristálycsodái.

Mégis, mégis a meg nem értés kínai fala, kontinenseken áthatoló lánchegységei vesznek körül, ha igazi és jogos panaszainkat hallatjuk. Mert kevés ma már a szó hitele, kufárok játékszereként homályosodik, fakul egyre a fénye.

De valami megéri a szívet, mintha a koporsóba zárt haza éledni kezdene, árad újra a hang, töretlen hittel szárnyal; zeng a Rákóczi-induló: SURSUM CORDA!, és felemeljük szívünket a magasba.

HALÁSZ GYÖRGY

II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak újratemetése Kassán 1906-ban

Ajánlom Lukács József emlékének

Most, hogy a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc kirobbanásának 300. évfordulóját ünnepeljük óhatatlanul vissza kell térnünk azokra a száz évvel ezelőtti eseményekre, amelyek elindították azt a folyamatot, hogy a nagy fejedelem hamvait véglegesen a szülőföldjén helyezték örök nyugalomra.

Előzmények

Már a reformkorban felvetődött az a gondolat, hogy haza kellene hozni II. Rákóczi Ferencnek és bujdosótársainak hamvait. 1848-ban Petőfi „Rákóczi” című versében így ír:

*Hamvaidnak elhozása végett
Elzarándokolnánk szívesen,
De hol tetted le a földbe téged
Hol sírod? nem tudja senki sem!*

A sírokat 1839-ben bontották fel először. Ekkor gyorsan híre futott, hogy Zrínyi Ilona holttestét teljesen ép állapotban találták s ezért egész búcsújárás indult meg Galatába. Azonban az ép állapotban megmarad tetem nem Rákóczi édesanyjé, hanem Bercsényinéé volt, akit szintén ide temettek. Rákóczi sírját azonban nem azonosították. Zemplén vármegye 1873. március 8-i közgyűlése feliratban kérte a képviselőházat, hogy tegyen meg minden lehetségest Rákóczi hamvainak hazaszállítása érdekében. A mozgalom csakhamar országossá vált. A példát több mint ötven törvényhatóság (vármegye) és város követte. A kormány sokáig kitért a képviselők kérése elől mondván, hogy nem tud a sírok helyéről. Sokkal súlyosabb volt azonban az a tény, hogy érvényben volt az az 1715. évi törvény, amely Rákóczit és bujdosótársait a haza nyilvános ellenségeinek tekintette.

Végül Szlávy József akkori miniszterelnök később mégis utasította a konstantinápolyi magyar nagykövetet, hogy puhatolja ki, megvannak-e még a francia lazaristák Szt. Benedek (St. Benoit) templomában Rákóczi hamvai. A nagykövet azonban felületes tudakozódás után azt válaszolta, hogy a hamvaknak nyoma veszett, fia valószínűleg titokban Franciaországba szállította, mert a 49-ben kibujdosott honvédek felnyitották a sírt, de Rákóczi koporsóját nem találták.

Thaly Kálmán (1839-1909), a kurucvilág történetírója, országgyűlési képviselő vállalkozott arra, hogy leküzdi a „hivatalos” akadályt. 1889-ben Fraknói Vilmos apátkanonokkal Galatába utazott. Ott Francois Lobrytól, a lazarista-rend főnökétől, hosszas unszolásra engedélyt nyertek

a sír felbontásához. Ezt jegyezték föl: „A fej azonossága kétségtelenül constatálva van. Ujjaimmal nagy vigyázattal kiemelve... felmutattam, s leírhatatlan érzelmekkel, kitörő öröm lelkese-déssel kiáltám : A fejedelem feje!” Thaly a fejedelem csontjait a templom oltárára rakta, majd egy cédrusfa-ládába helyezték s így tették vissza a koporsóba, amelyet szintén fedőlappal láttak el. A sír felbontásáról jegyzőkönyvet vettek fel s azt két példányban kiállítva, mindnyájan aláírták. Az egyik iratot üveghengerbe zárva szintén a koporsóba helyezték. Feltárták Zrínyi Ilona és Rákóczi József sírját is. Megtalálták, de nem tárták fel Bercsényi Miklós feleségének, Csáky Krisztinának a nyugvóhelyét. Bercsényi Miklós főgenerális, Eszterházy Antal tábornagy és Sibrik Miklós ezereskapitány sírját Rodostóban, Thököly Imrét pedig Nikomédiában találták meg.

A sírok már megvoltak, de hátra volt még a legnagyobb akadály, az 1715. évi törvény. Ezután viszonylag csendes másfél évtized telt el, legalábbis ami a hamvak hazahozatalát illeti.

1903-ban a Rákóczi-szabadságharc kitörésének 200. évfordulójára nagy országos Rákóczi ereklye-kiállítást rendeztek Kassán. Újból felmerült a hamvak hazahozatalának a kérdése. Azonban még egy évnek kellett eltelnie addig amíg egy váratlan esemény nem történt. 1904. március 10-én a képviselőház ülésén Thaly Kálmán ellenzéki társai nevében is békejebbot nyújtott Tisza Kálmánnak, a miniszterelnöknek, és ezzel létrehozta a békét „a trón és a nemzet”, valójában az akkor uralkodó osztály két parlamenti csoportja között.

Ferenc József leiratot küldött Budapestre amely így szólt:

„Kedves gróf Tisza! A magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül II. Rákóczi Ferenc hamvai nyugszanak idegen földben s e hamvak hazaszállítása a nemzetnek... közóhaját képezi... (Ezért) utasítom, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait elvárom.”

Tisza 1904 őszén megbízta Thallóczy Lajos (1856-1916) történész udvari tanácsost, hogy utazzon Törökországba. Thallóczy feltárta a rodostói sírokat és Thököly nikomédiai sírját, s a hamvakat Konstantinápolyba szállította. Közben tárgyalások folytak a török állami és egyházi hatóságokkal, hogy engedélyezzék a hamvak hazaszállítását. 1906-ban a kutatások és tárgyalások befejeztével megkezdődtek az előkészületek a hamvak elszállítására. Magyarországon országos bizottság alakult dr. Wekerle Sándor miniszterelnök vezetésével. Ennek a bizottságnak volt a feladata mindkét fejedelem hamvainak a hazahozatala és nyugalomra tétele.

Több város is szerette volna befogadni a hamvakat, a kormány Rákóczi kedves városa, Kassa kérését teljesítette, Thököly Imre végleges nyughelyeül pedig a szülővárost, Késmárkot jelölte ki. Mindkét városban megalakultak az ünnepségek rendező bizottságai. Kassán a bizottságban a vármegyét Rakovszky Endre dr. főispán, Puky Endre dr. alispán, a várost Éder Ödön polgármester, míg a kormányt Semsey László dr. országgyűlési képviselő, cs. és kir. kamarás képviselte. A temetésekről igazán méltóan intézkedtek. A sajtó időben és igen részletesen tájékoztatta az egész országot a fejleményekről, az útvonalról és a különféle helyi ünnepségekről. A hamvak átvételére országos bizottságot küldtek ki Törökországba, amelynek tagjai voltak: báró Forster Gyula főrendiházi tag, az országos műemlék bizottság elnöke, Fraknoi Vilmos apátkanonok, Thaly Kálmán történész, országgyűlési képviselő, Ponori Török Aurél egyetemi tanár, az Antropológiai Intézet igazgatója, Thallóczy Lajos történész.

A KASSAI RODOSTÓ-HÁZ

Bécsben 1906. október 18-án dr. Wekerle Sándor miniszterelnök előterjesztette levelét I. Ferenc József császárhoz II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása tárgyában. A császár a levél tartalmát jóváhagyta. Másnap, október 19-én dr. Wekerle Sándor miniszterelnök a képviselőház ülésén betervezte az ú. n. „Rákóczi törvényt”. A képviselőház a törvényt jóváhagyta, ami tulajdonképpen a száműzetésről szóló 1715. évi 49. t. c. 2. és 3. §-nak eltörlését, hatályon kívül helyezését jelentette, amelyben II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társait a császár hazaárulónak bélyegezte. A főrendiház közjogi és törvénykezési bizottsága 1906. október 24-i déli ülésén a képviselőház ajánlására a Rákóczi törvényt szinte egyhangúlag fogadta el.

Az országos bizottság Törökországba kiküldött tagjai 1906. október 23-án a hamvakat tartalmazó koporsókat a „Kelet” nevű postagőzörsre vitték. Arra a hajóra, amelyen egy évvel azelőtt Kassára szállították a rodostói ház felét, Rákóczi ebédlőjét és pipatóriumát. Ez az épület a Rákóczi által építtetett és ugyancsak ő általa elnevezett Belvedere. Ennek a háznak egy részét állították fel Kassán újból 1941-ben. (Lásd fenti képiünkön!) A „Kelet” hajó utolsó szállítmánya Törökországból sírkövekből állt, melyeket fokozatosan beépítettek a kassai Szt. Erzsébet dóm Szt. István kápolnájának falába.

A gőzös a következő napon 10.15 órakor kifutott a Fekete-tengerre és október 25-én reggel 9 órakor ért, a romániai Constanzába. Itt áttették a koporsókat a különvonatra. Az akkori román hatóság feltétele szerint a vonatnak megállás nélkül kellett átmennie Románián, Bukaresten keresztül Orsováig. Kötelezővé tették, hogy lefüggönyözött fülkékkel haladjon át az országon minden ünnepi megnyilvánulás nélkül. Így érkeztek meg Orsovára okt. 27-én, ahol először ravatalozták fel szülőföldjükön. Itt, az akkori országhatárnál, fogadta a bujdosók hamvait a kormány, a törvényhozás és a törvényhatóságok képviselete.

A gőzös a következő napon 10.15 órakor kifutott a Fekete-tengerre és október 25-én reggel 9 órakor ért, a romániai Constanzába. Itt áttették a koporsókat a különvonatra. Az akkori román hatóság feltétele szerint a vonatnak megállás nélkül kellett átmennie Románián, Bukaresten keresztül Orsováig. Kötelezővé tették, hogy lefüggönyözött fülkékkel haladjon át az országon minden ünnepi megnyilvánulás nélkül. Így érkeztek meg Orsovára okt. 27-én, ahol először ravatalozták fel szülőföldjükön. Itt, az akkori országhatárnál, fogadta a bujdosók hamvait a kormány, a törvényhozás és a törvényhatóságok képviselete.

Ugyanaznap késő este érkezett meg a hamvakat szállító különvonat Szegedre, ahol éjjel egy óráig volt alkalma a lakosságnak a kegyelet lerovására. Innentől kezdve valóságos diadalútban volt a bujdosók hamvainak része. Budapestre 28-án reggel kb. 8 óra 50 perckor érkezett meg a különvonat, ahol egész napos ünnepség sorozat vette kezdetét. A bujdosók hamvai Budapestről 28-án, vasárnap este indultak Kassa felé vezető útjukra. Másnap hajnalban már Nagyszaláncnál érték el Abauj-Torna vármegyét. Itt a vonat 20 percig állt, hogy a vármegye közönsége hódolatát fejezhesse ki a szabadságharc hőseinek. A vonat Kassára 5 óra 16 perckor érkezett meg.

A FEJEDELMI GYÁSZSÁTOR ELHELYEZÉSE

A kassai temetés

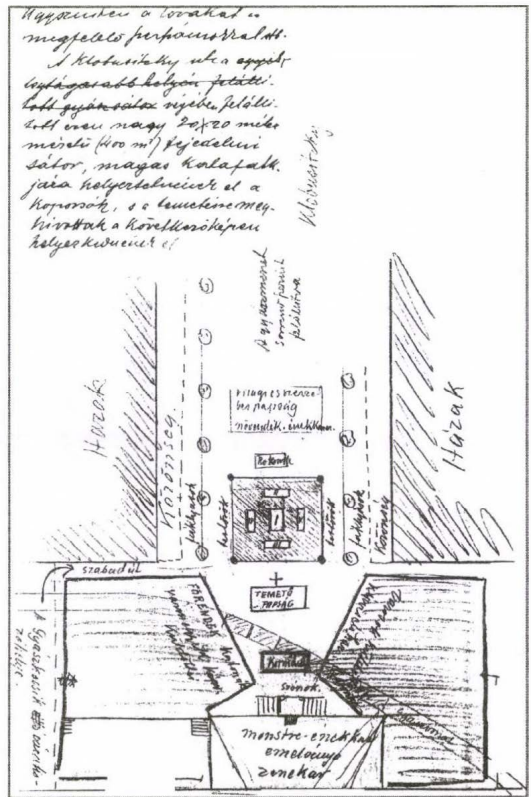
A különvonalat a Klobusiczky utcával (ma Masaryk utca) egy vonalban állt meg. A koporsókat itt levették és az itt felállított dízsátorban fejedelmi pompával díszített ravatalon helyezték el. A város másodszor hódolt a fejedelem előtt. Rodostóból hosszú számkivetés után hazaszállított hamvadó poraik előtt adózott kegyelettel az utókor. Huszonnégy üdvlövés és az összes kassai harang zúgása fogadta a dicső fejedelmet és bujdosó társait. Pontosan 270 évvel korábban a „Pro patria et libertate” feliratú zászlókat lobogtató, győztes csapatok élén vonult be diadalmasan a hódolatát esküvel bizonyító városba.

Kassa ismét fényes fogadtatást készített a fejedelemnek.

A fejedelem dísztemetése alkalmából Jakab Árpád építésmérnök tervei szerint két diadalkaput emeltek. Az első kaput a Klobusiczky utcán állították fel, az a zborói vár bejáratát ábrázolta. A második, a nagysárosi vár bejáratának mása, a Ferenc József (ma nám. Maratóna mieru) téren állt. Ezenkívül a nagy napra elkészült a kassai állomáson a fogadásra a baldachinos dízsátor a fejedelem ravatalozásához. A Szabadság téren (ma Hlavné námestie) egy ácsolt haranglábat állították fel, amelybe összegyűjtötték Rákóczi birtokairól a fejedelem-korabeli kis harangokat. Így sikerült 22 harangot összehozni és megszólaltatni. Csak a dísztemetés alkalmával használták, utána leszerelték ezeket.

Mivel Kassán helyezték örök nyugalomra a dicső hamvakat, ennek a városnak kellett a legtökéletesebben felkészülni az illő fogadásra és az idezarándokoló nagy tömeg elhelyezésére. Erre az alkalomra Rössler István városi aljegyző mint a fogadó és elszállásoló bizottság jegyzője lakjegyzéket készített. A jegyzék tartalmazta a küldöttségek ranglista szerinti beosztását, elhelyezésük pontos címeit. Így például a magyar királyi kormány részéről gr. Andrassy Gyula belügyminisztert, gr. Apponyi Albert, vallás- és közoktatásügyi minisztert, Josipovich Gézát, a horvát-szlóven-dalmát ügyek miniszterét a Schalkházban szállásolták el. De magánházaknál szállásoltak el az ünnepségre meghívott vendégeket.

A tulajdonképpeni ünnepség reggel 8 órakor kezdődött, amikor a Rákóczi-egyházmegegyék papsága dr. Fischer-Colbrie Ágoston, kassai egyházmegyei püspök pontifikálása mellett beszentelték a hamvakat. A beszentelés után a Kassai Dalárda alkalmi dalt énekelt. Ezután a kormány részéről hangzott el az ünnepi gyászbeszéd, amely után a Szózat fejezte be a gyász-

II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak a kassai dómba való ünnepélyes beszállítása alkalmával összeállított díszmenet rendje.

1. A menetet megnyitja a lovasrendőrség egy lovas rendőrtszít vezetésevel.

2. Gróf Hadik János belügyi államtitkár, a menet lovas kapitánya,

3. Négy kürtös lovon (Budapestről) címeres zászlós harsonnákkal.

4. Abaujtona-vármegye és a többi vármegyék népies lovas bandériuma négyes sorokban. (A törvényhatóságok alfabetikus sorrendben.)

5. Szabolcsvármegye 12 díszruhás népies lovas bandériuma négyes sorokban. (Ezek Enyickén vagy a Grajcar-pusztán fognak elszállósítani.)

6. A 14 Rákóczi-vármegye népies küldöttségei nyolcas sorokban, — (egyenként 20–40 taggal), saját zászlókkal és a vármegyék színeit viselő vállszallagokkal viszik a vármegye koszorúját.

7. Kassa sz. kir. város és a szomszédos városok iskoláinak küldöttségei.

8. Egyletek és testületek küldöttségei zászlókkal, esetleg koszorúkkal.

9. Fuvőzenekar (Budapestről.)

10. Temetési korvettát vívő városi tanácsosok, a törvényhatósági bizottság két tagjának kíséretében. (A korvettá Budapestből.)

11. Lovas herold (Budapestről), lován Magyarország címerével, lovát két csatlós vezeti, utána két gyalog apród Magyarország és két gyalog apród Rákóczi fejedelem címereit viszi.

12. Teljessen páncélba öltözött lovas, kezében arany buzogánnyal s lovát két csatlós vezeti.

13. Egy apród Rákóczi-korabeli öltözetben, piros bársony párnán aranyoltás sisakot visz, a kít két fegyveres testőr kíséri.

14. Egy apród lefelé fordított hegyű pallost visz s mellette két testőr halad.

15. Egy apród párnán arany lovagi sarkantyut és vezéri botot visz, a kít két testőr kíséri.

16. Egy apród az aranygyapjas rendjellel, két testőr kíséretében.

17. Fekete harci mén arany hírvésű alakokkal (kerék felett repkedő és kardot villogtató sas, Rákóczi címer-alak) díszített fekete bársony terítővel, melynek földig érő uszályát két apród viszi. A lovat két csatlós vezeti (Budapestről.)

18. Egyesített uri lovas bandérium a Rákóczi-vármegyéből, az ország zászlóját vívő lovassal és Rákóczi régi hadi lobogóival. (8—10.)

19. Kassai dalárda.

20. Temetést végző papság.

21. Három lámpát vívő lovas (Budapestről.)

22. II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvait vívő halottas kocsi hat fehér ló által vonva.

Minden pár lovat két csatlós vezet léken, három nyeregben ülő lovászszal.

A koporsó arany lángnyelvekkel himzett bíborszínű terítővel van letakarva, közepén a Rákóczi és Zrínyi-címer, tetején hermelines kucsma és keresztbe tett kard.

A terítő földig érő uszályát a Rákóczi-vármegyék alispánjai viszik.

A koporsó mellett mind a két oldalon 3—3 apród halad az ország és a Rákóczi-család címerpajzsával.

A testőrséget Rákóczi 14 vármegyéjének alispánjai, Szathmárnémeti szab. kir. város polgármestere és Kassa szab. kir. város polgármestere és 2 tanácsnoka képezik akként, hogy mindkét oldalon haladnak.

Ezekon kívül két oldalt 24 viaszfáklya-vívó, ugyancsak mind a két oldalon a 14 Rákóczi-vármegye 6—6 hajdújából alakított őrséggel.

23. Két lámpát vívő lovas (Budapestről.)

24. A Rákóczi-családnak női ágon leszármazó rokonai.

25. A második halottas kocsi 4 feketé ló által vonva, melyen gróf Bercsényi Miklós és neje gróf Csáky Krisztina, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait tartalmazó koporsók nyugszanak.

A terítő nemzeti színű, az illető családi címerekkel.

Két oldalt 2—2 címert vívő apród, 2—2 testőrrel és 6—6 fáklyavívóval.

26. Thaly Kálmán vezetése alatt a tetemetek Konstantinápolyból haza hozó ötös küldöttség.

27. Magyar királyi miniszterelnök, jobbján a főrendiház, balján a képviselőház elnökeivel.

28. A magyar királyi kormány tagjai.

29. A főrendiház tagjai.

30. A képviselőház tagjai.

31. Kassa és Szathmárnémeti szab. kir. városok és a Rákóczi-vármegyék közönségének küldöttségei főispánjaik vezetése alatt.

32. Az ország többi vármegyéi és városi törvényhatóságainak küldöttségei.

33. Hatóságok küldöttei.

34. Abaujtona vármegye népies lovas bandériumának második csoportja.

sátorban lefolyó ünnepséget. Az ünnepség további részleteit a rendező bizottság Semsey László cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő a kormány teljhatalmú megbízottja elnöklése alatt állapította meg.

A menet ezután meghatározott rendben indult meg. A sorrendet lásd fent a korabeli „Rákóczi Emlékkönyv” közlése szerint. A menet a Klobusitzky utcán és a Fő-utcán keresztül haladt a Dóm felé, lement a Schalkházig (ma a helyén a Slovan szálloda található), itt lefelé kanyarodott, s az Erzsébet-téren (nám. Osloboditeľov) megfordulva, a Fő-utca másik oldalán visszatért. A Fő utcán káprázatos pompájú tömeg hömpölygött rendezett sorokban a dóm felé. Az utcát szegélyező járdákon ezek szorongtak. Az erkélyeken, háztetőkön, fákön fűrtökben csüngtek az emberek és áhítattal szemlélték e ritka gyászmenetet.

A menet élén heroldok vitték a kuruc szabadságharc foszladozó zászlóit. Utánuk két gyászkocsiban öt koporsó következett. Az első gyászkocsiban II. Rákóczi Ferenc fejedelem, nemzeti színű lepellel letakart koporsója és Zrínyi Ilona meg Rákóczi József közös koporsója. A másodikban Bercsényi Miklós és Csáky Krisztína koporsója, majd Eszterházy Antal és Sibrik Miklós koporsója következett. A sors iróniája volt, hogy azok kísérték a koporsókat, akiknek elődei elárulták a szabadságharcot és életükben, de haláluk után is ellenük szövetkeztek. Szüntelen harangzúgás közben vonult a nagy menet. A belőle kimaradt ezek fejhajtással rótták le kegyeletüket a hányatott sorsú fejedelem előtt.

A koporsó mögött a század eleji magyar politikai élet vezetői haladtak. Pontosan megszabott ranglista szerint, szigorúan beosztott sorrendben. Bíborruhás érsekek és püspökök, selyemdolmányban, aranycsatos párduckacagányban, nyestprémes bársony mentékben, drágakövekkel hímzett díszmagyarban a főúri rend. Teljes a pompa. Ezt adják vissza nekünk a II. Rákóczi Ferenc temetéséről készült első fennmaradt magyar mozgófilm kockái. Amikor a szent hamvakat vivő gyászkocsi a dóm elé érkezett, a koporsót a Rákóczi vármegyék alispánjai és városok polgármesterei levették a kocsiról s a templomba vitték, ahol aztán megkezdődött a gyászszertartás.

A gyászszertartás befejezése után volt Abaúj-Torna vármegye díszközgyűlése.

16 óra 30 perckor a székesegyház kapuit lezárták. Innen a papság égő fáklyákkal indult négyes sorokban a püspöki palotába ahonnan a pontifikáló főpappal a székesegyházba

visszatérve sorfalat állt a katófalaktól a Szt. István kápolna alatti kripta bejáratáig. Pontban 17 órakor megkondultak a Szabadság téren felállított Rákóczi-harangok. A papság, a klerikusok énekkara elkezdte énekelni a 129. zsoltárt. Utána a pontifikáns „Kyrie eleison”-ja és a szokásos ima után a koporsókat a katófalról levéve, 24 díszlövés hangja mellett a már előzetesen beszentelt kriptába helyezték el. Azóta ez a kripta a magyarság egyik megszentelt zarándokhelye. Ezután este kivilágították a várost, toronyzene szólt amelyen a kuruckorszakból vett alkalmi dalokat játszottak.

Rákóczi nevelőapjának, Thököly Imrének hamvait másnap díszkísérettel Késmárkra viték és ünnepélyes szertartás közepette helyezték örök nyugalomra az ágostai evangélikus templomban.

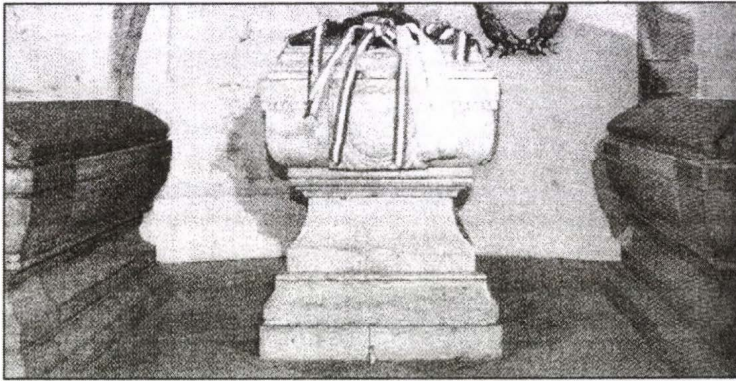
Epilógus

1938. július 24-én ünnepélyes keretek között II. Rákóczi Ferenc domborművét leplezték le a Dóm északi külső falában, amelyet Sípos Béla műépítész tervezett, Löffler Béla kassai szobrászművész mintázott és Buchner Béla kassai műöntődéje öntött bronzba.

A háború végén kitépték a falból és csak a hatvanas évek végén került vissza a helyére. A fejedelem hamvai sem pihenhetnek nyugodtan. Többször is kísérlet történt eltávolítására, legutóbb 1996-ban amikor a szlovák kulturális minisztérium osztályvezetője részéről hangzott el olyan javaslat, hogy felajánlják a hamvakat a Magyarországon lévő „szlovák” műkin-

csek fejében. Akkor mint önkormányzati képviselőnek sikerült elfogadtatnom a képviselőtestülettel határozati javaslatomat, amely elutasította a történelmi személyiségek földi maradványainak a kiadását. „Tiltakozunk az ellen, hogy a kulturális minisztérium az érintett városokkal való tárgyalás nélkül ilyen javaslatokat tesz. Az emberek földi maradványaival való kuppekedést pedig erkölcstelennek, etikátlannak tartjuk és elítéljük” – állt továbbá a határozatban. Ehhez később csatlakozott Késmárk városa is.

Remélem, hogy ezzel elejét vettük a további próbálkozásoknak és a kassai Dóm kriptája továbbra is Mekkája marad a magyarságnak.¹

RÁKÓCZI FERENC KOPORSÓJA A KASSAI DÓM KRIPTÁJÁBAN

¹ FELHASZNÁLT IRODALOM: *Molnár Máttyás*: Rákóczi hamvak hazahozatala. = *Élet és Tudomány*, 1981. 45. sz.; *Lukács József*: II. Rákóczi Ferenc temetése Kassán. Henszlmann Imre Helytörténeti Társaság, Kassa 1995.; *Balázs Péter*: II. Rákóczi Ferenc hamvainak Kassára hozatala alkalmából vert emlékkérmék. = *Az érem*, 1984/2.; *Magyar életrajzi lexikon*, 1000-1990.; *Arcanum Adatbázis*; *Rákóczi Emlékkönyv*; *Kassai Hírlap és Kassai Napló*, 1906.

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN

Kazinczy Ferencről – mai szemmel

Amilyen mértékben csitult el a vita a „kazinczyánus”-nak, illetve „anti-kazinczyánus”-nak minősíthető (nem annyira irodalomszemléleti, mint inkább) világnézet-irodalompolitikai elgondolások között, oly mértékben lépett az előtérbe a Kazinczy-életmű, illetőleg a Kazinczy Ferenc-pálya vonzáskörébe került kulturális és szubkulturális jelenségek filológiai feltárása. S ez már csak azért is figyelemre méltó, mivel a múlt irodalmának fölértékelése és (megint leírom ezt a szót) irodalompolitikai kisajátítása helyett a figyelem középpontjába egy olyan „rekonstrukció” került, amely szakítani kívánt a teleologikus irodalomszemlélettel, és annak esélyeit latolgatta, hogy az idők folyamán a hagyománytörténés létesülésének milyen változatai adódtak. Egészen konkrétan: a Toldy Ferentől Horváth Jánosig ívelő vagy a hatkötetes akadémiai irodalomtörténetig elgondolt részint (eufemisztikusan szólva) társadalomtörténeti igényű irodalomtörténetet követőleg lassan-lassan a XVIII. század vége, a XIX. század eleje esztétikai, formatörténeti eseményeinek újszerű feltárása időszerűvé válásának szükségszerűsége tudatosodott, másrészt a kánon, a kanonizálás és a kanonizálódás vizsgálata (amely szerencsés módon az egyoldalú „kultusz-történet”-et igazítja ki) nem a „nagy hibbantók”, az irodalmi vezérégyéniségek egyszemélyes akcióiban véli fölfedezni az irodalom (ön)mozgását, hanem egy olyan folyamatban, amelynek résztvevői múltértelmezésüket és jelenükben végzett kritikai tevékenységüket önnön irodalmi terveik, pályájuk, esztétikai feltételezéseik legitimációja érdekében érvényesítik. Ilyeténképpen Kazinczy Ferenc életművének értelmezése egyfelől kivonható a szerzői önértelmezések megszabta, természetesen korántsem érdektelen, meghatározottságokból (s ez az önértelmezés nem azonos a Toldy Ferenc megrajzolta pályaképpel és különbözik Váczy János pozitivista monografikus feldolgozásától is), másfelől – amennyiben a 'Kazinczy Ferenc és kora' periódus-elnevezést használjuk – hangsúlyozható, hogy bár Kazinczy Ferenc tekintélye sok tekintetben alakította a kor szak irodalmi és általában művészeti kánonját, de ez az irodalomtörténetben kissé túlértékelt kánonalakító tekintély messze nem volt (lényegében sohasem) kizárólagos; nemcsak ellenkánonok születtek a XIX. század első két évtizedében (olyan jelentéktelennek tetsző epizódokra is lehetne utalni, mint hogy Vitkovics Mihály ugyan Kazinczy első számú pesti hívének számított, de egyrészt nem szakított Verseghynek az énekvershez közeli lírájával, és a szerb városi költészethez közeli dalaival Verseghy lírájának közelében maradt, másrészt szerbre nem az általa olyannyira kedvelt *Bácsmegegyet* adaptálta, hanem

a *Fanni hagyományait*), hanem a kor szubkultúrájának tekintett jelenségei Kazinczy ellenében sem szűntek meg táplálni a magyar irodalmat. S ha a „mesterkedők”-nek nevezett költők vagy a népszerű szerzők (például Gvadányi) a kor irodalmiságától ugyan távol tartattak, „földalatti” életük folyamatos volt, s majd Vörösmarty, Petőfi és Arany életművében föl-fölbukkannak, hogy aztán mára rehabilitálja őket a mikrofilológiai és líratörténeti kutatás. S ahol Kazinczy nagyon határozottan nyilvánított véleményt, mint például Kisfaludy Sándorról írt recenziójával és egyes Himfy-versekről alkotott levélnyilatkozataiban, az emlékezetes, 1830-as évekbeli akadémiai jutalom vitájában az újabb nemzedék már nem Kazinczy Ferenc esztétikai érveit hangoztatta a múlt rekvizitumának tartott Kisfaludy Sándorral szemben.

A filológiai kutatás éppen azt igazolta, hogy Kazinczy Ferenc a valóban sokat emlegetett, de legalább oly mértékben (nem egyszer tudatosan) félreértett szerzők közé tartozik. Ez utóbbira talán Babits Mihály és Németh László egymástól aligha függetleníthető Kazinczy- és irodalom-elgondolása a példa. Babits Mihály *A literátor* című színművében viszonylag teljes, filológiaiilag igazolható Kazinczy-képet adott; az általa a fogságot követő személyes és irodalmi helyzet megjelenítése elsősorban a levelezéséből vett adatokból építkezik, és a szellem emberének az ellenséges környezetben kényszerű létezését vázolja föl (érdekes módon ez lesz majd tárgya Márai Sándor Kazinczy-novellájának, *A feladatnak* is). A szellem embere csupán a maga, nem „evilági” köreiben lehet szabad, félreértések és rosszindulat keretezik életét. Túlzás volna, ha Babits Mihály „személyes közlés”-eként, közvetett önvallomásként értékelnénk ezt a kevesebbet emlegetett (korai!) színművet, de az bizonyos, hogy Babits témaválasztásával, a Kazinczy-élet egy válságos epizódjának dramatizálásával olyan századfordulós művész-egzisztencia poétizálását végezte el, amely egzisztencia sorsában a meg nem értés, a környezeti félreértelmezés, az idegenség játszik bele, távolról még egy megszelídített „elátkozott-költő”-vízió is iderémlik. Németh László időben jóval későbbi kettős portréja, ti. Kazinczyra rálátja Babitsot és Babitsra Kazinczyt, viszont a kánonalkotási „jog” és lehetőség, az irodalomszervezés/alapítás mezejére tereli át az irodalmi vitát. Olyan értelemben véve személyes, hogy az írói pozíció és hatalom káros hatását teszi szóvá, mindezzel szembeállítva részint a maga kánonját, részint meg a maga által elfoglalni kívánt pozíciót. A külsőségek mintha Németh László kezére játszanának. Az ifjú költők és költőjelöltek valóban jelentkeztek Kazinczynál, aki fenntartotta magának a költővé nevezés/avatás (virtuális) „jogát”, s aki kiadásaival, recenzióival, pesti triászra révén és nem utolsósorban levelezésével valóban erősen hozzájárult a modernebb magyar irodalom szerveződéséhez, világirodalom-képe, illetőleg művészetszemlélete pedig egy, az eddigiektől alapjában eltérő kultúrát, magartartást, létfelfogást igyekezett népszerűsíteni – azért ne felejtsük, hogy Shakespeare, Molière, Goethe, Lessing, Wieland, Gessner műveinek fordításán fáradozott – folyóiratával, almanachjával, társaságszervezési terveivel már fogsága előtt tekintélyre tett szert (joggal nevezte Németh László „tekintélyes ifjú”-nak), és még személyes elfogultságai is erősen hozzájárultak ahhoz, hogy lassan-lassan szerveződjék az irodalmi élet, legyenek viták, esések szó poétikai, nyelvművelési, fordításelméleti, műfajelméleti stb. kérdésekről. Nem igaz, hogy nem ismerte föl Csokonai és Berzsenyi jelentőségét, annyi igaz, hogy a Cso-

konai-kérdésben fokozatosan „szigorodott” álláspontja vitapartnereivel szemben, akik nem bizonyosan képviselték a nagyobb igazságot. Emellett a fogság utáni Kazinczy életművét hitelesítette 2387 napi fogsága... Babits Mihályhoz nem kevésbé járultak ifjú költők és költőjelöltek, az általa szerkesztett Nyugat a maga részéről kanonizált, befogadott és távol tartott az irodalomba, az irodalomtól, s Babits a Baumgarten-alapítvány kurátoraként dönthetett jutalmazások („elismerések”) kérdésében. A kortársak közül többen hatalmi helyzetben látták Babitsot, és Németh László párhuzama a hajdan és a jelen irodalmi „hatalmassága”, Kazinczy és Babits között szerepek és rossz tendenciák ismétléseként volt értékelhető, amellyel szemben az irodalom (Németh számára) fontosabb, lényegibb trendjei a vesztes pozíciójába kerülhetnek.

De most nem arról szeretnék beszélni, mennyire jogosult (vagy jogosulatlan) egy ilyen párhuzam (amelynek külső adaléka, hogy Babits Mihály felesége a Török Sophie írói nevet vette föl), és még arról sem, hogy például Kölcsey Ferenc éppen úgy eltávolodott a korábbi mester Kazinczy Ferentől, miként Halász Gábor tisztázta a maga (és nemzedéke?) számára a Babits Mihályétól eltérő ízlés-döntését, irodalmi felfogását, hanem arról, hogy Kazinczy is, Babits is éppen azért kerülhetett a viták középpontjába, mert markánsan és nem csupán a kortárs magyar irodalomra figyelve képviselt egy álláspontot az irodalmiságról, az irodalom strukturáltságáról, a követendő irányokról, nem utolsósorban a módszerről – és mindezzel összefüggésben fölépített egy (önlegendásító vonásoktól és aktusoktól sem mentes) művész-személyiséget, aki képes olyan helyzetben reprezentálni az (egész) magyar irodalmat, amelyre inkább a kettészakítottság, mint az egység a jellemző. Ha végigtekintjük a Kazinczy-pályán szerepet játszó személyiségeket, inkább a látványos elszakadásokra lehetünk figyelmesek, a fiatalon elhalt társaktól eltekintve, igen kevesen maradtak meg végig teljes hűséggel a Mester vonzáskörében. Batsányitól Kölcseyig, Verseghytől, Kisfaludy Sándortól Toldy Ferencig előbb-utóbb inkább a polémia, a kritika, a sértettség jellemzi Kazinczy irodalmi kapcsolatait, hogy aztán halálát a magyar irodalmi élet egésze gyászolja, és sorsáért majd a nemzetnek tegyen szemrehányást Petőfi Sándor. A Babits Mihály halála után készült emlékkönyv hasonlóképpen megtérésekről, megbékélésekről ad számot, az erkölcsi nagyság előtti tisztelgés szándéka vezeti az egykori ellenfeleket is. Mindez azonban az irodalmi mechanizmus (nem lényegtelen) külső körein létrejött hasonlóság; miként a Kazinczy-szerep, a Babitsé is egyszeri és megismételhetetlen, és legfeljebb az utókor látja össze a külsőleges hasonlóságok alapján a szorosabb értelemben vett közöset.

A kérdés inkább úgy merül föl, hogy miért lehetett Kazinczy Ferenc valóban emblematikus figurája nem csupán korának, hanem általában a magyar irodalomnak. Elsietett (?) válasznak tetszhet, hogy egy olyan irodalomtörténet, amely az írói mű mellé vagy olykor elé iktatta az írói életrajzot, Kazinczy regényes életútjában föllelte az irodalomban megnyilatkozó „nemzeti nagyelbeszélés” hősét. Ám ez a talán védhető álláspont nem kevés paradoxont rejt. Ugyanis Kazinczy az éppen szerveződő, kezdő lépéseit tévő nyelvi nacionalizmus korának gyermeke, aki úgy tervezi meg a nemzeti (anyanyelvi) irodalom rendszerét, hogy a jeles külföldi minták fordításait a középszerű (?) „originálok” elé helyezi; és amikor alkalma nyílik, hogy összegyűjtött munkáit kiadhassa, akkor kitetszik,

hogyan kilenc kötetnyi fordításra telik (miként az ezt megelőző, 1813-as *Poetai berek* is elsősorban fordításokat tartalmaz). S bár csatlakozott az 1790-es nemzeti felbuzduláshoz, és néhány radikális kijelentésével mintha a később agresszív váló nyelvi nacionalizmus frazeológiájával élne, vallási és nyelvi kérdésekben tanúsított türelmessége és empátiája (így a Lukijan Mušickihoz intézett, patriotizmusa és kozmopolitizmusa összefonódottságát, együttes hitvallását tartalmazó levele) a jóval későbbi nemzetiségi vitákban sokat idézett példája lesz azoknak, akik a nemzeti(ségi) ellenségeskedések ellen szólalnak föl (például Rummy Károly Györgynek).

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy az ősmagyar tematika Horvát István-i változatát helyteleníti, az Ung folyó melletti „tisztulás” epizódját megverselve részint a vergiliusi terminológiát veszi át, részint a neohumanista elképzelést véli követendőnek és követhetőnek, messze nem a romantika történeti felfogását idézve. Ez azonban Kazinczy pályájának csak az egyik vetülete, és erről szólt viszonylag kevesebbet a kutatás. Mivel Kazinczyra mint olyan íróra volt szüksége, aki a nemzetért hozott áldozat hőseként volt példának a nemzet elé állítható; aki olyan irodalom-felfogásban kaphatta meg egy nemzeti Pantheonban a helyét, amely az irodalomban elsősorban a nemzetiesedés, egy önelvű nemzeti irodalom eszköztétét látta, és amely az irodalmat a nemzetnevelés didakszisének rendelte alá, miközben fölértékelte az irodalom jelentőségét; állítván, hogy a politika gyakorlati eszközeinek teljes vagy részleges hiányában az irodalom mondta ki azt, amit másutt a „gyakorlati” politika. S itt elfelejtődött, hogy fogsága előtt Kazinczy gyakorlati (iskola-)politikus volt, és a megyei mozgalmakban is részt vett. S e tevékenysége meg irodalmi pályája között valóban találhatunk összefüggéseket, sőt, irodalmi műveiben, de lapszerkesztő gyakorlatában sem mellőzi Kazinczy Ferenc a politikai célzásokat, azonban aligha felejthető, hogy a viszony a (napi)politika és az irodalmi tevékenység között nála is közvetett, áttételes; és műfajelméleti, a fordításain keresztül megvalósított irodalmi újításai elsősorban esztétikai fogantatásúak. A fogság után jóval korlátozottabbak voltak Kazinczy politikai lehetőségei, jóllehet nem egyszerűen figyelemmel kísérte a (világ)politikai eseményeket, a magyar országgyűléseken történeteket (és meg nem történeteket), hanem levelezésével, így többek között Desseffy Józseffel való véleménycseréivel igyekezett föllelni a részvételnek még oly csekély lehetőségét is, arról nem is szólva, hogy egyházán belüli munkálkodása szintén nem elhanyagolható epizódja életének.

Amennyiben e periódus irodalmi munkáit tartjuk szem előtt, némi leegyszerűsítésnek tetszik polémiáiban közvetlenül „politikai” hatásra törekvést látnunk. S bár a Kazinczy nevéhez fűzött nyelvújítás (inkább stílusújításnak mondanám), az irodalmi-nyelvi viták akarása és bármily egyoldalú erőltetése végső fokon eredményezhette a vitának mint a szólás jogának társadalmasulását, sőt: az ízlésfejlesztés, az elzárkózás ellen fölrajzolt európaibb életvitel propagálása – s ez nem túlzás – mentalitástörténeti jelentőségű. Csakhogy ennek tétje a kortársak előtt másképpen fogalmazódott meg; erre reagálva írta meg Kazinczy Széchenyi Istvánhoz verses levelét, amely szerint az ő nyelvi és Széchenyi István gazdasági-tudománypolitikai törekvései párhuzamosak; mivel a műveltség, a civilizáltabb életforma népszerűsítését végezték mindketten a maguk eszközeivel és a maguk hatókörében. Kazinczy akképpen látja-láttatja magát a magyar művelődés, az irodalom

újjítójaként, miként Széchenyit látja-láttatja a tágabb kontextusban. Itt, ezen a ponton újabb paradoxonokba ütközhetünk. Hiszen Kazinczy pályáját végigkísérte az a gyanú, hogy stílusújtásai, fordításai a valóban nemzeti, a magyar irodalom ellenében hatnak, ő maga külföldi-idegen (nyelvi) szokásokat akar meghonosítani, és az utókor értékelése között is felhangzott olykor a nemzetietlenítés vádjja. Kortársai jó részénél józanabb és mértéktartóbb (nemzet)szemlélete messze nem tette vonzóvá a hazafiságát keveslő személyiségek előtt, ízlésbeli arisztokratizmust szintén felrítottak neki, jóllehet csupán a „genera dicendi” elvéhez ragaszkodott. Elismerve, hogy a XIX. századra ez már elég korszerűtlen, bár többektől képviselt álláspont. Azt azonban nem árt újólág leírni, hogy sem a népdalt, sem a népies dalt nem utasította ki az irodalomból, csupán a maga „helyén” ismerte el jogosultságát; míg a tragédiában (fordításaiban) fentebb stílben igyekezett megszólalni, Molière-átültetései Illyés Gyula nyelvi korszerűsítéseivel ma is megállják a vígjátéki színpadon a helyüket. Műfajelmélete merevnek bizonyult, Kisfaludy Sándor és Goethe pajzánabb hangvételét egybevetve Goethe mellett voksolt, mert a megfelelő helyen a megfelelő tónusban szólalt meg, míg Kisfaludy Sándor szerinte nem ezt tette. Nem egyszerűen a német és a magyar költő közül választotta a német költőt, hanem a költői hangvételek közül azt, amelyet poétikai elképzeléseibe bele tudott illeszteni.

Annyi feltehetőleg elmondható, hogy a Kazinczy-költészet (és az ennél jelentősebb Kazinczy-próza) nem szolgálja maradéktalanul és problémátlanul azt a „nemzeti nagyelbeszélést”, amelynek egyik érve Kazinczy életrajza lett. A fogságot viselt költő így elfoglalhatta a helyét a csatatéren meghalt költő, a száműzött író, a nemzete sorsán érzett fájdalomtól megőriült poéta mellett. Minek következtében az életrajz egy lényeges részlete helyettesítette és képviselte a teljes életrajzot, és megemelte az életmű jelentőségét. Más kérdés, hogy a *Fogságom naplója* és még inkább a *Pályám emlékezete* „fikcionalitásá”-ra csak úgy és akkor derülhet(ett volna) fény, ha elvégződött volna a szükséges filológiai munka, nevezetesen a változatok, az előkészületeként számba jöhető szövegek gondos egybevetése. S bár leginkább a legutóbbi időben megjelent és egymás mellé sorolódott (Szilágyi Ferenc jóvoltából) több önéletrajzi textus, olyasféle felmérés ezzel kapcsolatban, mint amelyet Mezei Márta végzett a levelezés egészét a vizsgálat tárgyává téve, nem készült. Annak ellenére sem, hogy szintén a legutóbbi esztendőök fejleményei közé tartozik az önéletrajzi fikciók szépirodalmiságának, az önéletrajzok „regényiség”-ének hangsúlyozása. S míg a levélíró Kazinczy beiktatódott a levélírás magyar irodalmi (és irodalom)-szociológiai történetébe, majd szintén Mezei Márta alapos feltáró munkájának köszönhetően Kazinczy kiadási elveiről és gyakorlatáról oly módon kaptunk információkat, hogy szembesültünk a magyar kiadástörténet alakulásával; Kazinczy önéletrajzi munkáiról rendelkezünk ugyan igen jó tanulmányokkal (nem sokkal), valójában a magyar önéletrajz mint műfaj története még megíratlan, és így kevés a viszonyítási, értelmezési segédanyag (legfeljebb Szávai János könyvét idézhetnők). És minthogy az irodalomtörténeti kutatásban inkább a XX. századi autobiografikus törekvések találták meg elemzőiket (szemben a posztstrukturalista Rousseau-elemzésekkel), éppen a Kazinczy-korra alkalmazott új fölismerések nem jelentek még meg (bár e téren is igen fontos és korszerű értekezést tett közzé Mezei Márta).

Azért (is) emelem ki Mezei Márta kutatásait, mivel nála látom érvényesülni azt az irodalomszociológiai nézőpontot, amelynek sikeres alkalmazása számos területen egyként mozdíthatja előre az 1770–1830 közötti periódusnak és Kazinczy életművének kutatását. Korábban már említettem, hogy mind a „kazinczyánus”, mind az „anti-kazinczyánus” korszemlélet kevésbé az irodalmi-stílusújító tevékenység feltárásában mutatta magát érdekeltnek, inkább egy pozitívra vagy negatívra hangolt írói személyiségről nyilatkozott. Az első esetben Kazinczy Ferenc a korszak címszereplőjévé vált, akinek árnyékában, akihez való viszonyulásaikban kapták meg (még a nála jelentősebbnek bizonyuló költők is) helyüket a korban; olyan rekonstruktív eljárással éltek a kutatók, amelynek során a Kazinczy-levelek, a Kazinczy-írások olykor egymásnak ellentmondó információi reflektálatlan forrásaivá, érveivé lettek az értekezőknek. A második esetben szintén lefokozódott az irodalmi tevékenység, pontosabban a helytelenül, rövidlátóan, voluntarisztikusan elvégzett kanonizáló műveletek személyiségévé torzult Kazinczy Ferenc, akitől egyfelől nem érvényesülhettek a nála „magyarabb”, „eredetibb” alkotók, másfelől aki eltérítette az irodalmi nyelvi fejlődést, és felejtésre ítélte az egészségesebb kezdeményezéseket.

Ugyanakkor a 'nyelvújítás'-nak nevezett irodalmi nyelvteremtése/teremtődése tárgyában, jóllehet megszülettek a tágabb kontextusban szemlélődő tanulmányok, s a cseh-magyar egybevetésről szóló értekezés már több mint fél évszázadra tekinthet vissza, nem ment át eléggé az irodalomtörténeti köztudatba, hogy régióink kivétel nélkül minden irodalmában az irodalmi nyelv nagyon határozott választás, kijelölés eredménye, a szóba jöhető regionális nyelvek közül az egyik lett az irodalom nyelve, a többi visszaszorult, tájnyelvnek maradt meg, esetleg nyelvtörténeti érdekességűnek. A magyar irodalmi nyelvről való „döntés” nem kizárólag a nyelvészeti kérdésekben messze nem a legtájékozottabb Kazinczy Ferenchez fűződik, annak ellenére sem, hogy Verseghy szónokias hajlításait, Berzsenyi dunántúli nyelvi sajátosságait eléggé hangosan nem kedvelte. Az egész régió irodalmi modernizálódásának elemi szükséglete volt egy általánosan elfogadott, „kiművelt” irodalmi nyelv létrehozása, és aligha állítható, hogy az a változat, amelyet Kazinczy népszerűsített, helytelen megoldásnak bizonyult. Legalábbis az őt követő nemzedék ugyan más nyelvszemléletet képviselt, de a XIX. század elejére elfogadott irodalmi nyelvben nem kételkedett.

Egy másik vitakérdés: mennyire róható meg a széphalmi mester azért, mert irodalmi központ létesítésére törekedett, s pályája során egymásután számolódtak föl a kisebb központok. Bizonyos, hogy a XVIII. század végső harmadában változtak a centrumok, a testőrírók Bécse, Péczeli József Komárom, Baróti Szabó-Batsányi-Kazinczy Kassája korántsem rendelkezett azzal a kizárólagos tekintéllyel, mint jó darabig Széphalom, ahonnan Kazinczy Ferenc levelezésével minden tollforgatót elérhetett, s ahová befutottak az irodalom hírei, de ahol ezek a hírek átértékelődtek, átalakultak, és ebben az átalakult formában terjedtek tovább. Igaz, már a XIX. század elején, Kazinczy pesti triászával megkezdődött Pest-Buda irodalmi centrummá előlépése, Kisfaludy Károly munkálkodásával azután ez visszavonhatatlanná vált. Ezek jól ismert események; inkább arra szeretnék utalni, hogy ebben a folyamatban sem szabad külön magyar sajátosságot fel-

fedeznünk, Bécs, Prága, Ljubljana, a XIX. század második felében a szlovákoknál Túróc-szentmárton szintén irodalmi központként funkcionáltak, hiszen az elfogadott nyelven megszólaló nemzeti-anyanyelvű irodalom és az ennek a megszólalásnak lehetőséget kínáló intézményrendszer csupán egy központból volt működtethető. Igaz, ez nem zárta ki, hogy egy város több irodalomnak (kulturának) is helyet adjon; Pest-Buda, Bécs, Prága, sőt Zágráb és Ljubljana a többnyelvűségnek, a többkultúráltságnak is városa volt, s az is elismerendő, hogy a központ mellett kisebb centrumok, inkább helyi, mint országos jelentőségű központok is léteztek (magyar viszonylatban a XIX. század második felében például az egyetemi várossá lett Kolozsvár). Mindez azonban nem cáfolja azt a tézist, hogy régióink minden nemzeti kulturális mozgalma előbb-utóbb kialakította a maga (irodalmi) központját, ahol lapokat jelentettek meg, kiadókat működtettek, színházat létesítettek stb. Kazinczy egyik számottevő fölismerése volt, hogy a magánosan alkotó írók nem képesek létrehozni az irodalmi életet, nem tudják biztosítani az irodalom mechanizmusának működését. Saját tapasztalatai a művek kiadásának, terjesztésének esetlegességéről egy szervezettebb irodalom alakítását tették számára időszerűvé. S bár később Pest-Budán akképpen koncentráldott az irodalom, a kultúra, hogy az ún. vidéki „al-központok” lényegében fölszámolódtak, a XIX. század második felére a provincialitásba süllyedtek (a Bach-korszak Nagykörösének néhány éve eléggé kivételes), az egységesülő irodalom, a szerveződő irodalmi/kulturális élet és a nemzeti mozgalom igényei szerint vált a főváros központtá (nálunk és a régió többi irodalmi alakulástörténetében is). Hogy aztán ez miféle áldozatokkal, veszteséggel járt, arra számos példát lehet hozni. (A Ljubljana környéki szlovén irodalmi nyelvvé válása a főoka annak, hogy a más nyelvjárásban alkotó Stanko Vraz átváltott a horvát irodalomra, Miroslav Krleža az 1930-as esztendőkből róttá föl a horvát nemzeti mozgalom vezetőinek, hogy a kaj-nyelv helyett a szerbhez közelebb álló što-nyelvet választották.) Arról nem is szólva, hogy az irodalom szűkebb értelemben vett regionalitásának szószólói a nem eléggé nemzeti fővárost, a várost a nemzetibb-népibb faluval, vidékkel állították szembe. Ebben a történeti kontextusban a Kazinczy Ferenc tevékenységét ért vádak a följebb említett módon szintén összeolvashatók volnának (bár ő például a nyelvi idegenszerűségekre elsősorban a német irodalomból igyekezett számos példát hozni); s hozzá kell tenni azt is, hogy Kazinczyhoz hasonló (funkciójú) személyiséggel régióink több irodalmában találkozunk. S az egybevetés még akkor is indokolt lehet, ha más-más irányok (klasszika versus romantika) elkötelezettjeiről is van szó. Így az „anti-kazinczyánus” értekező ugyan Kazinczy Ferencet kárhoztatja a magyar irodalom vélt tévútjaiért, valójában egy hagyománytörténetet von kétségbe, amely ugyan nem egyetlen lehetőségként konstituálódott, de amelynek szükségszerűségét vagy esetleges védhetőségét igazolni látszik, hogy megvan-e a párhuzamai a magyarral egy régióba sorolható irodalmakban; mint ahogy a történetírás sem tételez önelvű-autochton magyar történelmet, hanem annak összeszövődöttségéről, kontextusáról beszél, azaz régiókról, lett legyen szó Közép-Európáról, Kelet-Európáról vagy Kelet-Közép-Európáról.

S bár Kazinczy Ferenc irodalmi kapcsolatainál fogva és a kortársi vélekedések szerint a korszak egyik kulcsfigurája volt, és életpályája nem utolsósorban az általa írt önéletrajzi

művek segítségével olykor elfedte közvetlen irodalmi munkásságát, valójában csak az utóbbi időkben ívelt föl a Kazinczy-filológia, s módosította a kutatás irányát. Szauder József *Veteris vestigia flammae* című, remekművű értekezése életrajz-magatartás-mű egymásra látásával mutatott példát, a levelezésből rekonstruálva az életregényt, az életrajzi fikciót a Kazinczy-pálya újszerű értékelésére használva. Gergye László Kazinczy líráját vizsgálta, részben a lírai termést kritikai kiadásban közzétéve, és ezzel kiváltotta Abafi Lajosnak a kor (a XIX. század 70-es évei) színvonalán álló szövegközlését, részben Kazinczy grácia-képzetét dolgozta föl, s ezen keresztül a Kazinczy-életmű egy fontos részletét kapcsolta be az európai irodalmi mozgásokba. Mezei Márta többretű kutatásait már említettem, kiegészítéül annyit, hogy Kazinczy világnézetének változásairól, forrásairól és a források feldolgozásának mineműségéről szintén ő készített nélkülözhetetlen tanulmányt. Azt szeretném hangsúlyozni, hogy Mezei Márta (de Gergye László is) kilépett a „kazinczyánus”–„anti-kazinczyánus” „varázskör”-ből, de félretette a pozitív és/vagy negatív előfeltevéseket is, és főleg Mezei Márta részint a társadalmi, részint az irodalmi funkció, illetőleg ezek összekapcsolódásai feltételrendszerébe helyezte a Kazinczy-életművet. Látszólag ugyan az életmű szegmenseit mutatja be (a kiadás-tervet, a levelezést, a világnézetet, az emlékiratot), valójában hol (Halász Gábor szavait kölcsönkérve) „egy ízlésforma” önarcképéről/önéletrajzáról értekezik, hol az irodalmi mechanizmusban lejátszódó korszakváltást dokumentálja, hol egy értelmiségi tudat és „szerep” világnézeti megnyilatkozásait és világnézeti (ön)igazolását tárja föl. Ilyeténképpen Kazinczy nem függetlenedik korától (és környezetétől), éppen ellenkezőleg: úgy alakítja a kor viszonyainak, hogy közben maga is állandóan korrigálja önképét a kor feltételezett elvárásainak vagy a kor szereplői igényeinek megfelelően.

A Kazinczy-filológia előtérbe jutása (azonkívül, hogy a kutatók érdeklődésének köszönhető) összefüggésben van irodalomszemléleti módosulásokkal. A reflektálatlan ön-életrajzság tarthatatlanságáról esett már szó, a Kazinczy-életművet többszörösen érintő igényről még nem: a nyelvtudomány képviselői jó ideje már méltányosabban és pontosabban ítélik a Révai–Verseghy-vita alakulásáról és eredményeiről, a Kazinczy-kérdésben azonban nem ők, hanem Csetri Lajos munkássága hozott fordulatot. Ő ugyanis egyfelől a korszak magyar és európai nyelvbölcseleti törekvései közé helyezte a nyelvújítás értékelését és értelmezését, szakítván a hagyományos ortológia-neológia megosztással, miután friss szemmel olvasta újra az irodalmi nyelvek létesüléséről/létesítéséről szóló európai szakirodalmat. Továbbá feladatként vállalta a XIX. század eleje kritikátörténeti monográfiájának elkészítését; s ennek keretén belül többek között újra-értelmezte Kazinczy recenzióit (és az ezekből a recenziókból kiolvasható és a recenziók kapcsán fogalmazott kritikai-esztétikai elveket), egyszerre mérlegre tette Kazinczy Ferenc irodalomelméleti-kritikai munkásságát, de olyan kontextusban vizsgálta, amely lehetővé tette a konfrontálást a korszerűnek minősíthető külföldi kritikai-esztétikai nézetekkel és a hazaiakkal. Ekképpen újra vizsgálta az elintézettnek hitt Kazinczy-Döbrentei viszonyt (minthogy Döbrenteit a romantikus triász lényegében kiszorította az irodalomtörténeti tudatból). S bár a magam részéről több ponton (egy kritikámban) vitattam Csetri Lajos néhány tételét, meghatározónak gondolom a XIX. század első két évtizede magyar nyelv-

vi-nyelvesztétikai-nyelvfilozófiai mozgalmakat illető elemzését. Annál is inkább, mert kitetszik, hogy a napi polémikus gyakorlat vitaterepe volt Kazinczynak tulajdonítani mindazt, ami a nyelvújítás szélsőségének nevezhető, de ugyanolyan tévedés azt gondolni, hogy egyedül Kazinczy képviselte a korszerű álláspontot vitapartnereivel szemben. S egyáltalában: Kazinczy jelentősége nem csökken, ha belátjuk, nem kizárólag ő volt „korszerű”, talán még nem is az ő nézetei voltak minden tekintetben a legkorszerűbbek akkor a magyar irodalomban. S ugyancsak megfontolandó Csetri Lajos álláspontja Kölcsey Ferenc elhíresült kritikái ügyében: nevezetesen aligha írható Kazinczy számlájára Kölcseynek Csokonairól és Berzsenyiről írt kritikája.

Az irodalomszemléleti váltás így több tényezőre vezethető vissza. Mindenekelőtt a hagyományos, bizonyos értelemben szűkítő irodalomtörténet az utóbbi időben nálunk is határozottan nyitott a művelődéstörténet irányába, és erre Mezei Márta monografikus feldolgozásai jó példák. Ezzel párhuzamosan kezdett el érdeklődni az irodalomtudomány a nyelvészet iránt, és bár közös strukturalista indíttatásokról a Kazinczy-kutatást tekintve nem tudok beszámolni, arról azonban igen, hogy Csetri Lajos nem a hagyományos nyelvújítás-elemzésekre támaszkodott munkája készítésekor, hanem a Kazinczy-kortársak és saját korának nagyobb részben német, de jelentős mennyiségben francia és angol nyelvbölcseleti munkáira is. Ami a szövegkiadásokat illeti: a kisebb közleményekben (ezek száma sem jelentéktelen) nemigen adódik alkalom lényegesen változtatni a bevált módszereken, de Gergye László szövegkiadása áttekinthetőségét, logikáját és jegyzetanyagában megnyilatkozó érvelését figyelembe véve nem ismétli meg az Abafi Lajos-kötetekben érvényesített módszert, hanem funkcionális és eljárásában racionális, kevesebbet, de pontosabban jegyzetel, és nem kívánja megoldani a Kazinczy-líra megoldatlan kérdéseit. Debreczeni Attila mintaszerű *Orpheus*-kiadásáról a *Széphealom* évkönyvben már korábban szóltam.

Annai mindenesetre már most látható, hogy a Kazinczy-apológia (amely a Kazinczy-„szakirodalom” jelentős részét jellemzi) és a Kazinczy-elutasítás zsákutcáiból, a Kazinczy ürügyén aktuális irodalompolitikai fejtegetések történetietlenségéből kilépett irodalomtudományunk, és ezzel úgy jutott közelebb Kazinczyhoz, hogy különféleképpen értékelhető, besorolható művek alapján von le irodalmi/irodalomszociológiai/mentalitástörténeti következtetéseket. Ennek eredményeképpen jobban tudjuk, hogy kit és mit képviselt Kazinczy Ferenc, illetőleg (bár erre vonatkozólag inkább Busa Margit nélkülözhetetlen bibliográfiáiból meríthetünk) mikor mire használta utókora, életének és életművének értelmezése miféle előfeltételezéseknek volt kitéve. A legutóbbi időkben egyre inkább az életmű a tárgya a kutatásoknak, amely életmű jobb ismerete természetesen az életpálya jobb ismeretét is eredményezi.

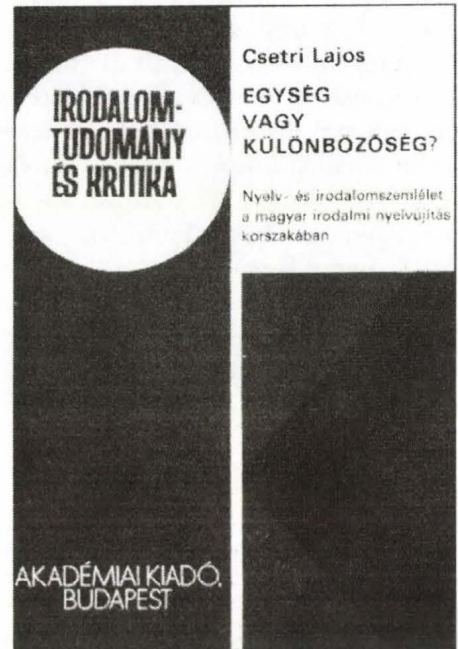
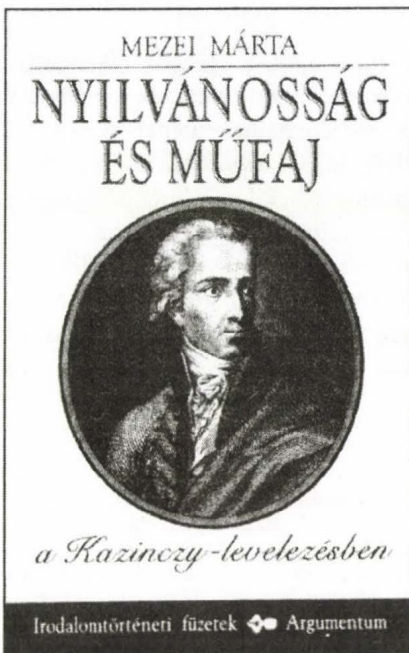
A hivatkozott szakirodalom jegyzéke:

Busa Margit (összeáll.): Kazinczy Ferenc. Bibliográfia I. Miskolc, 1981.

Busa Margit (összeáll.): Kazinczy Ferenc. Bibliográfia II. Sátoraljajuhely, 1994. (E bibliográfia folytatásai a Széphealom-évkönyv 5., 6., 9. és 11. kötetében található.)

Busa Margit: Kazinczy Ferenc prózai kéziratának bibliográfiája. Sátoraljajuhely, 2001.

- Csetri Lajos*: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában. Bp., 1991. (Ismertetésem lelőhelye: ItK, 1991. 97-102.)
- Gergye László*: Kazinczy Ferenc Gráciái. = ItK., 1990. 470-498.
- Gergye László*: Kazinczy és a Múzsza. = It., 1992. 344.354.
- Gergye László*: A kassai Gráciák reinkarnációja. = ItK., 1992. 279-295.
- Gergye László*: Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka. Bp., 1993.
- Hőgye István* (összeáll.): Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában 1-2. sorozat. Sátoraljaújhely, 1992.
- Kazinczy Ferenc*: Az én életem. Összegyűjtötte, szerkesztette, előszó és jegyzetek: *Szilágyi Ferenc*. Bp., 1987.
- Kazinczy Ferenc* Összes költeményei. Sajtó alá rendezte, jegyzetek: *Gergye László*. Bp., 1998.
- Mezei Márta*: Kazinczy világnézeti problémái. = ItK, 1987-1988. 237-270.
- Mezei Márta*: „Magamat ragyogtatom.” = ItK., 2000. 416-439.
- Mezei Márta*: „A kiadó mandátuma.” Bp., 1998.
- Mezei Márta*: Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. Bp., 1994.
- Orpheus. Sajtó alá rendezte: Debreczeni Attila. Debrecen, 2001. (Ismertetésem lelőhelye: Széphalom, 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002. 43-54.)
- Szauder József*: Az estve és Az álom. Bp., 1970.
- Szávai János*: Az önéletírás. Bp., 1978. Angolul: The autobiography. Translated by Zsuzsa Rakovszky. Bp., 1984.

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy a magánéletben (1.)

I.¹

Kazinczy utazásai. - 1808-diki bécsi útja; meglátogatja Sopronban Kis Jánost. - 1812-diki bécsi utazása; a festők műtermeiben s a Belvedereben. - Anyja betegeskedése, halála. - Osztozkodás; Kazinczy öröksége. - Napa halála és felesége örökségi ügye. - Családja szaporodik. - A Dunántúlra készül. - Tervei gyermekei nevelésére; valóságos kis nevelőintézetet tart házában. - Utolsó bécsi útja (1815). - Meglátogatja Takáts Józsefet és Horváth Endrét. - Gyermekei nevelése; nyelv és zene. - Ő maga és felesége a nevelés munkájában. - Az érzékeny szívű atya. - Az értelem és szív képzése; a vallási fogalmak tanítása. - A deista Kazinczy. - A Hübner-féle bibliafordítást átdolgozza; a könyv nyomtatása.

Kazinczy a külső hatások iránti roppant fogékonyságától ösztökélve a tízes évek közepéig örömet tesz kisebb-nagyobb utazásokat a szomszéd vármegyékbe, sőt – mint látuk – Erdélybe s Bécsbe is.² Különösen a császári várost keresi fel mohó vággyal. Minden évben szeretne ott megfordulni, hogy a szép iránti érzékének áldozhasson, s az események kohójánál foglalkozók révén hallhasson valamit jövőnk felől. Mikor a város kapuján áthalad, úgy érzi magát, mint a bálterembe lépő ifjú, de mikor elhagyja a várost, megrakodva újabb ismeretekkel, még jobban örül, hogy megválhat e csábító „Ninivétől”. Az 1803-diki veszedelmes utazása után öt évig nem látja Bécset. Annál szívesebben megragadja az alkalmat, hogy 1808-ban odakísérje napát, aki férje jogait akarja egy

¹ E részlettel már a IV. fejezetet kezdjük el közölni VÁCZY JÁNOS kiadatlan munkájából, a *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfia II. kötetéből. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában RUI 4-r. 296/I-VI. számon őrzött kézirat 251-269. oldalán található ez a fejezet, amelyet a Kézirattár vezetőjének egyetértésével közzéteszünk. Ezúton is köszönjük a lehetőséget, hogy ezt az érdekes munkát folytatásokban nyilvánosságához segíthetjük.

Az eddig megjelent fejezetek:

Széphalom I. = Széphalom 2., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1989. 7-32.

Széphalom II-III. = Széphalom 3., 1990. 61-94.

Széphalom IV. = Széphalom 4., 1992. 141-159.

Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében I-II. = Széphalom 5., 1993. 123-150.

Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében III-IV. = Széphalom 6., 19-47.

Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében V. = Széphalom 7., 173-284.

Az izgató I-II. = Széphalom, 9., 19-38.

Az izgató III. = Széphalom 10., 75-86.

Az izgató IV. = Széphalom 11., 35-44.

Az izgató V. = Széphalom 12., 61-74.

A helyesírást a mai szabályozáshoz igazítottuk, de egyebekben megtartottuk Váczy János írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. A további lábjegyzetek a szerzőtől, Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

² E mű I. köt. 571, 594. l.

megnyert családi pörében érvényesíteni. Hosszas készülődés után szeptember 11-én indult Pest felé, hova 15-én érkezik. Itt egy hétig időz Kulcsár, Virág és Vitkovics társaságában. Nemcsak *Tübingai Pályatrást* olvassa fel nekik, hanem Kölcsey első próbáit is. Személyesen megismerkedik Szemere Pállal, akit elvezet az öreg Prónay László báróhoz is. Barátságot köt Jankovich Miklóssal, kit már régebb idő óta ismer, s kinek most gazdag gyűjteményeit nagy okulással nézegeti. Komáromban egy katonatiszt segítségével megnézi az újabb erődítéseket, s Pozsonyban pedig országgyűlés lévén ellátogat a kerületi és országos ülésekre. Bécsben 12 napot tölt régi és új ismerősei (Báróczy, Sándor István, Engel Ker. János, Glatz Jakab stb.) s a festőművészek és könyvkereskedők társaságában. Ekkor ül Kreutzinger József híres bécsi arcképfestőnek, aki 24 aranyért festi meg arcképét oly művészileg, hogy azért magáért érdemesnek találta Kazinczy megjárni Bécsset. Látja Bacsányit is egy vendéglőben, de nem szólítja meg, hanem hangosan beszél magyarul, háta magára vonhatja Bacsányi figyelmét, de ez hallatlanná teszi Kazinczy hangját, és szó nélkül halad el mögötte. Október 11-én hagyja el Bécsset „két Anglusagárral és egy kis Mopszlivall”. Kocsijára veszi Balkay Pál (1785–1846) ifjú festőt,³ a Függer és Maurer volt tanítványát, aki római és párizsi útjára pénzt akarván szerezni, hazájában próbál szerencsét, remélve, hogy részint világhírű remekeket másoltatnak, részint arcképeket festetnek vele. Keresve sem találhatott volna jobb pártfogóra Kazinczynál, ki alighogy visszaérkezik bécsi útjából, legott ajánlja őt gazdag barátainak, s maga is másoltat vele.

Október 12-én Sopronba érkezik Kis János látogatására; 13 évvel azelőtt akkor találkozott először vele, midőn mint foglyot Brünn felé szállították. Egy napig volt tanúja Kis János csöndes szép házi életének, s magával hozta tőle Berzsenyi költeményeit, hogy sajtó alá másolja. Szerette volna Kisfaludy Sándort is meglátogatni, de ez már Badacsonyban szüretelt. Kazinczy is sietett haza a maga szüretjére. De az út nagyon megakasztotta, mert amit rendes körülmények közt 3 nap alatt meg szokott tenni, most a nagy esőzések miatt 8 napjába került. Néhol 6 ökröt kellett kocsijába fogatnia, hogy a nagy sáron átvergődhessék. „Nehezebb, szomorúbb utat sok esztendőök olta nem tevék” – írja Kisnek. Október 25-én késő éjjel ér haza Széphalomra, s néhány nap múlva már repülnek üdvözlő sorai Berzsenyihez, akit ekkor avat be az irodalomba.⁴

De a válságos politikai idők késleltetik Kazinczy törekvéseit mind Berzsenyi, mind a saját munkáira nézve. Kétszeresen kell éreznie a drágaságot, mert maga is, felesége is osztozatlan testvér. Mind e mellett 1812-ben ismét megragadja az alkalmat, hogy Bécsbe ellátogasson. Az ifjú Vay Ábrahám, a „nagy” Vay József fia (Kazinczy unokahúgának, Kazinczy Zsófiának férje), ki később grófi rangra emelkedett, hívja magával. Kazinczy előre fölteszi magában, hogy minden idejét a szép kultuszának áldozza. Útja október 7-től november 5-dikéig tart. Pesten menőben 2 napot „képzelhetetlen örömeik közt” él, visszatérőben pedig 3 napot különösen íróbarátaival, a triással és Kulcsárral. Donát

³ Kazinczy F. Lev. VI. köt. 103. 127. 147. 401. 553. I., VIII. köt. 162. I. - Bayer I.: *Balkay Pál festő életrajza az Irodalomtört. Közlemények* 1902. évf. 385-391. I.

⁴ Uo. V. köt. 385. 442. 454. I. VI. köt. 37. 54. 80. 87-89. 99. 100. 103. 105. 107. 109. 114-116. 133. I. VII. köt. 67. I. VIII. köt. 160-162. I. X. köt. 131. I.

Jánossal festeti magát Horvát István számára. Utazásának ekkor semmi különösebb célja nem lévén, a képtárakon kívül mindég az arcképfestő és restaurátor Braun Ádám, a történeti és tájképfestő Wutky Mihály, Füger József, Bécs leghíresebb festőművésze s Rosa József, a Belvedere igazgatója s a jelesebb képfaragók termeiben tartózkodik. Egyszermind a templomok híresebb oltárképeit szemléli Pesten s, Bécsben is. A pesti evang. templom egyik oltárképének a Raphael *Transfiguratio*ja másolatának nézésekor – mint mondja – örömkönnyek gyűlnek szemébe. A Bécsben található képzőművészeti remek pedig oly élvezetet adnak neki, hogy még évek múlva is mint egy szép álomra emlékezik vissza ekkori látogatására. Olyan műértő megjegyzésekkel kíséri a művészet különböző termékeit, hogy azokkal a művészek figyelmét is magára vonja, s nem egyszer elcsodálkoznak, hogy magyar ember tesz olyan szakszerű megjegyzéseket, noha ő bizonyos tartózkodással nyilvánítja észrevételeit. Többi közt egy szép női alakra ráismer, hogy az nem eszmény, hanem arckép, hiába tagadja a művész, aki végre is kénytelen igazat adni neki. E bájos képre csókot hány elragadtatásában. Füger Sz. Jánosát és Maurer Sz. Katalinját az udvari kápolnában egy óránál tovább nézegeti. Általán a művészet iránti szomját soha sem elégíti ki annyira, mint ekkori látogatása alatt. Valósággal tobzódik a művészeti élvezetekben.⁵

De nemcsak a művészet varázsa tartja őt fogva a képtárakban és templomokban, hanem a prédikálószekekből hallott eszmék is, amelyek a felvilágosodással, az emberséges érzésekkel s a haladás eszméivel kapcsolatosak. Emellett a botanikus kertekben magvakat szerez, hogy Széphalmon ritkább fajú virágokat és cserjéket is tenyészthessen; de fáradtságát kevés siker kíséri.⁶

E bécsi utak, kivált az 1808-diki, sokat fölemésztenek jövedelméből. Hiába mondja, hogy neki takarékoskodnia kell s csak a legszükségesebbre szorítkozhatik. Ha gondosabb számító, e kiadások nélkül is ellehet. De ő anyagi sorsában is, mint irodalmi eszméiben a jövőre épít, a „kalmári kalkulus” nem fér össze eszményi természetével. Ekkor még a viláért sem hitte volna, hogy anyagi szorultság miatt valaha szenvednie kelljen. Feledni ügyekszik a súlyos időket, amelyek mind jobban reá nehezülnek, s megkeményíti lelkét a csapások ellen, amelyek még jobban látogatják.

Tartós egészségű anyja 1810 óta, mikor „e’ vas természetet egy lassú guta elgyengítette”, folyvást betegeskedett, bár fennjárhatott. Kazinczy még nyugodtan megindul Bécsbe, s nem gondolja, hogy anyját többé az életben nem láthatja. A nagyasszony József fiával írásba foglaltatja végakarátát, s 1812. nov. 14-én csöndesen kimúlik. Ferenc fia még a koporsóban sem láthatja, mert mire a hírvétel tán Érsemlyénbe ér, akkorra már a holtat a „templom kerítésébe” szülei síboltjába temetik. Hát gyermeke közül csak kettő van jelen a végtisztességen, Dénes és Zsuzsánna. De Ferenc fia mintegy félév múlva gyászjelentés helyett a régi klasszikusok példája után meleg szívvel írja meg életrajzát s osztályuk rövid eredményét. Nem halmoz rá szertelen dicséretet, amitől máshol nemigen tud tartózkodni. Nem közönséges, hanem római lelkű asszony és „áldott anya volt:

⁵ „Most nyolczadik ízben valék ott – írja 1812. nov. 16. Szentgyörgyinek – ’s még soha szomjamat így nem oltogathattam. – Mit mondok? Szomjamat oltogattam – sőt geschwolgt habe ich, wie ein wohlüstiger Wohlüstling.”

⁶ *Kazinczy F. Lev.* X. köt. 131. 133. 142. 169. 172-177. 179. 195. 239. I. XII. köt. 292. I.

de más takarózott leplével” – jegyzi meg róla Dessewffynek. A testvérek hamarosan tisztába jutnak a végrendeletre nézve. Nem tartják elfogadhatónak. S miután annak végrehajtói, Péchy Imre alnádor és Domokos Lőrinc, a nagyasszony rokonai szintén az új egység mellett vannak, megkezdődnek a tárgyalások. De a megegyezés nehezen jön létre. Dercsényiné Kazinczy Juliánna többször emlegeti, hogy bíróság elé kell vinni az osztály ügyét; míg aztán második tárgyalásaik során sikerül megállapodásra jutni, s az osztálylevelet 1813. ápr. 10-én Érsemlyénben aláírni.⁷

Eszerint a széphalmi és regmeci birtokon hárman osztoznak: Ferenc, Juliánna és József. Ferenc öröklí a széphalmi kúriát a belsőséggel együtt; területét 6000 □ ölben határozták meg. Aztán 3 egész házhelyes jobbágytelket örököl Regmecen s 12 zsellérteleket Széphalmon és Regmecen. Majorságot, szántóföldet mind a két helységben, összesen 130 1/3 holdat, valamint első és másodosztályú kaszálót mintegy 110 holdat. Őt illeti a Szabolcs vármegyei petneházi jószág fele is, apróbb kis részföldekkel együtt, aztán a ritkahegyi és mátyásházi dézmás szőlők egyharmada, a köveshegyi szőlő a sátoraljaújhelyi „ungvári pinczével”, valamint a 216 holdnyi Ligeterdő és a prédahegyi meg kovácsvágási „pusztult állapotban lévő erdő” használatának harmada. A korcsmák, sör- és pálinkaházak meg a vízimalmok közös birtokul jutnak a három testvérrre, valamint az említett ritkahegyi s mátyásházi szőlők is. A vízimalmokat egy év múlva osztják fel maguk közt Szemere István (zempléni alispán) és Comáromy István (abaúji főjegyző) ellenőrzése mellett. Mivel a regmeci kúriát, amelyen legtöbbet érő épületek voltak, József öröklí, azt ajánlja, hogy nényje, Klára leányának, Kraynik Amáliának 250, Ferenc első leányának, Eugéniának pedig 150 frtot fizet. A megállapított részeket május elején szakítják ki a három testvérnek Széphalmon és Regmecen, ami sok kellemetlenséggel és huzavonával járt; már a földmérők munkáját is félbe kellett szakítani, s majdnem törvény elé vinni az osztályt. Bár Ferenc nem veszi rossz néven, hogy testvérei a méltányosság mellett saját érdekeiket sem feledik, József öccsére nem győz panaszkodni, hogy még utoljára is megrontotta őt s „megmetélte torkát és gyermekeiét”. Ő azonban iparkodik lelki nyugalmit s igazságszeretetét megőrizni és óvakodik, hogy valami „mocskos tettet” ne kelljen cselekednie, s hogy az osztály békével történjék: „szép ’s talán nagy lelkű cselekedeteket is” véghez vinni. Az örökség Kazinczy „eddig szenvedett bántságainak véget vet ugyan”, noha nem úgy üt ki, mint remélte, annál kevésbé, mivel László öccse adósságait is fizetnie kell. Mind e mellett beletörődik sorsába. „Nem perlek a’ sorssal – írja Dessewffynek –, megelégszem azzal a’ mit nekem adott; ahhoz képest a’ miből hét esztendő olta nyomorogva ’s adósságokat csinálva éldegéltem, most gazdag vagyok”. Ha a papírpénz értékének nagy csökkenése az adóssokat meg nem rontotta volna, tán letörleszthetné adósságait. Így azonban aligha. Pedig elhatározza, hogy csak a legszükségesebbre szorítkozik kiadásában, s mindent kerülni akar, ami „erszényét lapíthatja”. Egyedül az fáj neki, hogy „a’ legnemesebb óhajtásokat” sem teljesítheti. Reszketve gondol rá, és soha sem hitte volna, hogy erre kényszeríti sorsa. Még gyermekei is viselni fogják a terhet. De végre

⁷ Eredeti példányát Dobos Kálmán alezredes úrnál láttam, kinek az osztálylevelét a múlt század végéig birtokában volt.

mégis, 54 éves korában, gazdálkodni kezdhet. „Szerencséje örökre meg van rontva”, de legalább „élhetni fog, a’ mi eddig lehetetlen volt”.⁸

Némi remény a felesége családjának a Sztáray, Erdődy és Koháry grófok, a Wécsey bárók és a Fáyak örököseivel folytatott pőrei szerencsés eredményeivel és kecsegteti. Csakhogy ez mind hiúnak bizonyul. De abban rendületlenül bízik, hogy feleségének az öröksége kipótolja a saját osztályában szenvedett kárait, mert ipa úgy intézkedett, s végakarátát szóval vele is közölte, hogy kázméri birtoka az ő halála után egyenlően osztassék fel özvegye, két leánya (Zsófia és Mária Zsuzsanna D’Ellevaux P. E. Fülöpné) és fia között.⁹ Addig csak a maga új gazdasága jövedelmére, szép számú jószágaira szorul, s azzal áztatja magát, hogy szerényen bár, egész családját eltarthatja.¹⁰ De csalódásai egymást érik. Csakhamar észre kell vennie, hogy a boldogulásnak minden útja el van előle zárva. Csak már gyermekeit tudná „végignevelni a’ határig”.

Gyermekei a tízes években egymás után szaporodnak. Negyedik gyermeke s második fia Antonin Sophron Ferenc 1813. május 30-án születik,¹¹ harmadik leánya, Anna Iphigenia pedig 1817. május 6-án.¹² A következő év június 13-án Bálint fia látja meg először a napot,¹³ két év múlva, 1820. október 20-án pedig az utolsó gyermeke, Lajos.¹⁴ Ekkora családot csak a legnagyobb takarékossgal, a gazdaság legerényebb vitelével s minden mellőzhető gondos elkerülésével lehetett volna valamennyire az ősi birtok jövedelméből eltartani s fölnevelni. De a képzelet világában élő s a pillanat hatásai iránt oly annyira fogékony Kazinczy éppen a mellőzhető kiválasztásában gyöngé. Íme, egy eset a sok közül. Helmezy Mihály útján megismerkedik Tatay Jánossal, a Berzsényi műveinek kiadására áldozó kispapok egyikével, aki első miséjére keresztapául kéri fel. Kazinczy oly nagyra veszi e megisztetést, hogy egész komolyan készülődik e célból Veszprémben Dunán túli barátait sorra látogatni, holott másfelől nem győz panaszkodni a „rettenetes kinézések” miatt. „Ösze kell szednem lelkemnek minden erejét, hogy sorsomat békével tűrjem” – írja Kis Jánosnak. S mégis 3 avult födeles kocsijából sietve alakíttat egy jót, hogy az útra meg ne szoruljon. Sőt még azon is ábrándozik, hogy feleségét s első kis leányát is magával viszi. Miután azonban a saját alkalmatosságát nem tudja a kellő időre elkészíttetni, Vida Lászlóval akar egy kocsin utazni. S csak összecsoportozott ügyes-bajos dolgai, a közös birtokok első évi jövedelmének felosztása és betakarítása tartják vissza e költséges utazástól. Az ilyen esetek miatt irodalmi ellenfelei s rokonai családi állapotát s anyagi helyzetét is gúnyosan emlegetik, szegény büszkének tartják, aki a mágnásokhoz szít, rangján felül költekezik, holott nincs tehetsége, hogy kocsist tartson, s magának kell bánnia lovaival. Kazinczy megnyugtatta a részvétellel kérdezősködő Horváth Ádámot, hogy attól „a’ kikiáltott szegénységtől” még messze áll, s nem szeretné, hogy ezt híresz-

⁸ *Kazinczy F. Lev.* X. köt. 182-184. 189-190. 195. 203. 207.208. 222. 227.228. 233-234. 241. 242. 244. 249. 267. 272. 297. 300. 314. 330. 335. 337. 339. 347. 362. 366.367. 388. 404. I. - Anyja emlékezete id. h. 198-199. I.

⁹ Kazinczy ezt sok levelében elbeszéli, legrészletesebben a gr. Török Józsefnek 1818. ápr. 26. írt hosszú levelében. A M. Tud. Akad. könyvtára: *Irodalmi Levelek*.

¹⁰ *Kazinczy F. Lev.* X. köt. 1-2. I.

¹¹ Uo. 391. 393. 395-396. stb. I.

¹² Uo. XV. köt. 174. 176. stb. I.

¹³ Uo. XVI. köt. 78. 80. stb. I.

¹⁴ Uo. XVIII. köt. 261. 268. stb. I.

teljék gyermekeiről. „Én – írja – gazdagabbnak tartatni, mint vagyok, nem akarok, de mért szegényebbnek? Van annyim, quod satis est, ’s nem figuráznék, ha sokam volna is. Sem feleségem, ki az Istennek legjobb teremtese.”

Amint most már bátrabban szembeszállhat sorsával, fő gondja, hogy gyermekeinek a kor színvonalához illő nevelést adhasson. Rousseau és Herder tanítását mélyen elméjébe vésvé az ész és szív képzését egyenlő fontosságúnak tekinti. Az általános és egyéni nevelés követelményeit össze akarja egyeztetni. Vagyis: jóllehet „bizonyos célra” óhajtja nevelni gyermekeit, vigyázni akar, hogy „szerencsések el ne dőljön, ha vagy történet vagy tulajdon választások más útra vonnák mint a’ mellyre készítettetek”. Szerinte hát mindenre kell tanítani a gyermeket, amire szüksége lehet, amire hajlama van., amire módunk lehet, ha anyagi megerőltetéssel jár is. A jellemképzésen „a’ józanság’ és a’ közészerűség’ szeretete” vezessen bennünket, s a bolondságok nemeitől, például a kevélységtől oktatás és példa által igyekezzünk őket megőrizni.¹⁵ Az eszményi és gyakorlati célok egyesítése lebeg előtte. Jó és hasznos polgároknak, derék honleányoknak szeretné fiait és leányait nevelni. Hogy ezek tudákos asszonyok legyenek, éppen nem kívánja, hanem hogy a szépet és nagyot, hazájukat és nyelvét szeressék. Mért ne hasonlítsanak Corneliához és Portiához? Fő vágya, hogy gyermekei anyjukat vegyék például, s egyszersmind értsenek mindenhez, aminek az életben hasznát vehetik. Kazinczy nem a mások példái, hanem a saját esze után indul, s éppen annyit akar a gondos apa kötelességeiből, mint a nevelés elméletével alaposan ismerős tanító határozott céljából és módszeréből megvalósítani. Nem követi a divatos szokást, hogy nagyvárosba adja gyermekeit. Rumynak is szívesen kezére jár, hogy Szomolnokon tervezett leánynevelő-intézete¹⁶ létesüljön s virágozzék; de nem hiszi, hogy a magyar anyák eltérjenek a divatos szokástól. Ő otthon neveli fiait és leányait egyaránt, mert úgy hiszi, hogy a szülők féltő gondjait semmi sem pótolhatja; másfelől pedig mert maga is örömet foglalkozik velük.

Azonban e tekintetben anyagi sorsa a döntő. Első kisleányát, alig múlik 4 éves, már a betűk ismeretére akarja fogni anyja és nagyanyja, s apja is elkezd az asztalnál késsel, villával, a pohár karimájával képzett betűalakok által tanítani; míg Emil fia 10 éves korában még nem tud folyékonyan olvasni. 1815-1816-ban valóságos ki nevelőintézetet tart házában, hogy a magán és nyilvános nevelés jellemfejlesztő hatásait egyesítse. Bekény János és Bónis Sámuel 2-2 leánya és Rummy leánya is ott tanul a saját gyermekeivel.¹⁷ De a húszas évek elejével kénytelen nyilvános iskolába adni fiait, mert utolsó gyermekeivel már a legszükségesebb ismereteket is nehezen tudja otthon megszereztetni. Első leánya, Eugénia (Zseni vagy Dencsi, amint apja hívja) több nyelvet tud, szinte vir-

¹⁵ Uo. XVII. köt. 344. l.

¹⁶ Uo. VI. köt. 487. l.

¹⁷ Ezt világosan írja Kazinczy a Gyulay grófnéhoz 1815. január 18-án intézett levelében (XII. köt. 337. l.), hozzátéve, hogy valószínűleg még több növendéke is lesz; de ezt a tervét megakadályozta sorsa. Azonban bizonyos, hogy az említett családok gyermekei 1815 szeptemberétől a következő év tavaszáig, Rummy Amália meg 1816-1817 telén Kazinczy gyermekeivel együtt tanultak Széphalmon. S mégis Széchy Károly *Kazinczy otthon* című terjedős dolgozatában úgy beszél Kazinczy tervéről, mint amelyet egyáltalán nem valósíthatott. „Talán Kazinczy maga tesz le róla – írja –, talán idegen gyermekek hiányában hagyja abba; elég az hozzája, – *nem fogantatosítja*”. *Erd. Múzeumegylet bölcséleti, nyelv- és történettudományi szakosztályának kiadványai*, 1888. évf. V. köt. 466. l. Előadásunkból kitűnik: miért nem folytathatta Kazinczy e nevelésmódot.

tuóz a zongorában, táncban; emellett jártas a kézimunkában s mindenféle házi dologban. De másik két leánytestvére már az ő ismereteinek felével sem bír. Azért is óhajtja Kazinczy első leányt minden szükséges ismeretre megtanítani, hogyha gyermekei árván maradnának: Zseni a nevelőjük s anyjuk helyett anyjuk legyen. Ámbár ismeri a játszva tanulás rossz következményeit, eleinte ő is játszva tanítja gyermekeit, míg aztán 7-8 éves korukban rendszeresebb tanítás alá fogja legalább két első leányát. Mivel a magyar nyelv mellett, amelyet a gyermekek apjuktól tanulnak, csak a tót nyelvben szereznek némi jártasságot a cselédektől, Kazinczy oly nevelőről gondoskodik, aki szépen beszéljen franciául és németül, értsen az elemi ismeretek s a rajz és zene tanításához is. Mivel itthon tudakozódásai nem vezettek eredményre, 1815 tavaszán Bécsbe utazik feleségével és Zsenivel, hogy a lernalsi [?] intézetben egy tisztán beszélő francia leányt válasszthasson gyermekei mellé.

Ez az utolsó bécsi utazása majd két hónapjába kerül. Az a szándéka, hogy sorba látogatja a Dunán túl lakó íróbarátait, fölkeresi Csurgót, Zircet, Pápát és Sopront s emellett megismerteti feleségével Prónay Simon bárónét, a szép Hirgeist Ninit. Április 10-én indul Széphalomról s hét nap múlva ér Pestre, s itt 5 napig tartózkodik. Ezalatt Vitkovics, Kulcsár, Trattner és Donát látják őt vendégül. Horvát István elvezeti a M. Nemzeti Múzeumba is, mely akkor már tetemesen gyarapodott. Donát újra festi, valamint feleségét s leányát is. 25-én ér Bécsbe, s május 7-ig időz ott. Idejének nagyobb részét ismét a képzőművészeti remekeknek áldozza, s örömmel látja, hogy Zsenije az ő szemét örökölte a „mesterség míveinek” szemléletében. Már is ráismer több képre a Belvedereben, amelyeknek rézmetszeteit apja szobájában vagy utóbb Donát műtermében látta. Jól esik neki, hogy tudatos nevelésmódja immár mutogatja zsenge gyümölcseit. Sal. sz. Ferenc apácakolostorában, a plebánus 5 szobás vendéglakásában kap ingyen szállást, s alkalma nyílik „a’ földi isteneket”; a bécsi kongresszus koronás fejait színről-színre látni, amiért némi anyagi áldozatot sem sajnál. A főcél hamar eléri. Május elején feleségével együtt kiválasztja a francia leányt (Loyan k. a.), s együtt látogatnak el a színházba, hol kisleányának magyar beszéde magára vonja két előkelő néző figyelmét. Kazinczy örömmel büszkélkedik magyarságában, midőn a páholyban ülő két úrnak megjegyzi franciául, hogy leánya még semmi más nyelvet nem tud anyanyelvén, a magyaron kívül, mire azok mosolyogva mondogatják: la petite hongroise! la petite hongroise!

Visszatérőben hosszasan időz Györgyén Prónay Simon b. kastélyában, Zsolcán Vay Miklós b. körében és Törtelen Vida Lászlónál, hol Szemere és Helmeczy is vele vannak. Győrött ismét találkozik Takáts Józseffel, megismerkedik Horvát Endrével s megölelheti Pápay Sámuel, akikkel valamint Pesten a Kulcsár vacsoráján meghányják-vetik az irodalom legfontosabb kérdéseit, a nyelvújító harc esélyeit. Csak azt sajnálja, hogy Kis Jánost nem sikerült meglátogatnia s vele és hitvesével feleségét megismertetnie.¹⁸

Ez az útja természetesen még sokkal többre kerül, mint az 1808-diki. De nem bánja meg, mert célját érheti. Szerény, kedves modorú, szép francia s német kiejtésű leányt

¹⁸ Kazinczy F. Lev. XII. köt. 455. 460. 468. 489. 494-496. 503. 508-510. 534-538. 545. 551. I. XIII. köt. 34. 189. 270-271. I.

hozhat magával; értett a zenéhez és kézimunkához is. Emellé Kazinczy még egy magyarul tanító férfinevelőt is fogad, majd külön zenetanítót. Ezeket Kazinczy és felesége nem cselédeknek, hanem barátjuknak nézik, s nagyon tisztességesen fizetik (400 frt). Amint az új nevelő Széphalomra kerül, Kazinczy és felesége arra törekszenek, hogy maguk közt is francia nyelven érintkezzenek, ami azonban hiú kísérlet marad. Ezért akar Kazinczy valami kiválóbb tanítót fogadni, aki mind maga tanul, mind növendékeit oktatni tudja, hogy a magyar nyelv rendszeres tanítását minden aggodalom nélkül reá bízassa. Azt kívánja tőle, hogy hazáját szeresse, nyelvét ne csak értse, hanem becsülje és művelje is, a széptudományokba pedig be legyen avatva; ismerje a német és deák nyelvet, s tudja tanítani ezeknek elemeit meg a földrajzot és történelmet is. Egy szóval olyan tanító lebeg szeme előtt, mint Döbrentei vagy Pataky Mózes, az ifjú Wesselényi nevelője

A kezdet jól indul. Mind a francia nevelő, mind a magyar tanító megfelel Kazinczy követelményeinek. Jobbat nem kívánhatott, ilyet nem remélt, mondja maga. Gyermekai közi Zseni gyorsan halad a nyelvekben és zenében. Az idegen leánykák közül is a nagyobbak a következő tavasszal már folyvást olvasnak franciául, s értik, bármily sebesen olvasnak is előttük. Azonban a francia leány 1816 májusában apja hívására haza költözik, s aki helyét elfoglalja, meggyűlölteti magát; Kazinczy alig várja, hogy túladhasson rajta, s megfogadja, hogy idegen nevelőnő soha többé be nem teszi a lábát hozzájuk. Most már a francia és német nyelvet Kazinczyné tanítja, férje meg a magyar nyelvet és irodalmat, a klasszikus népek történelmét, földrajzot, számtant és rajzolást. Csak a zongoramester marad huzamosabban nála. Később egy emigrált francia kaptány kerül házához, aki csak társalgás útján próbálja gyermekeit a francia nyelvben gyakorolni; de vajmi kevésre haladnak. Még leginkább Kazinczy veszi hasznát, meglehetősen gyakorlatot szerezvén a beszédben.

Míg Kazinczy költséggel győzi, 1815-1818-ig, több idegen nevelő foglalkozik gyermekeivel. De ő a felügyeletet soha el nem mulasztja, s vagy maga, vagy felesége rendszeresen jelen van a tanulás óráján. Ha egyikük sem ér rá, legalább a tanulószoba ajtaját hagyják nyitva az ő írószobája felől, s ő a legszorgosabb munka közben is figyelemmel kíséri gyermekei tanítását. Gyakran étkezik a nevelőkkel, s nyíltan, jóakarattal, férfias komolysággal elmondja nekik észrevételeit. Mihelyt a gyermekek olvasni és írni tudnak, kivonatokat kell készíteniük olvasmányaikból. A maga rendkívül gazdag ismereteit is ennek a szokásnak köszöni. Gyönyörűségét találja gyermekei tanításában, s nincs oly kedves munkája, amelyet abba nem hagyna miatta. Különösen Zsenijét neveli nagy gondal. Amint az 5-dik évében járó leányka az evőeszközökkel képzett néhány betűt apja könyvében is fölismer, apja írás által kezdi a betűk ismeretére vezetni. Együttal madarat, rózsát, tulipánt rajzol előtte, hogy a kéz alkalmazkodni tanuljon. Általán Kazinczy a figyelem és fogékonyság fölkeltsére törekszik, amit a tudatos nevelés alapjának tart. Minden lépése a nagy gyakorlati érzékű nevelőre vall. Épp ezért csudálkozunk, hogy a földrajzot mennyire a minden fokozatos ismeretszerzés helyes módszerével ellenkezőleg tanítja. Előbb Európa földrajzát ismerteti meg vele. Dicsekedve emlegeti, mily folyékonyan elmondja leánya: miképp kell Sz. Pétervárról szárazon és vízen a Fekete-tengerre menni; éspedig nemcsak úgy, hogy a térkép előtte van, hanem ha nincs is. De Ma-

gyarország hegyeit és folyóit, városait és vármegyéit még csak ezután fogja megismerni. A tízéves Emil már ír és rajzol, de folyékonyan még nem olvas. Kazinczy éber gonddal lesegeti gyermekeinek egyéni jellemvonásait. Úgy látja, hogy Zseniben a jámborság és tisztaság a fő erény, meg a kedély finomsága s érzékenysége. Emil kiskorától kedve fűrfarag, vadász és eleven képzeletével mesét mond. Antonin 6-7 éves korában úgy megüli szőréen a lovat, mint valami csikósbojtár. Míg idegen nevelők foglalkoznak a gyermekekkel, gyakorolják magukat a táncban is. Maga Kazinczy és felesége is járják a menutettet. Zseni táncával hétéves korában már az egész sátorlajújhelyi úri közönség figyelmét magára vonja.

Nemcsak költséget, hanem fáradságot sem kímél, hogy gyermekeivel minél több ismeretet gyűjtessen. Elve, hogy ami természetes, azt nem kell tiltani előttük. A 8 éves Zseninek Bécsben megmutatja Apollo és a Medici Venus szobrát, melyektől a francia nevelő nő elfordul. De Kazinczy az élet különféle tanulságos jelenségeit is éppúgy láttatni akarja gyermekeivel, mint vele igyekezett apja. Kassán nemcsak a szép kerteket látják, hanem két német katona akasztását is készülnék megnézni (bár elkésnek). Mindenhez szokniok kell, hogy az élet minden változásai közt megállhassanak. Mintha csak érezné apjuk, hogy gyermekeinek egyetlen öröksége lelkük edzettsége lesz. Mintha csak tudná, hogy apai szeretete nem található másban kifejezést, mint abban a féltő gondban, amellyel minden léptöket kíséri, s amellyel elméjüket a szükséges ismeretek szerzésére ösztökéli.

Amily hűséges férj, aki hitvesi fogadalmát még csak gondolatban sem szegi meg (mint I. Károly angol királyról mondja), épp oly gyöngéd, érzékeny szívű atya, aki lelke mélyéig átérez minden örömet, minden boldogságot, amit csak egy boldog családapa érezhet. De bár kifogyhatatlan serdülő gyermekei parányi élettörténetének elmondásában, távol van azon elvakult szülőktől, kik a legcsekélyebb tehetség nyiladozásában mindjárt valami lángelmére következtetnek. Az író kritikai érzéke megvan az apában is. Tán csak Zsenije iránt van benne elfogultság, ami könnyen megbocsátható. Ez első leánykája finom modorával, nemes szívével, élénk eszével s nagy műveltségével mindazok szeretetét megnyeri, akiknek körében megfordul. Midőn a családi otthonban már nem képezheti magát tovább: Dessewffy József gr. házában talál új otthonot, ahol a grófné szemei előtt mint lányának, Virginiának barátnője gyakorolja magát a zenében s a francia beszédben. Közben huzamosabb időt tölt Szabolcsban a Kállay családnál, majd Kazinczy hűgánál, Krainiknél (kinek fia később feleségül veszi) és ismét Dessewffy-éknél. Annyira megnyeri apját nemes kedélyével s jámborságával, hogy egészen nyíltan ajánlja feleségül Cserey Farkasnak, ki első neje elhunyt után több évvel ismét a házasságra gondol. Ha – úgy mond – neki kellene most feleséget választania: vagy Gyulay Károlinát vagy Zsenit választaná.¹⁹

¹⁹ Uo. V. köt. 465. I. VI. köt. 487. I. VII. k. 33. I. VIII. k. 606-607. I. IX. köt. 78-80. 307. 309. 341. I. XI. k. 406-417. I. XII. k. 177. 203. 214. 256. 272. 279. 280-281. 308. 337. 342. 558. I. XIII. k. 27. 50-51. 68-69. 278. 448. I. XIV. k. 57-59. 74. 129. 136. 468. I. XV. k. 223. 270. 297-298. 316. 355. 361. 399. 500. I. XVI. k. 87. 290. 429. 548. I. XVII. k. 14. 32. 59-61. 123. 248. 255. 268. 318-319. 341. 518. I.

Midőn Zseni 1819 novemberében először készül egyedül elhagyni a szülői házat: áldásával együtt olyan tanácsokban részesíti apja, melyek mély bepillantást engednek abba a ritka bizalmas viszonyba, melyben Kazinczy családjának tagjai éltek egymással. E bizalom alapja az őszinteség, a hű és tiszta lélek csalhatatlan bizonyossága. Kazinczy azt köti leánya szívére, hogy minden léptében úgy viselje magát, mint ha mindég látnák szülei, s hogy minden cselekedetét és gondolatát pirulás nélkül, sőt örvendő mondassa el nekik. „Nincs nagyobb nyugodalom – írja az apa ez alkalommal –, nincs nagyobb boldogság az életnek minden történeteiben, mint midőn magunknak ezt mondhatjuk: *Tiszta vagyok*. S nincs nagyobb és kínzóbb büntetés, mint midőn a' Lélek azt mondja magának: *Kénytelen vagyok útálni magamat*.” Mi teszi az életet szerencsésé? Ha az ész és kötelesség parancsait teljesítjük. De hogy ezt tehessük, vizsgáló tekinteteket kell vetnünk magunkra életünk minden nevezetesebb pillanatában, s ha látjuk, hogy cselekedeteinket az ész nem javallja, vissza kell fordulnunk a megkezdett útról. Csak a romlott lélek mondhatja, hogy ehhez nincs ereje. Miért nincs? Mert hiányzik akarata. Korunk veszedelme – folytatja –, hogy „útáljuk a' rút rosszat, de a' szép rosszat nem útáljuk. Pedig ez az igazán veszedelmes.” Lopni vagy ölni nem fogunk, mert azt rútnak tekintjük; de lelkiismeretünk ellen hazudni, az üresfejűek vagy éppen gonoszok csillogó társaságát keresni nem tekintjük rútnak. Ilyenkor az ész és kötelesség azt parancsolja, hogy a rosszak ellen fölfegyverkezzünk s társaságukat kerüljük.²⁰ A XVIII. század rationalismusának egyik leghamisíthatatlanabb képviselője szólal meg Kazinczy atyai tanításában, s mindazon elmélkedéseiben, amelyeket a vallásról s a vallás tanításairól papírra vetett.

Azonban a Rousseau tanítványa a szív képzését egyenlő fontosságúnak tartja az értelemével. A szívet vallásos éréssel kell táplálni, hogy abban vigaszt leljen az élet mindenemű megpróbáltatásai között. Saját tapasztalatából tudja, hogy a „szív vallása”, az Istenbe helyezett erős bizalom mily drága kincse az embernek, ha szenvedések látogatják, s a kétségbeesés fenyegetőleg örvénylik körülötte. S természetesen minél jobban haladnak fölötte az évek, annál inkább erősödik vallásos áhítata, s annál inkább belátja, hogy a nevelésnek is vallásos alapot kell rakni. Jaj annak – mondja –, akit nem vallásosan nevelnek, de mégis úgy, hogy később az elme önállóságra jutván magától juthasson el az igazság keresésére. Őt – úgy mond – kedvező csillagzatai ezen az úton vezették, s azt óhajtja, hogy gyermekei is ezt az utat járassák. Már iskola-felügyelő korában megbotráncozik azon, hogy egy tanár minden aggodalom nélkül adja az ifjúság kezébe Helvetius és Voltaire némely munkáját. „Égő betűkkel – írja Cserey Miklósnak – sütötte magát lelkembe az a' felséges Igazság, mellyet a' nagy és bölcs és jó Napoleon mond: *A' Religio a' bolond* (azaz elmélkedni nem tudó vagy nem akaró) *embernél substitutum a' józan észnek*.”²¹ Semmi sem fejezi ki világosabban Kazinczy felfogását a vallás lényegéről s tanításának szükségességéről. A nagy tömeg el nem lehet népszerű vallás nélkül, az ésszerű pedig csak keveseknek való. Akiról el van végezve, hogy *ne láthasson*, lennie kell valamijének, hogy belé fogódzhassék; aki pedig maga is el tud jutni az igazságra, könnyen széttépheti

²⁰ Levele Eugeniához a M. Tud. Akad. könyvtárában: *Irodalmi Levelek*.

²¹ Kazinczy F. *Lev.* IX. köt. 78. l.

a „pókhálót”. A mellettünk és felettünk őrködő, jutalmazó és büntető, jó és bölcs isteni Gondviselés tudata folyvást él benne, holott a kijelentett vallás fenséges mysteriumát nem tekinti az élő hit igazi és föltétlenül szükséges táplálékának. Eszközök vagyunk az Isten kezében, amely a maga céljára választ ki bennünket. Mindnyájan „egy jó atya’ fiai vagyunk”, s mindnyájunkra egyaránt süt az Isten napja, csak fogyatékos értelmünk lát igazságtalanságot a reánk nézve kedvező vagy kedvezőtlen végzésekben. Az egyes embernek a világegyetemhez való viszonya magyarázná meg ezt, de ennek világos látása el van titkolva az ember előtt. A természet nagy célja egyenlíti ki a látszólagos igazságtalanságot, mely az ártatlan vergődéseiben s a gonosz győzelmében mutatkozik. A „nagy napon” a jó is, a rossz is elveszi jutalmát.

Tántoríthatatlanul hisz Istenben s az örökkévalóságban. Hanem e fogalmakat nem szabad hideg ésszel illetni, mert nem az emberi észnek valók. Nem ismeri az Istent, nem a lelket sem, de szereti s ezt függni érzi az Istentől, akinek felségéről csak meleg szívvel szabad elmélkedni, s akár örömeink, akár csapásaink közt csak hálával vagy bizalommal reá tekintenünk. Elég a bennünk lakozó Istent ismerni. Azonban ha valamit fogalmat kell a gyermeknek Istenről nyerni, azt igyekezzék a tanító megértetni vele, hogy a legnagyobb tökéletesség fogalmát lássa az Istenben. A lélekről pedig csak azt tudhatjuk, hogy nem vész el, mint semmi nem, ami volt és van; de hogy a másvilágon mi vár reánk, azt az isteni bölcsesség semmiféle halandóval nem tudatta. Ezért nehéz a vallásos nevelés. A legtöbb vallástanáító abban hibáz, hogy a vallás fogalmait vagy úgy akarja megértetni, mint a valószerű tárgyakat szokás, vagy pedig az emberi értelmet teljesen háttérbe szorítva. Ő azt akarta, hogy se a sötétség köde el ne takarja gyermekei előtt a tisztán látást, se az értelemnek idő előtti fejlesztése ki ne pusztítsa belőlük azt a hitet élesztő sejtelmességet, amely a vallásos szívet betölti. S ezért nem a felvilágosult gondolkodó ésszerűsége, hanem az áhítatos keresztény vallásos jámborsága szabja meg nevelő irányát. Nem enged, hogy gyermekei már kis korukban a vallás kérdéseit feszegezzék. Szerinte elég volna általán a vallást úgy tanítani, mint Görögországban, hol a szív ügyének fogták fel. Ő is ilyennek tartja, ilyennek tanítja gyermekei és a közönség előtt. De arra vigyáz, hogy a vallás tanulása ne sok időt vegyen el tőlük, és se a kétely, se a retteget meg ne zavarja őket.

A vallás vigasztaló ígéi s az ész parancsai közt bizonyos egyensúlynak kell lennie, amelynek fenntartására ő nemcsak családjában, hanem egyházában is törekszik. Az örvényeket és szirteket nagy gonddal kerüli. Ellensége azoknak, akik „minden mesterséggel azon vannak, hogy magát azt az organumot, melly az igazság szava értésére vezet, az észet, desorganisálhassák, ’s a’ kik az eszes, elmés emberből egy tompa buta marhát csinálnak.” Legsajnálatosabb, hogy a papok közt is vannak, kik „az észet annyira eltompítják, hogy a’ legjobb sem menekedhetnek meg a’ legnevetésesebb superstitiótól.” Ennek pedig igencsak az az oka, hogy valóságos mechanizmussá teszik a szív áhítatát. Nem mintha minden külső szertartás megvetendő volna. Kazinczy a pogány bölcsek, Szókratész, Cicero, Horatius stb. példájára hivatkozik, akik bár tudták, hogy a nép vallása a józan ész ítélőszéke előtt semmivé foszlik, a nyilvánosság láttára ők is elfogadták a külső szertartást. Ezek némelyikét az élő hit táplálékának véli ő is, ellenben másokat üres piperének.

Minden évben kötelességének tekinti az Úr asztalához járulni, sőt oly papnak, kinek szellemi tehetségét nagyra becsüli, templomi beszédét is szívesen hallgatja. De már az imádságot csak az aestheticus író ízlésével vizsgálja, a nyomtatott imádság sottogását elítéli, mert az merő mechanizmussá süllyeszti a vallást. De a felesége imakönyvében olvasható könyörgéseket megszereti, mert művészi szempontból szépeknek találja, s hirdeti, hogy a vallástanítók általán a szép érzését iparkodjanak az ifjú lélekben fölkelteni, mert ez az erkölcsiség egyik alapja. Ezért a szív áhítatából fakadó imádságot *végzetlenül hasznosnak* mondja, mert „nemesít, nagygyá tesz, kiragad abból a' kínos érzésből, a' mellyben a' nyomorúságok sullya alatt vagyok és egy *Mindenható* valóságához csatol”. Nem a dogmák tartják fenn a vallást, hanem a lelkünkben lakozó hit; ez pedig cselekedetünkben, nem tudásunkban jut kifejezésre.

A deizmus tanítása szerint Isten a maga tiszteletét a jó gyakorlásában találja. Kazinczy a keresztény felfogásban is ezt keresi, s a szív szent hevülését tekinti a hit fő forrásának. Szívéből szól hát Vulkán Sámuel nagyváradi román püspök, midőn azt mondja, hogy a keresztény egész vallása az, hogy bűn és mocsok nélkül éljen. Mint apa a deizmustól egyre közeledik a keresztény valláshoz, bár mindég megmarad benne bizonyos klasszikus pogány vonás, amelyet *A hit szavában* fejez ki költőileg. Hogy a keresztény vallás „bizonyos meleg színt ad a' szívnek”, ezt vallja és hirdeti anélkül, hogy a józan elmékedésnek gátat vetne; mint egyik epigrammájában mondja:

*A szem látni tanul, a' szívt csak hinni ---
Láss bizvást, sőt nézz; szemed arra van adva: de higgy is,
S int szívednek szép Religiója, hevülj.*²²

Később még jobban megszilárdul az isteni Gondviselés uralkodásában való hite, s többé nem kérdi, hogy kiállja-e „az ész fagy próbáját”, elég neki, hogy a „szív' gyermeki-jámbor érzései azt hinnünk parancsolják. Bár az igazságot az ész fürkészi, de az embernek az ész mellett szíve is van, s ha az ember úgy viseli magát, hogy „sem az Ész' irtóztató fagya, sem a' Szív' melegsége nem veszi-el józanságát 's középben áll a' scepticismus' vakságba vezető lángfényétől 's az Érzés' Mysticismusra és bolondságokra téveszthető setététől, – akkor, úgy hiszi, ott áll, a' hol belső és külső organistiójához képest állania kell.”²³ Az ész és szív összhangja vezet az erkölcsi tisztaságra. Ezt Kazinczy már az elemi iskolában szeretné taníttatni, hogy a gyermek korán megerősödjék az élet oly viszontagságaira, melyek a kötelességeket egymással szembeállítják. Tegyük föl törvényül, hogy „a' kétes dolgokban az Ész elintéséhez folyamodjunk 's mindég azt cselekedjük, a' mit óhajtánánk, hogy minden más cselekedjen minden más éránt.” Azt soha nem szabad tanítani, hogy az Isten tőlünk természetünkkel és javunkkal ellenkezőt kíván. Amit az Isten nevében nekünk parancsolnak, annak tökéletesen meg kell egyeznie természetünkkel, javunkkal, örömeinkkel még e földön is. De a vallástanító arra is vigyázzon, hogy a vallásos áhítat korán kifejlődjék a zsenge szívben; ami szent, arról mindég a legnagyobb

²² Uo. XVII. köt. 500. 575. l. Az epigramma utolsó, itt idézett sorában kihagyta a *ha* kötőszót; eredetileg így volt: *S ha int... meg is mondja, hogy itt germanizmus van.*

²³ Uo. IV. köt. 45. 237. 573. 579. l. VIII. k. 130. 247. l. IX. k. 13. 117. 270-271. 372-73. l. X. k. 26. 388. l. XI. k. 203. l. XIII. k. 37. 194. 232. 235. 549. l. XIV. k. 22.23. l. XVIII. k. 203. 435. l.

tisztelet hangján szóljon. Ne a bosszúálló Isten, hanem a szeretet és jóság Istene imádására tanítsuk. Amit a gyermeki években megérteni nem lehet, ne is akarjon arról vakmerően ítéletet mondani.

Észrevevén a figyelmes apa: mennyire szereti két kisebb fia, a 7 éves Bálint és az 5 éves Lajos a bibliai történeteket, hogy szívüket és képzeletüket foglalkoztassa: átdolgozza a bibliát. Nemcsak vallási, hanem történeti szempontból is tudnia kell a gyermeknek a zsidók és keresztények mythológiáját, amely oly hatalmasan erősíti az Istenbe vetett hitet, de csak ha a gyermeki évek természetéhez képest adjuk elő. Vagyis mint Kazinczy előszavában írja: „Beszéljük nekik a’ történetet, a’ hogy azt egy régi nemzet szent Könyvei beszéllik ’s azon czéllal, hogy a’ soványabb tárgyak később tanulására elkészíthetessenek, szoktathassanak, erősíthetessenek; hogy szíveikben a’ jónak, igaznak, szépnek szeretetét ébresztgethessük, ’s beszéljük azon bölcs tisztelettel és hűséggel, melly a’ gyermek bizodalmit megnyerheti; ’s tiltsuk-el általjában a’ célra nem, vezető tiszteletlen fessegetéseket.” Mondjuk meg nekik, ahol szükséges, hogy a dolgot még most nem érthetik, de idővel érteni fogják, s elégedjünk meg vele ha megtanulták, amit nekik elbeszélünk. Igen nyomatékosan óvja Kazinczy a vallás tanítóit, hogy ne fogják idő előtt a gyermeki értelmet oly fejtegetésekre, amelyek éppen nem a zsenge kornak valók. Aki ezt figyelembe nem veszi, megfosztja a gyermeket „azon szép szerencsétől”, hogy „a’ dolgokat poétai fényekben is nézelhessék.”²⁴

Amint megért benne az elhatározás, hogy a Hübner-féle fordítást átdolgozza, rövid egy hét alatt készen volt munkájával, amelynek alapjául a Major József-féle újradolgozást vette.²⁵ Nemcsak az előadás nyelvében tér el eredetijétől, hanem a történet bővebb vagy rövidebb tárgyalásában is. Fő törekvése mind a történetek megválasztásában, mind az előadásnak a nyiladozó értelemhez való alkalmazásában az, hogy a gyermek könnyen megjegyezze s kevés gyakorlás után a maga szavával nehézség nélkül elmondhassa, amit hallott. Bár Kazinczy elsősorban saját gyermekei lelki életét igyekszik kielégíteni: voltaképp nagyobb hatásra számít, remélve, hogy könyvét a gyermekek általában haszonnal forgatják, s e révén ébred föl bennök a vallásos érzés, amely „kísérletiben támogassa, csapási közt batorítsa ’s örömeit megszentelje”. Sietve tett munka, tehát – úgy mond – aestetikai érdeme nem is lehet; de – folytatja – nekem kedves, mert „a’ szív’ Religióját igyekeztem megkedveltetni hazám’ új sarjadzattal, ’s jó példát adni, hogy tanítsák tisztán a’ Szentet.” Akarja, hogy a gyermek a zsidók és keresztények történetét „historice ismerje”, hogy amit a próféták mondanak, úgy tudja, ahogy azok mondják, s ne mint az idétlen fejtegetők; s végre hogy a történet elmondásával stílérzéke is képeztesse és szabatosan el tudja mondani, amit hallott vagy olvasott. Az elbeszélésekhez csatolt könyörgések pedig nemcsak a protestáns, hanem általán minden keresztény lélek áhíthatát kifejezik.

E munkáját 1825 vége felé készíti Kazinczy és szokása szerint több hozzáértő barátjával közli még kéziratban. Kis János, Somossy János, Szabó János és Guzmics Izidor

²⁴ *Szent Történetek az ó és új Testamentom könyvei szerint.* S. Patakon, 1831. Nádaskay András. Lev. XIX. köt. 528-29. l. XX. k. 310. l.

²⁵ Major munkája 1925-ben jelent meg Sárospatakon.

számos megjegyzéssel kísérik, de általában nagy javallással fogadják. Kazinczy ismételtén újradolgozza, de még megéri, hogy műve, habár névtelenül is, élete végén napvilágot láthasson, és az első példányokat maga küldözgethesse szét. Előszavát mindjárt első kidolgozásában nagy dicsérettel halmozzák el, kivált Guzmics Izidor és Szabó János. Guzmics amely gyönyörűnek, éppen oly igaznak találja. „Benned – írja szerzőjéhez – valódi patriarchát kell tisztelnem, ki familiájának közepette atya, tanító, pap egyszersmind, s példád azt ohajtatja velem, hogy bár minden atya ezt tenné: a vallást, életünk legboldogítóbb kincsét, maga ébresztgetné, intézné magzatnak előtte megnyílt bizodalmas szíveikben. Az atyai s anyai nevelés a legtermészetesb, a leghathatós. De kétségen kívül az atyáknak mind Kazinczyaknak s az anyáknak mind Sophieknek kéne lenniük.” A siker arra ösztönzi Kazinczyt, hogy a munkának második kötetét is megírja. Régóta fájlalja, hogy a protestáns egyház történelmét nem ismerik, s nem úgy tanítják, mint kellene. Azért hát a protestáns vallás dogmáinak előadása után a munka második kötetében a protestáns vallás egyetemes történelmét akarja dióhéjba foglalva előadni. Azonban terve, mint anyyi egyéb, soha sem valósul.²⁶

²⁶ Kazinczy F. Lev. XIX. köt. 516. 526. 530. 554. I. XX. k. 52. 56. 74. 87. 108. 116. 139. 174. 254. 302. 310. 399-410. I. XXI. k. 382. 405. 424. 440-42. 451. 559. I.

KAZINCZY FERENC A. G.

Képek Kazinczy családi életéből

Már az 1970-es években lefordítottam svédre családom részére a *Fogságom naplóját*, amely szerintem Kazinczynak legérdekesebb prózai műve. Élénk színekben festi azt, hogyan bántak annak idején a politikai foglyokkal. Géppel írtam, néhány példányban lemásoltam és egyet elküldtem a Kazinczy Ferenc Társaságnak is.¹ Most olyan művet akartam fordítani, ahol az író családi viszonyait tükrözi saját tollával. Két lehetőség nyílt erre: *Az én életem* és a *Sophie*. Mindkettőt Szilágyi Ferenc állította össze, és 1987-ben illetve 1984-ben jelentek meg.² *Az én életem* önéletrajzokat és naplófeljegyzéseket tartalmaz, amelyeknek egy része addig még kiadatlan volt. A könyv végigkíséri Kazinczyt egész életén, és az egy teljes életrajznak tekinthető. A *Sophie*-nak egyharmad része *Az én életemmel* szóról szóra egyezik, ezek főleg olyan szakaszok amelyek családi életére vonatkoznak, kétharmad része pedig levéltörédekekből áll, de csak a fogságából való kiszabadulása utáni időből. Mindkét könyv nagyon színvonalas, a választás nem volt könnyű. Hogy a *Sophie* mellett maradtam, annak fő oka az, hogy levelei által közelebb jutunk Kazinczy személyiségéhez, mint életrajzi jegyzeteit olvasva, hiszen azokat jórészt több évvel az események után írta. De persze az is hozzájárult választásomhoz, hogy a *Sophie* lényegesen rövidebb *Az én életemnél*, és ennek ellenére jó képet nyújt Kazinczy Ferenc életkörülményeiről.

Szilágyi Ferenc a bevezetőjében a stílus szépségét emeli ki az akkori viszonyok távlatában, s az írásoknak szépirodalmi jelentőségét hangsúlyozza. Sajnos ezt nem tudtam a fordításban tükrözni. Nézegettem a 18. század végi svéd irodalmat, de úgy találtam, hogy számomra lehetetlen lett volna azt a stílust sikeresen utánozni. Egy modern, de a formális kifejezés felé hajló írásmódot választottam, hogy régiesnek tűnjön. Számítógépen írtam le a szöveget, és egy nyomda segítségével tíz példányban adtam ki a fordítást elég szép kivitelben. Egyet átadtam a svéd nemzeti könyvtárnak (Kungliga Biblioteket), és még három egyetemi könyvtár kapott egy-egy példányt a magyar irodalomtörténeti gyűjteményük számára. Természetesen a Kazinczy Ferenc Társaságot sem felejtettem el.

Sok érdekes adat található a könyvben az akkori gondolkozásmódról és életről. Kazinczy Ferenc távolról sem volt átlagos személyiség, de gondolkozása az emberi viszonylatokban és a családi élettel kapcsolatban mégis az akkori világ terméke. A különböző

¹ Azóta a svéd nyelvű *Fogságom naplója* a széphalmi emlékcarnok kiállító vitrénjében látható. (A Szerk.)

² *Kazinczy Ferenc: Az én életem*. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc.-Nemzet és Emlékezet. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1987. 710 o. – *Kazinczy Ferenc: Sophie*. Válogatta, szerkesztette, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Magyar Ritkaságok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1984. 478 o.

helyeken található adatokat négy témakörhöz kapcsoltam abban a reményben, hogy minél áttekinthetőbb képet nyújthassak Kazinczy Ferenc világról.

G a z d á l k o d á s

Kazinczy Ferenc fogságában arról álmodott, hogy kiszabadulása után gazdálkodni fog. Már 1790-ben ígérte anyja, hogy rendelkezésére fogja bocsátani regmec-i földbirtokának egy részét, és hozzájárult ahhoz, hogy elsőszülött fia Széphalmonon egy kúriát építsen magának. Amikor 1801-ben kiszabadult fogságából anyja hallani sem akart az adott ígéretéről. Kazinczy fogsága idején ugyanis legfiatalabb öccse, József vette át a Regmec környéki birtokok kezelését; s ő ezeknek egy részéről sem akart lemondani, anyja pedig Józsefnek fogta pártját. Ez Ferencet mélyen elkésérítette. Évekig küzdött birtokrészéért, összeveszett anyjával és több testvérével, ami nagyon elszomorította. A kérdés az, hogy Ferenc miért tartott ki olyan szívósan a gazdálkodás szándéka mellett, miért nem próbált inkább állást szerezni. Akkor nyugodt békében élhetett volna családjával.

Ennek megértéséhez vissza kell térnünk ifjabb éveire. Eredetileg jogi pályára készült, de eperjesi és pesti joggyakorlata elvette ettől a kedvét. Inkább megyei aljegyző szeretett volna lenni. Anyja felszólította,³ hogy keresse fel báró Orczy Lőrinc abauji főispánt, aki volt férjének, Bossányi Ferencnek volt egykor lovaglótársa,⁴ és kérje tőle, hogy nevezze ki aljegyzőnek. Ezt akkor, 1793 augusztusában, Orczy nem tette meg, de megígérte, hogy a legközelebbi megyei gyűlésnél javasolni fogja erre a tisztségre. Közben Zemplén megyében megválasztották tiszteletbeli aljegyzőnek,⁵ (a főjegyző mesterkedése miatt lett csak tiszteletbeli), majd 1795 októberében Abaujban is kinevezték tiszteletbeli aljegyzőnek, s amellet a főispán megtisztelte a táblabíróssággal. Átment Abaujba, és mivel ott a két rendes aljegyző nem volt éppen szorgalmas, a főjegyző és ő végezte a feladatokat. Kedvelte ezt a munkát.⁶

Mikor II József átszervezte a közigazgatást, Kazinczy 1786 novemberében egy 12 vármegyéből álló közigazgatási kerület iskoláinak lett az állami felügyelője. Ezt a vele hasonló felfogású, haladó szellemű gróf Török Józsefnek köszönhette, aki őt már korábban bevezette a szabadkőművesek körébe. Sok utazást igénylő, komoly feladat volt ez, négy személy szolgált alatta főszolgabírói rangban. De megszerette munkáját, azt írta, hogy „örömmel viseltem volna késő vénségemig”.⁷

II József 1790. február 20-án halt meg. Ferenc anyja az ezt követező októberben ajánlotta fel, hogy házat építtet neki, és mellé egy kis gazdaságot különít el a családi birtokból. Még nem számított arra, hogy elveszti állását. „[Anyám] reám bízta a ház kirajzolását. Megtettem azt aszerint, ahogy státusomhoz – kinek akkor viselt hivatalom esztendőnként ezerötyszáz forintot adott, és aki ezáltal segéltervén, fényes házasságot remélhettem – illet.”⁸ De amikor 1791. április 1-jén elvesztette állását, már azt írja, hogy „én

³ Az én életem (a továbbiakban: A), 133-134.

⁴ A, 117.

⁵ A, 128.

⁶ A, 129.

⁷ A, 142.

⁸ A, 90.

nem óhajték tovább szolgálni, de arról anyám s nagybátyám hallani sem akartak.”⁹ Tehát kénytelen volt új munkát keresni.

„Nekem nem kelle semmi más szolgálat, de az anyám meg nem emészthette, hogy anélkül maradjak, s emiatt 1791. májusban Bécsbe kellett mennem, más hivatalért esedezni. Leopold Florenciába utazott Bécsből, s Pizában koholt frigyét Franciaország ellen, s csak augusztusban jöve haza. Így történt, hogy én csak szeptemberben jöhettem meg.”¹⁰ Nem ír arról, hogy a császárral való találkozása hogy folyt le, de nyilván eredménytelen volt. Ez egyáltalán nem bántotta. „Épüлетem talpköve ... 1791 májusában tétetek le, midőn már Bécsben valék, s szeptember 20-án érvén haza, már felvonva letem minden falát ..., s az vala minden óhajtásom, hogy minél előbb ide költözhessem, s magamnak élhessek, nem ragyogva – ez a vágy engem soha sem bánta – hanem boldog függetlenségben.”¹¹

Mégis tett azonban még egy kísérletet. 1792 júniusában Budán megtekintette a király koronázását, és ez alkalommal Török gróf felszólította, hogy folyamodjon a királyhoz egy hivatalért, hiszen neki, mikor elbocsátották, egy új állást ígértek, és Budán most a Kamaránál egy titkári állás megüresedett. „Én azt feleltem, hogy többé szolgálni nem kívánok.”¹² Török azonban kijelentette, hogy ez neki kötelessége, és Kazinczy beleegyezett. Néhány nappal a koronázás után felkereste a királyt, aki kérésére azt válaszolta, hogy ezt a hivatalt Hajnóczynak szánta. Kazinczy nem próbált a maga ügye mellett érvelni, sőt örömmel ismerte el, hogy Hajnóczyra gondoltak, hiszen jó barátja volt. Három nap múlva újra felment a királyhoz, és most egy a kassai kamarai adminisztrációnál megürült állásért folyamodott. Ezt az állást azonban a király megszüntette, mert fölöslegesnek tartotta. Kazinczy úgy gondolta, hogy kötelességének most eleget tett, újabb hivatalért már nem folyamodott.

Annak ellenére, hogy a gazdálkodás lehetősége most már nyitva állt előtte, mégsem kezdett gazdálkodni. A következő három évben Regmecen lakott, szorgalmasan fordított, utazott is, a házát építgette, a kertje létrehozásán is dolgozott, de nem költözött be a házába, és nem vette át az ígért birtokrészét. Ez neki úgy látszik nem volt sürgős.

A gazdálkodás gondolata fogsága idején érlelődött meg benne. Elképzelhető, hogy gyakorlatilag nem volt más lehetősége, mert mint volt fogoly nem kapott volna megfelelő állami állást, de a fent mondottakból az is kiténik, hogy a hivatali munkánál többre becsülte a szerény, de szabad életet mint kis földbirtokos. Nehezebb megérteni, hogy anyja miért próbálta megtagadni tőle ezt a lehetőséget. Talán nem hitte, hogy jó gazda lesz belőle? Ez nem elfogadható érv, ha nincs ennél jobb alternatíva. Semmi jele sincs annak, hogy családja elvárta volna tőle, hogy fogsága után újra állást keressen. Úgy tűnik, mintha anyja bosszúból akadályozta volna önállósodását, meg akarta büntetni amiatt, hogy a Martinovics-féle összeesküvésben való részvételével, elítéltetésével gondot okozott családjának.

⁹ A, 142.

¹⁰ A, 480.

¹¹ A, 145.

¹² A, 154.

Házasság

Bizonyos kultúrákban még most is a szülők határozzák meg, hogy gyermekük kivel keljen össze: a társadalmi státus, a vagyoni helyzet, a rokoni kapcsolatok ebben lényeges tényezők. Az akkori magyar társadalomban ez nem így volt, a házasodásra készülő fiataloknak is jelentős beleszólásuk volt ebbe. A fiúk a szülők egyetértésével és a rokonság támogatásával leánynézőbe mentek, és ha a fiú és a leány megtetszettek egymásnak eljegyezték egymást, és házasságra léptek. Ferenc így írt szüleiéről: „Atyám ... házunknak egyik rokonától ... a szép leány megnézésére szólítatott. Az ifjat vonzotta ehhez nemcsak annak szépsége, hanem atyjának érdemei is... A leány az ... ifjat hamar megkedvelé, az atya pedig örvendett, hogy az lészen vője, akit ... már szeretett vala. A nagyváradi püspöki hévvízeknél történt első meglátások; itt tétetett az első bejelentés, melyet aztán Érsemlyénben 1758. június 19-én az eljegyzés és az esketés, végre szeptember 29-én az összekelés követett.”¹³

Hasonló volt a folyamat mikor József öccse nősült: 1801 szeptember 8-án „Józsi leánynézőbe indul Balajtra [a Ragályi család birtokára] Péter onkellel. Rhédey Gedeonné által ott már tudták, hogy érkezni fog. Magdolna és Erzsébet kisasszonyok voltak még a háznál, s Józsi Magdolnához váratattott... Azonban meglátván Erzsit, Péternek jelenti, hogy neki nem kell Magdolna, hanem Erzsi... s semmit sem végezve, Péter és Józsi eljőnek.”¹⁴ Valahogy azért mégis csak tisztázódott a helyzet mert április 21-én „Józsi gyűrűt vált Balajton, Magdolnával,”¹⁵ és augusztus 16-án megesküdték. Ez József második leánynézője lehetett: „Tavaly Péchy Imre bátyámmal a Vér Náni tutorának rekommendáltatá magát ... s Erdélybe bément. Mihelyt beléptek a házhoz, azonnal általadta a levelet, noha tudta, mi van benne. A lány meg nem tetsze. Eljövénnek, s azt mondák, hogy nem vala reá kedve...”¹⁶ A *tutor* értelme ugyan *gyám*, de az, hogy leánynézőről volt szó, kitűnik abból, hogy később [Józsi] „azt mondta, hogy gazdagot vehettem volna, s koldust vettem. Emlékeztessen-e őtet arra, hogy ő nem Vér Nánit vette, hanem Ragályi Máriát.”¹⁷ Ebből az is kitűnik, hogy a hozomány nagysága nem volt mérvadó József számára.

De voltak olyanok is, akik önállóan választották menyecskéjüket. László öccse 1806-ban bejelentette anyjának házassági szándékát.¹⁸ A családtagok meglepetésére az örmény Lukács Fannit vette el, „kétszázötvenezer forint szukcesszióval, s esztendőnként kétezer forintot kap vele,”¹⁹ annak ellenére, hogy származása nem felelt meg a Kazinczyak igényének. „Péter [Kazinczy nagybátyja] neheztel a házassáért... Péterné azt vetette mellé, hogy nem jobb volna-e harmincezer forinttal venni jó születésű személyt, mint oly mocskot ejteni rajtunk, amelynek mindég megmarad az emlékezete... Asszonyanyám is,

¹³ Sophie (a továbbiakban: S), 53.

¹⁴ S, 65.

¹⁵ S, 69.

¹⁶ S, 66.

¹⁷ S, 217.

¹⁸ A, 452.

¹⁹ S, 221.

ők is [József öccse és felesége] nagyon le vannak verve.”²⁰ Itt nyilván a pénz játszotta a fő szerepet. Emlékezzünk arra, hogy Ferenc fizetése iskolafelügyelőként évi 1500 forint volt, amivel nagyon meg volt elégedve. Érdekes megjegyezni, hogy miután László meghalt az özvegy Fanni „Feldmarschal-Lieutenant báró Radivojevich” felesége lett,²¹ aki nyilván nem tartotta az örmény származást olyan rossznak.

Ferenc fogságba esése előtt azt remélte, hogy kassai szerelmét „konziliárius Radvánszky Jánosnak és báró Prónay Évának harmadik szülötte leányokat, Polyxént, most Újhelyi Sámuelnét, el fogom nyerni.”²² Ezt sokkal később, 1810 decemberében írta, és nem tudjuk, hogy szándéka valóban komoly volt-e, és hogy anyja ígérete 1790-ben – hogy egy birtokrészt átad neki –, ezzel volt-e összefüggésben. Amikor fogságából kientgédtek, József úgy tervezte, hogy „anyám vélem vétessen el egy bizonyos kisasszonyt, egy fényes lutheránus ház gyermekét, ki gazdag, ... csaknem törpe ugyan, nem szép...”²³, de erről Ferenc hallani sem akart. Talán az akkori érzelgős nyugati irodalom hatása alatt a szerelmet helyezte előtérbe. Valószínűleg úgy beszélt a szerelemről családjában hogy – azok ismervén szabadelvű gondolkozását – komolyan hitték, hogy Ferenc képes lenne szerelemből nőstülni, tekintet nélkül a leány társadalmi és anyagi helyzetére.

Ezért voltak úgy felháborodva, amikor Ferenc beleszeretett egy fiatal cselédleányba, Marisba, aki őt egy betegségéből való lábadozása alatt ápolta. Ferenc és a leány közt szóba sem jött a házasság, még csak viszonyuk sem volt egymással, de a család ezt nem hitte el nekik. Anyja hihetetlenül durván bánt a leánnyal, ami Ferencet mélyen elkészerítette, védte a leányt, és emiatt ellenséges viszonyba került nemcsak anyjával, de testvéreivel is. Kapcsolatuk már kiszabadulása óta feszült volt, mert anyja szemére vetette az összeesküvésben való részvételét, és kapcsolatuk most tovább romlott. Ferenc igazságtalannak tartotta az ellene való vádaskodást, hiszen ő a házasságban a szerelmet ugyan fontosnak tartotta, de nem elegendőnek. Elgondolása legjobban abból tűnik ki, amit – bár lényegesen később – Szemere Pálnak írt: „Uramöcsém fiatal, házasodjék, de eszesen. Nem pénzért, de pénzzel, vagy ami annyit ér, mint a pénz, azaz egy oly lányt, akit szerethetni fog, akitől fog szerettetni.”²⁴ De azért mégis csak csodálta Goethét házasságáért: „Goethe a franciák ágyúinak ropogása alatt eskedteté magához azt a személyt, akit szeretett! ... örvendek, hogy a nagy ember elfelejtkezett az udvari gőgről...”²⁵

Részben azért is, hogy tisztára mossá magát a vádaktól, megkérte volt főnöke leányát, gróf Török Zsófiát, és gyűrűt váltott vele anélkül, hogy anyját előre értesítette volna. Ezt egy furcsa érvvel magyarázza. „De minden tekinteten kívül vagyon egy tekintet, amely tőlem egyenesen kívánja, hogy ezt a lépést az anyámnak híre nélkül tegyem. Azt, hogy én Marist venni nem akartam, nekem nem tartozik elhinni a világ. Ha az anyámnak hírével házasodom, azt fogják mondhatni, hogy a gondolat az anyámban támadott, hogy Sophie-t csak anyám kedvéért vettem. Nem tagadhatom meg magamtól ily mo-

²⁰ S, 220-221.

²¹ S, 319.

²² S, 239.

²³ S, 58.

²⁴ S, 311.

²⁵ S, 266.

csok után az elégtételt.”²⁶ Ez azonban komoly hiba volt Ferenc részéről. Anyja ugyanis élete végéig nem bocsátotta meg neki ezt a sérelmet, és hidegsége nemcsak Ferencet, hanem az ártatlan Sophie-t is sújtotta. Az esküvőn 1804. november 11-én családjából csak Klári testvére jelent meg, a többi vendég mind Sophie rokona volt.²⁷

Úgy látszik az volt a szokás a földbirtokos családoknál, hogy mikor a fiúk megházasodtak, rendelkezésükre bocsátották a birtok egy részét, hogy ott gazdálkodjanak, és családjukat elartsák. A tulajdonjog a szülőknél maradt, és csak halálukkal ment át a gyermekeikre mint örökség. Előfordult, hogy ezen kívül kaptak valamennyi évi készpénz járadékot, amit néha a leányoknak is adtak. Például Sophie kapott atyjától „esztendőnként annyit, hogy ami jól kikészült ruházatjaihoz kívántatik, megszerezhesse.”²⁸ Mikor Ferenc öccse, Miklós megnősült, anyja rendelkezésére bocsátotta a pásztoi birtokot, ahol aztán húsz évig gazdálkodott. József, mikor megnősült, már kezelte anyja számára az ősi regmeci birtokot, ott is lakott, de nem volt még saját háza; akkor azonban „Józsinak azonnal épült a ház, az istálló, úgy, hogy három hónap alatt el vala készülve lakója.”²⁹

Ferenc joggal várta, hogy végre megkapja a fogságba kerülése előtt épült, de lakatlanul maradt széphalmi házat, ami közben már félig lerombolódott, és hozzá annyi birtokot amiből meg tud élni, de anyja semmi intézkedést sem tett ez irányban. Kapott némi készpénzt, állatot, egy kis szőlőt is, amiből megélni azonban nem lehetett, házat azonban nem bocsátott rendelkezésére, úgyhogy hol apósánál Kázmérban, hol anyja házánál Érsemlyénben vagy Regmecen kellett lagnia. Keservesen küzdött bármilyen elfogadható megoldásért, hogy önállóan élhessen, de semmit sem tudott elérni.

1805 nyarán a Péter nagybátyja közvetítésével folytatott tárgyalások eredménytelenek voltak. Nem anyjára neheztelt emiatt, hanem József öccsére, szerinte ő volt az, aki anyját befolyásolta, hogy a maga számára tarthassa meg az egész Regmec környéki birtokot. Végül is anyja kiadta Regmect Józsinak haszonbérbe, hogy más ne juthasson hozzá, „Péter bátyám csinálta ki a summát, aszerint, hogy Józsi mindent bediktált”³⁰ Ferenc azt írja, hogy „nem tehettem egyebet, mint azt, hogy az Abaúj vármegye gyűlésen, 1805. decemberben egy protestációt adtam be az öcsém ellen, ki Regmect árendába vette ki az anyámtól, hogy testvéreit mindenből kirekeszthesse. Ez hasznosabb volt, mint gondoltam. Az anyám 1806. talán februáriusban Ér-Semlyénből Álmosdra ment által Péchy Imre bátyámhoz, s vele nekem bizonyos írott ajánlást adatott meg... Ezen plán szerint nekem ide [Széphalomba] kelle lakni jönnöm, s ezer forintot ada, hogy házamat lakhatóvá csináljam.”³¹ Június 10-én – másfél évvel esküvője után – költözött be a még nem egészen kész, de már lakható házba. Kapott hozzá egy birtokrészt és egy szőlőt; főleg a bortermés eladásából és némi állattenyésztésből nyerte a megélhetéshez szükséges készpénzt. Jövedelme kisebb volt mint évről évre növekedő költségei, halálakor 53050 forint adósságot hagyott hátra özvegyére.

²⁶ S, 148.

²⁷ S, 156.

²⁸ S, 203.

²⁹ S, 176.

³⁰ S, 174.

³¹ S, 245.

Gyermekei oktatása

A tanítás és nevelés terén Ferenc Rousseau híve volt, az ő szellemében működött már mint iskola-felügyelő is. Rousseau többek közt azt hirdette, hogy a magasabb társadalmi rétegek gyermekeinek is szükségük van gyakorlati készségekre, nem csak elméleti ismeretekre. „Nem akarok én adni gyermekeimnek csillogó kultúrát, de használhatót.”³² Lássuk, Ferenc hogyan nevelte, vagy szeretne volna nevelni gyermekeit.

Első gyermeke még csak nyolc hónapos volt, amikor már írt egy barátjának, hogy miképp fogja a kisleányt nevelni. „Ebben a gyermekben példáját szeretném adni, hogy miként kell nevelni leánygyermeket. Egy igen nagy tekintetű barátném a magáéból ... egy Madame de Châtelet-t akart nevelni, a fizikát, a matézist, Kant filozófiáját akarta tudatni vele, asztronómiát etc. Az én Fizsim mindazokból tanulni semmit nem fog... Az első dolog, amit tanulni fog, a magyar nyelv lesz, a második a francia. (A németet tanulni nem fogja – mert az tanulás nélkül is reáragad...) Azután muzsika és festés lesz stúdiuma. Könyvből *tanulni* talán semmit sem fog, azt kivéven, hogy a legjobb poéták legjobb darabjait könyv nélkül fogom vele tanúltatni... Egyéberánt ... megkedveltetem vele a körültem való forgást, s az én példám s az anyja példája és mindazoké, akiknek társaságából a gyermeket ki nem zárom, neki mind lelkét, mind szívét formálni fogják.”³³ Felfogása tisztán tükrözi a rousseau-i elveket, de ehhez még az is hozzájárult, hogy Ferencnek averziója volt olyan tudalákos asszonyokkal szemben, akik magukat műveltnek adták ki, de egyébként gyenge jelleműek voltak, ami több helyen kitűnik levezetéséből.

A háznál tanítást nem mindenki helyeselte, például sógora és sógornője ellene voltak. Hogy ők hogy nevelték gyermekeiket, az nem tűnik ki, de háromnyelvűek voltak, „noha az anyjok eléggé protestála a magyar nyelv ellen, azt mondván, hogy az ő fiai csak nem lesznek szolgabírák”.³⁴ Ferenc kis unokatestvére, az 1794-ben született Sophie, 12 éves korában szintén beszélt már franciául.³⁵

1815 elején, mikor a két legidősebb leány hét illetve ötéves volt, egy francia nevelő jött Kazinczyékhoz Bécsből. „Kiadni kezeimből gyermekeimet soha nem fogom. Sem erszényem nem engedi, hogy Bécsben neveljem, sem szívem; ... és mit ér az a bécsi nevelés! Nem magyaroknak neveltetnek ott, hanem németeknek, melynél én irtóztatóbbat nem ismerek; s a város bolondságához, s coquetteknek, nem feleségeknek, nem anyáknak... A Bécsből jövő nevelő s feleségem és én franciául fogunk szólani, s így gyermekeim beljőnek a nyelvbe. Lesz muzsikát s festést tanító is.”³⁶

Sophie egy francia nyelvű zárdában nevelkedett és „franciául beszél legjobban; németül aszerint beszél, amint közöttünk beszélni szokás; magyarul és tótul is jól tud, noha néha botol.”³⁷ Ha írni kellett, a magyar helyett inkább a németet választotta. Há-

³² S, 352.

³³ S, 223-224.

³⁴ S, 353-354.

³⁵ S, 220.

³⁶ S, 349.

³⁷ S, 165.

zasságuk elején napközben németül társalogtak, de miután a nap lement „Sophie akkor velem mindég magyarul szól. S azt magától cselekszi, nem az én kérésemre.”³⁸ Az hogy Ferenc jól beszélt franciául, abból is kitűnik, hogy házassága alkalmával egy francia ünnepi beszédet készült tartani anyósának.³⁹

A továbbiakban azonban kitűnik, hogy nehéz volt a jó házitanítókat megtartani a félreeső falusi kúriában. A francia nevelőnő, akivel nagyon meg voltak elégedve, 1816 márciusában apja hívására visszament Bécsbe. Nemsokára egy új jött helyette, szintén Bécsből,⁴⁰ aki azonban nem volt jó: „egy utálatot érdemlő gaz teremtés ... nekem örökös feltételem, hogy soha többet az én házamhoz gouvernante nem jő.”⁴¹ 1817 novemberében felmondtak neki, és valóban nem jött más utána. Egy kálvinista ifjú magyarban adott leckéket.⁴² Hasonló probléma merült fel a zenetanítással kapcsolatban. 1816 novemberében érkezett egy zongoramester Drezdából,⁴³ aki főleg a zenei tehetségű Eugéniát tanította. Nagyon kedvelték, de másfél év múlva Kassára költözött. Nem sikerült mást találni helyette. „Kassán, Eperjesen, Szepesben, Pesten haszontalan kerestem mestert; azok nem örömet jőnek falura.” Ezért Eugéniát Kassára küldték a zongoramesterhez és 1820 októberében már tíz hónapja lakott ott.⁴⁴

A fiúk taníttatása is problematikus volt. Mikor Emil hat és fél éves lett, találtak számára egy házitanárt, egy idősebb volt lutheránus papot.⁴⁵ Ez 1817 végén lehetett, de 1818 márciusában Ferenc azt írja, hogy Emil augusztusban fog egy tanítót kapni.⁴⁶ Nem tudjuk pontosan követni a házitanítókkal való nehézségeket, de 1820-ban azt írja, hogy „Két fiamat szüret után Patakra adom; nem kapok a házhoz alkalmas tanítót. Fiaim hátrább állanak a tanulásban koraiknál, de amely akarva történt. Nem szeretem a praecox [korán érett] gyümölcsöt. Emil tízesztendő, s még folytában nem olvas. Antonin hét, s most syllabizál ... Németül és tótul nem rosszul beszélnek.”⁴⁷ Ferenc anyagi helyzete azonban élete utolsó évtizedében annyira megromlott, hogy nem tudta fiait Sárospatakon taníttatni: 1829-ben írja: „Így én, ha valaha, most jutottam kegyetlen elakadásba: gyermekeim sem élhetnek Patakon, mert nem tudom fizetni.”⁴⁸ Emil akkor 18, Antal 16, Bálint 11 és Lajos 9 éves volt. Nem tűnik ki, hogy mind a négy Sárospatakon tanult-e vagy sem.

Ferenc felfogása gyermekei taníttatásáról elméletileg helyes lehetett, de az adott körülmények közt nem tudta elgondolását a gyakorlatban megvalósítani.

³⁸ S, 163.

³⁹ S, 155.

⁴⁰ S, 366.

⁴¹ S, 382.

⁴² S, 366.

⁴³ S, 381.

⁴⁴ S, 397.

⁴⁵ S, 383.

⁴⁶ S, 387.

⁴⁷ S, 396.

⁴⁸ S, 399.

Betegségek

Nagy vonásokban úgy tűnik, hogy Kazinczy Ferenc és családja egészségesen éltek, hiszen nyolc gyermekükből hét elérte a felnőtt kort. Kazinczynak naplójából és főleg egy közeli barátjához, a debreceni Szentgyörgyi József orvoshoz intézett leveleiből kitűnik, hogy milyen betegségek fordultak elő a családban, és hogy azokat miképpen kezelték.

1803 májusában Kazinczy egy baleset áldozata lett, kocsija felborult, „orromat és bal karomat törve érzettem”. Orra vérzett. „Féltem, hogy a vérfolyás miatt elájulok ... Militáris kirurgus [katonaorvos] Braun ... ujjaimat mozgathatván, bizonyossá tett, hogy karom ki nincs ficamodva... Dr. Zay is meglátogata, s ... tanácsolja, hogy a gyógyulást hagyjam a természetre; oly karban vagyok, hogy utazhatom.”⁴⁹ Valószínűleg nagyon megijedt, és súlyosabbnak hitte a sérülést, mint amilyen valóban volt. A kificamodás még egyszer kerül említésre. 1804 májusában a cselédleány – Maris – „a konyha ajtajában megbotlik, s bal kezét kificamítja. Éppen esztendeje volt annak, hogy engemet a posta Tatán feldőjtött, és karomat eltörte, s én ... orvosaim beszédjéből tudom, hogy a ficamodás, ha késnek a csont visszatételével, bénává teheti az embert... Másnap ... látván, hogy a leány nem mozdíthatja az ujjait, s hogy sokszor ordít kínjában ... kértem az anyámat, hogy hozasson felcsert... Az anyám azt mondta, hogy ... nem cselekszi: ... szenvedje, az ordítás által nem lesz jobban.”⁵⁰ Ferenc ebben az esetben nem engedelmeskedett anyjának, felültette a leányt egy Debrecenbe visszatérő vendég mellé, „s levelet írtam Dr. Szentgyörgyi József úrnak, melyben neki azt a kérést tettem, hogy a leány mellé rendeljen egy alkalmas felcsert – s a leány elment.”⁵¹

1803. november 8-án azonban Kazinczy komolyan megbetegedett: „Régen érzem, hogy egészségem meg fog bomlani, szám keserű lesz, szédelvek. Dr. Báthy, a Browne tanításai szerint, eltilt hánytatótól, gyomortisztítótól, s azt javasolja, hogy igyam bort.” 19-én: „Fekvő beteg leszek. Rebarbarával élek. ... 22ben Kincses Dávid felcser emeticumot [hánytatót] ád; hatszor felül, huszonegyszer alól hajt. Halálra betegszem.” 24-én: „Ma halállal küszködém.” December 5-én: „Hosszas halotti alvásomból ma ébredtem fel életre. – 11-ben már sétálhaték a folyosón.”⁵² Nem tudjuk, hogy mi volt a betegsége, de egy egész hónapig tartott. Más kezeléstről, mint hánytatóról, nincs szó, az orvosa ellene volt ugyan, de a felcser azt adta neki. Január végén a cselédleány, aki Ferencet betegsége alatt ápolta, „Maris leve veszedelmesen beteg ... Egyszerre jelent meg mind Kincses felcser, mind Báthy, a doktor. Zsuzsi [Ferenc húga, Péchyné, aki a közelben lakott] Báthyt eltiltotta, hogy hánytatót ne adjon a leánynak, mert viselős [ami nem volt igaz]. Kincses akart, de mikor doktora ellenzé, nem merte beadni. – Uram, monda Kincses, ezt a leányt megöli Báthy.”⁵³ Megint csak hánytatóról volt szó és megint ellentmondó véleményen volt Kincses és Báthy.

⁴⁹ A, 279-280.

⁵⁰ S, 108.

⁵¹ S, 109.

⁵² S, 97-98.

⁵³ S, 105.

1804 nyarán Ferenc egy kisebb agyvérzést kapott: „egy estve megütött a guta. Megvirradván alig tudtam szólani. Szám és szemem kifordultak helyeikből. ...az ott lakó felcser ... azt javasolta, hogy repüljek Debrecenbe, mert segedelemre van szükségem. Dr. Szentgyörgyi úrhoz folyamodtam... Elholt látásomra, de el igyekezett rejteni előttem a veszélyt, melyben forgottam.” Anyjára azonban ez nem volt nagyobb hatással: „Szám félreömlését, szemem hibás direkcióját maga vette észre az anyám, s amint kimentem, tudakozta, mi bajom. Hidegen fogadta a feleletet, s nem szólott reá semmit.”⁵⁴

Sophie első terhességét nehezen viselte. A harmadik-negyedik hónapban öt hétig betegeskedett. „Négy vagy öt napja, hogy a visszafordult tavaszi napok neki a kimenést megengedik, és ezáltal visszaadták előbbi egészségét,”⁵⁵ de javulása nem volt maradandó, visszaesett a gyengélkedésbe. Ferenc anyja nem sok megértéssel viseltetett iránta. Mikor apósa meglátogatta „Köszöntést mond a grófnétól, kézcsokokat Sophie-tól. Az anyám kérdi, hogy van az, hogy Sophie nem jön hozzá? A gróf beszél, mely nehezen viseli terhét. – Terhes én is voltam, s mégis el tudtam menni, ahová kellett.”⁵⁶ A betegeskedésnek egy jele a hidegrázás volt: „indulok Kázmérba Sophie-hoz, kit ismét lél a hideg, és aki közelít az anyasághoz.”⁵⁷

Elsőszülött kisleányuk csak egy évig élt. „Egy gyilkos hurut, s az azzal együtt járó hideglelés, s másodrendbeli fogainak kínos ütközések oltották el epheméraéletét.”⁵⁸ Az orvosi kezelés is rossz volt: „Egy istentelen orvos a maga oktalan brownianizmusa által megölte. Mennyire protestált a kúra ellen az ipam, hogy kérte, hogy a tűzben lévő gyermeknek ne adjon hevítőt, hanem hűtőt, hogy ami tüdejére ülepedett, vonná le hólyagoztató által.”⁵⁹ Ferenc nagyon le volt törve. „Az orvos látta, hogy a csapás alatt öszve fogok roskadni, s hánytatóval éltetett.”⁶⁰ „Kevés napok múlva ... Sophie halálosan megbetegedett. Sokszori hideglelései, melyek miolta teherben volt, majd elhagyták, majd elővették, most egész irtóztatóságokban rohantak reá. Az orvos ... megvallotta, hogy élete veszedelemben forog. Oldalborda-gyulladásba esett egy képzelhetetlen huruttal.”⁶¹ Egy hónap múlva jobban volt már, és majdnem egy évvel megbetegedése után írja Ferenc, hogy „Utolsó bal bordája alatt sok ideig valamely hergést tapasztalt, mely már tökéletesen megszűnt... Most nincs semmi baja; mélyen is vonhat (azaz hosszan) lélegzetet, anélkül hogy köhögjön utána.”⁶²

1813 októberében Sophie újra beteg. „2dikán a feleségem rosszul érzé magát, fázott s izzadt, 5dikben Tartarus Emeticust [tatar hánytatót] vett magától, s 6dikban sem lévén jobban, orvosért küldék. Eljiedtem, midőn ez, hallván, hogy Tartarust vett, összevacsapta

⁵⁴ S, 138.

⁵⁵ S, 166.

⁵⁶ S, 178.

⁵⁷ S, 208.

⁵⁸ S, 248.

⁵⁹ S, 263.

⁶⁰ S, 251.

⁶¹ S, 255.

⁶² S, 279.

a kezét, s hálát ada érte a történetnek; mert, úgymond, enélkül el nem fogta volna kerülni a petécset [tífuszt] ... s én özvegyen, gyermekeim árván nem maradtak.”⁶³ Úgy látszik, hogy egy ragályos betegség lehetett, mert: „azután a két leányom, továbbá a napam, aki ide látogatásképpen jött, s harmadnap múlva ágyba esett; én magam mintegy tíz nap nem kelheték ki az ágyból.”⁶⁴ De ezzel nem volt vége a betegségeknek. Áprilisban írja, hogy füléből „zöld és igen nehéz szagú gennyedtség kezdte folyni, mely azolta szüntelenül foly ... s a hideglelés, melyet szenvedtem, nagyon elgyengített... Feleségem is kegyetlen köhögésben van. Emil fiam hasonlóképpen betegeskedik. Október olta szüntelen betegek vagyunk, s néha négyen, öten.”⁶⁵ Ugyanaz év decemberében „A szemgyulladás epidémiája elébb Emilt, azután Sophie-t, végre Eugenie-met szállotta meg. Sophie öt nap nem látott... Eugenie huszonkilenc óráig volt vak.”⁶⁶

1816 áprilisában írja, hogy „Én január olta mindég betegeskedem, anélkül hogy beteg volnék. Fejemben vagy köszvényt érzek, vagy reumát. Heteket töltöttem ágyban, s holnapokat úgy, hogy küszöbömön ki nem léptem.”⁶⁷ Nemsokára rá „Sophie-nak jobb emlőjén egy nagy kilís [daganat] támada, s nem akara megfakadni. Tegnap a kirurgus láncétéval nyitott rajta mély sebet, s fél meszely [$\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ dl] gennyedtséget kiveve. Rettegtem e napokban életéért is.”⁶⁸

Gyermekei betegségeit nem részletezzük itt, a szokásos bajaik voltak: légcsőhurut, fül- és szemgyulladás, sárgaság stb. Ami manapság ritkább talán az, hogy „Gyermekeim sokat szenvedtek a gilisztáktól, s kivált a legnagyobbik a nyakában érzé azt sokszor.”⁶⁹

Kitűnik, hogy Ferenc túlozta a veszélyeket, félt a betegségektől, és különösen attól, hogy Sophie meghal, és őt özvegyen hagyja. De kétségtelen az is, hogy volt némi ok a félelemre, legalább is ott, vidéken, ahol úgy látszik nem ismertek más orvosságot mint a hánytatót. Mikor a kolerajárványról ír, amely életét vette, említi, hogy a betegeknek bismutot (valószínűleg bismutnitrátot) adtak; a parasztok akkor azt hitték, hogy meg akarják őket mérgezni. A betegségeknel a mai viszonyokhoz képest sokáig voltak ágyban fekvők, és sokáig tartózkodtak a házon belül, ami hozzájárulhatott a lassú gyógyulásukhoz.

⁶³ S, 333.

⁶⁴ S, 334.

⁶⁵ S, 334-335.

⁶⁶ S, 349.

⁶⁷ S, 365.

⁶⁸ S, 367.

⁶⁹ S, 352.

SZILÁGYI FERENC

Versek

Kertország diófája

Úgy kertészkedtél: Te magad lettél a *bagyásfánk*,¹
 amikor a Kert már – földje – kufárho' került:
 verve, csak egyre dusabb, Te magyar törzs, drága diófa,
 termőbben magasodsz törpe gazok fölibe;
 most is nősz, immár a szived hogy porlad a mélyben –
 szent fád lenne habár sírban a deszkafala
 a vert nemzetnek: mert így még A.B.F.R.A.²-reménnyel
 föltámadhat akár, látszi-halottaiból – –

Márai Sándor halálára

Tengerré lettél:³ Nápolytól San Diegóig
 mormol örökmozgón, fénylik a Gondolatod;
 tenger nélküli nép fia: Kassától Budapestig
 s Zágónig izzik szép, partra vetett koponyád,
 drága palackpostánk megmentni kemény üzenettel;
 réveteg éltünknek rév kivetett koponyád:
 mely mint kagyló zúg, amit nagyapámnak asztala őrzött –
 kézbe vevénk s a fülünk megriadott moraján
 és a szívünk zengett vele máris: lelki szemünkkel
 úsztuk a végtelenét, a gyönyörű habokat,
 melyek a csillagokig csaptak, s mélyükben a tarka korallok
 csillóztak, mint az agyban a gondolatok. –
 Óh, minden házban ha lehetnél, mint csigahéj, szép
 tündöklő csigaház: védni burok a hazán
 fénylőn és tisztán, az a gyöngyházfényű ahogy rég
 hív cívis nagyapám tisztaszobája ö(b)lén
 súlyos iratkötegen nehezekül – benne a hű szív
 végakarata: szelid s zord oceán-morajú.

¹ Korábbi fasorból, kiserdőből – rendszerint mezsgyejelölőként – meghagyott magános fa.

² „A Boldog Feltámadás Reménye Alatt” mondat kezdőbetűiből: régi kálvinista fejfák felirata; Ady eredeti fejfáján is ez állt.

³ Az 1989-ben haza már nem térhetett író hamvait – végakarata szerint – az Óceánba hintették.

BALÁZS ILDIKÓ

Kazinczy Ferenc fordítói stílusa a Barnhelmi Minna című Lessing-dráma tükrében

Jelen dolgozatomban kettős problémát szeretnék megvizsgálni: Kazinczy Ferencnek a játékszínhez való viszonyát és a műfordítással való kapcsolatát. Kazinczy önálló színművet sohasem írt – elvből. Fordítást, átdolgozást, „magyarítást” viszont igen sokat készített.

1.

Ha Kazinczynak a drámához és a drámairodalomhoz való viszonyát vizsgáljuk, tagolnunk kell azt egy fogsága előtti és egy fogsága utáni időszakra. E kettő különbözik egymástól. Fogsága előtt tizenhárom külföldi darabot fordított le. Négyet *Goethétől* (A véteksek, A testvérek, Clavigo, Stella), kettőt-kettőt *Shakespeare-től* Schröder után (Hamlet, Macbeth), *Lessingtől* (Miss Sara Shampson, Emilia Galotti) és *Metastaziótól* (Themistocles, Titus kegyelmessége), egyet *Gotttertől* (Medea), *Gessnertől* (Eraszt) és *Le Mierre-től* (Lanassa). Miklós öccsének *Gebler Ozmondok* vagy a két helytartó című darabjának átültetésében segített. Előadásra alkalmas szöveget akart a színészek kezébe adni, ügyelt tehát a színszerűsége is, miközben stílusmintákat kínált a különböző nemekben (történeti tragédia, polgári szomorújáték, polgári érzékenyjáték, melodráma). A nyelv művelés szolgálatát szorosan összekapcsolta a haladó eszmei mondanivaló hirdetésével. Irányzatossága kiderül az Emilia Galotti fordításából; Goethe-fordításaiban az új, polgári erkölcs ideájáért küzdött a konzervatív, feudális vaskalapossággal szemben. A maga életére, szerelmeire és erkölcsi problémáira való célozgatást rejtett a fordításaiba. Az 1890 körüli évek tarka stíluskavargásában Kazinczy képviselte – Kármán mellett – a legmagasabb rendű dramaturgiai stíluseszmenyt a klasszikus auktorok követése, stílusa, színi hatásra törekvése, lélektani, erkölcsi és társadalmi irányzatossága miatt.¹ Összeállította a Külföldi Játékszín, amely példatárnak készült a fordítás különböző stílusneveire. Toldy Ferencet idézve Kazinczyt egy az „ízlést nemesítő repertórium megteremtése foglalkoztatta”.²

Olyannyira figyelemmel kíséri a pesti színház életét, hogy „ha nem Regmecen lakik, talán fellép a Hamletben”.³ Dramaturgiai koncepciója messze kimagaslott kortársaié közül, kikben „tisztázatlan, sőt egészen hibás nézetek uralkodtak a drámáról.”⁴ Kazinczy

¹ A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Bp., 1965. 266-267.

² *Solt Andor*: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772–1826). Bp., 1970. 153.

³ *Solt* i. m. 154.

⁴ Uo.

közös nevezőre hozta az irodalom és a színpad igényét. Ezzel szemben dramaturgiai koncepciójának is megvoltak a sebezhető pontjai: hiányzott belőle az eredeti magyar dráma igénye, amely pedig már „a játékszíni mozgalom megindulása óta élt a közvéleményben”.⁵ Szentjóni Szabó László, Dugonits András, Verseyhy Ferenc történeti színművek írására irányuló törekvéseit elítélte, szerinte még nem jött el az ideje „jó eredeti darabokat adni”. Péczeli pályázatát, melyben szomorújátékok írására ösztönözte kortársait, „képtelenségnek tartotta”.

Kármán József az *Uránia* Bézvezetésében nem helyesli Kazinczynak ezt a felfogását. „Eredeti munkák vezetnek a népet a jó formálásra. Hidegen hagyjuk el a nézőpiacot Jason és Medea, Phaedra és Hippolytus történeti látása után, és könnyel telik szemünk, ha azon a körülmény történt dolgokat látjuk, és ha a magunk környüállását a játékszíni újra feltaláljuk.”⁶ Kazinczy fanyalogva olvasta e sorokat, de Kármán programja meggyőződésében nem tudta megingatni. A későbbi években ad erre magyarázatot. 1803-ban Kazinczy így fogalmazta meg a tökéletesség, a halhatatlanság elérésének gyakorlati elvét: „Mesterségek dolgában csak úgy fogunk elébb haladhatni, ha azon igyekezett helyett, hogy szép originálokat készítsünk, a nálunknál szerencsésb nemzetek remekjeit tésszük magunkéivá.” Amint Szauder József megállapítja: „A klasszikus remekművek nagyságához hozzájáró követést jelent, a másoló kéz gyakorlását, vagyis a *copia*-t szemben az *originalis* önkifejtéssel.”⁷

1794-ben visszájára fordult a társadalmi fejlődés (a Martinovics-féle összeesküvés leverése megbénította az élet minden területét), színi kultúránk sem tudott továbbélni. 1796-ban felbomlott az első magyar hivatásos színtársulat. Kazinczy fogságba került, börtönévei letöltése után pedig a játékszíni mozgalommal szembeni magatartása megváltozott: nyomát sem mutatja a korábbi lelkesedésnek és aktivitásnak. A börtönben ugyan tovább dolgozik (Molière-t, Gessnert fordít), előveszi régebbi munkáit, és kezdi átdolgozni őket (például a *Stellát*). Kiadásukra viszont nem kerül sor, mert az ígért főúri támogatás elmarad. Goethe és Metastasio színműveivel folytatja fordításainak sajtó alá rendezését, s különösen Lessing-, Marmontel- és Molière-fordításaival kívánt hatni. A Galotti Emilia és a Clavigo nyelvében szándékosan ejtett nyelvi szabálytalanságokat, míg a Botcsinálta doktor (Molière) népies párbeszédeivel azt bizonyította, hogy ott, ahol szükséges, tud élni a népnyelvi kifejezésekkel is.⁸

Solt Andor véleménye szerint Kazinczy ekkor nem áll ki a magyar színjátszás ügye mellett, s ez szoros összefüggésben van nyelvújítási programjával. A 18. század végén az anyanyelv megszerettetése volt a fő cél, a 19. század elején pedig a nyelv megújításáért folyt a harc. Kazinczy nyelvújítása gyökeres nyelv- és stílusreformot jelentett, de olyan idegenszerűségek meghonosításával, amelyek esetleg a nyelvszokásnak is ellentmondtak. Egy ilyen kísérlet azonban meghaladta akkori színészetünk teherbíró képességét. Lássuk, hogyan nyilatkozik erről maga Kazinczy! „Der Belletrist kennt kein anderes Gesetz, als

⁵ Solt i. m. 163.

⁶ Bézvezetés [az *Uránia* I. kötetéhez]. = Kármán József: Válogatott művei. Bp., 1955. 73.

⁷ A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Bp., 1965. 269.

⁸ I. m. 274.

dass sein Werk schön sei. Alles, was diesem Streben zu Hilfe kommt, ist für ihn erlaubt, sei es nun, dass die Grammatik und der Gebrauch es erlaubt oder nicht. [...] Auch die Verderbung der Sprache ist zu achten, wenn sie etwas Gutes und Schönes mit sich bringt.”⁹

Kazinczy idejében a színház tömegbázisa a *Pöbel*, az „alacsonyrendű tömeg”. Ő ettől határozottan elkülönül. A neologizmus szellemében átdolgozza drámafordításait, s nyíltan kijelenti: „nem olyanok, amiket játszassanak”.¹⁰ A Minna von Barnhelm lefordítása után pedig a következőket írja egy levélben: „Minna von Barnhelmem kész, de tudom, hogy az a Magyar Publicumnak, mely a’ sok didbábságok által annyira el van szoktatva, hogy a’ jó darabokat nem is izleti, nem volna kedves”.¹¹ Csak a klasszikus szerzőktől származó „magas” irodalom termékei érdekelték. Az újabb német irodalom jelenségeit mereven elutasította, a romantikusokat nem szívlelhette; esztétikájukat, filozófiájukat üres fecsegésnek tartotta. Egyedül *A. Müllner* Die Schuld című drámáját olvasta *Vécsey Pál* fordításában, aki fordítását elküldte Kazinczyhoz. E dráma a másodlagos német romantika terméke volt, s Kazinczy a következő recenziót írta róla: „Die Schuld hat große Vorzüge, die ich herzlichst zugestehe [...]. Ich finde an deutschen Theatral-schriften nichts schön, als was Lessing, Goethe und Schiller schrieb.”¹² Grillparzerről, az osztrák drámairodalom máig is ünnepezt írójáról pedig így nyilatkozott: „Grillparzer ist nicht mein Mann.”¹³

Lessing drámáit viszont remekműveknek tartja, főleg az Emilia Galottit; a Miss Sara Shampson és a Mina von Barnhelm című drámákkal kapcsolatban viszont bizonyos fenntartással él; amabban hosszú dialógusok és „fárasztó eszeskedések vannak, ebben pedig a szerző ecsetje sok helyt vastagon fogott”.¹⁴ Dramaturgiai eszményképe mégsem Lessing vagy Schiller: „Aber mein Favorit ist doch noch immer Goethe, der Euripides und Racine der Deutschen”.¹⁵ Bölöni Farkas Sándornak így írt Goethe iránti nagyra-becsüléséről: „Goethével ismerkedjél meg és Goethével, és ismét meg ismét Goethével. Az én bálványom mindenben ő. S Lessinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A többinek félve higgy, Goethének, kiben görög lélek lakik, vaktában. Virít rajta minden; ő öszveköte a férfiúi erőt és az ifjú kor szépségét.”¹⁶

Kazinczy sohasem gondolt arra, hogy drámát írjon, nehéznek tartotta, „akárcsak egy tornyot kellett volna egyedül megépíteni.”¹⁷ Ha mégis ezen gondolkozott, a következő

⁹ *Eva Martins*: Studien zur Frage der lingvistischen Interferenz. Lehnpraegungen in der Sprache vont Franz von Kazinczy (1759-1831). Upsala, 1970. 289. A Kazinczy-idézet magyarul: „A szépirodalom nem ismer más törvényt, csak azt, hogy művének szépeknek kell lennie. Minden, ami elősegíti ezt a törekvést, megengedett, függetlenül attól, hogy azt a nyelvtan és a nyelvhasználat megengedi-e vagy sem. [...] Még a nyelvrontás is tiszteletre méltó, ha az valami jót és szépet eredményez” (A szerző fordítása.)

¹⁰ *Solt Andor* i. m. 155.

¹¹ *Rexa Dezső*: Barnhelmi Minna. = Pesti Hírlap, 1929. 56. sz.

¹² *Solt Andor* i. m. 186. Magyarul: „A Bün című darabnak nagy erényei vannak, melyeket én szívesen elismerek. A német színművekben semmi szépet nem találok, azok kivételével, amelyeket Lessing, Goethe és Schiller írt.”

¹³ Uo. Magyarul: „Grillparzer nem az én emberem”.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. Magyarul: „De az én kedvencem még mindig Goethe, a németek Euripidésze és Racine-ja”.

¹⁶ Széphalomról 1825. október 22-én. *Kazinczy Ferenc*: Levelek. Kazinczy Ferenc művei II. Bp., 1979. 470.

¹⁷ *Solt Andor* i. m. 161.

út tűnt számára járhatónak: a kidolgozott drámát lefordítaná németre, kiküldené külföldre, s csak akkor adná ki, ha Goethe „szenvedhetőnek, jónak mondaná”.¹⁸

Kazinczy szemében Goethe képe eltorzult, egyoldalúvá vált. Úgy tűnt, hogy eszményképének dramaturgiai írásairól, színházigazgatói tevékenységéről nem vett tudomást. Ezzel párhuzamosan (vagy ennek következtében) dramaturgiai szemléletében a színszerűség és irodalmiság egyensúlya megbillent: a drámában többé nem színjátékot, hanem „lírával és epikával azonos funkciójú, olvasni való költői alkotást látott”. Eszményképét így valamiféle „arisztokratikus esztétizmus” hatotta át.¹⁹ A „jó originál” mértékének túlzottan magas követelménye, valamint az a koncepció, hogy a magyar drámairodalomnak a német klasszikus dráma stílus jegyében kell tovább fejlődnie – mindezek Kazinczy drámakoncepciójának sebezhető pontjai voltak. Csupán életpályája alkonyán kezdett megértést tanúsítani az eredeti magyar történeti dráma irányában, s belátta, hogy a „klassisch schön” elve túlzott igényt jelent drámairodalmunk akkori körülményei között. „De ha a theátrumi darabok dolgozása a legnehezebb probléma is, addig fogjuk rossz, igen rossz, jó, fél jó dolgozások által próbálgatni a pályát, amíg azt mi is szerencsésen megfűjtük”.²⁰

2.

Most pedig lássuk Kazinczy drámakoncepcióját „drámakörökben”. Vizsgálódásom alapjául a Lessing *Barnhemi Minna* című darabját választottam, noha ez a darab ma már a német színházak repertoárjából kimaradt (csupán a Bölcs Náthán meg a Galeotti Emilia a két kiváltságos Lessing-mű) egyrészt talán, mert témája aktualitását veszítette, másrészt pedig mert a benne rejtőző komikum eszközei aligha tudnák a mai néző számára a darabot a vígjáték szintjére tudják emelni. Keletkezésekor Lessing legnépszerűbb darabja volt, a 18. században sok „katona-darab” készült a nyomán.²¹ Magyarországon Kelemen László társulata mutatta be 1792. július 29-én Ráth Pál fordításában *A katonaszerencse* címmel. Ez a fordítás még abban az évben meg is jelent.²² Ráth Pál a társulat tagja volt. Fordításában magyar földre helyezi az eseményeket, a szereplőknek magyar neveket ad: Tellheim = Szendrődy főstrázsamester, Just = Istók, Werner = Vida Pál. A francia kártyás-lovagot kihagyta.²³ A darab 1795 után lemaradt a magyar színpadról. Kazinczy az 1790-es évek elején lefordította, de nem színpadra szánta. 1797-ben és 1801-ben átdolgozta, de csak 1834-ben jelent meg.²⁴ Színpadra Kazinczy fordítása nyomán 1811. november 3-án került Debrecenben, utána a Nemzeti Színház már csak 1929. március 16-án mutatta be. (A szöveget erre az alkalomra Hevesi Sándor modernizálta.)

A Lessing-premiert követően Rexa Dezsőnek a Pesti Hírlapban megjelent recenziója a következő gondolatokat fogalmazta meg.²⁵ Ráth Pál kifejezései „természetességük által találóbbak”, mint „a mindig művészi, választékos, minden mondatát gondosan cizelláló Kazinczy

¹⁸ Uo.

¹⁹ *Solt Andor* i. m. 163.

²⁰ Idézi *Solt Andor* i. m. 185.

²¹ *G. E. Lessing: Drámák, versek, mesék.* Bp., 1958.

²² *A katona-szerencse. Vigjáték öt úaktusban.* Ford. R. P. Pesten.”

²³ *Rexa Dezső* i. m.

²⁴ *Barnhemi Minna* vagy *a katona-szerencse. Vigjáték öt felvonásban.*

²⁵ *Rexa Dezső* i. m.

fordításában”. „Kazinczy tisztiszolgája kulturáltabb, fogadósa műveltebb”, mint Lessingnél. „A vígjáték népies szabású alakjai kifinomodnak, és a törül metszett Riccaut de la Martinière leegyszerűsítve, mint halvány mellékalak jelenik meg előttünk.” A recenzió végén mégis elismerően szól a darabról: „Kazinczy zsenijének mértékjele, hogy amit ő széphalmi magányában korának alkotott, íme ma – az irodalomnak, a nyelvnek, az ízlésnek ekkora változása után – jó.” Rexa Kazinczyt is megszólaltatja újságcikkében, Kazinczy e helyt fordításainak nyelvezetéről nyilatkozik: „Fordításomat nem vethettem össze az Originálissal, ’s csak az vala tehetségemben s módomban, hogy beszédemen javítsak, ’s megtartsam ugyan a *festő* [!] idegen szóllásokat vagy a ’ miket stilisticai okok ajánlhatnak, de ne bosszantsam ok nélkül [!] azokat, akik ellenem tele vannak panaszokkal, hogy a magyar színt elveszem a magyar beszédőtől”.

Az 1834-ben megjelent fordítást most összevettem az „originális”-sal, s hogy Kazinczy mennyire „bosszantotta” akkoriban ellenlábait, s mennyire a mai magyar nézőt vagy olvasót, táblázatban térképeztem föl. Munkámnak semmiképpen sem az a célja, hogy hibákat keressek Kazinczy fordításszövegében, sokkal inkább annak az embertpróbáló, de győztes küzdelemnek a bemutatása, melyet kétszáz évvel ezelőtt Kazinczy vívott azért, hogy nyelvünket alkalmassá tegye egy közép-európai kultúra nyelvének, a darab kulturális, politikai, társadalmi háttérének a visszaadására. Kazinczy nyelvújító kezdeményezései, s az épp megújított nyelv helyenként derűt fakasztó „kinövései”-nek, próbálkozásainak eredtem nyomába a fordításszöveg vizsgálatokor.

Lessing eredeti szövege	Kazinczy Ferenc fordításában	Mai, szövegű fordításban	Megjegyzés Kazinczy fordításához
Mit meinem Willen soll er keinen Fuß mehr in das <i>vermahledeite Haus</i> setzen!	Az én akaratommal ugyan belé nem lép többé, <i>patvar szálljon a házába!</i>	Az én akaratommal be nem teszi a lábát abba az <i>átkozott házba!</i>	népies
Was der Mann nicht alles <i>erraten</i> kann!	Be <i>találós</i> , Nagy Jó Uram!	Mi mindent/Mit <i>ki nem talál!</i>	új szóalkotás (?)
Wer wird seinen Zorn über Nacht behalten?	<i>Ki adna éjjeli szállást haragnak?</i>	Ki tartana haragot éjszakára?	költői
<i>So einen Offizier!</i>	<i>Ilyen egy tisztet!</i> ²⁶	Még (<i>egy</i>) <i>ilyen tisztet!</i>	germanizmus, szórend
Das kann einen überwachten Magen in Ordnung bringen!	Ez <i>válik ám vérré az ember gyomrában!</i>	Ez rendbehozza ám a másnapos gyomrot!	átírás
Wohl bekomms’...	Egészség <i>utána</i> ...	Egészségére...	germanizmus
Wenn ich heucheln könnte, so würde ich für so was heucheln.	Ha <i>hímezni, hámozni</i> tudnék, ilyenért <i>hímeznék, hámoznék.</i>	Ha hízelegni tudnék, akkor ilyenért hízelegnék.	germanizmus, népies szóismétlés
...aller guten Dinge sind drei!	<i>Minden dolog hármast jó.</i>	Három a magyar igazság.	idióma szó szerinti fordítása
Meinetwegen.	<i>Annyi mint az.</i>	Felőlem. / Mindegy.	kifejezés
Wenn ich es wäre, würde ich das wohl mit anhören?	Ha az volnék, <i>elnyelném-e ezt?</i>	Ha az volnék, végighallgatnám-e [eltűrném-e] ezt?	átírás, jó!

²⁶ Éva Martins (Studien..., Uppsala, 1970. 326) írja „A szórend tudatos-öntudatlan átvétele: A magyar mondat viszonylagos szórendi szabadsága a ragoknak tulajdonítható. Az egyes szavak nyelvtanilag kifejező formái a mondatot általában szabadabb és hajlékonyabb teszik. A ’pater amat filium’-típusú mondatok részcit tetszés szerint illeszthetjük egymáshoz, a mondat érthető, egyértelmű lesz, és az információ is lényegében változatlan marad.” (Az én fordításom. B. 1.)

... so guten Danziger zu haben und so schlechte Mores!	ilyen derék a Danzigija, 's maga <i>illy goromba-ember, illy semmire-való!</i>	...ilyen jó a danzigija [szivarja], és ilyen rossz az erkölcs!	körülményes
... der Jahr und Tag bei Ihnen wohnt.	... <i>ki közel esztendeje hogy itt lakik.</i>	... <i>ki teljes esztendeje Önnél lakik.</i>	pontatlan
Sollte ich einem anderen Wirte so einen Verdienst mutwillig in den Rachen jagen?	Más fogadósnak <i>szalasszak a torkába illy kövér falatot?</i>	Más fogadósnak hajtsam a malmára a vizet/szerezsek hasznot?	tükörfordítás
Hinten an dem Taubenschlage.	Oda hátul, a <i>ketrec</i> mellett.	Hátul, a <i>galambdúc</i> mellett.	
Die Ansicht [des Fensters] war sehr schön, ehe sie der verzweifelte Nachbar verbaute.	Annak az ablaknak igen szép <i>kinézése</i> volt, amíg az a vízhozta embere elébe nem <i>vonatá</i> azt a tűzfalat.	Nagyon szép <i>kilátás</i> nyílt abból az ablakból, mielőtt az az átkozott szomszéd el nem <i>torlaszolta</i> .	tükörfordítás; germanizmus: szenvedő szerkezet, a német cselekvő mód ellenére
Das Zimmer ist doch sonst galant und tapeziert.	Csinos kis szobácska, s' ki van <i>szőnyegezve</i> .	A szoba egyébként elegáns és <i>tapétázott</i> ²⁷ <i>szőnyegek díszítik</i> .	
Warum waret ihr denn im Kriege so geschmeidig, ihr Herren Wirt?	Míg még tartott a háború, akkor bezzeg <i>csinján bántak</i> velünk Fogadós Uramék?	Miért voltak hát olyan simulékonyak a háború idején, fogadós uramék?	népies
Soldat	<i>hadi-ember</i>	<i>katona</i>	új szóalkotás
Macht euch das bißchen Frieden schon so übermütig?	Úgy <i>rátartjátok magatokat</i> , hogy itt ez a kis béke?	Máris ilyen elbizakodottá tesz benneteket ez a kis béke?	népies
Ich will mich ereifern.	No 's, nekem <i>tetszik heveskednem</i> .	Hadd heveskedjem!	germanizmus
Ich schätze ihn um so viel höher. Ich liebe ihn darum	Még dicsérem érte.	Annál többre becsülöm. Sőt szeretem érte.	tömörít
Denn ich <i>bin gewiß versichert</i> .	Mert én <i>el vagyok az eránt hitelve</i> .	Mert én biztos vagyok benne.	germanizmus: szenvedő
... sie muß fort.	... <i>menjen, lóduljon</i> <i>mennie kell</i> .	népies
Die Dame muß in dem Besitz des Zimmers bleiben.	A Dámának <i>meg kell maradni szobája birtokában</i> .	A hölgynek meg kell hagyni a szobát.	tükörfordítás
Und Ihre Gnaden sollten glauben, daß ich aus <i>Mißtrauen, aus Sorge für</i> meine Bezahlung...	S Nagyságod azt <i>hihetné</i> , hogy engem az <i>a' gond</i> , az <i>a' tartalék</i> indíta a szoba kiürítésére, hogy elmaradhat a fizetésem.	S nagyságod azt gondolná/hinné, hogy én bizalmatlanságból, a fizetés miatti aggodalom miatt [<i>hagytam el a szobát</i>].	germanizmus; sikeres kiegészítés
Wahrhaftig, ich erschrak recht, als ich das Beutelchen <i>fand</i> .	Ugyan megijedtem ám, amikor <i>szemembe ötlött</i> az a tömött zacskó.	Valóban / tényleg nagyon megijedtem, amikor megtaláltam a zacskót.	kiegészítés, érzékletes
Ich habe immer Ihre Gnaden für einen ordentlichen und vorsichtigen Mann gehalten, <i>der sich niemals ganz ausgibt</i> .	Én Nagyságodat mindig annak néztem, <i>a'ki magát egészen ki nem költi</i> .	Én nagyságodat mindig rendes és óvatos/elővigyázatos emberek tartottam, aki <i>sohasem költi el mind a pénztét</i> .	tömörít; tükörfordítás
Aberdennoch... wenn ich bar Geld in dem Schreipulte vermutet hätte.	De ha mégis <i>megálmodtam volna</i> , hogy pénz van abban az asztalban, s' <i>hogy annyi pénz...</i>	De mégis... ha gyanítottam volna, hogy az írópultban készpénz van.	átír, bővít
Ich erstickte vor Bosheit.	<i>Nem volna csoda, ha megölne a méreg</i> .	Megöl a méreg.	kiegészít
Das wäre soviel als an Vollblütigkeit.	-	Ez azt jelentené, hogy <i>gutaütéstől...</i>	kihagyás
Und Sie - Sie erkenne ich nicht mehr, mein Herr.	S én Órnagy Urat nem ismerem többé.	És önt, önt többé nem ismerem, uram.	tömörít

²⁷ A *tapéta* szó először 1801-ben és 1815-ben fordul elő (TESZ)- A fordítás idején még nem terjedt el a köztudatban.

Ich sterbe vor Ihren Augen, wenn Sie nicht der Schutzengel dieses hämischen, unbarmherzigen Rachens sind.	<i>Légyek oda, ha im e fortélyos húzavonának őrző-angyala nem volt Őrnagy Úr.</i>	Itt haljak meg, ha ennek a kaján, könyörtelen bosszúnak nem ön volt az őrangyala.	átírás
Werner hörte von mir...	<i>Werner megérté tőlem...</i>	Werner hallotta tőlem.	régies, elbeszélő múlt
Ich bin dir sehr verbunden, Just...	Köszönöm, Just, köszönöm, hogy ezt velem tudatod.	Nagyon leköteleztél, Just...	szabadon fordít, terjengős
...wir sind geschiedene Leute.	Mi ketten elvált emberek vagyunk.	A mi útjaink elválnak.	tükörfordítás
Ich stehe von dem Krankenbette auf, auf das mich der Schmerz über den Verlust meines Mannes warf.	Most kelek fel <i>terhes betegségem</i> után, melybe férjem <i>elvesztén támadt bánatom</i> ejte.	Most kelek fel a betegágyból, melybe a férjem elvesztése miatti bánat kényszerített.	kibővít; halmozott melléknévi igenevek
...eine eben auch nicht glückliche Freundin.	...hasonlóan nem kényén élő barátém...	...egy hasonlóképpen boldogtalan barátó.	körülír
Ich beklage Sie.	<i>Kesergem a' Méltós' Asszonyt.</i>	Sajnálom/szánom Önt.	germanizmus, türkörfordítás
Erlauben Sie, daß ich das Geld aufzähle.	Engedje <i>felolvasnom</i> a pénzt.	Engedje meg, hogy elszámoljak a pénzzel.	tükörfordítás
Sie werden seine Handschrift verlegt haben.	A kézirat <i>el fogott hányódni.</i>	Valószínű/bizonyára elhányódott a kézirat/eltette valahová a kéziratot.	Futur II. bizonyosságot fejez ki jelen időben, valószínűséget múlt időben; tükörfordítás
[Das Geld] das [...] von mir schon zurückgegeben worden.	...hogy a pénzt felvettem, s a' papiros <i>vissza van adva.</i>	A pénzt felvettem s az írást már visszaadtam.	germanizmus, szenvedő szerkezet
Ich werde es nicht vergessen, daß ein Sohn von ihm da ist.	Nem fogom elfelejteni, hogy <i>ő még él fijában.</i>	Nem fogom elfelejteni, hogy egy fiút hagyott hátra.	átír, emelkedett
Die Verwirrung, in der ich mich jetzt befinde...	Most az a <i>rekkenés</i> , melybe jutottam.	A szorultság / zűrzavar, melyben most vagyok	régies, népies
...so bin ich wenigstens beruhigt.	...úgy legalább meg <i>vagyok nyugtatva.</i>	...így legalább nyugodt vagyok.	szenvedő szerkezet
...das würde ich in dem eigentlichsten Verstande sein.	...a szó <i>legtulajdonosabb</i> értelmében fognám azt.	...az volnék/lennék, a szó legszorosabb értelmében.	tükörfordítás
...werden meine bezahlt werden. Ich hafte dafür.	Ha az enyéim <i>lesznek fizetve, fizetve lesznek</i> az övéi is; azt fogadom.	Ha az enyéimet kifizetik, akkor az övéit is [ki kell fizetniük]. Ezért kezeskedem.	germanizmus, szenvedő
Ich hätte eher den Tod, als meinen Abschied vermutet.	Inkább vártam a' halált, minthogy Őrnagy Úr <i>kiad rajtam.</i>	A halálra számítottam, de az elválásra nem.	népies
...ich will dich einem von meinen Bekannten empfehlen.	...s <i>megszólítottam</i> egy ismerősömet, hogy vegyem szolgálatjába.	...szeretnék ajánlani egy ismerősömnek...	körülményes
Und deine Hartnäckigkeit, dein Trotz, dein wildes, ungestümmtes Wesen gegen alle, von denen du meinst, daß sie dir nichts zu sagen haben, deine tückische Schadenfreude, deine Rachsucht...	S az a te nyakasságod, makrancos természeted, az a zsémbesség, <i>feleselés mindennél</i> , hakiról azt hiszed, hogy néked nem urad; az a fenekedés más ellen...	És a te nyakasságod, makacsságod, vad, féktelen természeted mindenkiel szemben, akiről azt hiszed, hogy neked nem parancsol, a te alattomos kárörömöd, bosszúszomjad...	szabad fordítás

winseln	nyifogás	nyüzítés/vinnyogás [kutya hangja]	népies
er [der Hund] schrie	elnyikkantotta magát	vakkantott/nyüzített [kutya]	népies
Nein, es gibt keine völlige Unmenschen!	Nem a legrosszabb ember sem oly rossz ember, a' milyenek elposhadásunk <i>képzelteti</i> .	Nem, nincs teljesen elvetemült ember!	körülír; kibővít
Das dürfte ich leicht wissen. Was bringt Er ihm?	Azt tudnom nem volna felette nehéz. Mi jót hozsz neki?	Meglehet, hogy tudom. Mi (jó)t hoz [maga/ön] neki?	körülményes
Versetze ihn! Laß dir achtzig Friedrichsdor darauf geben.	Adass nyolczvan aranyat rá.	Csapid zálogba! Kérj érte nyolczvan aranyat!	tükörfordítás, a szenvedő szerkezet konkurens formája
kostbarer Ring	<i>nagyárú gyűrű</i>	drága / értékes ²⁸ gyűrű	nyelvi lelemény
er ärgert sich	<i>megdermed mérgében</i>	bosszankodik/mérgelődik	népies, nyelvi ötlet
Ich wäre schon vorige Woche bei euch gewesen...	Még az múlt héten itt voltam volna ²⁹ ...	Már a múlt héten nálatok lettem / hozzátok jöttem volna...	germanizmus
Mensch, ich glaube, du liest ebensowenig die Zeitungen, als die Bibel.	Ember, látom, te <i>úgy</i> olvasod az Újságokat, mint a Szent-Írást.	Ember, azt hiszem, te éppoly kevésbé olvasod az újságokat, mint a szentírást.	hiányos
[Heraklius der] nächster Tage die Ottomanische Pforte einsprengen wird.	[Heraklius] oly szándékkal van, hogy ma holnap az Ottománi <i>kaput is kifordítja a' sarkából</i>maholnap az Ottomán Portát is betöri.	kibővít, magyaros kifejezés
...ein Feldzug wider den Türken nicht halb so lustig sein kann als einer, wider den Franzosen...	...a' <i>táborozás</i> a' Török ellen korántsincs oly mulatságos, mint ezekkel a <i>nyúlakkal</i>egy hadjárat a török ellen félig sem olyan mulatságos, mint egy a franciák ellen...	humoros, gúnyos, szabad
...dem Wirte hier müssen wir einen Possen spielen.	...ezen az átkozott Fogadóson <i>csínyt kell ejtenünk</i>ezt a fogadóst meg kell tréfálnunk.	tükörfordítás

²⁸ Az *értékes* szó még nem ismert (TESz).

²⁹ Az *Érmelléken* ma is használják ezt az igealakot.

HAUSNER GÁBOR

Ki volt Nagy János, Tasso győri fordítója?

Tasso első verses fordítójának, a Győr megyei szolgabíró Nagy Jánosnak az életrajza nagyon hézagos.¹ Fábchich alább idézendő levele szerint 1806-ban „mintegy 42 esztendő” volt, tehát 1764-ben születhetett. Szinnyei József csak azt tudja róla, hogy 1808 után hunyt el, miután kéziratait végrendeletben a Magyar Nemzeti Múzeumnak hagyta.² Gulyás Pál Szinnyeit folytató életrajzi sorozata nem említi, s nem igazítanak el e tekintetben a szerző kéziratai sem.³ Talán közéleti tevékenységével kapcsolatos egy latin nyelvű műve, az 1800-ban készült „Arbor Libertatis”.⁴ A napóleoni háborúkat még megélte, de a nevezetes győri csatát már valószínűleg nem. Mindez persze nem több feltetelezésnél. Szellemi horizontjára, patrónusai körére kézirataiból következtethetünk. Egyikben verssel fordul Fábchich Jánoshoz, a híres győri paptanárhoz, Pindaros és az antik tragédiák fordítójához,⁵ más munkáját pedig Balogh Sándornak, a könyvtáráról ismert győri kanonoknak, a győri gimnázium tanárának ajánlja.⁶ Mindkettő fontos szerepet játszott a korabeli Győr kulturális életében; Balogh mint mecénás,⁷ Fábchich mint tanár és műfordító.⁸ Fábchich Kazinczyval is levelezett, aki nagyon élvezte originális stílusát.⁹ Egyik ilyen levelében Nagy Jánossal való találkozásáról is ír: „Pindarusom alkalmatosságával megösmékedett velem Nagy János, volt Győr vmegyei szolgabíró Úr, Vestras, mintegy 42 eszt. tam facilis etiam in Originalibus poeta hungaricus, ut 80, 100 versus in continuo tersos fundat. Az múlt esztendőben 1805 Vergiliusnak egész Eneását lefordította. Sétálási óráinkban (ego quotidie bis sacratice) ezekről mulatjuk magunkat, ki mennyit dolgozott: de tzigánkodtam előtte, semmit se szólván közben a Buc- és Georgicumról: most már sine ulla circuitione rá parancsoltam, ez kettőt is hogy elvégezzem.”¹⁰ Fábchich soraiból egyrészt az derül ki, hogy Nagy János a XVIII. század derekán született, s 1806-ra – letéve szolgabírói tisztét – minden energiáját fordításainak szen-

¹ A győri Műhely című folyóirat 1985. évi 5. számában megjelent tanulmány átdolgozott változata. Annak idején az ELTE Bölcsészettudományi Karának Zrinyi-szemináriuma kötelékében készült, de a fordítás közlésére csak most kerithetünk sort a *Széphalom* évkönyv hasábjain. (Kovács Sándor Iván)

² Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. k. Bp., 1903. 632-633.

³ Felsorolásukat lásd: Szinnyei J. i. m., valamint *Alszegehy Zsolt*: Nagy János „Ars Satyrica”-ja. = Egyetemes Philológiai Közlöny, 1914. 68-70.

⁴ OSZK Quart. Lat. 678.

⁵ OSZK Quart. Hung. 560.

⁶ OSZK Quart. Hung. 45. Nagy János Vergilius Aeneis fordítása, 2a-3a.

⁷ Szinnyei i. m. I. k. Bp., 1891. 486-487.; Bartha György: Fábchich József élete és munkái. Esztergom, 1899. 46-67.

⁸ Szinnyei J. i. m. IV. k. Bp., 1894. 3-6.; Bartha György i. h.

⁹ *KazLev.* IV. k. Bp., 1893. 64-65.

¹⁰ *KazLev.* i. h.

telte. Másrészt az, hogy Fábchichot földijéhez régi és szoros szálak fűzik. Fábchich már 1798-ban elküldi valamelyik kéziratos művét Nagy Jánosnak,¹¹ Nagy pedig Fábchich segítségével juttat el pénzt 1806-ban a Csokonai síremlékére gyűjtést szervező Kazinczyhoz.¹²

Érdeemes szólni még arról a hexameterekben írt levélről, amelyet Révai Miklós küldött Nagy Jánosnak.¹³ A levél keltezetlen ugyan, de a szöveg utal Baróti Szabó Dávid 1787-ben megjelent „Ki nyertes az hangmértékelésben” című munkájára, tehát ezutánra datálható. A kérdés csupán az: a győri szolgabíró-e a címzett, vagy névrokona, a „Nyájas Múza” írója, a jezsuitából, majd győri karkaplánból lett szanyi plébános?¹⁴ De ha ennek a levélnek nem is a később Tassó fordító Nagy János a címzettje, azért még kapcsolatban állhatott – ha másként nem, Fábchichon keresztül – a győri triász e prominens tagjával. Annál inkább, mert Révai figyelme szinte mindenre kiterjedt; ő volt ekkor Győr irodalmi életének vezéralakja. Az ő, Rájnisi és Fábchich elképzeléseivel megegyező kezdeményezései tették Győrt a deákos klasszicizmus egyik fellegvárává.¹⁵ Nagy János személyesen érintkezhetett ezzel a körrel; mindenesetre verselési, fordítási nézeteik hatottak rá.

Kéziratban fennmaradt művei nagy része fordítás, s egy komédián, valamint egy latin és egy magyar nyelvű prózai munkán kívül valamennyi antik versmértékben készült. 1803 őszén Horatius Satyráit és Ars poeticáját,¹⁶ 1805-ben – Tasso fordítása után – Vergilius Aeneisét ültette át hexameterekbe. Abban Virágot, ebben Baróti Szabót előzte meg, de fordításai – noha a cenzori „imprimatur”-t megkapták – egy kivételével kiadatlanul maradtak. (Csak Aeneisének részletei láttak napvilágot 1806-ban Győrben, „Magyar Vergilius” címen.) Ugyanebben a metrumban írta a magyar nyelv műveléséről szóló két értekezését.¹⁷

Ez a forma, a deákos iskola működésének eredményeként a kor verselőinek természetes kifejezőeszköze; nem egyéni lelemény. Baróti Szabó még éttrendjét is hexameterekbe szedte.¹⁸ Édes Gergely önéletírását vetette papírra így.¹⁹ Miért fordul ez a nemzedék a hexameterhez? Baróti Szabó maga vall arról, „hogy nem készült költőnek, csupán azért próbálkozott a klasszikus versírással, mert kíváncsi volt, vajon a magyarban vagy a németben perdül-e jobban a klasszikus metrum”.²⁰ Nagy János „Hálaadó öröm” című kéziratában a magyar nyelv erejének bizonyítékaként hozza fel alkalmasságát a görög-római mértékű verselésre,²¹ „Ars satyrica”-jában pedig, akárcsak Baróti, a klasszikus verselésre

¹¹ Bartha György i. m. 72.

¹² *KazLev.* IV. k. Bp., 1893. 328.

¹³ *Hellebrant Árpád*: Révai Miklós leveles-ládájából. = *ItK.*, 1925. 98-99.

¹⁴ A „Nyájas Múza” írója, a jezsuita tanárképző fizikatanára, Nagy János bizonyíthatóan kapcsolatban állt Révai-ékkel. Lásd: *Jenei Ferenc*: Irodalmi élet Győrött a XVIII. század végén. = *Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér 60. születésnapjára*. Bp., 1934. 117-135.

¹⁵ *Jenei Ferenc* i. m. 121-123., 134.

¹⁶ OSZK Fol. Hung. 28. „Horacius Flacusnak Satyrái, Epistolái és Ars Poeticája”.

¹⁷ OSZK Quart. Hung. 210. „Nagy János Vegyes versei 1804-1808. Hála-adó-Öröm...” 10-22b.; „A’ Magyar Kurirba [...] ki hirdetett Jutalom kérdésekre való Felelet”. 23a-53a.

¹⁸ A magyar irodalom története. III. k. Szerk. *Pándi Pál*. Bp., 1963. 93.

¹⁹ *Szepes Erika-Szerdahelyi István*: *Verstan*. Bp., 1981. 213.

²⁰ A magyar irodalom története. III. k. i. h.

²¹ OSZK Quart. Hung. 210. 10b.

alkalmas magyar nyelvnek a némettel szembeni fölényét emeli ki: „A’ Magyar nyelven minden ki gondolható metrumú verseket lehet írni, mint hogy a’ Consonansok a’ Vocalisokkal igen helyyesen vagynak öszve keverve. Már a’ németbe, minthogy a’ Consonans sok, a’ Vocalis meg kevés, jó ízléssel, sem Heroicus, sem Elegiacus, sem Anapestus [...] verseket írni nem lehet, egy szóval egyebet nem, mint simplex strophákat, és Regula nélkül való Trochaikusokat; noha egyéb aránt a’ Németh nyelv igen szép és ki tisztított.”²² Zsigmond Ferenc találóan fogalmaz, amikor azt írja, hogy ez a metrikai igazság „óriási erkölcsi erőforrás volt [...] az akkori magyar nemzedék számára [...] a nemzeti öntudatbeli súlyos megrokkantságnak ez lett egyik felvillanyozó hatású orvossága.”²³

A hazafias érzés fontos összetevőjéből, a nyelvi öntudatból táplálkozó fordításprogramot foglalja össze Nagy János a Magyar Kurír 1804. évi pályakérdésére írt „Felelet”-ében. A pályadíjra nem érdemesített értekezésben, amelynek visszatérő alapgondolata, hogy a „magyar nyelv kiállhat minden előtt”, először a hazai irodalmat tekinti át Gyöngyösit emelve főhelyre a nyelv kiművelésében betöltött szerepe alapján,²⁴ majd a fordítás és nyelvművelés kapcsolatát fejtegeti. Nem kell azt hinni – mondja –, hogy a vers hasznát hajtsa, s a nyelvet tisztítja csak, de „semmi sem a nyelv vers nélkül”. Ezért tüzdeli tele munkáját Horatius-idézetekkel, átültetésekkel. Ezeket a verseket a szükség szülte – írja –, ám a szükség után következik „a’ Haszon, a’ Hasznost válthatja fel a’ Gyönyörűség”.²⁵ Fordítási elveit ennek a horatiusi hasznosság-gyönyörűség kettősségnek megfelelően már 1800-ban a „Rövid út” című prózai munkájának protestációjában leszögezte. Petrarca, Bacon, Boethius, Kant stb. ismeretéről tanúskodó elméletgyűjteményében teljesen Rájnis és Révai fordításról vallott elveit követi. A műben szereplő versbetétekről ezt írja: „nem tartottam szükségesnek, hogy az auctoroknak, vagy szerzőknek értelméhez szorosán ragaszkodjam, azon okból, mivel én ezeket magyarra kiváltképpen csak azoknak kedvéért fordítottam, a’ kik Deákul nem tudnak, de egyéb aránt is azt tartom, hogy akármit is szóról szóra akármi más nyelvre által tenni, több az idővesztésnél, mivel azt tselekedni nem is szükséges, nem is lehet. Nem szükséges, sőt éppen tziel ellen van, mert a’ ki azonn iparkodik, és meg akarja azt mutatni, hogy ő a szerzőt tökéletesen tudta követni, el nem hihetem, hogy homályosság nélkül tudná elől adni a’ Dolgot, de nem is lehet, mivel minden nyelvnek van valamély különös magános tulajdonsága a’ melly szerént egy vagy más Dolgot hathatósabban vagy rövidebben lehet ebbe vagy amabba a’ nyelvbe kifejezni, mint a másikba.”²⁶ Négy évvel későbbi „Felelet”-ében megerősíti ugyanezt.²⁷ Mintha csak Rájnist hallanánk, aki Batsányival szemben fejtette ki álláspontját: az teszi „tökéletesebbé a fordítást, amit ti hibának tartotok, tudniillik: hogy szóról szóra nem fordít: hogy a szólásnak módját nem az eredeti íráshoz, hanem az eredeti írásnak az értelméhez, az írónak szándékához s annak a nyelvnek a tulajdonságához szabja,

²² OSZK Quart. Hung. 131. „Ars Satyrica”, 6a-6b.

²³ Zsigmond Ferenc: A műfordítás elvi kérdései megújítódáskori irodalmunkban. = Mitrovics Emlékkönyv. Szerk.: Csáthy Ferenc. Bp., 1939. 530.

²⁴ OSZK Quart. Hung. 210. 31a-31b.

²⁵ OSZK Quart. Hung. 210. 33a-34b.

²⁶ OSZK Quart. Hung. 125. „Rövid út [...]” 130b-131a.

²⁷ OSZK Quart. Hung. 210. 29a.

amelyre az eredeti írást fordítja.”²⁸ Ezt, a hazai iskolai gyakorlatból örökölt, a magyar nyelvűségre alkalmazott fordítási gyakorlatot (klasszikusok imitációja, parafrázisok írása) követi Nagy János Horatius- és Vergilius-fordításaiban. Az „Ars Satyrica” Horatius modorában készült szatírák gyűjteménye. Hasonlóan jár el a teljes Horatius-fordításban, amennyiben az eredeti verssorok számát többnyire 20-30 százalékkal megbővíti. Annál érdekesebb számunkra Tasso-átültetése, mert ebben, mint látni fogjuk, nem ezt teszi.

Áttekintve a Nagy János kézírataiból kihüvelyezhető nyelv-irodalmi nézeteket, ismételtelen meg kell állapítani, hogy ő a deákos költés hagyományait követte, de nem a legrosszabbul és nem minden külföldi irodalmi-bölcséleti tájékozottság nélkül. Ez a tájékozottság tehetta, hogy fölfigyelt a Tasso megismertetésére vállalkozó korszerű törekvésekre. Fordítása összefügghet a klasszikus triász újkori eposzfordítási kísérletével, Baróti Szabó Milton-fordításával is.

Nagy János „Gerusalemme liberta” fordítástörredéke 1805-ben készült. Kéziratának elején 1805. június 18-i, végén június 22-i dátum áll. Az öt nap azonban túl kevésnek látszik ahhoz, hogy a 650 sor elkészülhessen. Minden bizonnyal csak a másolás történt ekkor. Erre utal az is, hogy más kézírataihoz²⁹ és a korrekción alapuló fordítási gyakorlatához³⁰ képest alig van benne áthúzás vagy betoldás; mindössze két-három esetben. Nem tudható pontosan, milyen nyelvből készült. Először a németre gondoltam, egyrészt mert Nagy János kézírataiból kiderült jártassága a német nyelvben, másrészt mert azt hittem, valamilyen rövidített forrásból dolgozott. Az eredetiben ugyanis a IV. ének 96 ottavából, azaz 768 sorból áll; ezzel szemben Nagy Jánosé pontosan 650-ből. Hamarosan kiderült azonban, hogy míg az eredetiben a sorok többsége 11-12 szótagos, addig a magyar fordítás sorai 15-16 szótagosak; terjedelmük tehát körülbelül megegyezik. Azután: a fordítás pontos, amennyire meg tudtam állapítani, nem kalandozik el az eredetitől.³¹ Valószínűbb azonban, hogy Tanárki János 1805-ben megjelent prózafordítása nyomán készült. Tanárki munkája már az év elején kikerülhetett a nyomdából, így Nagy Jánosnak elég idő juthatott Tanárki soraiból hexametereket formálni. De meggondolkodtató a szerző egyik művének olaszos címe is: „Ambro-Terno Comedia”.³² Elvileg azt sem zárhatjuk ki, hogy olaszból való fordítás. Sokkal valószínűbb azonban Tanárki kézenfekvő prózafordításának követése.

Még inkább feltevésekre vagyunk utalva abban a kérdésben: miért éppen a „Megszabadított Jeruzsálem” IV. énekét, a pokoli haditanács és Armida bűbájoskodásának epizódját választotta. Talán az önmaga kívánta, tanácsolta alkotásmód: a beszédnek hol komoly, hol enyelgő intézése, az eleven festés³³ ebben az énekben talált megfelelő matériát. Nagy János nem tartja szükségesnek átültetni az eredeti formát, helyette inkább a

²⁸ Rájnis József: Toldalék, melyben a Magyar Vergiliusnak szerzője... fordítás mesterségének reguláiról való ítéletét kinyilatkoztatja. Pozsony, 1789. = Penna háborúók. Kiad. Szalai Anna. Bp., 1980. 178.

²⁹ OSZK Quart. Hung. 131. „Ars Satyrica”.

³⁰ OSZK Quart. Hung. 210. „Hála-adó-Öröm”. Korrekciós gyakorlatára következtethetünk kézírataiból. A „Rövid út”-ban található Horatius-idézeteket későbbi Horatius-fordításában korrigálta, átalakította.

³¹ Csak *Bálint Gyula* fordításával vettem össze: A megszabadított Jeruzsálem. Pest, 1863.

³² OSZK Quart. Hung. 159. „Ambro-Terno Comedia”. Az egyik előzéklap felírása szerint „comedia originális”. A benne előforduló helyzetek hazai megfigyelésekből is eredhetnek. De vajon nem fordítás-e ez is?

³³ OSZK Quart. Hung. 210. „Hála-adó-Öröm”, 8b-9a.

hexameterhez fordul. A formahűség akkoriban nem volt parancsoló követelmény, a hexameter pedig nem volt korszerűtlen, különösen nem a vitézi, heroikus versekben. Ahogy Csokonai mondja a Dorottya előszavában: „Ha vitézi epopoeiát írtam volna, a hexameterre esett volna a választásom”.³⁴ De hivatkozhatunk Vörösmartyra is, aki húsz évvel később ugyanebbe a formába öltözteti Zalánját. (A Megszabadított Jeruzsálem első teljes fordítása, Bálint Gyuláé 1863-ban még mindig hexameterrel él!)

Nagy János hexameterrei jól folynak, gyakorlott kézre vallanak. Igaz, 1800-ban még mentegetőznie kellett: „a vers írást soha sem tanultam, úgy abban gyakorlatlan vagyok”,³⁵ 1805-ben erre már nincs szüksége, kijárta már a Horatius-fordítás nehéz iskoláját. Tassójának hexameterrei megfelelnek a kor szabályainak, amely hibásnak tartotta a szó és a lábhatár, a sor és a mondathatár egybeesését.³⁶ Az áthajlásban a Horatius nyújtotta mintát követi, ahol: „a két szóból álló szók egymástól elragasztván, a másik sorba által vetődnének”.³⁷ Íme: „Csak két szolgálók jöttek nyomainkba, kiket Bal- / Sorsom részeseivé választék vóltt ki magamnak.” (367-368.) Mondathatár és sorhatár nála ritkán esik egybe. Ez, néhol párosulva az inverzióval, megnehezíti az értelem követését. Ilyen nehezen érthető sorok például: „...Azértt nem mindenkor nem is éppen / Mindeniké-
hez azon, hanem a' mintt hozza magával / Azt az Idő, úgy változik...” (587-589.)

A fordító nem keresi az emelkedettséget, inkább az érthetőség híve. Nagy Jánosnak erről is van elmélete, igaz korábbról: „Az is szorultság a' Deák nyelvbe, hogy sokakba más, és szabadabb stylusa van a' Vers írásban, mintt a' folyó beszédbe. Ellenben a' Magyar nem kéntelen stylusát változtatni, akár verset írjon, akár folyó beszéddel éljen.”³⁸ A Tassó-fordításban hű ehhez a gondolathoz, általában prózai stílusú, néhol azonban fen-
tebbre emelkedik, s kitűnően festi az erőt, a fenséget:

*Hívja Pokol Gyomrából örök mélységbe lakozta
Vér feleit rekedő Hangonn bús Trombita Szóval.
A' Gyász Barlangnak kondul ki feszültt nagy üregje
És a' vak Levegő a' Hangot vissza Űrtötte. (17-20)*

*Míg ő szóll, nem ugat vad Cerberus, el pihen a' rút
Hydra, meg áll a' Cócittus, mélylységek inognak,
Igy orditt hát a' Poklok nagy torku Királya: (57-59)*

*... egyszeribenn ki repülnek az Éjjnek
Fellegiből, s a' Csillagokig vágtatnak olyan nagy
S szörnyü robajjal, mintt mikor a' zúgó zivatar ki
Rontván be zárt Barlangjából, el önti az Égnek
Fénnyét, és a' Tengert Földet Haddal ijeszti. (128-133)*

Az erő hangulatát idézik fel az ilyen – majd a romantikában nagy szerephez jutó – kifejezések: *feszül, bús, komor, borzasztó, pompa* stb.

³⁴ Csokonai Vitéz Mihály Válogatott művei. I. Kiadta Vargha Balázs. Bp., 1980. 230.

³⁵ OSZK Quart. Hung. 125. „Rövid út”, 131a.

³⁶ Szepes Erika–Szerdahelyi István i. m. 214-215.

³⁷ OSZK Quart. Hung. 131. 10b.

³⁸ OSZK Quart. Hung. 131. 8b.

Helyenként jóízűen szól az Armida felkeltette szerelemről is: „Hó szín mellye mezítelen, és a gyenge fejérség / A' Szerelemnek fel gyulladt Tüzeit lobogtattya.” (210-211.) „Óh! tsuda tívő egy szerelem! melly még Tüzeket hoz / Könnyv potyogásokból, és szívet gyújt Vizek által.” (514-515). A klasszicizáló stílus jellegzetes fogását a perifrázist, a körülírást szintén gyakorta használja: „Ellensége az Emberi nemnek” (Plútó); „Nagyai a' Föld allyaiaknak, örök mélyységbe lakozta vér felei” (a pokol alakjai) stb.

Efféle derék és kiemelkedő helyek azonban ritka kivételek nála. Olykor hexameterben furcsán, szinte parodisztikusan ható kifejezést használ: „butykó” (ezt olyannyira tudatosan, hogy a „barlang”-ot áthúzva utólag toldotta bele; jelentése: kidudorodás;³⁹ „meg pökte Kereszténység”; „pácza kerül”; nyilvánban” stb. Munkája kissé egyébként is rusztikus, prózai. Minősíthetnénk megmértékelt prózának ilyen és hasonló részeit olvasva:

... ugyan ki
Nem hallotta millyen nem Igasságos vala sokszor
Rajtunk a' Keze, volt e' Idő, mellybenn nem akarta
Volna ki Vesztünket? de mit ér a' régieket fel
Hordani? új sérelmekkel kell most elől állnunk. (83-87.)

Nagy János tisztos fordítása tele van a küzdelem megbocsátható jeleivel. Csak a szép helyek olvastán sajnálhatjuk igazán, egyetértve Alszeghy Zsolttal: „hogy a szorgalmas szolgabíró”-nak inkább „csak szorgalmáról emlékezhetik meg méltánylással az irodalomtörténet”.⁴⁰

³⁹ Új Magyar Tájszótár. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. I. k. Bp., 1979. 644.

⁴⁰ Alszeghy Zsolt i. m. 70.

TORQUATO TASSO
Negyedik Könyve
Nagy János fordításában

Anno 1805. Die 18^a Juny

Míg ezek így föllynak, míg a' Hadi Eszközök illő
 Rendbe szedetnek, s' már a' munka le folyta felé jár,
 Látvann a' dühös Ellensége az Emberi nemnek
 Mintt megy elébb a' jó Szándék, mintt boldogul a' meg
 Pökte Kereszténység czéljába, harapja Dühébe
 Két ajakát, örong, fúj mérgibe, mintt mikor a' bús
 S' vertt Bika a' Homokos Puszták <Barlangjiba [?]> Butykóiba bömböl.
 Fogta azértt, és ártani kívánvann, valamennyi
 Mesterségét öszve szedé, futtatja szagúldó [!]
 Postájit fel alá, izen a' Poklokba, Királyi
 Széke elébe parantsolvann minden maga szőrű=
 Lelkeket. Óh! te Bolond! ki vagy a' ki az Istenek ellen
 Támadsz? és az örök végzist kétségbe akarnád
 Hozni? te ostoba! a' ki magad mérnéd az Egekhez?
 Semmibe hajtvann a' magas Istenségnek ezokból
 Menydörgő Szavait, s' Erejét Jobjának egészszenn.
 Hívja Pokol Gyomrából örök míllységbe lakozta
 Vér Feleit rekedő Hangonn bús Trombita Szóval.
 A' Gyász Barlangnak kondul ki feszültt nagy üregje
 És a' vak [?] Levegő a' Hangot vissza ütötte.
 Nem retteg a' Menyő le felé jöttébe, mikor nyíl=
 Módra repül ekképp, sem az el sülyyedttíre vártt Föld=
 Gyomra, ha a' bent meg fulladt Gőz s' Pára szoríttya.
 A' Pokol Isteni igyszeribenn sokféle Csapatba
 Ott toppannak, s' a' Tornyos Kapukat körül álják.
 Óh! mitsodás Vázak! millyen undorodást okozó csúf
 Képek van? hányféle Halál nem néz ki Szemekből?
 Ennek némelly része Vad Állatok újj nyomait hágy
 A' Földönn a' Lábok után, a' Homlokokat sok
 Mérges Kígyó fonta körül, Hajfürtyyeik azzal
 Mintt valamíly Korbátsal [Korbátsal ?] vannak meg tekerődzve
 Hátúlról, és ismét Hoszszú Farkok el ódzik.
 Láthatnál ittenn sok ezer meg ezer Szemü otsmány

Harpya, Centaurnot, Sphynxet, meg Gorgonokat; bő
 Torkú Scytta lidércz ugatásait, a' Pythonok, s' a'
 Hydra süvöltését halhatnád, nézni lehetne
 A' tüzesültt Hamut a' Szájánn mintt hánya Chymæra.
 Itt a' sok Polyphimusok és a' Gérionok mind
 Öszve csoportoznak, több több csuda színü sereggel,
 Rendre Királyok mellé Jobb és Bal felöl ülnek,
 Plútó a' közepénn köztök, s' úgy tarttya Királyi
 Súlyos Pálczáját a' Jobb Kezibenn fel emelve,
 Nints Tengerbe olyan Kőszikla[, ?] sem akkora Kőszál
 [Á]peseke, nem emelkedik a' Calpé sem az Átlás
 [A]nnyira fel, hogy kis Dombnak nem kellene nézni
 [Ó] mellette, mikor terebélyes szarvait, és a'
 Homloka szélessenn terjedt ránczát fel emelte.
 A' Félelmet ezen borzasztó Pompa nagyíttya
 És ő még annál rá tartóssabb lesz ez által.
 Vérbe forog szeme, és mintt egy[gy] bujdosni szokott roszsz
 Jelt mutató Csillag fénylik mérges ragyogással[.]
 Vastag szőrrel be nőtt meljére csügg le az állánn
 Rémittést okozó torzon borz Hoszszu Szakálla —
 S' Mintt valamilly örvény feketés Vért hány tsunya Szája,
 Mintt a' Kénköveses Füst, melyet az Aetna okád nagy
 Dörgés közt ki, meleg, s' Büdös a' Szájánn ki jövő Gőz.
 Míg ő szöll, nem ugat vad Cerberus, el pihen a' rút
 Hydra, meg áll a' Cócittus, mellységek [!] inognak.
 Így ordítt hát a' Poklok nagy torku Királlya:
 Nagyai [!] a' Földallyaiaknak! s' a' napalatt [!] költt
 Országok méltóbb Polgári! kik onnat eredttek!
 És kiket a' nagy Eset velem e' mélységbe taszított!
 Tudjátok, s' ne talám igen is, hogy az, a' ki ma ott fentt
 Regnáll, mái napig sem szűn fentt tarttni Gyanúját
 A' micink ellen, fel fúvalkodva Haragját
 Tudjátok mintt önti reánk, és mink mibe mernénk [?]
 Kezdeni. Mostt már ő szabadonn hánytattya magát a'
 Csillagokon, s' minket [!] mintt pártos Lelkeket úgy néz,
 S' a' ki derültt Ég, Csillagos ország, és aranyos nap
 Fénnye helyett, a' mélység örvényébe rekeszt<...>vén [?]
 Bennünket, nem akarja hogy a' főbb rangu Ditsősség-
 Nímübe [?] részt végyünk, de továbbá /:óh! be keserves:/
 Emlékezni is arra, be nől Gyötrelmem ez által:
 A' menybéli lakás Embernek van ki jelelve
 A' ki tsak egy[gy] Hitván sár- [, ?] s porból vette Teremtés[.]
 E' sem elég volt még. Hanem adtta Halálra Fiát, tsak
 Hogy nekünk ezzel több ártalmunkra lehessen.

El jöve ez, bé rontá a' Pokol ajtajit, és az
 Országunkba be mervénn lépni, ki merte ragadni
 A' néküink Sors által esett Lelkek Seregét, el
 Vívénn Gazdag prédáját Diadalmul az Égbe
 Nagy Kisebbségünkre Pokol Zászlóival együtt.
 Jaj! de minek vérzeni Szívem Panaszokkal? ugyan ki
 Nem hallotta millyen nem Igasságos vala sokszor
 Rajtunk a' Keze, vóltt e' Idő, mellybenn nem akarta
 Vólna ki Vesztünket? de mit ér a' régieket fel
 Hordani? újj sérelmekkel kell mostt elől álnunk[.]
 Ah! hát nem látjátok e' mostt mire tör? hogy az Isten
 Tiszteletére vegyen mindentt. Hát mostt aluszékony
 Órákat, s'napokat [!] töltünk e' mi? nints e' okunk rá
 Hogy mosstt [!] fel gyújtsuk Szívünket tellyes Erőbe?
 Hát el nézzük e' azt hogy naprólnapra [!] öregbül
 Ásia Földjénn a' számok követőinek? és hogy
 El hódíttya Sidó országot is? és ezek által
 Még szélessebbenn terjedjen Híre? hogy arról
 Más Idegen nyelvenn is szóljanak? és Idegen vers
 Kedveltesse? vagy újj réz s' márvány oszlopok ötet?
 Hát engedjük e' Bálványinkat Földre omolni?
 S' Hogy neki áldozzék az egész Földnek kerülettye?
 Hogy fogadást egyedül neki tégyenek? ő neki égjen
 Éppen a' Tömjény, az arany, s' a' myrrha ajándék?
 Hogy bé zárattassanak eddig tárva levő sok
 Templomaink? s' a' Lelkek Dézmájától el essünk?
 S' Hogy Plútó üres országnak legyen a' Fejedelme?
 Ah! távolly legyen e' tőlünk, nem aludtt el az a' Tűz
 Még bennünk, mellyet gyújtott Szívünkbe Hatalmunk
 Jó érzése, mikor Tűzzel lévénn fel övedzve
 S' vassal, meg támadttuk az Ég leg főbb Fejedelmét.
 Vesztettünk az igaz, de azért nints Híjja Vitézi
 Bátorságunknak hogy illyest próbállani mertünk.
 A' ki szerentsésebb vóltt a' lett a' Diadalmas
 Akkoribann, de miénk a' ... szülte Ditsősség
 Melly soha sem veszthet. De miértt is vesztem Időnket?
 Menjetek el Hív Társaim! a' kik minden Erőmnnek
 Nagy részét teszitek, tsak menjetek, és hevenyébe
 Írtsátok ki ezen népet míg el szaporodnék[.]
 Míg nem jönneSidó [!] ország a' Tűzbe egészszenn[.]
 Áljatok ellenek e' nevededt Lángoknak előre, [— ?]
 Menjetek el közibek, s' valamit tsak tudttok[,] akarmi
 Némü Csalárdságot vigyetek végbenn körülöttök.
 Ezt akarom, s' ez az álhatatos Végzésem erántok.
 Egyik része oszoljon el, a' másik meg ölessen
 Ezt valamíly szépnek bájolja alakja meg, öntsön

Gerjedezt a' szívibe, hogy puhaságra hajoljon,
 A' nép pártoljon, fordítsa vezérére kardját
 El pusztúljon egész Tábor, s' ne legyen nyoma többé.
 Nem várják a' pártot ütött Lelkek hogy ezeknek
 Vége legyen, hanem egyszeribenn ki repülnek az Éjjnek
 Fellegiből, s' a' Csillagokig vágatnak olyan nagy
 S' szörnyü robajjal, mintt mikor a' zúgó zivatar ki
 Rontván <zúgó> | [felette:] be <...> | Barlangjából, el önti az Égnek
 Fénnyét, és a' Tengert Földet Haddal ijeszti.
 Széjjel oszolnak azért a' Föld színénn hamar, úzik
 Mesterségeket, és ezer álnokság koholói —
 Músám! írd le millyen veszedelmet hoztak előszször
 És honnét ezek a' Kristus népére ugyan tsak,
 Músám! mertt egyedül te tudod, te beszélheted azt
 S' Leg kissebb Szele a' Hírnek mi reánk tsak alig fűj.
 Hidraoko volt egy Híres Bűbajos, az a' ki
 Csábította Damascust, s' több rendbéli vidékét.
 E' még ifjantann a' méjj s' titkos Tudománynak
 Adtta magát, és mind[en ?] kedvét abba találta.
 Jaj! de mit ér, ha előre ki nem láthatta hogy üt ki
 A' Dolog, és igaz egy[gy] választ se Pokol Felelettye
 Sem pedig a' Csillag nézése nem adhata néki.
 Azt gondolta ez, /:óh vakság! de haszontalan, Ember, [?]
 Elme törésed:/ hogy még a' napnyúgoti győző
 Népek idővel is ellenek álnak az Istenek, és el
 Hívénn <...> ez, hogy Egyiptom erőt veszen, azt akará, hogy
 Része legyen népének is a' nyereségbe, de tartvánn
 A' Francus Kezitől, s' a' Véres Győződelemnek
 Sok veszedelmeitől, mind azt forgattya Eszébe
 Mintt lehet a' Kristus népét gyengíteni, hogy majd
 A' mikor ő az Egyiptombéli sereggel azokra
 Rá üt, egészszenn el nyomvánn a' Földre tapossa.
 Ílly Gondok marvánn Szívét Habozási között megy
 Hozzá egy[gy] Tisztátalan, és agya-fúrtt fejú Lelek. [!]
 E' még jobban is gyújtvánn, mind ösztönözé, sok
 Módot fel fedez, a' Dolgot könnyítti, Tanátst ad.
 Vóltt neki egy Hajadon gyönyörű unokája, kinek tám
 Napkeletenn a' Szépségbenn már Párja nem is vóltt,
 Aszszonyi Fortély, s' Bűbájosságot ki tanúlta.
 Eztz szóllíttya elől, minden titkát ki beszéli
 S' Kéri, hogy annak előlmozdítottásába segítse.
 Kedvesem! így szóll, a' kibe már a' sárga Hajak, s' a'
 Gyenge tekintet öreg Böltset mutogatnak, <...> azomba
 Férfihoz illő Szíved van[, ?] s' ki magam <meg> előztél
 Mesterségembenn, én nagyba töröm Fejemet most
 S' Úgy hiszem a' Czelom nem más hanem általad érem.

Kérlek azért hajtsd e' Fortélyt jó végire, a' melly
 Mesterségessenn van szöve ki általam, indúlj
 Menj Ellenségünk közibenn, vedd aszszonnyi minden
 Túdóságod elől Szerelem Dolgába, csepegtess
 Könnyveket, és sohajts el el aprózott Szavaid közt,
 A' Zokogó Szépség az aczél Szívenn is utat nyit.
 A' Fő kívánságod tiszta Szemérem alá rejtsd
 S' Szívbeli álnokságod Igasság képibe árúld.
 Rajta legyél ha lehet Godofrédot Szép Szavaiddal
 S' Fűrge katasintással Szerelem Hálódba keríttni,
 Hogy te read veszvén Esze a' Fegyvert le tehesse, | [felette:] <...> |
 Vagy ha ez [az ?] el nem sül, a' többi vezérje kerüljön
 Pácza, hogy abból többé meg szabadúlni ne tudjon.
 Nyilvánbann is szólott azután, és azt teszi hozzá
 A' Haza, vallásért, mindent szabados tselekedni.
 A' Gyönyörű Armida pedig Szépségibe bízánn
 Nem Fiatalságába vagy a' Talantomábann, a'
 Munkához kezd, s' Estve meg indul titkos utonn, meg
 Lévénn arról jól győződve, hogy a' kiket a' Vas
 Nem foga, majd ő Aszszonyi Köntössébe le vészi
 A' Lábokról, azért sok Hírtt terjesztet <e>lőre
 El menttéről. El érkezik egykét nap tsak alig töltt
 El bele a' Hellyhez, mellyen a' Francusok áltak.
 A' Táborba sibongás lett a' meg jelenésén[n ?]
 E' Szépnek, mind ő rá néznek, s' mintt valamíly új
 Csillag látására csoportossann gyülekeznek
 Kérdik hogy ki legyen? Honnét jött? és kitől? Ennél
 Nem látott sem szépségére, sem öltözetére
 Sem Délus remekebbet, sem Cyprus, se az Árgós.
 Fedte fejtés Fátyol arany színű hajait, s' az
 Néha szövések alatt csillámlott, néha ki látszott –
 Mintt mikor a' ki derültt Égenn nyájaskodik a' nap
 El rejtevénn a' vékony Felhőkbe, azomba
 Meg ki jövénn fényesebb leszsz kettős Erejével –
 Szétt lebegő Hajfürtyyei Hab módjára kerekded
 Gömböllyegek, s' a' lengedező Szellők fodorítyák.
 A' Szerelem Kintsét kíméli közölni Szemérmes
 Pillantása egyébbel is, a' Szép rósa pirossas
 Szín festé ábrázattyát Elefánt tetemének,
 És ajakinn heverészte Szerelménn rósa piroslik.
 Hó szín mellye mezítelen, és a' gyenge fejérség
 A' Szerelemnek fel gyulladt Tüzeit lobogattya,
 Szép melly Dombjainak valamíly kis része ki láttzik
 A' több részetskéit irgý Köntös fedezé el.

Mondom irigy Köntös, de hijába takargatod azt el
 A' Szem előtt, mertt a' Szerelemnek Gondolatát le
 Nem köthedd, nem elég annak külső Gyönyörűség
 A' leg titkossabb rejtek<...>be fúrja magát; és
 Mintt a sűgár sérelmet nem okozva megy által
 A' Vízenn vagy Kristályonn, úgy a' Tilosonn is
 Túl hág e' Ruha közt a' pajkos Gondolat, és ott
 Majd az Igasságot sok egyéb tsuda Dolgai közt nagy
 Buzgósággal vizsgálván, úgy írja le a' mit
 Fel fedezett valamint kívánja magának, ez által
 Szívének Tüzeit teszi még inkább elevenné.
 Gerjendez a' Tábor látására, nagyra betsűli <...>
 Ő maga eszre vevénn, mosollyog titkonn. Sokat ígér
 Már is ezekből Győzödelem Dolgába magának.
 A' mintt átforgott tudakozván a' Fejedelmet
 Ott terem egyszeribenn annak Testvérje Eustás.
 Mintt egy[gy] Éjjeli Pillangó a' tiszta Világnál
 Úgy forog ő ezen Isteni Szépségnek körülötte.
 Nézni akar Szemibenn, amaz azt le ereszti Szemérem
 Közt, de azért még is hintt annyi Tüzet ki reá, hogy
 Mintt valamilly gyúló Eszköz lobbot vete Szíve.
 Így Szoll (!) végre az Ifjúság, s' Szerelem Tüze által
 Rá vetemedvénn. Óh! Szép Szűz! ha ugyan Szabad ekképp
 Meg Szóllítni, mivel nints benned Földi Dolog, s' tám
 Meg te lehet, hogy az Ég egy[gy] adám adtta Leánya
 Testire a' Fénnyt illy Gazdag módra pazírlja.
 Mit keresel? honnét jöttél? mi Szerentse vezérlett
 Téged mostt ide? add tudtomra ki légy? ne hibázzak
 Tiszteletdbenn, és ha Helyyesnek láthatom azt, hadd
 Tudhassam magamat Földig meg alázni előttd.
 Erre <...> az így felel: a' te Beszéded igen magasann jár
 Nints nekem érdemem illy Dítséret adásra, Halandó[,]
 Sőt már a' Gyönyörűségeknek szinte meg is holt
 Áll te előttd mostt, ki ha él, él a' tsupa Búnak.
 Engemet a' Bal Sors kerget, Jövevény vagyok és egy[gy]
 Meg futamodtta Leány. Godofréd kegyes Indulatához
 Kívánok folyamodni, kinek Jósága felől ki
 Terjedtt Hír e' környéket be futotta. Könörgök,
 Mertt a' mintt láttzik nemes a' Szíved, tselekedd, hogy
 A' Fejedelmet lássam, s' járulhassak elébe.
 Illendő Dolog úgymond ő hogy téged az egy[gy]ik
 Testvér el vigyen a' másikhöz is, és legyen a' te
 Szószóllód. Szép Szűz! nem hasztalanul folyamodsz te
 Ahhoz, s' van rám is valamitske tekintet előtte.
 Mostt te parantsólj tettzésedre azértt valamit tsak
 Végbe vihet Pálczája Hatalma s' az én Karom. Ezzel

El halgat, s' Godofrédnak elébe vivé, Ki ki válva
 A' Köz néptől vóltt a' Hérósok seregébe.
 Tiszteletessenn hajtya magát Ármída előtte
 Meg, de Szemérme miatt nem Szólhata, mellyre Godofréd
 Látván hogy ki pirúltt orcájánn Félelem ül, meg
 Vígasztalja. Az ekkor elől | [beszúrási jel] | álnokul eddig | [beszúrási jel] veszi |
 Főzött mesterségeit, és így kezde beszélni:
 Meg vehetetlen Fő Hatalom! kinek a' neve fényes
 Győzödelemmel egész Birodalmakban ki terüle,
 A' kinek esni Hatalmábann, és Fegyvere által
 Meg győzetni Ditsősségnek tarttyák Fejedelmink.
 Esmeri mindegy Virtusidat, s' a' mintt meg esik hogy
 Néha az Ellenséget is Ellensége betsüli,
 Arra vesz Érdemed, úgy bíztatnak Virtusaid, hogy
 Ellenséged tőled kérjen tsak segedelmet.
 Én is azértt mostann, ki azonn Vallást hiszem, a' melly
 A' tied ellen van, s' a' mellyet már meg aláztál
 Annyszor, és még jobban is meg rontani készülsz,
 Úgy hiszem, általad ülök elébbi Királyi Hellyembe
 A' mikoronn hét más, Idegen nép Fegyvere <által> ellen
 A' maga Nemzetibenn veti többnyire a' Bizodalmát
 A' mikor abban nem látok könyörűletes és jó
 Szívet az Ellenséget vér Feleimre ki hívom,
 Én neked esdeklem, benned minden Hiedelmem,
 Csak te emelhettz egy[gy] magad a' vóltt Pólczra vizontt fel.
 Óh ne legyen kérlek kevesebb könyörűlni előttd
 A' nyomorúltt Sorsánn, mintt a' Döllyföst meg alázní.
 A' Könyörűlő Szív nem kissebb érdemü, mintt az
 Ellenség<...>enn vett leg pompássabb Diadalmak.
 És ha Ditsősségedre vagyon sokféle Királyt le
 Tenni, Ditsősségedre lesz engemet is fel emelni.
 S' Bár, ha talám Vallásod tiltja hogy engem elébb vigy
 Szándékomba, de tsak leg alább hogy meg ne tsalódjam
 A' te Kegyességedbe vetett Hitem érdemes arra.
 Esküszöm én Istenre, ki mindenek Istene, ennél
 Még soha tőled senki se kért igazabb segedelmet.
 Úgy de hogy átt láthasd mi Szerentsétlen vagyok és milly
 Álnok az Ember, az állapotom le beszéllem előttd.
 Ímé én vagyok Argila egy[gy]etlenke Leánya
 A' ki Királyképp bírta Damascust régi Időbenn
 Ő, igaz az, hogy szinte Király vérségből eredtt nem
 Vóltt, de Cariclia Hitvесе néki adá Birodalmát.
 Már az anyám születésem előtt úgy mondva Halála
 Törtévénn, vajulásábann el váltt vala tőlem.
 Majd, tsak alig töltt abba öt Esztendő el, atyám is
 A' mi halandó vóltt ne talám ő benne le tette

Engedvénn a' Végzésnek, s' hihető vele együtt
 Bír az Egekkel mostt ő engemet, és azon ország
 Gondját Testvéjének gondviselésire bízott
 A' kit is a' mintt kedvelt Hűségéről egészszen
 Meg győződhet, hogy ha van Emberi Szívbe Kegyesség.
 Ő hát Thronusbann ülvénn úgy láttata Jómat
 Munkállódni, hogy annak jó Hírével az ország
 Már tele volt. Azt nem tudom a' rossz szíve hazudt e'
 Jóságot Színból, [!] vagy hogy Szívből tselekedte,
 Ő engem mindjártt Feleségül szána Fiának.
 Én nekedttem, az ő Fia is, de se nagyra szülöttet
 Nem mutatott, se nemes mesterségekbe gyakorlott
 Nem vala, és ő semmi nagy avvagy szépre ugyan tsak
 Nem törekedt, s' rútt Testibe rúttabb Lelke szorúla.
 A' Szívét Döllyfösség, s' Fösvénység rabolá el,
 Erkölsére fajúlt, a' mozdulásai Durvák
 S' Éktelenek voltak s' Hibáira nézve magához,
 Lett tsak szinte hasonlatos. A' Jó Gondviselőm hát
 Illy nemes Emberrel kívána le kötni, kivel mind
 Ágyam, mind Koronám a' tettzésére meg oszszam.
 Ő nekem eztt gyakrann nyilván is mondta, elől vett
 Minden szép szót, és mesterséget, hogy el érje
 Szándékját, de vagy el halgattam, vagy pedig éppen
 Ellene mondotam neki dúrálvánn magam. Egyszer
 Indulatossann abba hagyá, de ki tettze kegyetlen
 Szíve eléggé, és láttam Bal Sorsomat írva
 Mintegy Homloka közt. Ez Időtől fogva idéten
 Álmodozások háborgatták a' nyugodalmam
 És tsuda Lárva Szerek forgottak előttem örökké
 Borzasztó Ijedés fogván el Lelkemet, e' mintt
 Egy veszedelmem előre jelentő Posta gyanántt volt.
 Sokszor anyám halavány árnyéka jelent meg előttem
 nagy zokogások közt, és azt mondotta: Leányom
 Fuss, mertt szörnyü Halál vár rád, indulj szaporánn meg.
 Látom mintt készített neked a' Hite Szegte Tyrannus
 Mérget előre. De jaj! mit tesz, ha meg érzi is a szív
 A' veszedelmet, hogy ha nem álhat ellen az Elme
 Sok Habózási között? el futvánn Számkivetésre
 Tenni akarttva magam ki, Hazám oda hagyni erősnek
 Tettze előttem, s' úgy láttzott kisebb nyomorúság
 Ott bé hunni Szemem, hol fel nyíltt volt leg előszször —
 Félttem igaz meg halni, de a' mellettbus [!] ki hinnéd
 Nem vehetém vala rá magamat hogy előtte szaladjak.
 Irrództam ki jelenteni is a' Bajomat ne hogy ezzel
 A' Keserű Poharat vélemlenemhárb [!] meg itassák.
 Így gyötrődtttem szüntelen én, mintt a' ki Fejére

Csüggőbenn lévő Karodnak le esésire várhat.
 Illy Hánykódásinba, [!] Szerentséből lehetett e'
 Vagy hogy több nyomorúságot kell érnem azértt egy[gy]
 Udvari Ember, kit Fiatalságába atyámnak
 Háza nevelt, azt énnékem titkonn ki jelenté
 Hogy már itt a' nap mélyenn [!] történne Halálom
 A' mintt ezt én rám ki szabá a Durva Tyrannus
 És hogy mérget itat ma velem már ő meg ajánlá
 Hozzá tévém, hogy Szaladás által lehet erről
 Tenni tsak, és mivel énnékem nem volt kibé bízni
 Még maga ígéré Szolgálatját, neki bíztat
 Úgy, hogy nem féltem többé el hagyni Házzamat
 És ez Atyám ötsét, hanem öt nyomba követtem.
 El jön az Écczaka rendi felett fel hozta setétes
 Fellegi közt és minket be fede drága Homálllyal.
 Csak két szolgáltók jöttek nyomainkba, kiket Bal:
 Sorsom részesivé választék volt ki magamnak.
 Sírva tekinték vissza atyám Hajlékára, és bé
 Nem tölt a' Szemem el maradott kedvelte Hazámmal –
 Mintt a Gállya, ha bátorságos partja közül a'
 Nagy Zivatar ki ragadja, Szemem s' Elmém Haza lévén
 Viszsa felé fordúlva nem önkéntt menttem elébbre.
 Mind éjjel mind nappal ollyas Tájékba bollyongánk
 Hol leg kisebb Emberi nyom sem látta. Sokára [?]
 Országomnak szélibe egy[gy] Vár tűne Szemembe
 Milly az Arontes Vára, azé ki nekem segedelmet
 Nyújt vala, e' veszedelmemből ki ragadni akarvann
 E' Hite Szegte, mihellyt Fülíbenn mentt a' mi Szökéstünk
 És hogy alám ásott álnok vermét ki kerültem,
 Nagy dühösenn mind a' kettőnk ellen ki kel, és ránk
 Kente Gonoszságát, melyet maga végeze rólam.
 Azt hirdette hogy én az Arontest holmi ajándék
 Némüvel arra vevém titkonn, hogy mérget ereszszen
 A' Poharába, hogy így ő el veszénn ne lehetne
 Senki is, a' kitől én tarthatnék, s' a' Szeretóm sok
 Száz meg ezer lévén a' rút Bujaságba merüljek.
 Ah! a' mennyei Tűz inkább ízekre repeszen
 Mintt sem hogy Szent Illendőség tőled el áljak.
 Fáj az igaz, hogy Gazdagságomat éhezi, és úgy
 Szomjúhozza az ártatlan Vérem, de ezéknél
 Még nehezebb hogy tiszta személyembenn akar egy meg
 Tértezterve levő Pajkost a' Csalfa keresni.
 Így tatarázta Hazugsággal gonosz Indulatit, mertt
 Félt a néptől, hogy kételkedvén[n ?] az Igasság
 Vólta felől, ne talám a' védelmemre fel áljon.

És noha Székembenn üll már, s' Fejibenn Koronája
 Még is azért üldöz, s' boszszont e' durva Kegyetlen.
 Azzal ijeszti Arontest, hogy ha magától elől nem
 Állana a' Rabságra, tehát Kastélyára szórja
 A' Tüzeit, s' azt majd annak Hamujába takarja.
 És nekem a' velem együtt Tartókkal Hadat, és egy[gy]
 Rút ki esésü Halált izen, azt mondván, hogy ez által
 A' motskot le törüli magáról, azomba Királyi
 Régi Ditsósságát kívánna vissza szerezni,
 Mellytől én fosztottam volna meg azt. De bizonynal
 Ő oda néz tsak, hogy Birodalmából ki ne essen
 A' mély én rám néz, s' a' mellybe tsak úgy lesz erős, ha
 Engemet a' végső veszedelmek Gödribe dönthet.
 És igaz is, hogy ez így fog meg történi, mikéntt e'
 Roszsz Ember fel tette magába. Ezen Haragot mély
 Egy[gy] könnyenn le nem ül a' Vérem fogja talám el
 Óltani, hogy ha te mostann annak elébe nem állasz.
 Kérlek azért Fejedelmem tégedet e' Szemeimből
 Görgedező Könnyekre, mikor velek öntözöm a' te
 Lábadat és e' Lábura is a' mellyel le tapodni
 A' Dölyföst, és a' Hite Szegettét tarttya szokásod.
 És a' Kézre is a' mélyel Szolgáll [?] az Igaznak
 A' néped Diadamára és a' Templomaidnak
 Szenttségekre is, a' mellyek védelme valál s' vagy.
 Kérlek, mertt teheted, tellyesítsd Kéréseimet, tartsd
 Irgalmadból az Életemet, s' a' Birtokimat meg.
 Úgy de ne tsak könyörülj, hanem a' mellett igaz is légy
 És egyenes te kit a' Mennyország tett az Igasság
 Kívánójává, és azt teszed a' mit akarsz, mostt
 Életemet meg tarthatod, és Országomat által
 Ígérem teneked, ha te azt Kezeimre kerítted.
 Tíz fő Rendü Vitézt adj a' nagy számú seregből
 Csak mellém, azok engemet országomba tehetnek,

*

Mertt a' Nép én hozzám Hív, és a' kik Atyámnak
 Bóldog napjaibann voltak régente Baráti,
 Egy a' Fő Rendek közül a' kire a' Kapu őrzés
 Bízva van azt ígerte nekem, hogy bé fog eresztzni
 S' Szinte Király Palotájáig maga el vezet Éjjel
 Azt mondván[n ?] hogy tőled akarmíly kis seregets két
 Kérnék, mert ahhoz jobbann bízik valamennyi
 Fegyvereseknél, annyi tekintetbenn van előtte
 A' te neved már, s' a' te Vitézid Fegyvere. Ezzel
 El halgat, s' vár a' Feleletre, de úgy szedi egybe
 Rendbe magát, hogy halgatván is szólla, könyörge.
 A' Godofrédnak kétséges Szívébe sok ötlük

És soha nem tudhatta mibenn állította magát meg.
 Tart a' Csalfa Pogány Fortélytól, s' a' ki az Istent
 Nem hiszi, nem bízik Hitihez, más részről el olvad
 Csak nem Szívibe a' Nemes [...]attya miatt. De
 Nem tsak ez a' Jó Szívűség bízattya, hanem még
 A' Haszon is hogy az Ármídát vegye a' Kegyelembe.
 Merre ha Damascust ő bírná, fel nyitna előtte
 Minden utat, s' a' Czeljét könnyebb móddal el érné.
 E' mellett Pénzel, Fegyverrel, Egyiptomi és más
 Ellenségei ellen nyújthatná segedelmét
 Míg ő Földre vetett Szemmel forogtat Eszébe
 Egy[gy]et mástt, Armída szemét el nem veszi róla,
 Jól rá néz, mozdulásit vizsgálja, de késvénn
 Egy kitsit a' Felelet, fél és sóhajtozik. Ekkor
 A' Godofréd szép nyájassann meg szóllal. Azomba
 Meg tagadá a' kértt segedelmet tőle ugyan tsak,
 Hogy ha mi úgymond Fegyvereinkel nem tsupa ólly Szent
 Czelra sietnének mostt, a' mellyre az Isten akart el
 Küldeni, méltánn vethetnéd bennünk Bizodalmad.
 S' Nem tsak meg szánnánk, de segíttnénk is, hanem a' míg
 A' nyomatott Várost fel nem szabadíttyuk egészszen
 A' nyereségünkben akadályt nem vólna Igasság
 Tenni erőnk el gyengítettésével seregünkbe.
 Mindazonáltal ajánlom, légyen az én Hírem erre
 Zálogul, és te hihedd bátrann, mihelyett ezek a' Szent
 Istenről szeretett Rab Kőfalak ostrom alól ki
 Vétetnek, leg főbb Gondunk | [beszúrva:] a' | leszsz, hogy az a' mit
 Kérsz, meg adódjon, s' országodbann vissza tetessél.
 Mostt könyörölni Kegyességünknek is ellene lenne
 Hátrébb vetvénn Isten Dolgait érted ilyenképp.
 Eztt halvánn Ármída szemét le sütötte, darab fa
 Módra alá néz egy[gy] ideig, majd meg fel emelte
 Könyvessenn, s' Testének igazgatvánn zokogásit
 Minden mozdulásihoz, ily Panaszokra fakad ki:
 Óh! nyomorultt nyavallyás Fejem! óh! végzett e' az Ég hát
 másrol ilyen keserűnn, hogy elébb változzon el egybe
 A' Termeszet, [!] mintt sem az én Búm múlna el. Óh! már
 Vége reményemnek mindenbe, hijába kesergem
 Nem fog az Emberi Szívenn látom semmi könyörgés.
 Várjak e' már egy[gy] durva Tyrannustól könyörölő
 S' Jó Szívet, ha te nem hajlottál a' Szavaimra?
 Téged ugyan nem vádollok, hogy meg tagadád e'
 Kis segedelmet mostt tőlem, de az Ég oka, ötet
 Vádolom, ő nyilván ki Keményyé tette ma Szíved.
 Nem te Uram! nem ollyan Jóságod néked<...>az én Bal
 Sorsom az, a' mi okozza, hogy én ne vegyek segedelmet.

Óh! te kegyetlen sors! hajtsd egyszer végre Halálos
 Végzésed, vágd e' gyűlölt Élted Fonalát el.
 Óh! nem elég, hogy drága szüléimtől el esém még
 Rósa korombba, az országomból akarsz e' ki verni? [vetni ?]
 S' áldozatúl a' Gyilkos Késnek elébe vitetni?
 A' Vallás, meg az Illendőség tiltja további
 Itt maradásom. Jaj! de hová fussak? hova rejtsem
 El magam? és mitsodás menedékbe lehet maradás e'
 Durva Tyrannus előtt? nints óly Zár, a' mi előtte
 Fel nem nyílna az Ég s' Föld közt. De miért vonom én tsak
 Mostt az Időt. Ha Halál jön szemközt, mit kerülöm tsak
 Hasztalanúl? no tehát megyek i[s] Kezeimmel elébe.
 Itt el halgat, s' úgy láttzik valamilly nemesenn meg
 Indulás tüzesítté fel, meg fordul, akarvánn
 Menni szomorkodik, a' járása azomba negédes.
 A' Bánattal elegy Harag a' szemiből ki fatsar sok
 Könnyet, mellyek alá gördültökbenn tsupa Gyöngy, és
 Kristállynak láttznak, szép orcájánn le folyó Csepp
 Mintt a' tiszta feje pirosalló Drága Virág, milly
 Reggeli Harmattól nedves, mikor a' lebegő szél
 Fúvására be zártt Kebelét fel nyittya hasadtánn
 A' Hajnalnak s' a' millyet látvánn Aurora
 Meg szeret, és kívántsinn a' Haja Fürttyire fűzi.
 E Kristály Vizek, a' mellyeknek Cseppjei annak
 Szép nyaka, és meljét szebbé tették vala, sok száz
 És ezereknek szívekbenn Tűz módra hevítettnek.
 Óh! tsuda tévő egy[gy] szerelem! melly még Tűzket hoz
 Könny Potyogásokból, és szívet gyújt Vizek által.
 Úgy van erősebb ő, mintt a' Természet örökké,
 És Ármída segítségére magát is előzi.
 E' Színlett Keserűség mostt ki tsafartt sok igaz Könny
 Cseppet sok szemiből, és a' szintén neki fásúlt
 Szíveket is majd tsak nem lágyította Viaszszá.
 Együtt gyötrettetnek véle, magokba dohognak
 Együtt ekképpenn: Ha Godofréd mostt könnyörülni
 Nem tud, az álpei Kősziklánn lehetett születése
 Vagy fene Tigriseket szopa, vagy valamilly lotsogó Hab
 Adtta Jeges Tengerbe Világra ki. Óh! te kegyetlen!
 A' ki ilyen szépséget még epekedni <meg> engedsz.
 Ekkor Eustas, a' kibe a' Szerelem Tüze ége
 Leg hevesebbenn, míg egyebek zúgnak, vagy egészszenn
 Halgatnának, előre jön, és így szólla merészenn:
 Kedves Bátyám! Fő Fejedelmünk! álhatatos vagy
 Rendi felett és szándékodba ha ennyi Ezernek
 Sem hajtaszsz kívánságára, nem azt akarom mostt
 Mondani én, hogy azok hagy[gy]ák el Táborodat, kik

Tartoznának alattok lévőikre vigyázni,
 S' Szükség van rájok, hanem a' kik, mintt mi, tsak önkéntt
 Szolgálnak téged, kiket a' szorosabb kötelesség
 Nem tartóztat, s' nints bizonyos Tárgy bízva reájok.
 Effélekből [!] választhattt Tízet ki, Kik a' le=
 Nyomta Igasságot védelmezzék Kezeikkel.
 Nem mond Istenről mindjártt azzal le az a' ki
 Ártatlan Szűzet veszen óltalmának alája.
 És ha Haszon nem vólna alatta is, a' mi pedig tsak
 Lenne talám, de az aszszonokonn rendünk könyörülni
 Tartozik. Ah! ne legyen soha is, hogy Francia vagy más
 Országbann, hol Betsbe vagyon még a' Hadi Törvény
 Azt mondhasák, hogy mi tsak a' veszedelmeket, és a'
 Fáratságot kívántuk mellőzni, nem advánn
 Illy igaz, és szív indítottó szónak Hellyet, inkább
 A' Sisakom, Kardom, Pánczélom mind le teszem, hogy
 Sem méltatlan legyen Fegyver az oldalomonn, vagy
 A' Bajnok nevet ekképpenn Híjába viseljem.
 Így szólt ő, s' az egész rend e' részben vele egy[gy]et
 Értvénn nagy Lármával jóvá hagyta Tanátsát
 És körül álvánn a' Fejedelmet mind könyörögnek.
 Engedek, így szóll erre Godofréd, rá veszen a' köz=
 Kívánságtok, nyerje meg a' mit kér, nem az én, de
 A' ti önön Kérésetek és Szavatokra. De még is
 Hogyha tekintete vólna Beszédemnek, tsak ez egy[gy]re
 Kérnélek, hagynátok alább ezen Indulatokkal.
 Eztt mondá tsak s' már ez gyúltt szíveknek elég vóltt.
 Óh! mit nem tehet egy[gy] szép aszszonynak zokogása
 És Szerelem nyelvéről folyt méz ízü Beszéde.
 Ennek arany Láncz függ ragyogó ajakárol egészszenn
 Milly tettzése szeréntt kötöz és fog szíveket. Eustás
 Viszsa katsintvánn Ármídát, szüntesse meg úgymond
 A' Szép Szűz a' Fájdalmát, kívántt segedelmet
 Kap tőlünk kis Időnn. Ármída ezekre Homállyal
 Bé vontt sugárit [súgárit ?] szeminek ki derítti, törűli
 Bánatos orczáját Szép Fátyola kellemetesség
 Úl ábrázattyán mosollyogva; gyönyörködik annak
 Minden szívet bájólt szépségebe az Ég is
 Szép Csapodár Hangel köszöné a' nyerte Kegyelmet.
 Fentt marad úgymond ő ennek nagy Híre örökké
 S' Én meg nem szűnöm mindég szívembe viselni,
 És a' mit rebegő nyelvonn ki nem adhata, néma
 Ékessenszóllással esett a' Testinek illő
 Mozdulása, s' olyan mesterséggel fedezé el
 Fortélyát, hogy semmit sem lehetett gyanakodni.
 Látvánn azt Ármída, hogy álnoksága ugyan tsak

Kedve szeréntt megy elébb, fel tette magába hogy a' míg
 Holmi ollyas nem jönne belé, tsak végire hajtya
 Többet akar szépsége, magátviselésivel érne
 Mintt Médea vagy a' Cirché [?] Babonáival és a'
 Síreni Hangal kíván álmat [?] eresztetni még a'
 Leg vgyázóbb szívre is. Ismeg elől veszi minden
 Aszszonyi Mesterségét hogy Hálóba keríttsen
 Újj szeretőket, azértt nem minden[...] nem is éppenn
 Mindenikéhez azon, hanem a' mintt hozza magával
 Azt az Idő, úgy változik, olykor tiszta szemérem
 Úl ajakánn, és néha ide s' tova néz vigyorogva.
 Ezt fel gyújtja, amazt zabolájánn tarttya, ha láttya
 Hogy vagy igen lassú, vagy igen Heves a' szerelemben.
 Hogy ha gyanúst veszen észre mosollygánn [hiányzik egy szó !] szemibenn vag [!]
 Így a' Félelmes kívánságokba erőtt, a'
 Kétségesbe reményt öntvénn, támaszt szerelemnek
 Óhajtásait, és a' félelmébe fagyossá
 Váltt szívét teszi lassankéntt olvadni valóvá
 És kiket általa a' szerelem már annyira vakká
 Tett, hogy az Illendőségenn túl lépnek, azoktól
 Szép szemeit, s' kedves szavait kémélli, beléjek
 Öntvénn Tiszteletet, s' Félelmet, azomba ha ránczba
 Szedve van is kis homloka, arról holmi kegyesség
 Színe ragyog, hogy az a' ki ugyan [! ugyan lenne pontos] félő is de reményét
 El ne veszítse azértt, s' ő mennél többre negédes
 Meg annál inkább lobban fel eránta szerelmek.
 Néha magánosságot akar már minttha ugyan ki
 Önteni kívánná szívének buslakodásit,
 Gyakrann könny csordúl szemiből, de le törli titokba
 Illy mesterséggel sokakat sírásra fakasztott
 Némilly együgyü Lelkek szívét sebesíttvénn
 Szánakodás Tüzebenn edzett szerelem nyila által
 Néha pedég bús Gondjait el vetvénn valamintt ha
 Újj Bizodalmakat érzene szívébenn, ki derültt, és
 Vidám orczával fordul szeretői felé, és
 Mennyei módra mosollygó két szeminek ragyogása
 Mintt valamilly kettős nap egészszenn átt hat az agság
 Sűrű Fellegeinn mellyel környül vala véve.
 Míg illy kedvessenn mosollyog, s' szájából is édes
 Hangot ereszt, és kettős édességgel egészszenn
 Érzékenységek le iratvánn rántja ki mintegy
 Szíveket a' Katonák mellyéből ilyen gyönyörűség
 Nem lévén még esmeretes minnyájok előtt. Óh!
 Jaj! te kegyetlen vak szerelem! mind egy[gy]re Halálos
 Orvosságod, okozta sebed, mind egy[gy]re ki végzők
 Általad osztogatott méz, s' mérgeid. Illy szövevényes

Eszközök által, mintt a' Félelem, a' Bizodalmak,
 A' nevetés, sírás, Hideg, és Meleg, üthet ez aszszony
 Mestersége ki jól, így jáczodttatja Vitézit
 A' tettzése szeréntt, s' ha alattombann, s' remegés közt
 Adná egy vagy más szerelem Gyötrelme Jelét ő
 Járatlannak tetteti a' szerelembe magát és
 Úgy tesz, mintha nem is tudná mire megy szavok, av[v ?]agy
 A' szemeit le eresztvénn mintt afféle szemérmes
 Illendőség Fátyolival be takarja magát, s' úgy
 Láttzik, mintha virított Rósák egy Eleven színt
 Fednének piros orcáján[n ?], mintt a' Hasadásba
 Lévo Hajnal olyan volt ábrázattya ilyenkor,
 Tiszta szemérme pirossaival Haragok vegyesülvénn
 És, ha ki Gerjedezésit akarta fedezni fel, azt ő
 <Esz...> Eszre [!] vevénn kerülé, s' el búva előlle <...> Beszédbe
 Indúlt vóltt vele néha, de ismét abba hagyá, s' úgy
 Csábítottvánn végtére reménység nélkül el esve
 Hagy[gy]a magának fáradttann; a' meg szomorodva
 Ballag Háza felé, mintt a Puskás ha nap <es...g> estig
 Kísérgetvénn, estve felé téveszti vadát el.
 E' mesterségek vóltak, millyekkel el ejtvénn
 Őket lábokról, szerelem Békóiba verte.
 Hát csuda már e' ha Hercules, a' Théséus [! Théséus lenne pontos] Acchylles [!]
 Lettenek a' szerelem prédái, mikor szerelembe
 Estenek a' Jésus mellett Fegyvertt ragadók is.

raptim Anno 1805 die 22^a Juny

•
 A fordítás kéziratának átírásában és ellenőrzésében többen közreműködtek az ELTE Bölcsészettudományi Karának szövegkiadói szemináriumán; úgy mint Bretz Annamária, Füleki Ádám, Vincze Ferenc, és azok, akik a korábbi Tasso-töredékek magyar fordításait gondozták.

SZILÁGYI FERENC

Versek

SMS Csokonainak a XXI. századból

*„Írok a XX-dik vagy XXI-dik századnak,
annak a kornak, amelyben a magyar
vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmi sem...”*

Az Igazán semmink némult Tihanyábul esengve
hívjuk szép hitetőd: a tunya, csalfa Reményt;
mert hörgünk, hebegünk Európa hűlő szive táján –
nélkülünk Te sem élsz – s hogyha Remény se: mi lesz?!

Wass Albert emlékére

Posztumusz alternatív Kossuth-díja odátéltetése alkalmával

Elvették hegyeid – s Te magad lettél a havas csúcs:
fénylő szép Retyezát lomha lapály fölibe,
honnét tiszta a szó: a fenyőkürt altja borong fel
szódból – rája riad a hegyi székely, a túl
vándorlott csángó s a magyar, lassú vize partján...
Kell, hogy felnézzünk: Kőrösinek ahogyan
Dardzsilingben, a brit temetőben, honi diófás
Sírjára, amelyen Mount Everest csucsá áll,
Széchenyi lelkével: „Nem pénz- s nem hatalomvágy
nemzetek őre: de az öntagadás meg a hit
a zárandoki hit, mely vas-s, hű kőakarattal
tör fel a csúcsra s leszen Csúcs maga, honja felett”.

MARTOS JÓZSEFNÉ

Emléktáblánk előtt Kufsteinben

Október 6 – Kufstein

Egy naptári nap és egy osztrák városnév. Idegen számára két, egymástól független jelentésű szó. Nekünk, magyaroknak azonban gyászos tartalmat hordozó, nagyon is egygyé forrt fogalom. Összekötő kapocs: a kegyetlen megtorlás. Jelentése: kivégzés, várfogság, börtön, földönfutóvá tétel. Lelki szemeink előtt az aradi 13 vértanú mögött ott sorakozik a sok-sok, életétől megfosztott magyar szabadsághős, és ott menetelnek rabláncra fűzve a „kegyelemből csak” várfogságra ítélt elődeink is. Azok, akiknek kezébe kardot vagy tollat adott az elnyomó Habsburg politika elleni tiltakozás. Ezért indult útnak a XVIII. és XIX. században az Osztrák-Magyar Monarchia különböző területein levő börtönökbe az elítélt magyarok szinte végeláthatatlan sora.

A börtönök között a kufsteini várbörtön vált leghíresebbé. E hírhedt *Császártorony* „lakója” volt Kazinczy Ferenc is, amit ő maga is bizonyít *Fogságom naplójában*:

FRANC. KAZINCZY

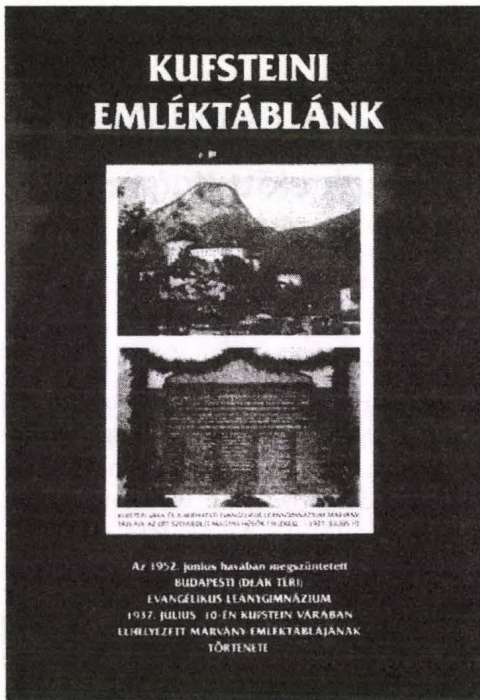
HUNGARUS

a VI. Jul. 1799 ad 30 Junii 1800

A Császártorony félelmetes várbörtön jellege az 1860-as évek vége felé, idő multával lassan átalakult helytörténeti-, illetve börtönmúzeummá.

A magyar történelemből és irodalomból jól ismervén a vár szomorú magyar vonatkozásait, 1936 nyarán a Budapesti Evangélikus Leánygimnázium két kiváló tanára: Jesszenszky Ilona és dr. Zelenka Margit felkereste a kufsteini börtönmúzeumot. Szomorúan észlelték, hogy az egykor ott sínylődő magyar politikai foglyokra semmi jel sem emlékeztet. Lesújtó tapasztalásuk hatására megérlelődött bennük a gondolat, hogy az iskolájukban működő SZEMBE (Szép Magyarsággal Beszélők Egyesülete) segítségével legalább a két nagyszerű nőnevelő: gr. Teleki Blanka és Leövey Klára szenvedésének helyét emléktáblával jelölik meg.

A táblaállítás gondolatát mind a tantestület, mind a tanulóifjúság nagy lelkesedéssel fogadta, s a SZEMBE segítségével elindult a szervező munka. Ennek eredményeképpen az 1936/37-es tanév végére elkészült a Lux Elek tervezte, 6,5 mázsás, 220x165 cm nagyságú, 94 nevet felsoroló, pizskei vörösmárvány emléktábla, melyet 1937. július 10-én műsoros ünnepség keretében adott át Kufstein vezetőségének a szabadságszerető tiroli lakosság által szívesen fogadott 42 tagú magyar küldöttség. A falba épített emléktábla ma is látható a Császártorony (Kaiserturm) cellasorának előterében. Kívánatos lenne, ha minél több magyar turista keresné fel hazánk történelmének e tanújelét!

A 2002-BEN MEGJELENT KÖNYV ELSŐ ÉS HÁTSÓ BORÍTÓJA

Az út a gondolattól a megvalósulásig nem volt zökkenőmentes. A *miértre* és a *hogyanra* ad választ a közelmúltban A/4-es formátumban megjelent, eredeti dokumentumok alapján összeállított táblatörténet.¹

Az emléktábla nyomában

2000. május 29-én, hétfőn személyesen is találkozhattam kufsteini emléktáblánkkal.

Ezt némi levelezés előzte meg, mert szerettem volna tudni, hogy mi lett a tábla és az iskola által összeállított Emlékkönyv sorsa. 1997. április 8-án ajánlott levélben kerestem meg a kufsteini vármúzeum igazgatóságát, érdeklődve az emléktábla és az emlékkönyv hogy-, illetve hollétéről. Választ nem kaptam. Szerencsémre 1998 tavaszán az Evangélikus Országos Levéltárban talákoztam dr. Karl Schwarz bécsi professzorral, aki nálunk tartózkodott Mária Dorottya főhercegasszonyra vonatkozó adatgyűjtés szándékával. Én ekkor átnyújtottam neki Haubner Máté evangélikus szuperintendens emlékkönyvbeli lapjának másolatát, amin ez áll: „6 évi várfogságra ítéltetett, melyből közel 2 évet Kufsteinben ki is töltött. Magas állású pártfogói, (köztük Dorottya főhercegasszony) két év múlva kegyelmet eszközöltek ki számára”. Kapóra jött, hogy a professzornak elpanaszol-

¹ *Kufsteini emléktáblánk*. Az 1952. június havában megszüntetett Budapesti (Deák téri) Evangélikus Leánygimnázium 1937. július 10-én Kufstein várában elhelyezett márvány-emléktáblájának története. Összeállította dr. Martos Józsefné Sztrokay Piroska, az iskola volt tanára. Bp., 2002. A könyv megvásárolható Budapesten az Evangélikus Könyvesboltban (Üllői út 24.) és a Huszár Gál Könyvesboltban (Deák Ferenc tér 4).

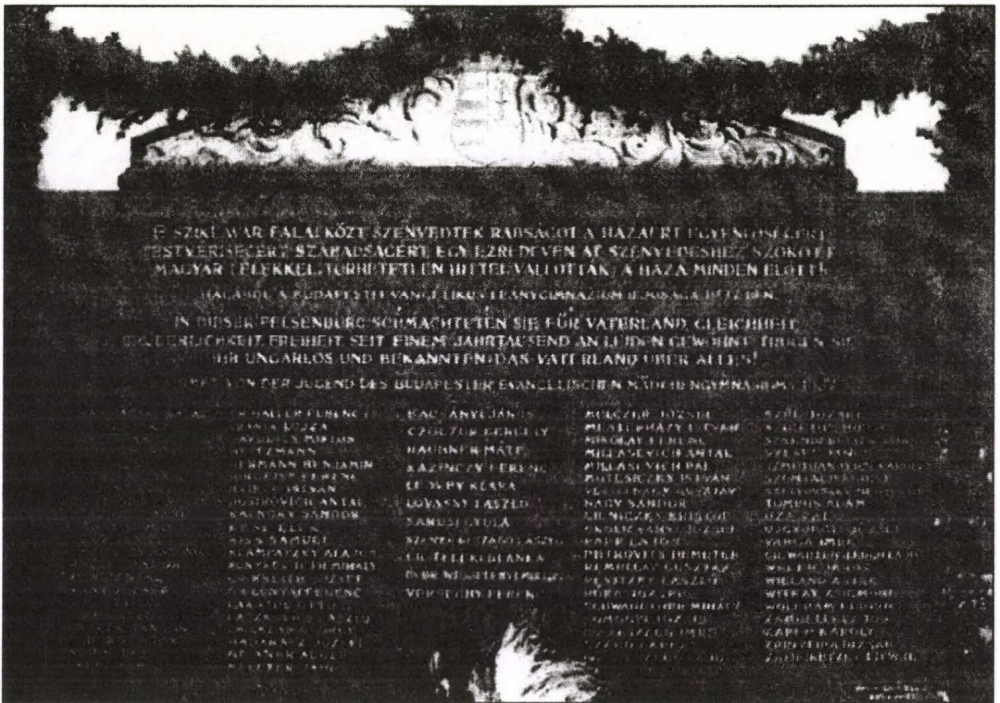
KUFSTEIN, 1703

jam Kufsteinbe küldött levelem válasz nélkül hagyását. Ő megígérte, hogy utánajár a dolognak. Az eredmény: 1998. április 8-i keltezésű levelében Hugo Oberkofler múzeumigazgató igazolja táblánk meglétét, de az Emlékkönyvről nincs tudomása. Egyben elnézést kér, amiért nem tud kielégítő választ adni, ugyanis az előző évben váratlanul elhunyt elődjének munkakörébe még nem volt ideje teljesen bedolgoznia magát.

2000 áprilisában, 85. születésnapomon, fiamék azzal az örömhírral leptek meg, hogy magukkal visznek ausztriai turistaüdülésre, éspedig Kufstein közelébe. Amikor indulásunk időpontja biztossá vált, az Evangélikus Országos Levéltár igazgatójával, Czenthe Miklóssal levelet írtunk Oberkofler igazgatónak, jelezve, hogy szeretném az Ausztriában töltendő időm alatt emléktáblánkat megtekinteni, s egyben kértük a helynek és időpontnak megjelölését, amikoris én őt személyesen felkereshetném. Válasz azonban csak nem akart érkezni. Indulásom előtt két nappal Czenthe Miklós telefonon hívta fel Oberkoflert. A beszélgetés lényege: a Császártorony engemet elsősorban is érdeklő legfelső szintje, a cellasor a várban folyó felújítási munkálatok miatt most zárva van, ezért én Kufsteinbe érkezésem után hívjam fel őt telefonon. Czenthe Miklóssal megbeszéltük, hogy az emléktáblára vonatkozó német nyelvű dokumentummásolatokból néhányat magammal viszek „ajándékkul”.

Kufsteinben

2000. május 27-én, szombaton Linz–Salzburg–Rosenheim útvonalon 16 óraker érkezünk Kufsteinbe. Elég korán ahhoz, hogy mindjárt az első napon ismerkedő sétát tehesünk a városban. Felkerestük a beszámolómban említett helyeket: az erdő alján levő Kienbergklamm Hotelt, a Hofer-szobrot, a Hofer Szállót, a vár környékét, a feljutás lehetőségét stb. Majd kocsiba szállva tovább haladtunk délnek. Szálláshelyünkre, az 1200 m magasan levő

A KUFSTEINI MAGYAR ÁLDOZATOK EMLÉKTÁBLÁJA

Oberaubá 17 órakor érkezünk. Másnap, május 28-án, vasárnap *Innsbruck*-ba kocsizunk. Ezt az utunkat a többitől eltérően megemlítem, mert számomra különleges élményt jelentett. A szabadságáért sokszor harcoló tiroli nép nemzeti ünnepnapja volt ez a nap. A valamikor is volt tiroli honvédő alakulatok képviselői vonultak fel szinte végeláthatatlan sorokban. Soha nem gondoltam volna, hogy az ún. „tiroli viselet” csak egy nagy vonalakban meghatározó szóhasználat. Ahány alakulat, annyiféle szín- és díszítőelem-kombináció kalapon, ruhán, lábbelin. Aggastyánoktól az egészen fiatal fiúkig illő fegyelemmel, méltóságteljesen vonultak zászlóik alatt, rézfúvós zenekarok hangjaira. Nem hiányoztak a markotányosnők sem, oldalukon a „felmelegítő” italos hordócskával. A hatalmas nézősereg lelkes tapsal kísérte a büszkén vonulókat.

Május 29-én, hétfőn már ismerős „terep” volt számunkra a barátságos arcú *Kufstein*. A Festungs- und Heimatmuseum a várban van, tehát odamentünk. A vár alsó udvarán, az ún. Neuhofban egy „illetékestől” megtudtuk, hogy Oberkofler igazgató foglalkozására nézve tanár, jelenleg is tanít, de három órára odajön hozzánk találkozóra. Ekkor 11 óra lévén, bőven volt időnk a múzeumegyüttes nyitva tartó részének megtekintésére. Jegyet váltottunk (fejenként 130 schilling, forintban 2600), lifttel felmentünk, bebarangoltuk a vár bejárható egész területét, múzeumi részét. Lefelé a Kazinczy által említett, sziklába vajt lépcsősoron jutottunk vissza a vár alsó udvarára. Kazinczy írja: „a várba négyszázötvenkét grádics viszen, ha jól jegyzé meg Szuljovszky”. Én nem számláltam meg! Egyébként itt, az alsó udvaron van a világ első szabadtéri orgonájának, a Heldenorgelnek klaviatúrája. Az 1937-ben készült cso-

portkép háttérében a klaviatúrát magába foglaló házikón jól látható az írás: „Heldenorgel”. Az orgona sípjai a kb. 80 méterrel magasabban levő Bürgerturmban vannak. Itt az udvaron padok sorakoznak, melyeken ülve július és augusztus hónapban naponta hallgathatnak orgonajátékot az odalátogatók, mint ahogyan iskolánk táblaküldöttsége is gyönyörködve hallgatta 1937. július 11-én a tiszteletükre felhangzó magyar Himnusz és Szózat hangjait. Mi májusban voltunk ott, így orgonajáték élvezetében nem részesülhettünk.

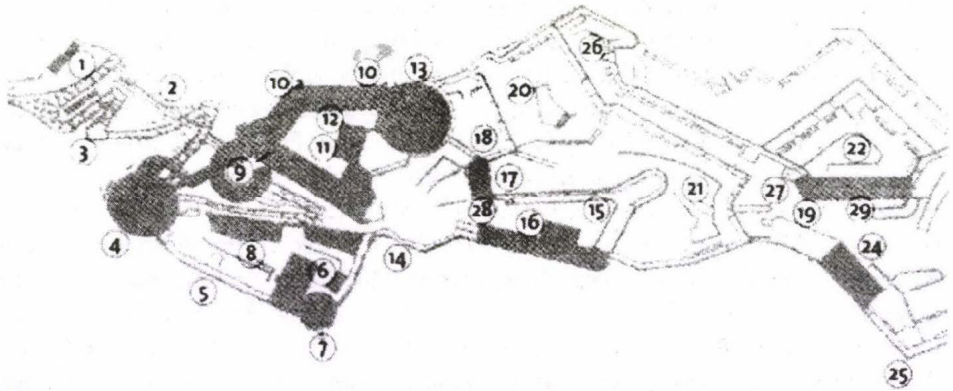
Három óra előtt pár perccel megérkezett hozzánk a fiatal Hugo Oberkofler, s immár „gratis” kísért fel bennünket. Először a szép, korabeli bútorokkal berendezett „tanácskozó terem”-be vitt, ahol a gyönyörű, nagy, faragott asztalt körülülve „tanácskoztuk” meg mi is mondanivalónkat, s adtam át neki a magammal vitt iratmáásokat. Ezután egy kis idegenvezetés következett. A heimatmuseumi részben (ahol mi már jártunk) szíves vendéglátása jeléül a zsinórral elzárt tiroli parasztszobába, majd a „füstös konyhá”-ba tessélt be bennünket, s ott leültetve a szó szoros értelmében kézzel foghatóan ismertette a különböző eszközöket, berendezési tárgyakat, trefásan mentegetőzve, amiért nem kínálhatja meg illusztris vendégeit, minket, itallal, de hát a falitékában levő üveg tartalmát az elődök már elfogyasztották.

Ezután mentünk fel egy nagyon keskeny kőlépcsőzeten utunk tulajdonképpeni céljának színterére, a Császártorony legfelső emeletén levő cellákhoz. Kazinczynál hívebben nem is lehetne leírni a helyszínt: *„a status foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely tizenhárom rekeszket foglal magában. A dachstuhl (oszlop, mely a fedel közepét tartja) oly vastag, hogy három ember összefogott kézzel nehezen ölelhetné körül. Ez körül fut el a folyosó. Minden két szobának egy pitvara van. A szoba alacsony, az ablak nagyocska, s a párkányát elérheti a térd. Az ablak falában nem csak vasrúd, hanem drótból font rostély is. A szoba ajtaja s a parányi kemence egészen elfogják a négy fal egyikét. (Itt báró Wesselényi nro. 7. lakott, talán ötödfél esztendeig, egy püspök és egy zsidó közt – nro. 13. Maret; nro. 12. Bacsányi 1795-ben, s e kettő beszélgette egymással.) A szoba ajtaja belülről vas pléhhel vala bevonva, s azon egy ablaklyuk, de amelyet kívülről mindég zárva tartottak. Holmit ezen adának be, mert az ajtó csak szombaton nyitattott meg a kapitány jelenlétében, míg a borbély a szenvedőt megborotválá, s a gyomorszék kiürítettet.”*² Persze, ma derűsebb kép fogad, mint amilyen akkortájt lehetett, amikor az elélt magyar hazafiak rabláncra fűzve vonszolták fel magukat ide.

A körfolyosó fehérre meszelt falába beépítve az „előre megállapított helyen” van – ahogy az 1937-es beszámoló említi – emléktáblánk ma is. Tőle balra Tapolca város 1965-ben elhelyezett, közepes nagyságú Batsányi János emléktáblája, jobbra pedig a lengyel hazafiaké. A Petőfi Irodalmi Múzeum által 1968-ban berendezett emlékszoba most nem volt látható, anyagát a helyreállítási munkálatok idejére biztonságos helyre szállították. Viszont a valamikor 13-assal jelölt cella falán ott díszleg az osztrák idegenvezetők nagy produkciója, a betyár Rózsa Sándor olajportréja. A cella ablaka a festményen bal oldalon van, a valóságban a jobb oldalon. Ezeknek megtekintése 20 schillingbe kerül.

Visszatérve emléktáblánkra... Némi csalódást éreztem, mert a magyar címeres timpanon most nem fehér, mint eredetileg volt, a feliratot pedig csak nagy nehezen tudtuk kibe-

² Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Bp., 1986. 96

A KUFSTEINI ERŐDÍTMÉNY ALAPRAJZA

1: Főbejárat; 4: Bürgerturm, az orgonasípok; 6: a mély kút; 10: a honismereti és börtönmúzeum; 12: várkáporna; 13: a Kaiserturm a börtöncellákkal, 16: löportorony; 23: Josefsburg, belső udvar, kazamaták; 28: a sziklafolyosó

tűzni. Igazat kell adnom Szépfalusy István bécsi evangélikus lelkésznek, aki 1977. június 4-i levelében – beszámolva az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Baráti Társasága által kezdeményezett felújítási munkák befejezéséről – így értesít: „Olvashatóbb lett volna, ha nem aranyoztatjuk újra a betűket, hanem egyszerűen feketében újítatjuk meg.” Ma sem értem... Ha a korabeli felvételeken jól olvasható az aranybetűs szöveg, ma miért nem? Lehet, hogy 1977-es felújítása alkalmával a tábla valamiféle világosabbá tétele történt, aminek következtében a vörösmárvány–aranybetű kontraszt megváltozott?

Miközben ezen meditatáltam, rádöbentem arra, hogy tudatlanságból, tapasztalatlanságból, akaratlanul én is ugyanebbe a hibába estem. Ugyanis a magunkkal vitt kis babékoszorú nemzetiszín szalagjának aranybetűs felirata: „Az Emléktáblaállító Budapesti Evangélikus Leánygimnázium volt tanárai és tanulói 2000.” beleolvadt a szalag színeibe, alig olvasható. Kár! Ma már okosabb lennék! Eső után...

Kampók híján a földre tettem kis koszorúnkat.

Szomorú utóirat:

Fényképeket nem készíthettünk, mert kifelé menet csak valahol az országhatár környékén döbbentünk arra: a fényképezőgépet otthon felejtettük. PONT.

A KUFSTEINI VÁR
CSÁSÁR-TORNYA
MAI KÉPESLAPON

A KUFSTEINI EMLÉKTÁBLÁN SZEREPLŐK NÉVSORA

(sz = szabadságharc)

(M = Martinovics)

1. Sikabonyi Angyal Antal sz
2. Bacsányi János M
3. Baranyai Mihály M
4. Bárdy István sz
5. br. Behmelburg (osztrák katonatiszt, Kazinczy naplójában szerepel, a francia forradalom iránti rajongása miatt bűnhődött)
6. Beke Dénes sz
7. Benedek Lajos sz
8. Beniczky Lajos sz
9. Benő István sz
10. Berzsényi Lénárd sz
11. Bisztray Károly sz
12. Boczkó Dániel sz
13. Bohus-Szögyény (Szögyén) Antónia (nem volt fogoly. Az elítélt szabadsághősök érdekében kifejezett áldozatos és veszélyes tevékenysége iránti hála jeléül)
14. Borbély Sándor sz
15. Carowe Antal sz
16. Czuczor Gergely sz
17. Dékány József sz
18. Eötvös Tamás sz
19. Faller László János sz
20. Fornszek Sándor sz
21. Freyburg Lajos sz
22. Gaál György sz
23. gr. Haller Ferenc sz
24. gr. Haller Lujza (nem volt elfitélt, elkísérte édesapját a fogságba)
25. Haubner Máté sz
26. Häuffel Sámuel sz
27. Havedics Miklós sz
28. Heitzmann (osztrák katonatiszt, Kazinczy naplójában szerepel, büne a szabadság eszméje iránti lelkesedés volt)
29. Hermann Benjámín sz
30. Hirgeist Ferenc M
31. Illieco István sz
32. Josipovich Antal Dániel sz
33. Kazinczy Ferenc M
34. Kálnoky Sándor sz
35. Kесе Elek sz
36. Kiss Sámuel sz
37. Klampatzky Alajos sz
38. Könyves-Tóth Mihály sz
39. gr. Kreith József sz
40. Laczkovics László M
41. Lakatos Ottó sz
42. gr. Lázár György sz
43. Leövey Klára sz
44. Lovassy László (reform)
45. gr. Lónyay Ferenc sz
46. Madarász József sz
47. Meixner Adolf János sz
48. Melczer János sz
49. Melczer József sz
50. Mesterházy István sz
51. Mikolay Ferenc sz
52. Millasevich Antal sz
53. Millasevich Pál sz
54. Motesiczky István sz
55. Vécsei Nagy Gusztáv sz
56. Nagy Sándor sz
57. gr. Niczky Kristóf sz
58. Okolicsányi József sz
59. Papp Lajos sz
60. Petrovits Demeter sz
61. Remellay Gusztáv sz
62. Revitzky László sz
63. Róka József sz
64. Sárosi Gyula sz
65. Schwandtner Mihály sz
66. Somogyi József sz
67. Szabó Farkas sz
68. Nárjai Szabó Imre sz
69. Bögözi Szabó Lajos sz
70. Szentjóni Szabó László M
71. Szathmáry Mihály sz
72. Szél József sz
73. Szigethy Miklós sz
74. Szkenderovits Károly sz
75. Szlávay János M
76. Szmethanovics (Szmethanovits) M
77. Szontágh Frigyes sz
78. Szulyovszky Menyhért M
79. gr. Teleki Blanka sz
80. Tompos Ádám sz
81. Uza Pál M
82. Ujgyörgyi József M
83. Varga Imre sz
84. Verseggy Ferenc M
85. gr. Wartensleben Lajos sz
86. Weber János sz
87. id. br. Wesselényi Miklós (magánjogsértés)
88. Wieland Antal sz
89. Witkay Zsigmond sz
90. Wolfram Ferenc sz
91. Zambelly Lajos sz
92. Zappf Károly sz
93. Zathuretzky István sz
94. Zrinyi Boldizsár (hamis vád alapján)

Az adatgyűjtés forrásai:

történelmi és irodalmi művek,
Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója,
leszámrazottaktól kapott adatok, valamint
a kufsteini börtönnapló kimutatása.

FICSOR MIKLÓS

Versek

Ecce homo I.

Trónol a vádló. Vérszagnak szomja
 bontja hatalom bűn-rózsaszirmát.
 Kínját röhögik az elárultnak
 s raknak bú-tövis karmot fejére.
 Ingére vér hull. Körötte örök
 örök hidege meg sodort tömeg.
 Ő meg csak áll ott fenn magányosan.
 Korbácsosan tiszta teste szikla.
 Hódító szikra szórja fényeit
 vésett igéit már törni látó,
 halált kiáltó törpe tömegre.
 Keresztre szülték – értünk – világra
 lárma közepett szólni igazat.
 Hűs harmat hozzon enyhet a sebre!
 A gyenge áraszt most titkos erőt.
 – Feszítsd meg Őt! – így bömböl a horda
 szórva a mocskot vétlének közé.
 Eszközzé lett a nép, s bérenc ökle
 csap le szelíden eltökélt arcra,
 az Igazra, ki Atyjára gondol...
 Tombol a bűn. Fent ível a sás-nád,
 Nádáb¹ őstüze felizzik megint.
 Legyint és hőköl hátul a gyenge,
 lenge ruháját markolja gyermek.
 Vermek állják az igaz szó útját,
 bú-fát nyestetnek a mindent tudók...

*(Hol serény a bűn s program a zavar,
 a hatalom ott temetni akar.)*

Pufók, buja vágy késztet születni.
 Lenni muszáj, mert mások akarnak;
 bajnak, örömmek, csalva szeretni,
 követni Igazt, ám tiltja a Rend.
 Leend embernek jó s rossz sajátja,
 Örök barátja, mint sírnek a csend.

Evokáció

Engem azért küldtek,
 hogy féltve szeressem a magyart.
 Akart dolgok, ha semmivé lesznek is,
 a vágy, hogy mégis legyen,
 örökké fogva tart.
 Bizarz kedvem, ha úgy akarja,
 – kegyetlen lenni nem tudok –
 keblemre ölelek minden idegent,
 másszor, ha látom őket, elfordulok.
 De azért ne mondja senki:
 „mélymagyar”, „idegengyűlölő”!
 Én őseimben érzem e hazát,
 velük vagyok egy és zendülő.
 Otthon vagyok! Engem
 nem csábít más haza,
 pénz és uralomvágy,
 én itthon megyek mindig haza.

¹ Áron legidősebb fia, aki idegen tüzzel áldozott az oltáron, s ezért meghalt.

PÁVAI GYULA

Kazinczy Lajos emléktáblája Aradon

Régóta ismert tény, hogy Kazinczy Ferenc legkisebb fiát, Lajost Aradon végezték ki 1849. október 25-én, 29 éves korában. Az is tudott tény, hogy az elföldelés helyét, akárcsak a kivégzését titokban tartották, s csak a szóbeszéd alapján sejthető, hogy az aradi vár melyik árkában, melyik várfalnál történt. Másfél évszázadnak kellett eltelnie, hogy rábukkanjanak az aradi levéltárban „gondosan” őrzött református anyakönyvekre, amelyek egyikének elhalálozási rovatában a következő áll: *Kazinczy Lajos, 29 éves, nőtlen, református, az elhalálozás oka politikai kivégzés, az elhalálozás ideje 1849. október 25.* Az anyakönyvet vezető lelkész neve: Baló Benjamin (más iratokban Balló Béni). Tudjuk, hogy a nevezett lelkész a halálraíteltet az utolsó este vigasztalta, sőt leveleket vett át tőle, és jelen volt a kivégzésnél is. Egyesek szerint – bár nem jegyezte fel – általa sejthető a kivégzés feltételezett helye.

Érsemjében, Kazinczy Ferenc szülőhelyén az apa szobrával szemben Kazinczy Lajosnak is emeltek kopjafát, ahogyan ezt a 2002-ben megjelent kismonográfiában közli Csorba Mihály. A *Kazinczy Lajos emlékfája* című fejezetben azonban tévesen tábornoknak nevezi, holott épp a fogoly tiltakozott – a megmaradt jegyzőkönyv szerint – e rang ellen. A fejfát 2001. augusztus 19-én állították, és a következő feliratokkal látták el: „In memoriam Kazinczy Lajos aradi vértanú (1820–1849)”, alatta a Kazinczy Lajosnak tulajdonított szöveg: „Isten, ne hagyd el szerencsétlen hazámat”. Az akácból készült fejfa 220 cm magas és 18 cm széles.

Aradon a táblaállítás gondolata 2002 nyarán ötlött fel, amikor tudomásunkra jutott az 1849-es halotti anyakönyv Kazinczy Lajost érintő szövege. Még akkor a semjéni emlékfefjáról semmit sem tudtunk, de a belvárosi református templom lelkészével, Baracsi Leventével megegyeztünk, hogy október 6-án emléktáblát állít az aradi Kölcsey Egyesület a templomban, hiszen annak volt valamikori lelkésze Baló Benjamin, aki tanúja volt a vértanú kivégzésének, s azt politikai kivégzésnek minősítette, ki tudja mit kockáztatva, ha illetékesek meglátják a beírást.

Az emléktábla kitűnő minőségű olasz márványból készült az Arad megyei Nagyzemlén (a kőfaragóiról híres faluban), és szövege a következő:

Emlékére
KAZINCZY LAJOS
hónvédezzredesnek, akit kivégeztek
Aradon 1849. október 25-én
29 éves korában
Állította a Kölcsey Egyesület
2002 októberében

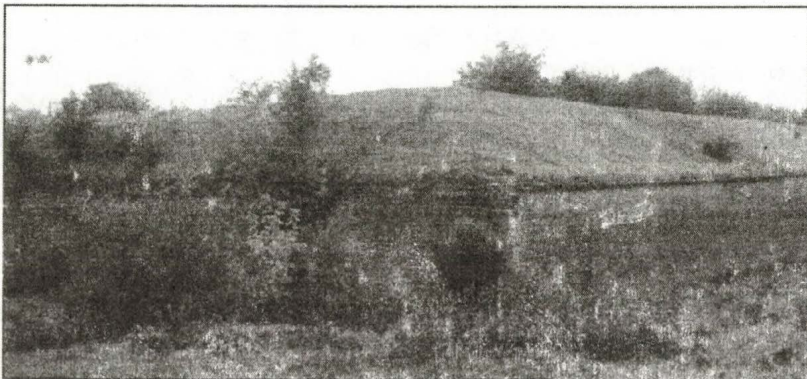

A tábla bal alsó sarkába Dinnyés László budapesti képzőművész utólag egy a vértanút ábrázoló bronz domborművet helyezett. (Megjegyzendő: a művész felesége oldalági rokon a Kazinczy családdal.)

A tábla felavatása 2002. október 2-án történt ünnepi emlékező istentisztelet keretében, amelynek végén Dávid Ibolya, a magyar országgyűlés alelnöke, Medvigy Endre, az Irodalmi Társaságok Szövetsége elnöke és Pávai Gyula, az aradi Kölcsey Egyesület elnöke méltatta

Kazinczy Lajos emlékét. Még ugyanabban a hónapban megjelent egy Kazinczy-rokon, dr. Misley Károly (volt magyar nagykövet Argentínában), és koszorút helyezett el az emléktáblánál. Egyesületünk határozata alapján a Kölcsey Egyesület minden október 25-én megemlékezik Kazinczy Lajosról az aradi belvárosi református templomban. Az idén az imateremben kerül sor László László „Az utolsó aradi vértanú” című monodrámájának bemutatására a Kölcsey Diákszínpad előadásában.

Végül néhány sort a kivégzés helyéről, jobban mondva: feltételezett helyéről (lásd fényképünkön lent), ugyanis a helyszín az aradi vársánc, az pedig hatalmas kiterjedésű. A feltételezett helyszín valahol az október 6-án kivégzett négy vértanú kivégzési helyétől nem messze fekket, habár a múlt század eleji feltárások csak az előbbieket találták meg. Jelenleg a hadsereg tulajdonában lévő várban és árkaiban semmiféle ásatást nem engedélyeznek, azt sem engedték meg, hogy egyesületünk egyszerű tölgyfa-keresztel jelölje meg az akasztások bizonyított helyét, ahol egyesek benzinkutat szándékoznak felállítani. Májusban-júniusban a megyei tanács és az illetékes minisztérium tárgyalásokat folytatott azzal kapcsolatban, hogy 2004–2005 között a várat múzeumi területnek nyilvánítják, a katonaság pedig az uniós csatlakozás feltételeinek teljesítése során kivonul a várból. Ha ez megtörténik, nyilvánvalóan törvényesen megkezdődhetnek a feltárások a 15. aradi vértanú földi maradványainak méltó helyre temetése érdekében.

MESTEREK ÉS MŰVEK

BENKE GYÖRGY

Egy abaúji falusi lelkipásztor könyvtára a 19. század végén

A templom és az iskola központi helyet foglalt el az elmúlt századok magyarországi településeinek, mind a városoknak, mind a falvaknak az életében. A maguk sajátos munkájuk mellett a közművelődés munkálói is voltak ezek. A kis falvakban is helyben lakott a pap, a lelkipásztor és a tanító, és ha hivatásuknak megfelelően éltek és munkálkodtak, szellemi-lelki vezetői voltak a falu lakosságának.

Legtöbb családban faluhelyen is található volt egy-két könyv, mely becsben volt. Mindenekelőtt a Biblia, amellet a zsoltár, azaz énekeskönyv, esetleg egy-egy imakönyv. A tanítónak, a lelkipásztornak azonban munkaeszközei voltak a könyvek. A tanító az iskola könyvtárát is kezelte, amely egyben kölcsönkönyvtár is volt, a lelkipásztor is könyvekkel volt körülvéve. A parókiának is megvolt a maga könyvtára, de emellet a lelkipásztor igyekezett saját kis könyvtárát is szerezni, és azt gyarapítani. A régi parókiához nemcsak a méhes, nemcsak a pipatórium tartozott hozzá, hanem a bibliotéka is, ha nem is volt annak külön helye, terme, mint a rangos kúriákban vagy kastélyokban, hanem csak egy-egy szekrény fogadta be azt.

Nagyapám, Benke István hernádszentandrás református lelkipásztor volt 1897-től 1911-ig, korai haláláig. Nemcsak olvasni szeretett, hanem írni is. Különbőféle írásai, feljegyzései megmaradtak, és ezek között ott van saját kis könyvtárának listája *Könyveim jegyzéke* címen. Nemcsak takarosán, szép írással állította össze ezt a listát 28 oldalon, hanem szakszerűen sorolja fel könyveit, jelölve minden szükséges könyvészeti adatot. 255 könyv található e jegyzékben, darabszámra ez azonban kb. 300 könyvet jelent, mert jó néhány könyv több kötetes, és ott vannak e jegyzékben a különböző egyházi-lelkipásztori szakfolyóiratok, melyekről feljegyzni, hogy hány évfolyama van meg ezeknek könyvtárában.

Nem állapítható meg, hogy mikor állította össze ezt a jegyzéket, de valószínű, hogy hernádszentandrás lelkipásztorkodása elején, mert az abban szereplő legújabb könyv 1895-ben jelent meg, és 1897-en foglalta el a szentandrás parókiát. Jó néhány könyv mindmáig megvan könyvtárából, és ezek között olyanok is vannak, melyek 1900 után jelentek meg, vagy az 1900-as évek elején kerültek birtokába, és ezek nincsenek benne a jegyzékben. Tehát könyvjegyzékét ez előtt készítette el.

Könyveit úgy gyűjtötte, ahogyan legtöbben a korabeli káplánok és fiatal lelkészek: részben vette, nagyobb részt kapta. Bár egyetlen fia volt szüleinek, de falusi tanító édesapja is

kispénzű ember volt, és nem sokat költhetett könyvekre. Ezért örömmel fogadta a felajánlott könyveket. Hogy mennyire értékelte ezeket, tanúsítják naplójának feljegyzései. 1892. január 18-i naplóbejegyzése: „Levelet kaptam Finkei Pistától... Elhatározott dolog, hogy leveti a palástot. A könyveiből felajánlja a nekem szükségeseiket.” Február 7-i bejegyzés: „Finkeinek is írtam, hogy az ajándékozandó könyveit elfogadom.” Újabb naplóbejegyzés *Reminiscentiák* cím alatt (a nap megjelölése nélkül): „A Nt. úr [Vilmányban] meghítt [meghívott] – ha ráérek –, hogy menjek le a könyvtárát rendezni. A pataki iskolára akarja hagyni a könyvtárba valókat, a többit rám, meg Hörcsikre [káplántársára].” Ezzel kapcsolatos a február 20-i bejegyzés: „Tegnap levelet kaptam Tüdöstől meg Farkasnéól... Farkasné [a vilmányi tanító felesége] tudósít, hogy az öreg úr [a lelkipásztor] igen rosszul van. Meg vannak számlálva percei. Már végrendelkezett is. A könyveit Hörcsikre meg rám hagyja, úgy azonban, hogy előbb még Tóth Bertalan úr válogatja ki magának, amelyek neki tetszenek. No gondolom, nem sokat kapok belőle.”

Könyvszeretetét mutatja az is, hogy mindegyik könyvében ott található tulajdonosi bejegyzése vagy saját kezűleg, vagy pecsételve: *Benke István ev. ref. s. lelkész*, vagy *Benke István ev. ref. lelkész*. Némelyik könyvbe bejegyezte, hogy honnan került hozzá. Például: „Fodor Pál hagyományából Benke István ev. ref. segédlelkész. 1895. május 20.”; vagy „Ezt a könyvet ajándékol kaptam Gömöri Péter selyebi ev. ref. lelkésztől, az 1902-ik év január 30-án, amidőn egyházlátogatásban ott voltam.” Benke István sepsiszentgyörgyi gimn. tanár Zwingli Ulrik élete című könyvét ezekkel a szavakkal dedikálta neki: „Tiszteletes Benke István ev. ref. segédlelkész úrnak a Szerző.” Könyveinek egy részét ő maga köttette be takaros és egységes keménykötésbe, ezeknek gerincén a szerző és cím alatt ott van B. I. monogramja is.

Kinek-kinek a könyvgyűjteménye a gyűjtő személyéről és érdeklődéséről is vall. Bizony-nyal hasonlóan más lelkipásztorok könyvtárához, Benke István nagyapám könyvei általános érdeklődéséről tanúskodnak. Az egyházi-teológiai szakkönyvek mellett ott vannak az irodalmiak, egészségügyi, iskolai és nyelvkönyvek, szótárak is.

Legnagyobb számban a legközvetlenebb szakmai könyvek és leggyakrabban használt segédkönyvek találhatók könyvtárában: a egyházi beszédek és imák kötetei. Legtöbb lelkipásztor, különösen a kezdő lelkipásztor, nem maga írta prédikációit, egyházi beszédeit, hanem másoknak, nevesebb igehirdetőknek megjelent prédikációs köteteiből vette és tanulta meg azokat. Az igénytelenebbeknek volt egy-két prédikációs kötetük, és azt használták úgy, hogy az év minden vasárnapjára megvolt a megfelelő prédikáció, igazodva az egyházi ünnepekhez és az évszakokhoz, az azokban esedékes falusi-földművelő munkákhoz. Egy új év kezdetekor újrakezdte az igehirdető ezek prédikálását. Igényesebbeknek több, sok prédikációs kötetük volt, és így igyekeztek mindig más és más prédikációt mondani. (Sok korabeli prédikációs kötetben ott van bejegyezve a dátum, hogy mikor használta azt a lelkipásztor gyülekezetében.) Benke István nagyapám könyvtárának egyötödét tették ki ezek a prédikációs kötetek (50 db).

Naplóiban ilyen bejegyzések olvashatók e könyvek használatával kapcsolatosan: „A napot nem egészen hiába töltöttem. Tanultam prédikációt. De nem tanultam meg. Pedig meg lehetett volna” (1891. aug. 21). „Tanítottam meg tanultam prédikációt” (1891. dec. 12). 1891. augusztus 23-án pedig ilyen őszinte bejegyzés olvasható: „Úrvacsorát osztottam.

Ima: Lukácsé. Beszéd: Tompa: Mindennapi kenyér. Az agendánál igen sokat hasaltam. A délutáni prédikáció meg a katedrában született. Az igaz, hogy nem sokat ért.” Szám szerint a teológiai szakkönyvek következnek a prédikációs irodalom után.

A teológia minden tudományágát felöleli ez a gyűjtemény: bibliai, dogmatikai, liturgiai, egyháztörténeti tárgyú könyvek ezek, és különösen nagy számban vannak jogi-egyházi jogi könyvek. Néhány könyvcím ezek közül:

- Krisztus személyisége azaz: emberiségének tökéletes volta istensége kezességeit tekintve. Jézus jellemére vonatkozó részrehajlatlan nyilatkozatok gyűjteményével megtoldva. Írta Schaff Fülöp a hit és jogtudományok tudora, new-yorki theol. tanár. Az angol eredeti 12-ik kiadása után magyarra fordította Kecskeméti Ferencz volt new-yorki református misszionárius lelkész. Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója 1885. 8°. 203 l.
- Keresztyén hittudomány. Az egyházi tanítói hivatalra készülő tanítványainak számokra írta Somosy János, a sárospataki ref. anyaiskolában a hittudományok és az ó-testamentumi szent könyvek magyarázásának közönséges tanítója. Tek. Zemplén s Torda vármegyék táblabírája, s a magyar tudós társaság levelező tagja. II. kötet. S.-Patakon. nyomtatta Nádaskay András 1838. 8° XVI+548.

A házasságkötés szabályait is tudniuk kellett a lelképásztoroknak. Ehhez nyújtott segítséget pl. ez a könyv:

- Az atyafiság és sógorság tilos fokozatai a házasságban, különösen protestánsok számára. Írta Kovács János eszenyi ref. lelkész. Sárospatak. Nyom. a főiskola betűivel. 1855. 8°. VII+82.

Jogi és adóügyekben is tanácsadó volt a lelképásztor. Ilyen célból hasznos volt ez a könyv a könyvtárban:

- A földadó kataszter rövid és népies ismertetése. Az ide vágó törvények és rendeletek felhasználásával írta Szalay Pál m. kir. kataszteri felügyelő. Budapest, 1884. Pesti könyvnyomda részvénytársaság. 8°. 31 l.

Ezek között a könyvek között latin nyelvű könyvek is találhatóak.

Az irodalmi könyveket elsősorban a Jókai-regények képviselik. De a könnyed irodalom is megtalálható. Népszerűek voltak a különböző naptárak, melyek érdekességükkel kellett magukat. A különböző naptárak közül (6-8 ilyen található a jegyzékben) egy címlapjával is ki akar tűnni:

- „Hozom!” Igazi valóságos, belső, titkos, tanácsos, telivér, tőből metszett, glancos, gavalléros, nőmös, televénybül fakadt, szózatot bögyröngető, parádés naptár erre az obstrukciós 1892-diki esztendőre. Kidrukkolta a ládafiábul és saját kezűleg tollba diktálta Mokány Berczi de Dombzög et Bugacz. Igyekeztek benne a „Borsszem Jankó” írástudói. Nagyobb érdekesség okáért rajzolatokkal elárasztották Jankó János és Kinocsko Athanáz. Egy ragyogó műmelléklettel és 128 képpel. Ára egy meghozott flores. Budapest. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat.

Természetesen a héber és görög nyelvű Szentírás (ill. Ó- és Újszövetség) is megvan a könyvtárban, valamint bibliai szótárak, konkordanciák. De német, francia, angol nyelvkönyvek és szótárak is. Egy „korabeli modern” angol nyelvkönyv címe így hangzik:

- Gyakorlati angol nyelvtan új tan módszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra írta Dallos Gyula, n. egyetemi magántanár, a berlini városi hatóság hites tolmácsa, a bécsi „English Conversation Club” tiszt. tagja stb. Sajtó alá rendezte Paterson Arthur, egyetemi tanár. Negyedik javított kiadás. Budapest, 1888. Lampel Robert könyvkiadás. 8°. 290 l.

IV. 4.

129. Új testamentum, az az, ami Urunk Jézus Krisztusnak új szövetsége. Magyar nyelvre fordította Házoli Gáspár Pest. Kiadja Reichard, A. és társa 1874. 8° 448 l.
A iskolások könyve. Pest. Kiadja Reichard, A. és társa 1874. 8° 115 l.

130. Hónapi imák négy hétre, templomi használatul. Sztá József Miklós gejeji reformát. lelkipásztor. Miskolcon Frankel P. tulajdonosa. 1853. 8° 118 l.

131. Templomi imák. Vasárnapi, ünnepi és más alkalmakra Hón isteni-tiszteletli használatul készítette. Pórsodi József, a simonii ref. egyház papja s egyházmegyei ü.nök. II. kiadás. Budapesten, Frankel P. társulat. magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. 1880. 8° 288 l.

132. Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imák, arószéki használatra. Készítette Székely István, egyreghházi ref. lelkész, f. prabolai esperes. Nyiregyháza, Nyomatott Pöninger's fűzős könyvnyomdájában 1882. 8° 307.

133. ספר תורה נביאים וכפויים מדויק
היטיב על פי המסורה היגה בעיון
נמתן על ידי החכם המובהק
מהו מאיר הלוי לעשערי
אייצן בדפוס האדון אדא לף האלצהוויץ.
1878. 8° 1384 l.

134. Hónapi imádságok, templomi használatra. Készítette Révész Péter, a reformátusok debreceni főtanácsjában a gyakorlati hit és hit és kölcsönösen R. s. tanácsjában leg a debreceni ref. gyülekezet egyik rendes lelkipásztor, s a tiszántúli ref. egyházkerület superintendentusa. II. kiadás. Debrecen. Kiadja J. Csuthi Károly kit. gondoság; Tamintórti könyvnyomda. 1880. 8° 379 l.

135. Imakönyv. Hét hónapi, bimbóvárti és alkalmi imák, templomi használatra. Sztá Pórsodi József volt simonii ref. pap. Abonyra és szűtő alá rendezte. Mitrovics Gyula ref. hittanár s főiskolai lelkész. Szarospatakon. Szarospatak, nyomtatja Steinfeld Péter a ref. főiskola betűnyom. 1886. 8° 171 l.

160. *Püspöki Predikációk, melyeket a közelebb elhunyt országgyűlésre felszerelték, az engedelm. Budán elmondott. Kunyadi Ferenc, a debreceni reformata-
sant ekklesiának egyik magyarországi lelkijátára. A maga költésén, pedig nyomtatattal Dobos István
C. budai predikátor. Pestben. Nyomtatott. Péter
Ferenc betűvel. 1799. 8° 195 l.* II. 1.

161. *Lelkipásztori gondviselés. Hészulok s kiadta Föld
Ferenc, a reformátusok pápai collegiumában Theo-
logiát és az azalatt összerakott pápi tudományokat
tanító professor. A lelkijátári theologiainak II. kö-
nyve. Győrben, Cserny Strubigné betűvel. 1806. 8° XII 127.*

162. *Ujdon. új magyar szavak tára, mely a hazai hirta-
pokban, új magyar könyvekben, tudományok és kördet-
ben előkerülő ujdon kifejezéseket, mű és más leg-
jabbban alakított vagy felelőseket szavakat foglalja ma-
gában. Összerakta Királyi János. Pest. 1846. Sli-
adja Klekencs, Pusztai. 8° 408 l.*

163. *Alatti mágnesség mérősepenyűje. Szanis Horvics
Mikály orvosdoktor, a magyar királyi pesti tudomány
mindenségbeli orvosteketségnél tanja. Pesten. 1878.
Pátekó Ferenc József betűvel. 8° XI 177, 256*

164. *C. Julii Caesaris commentarii de bello Gallico et
civilis etc. Cum fragmentis et indice historico et geo-
graphico. Nova editio stereotypa. Lipsiae. Sumptibus et
typis Caroli Tauchnitzii. 1849. 8° 554.*

165. *Publii Virgii Maronis Elegiae, Tristium libri V. Cum
P. Jacobi Pontani societatis Jesu. Commentario in com-
pendium redacto, ad usum scholarum soc. Jesu. Typ-
navariae. Typis collegii academici soc. Jesu. Anno 1769.
8° 677 l.*

166-167. *Iskolai és itélési magyar és német szövegek.
Ista Hallaga. M. Magyar-német rész. Tömörömtől
kiadta Budapest. 1850. Franklin társulat. 8° 388 l.
~ német és magyar szövegek. ~ Német magyar
rész ~ 8° 368 l.*

168. *Johannis Gustavi Lexicon Hebraicum et Chaldaicum.
cum Complectens omnes voces, tam primas quam deri-*

Lexikonokat is tartalmaz ez a könyvjegyzék.

– A Pallas Nagy Lexicon. Az összes ismeretek enciklopédiája 16 kötetben...

– Közhasznú Esméreték Tára. A Conversations Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva. Pesten. Könyvtáros Wigand Ottó sajátja. 1831. ...

Még egy, az általános műveltséghez segítséget adó lexikon hosszú címét érdemes elolvasni, mely lexikon megvolt könyvtárában:

– Polgári élethez való Lexicon, melyben főként a Magyarország s az erdélyi nagyfejedelemség geographiájára, historiájára, statisztikájára, nemzetiségi leírására s magános törvénytudományára, mellesleg a körülöttünk levő 3 birodalom s hazánkhoz leginkább hasonlító egybeszerkesztetű Nagy-Britannia régibb s újabb állapotjára, keresztyén egyház történetire, philosphia viszontagságaira, egészség fenntartás mesterségére, tapasztalati phisicára, alkalmaztatott mathesisre, hadi tudományra, vitézi rendek, ősi czimerek s közép időbeli, kivált nemzetünket illető levelek esméretire, szép s hasznos mesterségekre, tengeri hajózásra, nagyszerű kereskedésre s okos társalkodásra: egyszóval a polgári élet közelebbi s távolabbi tudományra s mesterségire tartozó nevezetesebb dolgok és szók külön-különbféle s erányos írókból ABC rendibe szedve s magyarázva találhatnak. Készítette Dr. Gombos Dániel. T. N. Bihar Vármegye rendes phisicusa. I. Darab. Aba-Blatnik. Debreczenben. Nyomtatott Tóth Lajos által. 1837. 8°. 336 l.

Érdekességként még két könyvet kiemelek a jegyzékből.

– Újdon-új magyar szavak tára, mely a hazai hírlapokban, új magyar könyvekben, tudományos és közéletben előkerülő újdon kifejezéseket, mű és más legújabb alakított vagy felélesztett szavakat foglalja magában. Összeszedte Királyföldy Endre. Pest, 1848. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8°. 408 l.

A nyelvújítás korában szükséges kiadvány volt ez. És egy másik:

– Egység állam és egyházban. (Örök béke.) (Egy akol egy pásztor.) Írta maros-vásárhelyi nyugalmazott s nemsokára a természettől is nyugalmazandó 81 éves ev. ref. lelkész, Kibédi id. Péterfi Károly. Marosvásárhelytől 1870-ben. Pesten. Nyomatott Heckenast Gusztávnál. 1871. 8°. 62 l.

Néhány folyóirat is bekerült a könyvek jegyzékébe, pontosan feljegyezve, mely évfolyamok vannak meg. Ilyenek a Sárospataki Református Lapok, Sárospataki Füzetek, valamint az országos egyházi folyóirat, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. Emellett még több politikai-közéleti újságot is járatott. Talán többet is, mint amit szerény falusi papi javadalma megengedett. De most ennek pozitív oldalát emeljük ki: a falusi lelkipásztor könyvtára, szellemi-közéleti érdeklődése gazdagítón és elevenítően hatott a rábízott gyülekezetre és arra a falura, ahol élt. Az ilyen könyvekkel felszerelt lelkipásztor vagy tanító tevékenysége egy-egy falu több nemzedékére is jótékonyan rányomta bélyegét.

DOMOKOS MÁRIA

Lavotta színpadi kísérőzenéje

Írásomnak¹ már pusztá címe érdeklődésre tarthat számot a színház- és zenetörténészek körében. Eddig ugyanis nem ismeretes Lavottának semminemű színpadi műve, zenés darabja vagy kísérőzenéje. Ez azért meglepő, szinte érthetetlen, mert két ízben is működött színházi karmesterként – Pest-Budán 1792/93-ban és Kolozsvárt 1801-től 1804-ig –, s így nem csupán lehetősége, hanem egyenesen kötelessége volt színpadi zene írása. Lavotta műveiből igen keveset ismerünk. Élete folyamán alig néhány műve jelent meg nyomtatásban, kéziratának tetemes része elveszett vagy lappang. A fennmaradt kéziratok zöme az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában található. Korábban a Nemzeti Zenede tulajdona volt, oda pedig 1872-ben került, egy tömbben Bernát Gáspár² tulajdonából.

A művek tanúsága szerint Lavotta főként táncokat komponált; a magyar táncok, verbunkosok mellett sok német táncot, polonézt, menüettet, ländlert. Vannak darabjai, melyek valószínűleg pedagógiai céllal készültek, végül pedig tudunk néhány programzenei alkotásáról. Ezek a következők: az 1797-es nemesi felkelés alkalmából írt *Nota insurrectionalis Hungarica*, a tengeri vihart ábrázoló *Égi háború*, a *Vadászat* (csak szövege maradt fenn) és a *Szigetvár ostroma*. Az insurrekciós darabnak szövegét és néhány részletét kiadta Bernát Gáspár, újabban pedig Szabolcsi-Bónis;³ az *Égi háború* és a *Vadászat* kéziratban maradt, a *Szigetvár ostroma* pedig 1843-ban, Kirch János zongoraátiratában mint „eredeti magyar ábránd” jelent meg.

Egy újsághír nyomán csaknem bizonyosak lehetünk abban, hogy a *Szigetvár ostroma* eredetileg színpadi kísérőzenének készült F. C. Werthes *Niklas Zriny, oder die Belagerung von Sigeth* c. színdarabjának magyar nyelvű előadásához.⁴ A színművet Pest-Budán 1793-96 között hat alkalommal játszotta az első magyar színjátszó társaság. A társulatnak Lavotta szinte kezdettől tagja volt, bár a kapcsolat első írásos nyoma csak 1792-es keletű. Eszerint a „Nemzeti Jászó-Társaság Budán a Híd mellett lévő Nyári Játék-Színben 1792. július 22.-én, va-

¹ Előadás formájában elhangzott *A magyar színház születése* címmel 1997 augusztusában, Egerben rendezett tudományos ülészekon. Az ülészek anyaga hasonló címen megjelent 2000-ben, a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában, szerk. Demeter Júlia.

² Bernát Gáspár (1810–1873) Bernát Mihály fia, a múlt század népszerű humoristája, vidám karcolatok, adomák („gaziádák”) szerzője. Apja kézírata (lásd a 6. jegyzetet) alapján *Lavotta élete* címmel könyvet írt (1857).

³ Magyar táncok Haydn korából. 25 régi magyar táncdarab zongorára. Közzéteszi Szabolcsi Bence és Bónis Ferenc. Bp., 1959. No 13.

⁴ Friedrich Clemens Werthes (1748-1817) német színműri, II. József uralkodása idején a pesti egyetem esztétika professzora. Zrinyi-darabja 1790-ben jelent meg Bécsben. Werthesről bővebben lásd *Nyíry Erzsébet*. Werthes Frigyes Ágost Kelemen pesti évei (1784-1791). Bp. 1939.

sárnap II-dik Ferencz császári koronáztatásának ünneplésére ingyen előadást tart. A' Muzsika igazgatását már régen különös Talentumairól esmértes *Lavota* Úr válalván magára, olly állapotban teszi a' Muzsikát, hogy nem tsak válogatott Szimfoniakkal, hanem Nemzeti Magyar Tántz-nótákkal is gyönyörködtesse az érdemes Nézőket.”⁵ Lavotta szerződése 1793 elején kelt, de már ugyanezen év tavaszán, március 22-i hangversenye után megvált a színtársulattól. (E hangversenyen – akkor Muzsikális Akadémiának nevezték – 20 tagú zenekar élén, szólistaként lépett föl.) A pest-budai színtársulathoz még egyszer, 1796-ban visszatért, de akkor sem tudott hosszabban megmaradni, „nem kötvén le egy helyhez is arany szabadságát”, mint a Bernát Mihály-féle életrajzban olvashatjuk.⁶ Hivatalosan tehát nem volt már a színház tagja, amikor a társulat 1793 augusztus és szeptember havában háromszor előadta Werthes *Zrínyi Miklós vagy Sziget várának veszedelme* c. drámáját Csépan István fordításában, zenével.⁷ Werthes műve 1794 folyamán még kétszer, 1796-ban pedig egyszer került színre.⁸

A *Bécsi Magyar Hirmondó* egy tudósítása arról ad hírt, hogy Werthes darabját Pozsonyban is eljátszották a katolikus papnevelde iskolai színjátszói. „Az itt lévő Nevendék-Papság is játszott három Magyar Játékokat, a' Farsang' utolsó napjain. ... A' második esztendőbeli Theologusok, *Zrínyi Miklósnak Szigetvári Veszedelmét* olly derekasán jádztották, hogy azért méltán meg-érdemlik neveiknek közönséges ki-hirdettetését...”⁹ Ez a pozsonyi előadás indokolta a Werthes színmű teljes szövegének legutóbbi közreadását,¹⁰ és ugyancsak ezen előadás révén kerültek be adatai *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig* című kötetbe.¹¹

A pest-budai színjátszó társulat 1794. április 4-i Zrínyi előadásáról viszont a *Bécsi Magyar Mercurius* pesti tudósítója írt részletesen. E tudósítást Gupcsó Ágnes egy, a debreceni színjátszással foglalkozó tanulmányában más vonatkozásban idézte,¹² az ő tanulmányában bukkantam rá erre a perdöntő adatra. A levonható következtetést, ti. hogy a *Szigetvár ostroma* ezek szerint színpadi kísérőzene, röviden említettem már egy korábbi írásomban,¹³ és szerepel Dombóvári János Lavotta monográfiájában is.¹⁴ Minthogy e kiadványok kevés helyre jutottak el, és a téma bővebb kifejtést érdemel, ezért tartom szükségesnek részletesebb tárgyalását.

Égészében idézem a *Bécsi Magyar Mercurius* szövegében forgó színházi tudósítását:

⁵ Isov Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése I. Bp., 1926: 142.; Legány Dezső: A magyar zene krónikája. Bp., 1962: 472.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 974: „A hires virtuosus s dilettant hegedűs Lavotta János életének leírása... Kidolgozta... *Bernátfalvi Bernát Mihály*.” Tiszafüred, 1818. A kézirat nagy részét közölte Legány i. m.: 168-174.

⁷ A fordítás a német kiadás után nyomban elkészült, és azzal egy évben, 1790-ben már meg is jelent Komáromban *Zrínyi Miklós; avagy Sziget várának veszedelme. Egy historiai szomorú-játék, három felvonásokban* címmel.

⁸ *Lugosi Döme*: Az első magyar játékszíni társaság játérendje 1790-1801. = ItK 1934/2. 179.

⁹ *Bécsi Magyar Hirmondó* 1794. márc. 25 (24. sz.) 422-423. Lásd Színházi hírek 1780-1803. A Magyar Hirmondó, A hadi és más nevezetes történetek és a Bécsi Magyar Hirmondó tudósításai. Összeállította, az utószót és a jegyzeteket írta *Wellmann Nóra*. Bp., 1982. No 269.

¹⁰ *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 3. Pálos iskoladramák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai*. Sajtó alá rendezte *Varga Imre*. Bp., 1990. 458-499.

¹¹ Sajtó alá rendezte *Kilián István, Pintér Márta Zsuzsanna, Varga Imre*. Szerk. *Varga Imre*. Bp., 1992. 242-243.

¹² *Gupcsó Ágnes*: Zenés színjátszás Debrecenben (1798-1799). = *Zenatudományi dolgozatok* 1980 Bp., 259-274.

¹³ *Domokos Mária*: Lavotta, a zeneszerző. = Széphalom 4. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 1992. 287-299.

¹⁴ *Dombóvári János*: Pusztafedemestől Tállyáig. Monográfia Lavotta Jánosról. Miskolc, 1994.

"Pestről 5-dik Aprilisbann. Tegnap jádszotta a' Nemzeti Jádszó-Társaság Pesten a' Zrínyi Miklós, vagy is a Szigeth Várának veszedelme nevű vitézi szomorú játékot 3 felvonásokbann - Vertess Professor Urnak szerzése után Csépan István Ur fordítása szerént. Az az eleven képe Vitez Magyar Őseinknek, az a' meg rettenthetetlen bátorság, az a' Hazának és Királynak buzgó szeretet, az a' valóságos Virtus, és dicsőségre való vágódás, melly ezenn játékban a' hiteles Historiákból kiválogatva, ezenn halhatatlan emlékezetű mind a' két Nemen lévő Eleinkre nézve ki-tündöklött, elevenítette az igaz Magyar sziveket. - Nevezetesen Sehy Ur, a' ki Zrínyi Miklósnak személyét vitte, a' többek közt, a' köz-kedvezést nyerte. Nem kis gyönyörűséget szerzettek ezenn kívül a' Játékbann Zrínyi Miklósnak Rafael nevű 8 esztendő, és Szetsódy Máténak, Benedek nevű mintegy 5 esztendő fia, kik közzül az első Fekete Márton nevezetű. Isak ugyan 8 esztendő kis fíjú, az utolsó pedig K---s Jösef érdemes Pesti Polgárnak mintegy 6 esztendő Leánykájá férjfi ruhába fel öltözve viselte. Örömmel diisekedhetünk, hogy kis gyermekek, és kis Leánykák szükebe Théátrumunk ninszen, mert nem tsak a' helybeli betsülletes Polgárok, hanem még fő nemeseink is, magzattyaikat egész készséggel be-adják a' Théátrumba jádszani. Nagy díszére volt a' Darabnak Lavota Ur által a' régi Idökhöz szabott igaz Magyar izlésű ujjonnan szerzett, vért pezsdítő Magyar Muzsika."¹⁵

A Bécsi Magyar Merkurius e híradása máig az egyetlen forrás, mely Lavottát Werthes színművének zeneszerzőjeként megnevezi. A Zrínyi előadások színlapja nem maradt fenn. Az 1793-ra kiadott *Magyar Teátromi Zseb-Könyvecske* mindenről tudósít; felsorolja a tagok között a zenei vezetőket: a muzsika igazgatóját, Lavotta Urat, az énekes játékoknak vagyis operáknak igazgatóját, Chudi Urat és a sűgöt Szerelemhegyi Urat; értesít a hangversenyéről, melyen Lavotta játszott; pontosan számot ad Werthes Zrínyi darabjának három előadásáról, mikor, melyik játékszínben játszották, de Lavottáról, mint a kísérőzene szerzőjéről nem szól. Ugyanígy tesz a következő évi, 1794-es *Magyar Teátromi Kalendáriom*. A zenés darabok szerzőiről többször is ír, a Zrínyi darabról azonban csak annyi szerepel benne: „Vitézi szomorújáték 3 felvonás. A Nemzeti Játékszínre alkalmaztatta Nzetes Vzló Cseppán István úr.”

Érdekes, hogy nem szól e színházi eseményről és benne Lavotta szerepéről sem a Szemere Pál adataira épülő Erdélyi János életrajz, sem Bernát Mihály Lavotta életrajza,¹⁶ pedig mindkettő még a zeneszerző életében, az ő elmondása alapján készült, igaz, jóval később, az 1810-es években. De nem említi a zeneszerzőt Kölcsey sem, amikor Körner Zrínyi darabját elemezve szót ejt Werthes színművéről.¹⁷ Nem találjuk magyarázatát, miért hallgatnak a fenti források Lavotta szerzőségéről.

Lássuk most már, milyen formában maradt fenn Lavotta kísérőzenéje! A műnek sem szerzői kézirata sem egykorú másolata eddig nem került elő. Kirch János zongora átíratában ismerjük, 1843-ban, tehát Lavotta halála után 23 évvel jelent meg nyomtatásban Pesten.

Kirch János (1810 vagy 1811–1863) Eördögh Alajos házánál volt házi zenetanító, majd a nagykarolyi iskolában működött zenetanárként. Nevesebb tanítványai közé tartozott id. Ábrányi (eredeti nevén Eördögh) Kornél és Székely Imre. Ábrányi szerint Lavotta János an-

¹⁵ Bécsi Magyar Merkurius 1794. ápr. 18. (XXXI. szám) 484-485.

¹⁶ Erdélyi János: Lavotta életrajza. = Regelő Pesti Divatlap, 1842. április. Közreadja Legány i. m. 165-167., Bernát Mihály kézirataról lásd a 6. jegyzetet.

¹⁷ Kölcsey nem volt jó véleménnyel Werthes darabjáról. Mint írja: „Magyart a Zrínyi névnek csak említése is meglegit; s mikor éppen halálára jön a szó, lehetetlen, hogy a Werthesz Kelemen kibeszélhetetlenül rossz dialógjainál is sebesebben ne kótgogjon kebelünk.” (Élet és Literatúra, 1826.) = Nemzet és sokaság. Kölcsey Ferenc válogatott tanulmányai. Szerk. Kulin Ferenc. Bp., 1988. 66-118.

nak idején Eördögh Alajosnál (Ábrányi apjánál) töltött vagy tíz esztendőt, és ráhagyta zenei kéziratait, Eördögh Alajos pedig Kirch Jánosra, házi zenetanítójára bízta a kéziratok közreadását.¹⁸ Kirch e célból 1835-ben előfizetési felhívást tett közzé,¹⁹ mely szerint 3 füzetnyi Lavotta mű kiadását tervezi. Előfizetők híján végül csak kettő lett belőle, a *Honi emlékfüzér* és a *Szigetvár ostroma*, és azok is csak nyolc év múltán, 1843-ban jelentek meg.

A *Szigetvár ostromának* műfaji megjelölése „eredeti magyar ábránd”. *Magyar fantázia, ábránd, rapszódia a XIX. század zongoramuzsikájában* c. kétrészes tanulmányában Eckhardt Mária részletesen tárgyalja a három (fantázia, ábránd, rapszódia) egymással gyakran azonos értelmű műfaji elnevezést.²⁰ Megállapítja, hogy a magyar ábránd, magyar rapszódia műfajában Ábrányi Kornél és Székely Imre bizonyult a legtermékenyebbnek, mindketten Kirch János neveltjei. Kirch János a *Szigetvár ostromán* kívül – ugyancsak 1843-ban – még egy saját szerzésű „ábránd”-ot is publikált *Zene-ábránd zongorára az 1843. évi Sztamári követválasztás felett* címmel. Az „ábránd” műfajjelölés e két Kirch műben nem improvizatív, fantáziaszerű darabokat jelöl, hanem címmel ellátott tételekből álló program-műveket. Eckhardt Mária tanulmányában felmerül Lavotta szerzőségének kérdése is. Mint írja, a *Szigetvár ostrománál* „Kirch szerényen a közreadó szerepében tünteti fel magát, de – tekintve, hogy Lavotta János már 1820-ban meghalt, s e művét kizárólag Kirch átíratából ismerjük – valószínű, hogy nemcsak a zongoraletét az ő munkája, hanem közreműködött az ismert dallamok egységes kompozícióvá való rendezésében is. Erre utal az oldalt, igen apró betűkkel ki nyomott opus-szám is: „38dik Munka.”

Bár autográf híján valóban nem tudjuk megállapítani az átdolgozás mértékét, annyit leszögezhetünk, hogy Kirch János maga – már az előfizetési felhívás is mutatja – határozottan Lavotta szerzősége mellett dönt. A címlap szerint: „a nép között forgott százados zene-törödékekből alkotta LAVOTA”,²¹ az első tétel fölött újra ott szerepel a név: Lavotatul. Pusztán az opusz-számmal való ellátás nem indok Kirch szerzőségére. Zongoraletét, átdolgozás elkészítése másoknak is elegendő ok volt arra, hogy szerzőnek tekintsék magukat és saját opusz számmal lássanak el egy fel- vagy átdolgozást.²² Az egyes tételek (eddig legalábbis) nem kerültek elő más honnan. Nem szerepelnek a Lavotta-hagyaték verbunkosai között, sem más kézíratos gyűjteményben. Tehát nem ismert dallamokról van szó, melyeket Kirch összerendezett, hanem valószínűleg így, sorozatként került a kezébe. Úgy véljük, hogy Kirch János nem tudott már arról, hogy a *Szigetvár ostroma* színpadi zenének készült. Werthes darabja addigra feledésbe merült, évtizedek óta Körner Zrínyijét játszották csak. Ugyanolyan programdarabnak tekinthette, mint amilyen a *Nota insurrectionalis*, vagy az *Égiháború*. Ebben a formában a kor divatjába is szépen beleillett. A *Szigetvár ostroma* tételei a következők: Tanácskozás – Ostromzaj – Végbúcsú – Ima – Harctérre rohanás. A rövid tételek 8, 16, legfeljebb 24 ütemből állnak, mérsékelt vagy lassú tempójú verbunkosok, ill. mozgalmas, hangulatfestő-hangutánzó zenék.

¹⁸ Ábrányi Kornél: *A magyar zene a 19. században*. Bp., 1900.

¹⁹ Honművész 1835. IX. 24. 77. szám. Közölte *Mona Ilona*: Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774-1867. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez II.) MTA Zenetudományi Intézet, Bp., 1989. 379.

²⁰ *Magyar Zene* 1983/2 (XXIV): 120-144; 1984/4 (XXV): 346-366.

²¹ Kirch Jánostól származó, a kor szellemében fogant és arra jellemző hoztátoldásnak látjuk „A nép között forgott százados zene-törödékek” címkiegészítést.

²² Pl. *Jaj! be fényes csillag ragvog az égen! népdal Fűredi Mihálytól. Zongorára átírta Bakody Lajos*. 9ik mű. Pest, 1863.

Poco Andante.

M. 3.
Végbúcsú.

Az első két tétel, a *Tanácskozás* és az *Ostromzaj* A-B-A triós formájú, nemes hangütésű nyitódarab. Jellemzői: dúr hangnem, gyakori pontozott ritmus, bokázó zárlat. A mindössze nyolcütemes, gyors *Ostromzaj* képezi a triós forma középső részét. A *Végbúcsú* affektusokban a túlzásig gazdag, érzelmes lassú darab. A moll hangnemű tételben a kifejezés zenei eszközei: a bővített másodlépés, az előlegezett hangok (un. patetikus anticipáció), a gesztusszerű oktáv áthelyezés. (A pontozott ritmus és a bokázó zárlat a magyaros daraboknak – akár lassú akár gyors tempójúak – tipikus, szinte kötelező velejárója ekkor.) A szintén moll hangnemű *Ima* azzal a kvintről ereszkedő motívummal indul, mely Kossovits József Lassú magyar-ját idézi emlékeztünkbe. Azt a darabot, mely Csokonai *Reményhez* c. versének szövegével terjedt el, és rendkívül népszerű volt a 18. és 19. század fordulóján.²³ Kár, hogy nincs adatunk arra, mennyire ismerhették Lavotta *Ima* tételét a maga idejében. Ha a Werthes dráma valamennyi előadásán Lavotta kísérőzenéjét játszották a színházban, és igaz Kazinczy híradása a Kossovits-féle dallam 1794 végi keletkezéséről, akkor a Lavotta-tétel a korábbi, a minta, és nem Kossovits műve.

²³ Kossovits c dallama később a *Lavotta első szerelme* címet kapta Fáy István és Káldy Gyula nyomán, máig így ismert.

Adagio.

M. 4.
J m m.

p

sostenuto

pp dim. e cal:

Trombita harsog.

A dráma szövegére térve, megállapíthatjuk, hogy Werthes színműve nem szokványos zenés darab, nem opera, de nem is zenés játék. Történelmi témájú szomorújáték, melybe a szerző zenekíséretes némajátékot és lassú verbunkos táncjelenetet illesztett. Valamennyi zenével kapcsolatos jelenet a III. felvonásban található. Az első jelenet némajátékának szerzői utasítása így szól: „(Ez az egész Jelenés néma, és az el-kezdett különösen. Szomorú Musika tart annak végéig.)” ... A szereplők „külömb külömb-féle formáiban a' néma el-alélt vígasztalhatatlanságnak. Némellyek fektüsznek az ő ortzáikon, fel-néznak néha néha sápadtan és széllyel-függő hajakkal, öszve-borzadnak a' lobogó lángoknak tekintetével, és hirtelen ismét el-rejtik magokat...” stb. A 3. jelenet kezdetén van a verbunkos tánc, melyről Kölcsey említett tanulmányában azt írja, hogy „Werthesz Kelemen csudálást érdemlő liberalitással a maga halált rettegette váró személyeit még egyszer szomorú magyar muzsika mellett büelfejejtésül megtáncoltatja...” Werthes szövegének vonatkozó része így szól:

Csáky: — Egy kis jó kedvetskét! A'helyett, hogy itten elsárgult ábrázatokkal körül-állunk, nem vóna e' jobb életünknek utolsó óráiban, ki-deríteniünk ortzáinkat, mint azokat még mélylyebb homályba borítanunk? Nossza hamar egy szép régi Magyar Nótát mellynek ékes-hangja újítsa-meg a' mi Lelkeinket, és mint valamely édes álom ebből a' Világból mint egy ki-ringassa.”

A szerzői utasítás pedig: „Két musikálló szerszámmal jádzanak egy szívet indító Magyar tántz nótát. Némellyek a' gyermekek között öszve-verik sarkantyújokat, és egy-néhány lépést tántzolnak.”

A szöveg folytatásában is találunk táncra utalásokat:

Katona: – Szabad-e ha úgy, némelyek az én baj-társaim között, tántzolván szeretnének meg-halni.

Csáky: – A' hadi-fenyítéknek Törvényei velünk együtt meg-halnak. Tántzoljaatok Atyám-fijai!

A szerzői utasítás: „Egynehány párok kezdenek tántzolni, lassan-lassan fájdalomnak jeleit elegyítenek mozgásaik közzé, utóljára a' tántz közepén meg-állanak, és álló-helyekbe visszafordúlnak.” A 4. jelenet végének, a kirohanásnak szerzői utasítása: „Elöl visznek egy Zászlót... Ezután megy Zríni mezítelen karddal; hasonlóképpen követik ötet a' többek. Utól mennek az Asszonyok. Egyszer's mind Marsot vernek.”

A fenti jelenetek szövege vagy szerzői utasítása egyenesen előírja a kísérőzenét, de szólhatott másutt is, ahol külön szerzői utasítás nem szól róla. Például a *Végbúcsú* c. zenei tétel, noha hangulatában a fent idézettek közül több jelenethez is illik, címe szerint legjobban mégis a tánc után következő szövegrészhez talál.²⁴

– Óh! gyönyörű Órái az életnek! be el-múltatok tőlem!

– Óh! Boldog szempillantásai a' barátságna és az örömnél!... hová lettetek?

– Óh! ti két Hegyei az én Anya-Városomnak!... Be nem gyönyörködtetitek többé az én szememet!

– Óh be szép ez az élet!

– Oda van! Minden oda van! stb.

E búcsúmondatokat közvetlenül a felvonás másik némajátéka követi, melyhez viszont az *Ima* című tétel illik címe szerint:

– Jertek! Kiáltunk-fel, egy akarattal hogy a' Menny-országna értz-kapui lármánktól össze-szakadozzanak. Jertek könyörögjete velem.

A szerzői utasítás: „Itt a' kétségbe-esésnek ábrázolását külömb-külob-m-féle formákban látni. Némelyek térdepelnek, avagy egészen le-vetik magokat a' földre; mások állanak és kezeiket az ég felé terjesztik; az Anyák gyermekeiket fel felé emelik 's a' t.”

Láthatjuk, hogy a szöveg és zene pontos összeillesztése kérdéses, nem vagy csak részben sikerülhet. Annál is kevésbé, mert nem tudjuk, hogy Kirch János változtatott-e, s ha igen, mennyit, milyen mértékig az eredeti kézíraton. Megtartotta-e például a tételek sorrendjét? A Zrínyi kísérőzenéhez más tételek is tartozhattak.²⁵

Elégedjünk meg azzal, hogy – ha közvetetten is – fogalmat alkothattunk Lavotta Jánosnak egy színpadi kísérőzenéjéről. A *Szigetvár ostroma* igazolja Szabolcsi Bence megállapítását: „rá kell mutatnunk, hogy a verbunkos-stílus további, sőt már eddigi érvényesülésében... nagy szerepet játszik e romantikus magyar tánc-zene... szinte szuggesztív kínálkozása színpadi zene céljaira. Ha végigfutjuk az első (fennmaradt) magyar daljátékok partitúráit, ... mindenütt meglephet, mily teatrális, mily dekoratív zeneforma a színpadra emelt verbunkos, milyen táncosan könnyed vagy búsongóan érzelmes meglevenítője idillikus és hősi jeleneteknek”.²⁶

²⁴ Ez az a rész, ahol az egyébként hű magyar fordítás bővebb a német eredeténél. „a fordító – tán a színi hatás növelésére – a boldog mult emlékein merengő magyarok ajkára az eredeti szöveget megtoldva, különféle bánatos felkiáltásokat ad”, írja Nyíri Erzsébet i. m. 26.

²⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Lavotta-anyagában van pl.egy „Zinyi Miklós nótája” című darab. Dallamszólama nem, csak a kísérőszólalom maradtak fenn.

²⁶ Szabolcsi Bence: A magyar zene évszázadai II. Bp., 1961. 210.

KÁLI SÁNDOR

Versek

Január

Lányomainkban
árnyék didereg. Sétánk
útvonalán kezd
napi munkájába a szél. Ég
alján téblábol a Nap.

Lovasszánon

Porhó száll, szemben
az ostornyéllal. Áttör
a lámpasugár
e lehulló fátylon. Ég-
ből jött tűzijáték.

Megnyugvás

Ha meghalok –
fekete dobozomat
a nagy folyóból kihalászva
a szalagokat visszahallgatva
azt hallják majd,
hogy az utolsó percekben is
veled beszélgettem,
életem vezérsugára,
gyönyörű, újralett
földi
irányítótornyom.

Séta az Avas tetején

Lassan ritkul a köd. Szemeit
dörzsölve ébred a Nap.
A sötétség leple alatt
földünkre szökött le
az éjszaka csillaga mind.

Borzos pilláidon át hunyorogva
nézed a ritka csodát:
bordó, lila, zöld szikrák
kavarognak a hótakarón.

Léptem alól érzem, hogy
a Föld önnön lelkét melegíti.

R. TOMA KORNÉLIA

A Hunyadi-drámák értékvilága a felvilágosodásban és a romantikában

„Szeressük a' Hazánkat! – Éllyünk, – hallyunk
Érette! – Istenért! – Hazánkért! –
Hunyady Jánosnak vég-lehellere”

A Hunyadiak az irodalomban

A magyar történelem megismertetésének szándéka az irodalomban a 18. századtól erőteljesebben jelentkezett. A nemzeti történelem „irodalmiasításának” igénye fokozottabban érzékelhetővé vált. Az újraéledő magyar nemzettudat és a kikristályosodó irodalomtudat legfőbb letéteményesei az írók, költők lettek. Közülük sokan (művelődés)politikai pályájuk révén is foglalkoztak a nemzeti ügyekkel (a XVIII. században például a rendi jogok helyreállításával, a XIX. században a gazdasági elmaradottság csökkentésének lehetőségeivel, az elmaradottabb néprétegek felemelésével, a függetlenségi kérdéssel stb.) és az irodalom helyzetbe hozásával, hiszen felismerték, hogy ez lehet az anyanyelv fejlesztésének színtere.

Köztudott, hogy Bessenyei Györgyöt, Kisfaludy Sándort és Vörösmarty Mihályt is élen foglalkoztatták a politikai kérdések. „A pályakezds elején Bessenyei politikai elképzeléseinek alapját egy meglehetősen egyértelmű udvari orientáció képezte. Tragédiáiban mindig udvari világot ábrázolt s bennük a „tragédia” oka mindig a legfelsőbb hatalom és az érdemes alattvalók egymásratalálásának az udvari „titkosok” által történt megakadályozása volt. Kulcskérdésként e kommunikáció lehetőségének megteremtése merült fel s megoldásként – voltaképpen valamennyi tragédia erről szól – semmi más lehetőség nem kínálkozott, mint a királyi hatalmat körülvevő álorcás színlelők (*A Holm*ban „kotnyelesek”-nek nevezi őket) „leleplezése.”¹ Kisfaludy Sándor hazafias drámáinak sorozatát (*Hunyady János, Bánk, Kún László*) abszolutizmus-ellenes hangulata ihlette. *Hunyady János* című színműve hűen fejezi ki a XIX. századi nemesi közhangulatot. Hunyadi János, a hazafias magyar nemes prototípusa, az idegen elnyomás elleni tiltakozást testesítette meg. Az alkotmányosan, országa rendjeivel együtt kormányzó, népe üdvéért élő király eszményítése a drámában Kisfaludy saját korának szólt.² Vörösmarty is korának üzent a magyar történelem nagyjaival akár epigrammáit, akár drámáit tekintjük. *Czillei és a Hunyadiak*, valamint *Hunyady László* című töredékben fennmaradt drámájának a zsarnok királlyal szembeszegülő hős a központi alakja.

¹ *Bíró Ferenc*: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Balassi Kiadó. Bp. 1994. 87.

² *Sőtér István* (főszerk.): A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 332.

A Habsburg-hatalom és a magyar nemzet viszonyában bekövetkezett, a magyarok számára egyre kedvezőtlenebb változásokra érzékenyek voltak a kor szerzői, s műveikben szívesen idézték föl a régmúlt nemzeti hőseinek morálját és tetteit, hogy velük példát statuálva a jelennek üzenjenek. „A’ hazai Histórianak valamely külön nevezetes szakaszát, a’ melly magában is egy Egészre válik, szép mesterségi mív’ formában előadni, a’ Költésnek legmértőbb s legfelségesebb tárgyai közé tartozik” – fogalmazta meg *Schedius* a XIX. század elején.³ Ilyen „nevezetes szakasznak” tekinthették a magyar felvilágosodás és romantika írói a Hunyadiak korát, hiszen nagyon sokszor megihlették őket a XV. századbeli események. – Egyébként a nemzetévtálas folyamatának a felvilágosodás kora óta jellemző kísérője a nemesi-nemzeti múlt számontartása a történetírásban, szépirodalomban egyaránt.⁴ Vörösmarty ekképp fogalmazta meg 1833-ban az irodalom irányzatosságának követelményét: „Figyelmünket nagy történetek s történetendők tartják kötve, melyekkel minden érdekeink, bármely hosszú láncon is, összefüggenek; s azért, amely költő tárgyai nem történelmiak, vagy kinek lírája nem a kor vagy nemzete véleményeit, érzéseit, óhajtásait reprezentálja, vagy végre a szerető szív édes titkait hallván ebben is nem a nemzet sajátosságaihoz simul (népköltés), az bírjon nagy és ritka erővel... Különben szava hallatlanul és így haszon nélkül fog hallatszani a pusztában...”⁵

A Hunyadiak kora a magyar történelem irodalmilag egyik leggyakrabban feldolgozott szakasza. A Hunyadi-ház ábrázolásának tradíciója Janus Pannoniustól (eposz terve Hunyadi Jánosról) és Galeotto Marziótól (*Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről*, 1485) indult ki, s napjainkig terjed (pl. Harsányi Zsolt Mátyásról írt életrajzi regénye a *Mathias rex*, 1936). „A téma [...] rendszerint olyan időpontokban került előtérbe, amikor a bécsi udvar és a magyar nemesség viszonya valaminő oknál fogva különösen kiéleződött.”⁶ Ez bizony a XVIII–XIX. században gyakran előfordult, például a Rákóczi-szabadságharc kapcsán, II. József reformjaival szemben, a magyar köztársasági mozgalomban és a reformkorban megfogalmazott magyar követelések miatt. Ez idő tájt szinte divattá vált az irodalomban a Hunyadi-téma, amelynek „megéneklése” a haza, a nemzet iránti elkötelezettség kifejezésének legszembetűnőbb bizonyítéka lett. A hazaszeretetet a Hunyadiakat nemes cselekedetekre sarkallta, a poétákat pedig a róluk való költésre ihlette; s e kettő metszetében helyezhetjük el képzeletben a Hunyadiakról szóló lírai, epikai, drámai műveket. Tervek, töredékek, kéziratban elkallódott művek éppúgy színesítik a palettát, mint a befejezett és kiadott munkák. Hogy mennyire közkedvelt volt a Hunyadi-téma a XVIII–XIX. században, annak illusztrálására szolgáljon e felsorolás, persze a teljesség igénye nélkül. Remélem felkeltem olvasóim kedvét ezeknek a napjainkban kevésbé ismert Hunyadi-műveknek az elolvasására.

D r á m á k: *Hunyadi László tragédiája* (Bessenyei, 1772)⁷, *Hunyadi László fővétele* (Teleki László 1784), *Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma* (Szentjóni

³ *Schedius Lajos*: Hunyady János. Históriai dráma. Tudományos Gyűjtemény, 1817. 104.

⁴ *Sőtér* i. m. 446.

⁵ *Sőtér* i. m. 456.

⁶ *Vörösmarty Mihály* összes művei. 11. Drámák VI. Szerk. Horváth Károly és Tóth Dezső. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. (A továbbiakban: VÖM) 288.

⁷ A zárójelben a szerző neve, majd a mű megjelenésének, illetve bemutatásának ideje olvasható, amennyiben találunk rá vonatkozó adatot.

Szabó László, 1792), *A kolozsvári bíró* (Andrád Elek, 1807), *Hunyady János* (Kisfaludy Sándor, 1816), *Hunyadi László* (Virág Benedek, 1817), *Kemény Simon, vagy a hazaszeretet áldozata* (Bolyai Farkas, 1817; *Kemény Simon* (Kisfaludy Károly, 1820), *Ilka vagy Nándor-Fehérvár bevétele* (Kisfaludy Károly, 1819), *Barátság és nagylelkűség* (Kisfaludy Károly, 1820); *Szilágyi Mihály szabadulása* (Kisfaludy Károly, 1822), *Hunyadi László halála* (Kilényi Kocsis Dávid és Vándza Mihály, 1830-ban mutatták be), *Hunyadi János a szendrői várban* (Tanárki János, 1836-ban adták elő), *Hunyadi László; Ronow Ágnes* (Tóth Lőrinc, 1839), *Czillei és a Hunyadiak* (Vörösmarty, 1844), *Egy magyar király* (Hugó Károly, 1846), *Mátyás király lesz* (Szigligeti Ede, 1858), *A haza szeretele vagy a nagy Hunyadi Nándorfejevárban* (Vida László) stb.

S z o m o r ú j á t é k o k : *Fogoly Hunyady* (Pálóczi Horváth Ádám, 1792), *Hunyady János* (Lakos János, 1792-ben adták elő), *Hunyady László* (Szentmiklóssy Alajos, 1820).

V í g j á t é k o k : *A tétényi leány Mátyás királlyal* (Pálóczi Horváth Ádám, 1816), *Mátyás diák* (Kisfaludy Károly, 1825), *Hűség próbája* (Kisfaludy Károly, 1827), *A vándor kéreőről* (Jósika Miklós br., 1817), *Kínizsi* (Szigligeti Ede, 1844), *Király Ludason* (Gaál József, 1837), *Mátyás diák, vagy a czinkotai nagy úce* (Balog István), *Költő és király* (Vahot Imre, 1846), *A féltés gyötrelmei* (Kovács Pál).

Ezenkívül eposzok, kisepikai alkotások, történelmi regény, történelmi tanulmány, esszé és sok-sok lírai alkotás keletkezett e témában, ezek számbavételétől azonban eltekintek, mivel egyrészt munkámban a Hunyadi-dramákra koncentrálok, másrészt felsorolásuk nem kívánt mértékben megnövelné a dolgozat terjedelmét.

Néhány felsorolt műnek már a címe is utal arra, hogy vannak olyan alkotások, amelyekben kifejezetten a Hunyadi-család tagjai élettörténetének epizódjá(i)t dolgozták föl főmotívumként, míg másokban a korabeli történelem Hunyadiakkal is kapcsolatos egyéb eseményeit. Az utóbbi esetben a Hunyadiak mellékszereplőként jelentek meg. Íróink leggyakrabban Hunyadi László történetét örökítették meg, amely „az idegen uralkodóknak és az udvar pártján álló magyar arisztokratáknak nemzeti függetlenségünk megsemmisítésére irányuló, törvénytelen, erőszakos eszközök igénybe vételétől sem visszariadó törekvésére hívta fel a figyelmet”, valamint a téma reformkori időszerűségére.⁸ A Hunyadi Jánosról és Mátyásról szóló művekkel pedig a magyarság múltbéli erőit kívánták érzékeltetni, s újra feltámasztani az alkotók.

A Hunyadi-téma dramatikai feldolgozásainak száma a XVIII–XIX. században minden egyebet felülmúlt. Ekkoriban a dráma igen kedvelt forma volt a magyar irodalomban. Ez elsősorban a francia klasszikus iskola, majd a francia romantika, a német színművek, a pozsonyi és a bécsi színházak és a Shakespeare-fordítások hatásának is köszönhető. Kisfaludy Sándor *Hunyady János*ának előszavában így érvel: epopéa helyett dráma azért, „mert az Epopéákat többnyire csak a Tudósok esmerik meg, a Drámákat pedig minden ember, – még a Hazának Leányai – is”.⁹ „Az olvasó, illetve néző közönség izlése, abban az időben, midőn úgy a drámairodalom, mint a színészet nálunk még gyermekkorát élte, az irodalmi és színházi hagyományok hiánya miatt nem lehetett és nem is volt annyira csiszolt, hogy az iro-

⁸ VÖM. 287.; *Fehér Géza*: Vörösmarty Mihály: Czillei és a Hunyadiak. ItK. 1968. 387.

⁹ *Kisfaludy Sándor*: Hunyadi János. Históriai dráma. Buda, 1816. (A továbbiakban: HJ) Előszó.

dalom termékeit csupán esztétikai szempontokból tekintette volna, hanem épen ellenkezőleg a legfőbb, a mit minden műtől követelt, az volt, hogy a kort mozgató társadalmi és politikai kérdéseket tárgyalják és minél erősebben hangoztassák. Az író ennél fogva, ha a közönségre hatni és annak tetszeni akart, kénytelen volt hódolni ezen általános hangulatnak.”¹⁰ Bessenyei és Kisfaludy hangsúlyozta is aktuális Hunyadi-drámájának előszavában, hogy nem a poétai gyönyörködtetés, hanem hazafiságuk megéneklése motiválta őket: „A’ festő Besenyei György: a’ tábla Hunyadi László: engedje-meg a’ Méltóságos Aszszony [ti. Beleznai Miklósné Podmanitzki Anna Mária, akinek művét ajánlotta Bessenyei], hogy érdemes képét a’ következő időkbe két’ oly Magyar ifjú hordozhassa, kík, mind-ketten Nemzetek’ ditsőségének elő-mozdítására igyekeztek.”¹¹ „...Drámámat nem úgy írtam, mint Poéta, hanem mint Hazafi – a’ ki Hazájának minden tehetsége szerint szolgálni kíván; és ezt, reménylem, el értem: mert Hunyadym, nem azért, mivel én írtam, hanem azért, mivel olyan nagy Hazafi volt, a’ miként itt színre állítom, minden időben Hazafiságra bízódító dráma léssen, valamikor a’ Haza veszedelemben forgand; és nem csak minden Magyart, hanem minden Nemzetbélit is Hazafiságra gerjeszthet.” [HJ 10.]

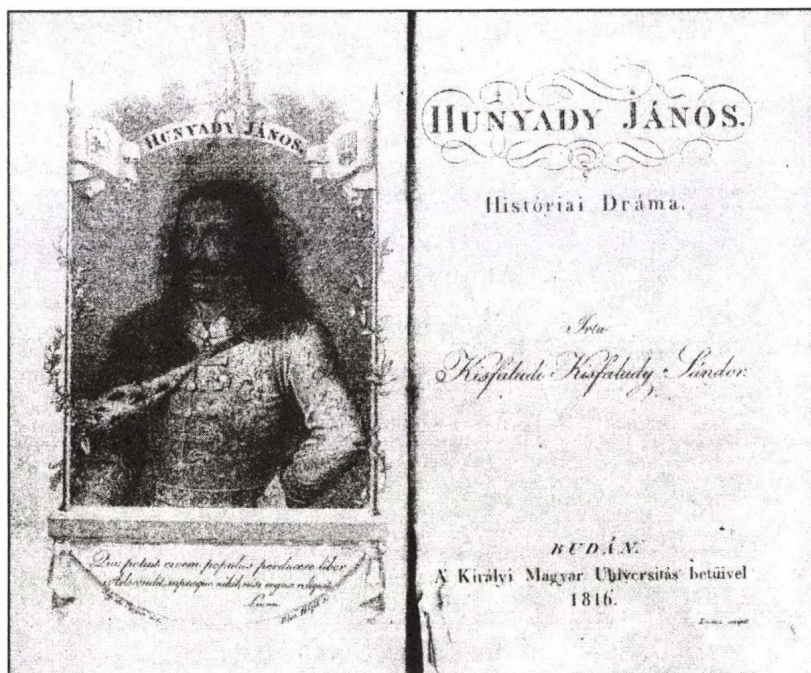
Íróink mindennél fontosabbnak tartották hazafiságuk kimutatását, a hazafiúi erények példaként állítását. Ezen elkötelezettségük érvényesítése háttérbe szorította a dramatikai szempontoknak való megfelelés igényét. Kisfaludy például tisztában volt vele, hogy drámáját öt óra alatt lehetne előadni, s ez kivitelezhetetlen. A kritikusok a Hunyadi-drámákat általában sikertelennek, drámaiatlannak tartották. A szerzők mentségül szolgálhat, hogy főhőseik életében kevés olyan esemény volt, amely tragikai összeütközés alapja lehetett, továbbá, hogy a Hunyadiak iránti kegyelet, valamint jellemük és az események közismertsége gátolhatta íróinkat a továbbköltésben. Viszont szerzőinket terheli a felelősség, hogy azt a kevés tragikai összeütközésre alapot adó eseményt sem bontották ki műveikben kellőképpen, hogy a cselekmény egységét számos mellékeseménnyel dúsitották sokszor feleslegesen, és hogy a sok hosszú elbeszélő jellegű szólalás beemeléseivel akadályozták a cselekmény előrehaladását.

A Hunyadi László tragédiája, a Hunyady János és a Czillei és a Hunyadiak című drámák értékvilága

A három Hunyadi-drámát azért választottuk elemzésünk tárgyául, mert alkalmasak az összevetésre motívumaik egyezése, hasonlósága alapján, jóllehet szerzőik nem ugyanazt az eseményt dolgozták fel, hanem az események egymásutánjából egy-egy önmagában is lezártnak ható eseményszálal. A három dráma cselekménye időrendi sorrendbe állítható. A sort Kisfaludy Sándor *Hunyady Jánosa* (HJ) nyitja, amely Garai nádor Hunyadi János elleni összeesküvését, a nándorfehérvári diadalt és Hunyadi János halálát dolgozza fel, majd Vörösmarty *Czillei és a Hunyadiak* című műve következik (CzH), amely Czillei Ulrik Hunyadi-fiúk elleni cselszövéseit és Czillei Hunyadi László általi elvesztését dramatizálja, s végül Bessenyei György *Hunyadi László tragédiája* (HLT) című műve zárja a sort, amelyben Lászlót kivégzik, mert megölte Czilleit (a valóságban László hívei végeztek vele).

¹⁰ Péterffy Béla: *A Hunyadiak a magyar drámairodalomban*. Temesvári Magy. Kir. Állami Főgimnázium 1902-1903. évi Értesítője. Temesvár, 1903..6.

¹¹ *Bessenyei György*: Hunyadi László tragédiája. (A továbbiakban: HLT) 115.

Újfalussy József megítélése szerint a Hunyadi László-drámák hosszú sorát néhány alapvető közös jellegzetesség kapcsolja össze, így a Hunyadi-történet egyforma ismerete, leírása, a motívumok azonossága, a jellemek árnyalatnyi eltéréssel azonos kifejtése, és az azonos nemzeti értékelés. [VÖM. 288.] A Hunyadi-történet egyforma ismerete abból adódott, hogy a szerzők részben ugyanarra a forrásra támaszkodtak, pl. Kisfaludy és Vörösmarty is használta Carolus Franciscus Palma *Notitia Rerum Hungaricarum*-ját. Ugyanakkor forrásaik részben eltérőek voltak, pl. a szövegbeli egyezések alapján kimutathatóan: Bessenyei egy névtelen jezsuita szerző *Ladislauz Hunyady* című tragédiáját, Kisfaludy Fessler Ignác Aurél *Mathias Corvinus, König der Hungarn* című történelmi regényét, Vörösmarty Thuróczi János *Chronica Ungarorum*-ját, Johann Christian von Engel *Geschichte der Ungarischen Reichs* című német nyelvű történelmi munkáját és Fessler *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* című művét felhasználva készítette jegyzeteit. Természetesen nincs kizárva, hogy íróink az említettekén kívül egyéb forrásműveket is ismertek és forgattak, így pl. Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*-ét és Heltai Gáspár *Magyar Krónikáját*. Utóbbit Kisfaludy is említi forrásaként. Bár az említett források között vannak kisebb-nagyobb eltérések, alapvetően mégis sok bennük az egyezés.

Figyelmünket a drámák motívumainak azonossága, hasonlósága keltette fel, s vállalkozásunk célja, hogy e motívumokat feltárjuk a három kiválasztott drámában. Feltételezésünk szerint szerzőink nemhiába építkeztek e motívumpillérekre, ugyanis ezek üzenetértékűek. Az egyes motívumok létét idézetekkel támasztjuk alá. Mivel gazdag a példatárunk, igyekeztünk a legkifejezőbb idézeteket kiválasztani. Amennyiben olvasóink személyesen is bűvárkodnak a forrásokban, bizonyára további idézetekkel is ki tudják egészíteni a hely szűke miatt szerényebb anyagot.

A drámák cselekménye idején, a középkori Magyar Királyságban a király a természet, az Isten és az igazság nevében uralkodott (Érsek→Király: „*A' nagy Király Menyben, ki Bírád és Urad; / A' Szent Igazság, és Hazánk' törvényre, / Kik a' gonoszt gátolni minden Jám-bort, / Igazat lekötnek lelkeikben.*”) [HJ 91.] Felelős volt a közjóért, amely a közboldogság feltétele volt (Király: „*E' trónusunkhoz, és személyünkhez htv, / Nekiünk valóba' kedves, és azért külön / Királyi kegygyel pártfogott Népiünknek! A' Sorsa, boldogsága mindég / Fő tárgya, gondgya a' mi kormányunknak.*”) [HJ 184.] A közboldogság az uralkodói jóság megtestesülése (Ország: „*A' jó Király a' Nép' javáért / Nem csak csekély jószágot áldoz; / Rászánnya Önmagát is a' szükségben.*”) [HJ 114.], megvalósulásának egyik feltétele a törvényesség. A törvény viszont annyit ér, amennyit betartanak belőle – tartja a mondás, és Hunyady János is („*Jó, és / Szent a' mi törvényünk; de mit használ, ha nincs / Foganattya, a' mint kellene?*”) [HJ 168.], akinek véleményéből a végrehajtó hatalom gyengésére következtethetünk.

Ebben az időben rendi monarchia volt az államforma hazánkban. Ennek megfelelően az uralkodó a rendekkel együtt kormányzott. A főnemesi rend néhány nagy család, mint például Garaiak, Czilleiek, Hunyadiak tagjaiból állt. A királyi tanácsban ők befolyásolták döntően az ország politikai helyzetét. Magánhadsereggel és familiárisokkal rendelkeztek, valamint óriási földbirtokokkal. Mivel a hatalom alapja a föld volt, s ebből a királynak az adományozások révén egyre kevesebb lett, az ő hatalma egyre csökkent, míg a főnemeseké egyre nőtt. V. László magyar és cseh király csak báb volt, akit részben Frigyes császár, részben Czillei – mindkettő nagybátyja – tartott a kezében. A királynak egyébként nem volt ekkor önálló hadserege, s ezért is a főurakra támaszkodott. E honi politikai helyzet hű lenyomatai a Hunyadi-drámák.

V. László emberi mivoltában közvetlen, jószándékú (Király: „*Királyi székemből le-szállok hozzátok, / Dolgotokat nállam meg-magyarázátok.*” [HLT 125.]; „*Ember vagyok mint ti; tölem ne féljete*” [I. h.]; „*Ne-szóljatok nékem, mint Királyotoknak / El-fogadhattok itt édes Atyátoknak*”) [HLT 125.], „igen szelíd, jó ember” – mondja róla Hunyadi Mátyás.¹² Ugyanakkor királyként nem meri vállalni meggyőződését (Király: „*Hallgassunk! Mert ezek talám tanátosok; / Ah vannak-é köztök pusztító farkasok! / Ersebet Hunyadi, menjete-el tőlem; / Mert itt most újonnan Királyjád kell lennem.*”) [HLT 128.] Fiatal, tapasztalatlan, könnyen befolyásolható jellem. Ez volt Czillei Ulrik igazi terepe és esélye. Mivel V. László mindig annak hitt, annak adott igazat, akivel éppen beszélt, – a drámaírók hitelesen ábrázolják –, Frigyes császár titkára, Aeneas Sylivius Piccolomini „a színlelés nagymesterének” tartotta.¹³ Állandó forrása a feszültségnek, hogy a király folyamatosan ellent mond korábbi nyilatkozatainak. Talán többek között ezért is érzi terhesnek hivatalát („*Bajos, veszélyes állapot, / Szorult, szegény sors a' Királyság!*” [HJ 8.]; „*Trónusra szálva lenni, – éppen / Nem nagy szerencse.*” [HJ 70.]; „*Inkább szeretnék lenni pásztora / Egy völgyi nyájnak távol a' veszélytől, / S hozzád közelb 's tán forróbban szeretve, / Mint itt király. Oh kedves Ágnesem! / Hidd el, fejemnek fáj a korona.*”) [CzH 77.] Érzi, hogy rejtegetnek előle valamit, félrevezetik őt, ezért sokszor szomorúan panaszkodik (Király: „*Magamban hagyatván, kinek hidjek tovább, / Illy sok veszélyim közt, kit köves-*

¹² *Vörösmarty Mihály*: Czillei és a Hunyadiak. Történelmi dráma 5 felvonásban. Bp., 1844. (A továbbiakban: CzH) 138.

¹³ *Esztergályos Jenő* (szerk.): Itt élne, halnod kell. Apáczai Kiadó. Celldömölk, 1990. 54.

sek inkább / Ah rettegés alá vetetett Királyság!)” [HLT 146.] Mivel saját akaratát nem meri kinyilvánítani, mert fél, hogy magára hagyja Garai nádor és Czillei, senki előtt nincs tekintélye. Alattvalói helyette Hunyadi Jánost tisztelik vezetőjüként [Ágnes: „*Illy Férjfiak, mint több között csak Rozgonyi? / És ennek egy üres kegyes Királyi szót / Sem tudni adni, a’ mikor / Éppen javáért, trónusáért vérzik? / Én érzem a’ gyalázatot helyettetek. / Csak hogy – ha értettetek, a’ mit érzett, / S gondolt magában: „nem Te érted, / Ki érdememre nézve szolgám sem lehetsz; / Hanem Hazámért, Hunyadyért / A’ Nemzetért, s annak javáért; / Érted csupán csak annyira, / A’ mennyit érsz, úgy mint süveg fejünkön!”*] [HJ 292-3.] Környezete gyáva, gyenge gyermeknek, szegény fickónak nevezi, puhánynak és férfiatlannak tartja. S erre rá is szolgál, hisz amikor például Garai megfenyegeti, mert a saját akaratát kívánná érvényesíteni, sikerül akarata ellen meggyőzni, mert támogatói nélkül tapasztalatlanok és gyengének érzi magát („*Ha egy Király végre tanásátul el-áll, / Mindenütt ölni kezd, körülte az halál. / Veszélyes párt ütés; hartz, pusztulás, inség / Ezer üldözések; szaggató dübösség! Könnyen el-érhetnek egy olly Fejedelmet, / Ki tanásosinak nem nyújt engedelmet.*”) [HLT 150.]

A gyermekkirály V. Lászlóval Hunyadi János főúri ellenfelei kerültek hatalomra. Az erőskezű vezetés híján „*e’ viszály’ korában*” [CzH 104.] a Garai–Czillei-féle liga Hunyadiakkal és híveikkel való vetélkedése határozta meg a politikai helyzetet (Király: „*Ti kétfelé oszlott magyar népemnek / Kormányi, Nádor! Vajda! – és Ti, / Perényi! Bánfy! Bátor!*” [HJ 9.]; Gara: „*Gyermek király, gyűlölködő nagyok: / Ezek között családod nagyra nőhet.*” [CzH 25.]; Török: „*ezek bizonynyal ősi magyarok, / Mert egymást gyűlölik*”) [CzH 69-70.]. A megegyezés és az összefogás hiánya sebezhetővé, az idegeneknek kiszolgáltatottá tette a nemzetet. Ennek vesztélyére figyelmeztet az Érsek által Kisfaludy: „*Adgya Isten, hogy ezen / Láván meg’ újra megtanílyja a’ Magyar, / s örökre a’ szívébe’ tartsa, / Melly káros a’ Közjónak az / Egyenetlen, ellenséges indulat.*” [HJ 191-2.]

A hatalom harmóniában élhetne az alattvalókkal a r o s s z t a n á c s a d ó k nélkül (Hunyady János a királyról: „*Hazánk szerencsés lenne Ő alatta, ha / A’ Czillai a’ nyakán nem ülne*”). [HJ 165.] A kialakult káoszért elsősorban az uralkodó a felelős, a zűrzavaros helyzet megszüntetéséért neki is szívvel, lélekkel kellene küzdenie, de nem teszi, nem is teheti, mert nem képes rá. Nincs elég tudása és akarata a változtatáshoz. Pedig a tudás és az akarat megmenthetné rossz tanácsadóitól, erre figyelmezteti például ágyasa, Ágnes is („*Szép a’ Királyok’ sorsa! szép s’ felséges! / Sok jót, sok áldást hinthet egy kegyes Király, / A’ Földre – emberekre – mint a’ tiszta Ég / Gyöngy harmatot csak tudgyon és akarjon!*”) [HJ 71.] Az Érsek és Hunyadi János többet követel: a hatalom és a nép összefogását, együtt akaratát, mert ebben rejlik az igazi erő (Érsek: „*Így fogjon össze, s tartson egygyütt / valamennyi oszlop a’ Hazában; / Úgy áll soká’ s erősen alkotvánnya; / és úgy nem árthat néki semmi fergeteg. / Csak egy mozogjon, ingadozzon, / Csak egy hajoljon el közülök, / Hát meghasad legottan a’ roppant Egész, / Hanyatlík, és végtére széllel omlík*” [HJ 128.]; Hunyady János: „*Ha a’ magyar Király kezét fog, / és egygyet ért mindenben a’ Nemzettel / Akkor Barátim! – rettenet / Lehet hatalma. – Adgya Isten!*”) [HJ 302.] A Garai és Czillei vezette bárói liga azonban csak átmítja a Hunyadiakat a béküléssel. Hátuk mögött saját cáljaiktól vezérelve megghiúsítják és félremagyarázzák az uralkodó előtt Hunyadi János minden jószándékú törekvését. Azzal vádolják a Hunyadiakat, hogy a trónra vágynak. (Gara Hunyadi Lászlóról: „*Ez az ifjú titkon, a’ mint tudomra lett / Uram! Te Felsőged ellen*

nyilat tegzett. / *Úgy véli: hogy élted' ha most el-veszthetné, / Magát itt Királyjá könnyen tétet-hetné.*" [HLT 142.] Ulrik Hunyady Jánosról: „*Mondom Teneked, én Királyom: / Trónusra vágy ez a' Hunyady.*”) [HJ 4.] E koholt vád alapján akarják kiirtani a Hunyadiakat. A gyilkolás bűnét is magukra vállalnák, mert tudják, hogy az uralkodó ennek végrehajtására is gyenge. (Bánfi: „*Hunyadinak véri mi rajtunk nyugodjon, / El-vesztén Felséged, Soha ne hánykódjon.*”) [HLT 143.] Gara: „*Alljon-meg Felséged a' mi törvényünkön, / El-viszszük mi terhét mindnyájan Lelkünkön.*”) [HLT 14.]

A törvényt épp a hatalom sérti meg, hisz Czillei nem tiszteli a törvényt („*Itt minden törvény a' mit tenni hős / Vagy megtagadni bátor és erős vagy*”) [CzH 181.]; hitetlen („*Gyalázatos fészek! Hol leljek itt / Magamhoz illő társat? Az ördögöt / bínám elő, de az magam vagyok.*”) [CzH 162.] Ezenkívül híveivel együtt rettentően irigy a Hunyadiakra. A nagyurak leginkább a Hunyadiak tehetségét irigylik, pontosabban virtusukat és keresztény értékrendjüket, amelyeknek híján a nagyurak tehetsége csak „közönséges maradt”. [HLT 160.] A Hunyadiak sikerét legtöbbször a szerencsével magyarázzák. (Ulrik: „*Gyakorta hírt nevet kap érdem nélkül / Az ember: a' Sors' és Szerencse' / Játéka ez csak*”) [HJ 4.]; Gara: „*A' dicsőség, melyet / A' vak szerencse Hunyadynak szerzett*”). [HJ 210.] Tehetségük híján félnek, hogy kiesnek a királyi kegyből, s véget ér az ő uralkodásuk, hisz a király csak látszaturalkodó. (Ulrik: „*Mert csak neved Király, hatalmad nincsen*”) [HJ 2.]; „*Tiéd [ti. a Királyé] csak a' Királyi név, czím és fény; / Övé magáé [ti. Hunyady Jánosé] a' tehetség; / Ő a' hatalmas és erős.*”) [HJ 5.] Önnön dicsőségük megszerzéséért, megtartásáért mindenre képesek, akár gyilkosságra is. Húien festik a helyzetet Garai szavai: „*Én, ki uralkodom titkon a' Királyban / S törvényt osztok; ámbár nem ülök trónusban. / Én nézzem, hogy nevem' Hunyadi le-verje, / S az alacsony község között el-keverje. / Ah nem! E' már igen sok gyengeségemnek. / Nem lehet illy motska nagy tisztességemnek*” [HLT 133.]; „*Méltóságom készlet: tsalhat gyengeségem, / Verettetéséből kiált ditsőségem. / E' tsalárd fényért fut minden halandóság, / Hol lehet egyébbe kedves állandóság.*” [HLT 134.]

Persze a hírnév a Hunyadiaknak is fontos, viszont tisztességes úton szerzik meg azt, s megtartásáért ugyanolyan tisztességes módon megdolgoznak. (Pl.: Hunyady János: „*Csak azt ne engedd, Istenem! / csak azt ne, hogy ezer veszély, baj 's gond közt / sok vérrel, életáldozattal / Szerzett nevem' hírem' gyalázat fedgye.*”) [HJ 26.] Tisztában vannak vele, hogy vannak irigyeik az udvarban (Ersébet→Hunyady László, Mátyás: „*Ma a' Nádor Ispán reátok gerjedett; / Dühös irigysége nagyra ki-terjedett*” [HLT 138.]; Hunyady János: „*Láttátok, a' Kaján Irigység által / Így lesz pokollá a' Világ, / Így lészen ördöggé az ember.*”) [HJ 57.] Az uralkodó is egyre tapasztaltabb, rájön, hogy mi mozgatja Czilleit. („*Hírét nevé irigyled a' Dicsőnek, / Vetélkedő Bátyám, csak inkább valld-meg!*”) [HJ 4.]; „*Magadat 's körülted a' mi Szép, Jó és Nagy, / Mindent emészteni, dúlni, és gyilkolni / Agyarkodó, pokolszülöttel fene Szörny, Irigység! Isten' átka! / Fészket te itt rakál magadnak.*”) [HJ 13.]

Az Istenbe vetett hit egyike a nemzetet meghatározó jegyeknek. A közös hit erővé válik egy közösségben, s a sok kis hívő közösség együttes ereje felbecsülhetetlen. A három drámában a Hunyadiak és híveik e gondolat legfőbb megtestesítői. Az Isten és a haza tisztelete határozta meg gondolataikat és cselekedeteiket (Hunyady János: „*Első az Isten; Ő utánna a' Haza*”). [HJ 45.] „*Szegény Hazám, ez a' te sorsod! / És ez magamnak sorsa, 's házomé is.- / Mert öszve van kötözve, édes / Hazám te, sorsom' a tiéddel*” [HJ. 26.]; „*Mert úgy van öszveköttve*

Nemzetemmel személyem, olly egészen egy Hazámmal, / Valamint az embertesttel a' munkás kéz" [HJ 109.]; „Szeressük – a' Hazánkat! – élyünk – hallyunk / Érette! – Istenért! – Hazánkért!” [HJ 306.]; Ersébet: „*Tsak Isteniünk' vegyük őrzönknek egyedül*” [HLT 140.]; „*Én is Hazámnak hív Leánya lévén, / Ennen szerelmemet hazámnak / Áldozni régen megtanúltam*” [HJ 40.]; Hunyadi László: „*De jó az isten. Szinte szeretem*” [CzH 8.]; „*Szent jelszavunk volt: isten és haza*” [CzH 146.]; Mária: „*Csak isten, aki megvigasztal: / Az emberektől nem várhatni jót*”. [CzH 147.] Hazájukkal való viszonyukat felbonthatatlannak, kölcsönösnek tartották. (Érsek: „*A' jó Hazafi, jó Keresztény, / Midőn Hazája, vagy midőn a' közjó, / Midőn imilly szent ügy forog fenn, / Önnön magát fel sem veszi; / Magát felejtve dolgozik, munkálkodik; / Magát felejtve él, hal a' közjóért.*”) [HJ 104.] Erényeik: emberség, becsület (Hunyady János: „*Egyenest menék és bátran, a' mint / Vezette lelkem' a' Keresztény Vallás, / Hazafiság, Becsület, és Emberség, / A'szent Igazság, 's hív Barátság*”) [HJ 297.], engedelmesség (Hunyady János→Mátyás: „*Az engedelmesség legelső, 's legfőbb / Erkölse a' Bajnoknak*”) [HJ 37.], megbocsátás (Hunyady János→Bátory: „*Bocsáss meg / Nékik Barátom! – megbocsátok én is / Ő nékik – Ulriknak, Garának, / 'S Valamennyinek, kik ellenem vétettek*”) [HJ 298.], mérséklet, jámborság, vitézség (Kapisztrán: „*Csak a' vitéznek áll erősen / Hazája és vallása a' veszélyben*”) [HJ 45.] mindenkor nagy tiszteletre méltók. Hunyadi Jánost hívei *emberséges embernek, jámbor kereszténynek, védangyalnak, legnagyobb bajnoknak, remek vezérnek, nagy szívnek, nagy hazafinak*, minden magyar édesapjának nevezik. Ezek az említési formák is jelzik, hogy milyen tulajdonságokkal bírt az az ember, akit oly sokan tiszteltek, akit oly sokan tekintettek vezérüknek.

Szerzőink a Hunyadiak erényeinek hangsúlyozásával kortárs olvasóikat a *k e r e s z t é n y é r t é k e k* ben rejlő erő felismerésére ösztönözhatték. Kisfaludy ki is mondatja célját Mátyással: „*Szüükség azért korunk' fogyatkozását / A' múltt idők' erkölcsivel pótolnunk.*” [HJ 151.]

Az anyai szerep kidomborításának igénye abból a felismerésből fakadhatott, hogy amennyi szeretetet és amilyen nevelést kap az ifjú a családban, annak megfelelően viselkedik majd állampolgárként polgártársaival, és annak megfelelően viszonyul majd hazájához. A fentiekben megismerkedhettünk a Hunyadi-szülők értékvilágával, amelyet „átadtak” gyermekeiknek is. (Érdeemes megfigyelünk, hogyan okítja Mátyást apja, mielőtt a bécsi udvarba küldi.) Mivel Hunyadi János a haza védelme érdekében sokszor távolt volt a meleg családi otthontól, a gyermeknevelés az anyára, Szilágyi Erzsébetre maradt. Ezen áldozatos anyai munka iránti tisztelet a férj és a Hunyadi-hívek ajkán is megfogalmazódik (Hunyady János→Ersébet: „*E' két fiúnak nagyra termett / Valója; Virtusokra, érdemekre, / És díszre, becsre, hírre, névre vágyól Tűzlelke, – minden Szépre, Jóra, Nagyra / Felolvadó, és bajnoki / Lányokkal égő szíve, – mind ez! Egyedül csak édes, gondos és nagy lelkű Anyyok' szerelmes műve, a' Te érdemed*” [HJ 39.]; Vitéz: „*Felséges Asszony! Nemzetek' / Országok' Annyának teremtett nagy szív! – / Szerelmes, édes, boldogított! Feleség! – szerelmes, lelkes, édes, bölcs Anya! – / Egyedül Hunyady érdemelt meg Téged? / Egyedül csak ilyen gyermekek / Lehetnek illy Anyára méltok! – Róma / Oltárt emelt az illyeneknek hajdan.*”) [HJ 162.] A Hunyadi-fiak dicséretéből fakadó anyai öröm kínba fordul át az elvesztésüktől való félelem miatt. A fiait a haza védelmében feláldozni kénytelen anya fájdalommal számtalanszor hangot kap. (Ersébet: „*Igen is, titeket szültelek kénomra*” [HLT 140.]; „*Nincsen Hazánkban Asszony, / Anya nincs, ki Nemzetének annyit áldoz, / Mint én Tebenned, 's gyermekimben*” [HJ 42.];

„Hijába! mert akármiként takarjam / Hazafisággal, büszkeséggel / A' szívemet, kitör belőle / Az Anyának érzeménnyel, kímnya.” [HJ 160.]

Hunyadi Mátyás (mellékszereplőként) szerepeltetése lehetőséget ad íróinknak a jövőbe tekintésre. Kisfaludy és Vörösmarty művében jóslat születik Mátyás felemelkedéséről. (Hunyady János→Mátyás: „Szép tehetséggel / Te nagyra látszsz a' Teremtő által / Jelelve, és választva lenni” [HJ 154.]; „Mert mondom én tenéked: a' Teremtő / Téged' dicső pályára rendelt, / Ha máskülömben álmaim betelnek“ [HJ 155.]; Ágnes: „Mátyás! belőled, hogy ha el nem romlasz, / Valahára nagy ember lehet még” [HJ 176-7.]; Szilágyi Mátyásról: „A' derék Oroszlány / Kölyök! Korán mutatya, mi / Válik belőle, majd ha megnő” [HJ 228.]; Kapisztrán→Mátyás: „A' te kévéd / Felemelkedik magasra, 's meg fog állani; / 'S Rokonidnak a' kévéji a' Tiéd körül / Fejhajtva fognak elterülni“ [HJ 305.]; Ujlaky Mátyásról: „Ne bántsad, győzhetetlen Giskra, belőle még igen / nagy ember lehet. Nézd meg csak jól, minő sasorral van, melyet legalább is fél-arasznyira maga előtt hordoz”; „Ő a' mi jóslat koronás urunk”). [CzH 88.] E jóslat felfogható vágyódásként „egy jobb világ és tiszta lég után”. [CzH 142.]

Bessenyei, Kisfaludy és Vörösmarty vizsgált művére és annak keletkezésére minden bizonnyal rányomta a bélyegét a művek keletkezésének ideje körüli politikai helyzet. Régmúlt történelmi események feldolgozásával, a vizsgált motívumok kidomborításával saját korukbeli politikai, filozófiai, emberi kérdésekre reagáltak akarva-akaratlanul. Művük a nemzeti eszmények, a nagyság és az elmúlás, az aktuális célok és az erkölcsi törvények filozófiai mélységű megszólaltatója. Az ember és a világ viszonyát tárják elének a mindennapokra redukálva. Az emberek úgy érezték, hogy ki vannak szolgáltatva a hatalomnak. Keresték egymást, kapcsolatokat igyekeztek kiépíteni. Érzékenyek voltak mindenféle változásra, s legfőképp az igazságtalanságra. Nem voltak „tompák” az élet dolgai iránt. Lelki nagyságuk megmutatkozott érzelmeikben, erkölcsükben, erényességükben, tisztaságukban, bátorságukban, áldozatkészségükben, önfeláldozásukban. Szívből kívánták, hogy az ember és a hatalom viszonyában az igazság és a harmónia érvényesüljön. A hármas hierarchiájú világban (uralkodó – intrikus főnemesek – alattvalók) mindenki a saját boldogulását kereste. A közboldogság eszménye és az azt gátló tényezők harcában azonban drámáinkban az utóbbiak kerekedtek felül.¹⁴

¹⁴ További irodalom: *Belohorszky Ferenc*: Bessenyei történetiszemléletéhez és lelki fejlődéséhez. Debreceni Szemle, 1934. 8: 26-27.; *Bitzó Sarolta*: Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. Bp. 1909.; *Horváth János*: Vörösmarty drámái. Bp. 1969.; *Kisfaludi Kisfaludy Sándor* minden munkái IV. Bp. Franklin-Társulat, 1892.⁴

PÁSZTOR EMIL

Arany János „Toldi”-jának személyessége

Arany közismert elbeszélő költeményének igen jellemző sajátja a nagymértékű személyesség. Ezen a Toldi nyelvének emberközpontúságát értem. Nem találtam jobb szót erre a fogalomra, azt írom hát: *személyesség*. Ezt a *-ség* képzős szót az értelmező szótáraink nem ismerik. Napjainkban sokat emlegetjük a hivatalos stílus hidegrideg, távolságtartó személytelenségét; úgy gondoltam, ha létezik *személytelenség*, akkor ennek az ellentétét nyugodtan nevezhetjük *személyesség*nek. Kosztolányi Dezső egy helyütt így jellemzett valakit: „A hangja személytelen és gépi, mint a hangos filmek beszéde.” Nos, Arany Toldijának a hangja mindvégig személyes. A költemény szavaiban, mondataiban rejlő megszemélyesítésekre a *Toldi-szótár*¹ is rámutat, de nem csupán ezekről szeretnék itt szólni, hanem általában a Toldi nyelvének emberiraculatóról.

Mindjárt az előhang első versszakában meglep bennünket a sok személyes jellegű, személyragos szóalak: *képe, nekem, rémlik, látnám, növését, szálfá-öklelését, hallanám, hangjait, szavának, képzelnétek, haragjának*. A költő még a XIV. századi cselekmény és a mű XIX. századi megírása közti időkülönbséget is emberre k „öltőivel” méri:

*Mint, ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon:
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nekem
Majd kilenc tiz ember-öltő régiségben.*²

Arany János a mű főszereplőjének személyében is az embert látja maga előtt: „Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton...”

Az első ének első sorát egy nagyon szemléletes igével kezdi, s így hatásosan tudja megeleveníteni a valóságban bizony nagyon állóképszerű mezei tájat: „Ég a napmelegtől a kopár szík sarja...” Mintegy ellentéte ennek a boglyák hűvöse, ahol tíz-tizenkét szolgál hortyog a déli melegben, „mintha legjobb rendin menne dolga”. Lélekben a költő maga is ott van az induló történet színhelyén, mert nemcsak megállapítja, nem csupán leírja, hanem véleményezi is a tényeket: „Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan, / Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.”

¹ *Pásztor Emil*: Toldi-szótár. Arany János Toldijának szókészlete. Tankönyvkiadó, Bp. 1986. 272 o.

² A Toldiból vett idézetekben – csupán a *cz* betűt *c*-re egyszerűsítve – megtartottam azt a helyesírást, amelyet Arany János alkalmazott az élete végén általa még javított Toldi-szövegben. *P. E.*

Megszemélyesíti nemcsak az álldogáló szekereket, hanem még a kútágast is a gémmel együtt: „Ösztövért kútágas, hórihorgas gémmel / Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel...” Az ökrök szomjasan delelnek, mert a béresek nem sietnek, hogy vizet merjenek számukra. Itt Arany névvel jelöl meg egy igazában nem létező személyt: „felült Lackó a béresek nyakára”. Ezt a nem mindenkitől értett és használt *felült Lackó* szólást a költő így értelmezi egy lapalji jegyzetében: „Így gúnyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és dolog hevétől bágyadtan a munkára ráunt.”

Lassan elkezdődik a cselekmény a főszereplő, az egyedüli talpon lévő személy színre lépésével. A költő úgy ábrázolja, mintha nem is ez a legény lépne elő valahonnan, hanem mi, az olvasók, közelednénk hozzá, illetve csak most vennénk észre ezt a fiút, aki pedig már eddig is ott volt:

*Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát puszta földön, égen...*

Meg is szólítja ezt a legényt, és így az olvasók is szinte személyes kapcsolatba kerülnek vele:

*Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében?
Ládd a többi horkol boglya hűvösében...*

Amint Laczfi nádornak „szürke por ködéből” kibontakozó serege egyre közelebb ér a legényhez, Arany is mind többet elárul róla olvasóinak. Egy erős fiú áll előttünk, akinek talán erős testi voltánál is fontosabb tulajdonsága, hogy elvágódik innen, s a tehetségéhez méltó tettekre vágyik. Ennek az „araszos vállú” legénynek a lelkivilága is méltó a figyelmünkre:

*És a mint sereg kél szürke por ködéből,
Úgy kel a sohajtás a fiú szívéből;
Aztán csak néz, csak néz előre hajolva,
Mintha szíve lelke a szemében volna.*

E néhány sorban kétszer is említi a költő a fiú *szívét*, és látjuk *szemében* az öntudatos ember tekintetét, lelkében a nagy tettekre való vágyakozását. (Ez a jelenet a reformkori Magyarországot, Vörösmarty, Petőfi és Arany nemzedékét is jelképezi, amely megalkuvás nélkül munkálkodott nemzetünk fölemelkedésén.)

De ki ez a fiú, és miért vágyik „más mezőkre” innen, „e határrul”? Nyílt válaszadás helyett a költő a legény gondolatait idézi, de úgy, hogy szinte a fülünkkel halljuk az ő kimondatlan szavait. A „szép magyar vitézeket” néző fiú neve azonban még el van fődve saját ismétlődő személyes névmásaival:

*Hej, ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!*

A következő versszakban végre megtudjuk: *Toldi Miklós* ez az ismeretlen ismerősünk, akinek nevét az előhangban már említette a költő. S ettől kezdve mindvégig nagyon személyesen van jelen a történetben ez a fiatal ember.

Az egész elbeszélő költeményben igen nagy szerepük van az *emberi személység* et sokoldalúan festő különféle *testrészek* nevének. Gondoljunk

például a második ének utolsó versszakára: „Most a szörnyü gyermek *karját* elereszté, / *Fejét és szemeit* búsan lefüggeszté”; a zokogását is ilyen szavakkal teszi számunkra igazán elevenné Arany: „Ott *fejét a térdin tenyerébe* hajtá, / S zokogott magában, de senki sem hallá”. Vagy jusson eszünkbe Miklós elbujdosásának, bolyongásának a szemléletes jellemzése: „*Nyakán* ült a bújja, / *Oldalát* kikezdté annak sarkantyúja, / S mint bezárt paripa, mely fölött az ól ég, / *Szíve a mellében* akkép hánykolódék. / Bujdosik az ’éren’, bujdosik a ’nádon’, / Nincs, hová lehajtsa *fejét* a világon” (4: 2; azaz: negyedik ének, 2. versszak).

Érdemes megfigyelnünk, hogy Arany sokszor testrészek nevével teszi szemléletesebbé az elvont tartalmú szavakat, kifejezéseket. Györggyel például nem azt mondhatja, hogy öccsének nincs kedve a munkához, hanem: „Most van a dandárja réten a munkának, / De *foga* nem fűlik ahhoz e gazdának” (2: 10). Hasonló nyelvi szerepe van a *fül*-nek a következő mondatokban: Miklós „Ugy mutatta, mintha nem is venné észre, / *Fülét* sem mozdítá a nagy döngetésre” (3: 6); „elbocsátá a szót a két *füle* mellett” (9: 8; ’nem törődött az utcai nép kiáltozásával’). Arany nem azt írja egy másik énekben, hogy a ház *mögött* kert van, hanem: „Gyepszéken fejezlik Toldi Lőrinc háza; / *Háta megett* annak nagy gyümölcskert zöldel” (6: 1; stilisztikai szempontból igen hatásosak itt a színt jelölő igék is: *fejezlik* és *zöldel*). A király nem egyszerűen *haragudott* György álnoksága miatt, hanem: „iszonyu pogány / *Harag sötétellett* a király *homlokán*” (12: 12; szép itt az alliteráció is a *harag* és a *homlok* szó kezdő hangjával).

Láb: „Azért, hogy senkinek *láb* alatt ne legyenek, Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek” – mondta Miklós a Györggyel való összetűzéskor (2: 13). A búcsúzkodó és hazainduló Bencéről így szól a krónika: „Akkor a hű szolgál... / Búcsut vévén, *lábát* útnak egyengette” (4: 23). Miklós nem letérdelt a király *előtt*, hanem: „Térdre esett most a király *lábainál*” (12: 5). Érdekes, ahogy Bence használja a *sarok* főnevet, Miklóshoz szólva: édesanyád „Nem is egyébiránt indított el engem / Fölkeresni téged... / Hanem hogy legyen hű ápoló cseléded... / Akármerre jársz, kelsz, ott legyen *sarkadnál*” (10: 7; vagyis: *melletted*, de a *sarkadnál* a rendkívülisége miatt egyrészt költőibb is, másrészt e szó használatával elkerülhető volt a sok *e* hang monotonosága: „ott *legyek melletted*”). Végül egy példa a testrésznevek közül a *száj* főnévvel: „Jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a *számat*” (8: 6).

A s z e m é l y e s s é g szempontjából az is figyelemre méltó, hogy Toldi Lőrincnéhez milyen megszólítással, milyen személyragos szavakkal beszélnek a fiai. György, az elsőszülött fiú, tegezve beszél hozzá: „Úgy *anyám!* *kecsegetsd* ölbeli *ebedet*, / *Ójad* fúvó széltilt drága *gyermekedet*...” (2: 10). Miklós ellenben, a fiatalabb gyermeke, magázó formában s az *édes* jelzővel szól az özvegy Toldinéhez: „*Édes anyám* *asszony*, *ne féljen* *kegyelmed*...” (6: 9).

Itt megfigyelhetjük – mert Aranynak ez a mondata jól szemlélteti –, hogyan fejlődött ki nyelvünkben a tegezésből a magázás: a *-d* személyragos *kegyelmed* szó önmagában tegező volna, de a mellette lévő igealakot – a nagyobb tisztelet kifejezésére – a második személy helyett (*ne félj!*) harmadik személyben kezdték használni (*ne féljen*), és végül ez önállósodott magázó formává a *-d* személyragos rész (*kegyelmed*) elmaradásával. Miklós

mondataiban azonban még ott van ez a *-d* személyragos, tiszteletet kifejező *kegyelmed* személyes névmás is: „*Hagyjon fel kegyelmed kicsinyég a csókkal; / Szakmány módra van rám mérve minden óra: / Jöttem kegyelmedhez búcsuvevő szóra*” (6: 13); „*Hanem annyit mondok: ne búsuljon kelmed; / Vesse ki szívéből azt a nagy félelmet...*” (6: 14) – az itteni *kelmed* személyes névmás tulajdonképpen a *kegyelmed* rövidebb változata, tehát második személyű, de a hozzá kapcsolódó *vesse ki szívéből* rész formailag már harmadik személyű (nem: *vesd ki szívedből*).

Idézem az édesanyjától búcsúzó Miklós utolsó mondatait is, mert figyelemre méltó ezekben a verssorokban a részben magára, részben édesanyjára vonatkozó sok személyragos szóalak, valamint az érzelmi ismétlés, fokozás: „*Nincs időm továbbra, hogy maradjak itten, / Kegyelmedet pedig áldja meg az Isten; / Áldja meg az Isten ezen a világon: / Még a másikon is, szívéből kívánom*” (6: 17).

A két Toldi testvér egymáshoz való viszonya nagyon ellentétes. Miklósnak, „*A mint látja Györgyöt hirtelen, váratlan, / Karja ölelésre nyílik akaratlan; / De az eltaszítja testvérét magtól, / Gőgösen fordul el jó atyjafiától*” (2: 9). Hogyan szólítja egymást az elbeszélő költeményben a két testvér? Györgynek durva korholó szavaira Miklós a bensőség nélkül hangzó teljes, hivatalos névvel válaszolja: „*Átok és hazudság minden ige szádban! / Egy betű való sincs, Toldi György, a vádban...*” (2: 12). A két testvér tegezi egymást, de nagyon különböző megszólításokat használva: „*Add ki, bátya, tüstént, a mi engem illet*” – „*Itt a jus, kölkök; ne mondd, hogy ki nem adtam!*” (2: 11-12; s a családi jussát követelő Miklóst György arcul csapja). A *bátya* és a *kölkök* megszólítás érzelmi ellentétével is jól érzékelteti a költő a két testvér közti emberi különbséget, mert ahogy egymást szólítják, az elsősorban saját magukra jellemző.

A királyhoz mind a két testvér abban a magázó formában szól, amelyben még a *-d* személyragos „tegező” rész is ott van a harmadik személyű „magázó” igealak mellett. György így végzi mondanivalóját: öcsém örökségét „*im leteszem széked zsámolyához: / Hogy ki legméltóbb rá, felséged tudhatja, / Királyi adomány-képen annak adja*” (8: 11). Miklós pedig ezt mondja többek között: „*Csak azon könyörgök mostan felségednek: / Vegyen be sergébe, csupán közembernek*” (12: 13).

Még Arany János személyes közbevetéseiről kell szólnom. Az első ilyen, a Toldi-história mesélése közben való közbevetését már említettem, arról írva, hogy a költő a cselekmény kezdetén megkérdezte a széles országútra messze, messze bámuló legénytől: „*Szép öcsém, miért állsz ott a nap tüzeben?*” (1: 4). Arany érezhetően nem is akarja magára hagyni ezt a fiút, s annyira jelen van az egész történetben ő maga is, hogy egy helyütt ez még az *én* névmás használatában is kifejeződik: Miklósnak „*Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája: / Lelke gyűlölségén erőt vesz valami, / Valami – nem tudom én azt kimondani*” (2: 8). Amikor aztán Miklós a malomkő-darabot „*Toldi György boszantó népe közé dobta*”, a költő aggódva figyelmezteti: „*Fuss, ha futhatsz, Miklós! pallas alatt fejed! / Víz se' mossá rólad le a gyilkos nevet! / Elvadsz, elzüllöl az apai háztól...*” (3: 7). Vagy gondoljunk Miklósnak a farkaskaland utáni töprengésére:

mi lenne, ha Györgyöt is megölné, mint most a farkasokat? De ekkor megszólal a költő – vagy Miklós lelkiismerete? –, és így inti őt egy egész versszakon keresztül:

*Állj meg, állj meg, Toldi! gyilkos a szándékod,
Jaj ne vess bosszúdnak véres martalékot.
Tudd meg: ha megölnéd tennen testvéredet,
Akkor meggyilkolnád örök életedet;
Ne félj, fenn az Isten; ő majd igazat lát,
Bízd rá a büntető bosszuállás dolgát. (5: 15)*

A nyolcadik ének elején ismét tapasztaljuk a költő személyes jelenlétét, a cselekmény elmondását ugyanis így folytatja:

*Toldi György pediglen kigondolta bölcsen,
(Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem)
Kigondolta, mondom, kifőzte magában:
Miképp legyen úrrá öccse vagyonában.*

Arany Jánosnak a mesélés közben arra is gondolja van, hogy figyeljen olvasóinak – vagy hallgatóinak – a kérdéseire, azokat szinte beleszője versébe, sőt mindjárt feleljen is rájuk. Amikor például arról ír, hogy nemcsak a nőstény farkas, hanem a hím farkas is megtámadja Miklóst, ilyen kérdés–felelet párbeszédet iktat be versébe:

*– Mit csinálsz most, Miklós? jaj, dehogyan bírsz vélek!
Ezer lelked volna, mégis megölnének, –
Semmi baj! az néki a tulajdonsága,
Hogy, ha nő veszélye, nő a bátorsága:
Kisegíti magát, soha se féltsétek,
Nem válik belőle farkasoknak étek.” (5: 8)*

Amikor pedig leírja, hogyan indult el Toldi lóháton, hogy jelentkezzék a pesti Duna-parton a bajvívásra, a költő részletesen válaszol elképzelt olvasóinak-hallgatóinak a kérdésére:

*Mi történt ezalatt a budai szélen?
Hallgassatok rá csak, azt is elbeszélem.
A király sátora vala ott felvonva;
Tiszta kék selyemből volt a sátorponyva;
Róla, mint az öklöm (ha kicsit nem mondok)
Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok:
Messze kiösmerszett a többbitől, bátor
Egymást érte ottan a sok úri sátor.” (11: 7)*

Megjegyzendő, hogy az iménti versszak hetedik sorának végén a régies *bátor* kötőszó jelentése: 'ámbár, ámbátor'.

A XXI. század gyakran elembertelenedő, elszemélytelenedő világában nagy értéke a magyar irodalomnak Arany János és a Toldi s z e m é l y e s s é g e. Arany Jánost és Toldi című elbeszélő költeményét ezért a nagyon s z e m é l y e s előadásmódért is szeretjük.

CSEH KÁROLY

Litván műfordítások

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENE:

Elveszett szülőföld

Szeretteim
arcát domboruló
sír homokja fedte be

Hús vizével
szomjút oltó kutam
kövel dobálták tele

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENE:

Micsoda tél!

Micsoda tél az udvaron
mintha mennyből hullt fehér lángok
perzseltek volna fel világot virágot
s mint madarat porrá
égették az álmat
mintha mindez nem veled velem:
rajtunk kívül
történt volna meg
miért sír mégis oly keservesen
ablakunkban a hold
a leghosszabbik
decemberi éjben?

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENE:

Öleld át

öleld át vágyakozásom
öleld át
mint hozzád szegődött
sebzett vadat mely az éjben
csak nyomod követi
és megálmodott
házunkba ér

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENE

Faggató

adsz-e hírt róla majd nekem
ha benned meghalok
vagy csak elhantolsz magadban?

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENE:

Áprilisi rózsá anyámnak

Rózsát tettem
nyugvó fejedhez
áprilisi fényképed
sírként őrzi a könnyem
kezed emelte rög
a pacsirta
salve-t
dalol

ALVYDAS KATINAS:

Különc

Különc
asszony a lélek
ki egy napon
ölt magára
nász-
és
gyászruhát

ALVYDAS KATINAS:

Férfikönnyek

sötétben fakadnak
a férfikönnyek
mint a krumpli
csirái

FEHÉR JÓZSEF

Nikolaus Lenau ébresztése

Bizonyára ismerős az az érzés, amikor lassítjuk egy könyv olvasását, aggódva számláljuk fogyó lapjait, félve attól a pillanattól, amikor véget ér a könyv. Gyerekkorban érezhet ilyet az ember, egy izgalmas történelmi regény olvasása közben, amikor érdekfeszítő a cselekmény, fordulatos a história, s érezhető a végkifejlet: a jó és az igaz győzedelmeskedik, de nekünk meg kell válnunk nemes küzdelmeitől, és ott marad az üres úr: eltűnik a varázslat édes-bús érzése, s vissza kell térnünk a hétköznapiok szürkeségébe.

Ifjúkorban, mondom, történelmi vagy kalandregényekkel eshet meg hasonló. Felnőttkorban klasszikusokkal, a példa kedvéért: Goethével, William Blake-vel, Weöres Sándorral, Victor Hugoval, Márai Sándorral. Akikkel volt szerencsénk jelen sorok írójának hosszú téli estéken, éjszakákon találkozni, pótolván a sok felületes, közhelyszerű ismertség iskolában tanult kliséit.

A Herman Ottó Múzeum és a Kazinczy Ferenc Társaság által indított Poétai Gyűjtemény-sorozat Lenau-válogatása adta egy ilyenhez a kényszerítőt, mégis várt alkalmat. Köszönet érte a sorsnak, hogy ezt a varázslatos élményt a kezemre játszotta!

Mit tudtam Lenauról? Hogy eredeti neve *Nikolaus Niembsch Edler von Strehlenau*, 1802-ben született az osztrák birodalomhoz tartozó Csatádon, a bánáti (Torontál megyei) határ-őrvidéken, ahol apja katonatiszt volt. Apai ágon sziléziai porosz nemesi család leszármazottja. Anyja Maigraber Teréz, Pest város főügyészné leánya, osztrák származású, de mindkét ágon az ősök már két nemzedék óta Magyarországon éltek. Apja korán meghalt, az öt éves Lenau édesanyja újra férjhez ment Vogel Károly seborvoshoz, akivel a család 1814-ben Tokajba költözött. Néhány vizsgáját az újhelyi piarista gimnáziumban tette le 1816/17-ben, mint Kövesdy József magántanítványa. Többször megtette az utat Tokaj és Újhely között, szekéren, a hegyaljai régi országúton, a Bodrog mellett. Ennek emlékére állították fel szobrát 1976-ban Sátoraljaújhelyen, a Városligetben, melynek tanúja voltam; az avatóbeszédet Keresztury Dezső költő, akadémikus tartotta. Szobra, a Bécs melletti stockeraui mellszobor hasonmása, ma is ott áll, ugyan kissé méltatlan körülmények között. Tudtam, hogy többfelé élt Magyarországon, ifjúkorában a Torontál megyei Bogsánban, Pesten, tanulóéveinek egy részét Pozsonyban és Magyaróvárott töltötte.

Tudtam azt is, hogy az irodalmi köztudat „az osztrákok Petőfijé”-nek, „a német Byron”-nak nevezi, a magyar irodalomtörténet régi korszakaiban magyar költőnek tartották, némelek egyszerűen *Lenau Miklósnak* nevezték. Sok magyar tárgyú verset írt, volt olyan ismeretője, aki „összeszámolta”, hogy 24-et, mások szerint 36-ot. (Többet, illetve kevesebbet biztosan nem.) Őt tartják a Magyarország-romantika (puszta, csárda, csikós, betyár) megte-

remtőjének. Döblingben halt meg 1850-ben, abban az elmeogyógyintézetben, ahol „a legnagyobb magyar”, a mi Széchenyi Istvánunk is.

Évek óta, közel negyedszázada ott van a polcomon válogatott verseinek kis kötete a Lyra Mundi sorozatból, 1979-ben adta ki az Európa Kiadó. Többször próbálkoztam megbarátkozni vele, megérteni, közelebb kerülni hozzá, titkát megfejteni. Sohasem sikerült, hidegen hagyott, mesterkéltnek, erőltetettnek, unalmasnak, sőt fárasztónak találtam, pedig olyanok is fordították, mint Babits Mihály, Reviczky Gyula, Áprily Lajos, Szabó Lőrinc, Jékely, Zoltán, Vas István, Vajda János, Kerényi Frigyes, Jankovich Ferenc, Tóth Árpád – hogy csak a legjelesebbeket említsem. Így aztán meg sem próbálkoztam drámáival és elbeszélő költeményeivel (a *Fausst*tal, *Az albígensekkel*, a *Don Juannal*, *Savanarolájával*, *Zsiskájával*).

A pataki Nagykönyvtárban kezdtem keresni a Lenau-kiadásokat. A Lyra Mundi mellett kettőről tudtam még: *Lenau válogatott verseiről*, melyet Turóczy-Trostler József szerkesztett és látott el terjedelmes bevezető tanulmánnyal, s a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg 1954-ben. Ez nem volt meg a könyvtárban, mint utólag kiderült, szerencsémre. Megkaptam viszont *Lenau minden lírai költeményét*, melyet magyarra fordított bizonyos *Feleki Sándor*, s megjelent Szegeden, 1930-ban. Kicsit kényszeredetten kezdtem olvasni, elavult fordításnak gondolván, amely ráadásul a Szegedi Vakok Intézetének kiadásában jelent meg (micsoda „avatatlan” hely ez, eleve rosszul indul). Ráadásul elkedvetlenítettek az érzelgős fiatalkori versek fájlvirágai, *Az ifjú Werther keserveire* emlékeztető, a mai kor embere számára átléphetetlen szentimentalizmus. Vonzott azonban, tetszett a könyv tipográfiája, gótra emlékeztető betűtípusa, szellős tördelése, szép, tiszta és logikus fejezetrendje, megnyerő, a szemnek kelleme és nyugtató laptükre. Így hát nekifogtam.

De ki volt a fordító, Feleki Sándor, akinek még a nevét sem hallottam? Az Új Magyar Irodalmi Lexikon szerint költő, műfordító, orvos. 1865-ben született Lovasberényben, 1940-ben halt meg Budapesten. Az 1963-ban kiadott irodalmi lexikon külön hangsúlyozza orvos voltát, közli cvikkeres, csokornyakkendő, komolynézésű, rokonszenves arcképét is. 1911-től a Petőfi Társaság tagja volt, korában tehát számon tartott költő. Négy verseskötete jelent meg. Lenau költeményein kívül fordított német balladákat és románcokat, megírta *Az egészség könyvét* versekben, s van egy verses elbeszélés-könyve is. De életének főműve a Lenau-versek fordítása, melyre fél életét szánta. Bevezető soraiból idézünk: „*Harminc év előtt kezdtem Lenau lírai verseinek fordításába... Nem is sejtettem akkor, mily nehéz és fárasztó munkára vállalkozom... A költő nyelvezete finom, ködszerű, lenge, alig fordítható. Új szavakat alkot, szófüzése sokszor sajátos, régi kifejezéseknek új jelentőséget ad s emellett ezeket a néha alig fordítható kifejezéseket igen rövid sorokba szortítja.*

Iparkodtam mindenütt az eredeti versformákhoz hű maradni s lelkiismereti kérdésnek tartottam, hogy a költő gondolatának és érzelmvilágának megfelelően és hűven adjam vissza a verseket. Nem hamisítottam meg sem gondolatait, sem mondatait, sem szavait. Féltő gonddal vigyáztam, hogy ne síkkasszak el semmit és ne adjak hozzá semmit... Végre mégis elkészült, de elszállott ifjúságom, melynek sok-sok szép óráját szenteltem e mű elkészítésére, amelyen fanatikus szeretettel és lelkesedéssel dolgoztam egy fél emberéleten át...

Amikor most tollamat le akarom tenni, hirtelen könny tolu szemembe. Anyám szavát halom, amint a világháború borzalmai alatt, a mélyes csüggedés óráiban szellden korholva és

FERY ANTAL FAMETSZETE

kérlelve szól hozzám: Fiam, miért hagyod abba a Lenau-fordításokat? És az ő buzdító, meleg hangjára hányszor kezdettem újra munkámba!

Most, hogy művem elkészült, odaviszem sírhantjához: Anyám, nézd, itt van készen Lenau-fordításom! – De nincs, aki feleljen s csak a hideg novemberi szélben két őszi rózsza szára hajlik felém a stron, mintha szegény anyám nyújtana karját, hogy a könyvet szívéhez szorítsa.”

Ez a fanatikus szeretet és lelkesedés, ez a lelkiismeretesség és odaadás, a Lenau-i gondolat- és érzelmvilághoz való feltétlen hűség, a páratlan beleélő képesség az, amellyel Feleki Sándor felülmúlja a jeles műfordítókat, a nyelv művészeit, néhány vers kivételével mindenkit, aki Leanut fordította. Babitsot és Áprilyt, Jankovich Ferencet és Reviczky Gyulát, Szabó Lőrincet és Tóth Árpádot, Vas Istvánt és Jékelyt, a kevésbé jelesekről nem is beszélve.

Hogy miért? Arra megpróbálok később választ adni.

Az összes versek megismerése eloszlatja azt a tévhitet, amelyet Lenauról kialakított az irodalomtörténet – írás és a közvélekedés. Milyen volt ez a kép? „A bánatok lírikusa” – tömören, találóan így tudnánk összegezni. Ez a közhelyessé vált jellemzés a melankólia, a búskomorság, a halálvágy költőjének nevezte ki. Lenau azonban más is, sokkal több ennél. Költői alkatára ez jellemző leginkább, de ugyanúgy megtalálhatók nála a vidámság, a játék, a tréfa és életöröm érzései is, mint minden más nagy költőnél. Költői eszközei közé tartozik a finom ironia, az éles gúny, a forradalmi hangütés. Erős benne a filozófiai hajlam, a szociális érzékenység és a humánus. Költeményei az emberi és társadalmi érzések teljes vertikumát megjelenítik.

Jellemző rá mindenekelőtt a túlságosan érzékeny idegrendszer. Talán – ebben a vonatkozásban – leginkább József Attilához hasonlítható. Betegség ez köznapi mércével mérve: egyikőjük sem tudta elviselni a rideg valóságot, a hétköznapi élet megpróbáltatásait. Mindkettőjük tudata „ésszel mérhető pontokon is túlra” jutott el, ahonnan nincs visszatérés. Hasonlítható még az időskori Vörösmartyhoz vagy a magyar történelem nagyjai közül Széchenyi Istvánhoz. Nem véletlenül lett sorsuk hasonló, vagy majdnem ugyanaz. Egy ellentéttel megvilágítva: mi sem állt tőle távolabb, mint a Goethe-i magasság, kívülről és felülről szemlélés, a fennkölt gőg. Goethéről az lehetett volna a véleménye, mint Petőfinék: „nem szeretem... Ennek az embernek gyémánt volt a feje, de szíve békasó.”

Igen erős volt benne a szabadságvágy. Gyűlölt minden elnyomást és zsarnokságot. Szabadság-versei költészetének jelentős hányadát teszik ki. Legjellemzőbbek: *A harcias kardműves*, *Búcsú*, *Egy miniszter stróján*, *Két lengyel*, *Gutenberg*, *Dal a szegény pintyről*, *A gonosz vadász*, *Küzmött kányámra*, *Tiltakozás*, *Az ördög dala az arisztokratáról*, *Egy zsarnokhoz*.

Álljon itt szemléltetésül az *Egy kíváncsi dala* alcímű verse.

BÜCSŰ

Egy kivándorló dala

*Köszöntelek, hazám, utolszor,
Téged, te gyáva, ostoba.
A zsarnok talpát csókolod te
S görnyedsz, ha csattog ostora.
Jól szunnyadt a gyerek öledben
S adtál játékot is neki.
Kedvest lelt a legény, de nem volt
Szabadság itt, az isteni.
A vadász gyorsan a hegyek közt
A földre hull, ha arra néz,
Hol bős vad csorda ront feléje,
Aztán tovább robot a vész:*

*Épp így terülsz hazám a földre,
Közel léptét, ha érezed
Királyodnak s míg nem vonult el,
Elakad bús lélegzeted. –
Hajóm szállj, mint felhők a léghen
Oda, hol égi láng lobog,
S a gátat mosd el tenger, onnan,
Szabadság jöjj, te álmodott!
Óh, jöjj te új, szabad világom,
Virágos partú, szép, meleg,
Hol a zsarnokság átka megtör:
Te, új hazám, köszöntelek!*

Igen erős volt Lenauban a *filozofikus hajlam*, ez nyilván alapvetően szemlélődő természetével függ össze. A *Dilemma*, *A reményhez*, *A közömbös*, *Kérdés*, *Az agglegény*, *Az állhatatlan*, *Vanitas* a legszebbek. Az *Egy becsúgyónak* és a *Kérdés* című versei a mi Vörösmartynt idézik. Nekiünk a legkedvesebb *A Biológusokhoz*. A lét nagy kérdése szép, finom költői képekbe írva:

A BIOLÓGUSOKHOZ

*Az igazság felírta
Piciny darab papírra,
Az élet oka mi?
Egy kis dióba zárta,
Aztán az Océánba
Héjastul dobta ki.
Nagy tenger és apró dió;
A csodadiónál hajó
S matróz járt-e? Talán, talán.
Kutassátok csak szaporán! —
Az igazság felírta
Egy apró kis pacsirta
Fejére: miért e lét?
Csontjára írta rája.*

*Elrejté bóbítája
S világgá vitte szét.
Repült, repült a kis madár,
Kutatták is, hogy merre jár
S még meg nem tudta senki,
Dalát hogy merre zengi.
Keresétek, talán, talán
Ott fészkel nálatok a fán
S amíg ragyog a kikelet,
Vigan a bóbíta alól
A titkos írásról dalol,
Oktatva tiéket.
S ha elszállt: Rajta! Most, na most!
Keresétek a kis dalost!*

Szállnak az öröm hangjai is. *A kovács dala*, az *Egy behringi hordó beszél*, a *Hazatérés este*, a *Törökfejű pipám*, a *Diákutazás* a legjellemzőbbek, hogy csak néhányat említsünk.

Metsző gúny és *finom ironia* keveredik a játékosággal sok versében: *Egy gyászba öltözött nőnek*, *Egy unalmashoz*, *Egy „professzor philosophiae”-ra*, *Szabad erdő* stb. Valaki, aki Ischlben egy hegyi forrást Rothschild iránt való hízkelésből emlékkövel díszítettetett, Lenaut zaklatta, hogy lássa el az dicsérő felirattal. A költő a következő ironikus sorokkal rázta le a Rothschild-imádót:

EGY ROTHSCHILD-KÚTNAK NEVEZETT FORRÁSRA

*Nemcsak az a tiszta patak,
Mely a hegyből törtet elő,
Szenyes időfolyásunk is
Rothschild-érnek nevezhető.*

A fenti példával nem tagadni akartuk, hogy Lenau „a bánatok lírikusa”, a melabú érzésének a világirodalomban a legnagyobb költője. Ha valaki összeállítaná a Lenau-szótárt, annak leggyakoribb szava valószínűleg a *könny* lenne, s az ezzel együtt járók: *szív, lélek, halál, ősz, álom, magány, csend, bú, sir, hant, temető, búcsúzás, fájdalom, holdfény, árva, egyedül* stb. Érdekes azonban, hogy Lenau ö s s z e s verseit olvasva, mégsem ez az egynemű kép alakul ki az olvasóban. Mint láttuk, a költő más is és sokkal több annál, amit előítéletesen feltételeznénk róla.

Ha már szóba hoztuk József Attilát és Vörösmartyt, nézzük meg, kivel rokonítható Lenau a magyar irodalomból?

Mindenekelőtt *Petőfi Sándorral*.

Rokonítja legelsőbben is a kor, a 19. század első felének a felvilágosodásban gyökerező és a francia forradalomtól eredeztető szabadságkultusza. De vannak konkrét megfelelések is. Lenau *A fogoly* című elbeszélő költeménye kísértetiesen emlékeztet *Az apostokra*. Mindketőjük hőse sötét börtönben szenved, mert kiállt a zsarnok ellen a szabadság, az igazság védelmében egy olyan korban, ahol ezért halál jár „*A törvénykönyv szerint, hol minden oldal / A szabadság halotti levele*”. A *Kétféle madár* egy versben mondja el *A kutyák dalát* és *A farkasok dalát*. *Az ördög dala az arisztokráciáról* *Pató Pál* urat formázza meg; *A harcias kardműves* hangütése a *Csatadalé*; s Lenau is azért fohászkodik *A halálhoz*, hogy „*Ne fonnyassz el lassan-lassan, / Röptés égbe sebes szárnyon*”, mint *Petőfi* az *Egy gondolat bánt engemet...*-ben: „*Legyek fű, melyen villám fut keresztül...*” Igaz, Lenau eszményeinek elvesztése után kívánja a hirtelen halált, míg *Petőfi* eszményeiért folytatott harcban áldozná fel így életét. Ezek a megfelelések megtalálhatók a finom kis lírai részletekben is. Példaként álljon itt egy!

BÚCSÚTEKINTET

*Lelkednek mélye pillantott felém,
Mint a gyönyör mérhetetlen tengere.
Örökre válnok, úgy érzem én
S ez óceánba süllyesztém bele
Szerencsém s ott pihen a fenekén.*

(Lenau)

A BÁNAT? EGY NAGY ÓCEÁN

*A bánat? egy nagy óceán.
S az öröm?
Az óceán kis gyöngye. Talán,
Mire fölhozom, össze is töröm.*

(Petőfi)

Lenau *Búcsú* című versét már idéztük. Hőse azért hagyja el hazáját, mert otthon nem találja meg, amiért *Petőfi* is áhítozik: „*Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem.*” A melabúra és szemlélődő magatartásra hajlamos Lenau forró hevülettel szerette hazáját, mint *Petőfi* is. Neki azonban nem adatott meg, mint *Petőfinek*, hogy ezt az érzést tettekkel is bizonyítsa. De több versének hangütése hasonló a magyar költőjéhez. És ez a hang már forradalmi hang, a *Föltámadott a tenger...*, a *Dicsőséges nagyurak...*, a *Kemény szél fúj...* című versek fenygetéseit halljuk ki belőlük. *A korlátoltakhoz* (részlet):

Reszkessetek, balgák, egytől:

Ha költők hunyó parázsa

Lángot vet s a pillért rázza:

Úgy napotok már nem megy föl!

*A szikrából tűzláng terem
S országszerte száll a szikra,
Mancsotok nem csillapítja,
Égi tűzzé lesz hirtelen.*

Vegyetek új házat tüstént

Hogyha a gerenda roppan,

Mielőtt nő, gyermek, vagyjon

Nem vész még el a romokban.

Ugye, mennyire emlékeztetnek ezek a sorok *Ady Endre: A Hadak útja, A grófi szérűn, a Dózsa György unokája* című verseire? Petőfin kívül nem ismerek még költőt, aki annyira nem szerette a királyokat, mint Lenau. Petőfinek egy szelídebb sora szerint: „*Bármit mond a szemtelen hízgelés, / Nincsen többé szeretett király!*” Lenautól is egy mérsékelt hangvételi részlet álljon itt, a hasonlítás kedvéért (*Tiltakozás, részlet*):

*Hivvány gebe nem lesz szárnya lovamból,
Becsületemre mondom, nem leszen!
S száradjon el lantot verő kezem,
Ha egykor rajt, királyt dicsérve, dal szól.*

Ha a királyokat nem szerette, a kritikusokat egyenesen utálta Lenau – Petőfivel együtt. Lásd különösen az *Egy éjjel dolgozó kritikusnak, Egy hivatlan dicsérőnek, A W-i lovas, Mayer Károlynak s a Hivatatlanul* című verseket. Az irodalom nála a “művészetek hegy-szirtfoka”, a versköltést ezért “gyenge észsel” megbírálni ne próbálja “bárki ember”. A kritikusoknál jobban csak a behódoló, talpnyaló, udvari költőket gyűlölte:

A MEGVÁSÁROLHATÓ KÖLTŐ
*Közlánnyá kell, hogy süllyedjen a Múza,
A Maecenáshoz küldi őt a költő
És isteni voltát is elfeledve,
Rövid és átlátszó ruhákat ölt ő.
Körültáncolja hízgelő dalokkal,
A fényes aranyakat egyre nézve,
Az istent kell elaltatnia benne,
Hogy ébredjen állati szenvedélye.*

S itt abba hagyva a Petőfivel való rokonítást, egy különbséget – ki nem fejtve, csak felvetve – meg kell állapítanunk. Ez pedig természetszemléletük különbözősége, amire még ki kell térnünk.

Van a magyar irodalomnak egy csodálatos metaforája, *Arany János* pillangó-képe a *Toldi*-ból. Nem hagyhatjuk ki, hogy hozzátegyük Lenauét az *Erdei dalokból!*

*Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntöseben,
De nem mert szemére szállni még sokáig,
Szinte a pirosló hajnal hasadtáig.
Mert félt a szárnyogtól, félt a szárós nádtól,
Jobban a nádasnak csörtető vadtól,
Félt az üldözőknek távoli zajától.
De legis-legjobban Toldi nagy bajjától.*

*Csend, szunnyadásra hívó. A süppedő moha
Kínálja pihenőre párnáját kedvesen.
Bár szempillámra szállna az édes álmodás
És ellopná a kulcsot, mely őrzí kincseim
S kezemből kicsavarná a harag fegyverét,
Hogy lelkem elfeledné mindazt, mi környezi
És elmerülne tisztán a maga mélyibe.
Magasztalom az álmot, míg lopva, hallgatag
Közeleg a homályban s lezárja szemeim.*

*Hanem amidőn már szépen megpitymallott,
És elült a színyog, és a zaj sem hallott,
Akkor lelopódzott a fiú fejére,
Két szárnyát teríté annak két szemére;
Aztán álommézet csókolta ajakára,
Akit mákvirágból gyűjtte éjszakára;
Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.*

*Álom, te gyermekisten, gyermekkor istene!
Világ megijfítója, hisz ez te nélküled
Gyorsan, pár óra múlva, öreg lett volna már.
Csodatevő barátunk, szív megváltója vagy!
A szívet nappal őrzik s elállják mindenütt.
Hozzá nem férnek éltünk halk géniuszai,
Mert ott előtte járnak, mint dárdás líktorok,
Bármerre visz is útja, a gondolatjai.
Előzve, elijesztve minden kedves varázst.
De az estéli csendben, ha már elszunnyadott,
A lélek titkon ébred és mint Hero figyel,
Míg nem közelg az isten, ki eddig rejtve volt,
Áriszva álmok édes, hullámozó tengerét.
Olykor hallottam csengni álmomba furulyát.
Mini ősvilági dallam, ébresztett vágyakat.
Édes megrendüléssel ébredtem könnyezőn
S még hallottam sokáig hazám hívó szavát.
Nótámban bár maradna belőle egy akkord!*

*Dalos pajtásom, álom, honnét a furulyád?
Talán isten lehetől életre kelt faág,
Vagy szent Pán stíjja volt az, mi álmomban zenélt?*

Lenau nem magyar költő volt. A vita már rég eldöntetett, nem szerepel Szerb Antal irodalomtörténetében sem, de én csak most győződtem meg róla. Bár sok magyar vonatkozású verset írt, de a magyar életet mindig kívülről szemlélte. Egzotikum volt nála a magyar jelleg, a magyar magatartás, a magyar virtus, a magyar táj és történelem, a huszár, betyár, csikós, a cigány stb. Gyermek- és ifjúkorának vonzódása persze nem tagadható, emlékképei mindvégig elevenen éltek egész életén keresztül, hiszen ez a két tucat vers a kezdetektől a legutolsó éveig íródott. Tagadhatatlan a vonzódása, rokonszenve, nosztalgijája, elfogultsága irántunk. „*Ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék ezennel én*” – írta Petőfi Sándor. Ha Lenau nem osztráknak születik, magyarnak állt volna, véljük, bár a kemény magyar valóságától, a feudális viszonyoktól, a civilizációs elmaradottságtól az ő finom lelke távol állt. Magasabb rendű igényei előkelőbb társaságokba, kulturáltabb tájakra vitték. Álljanak itt magyar vonatkozású versei, ahogyan én soraiból kiolvastam! *Kérdés, Az állhatatlan, Klemm I-bez, Lehetetlenség, Parasztok a Tisza partján, Miska a Tisza mellett, Miska a Bodrog mellett, Miska a Marosnál, A szerencse istennője, Egykor és most, Pusztai csárda, Viszontlátás, Toborzás, A három cigány, Délre, A bakonyi rabló, A jó pajtás, Prologus a pesti árvitzkárosultak javára, Huszár-dalok, Egy honfitárs, A postaküirt, Kleyle Frigyeshez, Égi bánat.*

Élet- és zsánerképei váltak a legismertebbekké, legnépszerűbbekké. Mégis, úgy érezzük, a magyar táj varázsa volt az, ami különösen megfogta lelkét, ezt élte át, ezt hordozta egész életén keresztül. A szerintünk legjellemzőbbet idézzük, azt a hangulatot, melyet ma is megérezhetünk a Bodrog menti lápok őszi alkonyán.

ÉGI BÁNAT

*Mint gondolat bolyong az égnek arcán
A sötét felhő s oly bús, oly komor;
Mint lelki beteg hánykolódik ágyán,
Hányódik szélből rázva a bokor.*

*Az égen hallszik tompa, bús dübörgés,
Zordon szemöldje rándul néha már.
A szem hunyorg így, ha strásra készül
S a pillákból cikáz egy gyér sugár.*

*A lápról hűvös szellők lengedeznek
És köd gomolyg a pusztaság felül.
Az ég kiejti a napot kezéből,
Míg bánatában lassan elmerül.*

Lenau osztrák költő volt. Az Alpesek költője. Rónáról, alföldről, síkságról csak magyar tárgyú verseiben ír. Ír ellenben hegyekről, hegytetőkről, patakokról, csermelyekről, szirtfokokról, szakadékokról, sziklákról, zuhatagról, stájer földről, ormokról, visszhangról, hegyi tavakról, völgyekről, vadonról, völgyi lejtőkről, tölgy- és fenyőerdőkről, ösvényekről, meredélyekről, erdei zord magányról, hasadékokról, tátongó űrökről, hegyi kápolnákról, váromládékokról, jég- és hófödte csúcsokról, alpesi lányról és pásztorokról, hegyi kolompszóról, faóriásokról, vad bozóttról, rengetegről, erdei utakról, magas ormokról, kőszitről, bércekről, gleccserekről, lavinákról, havasi rózsáról, mohaszőnyegről, alpesi vadászról, hegyoldalakról stb. *Az egész magyar irodalomban nincs annyi hegyi kép, mint nála!*

Petőfinél az alföld a korlátlan szabadság jelképe; a Tisza a hazaszeretet folyója; a golya magyar madár. Lenaunál az Alpok, a hegyi patak, az erdő, a nádas a lírai én kifejezésére szolgál. A táj átérzelmessül. A világirodalomban nincs más példa, ahol ennyire egybeolvadt volna a természet egy költő lelkivilágával (*A daru, A száraz levél, Az Alpesekhez, A fekete tó, A paripa és lovasa, Az asszony és gyermeke, Őszi dal, Dalok a nádásról, Erdei dalok* stb.). Ez a természet teljesen szubjektív: a belső én jelenik meg bennük: „*Volt erdők és ó-nádasok / Láncolt lelkei riadoznak*” – írta Ady Endre. A táj, a természet csak eszköz a költő lelkiállapotának kifejezésére.

AZ ALPESEKHEZ (részlet)

*Óh, Alpesek! Csak rátok gondolok,
Ott élek mindörökre hű szívembe.
Hozzátok vittem mindig bánatom
És ott rejtém el, köztetek pihelve.*

*Egy szentkép áll a balsors ellen ott,
Körülvessi rejtelmesen a szikla.
A szakadékot, mely zord, elhagyott,
A mélységben forrás ketté hasítja.*

*Mint kápolnáknak látjuk Máriát,
Ahogy keblét általdöfi a dárda,
Szent anyatermeszt, te szívvedet
A forrás éppen így keresztül járta.*

*Fakó sziklák örök, komor szeme
Lebámul a szakított mély sebekbe
S a balsors üldözött ember figyel
Az érre, mely ott lenn sír keseregve.*

*S zúg a folyó szétört akkordja közt
Egy tompa szenvedés, ezernyi hangján
S míg hallgatózik az ember szíve,
Saját fájdalom lesz itt néma, halvány.*

Az alpesi tájakon azonban nála is átsugárzik az osztrák haza szeretete (*Viszontlátásra, Az emlékezés rózsája, A stájer tánc* stb.).

Miért szeretem Lenaut? Miért néztem aggódva a Lenau-kötet fogyó lapjait?

A képeiért. A költői képeiért, hasonlataiért, a lélek finom rezdüléseiért, „*ésszel mérhető pontokon is túlra*” nyilalló gondolataiért, mélységes humánúáért. De mindenekelőtt gyönyörűségeen szép költői képeiért. Ide szemezgetek néhányat, talán másoknak is örömet szerzek vele.

Felbőserég vonul, / Piros villám a zászló.

A mennydörgés kitör. / Villámlik, csattog egyre, / Mintha az ég fejét / Verné a sziklahegybe.

S még hallottam sokáig hazám hívó szavát, / Nótámban bár maradna belőle egy akkord!

S az erdön, hallom, lány beszéd kél / És suttogása hinni késztet,

Hogy minden elmúlás, enyészet / Nem más, halk, titkos, szép cserénél. (Erdei dalok)

...röptt a légből dalrakétát: / Pacsirtasereget. (A tavasz)

...A tavasz mosolyt hint haldokolva / S szíve vérét, rózsái ontja ki. (Tavasz halála)

Lomb hullatja levelét, / Esti szélben fáról perog.

Kezéből így ejti ki / Játékát az álmos gyerek. (A Wurmilingi kápolna)

Bolyongtunk a hit paradicsomában, / Hol minden szellő istenről beszél

Hol csalogány, e szárnyon, epedő vágy / A holdas éjben szívből énekel

Hol egy-egy kis szerelmi jel a réten / Minden piciny virág s minden levél (Hit. Tudomány. Tett.)

...leszórják dalaik utamra / A pacsirták a légből fenn. (Vándorlás a hegyeken)

Tompán dübörögve felvonulnak / Az égen barna fellegek.

A harag, űzve nyers hevétől, / Bösz útját épp így futja meg. (Vándorlás a hegyeken)

A hősökre keserűen / Tekintenek le ezalatt

Köböl való gúnykacajai / A múltnak: a várfalak. (A heidelbergi rom)

Hol itt madár s virág? Nincs semmi már

...elhagy nótáim madárhada. (Az őserdő)

Mi is habok vagyunk, barátom, / S csak hogyha van egy durva zátony,

Amelyen szétszóródik éniünk: / Akkor szívárvány színben égünk. (Különböző magyarázatok)

A vándormadarak tört hangja más mi volna:

Örök létért vágyó kusza álom sikolya. (Őszi est)

Látszat e bánat is? – Így rajzanak az eszmék,

Mint ott tar völgyön át az őszi köd terjeng szét. (Őszi est)

Az égből a lány tengerre / Elfáradva ráhever. (Tenger csöndje)

...egy szelíd, meleg könnyecsepp / Vágyódott az ég fele,

Mint az angyal, kit asszony nép / Jézus sírján ott lele. (Könnyek)

A költő is imbolyg haza / A tölgyesből, ha este.

Sok halhatatlan gondolat, / Mit visz örömpeszeve. (Hazatérés este)

...itt a rétlejtőn elpihen / A fáradt estharangzó szelíden.

Virágszálon, mely néked bólogat, / Elszunnyad az utolsó fuvallat. (Biztos magány)

Nem hinném, hogy szívedbe mélyen / Szép, tiszta szerelem ne éljen,

De holtig érzem e panaszt, / Hogy föl nem ébresztettem azt. (Hadd menjek!)

Eszméket tépegettem, / Az Úr örök virágait. (A stájer tánc)

Csakis egy hang vagyok / Istennek szép dalában. (A stájer tánc)

Harangszóru!l eszembe jut a béke (A harang szava)

Mint egy fekete sas, ha lángot fog a szárnya, / A sötét éj tízes vitorláit kitarja. (Csalódás)

Részeg kormányos, az álom, viszen. (Álmatlan éj)

A szférák közt száll búsan a hold, / Mert sírba már övéi mind.

Azért virágainkba törli / Fényes könnyét, az est ha int.

S teste körül a szunnyadónak / Ezüsből hálát fonogat. (Egy mélabúsnak dala a holdról)

Néz a szegény könnyezve, meghatottam, / Roncs holmiján a szájalom hajt rózsát.

Úditi őt a szívek melege. / Legszebb tavasz marad mindig a jószág! (Prológus)

S az utasra le hull, a vágtyól bús betegre, / Fenséges eszméknek harmatfriss permetegje.

(A paripa és lovasa)

...e száraz levél / A Halál szelíd zászlaja. (A száraz levél)

A Föld körül subanva / Fogunk sokféle dalba

S mely legbúsabbra hangzott, / Szívében megfogamzott. (Egy beteglelkű öngyilkos koporsójánál)

Am élünk minden formája nem oly maradandó, / Mint lelünk, ha neki int az egekben az Úr.

Csak ami legszebb és amibe meglátszik az égi, / Azt viszi lelünk föl, szállva a csillagokig.

(Matildhoz)

Tanuljátok az ösztől, mi a bánat, / Tanuljátok, hogy mi a mély alázat. (A rágalmazó hölgyekhez)

Az ég megfürdet szánakozva / Minden bokort s fagyökeret,

Mint Jézus lábát mosta annak, / Aki szegény, megtört, beteg. (Egy záporosó alkalmával)

Miért ébresztjük Lenaut?

Mert méltatlanul feledtük a világirodalomnak ezt a géniuszát, aki a miénk is. Mert méltatlanul van feledésben a magyar irodalomban. Mert időszerű, mert a ma emberében is tiszta és igaz húrokat érinthet meg.

Egyik legnagyobb versének minden sora ma is élő gondokat és égető gondolatokat mond el. Kár lenne, ha nem ismernénk.

A LÉHÁK

Rég tűnt idő, midőn remegve látta

A gyermek is, ha sújtja a hit átka.

S múlt kor, midőn még a mester leverte,

Ha röptét kontár utánozni merte.

És régi hatalmát, jogát a szellem

Elveszté a balgák népsége ellen.

Mint rongyot, melyet szél foszlányra tépett,

Nem járja át golyó e csöcseléket.

Römlandó húsuk lesz mindnyájuk vára,

Ha rájuk egyszer komoly óra várna.

Oly elvetemült, piszkos ez a banda,

Hogy bennük tisztán villám sem maradna.

A síheder az aljas szenvedélyek

Moslékát kotyvasztja s forr benne méreg.

Miről azt valljuk, hogy szent, tiszta, drága,

Bomló szemétként dézsájába vágja:

Ha buborékat lát a ronda habban,

Saját világa tükröződik abban.

A Művészet e hordák közt cseléd lett,

Elaljasztá őt e durva élet.

A kandallóba fát cipel serényen,

Hogy e népségnek jó melege légyen.

E léha korhelyeknek hordja vedrét,

Hogy a tetszés könnyárjával beteljék.

Istállóban sűrög. Ha jó tivornya,

Legyen e népnek jó marhája, bornyja.

Előttük jár s erkölcsöket seper szét,

Amint irják útból a gázt, a cserjét.

*Eszembe jut egy frank újság meséje:
Egy céda lány hogyan bánt kedvesével.
Szegény kopott legény volt istenadta,
Koplalt, nyomorgott s rongy a ruha rajta.
Mert a koldusköpenyt ő nem viselte,
Amelyet hord a svábok népe szerte.
Három öreg szűz: Erkölc, Hit s Haza
Készítik e ruhát odahaza,
A Neckar-völgyben s hogyha kész egészen,
A koldus népségnek ruhája leszén.
Az éhhalál már koválygott felette
S a céda lány őt oltalmába vette.
Nem egy legényt vitt ő már szenvedésbe,
De ezt az egyet a szívébe véste.*

*Mit másoknál szerzett bűnnel, ledéren,
Azzal tartá őt jó, puha kenyéren.
S e lomha bitang szívet elfogadta
És nézte, mint pusztul a lány miatta.
S hogy e mesét olvastam én a lapban,
A Múzsának bús sorsát látom abban.
A Múza sorsa járt az én eszembe,
Mint dőlt romlásba a szegény, a szende.
Átok hiába dörg e gazok ellen.
Mely észre térítné, hol az a szellem?
E sötét lelkek ellen egy a kardunk:
Mély megvetés, melyet részükre tartunk.*

Miért gondolom, hogy Feleki Sándor műfordítása a legjobb Lenau-tolmácsolás? Miért múlja felül a jeles műfordítókat? Hogy a velünk-kortárs költőket, mint Garai Gábor, Csorba Győző, Rónay György, Tandori Dezső, Lator László, Fodor József, Kardos László, Bóka László stb. miért, arra könnyen találnék magyarázatot. Azt mondanám, hogy időben távol vannak tőle, s így a korhangulatot nem, vagy alig tudják megérezni. De nem ez a magyarázat. Hiszen fordították őt időben közelebbi költők is, majdnem kortársak, és nem is akárik, például Kerényi Frigyes és Vajda János. (Kerényi Frigyes az általa fordított költeményekkel még Petőfit is megismertette.) Ők képesek lettek volna ha nem is elérni, de megközelíteni Lenaut, de csak néhány versét fordították. De zsenit csak zseni tud fordítani. Erre van példa: Arany János Shakespeare-fordítása, a Hamlet vagy a Szentivánéji álom. A majdnem zseniális költők, Babits, Szabó Lőrinc, csak néhány versét fordították; nem ismerték, nem ismerhették így a költő lelkét. És a műfordítás sohasem lehet tökéletes; de még az eredeti mű sem, ahogyan Lenau *Lehetetlenség* című versében írja:

*De mint a költőnek soha nincs sikerje,
Hogy amit érez, szóbilincsbe verje,
Minket világáig emelve fel;
Barátom is téged hiába festett,
Nem adta vissza szép, isteni tested
És lelked, mely bűvös varázst lehel.*

Feleki Sándor fordítása jó, de közel sem tökéletes. Hiányzik belőle a *kongenialitás*: az *egyenrangú tehetség*. Sokszor érezzük ezt a hiányt: például a *Kivönmött kányámra* című versben, mely meggyőződésünk szerint Lenau egyik legnagyobb költeménye, s még számtalan más versnél is felszissenünk (*Hit. Tudomány. Tett, A léhák, Az Alpesekek* stb.). Mégis, a legjobb: ismerve az összes verseket, páratlan beleélő képességgel megértette – megérezte a költő lelkét, s ha sokszor döccen is a vers, tökéletlen a forma, megbicsaklik a ritmus, mesterkéltek a rímek – mégis: a tartalom szinte mindig tökéletes: benne van Lenau, elhisszük neki, hogy ez Lenau. Ha valaki meg akarja ismerni Lenaut, a Feleki-összest ajánljuk. Ebből válogattuk a Poétai Gyűjteményt.

Lenau ma is egyenrangú fordítóra vár. Lesz-e ilyen? Nem hiszek benne. Valaki lehetett volna: *Juhász Gyula*. A legtökéletesebb arcképet ő rajzolta meg róla.

LENAU

*Már távol minden szépség, szerelem,
S mint örök mécses ég a szomorúság.
Magányos és homályos szigeten
Tengeti ő már csendes mélabúját.*

*Egy hegedűt hall olykor éjjelen.
A vágyak régi, régi hegedűje
Zokog kísértetes keservesen
A múltba és a bűba elmerülve.*

*Szegény Niemsch beteg, ó, nagyon beteg,
Hagyjátok őt magára emberek,
Hadd hallja azt a dalt csak, azt a dalt csak,*

*Amelyben nincsen hangja a vigasznak,
Amelyben a kegyetlen és szikár gyász
Nyúlt idegekkel a kedvére bárfáz.*

HÖGYE ISTVÁN

Irodalmi találkozások Újhelyben

Azt hiszem minden ember az életút alkonyán számadást tesz, visszaemlékezik azokra az emberekre, akiktől sok útravalót kapott a batyujába. A családtagok – szülők, testvérek, rokonok –, a jó emberek, akikkel találkoztunk, mind adtak valamit magukból, gazdagították az életutunkat. Tapasztalatokat adtak, bölcsességet. Nálunk a családban a költészet, a vers szerete már a bölcsőtől meghatározta gondolkodásunkat. Nagypám, apám is verselgető ember volt, nővéreim és az egész család sokat olvasott, s én már akkor is mondtam Petőfi-verseket, mikor még írni-olvasni nem tudtam.

Első költővel való személyes emlékem, találkozásom *Baja Mihállyal* volt Debrecenben. Első-második osztályos lehettem, a templomban voltunk karácsony előtti hangulában, és a református lelkész bemutatott egy költőt, aki saját versét szavalta. Meglepett, hogy én azt már mint ismerős verset hallottam vissza a költőtől. Nővérem a Dócziba járt, neki vallásánára volt Baja Mihály – egyébként a Veres-templom lelkésze –, és megvolt a családi könyvtárunkban néhány kötete. Ezeket a verseket a nővérem mindig szavalta, olvasta is nekem, egyet-kettőt én is megtanultam, meglepő volt előben találkozni a költővel.

Később aztán, mint oly sokan, gyerekként én is játszottam színdarabokban. Akkor még nem gondolhattam, hogy olyan darabban játszom, amelynek költőjével egyszer majd kapcsolatom lesz. *Juhász Gézá*nak, későbbi professzoromnak „Az égig érő fa” című mesejátéka volt ez, amelynek a zenéjét majdani zenetörténet-zeneszerzés tanárom, *Rezesy László* írta. A szokásos író-olvasó találkozókön láthattam költőket, és amikor a gimnáziumba kerültem, magyartanárom *Boda István* költő felesége, Judit néni lett, aki igényességével, következetességével nevelt minket a szebbre, jóra. Később mint szakfelügyelő és a Kossuth Gimnázium tanára hozott diákokat az anyanyelvi versenyre Újhelybe, és akkor, kb. 8-10 évvel ezelőtt találkoztam vele utoljára. Nagy tehetségű költő tanárom, *Stetka Éva* volt, akiről tudtuk, hogy költő, kiváló költő, már az első kötete is feltűnést keltett. Aztán elkerült a mi köreinkből az egyetemre, én azonban később is kapcsolatot tartottam vele, minden kötetét megvettem, dedikálta őket nekem.

És – mivel minden fiatal ember valahol költő is – magam szintén megpróbálkoztam a versírással. Meg is jelentek írásaim. A debreceni *Tóth Endre*, *Kiss Tamás*, *Bényei József* és mások véleményét, Stetka Évának több levelét őrzöm, amelyben biztattak, hogy írjak tovább. Az országos hírű költők közül például *Benjámín László*val volt többszöri levélváltásom. Megjelentek műfordításaim, főleg francia nyelvből fordított versek, valamint örmény és néger költőktől is. De egy idő után rájövünk, hogy az igazi költő ugyanazokat a gondolatokat, mélyebben, szebben kifejezi, s mi azonosulni tudunk az ő gondolataival, így a magam költői forrásai lassan

elapadtak, és a húszas éveim után már nem írtam verseket. Egyetemi éveimben jeles professzoraim hatottak rám, akiket ma is számon tartanak – *Barta János, Bán Imre, Lőkös István* és mások –, akárcsak költőtársaim, íróbarátaim. Köztük *Csohány János*, aki teológiai professzor lett a debreceni református teológiai akadémián, *Fehér Erzsébet*, aki jeles neveléstörténész, *Kiss Antal* író és sokan mások. Ifjúkoromban együtt jelentek meg írásaink, verseink.

Miután a sátorlajújhelyi levéltárba kerültem, hivatali munkám során, nagyon sok nagy hírű, nagy tudású emberrel volt alkalmam találkozni. Nemcsak költőkkel, hanem irodalomtörténészekkel, országos és nemzetközi hírű, valamint külföldi – a városhoz kapcsolódó – hírességekkel, akik közül most elsősorban az irodalmárookra emlékezem. A levéltárban számtalan híresség mint látogató jött el. Áhítattal léptek be, Kazinczy szelleme fogta meg ott őket, sőt maga a látvány is sajátos hangulatot teremtett. Emlékszem nevesebb látogatóink közül *Passuth Lászlóra*, aki a történelmi regényeiben oly sok mindent megjelenített nemcsak a magyar történelemből, hiszen keleti és egzotikus történelmi tájakra is elkalauzolt. Ő a levéltárat a velencei levéltári gyűjteményhez hasonlította. *Halász Anna* könyvtáros, későbbi feleségem hozta el, és sokat beszélgettünk, főleg magyar történelmi műveiről, a forrásairól, és talán valamit elvitt a levéltár hangulatából, amit később keletkezett műveibe beépíthetett.

Vendégünk volt *Takács Tibor*, akihez aztán évtizedes barátság fűzött. Kölcsönös volt ez a

Takács Tibor:

(1989. XI. 25.)

Üjventendő
 =
 Üjventendő
 megsárgasod
 néha mégis
 oly esendő
 mit kor nékiel
 mit kor nékiel?
 Honra el a
 mindenségét!
 Honra el a jót
 s ne roszat,
 egi csillag
 ravororhat,
 fejre fullíon
 ma is a nőből
 nőltia meg köt
 a világat!
 újventendő
 már 44. belső,
 belsőszókat
 90. lén!

Hedves barátság
 szelvedél hírnök minden írtan
 újventendő eljövetele alkalmából,
 elhív, belsőszókat örömet, AOK
 nőtől – hosszú öleléssel, jeles-
 gednet hírességek: Takács Tibor

barátság. Író-olvasó találkozóra érkezett, ártott a levéltárba, betült Kazinczy székébe, asztalán írta be a vendégkönyvünkbe „Kazinczy előtt” című versét, amely aztán a Kazinczy Társaság évkönyvében, a költő kötetébe is bekerült. „A könyvek templomában” című versét ugyancsak áthatja a levéltárnak, Kazinczynak, a magyar nyelv iránti vonzalomnak a szellemisége, s meghatott, hogy ezt a verset nekem írta, ajánlotta. Köteteit baráti, meleg szívű verses ajánlásokkal küldte el nekem, ezek közül néhányat itt bemutatunk. Érdekes, hogy az „Ördögkút” című történelmi művét kétszer is elküldte, kétféle dedikációval. Hosszú volt a barátságunk, többször járt, fiával is Újhelyben; a helyi újságunkban megjelent sorozatomban őt mint visszatérő vendéget mutattam be.¹ Több mint 25 kötete jelent meg, Kosuth-díjat kapott életművéért. Nagyon kedves emlékem, hogy amikor a Pauler Gyula-díjat átvettem, jelen volt, s személyesen köszöntött a Szépművészeti Múzeumban. Tart barátságunk ma is, feleségem halála után szép verset küldött vigasztalásul.

¹ Helyi Krónika. 1995. június 2. II. évf. 11. sz. 8.

TAKÁCS TIBOR

Sziklatörés

REGÉNY

Kötem regénye,
három regénye,
lelke az élet
örök memóriája,
kitartás, hit, mi
valóra várunk,
amint élünk
mindig, halálig!

kezelettel kezelem
1987 karácsonyára
dr. Högye Istvánnak

Takács Tibor

1987.
XII. 14.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1987

TatárCsillag

Time, a múlt,
a befutott,
az idő mely
lejtjébe futt!
Voll itt barát,
nemel, kőnök,
az elnyomás
soren örök!
Voll annyi jó
és annyi rossz,
és kőm csak,
hímet az orv.
É en most öröm-
mel akadom,
a múltból korott
világom!

Dr. Högye István
fogadja örömmel
és szeretettel,

Takács Ti

1995. 10. 13.

TAKÁCS TIBOR

Ördögkút

REGÉNY

Ördög, trükköző,
templom, levél,
a felek felett,
nem len mar jeltő,
a koltakod
kiveti majd a gép,
és ut elter.
Isten és az Eg?!

Dr. Högye Istvánnak
és kedves feleségének
szerezzék ki!

Takács Tibor

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ
1999. augusztus 2.

Takács Tibor

ÖRÖK CSÓNÁK

Válogatott versek

1956-1996

Högye Istvánnak
úgy, amlom,
ahogy jókivvel
adhatom,
a vers öröm,
a vers örök,
mi most adok
mindent örömet,
csillag a vers,
de úgy, nagyog,
ahogy b. loy-
habatlanok!

BUDA
1997. IV. 14.ÖSSZMAGYAR TESTÜLET - A CÉH
KIADÁSA
1997

Takács Tibor

AMBRÓZY ÁGOSTON ÉS FELESÉGE, ORSOLYA ERZSI

Nagyon kedves barátság fűzött *Ambrózy Ágoston* költőhöz, aki újhelyi születésű. Már fiatal éveiben nagy tehetségként Babits Mihály szárnyai alá vette őt, és első kötete után Baumgarten-díjat kapott. A költő gyakori vendég volt szülővárosában.² Haza-hazatért baráti köréhez, főleg a Dankó családhoz, feleségével, Orsolya Erzsi neves színésznővel. Bózsván volt nyaralójuk s ottlétiük idején ellátogattak a levéltárba, többször én is vendégük voltam, Dankóéknál találkoztunk. Később Guszti bá-

tyánkat vendégül láttuk egy nagyobb találkozón a könyvtárban, ahol én mutattam be főleg az ifjúság számára, hiszen kevésbé ismerték a műveit. Az 50-es, 60-as években jelentek meg életrajzi regényei Beethovenről, Schubertől, Schumannról. Zenei, színpadi tárgyú művei is sikeresek. Kedves levelekben válaszolt, belépett a Kazinczy Ferenc Társaság tagjai közé. Édesapja is újságszerkesztő, író volt, Gyuri öccse orvos-történész, nagybátyja hadtörténész.³ Halálhírért szomorúan vettük. Egyik versével búcsúztunk tőle Hírlevelünkben.⁴

Nagyon sok baráti kapcsolat alakult ki a levéltári működésem során, felsorolni is sok lenne. Hosszú névsort tudnék adni az ott megjelent országos hírű tudósokról. Gyakori vendég volt például a Rákóczi-kor kutatói közül *Köpeczi Béla* és *Várkonyi Ágnes*, vagy a Bocskai-kort kutató *Benda Kálmán*, akivel együtt több konferencián előadóként szerepelhettem. *Balassa Ivánt* évtizedes kapcsolat fűzte az újhelyi levéltárhoz, és örülök, hogy kutatásaiban segítségére lehettem a Herder-díjas nagy néprajztudósnak. Érdekességként említem, hogy sokszori beszélgetéseink nyomán kiderült: feleségének nagyapja, Basa Bálint költő szülővároskám református lelkésze volt. Basa Bálinttól is van régi, az ő tulajdonából származó kötetem. Ismert család volt az övék Bágos városában; a família egyik tagja az egyetem rektora lett Debrecenben. Balassa Iván visszatérő vendégünk volt a hegyaljai szőlőkultúra kutatásában, a hegyaljai borra vonatkozó néprajzi vizsgálatában, Patak földrajzi neveinek számbavételében. Kováts Dániellel és Nagy Gézával való munkakapcsolatai által ő mindig jelen volt a mi életünkben, munkálkodásainkban segítő szándékával, iránymutató, szép szavaival. Kár, hogy nem kísérhettem el utolsó útján, akárcsak Nagy Gézát sem.

Szabó Magda írónővel többször is volt módom találkozni Újhelyben író-olvasó találkozón, ahova férjével, *Szobotka Tibor* íróval együtt jöttek el. Nem látogattak el a levéltárba, bár Szabó Magdának a múltja és a Kazinczyhoz való kapcsolata talán alkalmat adott volna erre. A Társaság megbízásából én adhattam volna át neki a tiszteletbeli címmel járó plakettünket, oklevelünket; kerestem őt a debreceni püspöki palotában, ott volt az ő főkurátori irodája, de éppen Bécsben volt.

² Vö.: *Högye István*: Vendégünk volt Ambrózy Ágoston. = Újhelyi Körkép, 1988. máj. I. évf. 1. sz. 3.

³ *Högye István*: Híres család neves tagjai: Ambrózyak. = Helyi Krónika, 1996. márc. III. évf. 3. sz. 10.

⁴ Hírlevél. 1998. okt. 27. sz. 11.

Kedves emlékem fűz *Mécs László*hoz, akinek költészetét mindig is nagyra becsültem, személyes találkozásunk előtt is. Összegyűjtött versei, korábbi kötetei is megvannak könyvtárban. Kollegám, *Mondi Miklós* író-levéltáros barátja volt *Mécs Lászlónak*, őt kérte föl tizenegyedik leánya, Klárika keresztapjának. Együtt dolgoztak, tanítottak a Felvidéken, hiszen mindketten lelkészek voltak; *Mécs László* a római, *Miklós* bácsi pedig a görög katolikusok lelki atyjaként szolgált. *Mécs László* már pannonhalmi öreg napjaiban titkárával együtt gépkocsival eljött Újhelybe, meglátogatta *Miklós* bácsit a levéltárban, s itt volt alkalmam találkozni, beszélgetni vele, „A királyfi három bánata”, „A vadócba rózsát ojtok” című versek szerzőjével. Születésének századik évfordulóján írásban emlékeztem meg róla.⁵ *Mondi Miklós* sokgyermekes, áldozatot hozó családjához írt szép verse, a „Gyermeksírás az éjszakában”, kötetében is megtalálható.

Nagyon kellemes és élményszerű találkozásaim voltak más nagy költőinkkel is. A Magyarok Világszövetsége zempléni tagozatának vendégeként jött el *Csoóri Sándor*, akinek erre az alkalomra elvittem birtokomban lévő köteteit dedikáltatni, s *Felroppen a madár* című első kis kötetét – amelyből még neki sem maradt példánya – nagyon kedves dedikációval ajánlotta. Korábban *Nagy Lászlóval*, *Váci Mihállyal*, *Garai Gáborral* találkozhattam. A *Tokaji Íróklub* vendégei *Kazinczy* nyomát keresve, kutatva gyakran ellátogattak a levéltárba. Többször velük együtt mentem Széphalomra, s ott is szóltam *Kazinczy* kapcsolódásairól, irodalmi irányító szerepéről. Az írók mindig is – nemcsak *Petőfi* idején, aki ezt megfogalmazta – tisztelték *Kazinczyt* azért, mert Atlaszként tartotta az eget, vagyis a nemzet ügyét vállain, és érezték, hogy kötelességük, mint minden magyar embernek, életükben legalább egyszer idezarándokolni. Jelen volt kedves vendégeink között *Jókai Anna* az Írószövetség elnöke, *Pomogáts Béla* későbbi elnök, *Fábián Zoltán*. Az évtizedek során többször visszatértek a vendégek. A megyebeli alapítók, *Papp Lajos*, *Serflőz Simon*, *Megyasói Pásztor József* mellett mások is jelen voltak évente, mint például *Petrőczy Éva*, *Székegyhídi Ágoston*, *Köveles Pál* és ismert íróink sora.

Elmélyült külföldi baráti kapcsolataim alakultak ki az Izraelben élő *Szász Miklós* újhelyi születésű íróval,⁶ a németországi Düsseldorfban élő *Vértess Miklós* költővel, valamint az Ausztráliába került *Domahidy András*sal. Utóbbi gyakran tér haza Újhelybe.⁷ (Lásd képünkön, balra.) Neki *Gruber István* ügyész barátom mutatott be, ő hozta el a levéltárba, s attól kezdve, amikor csak Magyarországon jár, mindig ellátogat hozzánk; nevelőapja a város kórházigazgatója volt a 30-as években.

Nagyon sok szál fűz egybe a fiatalokkal. *Kállói Molnár Péter* színész *Kazinczy*ról szóló darabom⁸ főszerepét játszotta a bemutatón, azóta 3-4 kötete jelent meg, ismert átdolgozó, angol nyelvű fordító; szinte évente találkozunk, beszélgetünk, köteteit dedikálva elküldi, elhozza. Itt emlí-

⁵ *Högye István*: 100 éve született *Mécs László*. = Szülőföldünk, 1995. 23-24. sz. 87-89.

⁶ Vö.: *Högye István*: Vendégünk volt *Szász Miklós* író. = Újhelyi Körkép, 1988. júl. I. évf. 3. sz. 6.

⁷ Vö.: *Högye István*: Vendégünk volt *Domahidy András* író. = Újhelyi Körkép, 1989. II. évf. 11. sz. 5.

⁸ *Högye István*: Koldustól alamizsnát... (Életrajzi játék). = Széphalom évkönyv, 1. k. 1986. 75-103.

tem meg az éremjéniket, hiszen Kazinczy szülőfalujában visszatérő vendégek vagyunk. Többször találkoztam *Tőkés László*val, aki műveit dedikálta, valamint *Csiha Kálmán* kolozsvári püspökkel, akinek otthonában is jártam kis baráti társággal. „Börtönrácsok” című kötetét dedikálta, debreceni igehirdetése is találkozottunk, hallgathattam őt.

Nagy élményt és nagy találkozási lehetőséget adott számomra a Kazinczy Ferenc Társaság megalakulása (1985), hiszen a Társaság titkára lehettem, és ilyen minőségemben ez a szellemi közösség formált, alkalmat adott előadások tartására, s programjain együtt lehettünk társaságunk neves tagjaival, költőkkel, írókkal, művészekkel; képviselhettem a társaságot táblaavatásokon, emléküléseken, a Kazinczy, Rákóczi, Kossuth tiszteletére rendezett megemlékezéseken. Több iskola is felvette Kazinczy nevét. Nagy élményem volt, hogy képviselhettem a társaságot Tapolcán, Batsányi városában ahol a nagy „nembarát” Kazinczyról is iskolát neveztek el, s ott együtt szerepelhettem *Görccs Mihály* kassai íróval, a kassai Batsányi Kör elnökével. Ő Batsányiról beszélt, én Kazinczy és Batsányi kapcsolatáról szoltam.⁹

Igen közel kerültek hozzám azok a társaim, akikkel a társaság vezetőségében együtt dolgozhattam. *Kováts Dániel* minden kötetével, dedikációjával, kedves baráti biztatásával meghatározó módon volt jelen életemben, akárcsak *Fehér József*, akinek művei szintén megtalálhatók könyvtáramban. *Csorba Csaba* kollégámhoz, aki hosszú éveken át a megyei levéltár igazgatója volt, szinte napi baráti kapcsolat fűzött, nagy sikerű műveit sorra dedikálta nekem. S említhetem *Gulyás Mihály* József Attila-díjas író, *Bojtor Istvánt*, akinek művei Erdélyről, Júdásról, illetve saját sorsáról szólnak, s feleségét, *Toókos Uzonnát*, Fony helytörténészét. Kedvesek nekem *Nagy Géza* kedves barátom bodrogi művei, gyakori több száz találkozásunk emléke, dedikált köteteiben ma is itt van velem. Akárcsak más társaink, *Megyeri Ábel*, *Isépy Dezső*, *Petik Resző*, *Dankó Istvánné*, *Németh Pál*, *Czigány Lóránt* írásai. Utóbbi a város szülötte, visszatérő, gyakori vendég. „Ahol állok, ahol megyek” című önéletrajzi visszaemlékezésében diákéveinek nagyon sok részlete beszélgetéseink nyomán elevenedik meg.¹⁰ Említenem kell *Rakovszky Józsefet*, aki ugyancsak Újhely szülötte, s már fiatal inas- és segédéveiben megjelentek versei a Zemplénben. Azóta több kötet, fordítás áll mögötte. Gyakori vendégem volt feleségével, akivel együtt szerkesztik már évtizedek óta a *Szózat* című folyóiratot. De a társasági kapcsolataink révén látogatott hozzánk *Fried István*, az összehasonlító irodalomtudomány professzora, *Busa Margit* Kazinczy-kutató vagy *Richard Pražak* nagykövet, brnói egyetemi tanár, aki korábban is járt már a levéltárban, és Kossuthról szóló munkáját dedikálta. Nemrég tiszteletbeli tagunk lett. Örülök, hogy köszönhettem *Újszászy Kálmánt* 90. születésnapján a Társaság nevében, amikor megjelentettük egyik alpmunkáját, „A falu”-t, és ennek első számozott példányát adhattam át a sárospataki ünnepségen.

Nagyon sok szép emlékem van olyan összejöveletekről, irodalmi találkozókról, ahol képviselhettem a társaságot. Együtt lehettem *Gál Sándorral* a Fábry-napokon Kassán, *Vadkerti Katalinnal*, *Kováts Miklóssal*. Vadkerti Katalin a felvidéki magyarság egyik lelkiismerete, többször vendégünk volt levéltári kutatóként, főleg a csehszlovákiai lakosságcsere, tehát a

⁹ Vö.: *Högye István: Kazinczy és Batsányi.* = Veszprémi Napló, 1981. dec. 24.

¹⁰ Vö.: *Högye István: Útlevel nélkül.* = Helyi Krónika, máj. 8.

Tokaji íróttábor 1991.

Koszorú Kazinczy Ferencnek

Az íróttábor résztvevői közül.

Érthető módon megosztott a figyelem a tábori program és a külhonl, elsősorban a szovjet események között Tokajban. Az íróttábor résztvevői tették a dolgukat, de műsorán kívül a televízió műsorát figyelték.

A 19. íróttábor eseménnyel legnapelőtt este is sorjázak. *Mezey Katalin* költő vezette a folyóiratszerkesztők fórumát, *Bodonyi Csaba*, Tokaj főépítésze pedig a hegycsúcs város fejlesztési tervéről és reményeiről számolt be. Tegnap *Pomogáts Béla* tartott előadást, majd *Zimonyi Zoltán* olvasta föl *Habay Miklós* hozzászólását. A léma annak válasza volt, hogyan is ábrázolja a magyar

irodalom az 1956-os forradalmat. A témához kapcsolódva előadást tartott *Márkus Béla* és hozzászólt *Jóka Anna*, az Írószövetség elnöke, és *Koczka Sándor*, a szövetség főtitkára. Ezt követően megválasztották a tábor szóvivőjét, *Székelyhidi Aposton* személyében.

A tegnap estéi sárospataki hajókirándulás zárta. A *Bodrogon Dinnyés József* „daltulajdonos” szórakoztatta a literátorokat. Ezt megelőzően a tábor résztvevői Széphalomra látogattak, és megkoszorúzták *Kazinczy Ferenc* síját. *Höppe István* mondott beszédet.

brnekó

AZ „ÉSZAK-MAGYARORSZÁG” CIKKE

magyarok kitelepítésével kapcsolatos kutatásai során. Együtt munkálkodhattam kollégáimmal közösen megjelent művek készítésében: *Dobrossy István*-nal, *Jakó Mariannal*, *Fehér Józseffel*, *Kováts Dániellel* és másokkal.

A Kazinczy Társaság révén kerültem kapcsolatba több egyesület tagjaival, így a *Matyóföld* alkotókörével. *Cseh Károly* költő egyik újhelyi bemutatkozása után köteteiről írtam a helyi újság karácsonyi számában,¹¹ *Pap János* költő felesége révén *Abaujhoz* is kötődik. Mindketten visszatérő barátok, hiszen a két társaság évente találkozik *Kövesden* vagy *Újhelyben*, s ekkor nemcsak az irodalom, hanem a képzőművészeti és a zene kedvelői is találkoznak. A debreceni kedves társakkal – különösen mióta visszatértem tanulmányaim színhelyére – megújult a baráti kapcsolatom. *Örvös László* szülővároskám református lelkésze volt, és évtizedes barátságunk emlékjelei-

ként köteteit itt hagyta nálam. *Illés László* költő barátom gyakran meglátogat, hogy kibeszéljessük magunkat; kedves és szép verset írt, ajánlott nekem.

És hányan vannak még, akiket név szerint nem is említettem, de élmény volt a beszélgetés, a találkozás velük! Remélem, még sok-sok alkalmam lesz eddigi barátaim mellé újakat szerezni, a régi barátságát elmélyíteni; ha máshogy nem telefonon, gondolatban, szellemi kapcsolatban maradni, együtt örülni örömeinknek. Köszönettel tartozom mindazoknak, akik eddig velem voltak, gazdagítottak, ötleteket, élményt adtak, napjaink gondjait enyhítették.

¹¹ Újhelyi Körtép, 1995. dec. 22.

ILLÉS LÁSZLÓ

Csend

(Dr. Högye Istvánnak, szeretettel)

*Harmóniát rajzolt a zongorára
a diólevél s a szélnek ága.
A temetőn túlra, a sírhoz közel
kötéllel mért hegyes homok,
arasznyi pont, hol velünk ült
a délelőtt, a harmatosan érkező.
A Nap sugarából permeteg jutott,
s nem fájt a láz tovább,
csak az élet, a szűk tér,
a végek –
nézted a zongorára rajzolt
harmóniát.*

*Elment Anna, a szent, az ASSZONY.
A halk szó, csend lett,
méltóságos csend.
Zokogva vesszőzte, korbácsolta,
kongatta, botladozva kerülgette
a halálharang
az újhelyi hegyeket.
Elment.*

*Én láttam a képed, az arcod láttam,
a szemed, a 370-es pócz alatt,
magadra maradvá.
Vár lett a tár és szobrod,
e tár lett a vár – a szobrod.*

*(Szobrodhoz padot, leülhessenek,
imádkozzanak, mert bölcsességet
beszél az igaznak szája.
Istenének törvénye van az Ő szívében.
Ámen.)*

KATONA REZSŐNÉ

Kertész Imre *Sorstalanság* című regényének nyelvi megközelítése

Több ismerősöm fogalmazta meg kritikáját imígyen a *Sorstalanságról*: „ennél sokkal megrendítőbb művet is olvastam már a holokausztról”. Vajon hatvan évvel a holokauszt után valóban „megrendítő” műre van-e szüksége a világnak erről a témáról? És mi az, hogy *megrendítő*? Amin felháborodunk és elborzadunk? Vagy írunk? Vajon a Kertész-regény csakugyan nem felel meg a „megrendítő” mindenfajta (fenti) értelmezésének?

Kétségtelenül nem könnyűfacsaró, és nem – vagy csak rejtetten – katartikus. Úgy érzem, a titka a stílusában, a nyelvezetében van. Csupán ennek az összetevőnek az irányából kíséreltem meg a mű megközelítését, lemondva a teljes műelemzés igényéről.

Úgynevezett *én-regény*, egyes szám első személyben íródott, és ez az *én* egy 15 éves kamasz. Az író nem erőltet semmiféle diáknyelvet (1944-es diáknyelvet sem), mégis hitelesnek érezzük Köves Gyurit, a főhőst, akinek egyik jellemző tulajdonsága, hogy rosszul viseli el az érzelmegnyilvánulásokat (mint a legtöbb kamasz): „Mostohaanyám egy mozdulatot is megindított énfelém a kezével, s már-már attól féltem, hogy tán meg akarna ölelni... Kellemeden volt.” Amikor édesapja megsimogatja a fejét, „most először fojtogatta valami az én torkomat is, de nem sírás, hanem valami émelygésféle. Szerettem volna, ha apám már nem lenne itt.”

A kamaszhős tárgyilagos, szenttelen, de pontos előadásában láttatja velünk Kertész Imre a munkaszolgálatba induló apa búcsúját és búcsúztatását, a család és a szomszédok ünnepeyes, érzelemgazdag, tragédiától beárnyékolt viselkedését. Gyuri kívül áll ezen, némileg viszolyogva szemléli, erről árulkodik szóhasználata: „fecsegett, sírt, mindenkit megölelt. Én is csak nehezen szabadulhattam púderszagú melléről”; „magával cipelt”, „idegesített”, „tehernek kezdtem érezni”, „zavart”, „meg is zavarodtam”, „fárasztott”, „szájak tapadó nyomát éreztem az arcomon”.

De már itt jelzést kapunk hősiünknek arról a tulajdonságáról is, amely majd a koncentrációs táborban fog igazán kibontakozni, s válik egyfajta ösztönös technikává. Ez pedig az alkalmazkodás a környezet igényéhez, a vele szemben támasztott követelmények elfogadása. Itt, a mű első szerkezeti egységében kifelé nyilvánul meg, (míg a koncentrációs táborban majd belül erőlteti magára): nem mer jóllakni, mert úgy érzi, apja és mostohaanyja elvárják tőle, hogy ne legyen étvágya azon a napon, amelyet apja utoljára tölt itthon. Együtt imádkozik apjáért Lajos bácsival, a vallásos rokonnal, holott nem ismeri a héber nyelvet. Elsírja magát, amikor apja utoljára megöleli, – igaz, ezekben a könnyekben már az őszinte, de titkolt érzések is felszínre törnek: „ettől eredtek-e meg a könnyeim, vagy egyszerűen a kimerültségtől, vagy pedig tán, mert... készültem rá valahogyan, hogy ebben a bizonyos pillanatban föltétlenül el kell,

hogy eredjenek, de bármiért is, mégiscsak jó, hogy így történt, s úgy éreztem, apámnak is jólesett, hogy láthatta.”

A 4. fejezettől (a 75. oldaltól) a 9. fejezetig (a 301. oldalig) tart a regénynek a koncentrációs táborokban (Auschwitz, Buchenwald, Zeitz, Gleina, majd ismét Buchenwald) játszódnó része. „*Megrendítő*” és egyszersmind távolságtartó bemutatása a népirtás olajozott gépezetének, mert egy gyerek szocializálódik a *lágervilágba* (az utóbbi megállapítás nem a sajátom, egy rádiós irodalmi műsorban hallottam, de egyetértek vele, noha szerzőjét sem tudom megnevezni.)

A lágerlétnek ugyanis fokozatai vannak, *változások* kísérik. „A teljes utat megtettem, minden esélyt, ami csak ezen az úton adódhat, becsülettel kipróbáltam” – foglalja össze visszatekintve már másfél éves fogolyéletére a szerző. Az első fokozat a naiv beilleszkedni, megfelelni akarás: „Úgy tapasztaltam, egyelőre elegendő *jó rabná válnom*.” „Ők [a rabtársak] is csak azon voltak, hogy *jó raboknak mutatkozzanak*”. Az állandó éhség, a fizikai kiszorultság juttatja el a foglyokat a munkatáborban a testi-lelki leépülés állapotába: „sose hittem volna, hogy ilyen hamar válhat fonnyadt vénember belőlem”. A kívülálló, a gyárbeli örök „átalakulnak”, „valahogy mind igen *szépek* voltak”. A rabkórház főorvosáról ezt mondja: „Nem láttam őhöz foghatóan szép embert... a csontozaton mindenütt elegendő mennyiségű hússal...”

A külsőleg megváltozott fogoly következő „lépése” az apátiába süllyedés: „megtaláltam a békét, a nyugalmat, a könnyebbséget... Hideg, nedvesség... nem zavarhatott többé, nem is érzékelttem. Még az éhségem is elmúlt. Éltem, ha pislákolva, mintegy tövig lecsavartan is, de égett még bennem valami, az élet lángja... vagyis hát itt volt a testem, pusztán csak én magam nem voltam valahogy benne.” A lágerlakó életének ezek a törvényszerű *lépései, változásai*; az utolsó az, hogy halottként targoncára rakják a többi tetemmel együtt, hogy megsemmisítsék, mint „hasznavehetetlen hulladékot”.

A regény cselekményében azonban itt fordulat áll be, a foglyok életében ritka, nem törvényszerű *változás*: a hullaszedő rabok észreveszik, hogy ő még él, külön rakják, kórházba kerül (a német lágerok logikája szerint a munkaerőt érdemes gyógyítani), majd itt, a kórházban tapasztal először emberséget a szintén rab kórházi személyzettől, és itt éli majd meg a tábor felszabadítását is.

Másfél éves táborbeli pokoljárásnak fokozatait csak azért követtük, hogy érthető, illetve követhető legyen az a szómágia, amellyel Köves Gyuri elnevezi, elvarázsolja a körülötte lévő világot. Az előzőekben már említettünk néhány ilyen eufemisztikus szót, amivel Gyuri nevezi el a vele történeteket és a körülötte élőket: *lépések* = 'a zsidó lét, a lágerélet törvényszerű történései'; *változás* = 'leromlás, fizikai tönkremenés'; *szépek* = 'a jól táplált, normális külsejű emberek'. Kertész sajátos stílushatást ér el azáltal, hogy az olvasó már a táborba érkezés leírásának első oldalain találkozik effajta „elnevezésekkel”, csak akkor még nem egyértelmű számára, hogy ez egy sajátos szókincs megjelenése. Zavarba ejtő, hogy ezeknek a szavaknak nem világos a jelentése. Például ezé: „méltóság”. Később világosodik meg, amikor új és új szövegösszefüggésbe kerül. Köves Gyuri – vagy talán a rabtársak – azokat a régi rabokat nevezik így, akik valamilyen táborbeli funkciót töltenek be, és ezért rájuk szabott rabruhában járatnak, nem nyírták le a hajukat, jobban tápláltak; a „szépek” is közülük kerülnek ki később (no meg a német örök közül). Lehet, persze, hogy a „méltóság” elnevezés nem hősiünk egyéni nyelvi leleménye, de ez nem derül ki. A „muzulmán” szóról viszont ő maga közli, hogy lágerbeli elne-

vezés. „Fura lények, bizonyos távolságból nézve mind csupa vénséges vén aggastyán, s nyakukba bújtatott fejükkel, arcukból kiálló orrukkal... fázós téli varjakra emlékeztetnek... Ezeket a mozgó kérdőjeleket ismerjük a koncentrációs táborban 'muzulmán' néven, mint értesültem.” (Ilyenné vált a 15 éves fiú is egy év múltán.)

Hasonlóképpen táborbeli elnevezés a „finnek” is: az ortodox zsidóké, akik jiddisül beszélnek, és *i* hangot ejtenek, ahol a német vagy egyén nyelv *o*-t vagy *u*-t. A kérdésre, honnan jöttek, „az felelik: fin Minkács (amin Munkácsot értik), vagy fin Sadarada – ezt meg pl. – ki kell találni! Sátoraljaújhely.” A *muzulmán* és a *finn* tehát nem része a szómagiának, inkább a couleur locale érzékeltetésére alkalmazott nyelvi eszköz. A finnekkel kapcsolatban mutatkozik meg a rablétnek az a hiteles lélektani mozzanata, amelyre Szolzsenyicin „Ivan Gyenyiszovics egy napja” című regényében is rábukkanunk: a fogoly átveszi a rabtartó szóhasználatát. Gyuri mondja dühében az egyik finnek, mert az a foglyok közti szokásos csereberében túl sokat kér egy csipetnyi sóért: Rohadt zsidó! Szolzsenyicinnél: „Maguk nem szovjet emberek! Maguk nem kommunisták” – szidja a fogoly hajóskapitány, „a szovjet hatalom ellensége” az őröket.

Mindezeknél sajátosabb, egyénibb, megragadóbb a jelenségeknek (és nem a személyeknek) az elnevezése, átkeresztelése, a szokványos, mindennapi szóhasználatától eltérő megjelölése, és ezek már a főhős, azaz az író stílus eszközei. Az ellenállást, az embertelenség elleni lázadást *makacsságnak* nevezi Kertész Imre, *dacnak*. Mint egyéb nyelvi leleményét, így ezt a szót is később értjük meg. Lázadásnak valóban nem lett volna helyénvaló nevezni ezt a magatartásformát, hiszen annak egy lefokozott változatáról van szó, amely nélkülözi a látványos hősiességet. Mi is a lényege? M minősül *makacsságnak*? Felidézni a múlt szép emlékeit, a békebeli Budapest fényeit például, elképzelnéni egy régi iskolai napot, emlegetni a szabadságot, vagy csak viccet mesélni... De milyen viccet! „Tudja-e, mit jelent itt – s a mellére mutatott – az U betű? Mondtam neki, hogyan tudnám: Ungar, azaz magyar. Nem – válaszolta ő – Unschuldig, vagyis ártatlan. Majd úgy nevetett föl kurtán, ... mint akinek igen jólesik valahogy ez a gondolat... mint hogyha csak valami melengető, valami erőt adó érzelmet merített volna belőle.” *Makacsság* titokban meglátogatni a rabkórházban fekvő beteget, kockacukorral vagy étellel megajándékozni a végelgyengülés határán lézengő nyomorult gyerekeket... Végül egy helyen (a 276. oldalon) kifejti a szó jelentését: „ez a kockázat, ez az önfejtőség, mondhatnám *dac*, mint ha sikerült volna ezzel valamennyit változtatni, rést ütni, egy cseppnyi hibát ejteni... egy bizonyos renden.”

A *dac*, a szembeszállás legmagasztosabb megnyilvánulása, a regény legfelemelőbb pillanata az, amikor a három elfogott szökevény felakasztásához az odavezényelt lágerlakók a rabbi vezetésével elkezdnek énekelni. „Ez a mormolás... mint valami föld alól jövő moraj hangzott újra meg újra... Kaddis ez, a zsidók imája a holtak tiszteletére. S meglehet ez s *makacsság* volt csupán, a végső, az egyetlen s egyúttal hasztalan módja is a *makacsságnak*, ... meg kellett valahogy éreznem azt az érzést, amiben a rabbi arca feloldódni látszott. Mintha csak most volna itt az a régvárt perc, a győzelmes perc, melynek eljövételéről a téglagyárban szólott.” Ha ilyen leminősítően *makacsságnak* nevezi a szembeszállást, lázadást, akkor érthető, hogy *illetlenség* az életért könyörögni vagy kifejezni hálánkat azért, hogy megkímélték az életünket, és persze *illetlenség* jajgatni. (Amikor érzéstelenítés nélkül felvágják gyulladt térdét, „hangosan kényszerültem viselkedni”, így írja körül, szinte szégyellve megnevezni az „illetlen” cselekedetet.)

Nyelvi telitalálat az önbecsülést vagy akár az életkedvet *hiúságnak* nevezni; talán a szó eredeti, régi magyar nyelvi jelentésére utalva: hiábavalóság. „...a hiúság oly érzés, mely az embert egészen a végső pillanatig elkíséri. Odalenn egyszerre széles látkép bukkant ki alattam ... egyforma kőházikókkal, takaros zöld barakkokkal, hatalmas, csupasz fák ködbe vesző rengetegével... ez a látvány... indíthatta el pedig már zsibbadt mellemből az érzést: szeretnék kicsit még élni ebben a *szép koncentrációs táborban*”.

Hátborzongató fekete humor? Az sem idegen Kertésztől, de – azt hiszem – nem tévedek: ez a mondat nyelvi vetülete az egész műben bujkáló abszurdnak. Abszurd élni a lágerben, abszurdak az emberi kapcsolatok, abszurd az értékek átrendeződése. Erre utal a következő mondat is Buchenwald felszabadításának első napjáról, amikor a hangszóróban egymás után szólnak a különböző nemzetiségű volt foglyokhoz: „hiába figyeltem, ... csak a szabadságról hallhattam, s egyetlen célzás, egy szó említést sem az elmaradt levesről... Arra kényszerültem gondolni, tegnap ilyesmi még nem fordulhatott volna elő.” (!) Kegyetlenül leleplező mondat a „táborban szocializálódott” emberről, az animálissá törpült főszereplőről, a „szabadság” és a „leves” abszurd értékcserejéről. Kegyetlen és hiteles, de a kegyetlenség éle nem a 16 éves fiút sebesíti meg.

Sokkal inkább nevezhető fekete humornak hősíneknek az a felvetődő gondolata, amely *makacsságból* a múltat, egy-egy iskolai napot felidézve öltik fel benne: „Az évnytón az igazgató úr az ókor egy bölcsére hivatkozott: 'Non scholae, sed vitae discimus', nem az iskolának, az életnek tanulunk. Akkor hát viszont, ez volt a nézetem, eszerint mindvégig kizárólag Auschwitzról kellett volna tanulnom. De persze elismertem, feszélyező volna, no meg nem is tartozik hozzá a műveltséghez, beláttam.” Az európai műveltség már csak szavakban van jelen ebben a korban, a valóságismeret „feszélyező” volna.

Az idézett mondat jó példája a jellegzetesen Kertész Imre szerkesztette összetett mondatoknak. Többszörösen összetett mondatokból szövi alkotását, ezekben a főmondat általában nem hordoz lényeges közlést, információt, amolyan szerkesztési kellék csupán: „Még lehet, az én hibám, hogy nem tudtam...”. Mit? A tárgyi alárendelt mondat hordozza a lényegét: „...hogy itt miképpen csinálják: gázzal-e, mint Auschwitzban, talán orvosság szer segédletével, esetleg golyóval... nem sejtettem”. Az utolsó eleme az összetett mondatnak már ismét mellékes szinte: az idézett mondatban csak a kezdő főmondat tartalmát ismétli: nem tudtam, nem sejtettem. Ezek a mondatszerkezetet lezáró szavak, szókapcsolatok azonban mégis több jelentést hordoznak, hangsúlyt kapnak, éppen „helyi értékiüknél fogva: tovább visszhangzanak az olvasóban. Nem véletlenül itt, a mondatvégeken helyezi el az író azokat a szólamzáró szókapcsolatokat, amelyek hősínek mindenáron való alkalmazkodását bizonyítják, azt, ahogy ez a gyerek meg akarja érteni a lágervilág törvényeit.

Melyek ezek a szólamzárók? Többnyire súlytalan, csaknem bőbeszédűségnek tűnő határozósók vagy határozók: „csakugyan”, „végtére is”, „szemlátomást”, „magától értetődően”. Fel-tűnően sokszor, 51 esetben: „természetesen”, 43-szor: „belátom”, „be kellett látnom”. A szóstatisztika kitűnően bizonyítja az író tudatosságát, tudniillik ezek a szólamok az első szerkezeti egységben (mielőtt Köves Gyurit elhurcolták volna) mindössze háromszor fordulnak elő (2 „természetesen”, 1 „beláttam”), a harmadikban 6 „természetesen”, 1 „beláttam” található, az összes többi a lágerben töltött időszakból való. Mégis, a befejező részben, az újra itthon töltött

időben teszi szóvá egy szereplő (mintegy az olvasó nevében): „Miért mondod, édes fiam mindenre azt, hogy 'természetesen', ami pedig nem az? Mondtam: koncentrációs táborban ez természetes.”

Kertész Imre összetett mondataiban és szóhasználatában azonban több magyartalanság, kellemetlen stílushiba is előfordul, sajnos. Ezek egyértelműen germanizmusok. Ilyen pl. az *egész* melléknév használata az *egészen* módhatározó helyett. A németben a *ganz* mindkettőt jelenti, s olykor a magyarban is van rá példa („egész csinos!”), de az idézett mondatokban kifejezetten hiányérzetünk van a módhatározórag elmaradása miatt: „mintha valami nem egész volna rajtam rendjén” (177. o.), „nem egész csupán ez a nyereség irányíthatta mindnyájunk gondolkodását” (181), „Már nem egész mindig voltam, voltunk jó rabok többé” (188). Egész mindig? Ez már súlyos szórendi hiba, akárcsak itt: „mégse egész tudtam valahogy megkapaszkodni” (155). Nem inkább: Valahogy mégsem tudtam egészen megkapaszkodni?

Németes az igének és vonzatának, illetve igekötőjének egymástól való elválasztása, az utóbinak a mondat végén való elhelyezése: „*kaptam* magam a változatlanul ott lévő, s éppen csak egy kissé kopárabbá váló térről *rajta*” (315). Ha visszafordítanánk németre ezt a mondatot, ott kifogástalan volna a szórendje. „*Visszafordítanánk?*” Lehetséges, hogy Kertész Imre németül írta meg először, vagy párhuzamosan írta németül és magyarul a regényét? De hiszen itthon élt 1975-ben, amikor először jelent meg a regénye, s a jelenleg forgalomban lévő mű az 1975-ös eredetinek a 9. kiadása! Ebben az esetben azonban nem találok mentséget számára.

Nem szerencsés az *egy* számnév használata az *ugyanannyi* névmás helyett: „Végre is *egy* [!] erőbe telt volna valamely különleges napot elképzelnem” (198). Bosszantó nyelvi felületesség a szóismétlés ebben a mondatban: „no lám! eszerint *hát* az auschwitzzi szokás van *hát* érvényben itt is” (241). Vagy reménykedjünk, hogy sajtóhiba? Sajnálom, hogy ezeket a nyelvi fogyatkozásokat is szóvá kellett tennem.

A regény harmadik szerkezeti egységét olyan ismétlődő, cselekményszintű és nyelvi mozzanatok jellemzik, amelyek keretes szerkesztésre utalnak. Ismét találkozunk az első részben megismert szereplőkkel, sztereotip viselkedésükkel (Steiner bácsi, Fleischmann bácsi), felidéződik apjának bevonulása a munkaszolgálatra. Az újságíró, aki arra szeretné rávenni, mesélje el neki táborbeli élményeit, ugyanazokat a zsrnaliszta közhelyeket hangoztatja, mint az első részben Vili bácsi, az újságíró rokon: „a világ közvéleményét megrázták a velünk történő események”, másfél évvel később az ismeretlen újságíró „meg kell mozgatni a közvéleményt”. A kifejezésbeli hasonlóság egyben felidézi a világ közvéleményének mozdíthatatlanságát, illetve a megmozgatott közvélemény hiábavalóságát.

Ezzel szembeállít még hazaérkezése előtt a pozsonyi állomáson hősiünk, ahol egy ismeretlen nekiszégezi a kérdést, látta-e a gázkamrákat. „Mondtam neki: Akkor most nem beszélgethetnénk. Mindamellet, így folytatta ő, még mindig ugyanazzal a merev, mintegy rendet teremtő arccal: Ön személy szerint, saját szemével azonban nem győződött meg róla.” Magyarázkodnia kell Citrom Bandi családjának, miért jött haza egyedül, Bandi nélkül; igazolnia kell magát a segélyhelyen, mentegetőznie kell a villamoskalauznak, miért nincs pénze. „Kezdttem lassan belátni, egy s más dologról sosem vitázhatunk idegenekkel, tudatlanokkal, bizonyos értelemben véve gyerekekkel, hogy úgy mondjam.”

És a másik keserű konklúzió: „ott tisztább és egyszerűbb volt az élet”. *Ott*, tudniillik a lágerben. Ez magyarázza, hogy a kamasz fiú (aki felnőttébb, mint az itthon maradt honfitársai, lásd a fenti idézetet), aki a civil életben éppúgy, mint a lágerben, tartózkodott az érzelmek kimutatásától és megfogalmazásától, illetlenségnek tartotta azt, most kemény határozottsággal és egyértelműséggel mondja ki a kérdésre válaszolva, mit *érez* most, újra itthon, „mondtam neki: Gyűlöletet. Elhallgatott, de hamarosan azt az észrevételt tette, egyetértünk és jól tudja, hogy kit gyűlölök. Mondtam neki: Mindenkit.”

Ebben a fejezetben jellemzőbbek a rövid mondatok, a tisztázó igényű, szinte axiómaszerű meghatározások. „Én végigéltem egy adott sorsot. Nem az én sorsom volt, de én éltem végig: most már valamit kezdenem kell vele.” Ez a gondolat is visszatérő elem: az első fejezetben a szomszéd lány birkózik a zsidó lét tehertételével: azonosulnia kell-e vele, szégyenkeznie kell-e miatta, vagy büszkének lenni stb. Egyúttal itt történik meg a cím értelmezése is. Majd tovább: „Ha sors van, akkor nem lehetséges szabadság, ha viszont szabadság van, akkor nincs sors.” „Nem lehet, hogy ne legyek se győztes, se vesztes, pusztán csak ártatlan legyek.” (Visszaulalás a lágerbeli viccre: mit jelent az U betű: Ungar? Nem, Unschuldig - ártatlan.)

Ebben a fejezetben is helyet kap az abszurditás: Köves Gyuri *honvágyat* érez a láger után! Ennek az érzésnek az életre hívója a késő délutáni órák elcsendesülése, amikor csökken a forgalom Budapesten, lassulnak az emberek léptei, a lágerben pedig ez volt a munka utáni és az Appel előtti pihenőidő, a magánélet órája. „Hisz még ott is, a kínok szünetében is volt valami, ami a boldogsághoz hasonlított.” És megszületik a jelentéstanilag abszurd jelzős szó szerkezet: „a koncentrációs táborok boldogsága”.

„Igen, erről kéne beszélnem legközelebb, ha majd kérdik. Ha ugyan kérdik. S hacsak magam is el nem felejttem.” A regény záró mondatai ezek. Két rövid feltételes mondat. Az élmény megoszthatatlanságára utal? Múltékonyságára? Nyelvi ritmusában az olvasó számára egy Radnóti-sort idéz fel a Második eclogából. Ott is a záró sor: „Repülő: Írsz rólam? Költő: Hogyha élek. S ha lesz majd még kinek.” A két mű lezárása parafrázisnak is tekinthető: tartalmában mindkettő keserű lemondást sugall, nyelvtani formájában két-két feltételes mondat. Az egyik feltétel mindkét helyen „külső” oka vezethető vissza: „Ha ugyan kérdik.” „S ha lesz majd még kinek.” A másik szubjektív feltétel: „Hogyha élek.” „Ha magam is el nem felejttem.” Antifrázis viszont a mondatok sorrendjét illetően a két záradék, s ebből ered a hangsúlyeltolódás, a végső kicsengés tartalma. Radnótinak mindkét feltétel a költői én és az egyetemes emberi lét *pusztulására* utal, az *Élet bizonytalanságára*. Kertésznél az *Élet bizonyosság*, de vele jár a szubjektív és az egyetemes felejtés könnyörtelensége.

Jó lenne tudni, vajon tudatos stíluselem, evokáció-e ez az utolsó sor, vagy természetesen felöltő gondolat a túlélő s a élet egészséges folytatásáért küzdő művészen. Tőle még megkérdezhetjük, és lehet, hogy ő is úgy felel rá – és az egész fenti gondolatsorra –, mint annak idején Arany: „Gondolta a fene”.

KOMÁROMY SÁNDOR

Weinrauch Katalin és a kárpátaljai magyar gyermeklír

A kárpátaljai magyar irodalomról az utóbbi években jelentek meg kisebb nagyobb közlemények, viszont a gyermekirodalomról alig olvashattunk elemző értékelést. Maga a tény természetesen nem azt jelenti számunkra, hogy ez a sajátos irodalom nem létezik. Ez inkább annak jelzése, hogy foglalkozni kell vele: be kell mutatni létezését, valós értékeit, törekvéseit. Éppen ezért mielőtt a vállalt témát részletesen kifejténénk, előbb a kárpátaljai magyar irodalom, gyermekirodalom általunk fontosnak tartott néhány részletét villantjuk fel. Ezek a részletek minden bizonnyal segítik majd az olvasót Weinrauch Katalin gyermekirodalmi munkásságának megismerésében és értékelésében.

Az I. és a II. világháború következményeként Közép- és Kelet-Európa térképe, népességének területi elhelyezkedése átalakult. A közismert döntések nyomán a határok megváltoztak, a trianoni békeszerződéssel – 1920. június 4-én – Magyarország területe jelentősen csökkent. A korábbi Osztrák-Magyar Monarchia helyén kisebb és nyelvi szempontból is egységesebb nemzetállamok jöttek létre.¹ A határmódosítások után mintegy 3,5 millió magyar került a szomszédos területekre: Romániában kb. 2 millió, Szlovákiában 580 ezer, Kárpátalján közel 200 ezer, a volt Jugoszlávia területén 420 ezer magyar él. E területeken élő magyarság irodalmát nevezzük határon túli irodalomnak.

A II. világháború utáni változások a térségben 1948 táján következnek be. „Az önálló létre kényszerített erdélyi, délvidéki, várföldi, felvidéki, kárpátaljai magyarok a korábbi kisebbségi életvitel tapasztalataival, de egy újabb óriási vérvesztéssel és lelki sérüléseivel léptek az évezred utolsó félszázadába. A megfélemlítés, a deportálások, a kitelepítések, a tömeges kivégzések és erőszakos asszimilálás mellett az értelmiség megtizedelése illetve elvesztése, s a megosztottság további növekedése (például a történelmi Felvidéktől Kárpátalja különválasztása) a talpra állást nehezítették...”² – olvashatjuk a kor általános jellemzését az egyik legújabb történelmi műben.

A Trianon után a határon belül és a kívülre szakadt területeken más és más mozgástérben, eltérő formában alakult a magyarság élete, s talált magára irodalma. Más helyzetben

¹ Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-, Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században. Bp., Napvilág Kiadó, 1998. Különösen: 285-310.

² Somos Béla-Sárkány Anna: Magyar irodalom Magyarország határain kívül 1949-1989, Bp., 1998. 7-8. Lásd még: Komáromy Sándor: Erdély, Felvidék, Kárpátalja és a Vajdaság magyar nyelvű gyermeklírja az ezredfordulón, Zempléni Múzsá, 2001. 2. sz. 20-31. Négyágú síp – gyermekhangra. A határon túli újabb kisebbségi magyar gyermeklírja antológiája. A bevezetőt írta és válogatta: Komáromy Sándor. Bp., Eötvös Könyvkiadó, 2000.

volt például – közismert történelmi előzmények okán – az erdélyi magyar irodalom és más helyzetből kellett indulnia a felvidéki, kárpátaljai és a vajdasági irodalomnak. Az utóbbi három helyen – jórészt előzmények híján – nem voltak jelentős irodalmi, gyermekirodalmi műhelyek, amelyek kedvezően hatottak volna az eszmélkedésre. Az irodalomalapító törekvéseket a hivatalos politika általában gyanakvással fogadta, tiltotta vagy látszatengedményekkel „támogatta” a másként gondolkodókat.

Mintegy fél évszázad telik el míg felnő az a generáció, amely az irodalom eszközeivel közelít azokhoz az értékekhez, melyek az identitásból fakadóan felelősen jelenítik meg a magyarság sorsát és valós érdekeit. Sőt, a határsorompókat is megkerülve kialakítják egymás közötti kapcsolataikat, megeremtve a határon túl az egymásra is figyelő, a magyar közösségeket is erősítő saját irodalmukat.

A kárpát-ukrajnai magyar nyelvű irodalom³ a határon túli magyar irodalmak között – a közismert XX. századi események következményeként – a legfiatalabb és a legkisebb irodalom. A határon túli irodalmak közül a II. világháborút követően talán a kárpátaljai volt a legkedvezőtlenebb helyzetben. A terület magyarságának lélekszáma a legkisebb lett, a politika, az új hatalom szorításában az anyanyelvi művelődés és irodalom mozgástere jelentősen beszűkült és korlátozódott. Kárpátaljának, a régió más területeihez képest jelentősnek mondható irodalmi élete történelme folyamán nem volt, kontinuitást is jelentő irodalmi műhelyei, fórumai nem alakultak ki. Bár tudnunk kell azt is, hogy e területtel a magyar irodalom számos alkotója (Dayka Gábor, Kölcsey Ferenc, Tompa Mihály, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Szabó Dezső, Mécs László és mások) volt személyes kapcsolatban, vagy a Kárpátok szépsége ihlette őket egy-egy mű megalkotására.⁴

A magyar irodalmi élet⁵ is később, az ötvenes évek elején ébredezik, elsősorban a Kárpát-túli Területi Kiadó magyar osztálya (1951), majd a Kárpáti Igaz Szó, a Kárpáti Kalendárium és Balla László irodalomszervezői és alkotói munkássága nyomán. Egyébként a jelzett kiadó magyar osztályán dolgozott Szalai Borbála⁶ is, aki az egyik legismertebb szerző a kárpátaljai magyar gyermeklírban. Ez az idő a szakirodalom korszakolása szerint a kárpátaljai magyar irodalom második nagy korszaka, a második kisebbségi szakasz, amely 1944-től 1991-ig tart.

A hatvanas évek közepétől változások érlelődnek, amelyekben 1963-tól jelentős szerep jutott az Ungvári Egyetem magyar tanszékének. Az irodalommal, gyermekirodalommal foglalkozó alkotók közül többen itt szereztek diplomát. A tanszék oktatóinak jelentős feladatvállalása volt Kárpátalja magyar népmese-és mondakincsének gyűjtése, amely hiányokat pótol, hiszen Bartók Béla 1912-es gyűjtése óta számottevő, tudományos igényű gyűjtés nem

³ *Görömbei András*: A kárpátaljai magyar irodalom In: Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990). Debrecen: Kosuth Egyetemi Kiadó, 1997. 311-313. Első kiadás: 1993, Nemzeti Tankönyvkiadó. Lásd még: *Pál György*: A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990). Szabolcsi Téka, Nyíregyháza, 1990. *Tóth Béla*: Kézikönyvek és szótárak gyermekeknek. Orosz és szovjet gyermekenciklopédiák, Könyv és nevelés, 1987. 1. sz. 34-37.

⁴ Vö.: *Gortvay Erzsébet*: Ezer évig nem volt itt semmi? Irodalmi publicisztika, Ungvár-Budapest, 1993.

⁵ A kárpátaljai magyar irodalom részletesebb korszakolását *Dupka György* értelmezésében lásd bővebben: Kisebbségi ének a beregi rónán, Kárpátaljai írók antológiája (1919-1944). Intermix, Ungvár-Bp., 1992. Utószó, 220.

⁶ Lásd bővebben: *Komáromy Sándor*: Szalai Borbála (Fejezet a 20. századi kárpátaljai magyar gyermekirodalomból) Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 1999.329-343.

történt. A hetvenes években két igen értékes kötet jelenik meg: az egyik 1973-ban a *Három arany nyílvesző* Gortvay Erzsébet, Kótyuk István, P. Lizanec, Punykó Mária Vaszócsik Vera, Zékány Imre gyűjtéseként, Tordon Ákos átdolgozásában; a másik 1974-ben P. Lizanec és Vaszócsik Vera kötete *A kárpánton túli magyar lakosság népballadái*. A gyűjtés eredményesen folytatódik. 1988-ban tudományos igénnyel és hitelességgel Sándor László gyűjt és jelentet meg újabb mesekötetet: *Pallag Rózsa, Kárpát-ukrajnai magyar népmesék* címmel. Ezek a gyűjtések nemcsak a magyar folklór, a gyermekirodalom szempontjából fontosak és értékesek, hanem egyértelműen jelzi azt a szándékot, hogy mennyire fontos egy kisebbségben élő népcsoport számára saját folklórájának ismerete és megőrzése.

1972 alakult meg a Forrás Ifjúsági Stúdió, amely a magyarság melletti aktív közéleti elkötelezettsége nyomán hívta fel magára a figyelmet, s vált a hatalom célpontjává. A Forrást 1981-ben a József Artila Irodalmi Stúdió követte, amelyhez fiatal, tehetséges alkotók tartoztak: Balla D. Károly, Finta Éva, Balogh Miklós, Fodor Géza, Vári Fábrián László, Nagy Zoltán Mihály. Közöttük találjuk Füzesi Magdát is, aki a megújuló kárpátaljai gyermeklírát egyik tehetséges képviselője.

A kárpátaljai magyar gyermekirodalomról nincs összefoglaló áttekintés, értékelés⁷. 1955-ben *Tavaszi napsütés* címmel a Bakó László által válogatott antológia jelzi az ébredő magyar gyermeklírát. Az első gyermekvers-kötet 1959-ben Osvát Erzsébet nevéhez kapcsolódik. Több mint tíz év telt el azóta, hogy az Alföld 1988. decemberi teljes számában olvashattunk tanulmányokat elsősorban a hazai és részben a határon túli magyar gyermek- és ifjúsági irodalomról. Sajnos a határon túli gyermekirodalommal mindössze két értékes tanulmány foglalkozik.⁸ Az egyik, a Csapody Miklóse az erdélyi, a másik, a Soóky Lászlóé az 1945 utáni csehszlovákiai magyar gyermekirodalomról tekint át. A kárpátaljai és a vajdasági gyermekirodalomról egyáltalán nem találunk rövid bemutatást sem. Pedig 1988-ban már lehetett volna miről írni! Megjelentek Osvát Erzsébet, Szalai Borbála kötetei, a vajdasági gyermeklírában már ismert a Messzike-antológia, Jung Károly, Tolnai Ottó, Csorba Béla, Brasnyó István kötete.

A már hivatkozott Alföld című folyóirat gyermekirodalmi (1988/12.) száma nem közöl adatokat, értékelést a kárpátaljai gyermekirodalomról. A hazai olvasók kevésbé ismerik az e területen született kevés, de értékes gyermekirodalom, amelyet elsősorban Balla László, Szalai Borbála, Füzesi Magda, Kecskés Béla, Berniczky Éva, Weinrauch Katalin és részben Osvát Erzsébet munkássága képvisel. A felsorolt szerzők elsősorban a líra terén alkottak, amely teljesítményében egyértelműen megelőzi az epikát. A mennyiségében kevés gyermekepikát, főként Balla László ifjúsági regényei, valamint a kisepikai alkotások (verses mesék) képviselik. A magyarországi tankönyvek, más hazai gyermekkiadványok elsősorban Szalai Borbála és Osvát Erzsébet verseit közlik, amelyek méltán népszerűek a hazai olvasók körében. Napjainkban Weinrauch Katalin publikál folyamatosan, az utóbbi években több új verseskötete jelent meg, s ezáltal is lesz egyre ismertebb és népszerűbb.

⁷ Kiegészítésként lásd bővebben: *Komáromy Sándor*: A határon túli újabb kisebbségi magyar gyermeklírát. In: *Költők és művek a XX. század magyar gyermeklírájából*, Bp., 2002. 91-104.

⁸ *Csapody Miklós*: Csipike és testvérei (Az erdélyi magyar gyermekirodalomról), Alföld, 1988. dec., 42-55. *Soóky László*: Jegyzetek az 1945 utáni csehszlovákiai magyar gyermekirodalomról, Alföld, 1988. dec., 55-60. Lásd még: *Bertha Zoltán*: Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években. Tiszatáj, 1990. 3. sz. 67-80. *Görömbei András*: Napjaink kisebbségi irodalma, Alföld, 1993. 9. sz., 70-73.

Az ezredforduló kárpátaljai gyermeklírájának minden bizonnyal értékmérője a *Hónapsoroló* című gyűjteményes kötet,⁹ amely az „óvodások verseskönyve” alcímet viseli. A kötet 2002-ben jelent meg az Intermix Kiadó gondozásában, szövegét Füzesi Magda válogatta és szerkesztette. Érdemes külön figyelmet szentelni e mintegy százhusz oldalas szép kiadványnak. „E válogatásban kárpátaljai magyar költők versei kaptak helyet. Fontosnak tartottuk, hogy az óvodások megismerjék az élő népköltészetet is: mondókákból, kiszámolókból, nagyobb csoportokban játszható játékokból válogattunk egy csokorra valót (Mester Magdolna nagyberegi gyűjtése)”¹⁰ – olvashatjuk a kötet ajánló soraiban. Az antológia segíti az óvopedagógusok munkáját azzal is, hogy a gyerekek számára szép verseket találhatnak anyák napjára, húsvétra, karácsonyra, gyermeknapra és más óvodai rendezvényekre. A kötet szerzői: Kecskés Béla, Kincses István, Balla László, Weinrauch Katalin, Füzesi Magda, Szalai Borbála, Nádasi Klára, Balogh Miklós, Eperjesi (Penckófer) János. A gyűjteményes kötet szerkesztője címadó versként Weinrauch Katalin *Hónapsoroló* szövegét választotta.

Kárpátalján a gyermekirodalmi alkotások többnyire az Irka és Bóbita-Füzetek lapjain jelennek meg, amelyeket a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) terjeszt. Újabbban az Intermix Kiadó jelentet meg gyermekirodalmi alkotásokat. Pál Györgynek a kárpátaljai irodalomról szóló, egyébként értékes kötetében alig találunk néhány soros szöveget a gyermekirodalomról.

E rövid háttérelmézést azzal zárjuk, hogy a kutatásnak is van jócskán feladata a határon túli magyar gyermekirodalmak megismertetésében, még inkább értékelésében. A jelenlegi bibliográfiái¹¹ adatokból világosan feltérképezhetők a hiányok, egyebek mellett a kutatás számára is elvégzendő rövid és hosszú távú feladatok. Sajnos, az egyes területek (erdélyi, szlovákiai, vajdasági, kárpátaljai) gyermekirodalmáról a kisebb közlemények mellett, miként ezt a bibliográfiai adatok is egyértelműen jelzik, nincs átfogó, a gyermeklíra és a gyermekepika részleteit, az egyes életművek elemzését és értékelését bemutató történeti feldolgozás. A határon túli irodalmat tárgyaló irodalomtörténeti szándékú kötetek is alig-alig, szűkszavúan vagy egyáltalán nem szólnak a létező gyermekirodalomról, az egyes szerzőknél mintha „megfeleledkezének” a már megjelent kötetekről.

A jövőben a tudományos igényű feldolgozás tehát nem kerülheti ki a határon túli, sőt a kontinensen kívüli irodalmak kutatását sem. E szemlélet alapján kaphatunk csak teljes és hiteles képet egyetemes gyermekirodalmi értékeinkről, ugyanakkor az európai irodalmakkal való gondolati, esztétikai és területi kapcsolatainkról.

Weinrauch Katalin irodalmi munkáságáról egyre többet tudunk. A kárpátaljai irodalomról szóló forrásokban gyakrabban találkozunk nevével, a gyermekirodalomhoz, gyermeklírához hét kötetre való vers kapcsolja. Műveli a gyermekepikát is. Köteteiben a mesék mellett, a népi gyermekverseket idézik ötletes mondókái, találós kérdései. Művei közül kettő magánkiadásban jelent meg. A Beregszászi Gyermekkönyvtárban mintegy három évtizeden át gyermek könyv-

⁹ Hónapsoroló. Óvodások verseskönyve. Válogatta, szerkesztette Füzesi Magda, Ungvár–Bp., 2002.

¹⁰ I. m.: Utószó, 117.

¹¹ Vö.: *Harcsa Edit*: A gyermek-és ifjúsági irodalom elméleti kérdései és kritikái 1986-1995 között. Bp., MKE Gyermekkönyvtáros Szekció, 1998. 130. Lásd még: *Komáromy Sándor*: Bibliográfia a gyermek-és ifjúsági irodalomról. Könyv és nevelés. Új folyam, 1999. 1. sz. 116-119.

tárosként dolgozott.¹² Jelenleg Beregszászon él és alkot, gyermekverseivel, meséivel, elbeszéléseivel a kilencvenes évek kárpátaljai gyermeklíróját és epikáját képviseli. Kötetei:

Táncbáhvogató. Versek, mesék. Kiskunfélegyháza, 1996.

Csillagszületés. Versek és mesés történetek kisgyermekeknek, H. n., 1996. (magánkiadás)

Tündérlesen. Bp., 1997. (magánkiadás)

Pöttyös labdi útra kél. Versek és mesék óvodásoknak, kisiskolásoknak, Ungvár-Bp., Intermix, 1997.

Hegyek tánca. Szeged, 2000.

Legszebb ajándék. Szeged, 2001.

Ecset nélkül fest a nap. Újfehértó, 2001.

A legszebb ajándék. Versek és mesék, Szeged, 2002.

Hónapsoroló. Óvodások verseskönyve. Válogatta, szerkesztette Füzesi Magda, Ungvár-Bp., Intermix, 2002.

Hajnalt ébreszt a rigó. Versek, mesék óvodásoknak, kisiskolásoknak. Ungvár, 2003.

Weinrauch Katalin művei – elsősorban gyermekversei – egyértelműen ahhoz a magyar költészeti hagyományhoz kapcsolódnak, amelyek értékes alapját jelentik a mai magyar gyermekköltészetnek. Verseiben a hagyományörzés sajátosan egyszerű képi világot, valóságglaszt, világos költői beszédet, verselési bravúroktól és bonyolult formációktól mentes költői kifejezést jelent. Témáit a gyermekek mindennapi élményeiből, örömeiből, játékaiból, a világra való őszinte rácsodálkozásból meríti. Nem idegen tőle a humor sem, abból a fajtából, amely szórakoztat, és jókedvre derít. Bizonyos versszövegei: a kiszámolók, mondókák, találós kérdések, amelyekhez finom nevelő és oktató szándék is társul, a népi gyermekversek világát és formanyelvét idézi. A szeretet, a békesség, az ember tisztelete hatja át írásait. S mindezt tiszta és szép magyar nyelven olvashatjuk, a versek és mesék a nyelvi minta erejével hatnak olvasójára. Az a költő, aki a gyerekekről ír a gyerekeknek!¹³

Nagy Zoltán Mihály, a kárpátaljai magyar közélet egyik közismert személyisége, aki maga is foglalkozik irodalommal – versek, novellák és egy kisregény jelzik alkotói munkásságát –, így ír Weinrauch Katalin egyik gyermekvers-kötetéről, amely Csillagszületés címmel jelent meg, 1996-ban: „A dolog természetéből következik, hogy az irodalmi alkotásokat nem elsősorban mennyiségük, hanem – és szinte kizárólag! – a minőségük alapján kell értékelnünk. Így nincs, nem is lehet igazán kifogásunk Weinrauch Katalin írásaival szemben, mert amit ő a gyermekirodalomban „elkövet”, dicséretesen bátor cselekedetek összessége, minek során klasszikus gyermekirodalmi értékeket hoz létre, mind versformában, mind mesés történeteiben. Hadd pontosítsak: éppen azért kedvelhető és tartható nagyra szerzünk munkássága, mert tudatos megfontolásból „fittyet hány” az úgynevezett modern gyermekirodalom elvárásainak, mert gyermekkönyvtárosként a legjobban ő tudja, hogy az egészséges lelkiületű gyerekek képzeletvilágát életünk ’jó’ és ’rossz’ vonatkozásait illetően a klasszikus stílusú irodalom fejleszti mérhető szinten...”¹⁴

¹² Weinrauch Katalin: Meddig könyvtáros az ember? Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja, 2002. 3-4. sz. 34-35. Lásd még ugyanitt: Kósa: Olvasólámpa. Költők és művek a XX. század magyar gyermeklírójából. Marton Erzsébet: Egységes nyelv – egységes irodalom, Kárpátaljai költők versei tananyagban, Bereg-Info, 2003.14.

¹³ Komáromy Sándor: Ecset nélkül fest a nap, Újfehértó, 2001. (Részlet a kötet ajánlásából.) Lásd még: Marton Erzsébet: Olvasólámpa. Weinrauch Katalin: Ecset nélkül fest a nap. Bereg-Info, 2001. dec. 30. 14.

¹⁴ Nagy Zoltán Mihály: Weinrauch Katalin, Csillagszületés. H. n. 1996. (Részlet a lektori sorokból.)

Íme a kötet címadó verse:

CSILLAGSZÜLETÉS

*Ezüsthálót
szótt a Hold,
szótt a tó vizére,
fényes halat fogott,
fogott ki belőle,
felvitte magához,
magához az égre:
így esett, megesett
a „Hal” csillagképnek
égi születése!*

Elemzéseink szövegét részben a korábbi *Táncbáhvogató* (1996) és a *Tündérlesen* (1997) című kötetből válogattuk. E két kötetben sok a közös vonás, ugyanakkor hitelesen fejezik ki a költői szándékot, jelzik a kárpátaljai gyermeklír értékeit is. Weinrauch Katalin lírájának egyik gazdag és színes területe a tájleíró költészet, abból a fajtából, amely a valóságábrázolást a táj részleteiben és konkrétságában ragadja meg. A realizmusnak ez a megjelenítése különösen alkalmassá teszi, hogy a versei óvodásokhoz, kisiskolásokhoz, azaz a fiatalabb korosztályhoz is szóljanak. Ilyen a *Táncbáhvogató* kötet Hónapsoroló ciklusa, amely tucatnyi szép verset kínál olvasójának (Hónapsoroló, Napsoroló, Búcsúzó szeptember, Búcsú a nyártól, Első hó, Télelő, Téli örömök címűek és mások).

HÓNAPSOROLÓ

<i>Január – évelő</i>	<i>Július – arató</i>
<i>Február – jégtörő</i>	<i>Augusztus – dagasztó</i>
<i>Március – mosolygós</i>	<i>Szeptember – búcsúzó</i>
<i>Április – csapongó</i>	<i>Október – borozó</i>
<i>Május – gyönyörű</i>	<i>November – sár, latyak</i>
<i>Június – dől a fű</i>	<i>December – úgy vártalak!</i>

A népi gyermekversek mondóka-műfaját idézi a hónapok listája. A hazai és a határon túli gyermeklírban az egyik leggyakoribb téma a hónapok és évszakok leírása, a legkülönbözőbb formai megoldásokat találhatunk a tartalom részleteire. Weinrauch Katalin a rövid és rímes szövegformát választja, a párrímes értelmezők együttese ritmikus versszöveget eredményeznek. A tanító jó példaanyagot talál(hat) a mondókában, a vers alkalmas szófajtani, jelentéstani és ritmikai elemzésre. Hasonló a *Tündérlesen* című kötetben a Tavaszváró ciklus több verse, amely kitűnő ritmusgyakorlat is egyben (lásd: Májusi szellő, Bogaras vers, Csibevers, Kacsacsalád). Figyelmet érdemel a mondókával rokonítható a verses népi találós kérdés, ezekben a rejtvényekben a találekonyosság, a fantázia és a humor örvözdök (Őszi búza, Szél, Dió, Karácsonyfa, Szőlő, Hóvirág). Egyébként a találós kérdés gyakori szövegformája a Weinrauch-köteteknek.

A magyar nyelvű tájleíró költészetben, gyermeklírban kevés leírást olvashatunk a Tiszáról. Pedig szép folyónk leírása kitűnő verstéma ünnepélyessége, magasztossága, titokzatossága és „magyarsága” okán. A legszebb leírással talán Petőfi Sándor ajándékozta meg a magyar

irodalmat. A szőke Tisza megrázó, romboló árvizes képeit minden bizonnyal Móricz Zsigmond egyik szép ifjúsági regényében a Pipacsok a tengeren címűben találhatjuk meg. A kárpátaljai magyar gyermeklírát egyik szép darabja Weinrauch Katalin *Tisza* című költeménye:

*Ott, ahol a hegyek ormát
örök hó bortja,
orkán hangját, fenyőzúgást
madárdal csitítja,
hegyoldalon kicsi forrás,
átlátszóan tiszta
– onnan indul hosszú útra
szép folyónk, a Tisza.
Kavicsokon ugrádozik,
bukfencet vet és bokázik,
eltekereg erre-arra,
a regulát be nem tartja,
sokat csacsog, virgonckodik,
de ha egyszer megharagszik
– sziklát görget, hidat rombol,
vak dühében csak úgy tombol,
mindkét partját marja, tépi,
fák gyökerét nem kíméli!
Aztán csitul, megszelídül,
lustán, békésen elterül,
széles hátán hajót ringat
szőke Tiszánk csendben ballag.*

A vers leíró képeinek részleteit három többszörösen összetett mondat fogja össze. A három mondat más-más tartalmi funkciót valósít meg. Az első mondat összesen hat sorban a Tisza eredetét, forrásának helyét írja le: a már-már fényképszerű leírás hangulatos képpé teljesedik. A második és harmadik mondat a folyó természetét részletezi. Feltűnően sok az ige, amely mozgalmassá, dinamikussá, s egyben valóságossá teszi a leírást. Az egész költeményben domináns az ősi magyaros nyolcas, melyeket főként keresztrímek, páros rímek kapcsolnak össze. A változatosabb, színesebb rímalkotás megvalósításaként ismerhetjük fel az áthajlás (enjambement) meglétét s ezek felhasználását. A költő gyakran él a rímalkotás eme lehetőségével és eszközével, követve ezzel az értékes magyar poétikai hagyományokat.

Weinrauch Katalin verseinek csupán néhány jellemző témáját villantottuk fel. A kötetek tájleíró költeményei mellett szintén gyakori a gyermek mindennapjaiból vett élmények, játékok lírása, az óvoda és az iskola életéhez kapcsolódó versek köre. Ilyen – egyebek mellett – az elsősztályos kis gyermek életre szóló élményének, az írás elsajátításának feladata. Értéke a játék, amely észrevétlenül hat a gyermekre, s éppen a kitűnő szöveg segítségével könnyedén jegyzi meg a magyar ábécé betűit. A Mókás ábécé rövid, tömör játékvers, amely a valóságot – éppen a kisiskolás nyelvi gondolkodási szintjének megfelelően – konkrét formákban ragadja meg, ezzel is segítve a gyermeket az íráskép, a forma megjegyzésében. Szintén ezt segíti a verset összefogó, következetesen megjelenő párrímek sorozata. A magyar gyermeklírában Wein-

rauch nem áll egyedül ezzel a didaktikus játékkal: Benedek Elek, Móra Ferenc, Weöres Sándor mellett újabban a határon túlról Palocsay Zsigmond, Páskándi Géza, Szalai Borbála, Kulcsár Ferenc, Keszeli Ferenc, Gágyor József gyermekköltészetében találhatunk „ábécés” verseket vagy e verstípushoz hasonló szövegeket. Íme a kárpátaljai játékos ábécé:

MÓKÁS ÁBÉCÉ

*A betű – létra,
Adika leírta.
B betű – pocakos,
Balázska haragos.
C betű – kis cica,
Cili csalogatja.
Cs betű – csacsi,
Csabi, tudsz i-ázni?
D betű – dob, dongó,
Daninak dunnyogó.
E betű – kiséger,
Erikától nem fél.
É betű – égszinkék,
Évinek nagyon szép.
F betű – facsiga,
Ferika forgatja.
G betű – galambduc,
Gabi, te fel nem jutsz.
Gy betű – gyöngyfűzér,
Gyöngyikém, csak fűzzél.
H betű – házikó,
Helga benne hétalvó.
I betű – ibolya,
Il dikó szagolja.
J betű – juharfa,
Julikát büjratja.
K betű – kelepel,
Katival felesel.
L betű – lúdanyó,
Linda legyen hunyó.*

*M betű – vén medve,
Misikét kergette.
M betű – nefelejcs,
Nóri, el ne felejlis!
Ny betű – nyenyere,
Nyuszi, most tekerd te.
Ó betű – óvoda,
Olgika jár oda.
Ő betű – őzike,
Ödönke jöjj ide.
P betű – parittyá,
Péter meghajlítja.
R betű – rádió,
Rozi a bemonadó.
S betű – selyemszál,
Sárikám, mit varrtál?
Sz betű – szarkapár,
Szandira cserreg, vár.
T betű – tele teknő,
Terikét fürdető.
Ty betű – tyúküllő,
tyúktojást keltető.
U betű – uborka,
Ubulka kapálja.
Ű betű – üveges,
ürgelyuk üreges.
V betű – vonatka,
Viktorka vontatja.
z betű – zenekar,
Zénó ott mit akar?
Zs betű – zsemlebéj,
Zsuzsika belefér!*

2001-ben Magyarországon jelent meg az *Ecset nélkül fest a nap* című kötet. A versek, elbeszélések között két képverset (kalligrammot) is találunk. A képvers, amely Appolinaire egyik kötetéről kapta a kalligramm újkori elnevezést, már az ókori költészetben (Theokritosnál) is megtalálható. Az újkori költészetben (Apollinaire, Malarmé, Morgenstern, Kassák Lajos, Nagy László, Illyés Gyula és mások is) szívesen éltek e sajátos grafikai formával. A képvers a vers szöveganyagának sajátos sortördelése, amely a tartalomnak megfelelően a legkülönbözőbb formát veheti fel. Mindebből egyértelműen az következik, hogy a jó képvers erősíti – éppen a forma segítségével – a vers tartalmának megértését, s ezzel a vizualitás a vers tartalmának hordozójává is válik. Tehát a sortördeléssel kialakított formációnak meghatározott funkciója van, amely mint jeleztük erősítheti, ha viszont rosszul sikerül, úgy zavarhatja is

a szöveg megértését. A grafikai elrendezés és tartalom kapcsolatának kitűnő példája Weinrauch Katalin két verse a Fagyi vers és az Uhu bagoly.

A legújabb kötet 2003-ból való: a *Hajnalt ébreszt a rigó* címet kapta, amely verseket és meséket tartalmaz. Tematikailag nem hoz újat a kötet, inkább színesebb és szélesebb az a horizont, amelyet átfognak a versek és elbeszélések. Összességében a korábbiakhoz képest az egyértelmű gazdagodás és az elmélyültség jellemzi. Műfajilag talán a kötet alcímében található versek, mesék meghatározást bővíteni lehetne az elbeszélés megnevezéssel. A szövegek egy része ugyanis nem a közismert, hagyományos mese tartalmi és formai jegyeit hordozza, inkább az elbeszélést testesíti meg. Az *Árvízetűd* című szöveg minden bizonnyal nem mese, hanem nagyon is valóság. A közelmúlt tiszai árvizeinek megrázó, rendkívül hiteles és motivált, helyenként egészen drámai megkomponálása és részletezése valószínű a kárpátaljai élményekből, az életből kapta az írói inspirációt. Hasonlóak a gyerekek világát idéző, áttételesen képszerű kifejezési formákat bemutató elbeszélések (Lázmérós mese, Májusi vídámkodás). Műfaji megjegyzésünket erősíti egy korábbi, 2001-ben megjelent kötet is az Ecset nélkül fest a nap című. E kötet is inkább elbeszéléseket tartalmaz, amelyek életszerűek, élményalapúak.

A *Hajnalt ébreszt a rigó* kötet tematikailag igen jól szerkesztett. A jelentős mennyiségű versszöveg követhető szerkezetben, hangulatilag is tudatos válogatással jelenik meg. A Köszönöm a szépet címet viselő verscsoport a természeti szépet hozza közel olvasójához (Májusi eső, Ébredő Kárpátok, Nyárbúcsúztató, Októberi alkony, Hullócsillag). Az Angyalszárnyon ciklus a népi gyermekversek hangulatához közelítve idézi a jeles napokat (Harangszó, Kisjézusra várva, Újévi köszöntő, Március idusán, Miklós verse, Áldozócsütörtök hajnala). A Kipp-kopp kopognak és a Ravaszdi vadászik inkább állatokról szóló verseket (Szarkavadász, Ünnepe az erdőben, Fészekrablás, Akvárium, Marika kutyusa) tartalmaz, itt olvashatjuk a kötet címadó versét a *Hajnalt ébreszt a rigó* címűt. A kötet befejező része a Csillagszemű álma, amely színes verscsoport sok mindentről (Facsiga, Füstpántlika, Alszik az uszoda, Egy... kettő... tíz, Ötsorosok). Látszólag külön álló csoport (Kék kehelyben aranyág) a találós kérdések köre, a harminchat feladvány a népi gyermekversek, a népi rejtvények értékes hagyományát követi. A kötet záró fejezete egyéni és személyes jellegű (Picur mondta), a gyerekszaj-történetek a költő unokájának, Adriennek megélt élményeit teszi közzé.

Weinrauch Katalin a mai magyar kárpátaljai gyermeklíra ígéretes alkotója, aki egyre népszerűbb és ismertebb olvasói körében. Az a szerző, aki elsősorban óvodások és kisiskolások számára ír, de szívesen ajánljuk köteteit a verset szerető minden olvasó figyelmébe is.

ILLÉS LÁSZLÓ

Szólott dallama az éjnek

Dr. Balassa Iván néprajztudós emlékére

*Úgy elmegyek, meglátjátok,
Még a hírem se halljátok.¹*

1. Szállnak, szállnak a szépi őszi levelek, Erdélyből jön mind, feketeverteres. Megállt Karcsán, Agárdról is levél jött, a köszönet. Bodroghöz, a Hegyköz, Tokaj-Hegyalja... Búcsút lenget a fehérynár Újhelyből, Diána fája. Hernád és a Tisza között szólott dallama az éjnek.

*Nemhogy hírem nem halljátok,
Még levelem sem kapjátok.*

2. Száll a levél, őszi levél, cívis házak, cívis házak, első kötet az anyámnak – SZÜLEIMNEK – jó apámnak. Cívis szótár egyetemről, Debrecenről, Debrecenből. Szállnak, szállnak a szép őszi levelek, a cívis háztól szél repíti ki a ritre, *ety fogás főüdnyi ritre*, hol *csobánból* a *dílt* isszák. Az elcserdített Erdélyből, feketeverteres sorok – gyászmenet ez, messziről jött, gyászt hozott a gyászolóknak.

*Cigándi föld, cigándi föld,
Jaj most indul a gőzhajó,
Rajta nemzeti lobogó.*

3. „A pataki vár erkélyén a nemzőjét keseregte.”² „Sok vér kicsordula, jajgat Patak vára, rettenetes jaja”,³ a bárándi eget megnyitva hagyja. Száll a, száll az ékes, szép keretes, feketeverteres sok-sok levél. Az ég kék lett újra. Kevesebbek lettünk, látod Uram? Áldott bárándi ég!

*Olyan útra megyek én el,
Honnan nem lesz visszatértem.*

4. Felhőtlen lesz keritésem, kapum csak egy csokor levél, megtalálja, aki keres, összegyűjtött falevelek. Édesanyám nyit majd ajtót, mikor újra hazamegyek.

¹ A vers szakaszait az 19. és 20. század fordulóján Amerikába készülõ, jobb életet, munkát remélõ, a falut járó, daloló, búcsúzó legények, a kilátástalanságból menekülõ férfiemberek énekelt szövege nyitja Balassa Iván gyűjtésébõl (Lápok, falvak, emberek).

² Részlet Kazinczy Ferenc: A pataki vár erkélyén című versébõl.

³ Ismeretlen kuruc költõ siratójából az 1600-as évek végérõl.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

BENCSIK JÁNOS

Egy 16. századi tokaji vármetszet jelentéstani értelmezése

Jól ismert tény, hogy a 16-17. századi magyar váraink ábrázolásai – a veduták – között gyakori a *tokaji váré*, s közöttük található a vár császáriak általi megívását (1565) megjelenítő metszet.¹ (1. kép) Kétségtelen, hogy ezek a metszetek összefüggésben voltak a tokaji vár történeti szerepével, hadászati jelentőségével. Az első ilyen vármetszetek nem feleltek meg a korabeli valóságnak; valószínű, hogy a rézmetsző (mester vagy művész) soha nem látta Tokajt, a tokaji várat, annak környezetét. Minden valószínűség szerint egymástól kölcsönözték ezeket a rajzokat, s készítették el az egyes metszeteket.

1. kép: A TOKAJI VÁR OSTROMÁNAK UTOLSÓ NAPJAI.

A Tisza jegén gyalogolnak át a császáriak a lerombolt híd mellett (1565).

¹ *Bencsik János*: Tokaj, a város története és a vár ábrázolása a régiségben. = *Bencsik János* (szerk.): Tokaj. Város-történeti tanulmányok III. Tokaj, 2002. – A metszet alján lévő német nyelvű szöveg fordítása: „A felső-magyarországi Tokaj erődtámaszának korhű metszete arról, ahogyan az erődtámaszt Schwendi úr 1565-ben elfoglalta.”

2. kép. A TOKAJI VÁR EGY GÚNYRAJZZAL.
 (A másolt képről a latin *est* szó kimaradt a *Damnabilis* után.)

Van egy rézmetszet, amely tematikájában elüt elődeitől. (2. kép)

Akarva-akaratlanul is a magyarság (nép, nemzet) sorsa társult, sőt szorosan kapcsolódott a Habsburgok által irányított Ausztria, illetve a német-római császárság sorsához, történetéhez. E társult – s tegyük hozzá: törvényes – viszonynak a szálai az évszázadok alatt annyira összekuszálódtak, hogy szakembereink nem is törődtek azzal, hogy ezt a kusza „csomót” kibogozzák. Egyszerűen fogalmaztak a magyar múlt eme szakaszáról.² Különösen kuszálttá tette ezt a viszonyt a török hódítás, ebből következőleg egy idegen, hódító hatalom állandó, évszázados jelenléte. Módunk lehetett összehasonlítani a „pogány” hatalmi törekvést a magyarság által törvényesített „keresztény” fejedelem szándékaival.

Súlyos helyzet következett Mohács után. Igaz, nem azonnal, hanem másfél évtized elteltével az ország három részre szakadt. Egy-egy része a hazának más és más érdekek által irányítva tovább bonyolította az ország s benne a magyarság sorsát. Az Erdély vezette keleti rész inkább a törökkel szövetségben képzelte el jövőjét, miközben az önállóságáért harcolt, az ország nyugati és északi vármegyéi – miután szomszédosak voltak a magyar király és német-római császár birodalmával, jelesül a Habsburg-birodalommal – jobbára ezzel a helyzettel és az ebből származó előnyökkel számolt. Megalkudván a kényeszerű körülményekkel így tervezte, így tervezhette a jövőjét. Nos, Habsburg kirá-

² Mód Aladár: Négyszáz év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Bp., 1947.

lyaink törekvései következtében kuszálódtak össze az együttműködés szándékai a magyarság török elleni harcának kényszerűségével. Az ebből eredő történetfilozófia azután szembefordította a magyarokat a császáriak törekvéseivel. Így a császár katonái nem egyszer szemben találták magukat a magyar hazafiakkal, a „rebellisek”-kel, később a „kurucok”-kal. E jeles katonák egyik korai alakja Schwendi Lázár, aki 1565-ben vette be Tokaj várát.³ Feltehetően ehhez az eseményhez köthető a tokaji vár első ábrázolásának megjelenése.

•

A tokaji veduták között találunk egy érdekes ábrázolást. Amint a 2. képen látható: szerepel rajta a tokaji vár, az előtérben pedig egy női figura, aki jobb kezében egy *ser-téssonkát* tart, mezítelen lábát pedig egy csigán pihenteti. A képet alul és felül latin meg német szöveg keretezi. Először Béres Béla hívta fel a figyelmemet erre a metszetre, amikor azonban az egyik konferencia meghívójára rátettem ezt az ábrázolást, kifogásolta, hogy gúnyrajz lévén rajta, nem igen illik az alkalomhoz.⁴

Kérdésünk az: miképpen keletkezhetett ez a gúnyrajz?

Újabbán egy tanulmányban bukkant fel Lazare de Schwendi kapitány neve a Herman Ottó Múzeum évkönyvében.⁵ Eszerint ez a vezér, aki 1565-ben sikerrel ostromolta Tokaj várát, díszkutat kapott Colmarban. Elhatároztam, hogy utána járok ennek az ábrázolásnak. Elsősorban azt vettem vizsgálat alá, mikor keletkezhetett ez a kérdéses metszet.

Kiindulópontot kínált Nemeskürty István egyik kötete.⁶ Miután ő az 1542 és 1552 közötti tíz esztendő magyar krónikáját adja, támpontul szolgálhat az egy évtizeddel későbbi hadjárattal összefüggő kérdések tisztázásához. Szerzőnk azt írja, hogy a császárság a toborzott hadsereg katonáit előre tájékoztatta néhány kérdésben, így a pénzváltás kérdéskörében. Sőt, „a katonákat még a nehéz magyar borok hatására is kioktatták”. Ismerve a táborozó katonák szellemét, joggal feltételezhetjük, hogy kíváncsiak lehettek az éppen akkor hírnévre emelkedett hegyaljai borra.⁷ Amikor aztán 13 év múlva elesett a tokaji vár, s az a király birtokába került, ismerkedhettek annak – mármint a bornak – a hatásával. Az unatkozó, a hatalmaskodó katonák a bor mellett a szépnem megközelíthető tagjaival is barátságos viszonyt alakítottak ki. Nos, a tréfás kedvű, élcelődő császáriak ezt a véleményüket örökítették meg a megfejtendő rajzban. Erről árulkodik mind a latin, mind a német szöveg.⁸

³ *Détshy Mihály*: Tokaj várának története. In: *Bencsik János – Orosz István* (szerk.): Tokaj. Várostörténeti tanulmányok II. Tokaj, 1995. 5-88.

⁴ Béres Béla gyűjtemény (katalógus). In: Tokaj és Hegyalja IV. Tokaj, 1990., életrajzi fejezet. Nagy a valószínűsége, hogy ebben a gyűjteményben került a Tokaji Múzeum tulajdonába az itt elemzett várábrázolás.

⁵ *Goda Gertrúd*: A magyar szőlő- és borkultúrájának emléket állító két historikus szoborról. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLI. Miskolc, 2002. 221-231. A szerző F. A. Bartholdi (1834-1904) művét, Lazare de Schwendi kapitány Colmarban 1898-ban felállított díszkútját is bemutatja.

⁶ *Nemeskürty István*: Elfelejtett évtized. 1542-1552. Tíz esztendő magyar krónikája. Bp., 1974. 13.

⁷ *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991.

⁸ Köszönetet mondok a latin nyelvben nyújtott szakmai segítségéért dr. Dienes Dénes gyűjteményi igazgató úrnak (Sárospatak), a német szöveg megértéséhez adott segítségéért dr. Magyar Levente tanár úrnak (Szeged) és Mihaliczné dr. Lengyel Alojzia tanárnőnek (Veszprém).

„Restség, ostobaság, falánkság” – így szól a hármas jelszó fölül. Alul pedig: „Aki feleségre vágyik, szüntelenül nézze ezt a képet. Akinek ilyen lesz osztályrésze, az el van ítélve (vagyis a pokolra jut)”. Segítőtársam felhívta figyelmemet a latin szöveg időmértékes vers voltára. A német szöveg eleve versezet:

„Aki megkívánja a női nemet,
Nézze bizvást ezt a képet!
S aki ilyen nőre rátalál,
Annak a pokol kapuja nyitva áll!”

A rajz tárgya, jelesül a disznósonka a telhetetlenség jelképeként szerepel, a csiga sem véletlen, s a szokott jelentésén túl az obszcén németben a feslett nőre utal, aki a csigához hasonló csúszós altesttel bír.

Azt hisszük, a leírtak után aligha lehet kérdéses, hogy kik és milyen céllal (éllel) rendelték meg a szóban forgó metszetet. A nem éppen hízelgő megállapításával a rajzoló (avagy a megrendelő) összhangot teremt a katonaság, sőt egyenesen a győztes hadsereg katonáinak viselkedése, valamint az alkoholos állapotban lévő férfiember trágárságára való hajlama között.

Éppen ezért a megrendelők jobbára azok között a katonák között keresendőek, akik a császári hadsereggel érkeztek a vár ostromára. Jól szemléleti a korban szokásos erőszakos magatartást, amely a győztes katonaságot jellemezte még a későbbi évszázadokban is.⁹

⁹ Vö. a Fazekas Mihály életrajzában, továbbá a II. világháború utolsó szakaszában a magyar hazában történetekkel!

FEHÉR ERZSÉBET

Nemesi leánynevelés Zrínyi Ilona korában

A sárospataki vár későbbi nagyasszonya, *Zrínyi Ilona* életében igen fontos volt az 1665. esztendő. Egyrészt édesapja, Zrínyi Péter ebben az évben lett horvát bán, másrészt a felvidéki Trencsénteplic ma is divatos fürdőhelyén e nyáron ismerkedett meg a Rákóczi család szépreményű tagjával, *Ferenc*cel, jövőendő férjével.¹ Okkal gondolhatjuk, hogy az ekkor 23 éves Zrínyi Ilona a korabeli *nemesi társasági életben jártas, az emberek között otthonosan mozgó, a világban jól tájékozott, művelt hölgy* lehetett; női mivoltán túl alighanem ezzel is magára vonta a nála két évvel fiatalabb Rákóczi-fiú figyelmét, érdeklődését. A neki tulajdonított tulajdonságok meglétét egész felnőtt élete bizonyítja. Erre nyilvánvalóan a korabeli leánynevelés, nőnevelés keretében az emlékezetes teplici megismerkedést megelőző másfél évtizedben, gyermek- és ifjú leány korában, tehát 1650 és 1665 között készítették fel.

Erre vonatkozóan azonban nincs semmi konkrét adatunk. A Zrínyi család ősi fészke a Zágrábhoz közeli, attól délre fekvő horvátországi *Ozalj* vára volt, Horváth Mihály szerint ott töltötte életének első két évtizedét Zrínyi Ilona. A történész szemléletesen jellemzi Ilona édesanyját, *Frangepán Katalin Annát*. Ezt írja róla: „Emelkedett lelkű, büszke nő, akinek tetterejét a hatalom és tündöklés vágya nem kevésbé éleszté, mint a hazaszeretet; egész környezetére nagy befolyást gyakorolt. Ő levelezett Bezierressel, XIV. Lajos francia király velencei követével. Ő járt Bécsben több ízben is Gremonville francia követnél férjének felkelésére külségyt, támaszt nyerni. Ő maga vitte fel neki férje ajánlatát, hogy kész tizenhárom éves János fiát hűségre zálogául Párizsba küldeni, csak írásban is biztosítsa őt XIV. Lajos király oltalmáról és segélyéről.”² A leírás nyomán feltételezhető – s ezt már mi tesszük hozzá –, hogy Zrínyi Ilona nevelésében talán valamelyes *francia* hatás is érvényesült. S ami egészen magától értetődő: a Zrínyiek katolikus vallásúak voltak, gyermekeik nevelésében a korabeli *katolikus pedagógia* elvei alapján, az akkori szokások szerint folyt az udvari papok, családi nevelők és házi tanítók oktató-nevelő munkálkodása.

De mi volt a helyzet a *nyugat-európai pedagógiában* a leánynevelés, a nőnevelés terén ebben az időben? Ez a század, a XVII. század hozta felszínre az első olyan pedagógiai szakmunkákat, amelyek kifejezetten a leányok speciális nevelésével foglalkoztak. Eddig ugyanis csak a fiúk neveléséről szóltak a publikációk. A szakirodalom már régóta e téma

¹ Sajátos módon Zrínyi Ilonának nincs modern biográfiája. A reá vonatkozó adataink forrása: *Horváth Mihály: Zrínyi Ilona életrajza*. Pest, 1869.

² *Horváth Mihály* i. m. 4-5.

két kiemelkedő személyiségét említi, mindkettő francia katolikus pap, s mindkettő Zrínyi Ilona kortársa.

Az egyik *Claude Fleury* apát, aki 1686-ban adta ki francia nyelvű munkáját, amelyben azt fejtegette, hogy a nevelőnek a nemesi családok gyermekeit mire ajánlatos megtanítani, s milyen módszerekkel végezze az oktatásukat.³ Vajon szerinte mit kell megtanítani ezeknek a gyerekeknek és fiataloknak, fiúknak és lányoknak? Fleury abbé nem lenne XVII. századi francia, ha nem a következőket mondaná: „Azt kell tanítani, ami *ésszerű*, ésszerű pedig az, ami *hasznos*. hasznos pedig mindaz, ami a gyereket és fiatalot *előkészíti az életre*.”⁴ Könyvében a szerző külön fejezetben tárgyalja a *leányokra* vonatkozó pedagógiai teendőket. Erős kritikával kezdi. Saját korában, a XVII. század évtizedeiben az előkelő lányok családi nevelésében nem kívánnak mást, mint a vallási-erkölcsi ismeretek, a kézimunka, az ének, a tánc, a divatos öltözködés ismereteinek, a társasági illem és az udvarias csevegés készségeinek megtanítását. „Íme, ennyi az – írja Fleury –, amire egész nevelésük szorítkozik.” Ez azonban szerinte kevés, éppen azért, mert nem felel meg racionalizmusának, hiszen ez nem készíti fel őket a nő természetes hivatására. Arra, hogy egyrészt *jó családanyává*, vagyis gyermekei mindenfajta ügyeinek megfelelő intézőjévé, másrészt a család *anyagi-gazdasági ügyeinek megfelelő irányítójává* váljon. Tehát szükséges, hogy a nemesi leányt még gyermek- és ifjúkorában megtanítsák olvasásra, írásra, gyakorlati számtanra, fogalmazásra (hogy tudjon levelet írni), valamint elemi gyakorlati gazdasági ismeretekre is. „Jókor meg kell a leánnyal értetni – írja a francia abbé –, hogy a családi ház egész belső életének gondozása a nő legméltóbb foglalkozása, amely minden más tanulmányt nélkülözhet. Nincs szüksége latinra, sem más idegen nyelvekre, sem történelemre, matematikára, költészetre, sem a többi, csupán csak a kíváncsiságot kielégítő ismeretre.”⁵ Ez tehát a XVII. századi neves francia szerző, Claude Fleury leánynevelési programja.

Érdeemes összevetni ezt a programot azzal, amit verses-rímes formában a nagy *Molière* fogalmazott meg másfél évtizeddel korábban, 1672-ben *Tudós nők* című darabjában.⁶

*Hozzád szólok, hugom.
Felrósz mindenkinek minden kis nyelvi botlást.
S tudod, te hol botolsz? Eszedben, ámde folyvsást.
Mire jó mind e könyv? A nagy Plutarchoson
Kívül, mellyel gyűrött ingmellem nyomtatom,
Mind csak tűzrevaló, a sutban porosodhat,
Hagyjad a tudományt a tudós doktoroknak!
Tetőnkörül is leszedd, ha eszed szót követ,
Azt a népijesztő hosszú látó-csővet,
Meg mind a kacatot, mi szégyenemre ott van,
Ne azt keressétek, mi történik a holdban:*

³ *Claude Fleury*: *Traité du choix et de la méthodes Études*. Párizs, 1686. Ismretetésünk *Fináczy Ernő* művén alapszik: Az újkori nevelés története. Bp., 1927. 61-66.

⁴ *Fináczy Ernő* i. m. 62.

⁵ *Fináczy Ernő* i. m. 66.

⁶ *Molière*: *Színművek*. Bp., 1966. Fordította: *Illyés Gyula*. II. felvonás, 7. jelenet.

*Saját házatokban nézzetek már körül,
 Hol minden hajsza áll, s tóvel-hegyre kerül.
 Nem növeli hírrét, ha azon van az asszony,
 Hogy mindent tudjon, és kíváncsin kikutasson.
 Nevelje egyenes virtusra gyermekét,
 Mondja meg, mit tegyen a konyhán a cseléd;
 Beosztani a pénzt, nem adni ki hiába:
 E tudomány legyen filozófiája!
 Ebben is igazat mondtak az öregek, –
 Mondván: „asszonyi nép tud éppen öleget,
 Ha kitárul esze annyira, hogy magától
 Megkülönbözteti az inget a gatyától!”
 Nem olvastak a nők, éltek szívük szerint,
 De főzésről tudott eszmét fejteni mind;
 Forgattak könyv helyett fonalat, gyűszűt és tűt;
 Amíg csak a leány móríngja el nem készült.
 Most mindent tudnak ők, mit tudni ad az ég,
 Kivéve azt csupán, mit tudni illenék.
 Tudják, hogy pontosan a hold hol jár az égen,
 Hol a Mars és Vénusz, mindent, mi – szalma nékem!
 S míg e nagy tudás világon túl repes,
 Nem tudja senki sem, hogy forr-e a leves...*

A másik jeles francia pedagógus, *Francois Fénelon* abbé már nem csupán egy fejezetet, hanem egy teljes könyvet szentelt a leánynevelésnek, amely 1687-ben jelent meg, ugyancsak franciául.⁷ Más a kiindulása, mint *Fleurynek*. A jómódú családba született leánynak saját jellembeli fejlődése miatt van szüksége tudásra. A tudatlan leány – vagyis aki nem rendelkezik bizonyos ismeretekkel, s ezáltal nem műveli értelmi képességeit – az folytonosan unatkozik, hajlik a tétlenségre; képzelete mindenfelé csapdos, hiszen nincsenek biztos tájékozódási pontjai; akarata is gyenge, hisz nincs biztos elvi alapja a döntésekhez; s – teszi hozzá *Fénelon* – a megfelelő tudás hiánya okozza a nők fecsegésre való nagyfokú hajlandóságát.

Vajon *Fénelon* szerint milyen tudásra, milyen ismeretekben való tájékozottsága van szüksége az úri leánynak? Tudjon jól olvasni és írni franciául, ismerje a francia nyelvtant, ismerje (természetesen franciául) az ókori görögök és rómaiak történetét, valamint a neki való anyanyelvi irodalmi alkotásokat és természetesen a bibliai történeteket, a hit- és erkölcstan legfőbb fejezeteit. Régi-új elemei ezek a korabeli leánynevelésnek, az igazi újdonságot *Fénelon* oktatási módszere jelentette. Az úri leányok nevelése ekkor még mindig – és még sokáig – nem iskolai, hanem családi keretek között folyik. *Fénelon* ajánlja e családi nevelésbe-tanításba a korábbi szigorú, tanárok bifláztató oktatása helyett a könnyed, derűs, játékos oktatást. S tág teret kell adni a leány érdeklődésének, mivel a tanítónak a legnagyobb segítséget a gyermek természetes tudásvágya nyújtja. Ez pedig leg-

⁷ *Francois Fénelon*: *Traité de l'éducation des filles*. Párizs, 1687. Ismertetésünk itt is *Fináczy Ernő* már említett művén alapszik, 67-71.

főképpen a kíváncsiságban, a kérdezősködésben nyilvánul meg. „Sohasem kell alkalmatlankodásnak venni kérdéseiket – írja Fénelon –, olyan rések ezek, amelyeket a természet nyit az oktatás megkönnyítésére. Mutass örömet, ha leányaid kérdeznek”. Végül egy jó tanács Fénelon könyvéből: úgy tanítsuk a leányt, hogy „kedvét és örömét lelje a tanulásban”.⁸

Zrínyi Ilona leánykora, valamint a két híres francia pedagógus Fleury és Fénelon működése a XVII. század második felében zajlott le. A harmadik nagy személyiség a XVII. század első felében élt; pedagógiai műve Zrínyi Ilona születése előtt, 1637-ben magyar nyelven került kinyomtatásra. Érdemes figyelni arra a tényre, hogy a nagyhírű francia szerzők számos gondolata már ebben, előttük fél évszázaddal megjelent. Ez pedig *Pázmány Péter* terjedelmes, tanulmány értékű szentbeszéde a leányok neveléséről.⁹ Pázmánnyal, a felvidéki Nagyszombat városban székhelyét tartó érsekkel a Zrínyi család jó kapcsolatban állt. Zrínyi Miklós és öccse, Péter – Zrínyi Ilona édesapja – 1633-tól a nagyszombati jezsuita gimnázium növendéke volt Pázmány személyes gondoskodása alatt.

Pázmány 1637-ben megjelent művében így kezdődik a leányok neveléséről szóló rész: „Látom, hogy a fiúk nevelésére az atyáknak nagyon valami gondjuk, mert iskolába és udvarokba küldik, lovagolni, vadászni, puskázni tanítgatják őket, de a leányok nevelésében nagy gondviséletlenség nagyon, mert csinosgatás, ruhacifrázás, gangosan-lépés, azaz kevélységre való tanítás minden nevelésük.” Azt ajánlja Pázmány, hogy az első esztendőben a kisleány „*futkosson és játsszék* magához egyenlő életkorú leánygyermekkel minél többet.” Hatéves korában azután már másféle tevékenységekre is sort kell keríteni: az anya leányát „*rokkaforgatásra, szövésre, fonásra, recekötésre, varrogatásra* tanítsa, hogy ezekben idejét tisztességesen, gyönyörűségesen, hasznosan tölthesse.” Pázmány szerint „nem okosan gondolkodik, aki úri személyhez illetlennek véli a szövést-fonást”. Meg kell tanulnia a leánynak *főzni* is, hogy „nagyobb kedvet találjon mind leánykorában szüleinél, mind házassága után szerelmetes uránál”.

Mi a helyzet az *elemi ismeretekkel*? „Tudom – írja Pázmány –, a község, a köznéplemény nagy része úgy ítéli, hogy nem jó írni és olvasni tanulnia a leánynak, mert félő, hogy az olvasásból gonoszt tanul, és olyanokat ne írjon, amiket nem kellene. De én üdvösséges dolognak ítélem, hogy a leány mindjárt gyermek korában olvasni tanuljon és a szép dolgok tanulásában tökéletes erkölcsöket vegyen”. Megjegyzi még Pázmány, hogy sok olyan nőről tudunk, akik „nemcsak tanultak, de oly *tudósok* voltak, hogy akármely írástudó doktorral vetekedhettek”. Számos más jó tanács mellett ez Pázmány véleménye a nők öltözködéséről: „Nem tiltja Isten a tisztességes öltözetet, sőt akarja, hogy az asszonyok ékes öltözetben járjanak, de úgy, hogy szemérmesen és józanon ékesgessék magokat”.

Végül még az alábbiakat ajánlja a leányok figyelmébe: „Ne kenye a leány orcáját idegen festékekkel, de tiszta vízzel szépen megmossa. Ne terítse verőfényre festett haját, de

⁸ Uo. 69.

⁹ „Mint kell a keresztyén leányt nevelni.” A pünkösdi utáni 23. vasárnapra. Pázmány prédikációinak sokféle régebbi és újabb kiadása van.

A magamnak írt levelémet az alábbiak szerint
 írtam. Cské a magam igaz nevelésének
 a tudata miatt nem érzem a róbia
 a - erőség ha tudni akarok költésnek
 Jogerővel hoztak egy Jeno leveléket
 kelteték és a hitelem edes anyján
 Évek óta a Magyarok mindegyikét
 Töké

Töké 1685. június 10-én
 Jagerővel és Jeno leveléket
 Jogerővel és Jeno leveléket
 Jogerővel és Jeno leveléket

Zrínyi Ilona

ZRÍNYI ILONA TOKAJBÓL 1685. JÚNIUS 10-ÉN THÖKÖLY IMRÉHEZ ÍRT LEVELÉNEK ZÁRÓ SORAI

boglyasan, korpásan és szennyesen se hagyja fejét. Illatosítókkal ne füstölögjön, de dohosságot se szenvedjen maga körül. Értéke felett drágábban nem öltözzék, de amibe öltözik, tiszta legyen. Tükörbe avégre ne nézzen, hogy magát cifrázza, de hogy fején vagy orcáján dísztelen vagy illetlen valami ne legyen, megtekintse magát.”

Nem tudjuk, Zrínyi Ilona neveltetésében szerepet játszottak-e a fent említett gondolatok. Hajszáleresen bizonyára érvényesültek. Még egy további bizonytalanságot is említék: vajon a gyermek Zrínyi Ilona milyen nyelvű szövegeken tanulhatta ott, a horvátországi Ozalj várában az olvasást? Vajon magyar vagy horvát ábécés-könyve volt-e? Milyen nyelvű szavakat írt le először? Milyen nyelvű volt első katekizmus-könyve? Vajon forgatta-e az édesanyja, Frangepán Katalin Anna által írt horvát nyelvű imakönyvet? Vajon milyen nyelven olvasta nagybátyja, a költő Zrínyi Miklós nagy eposzát, a Szigeti veszedelmet? Magyarul vagy horvátul? Hiszen Zrínyi Ilona édesapja fordította le horvatra e nagy művet.¹⁰

Nem tudom. De azt tudom, hogy Zrínyi Ilona nem a horvát, hanem a magyar történelem egyik kiemelkedő nagyasszonya volt. S kétségtelen, hogy ebben neveltetése is szerepet játszott.

¹⁰ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. k. Bp., 1914. 1915.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Versek

Tomba

„Womb – tomb” = anyaméh avagy sírűreg,
 ó, nemzetem, tekintsd fő ügyed!
 Tudom, hogy tombolt zord, vad zivatar,
 de megmaradt sok vészben a magyar.

Ám hervad, csökken a szüret;
 a fogyás átok, űr-végzet-tünet.
 Nem félsz, hogy a hant végleg elakar?
 Nem emel fel kisgyermek, drága kar?

Mér mondod: „Inkább vágyom a síromba”,
 hát mindene érték hulljon össze, romba?
 A „tomba – tomb” szót ha egy nép kiáltja,

magáról mond le, már nincs benne élet:
 saját magától vár rá végítélet;
 vak végzetének nincs ott semmi gátja.

(miért jön ide az olasz szó, a „tomba”?
 Mert halált zeng a trombita, a „tromba”-)

Az anakonda

Már újra itt az anakonda,
 nem úzhetjük el a vadonba,
 ó, szörnyű-szörnyű anakonda!

Igazra vár a katakomba,
 mert lelkére hullt sanda bomba;
 erkölcs, hit omlik már a romba.

Jövőt hogyan tehetsz talonba?
 Szörny nem tér vissza a vadonba!
 Már újra itt az anakonda.

Álom a jövőről

Álomban lobban a fénye,
 káprázat: Minden igénye, reménye,
 tárva van ajtónk két szárnya;
 nézek a téli sugárba.

Tornácunkon jó két gyermek,
 hópehely-percek peregnék,
 kisfiú, kislány közeleget,
 örömet belém lehelnek...

Mintha a fiacskám lenne,
 a múltból elevenedne,
 sapkáját nejem kötötte,
 szép ünnep az idejötte.

Pedig ő nagy útra készül,
 véle is létem egészül,
 gyermeke szánon jön meg,
 álma a legfőbb örömnék.

A kislány a lányom mása,
 tündöklük szép ragyogása,
 huncutul kéri, hogy játsszunk,
 ébren is övez varázsuk.

DIENES DÉNES

A Sárospataki Református Egyházközség a 18. században

„Úgy hallom, hogy itt kegyelmeteknél az Isteni szolgálat nem szabad benn a városban, hanem valami faluban Horykára járnak. Mivel én a Tiszán innét való helyeknek Fő Comendójára rendeltetem, és van egész plenipotentiám, ide is Isten jó voltából elérkeztem, azért én hagyom, parancsolom kegyelmeteknek, hogy ez mai napságtul fogvást másutt ne, hanem itt helyben, a kegyelmetek módja szerint szolgálja kegyelmetek az Istent, és az Isteni szolgálatot itthon vigye kegyelmetek végben.”¹

Ez volt a lényege annak a beszélgetésnek, amely Kispatakon, 1703. szeptember 2-án Csicseri Orosz Pál tábornok, valamint Gönyüi Péter református lelkész és Sárospatak becsületes Tanácsának tagjai között lezajlott. Következményeként született meg az az intézkedés, melyről a kuruc csapatok parancsnoka hiteles írást is adott.

„Én, Méltóságos Fejedelem Felső Vadászi Rákóczi Ferenc kegyelmes urunk önnagysága a Tiszán innét lévő Hadainak Lovas és Gyalogoknak Fő Directora Tekintetes Nemzetes Vitézlő Csicseri Orosz Pál és mellettem lévő kapitányok, hadnagyok és vitézlő rendek, vévén Plenipotentiat a megháborítottat és turbáltatott akárminemű renden lévő Ecclesiáknak restitutiojára; minekokáért ehhez tartván magunkat, Sáros Patak városában a szabados közönséges Isteni szolgálatot és a régen pusztaságban levő Collegiumot resignaltuk. Mellyrül adom ezen kezem írásával és pecsétemmel megerősített Assecuratoriát.

*Datum in Castris ad Kis Patak positis Anno 1703. die 2. Septembris.*²

Így kezdődött hát, mintegy három évtizedes állandó zaklatás és üldöztetés után, a 18. század a pataki református eklézsia számára. A folytatás is reményekre jogosító volt, ahogy ennek tényét a korban szokásos körülményességgel Erdélyi János hites nótárius a városkönyvbe bevezette:

„Méltóságos Rákóczi Ferenc kegyelmes urunk akarattjából engedtetődött meg szegény városunkban az harangokkal való szabados harangozás mind az Isteni szolgálatnak egyben való egybe gyűjtésére az Istennek szent gyülekezetit, mind pediglen akit Isten szegény városunkban közülüink kiszólt ez árnyékvilágban, annak tisztességesebben való elakarítására. Látván kegyelmes urunk attul a szent munkátul s annak gyakorlásátul régtül fogván attul megfosztattatásunkat. Kiért Isten kegyelmes urunkat önnagyságát boldogítsa továbbra is az szent munkáknak végben vitelére, szívuink szerint kívánjuk. Engedtetődött pediglen meg die 22. Novembris Anno 1704.”³

¹ Sárospatak Református Kollégium Levéltára (A továbbiakban: SRKLT.), Városi protokollum Tom. 3. 169.

² Uo. 173.

³ Uo. Tom. 1. 536.

A szabados isteni szolgálat tehát helyreállt, a régi idők azonban nem tértek vissza. A templomról végleg le kellett mondaniuk a reformátusoknak, s nem kapta vissza az eklézsia a csarnahói és toronyai jövedelmet sem, amit lelkészei azelőtt mintegy száz esztendeig birtokoltak. Ugyancsak elveszett Abajhomok, a Papsor és az összes korábban bőkezűen osztott patrónusi támogatás is, annak ellenére, hogy hosszas fáradozás és kilincselés után, 1706-ban ígéretet kaptak a visszanyerésére.⁴ Így az egyház, amely a Rákóczi-Lorántffy korban három lelkészt és egy kántort tartott, most csupán egy prédikátort és egy énekvezért tudott fogadni, s azok jövedelme meg sem közelítette elődeikét. Az 1717-ben megállapított lelkészi javadalom a következő tételekből állt: 100 forint készpénz; 20 köböl búza; egy köböl bor minden szőlősgazdától, amit 90 dénárral meg lehetett váltani; 12 szekér tűzifa; valamint esketési, temetési és keresztelési stóla. A főpásztor 1660 előtti jövedelmének ez mintegy a harmadnegyede lehetett.⁵

A meglehetősen megcsappanó jövedelem ellenére az eklézsia nem volt igénytelen, amikor papot választott.⁶ Azari Nagy István (1710 és 1717 között pataki prédikátor) Leidenben és egyebütt is gyarapította ismereteit peregrinációja során. Szentpéteri Péter (1717-1725) is tanult külföldön. Váradai Czelek Sámuel (1725-1735) Leidenben, Utrechtben csiszolta műveltségét. Diószegi Kis János (1735-1752) a marburgi egyetemen koronázta meg teológiai ismereteit. Itt megjelent egy értekezése, s lefordította Grotiusnak igen elterjedt munkáját a keresztyén vallás igazságáról. Némi fényt vet Diószegi kapcsolataira, hogy ez a mű a svéd király költségén jelent meg. Puritán-pietista színezetű kegyességére pedig abból következtethetünk, hogy Patak előtt Árva Bethlen Kata udvari papja volt. A Szathmári Paksi Mihály fölött elmondott, 1746-ban megjelent halotti igehirdetése kiváló hebraistának mutatja. Nem tanult ugyan külföldön Csizi János, akit a Kollégiumból választott meg a pataki egyház, alig hogy befejezte tanulmányait, de a 18. század második felét csaknem teljesen átfogó szolgálati idejében (1755-1790) igen energikus, kiváló szervezőnek bizonyult, s prédikátornak sem volt utolsó. A lelkészek sorából őt különösen is ki kell emelnünk. Elődei nem tudták kivonni magukat a Kollégiumban Csécsi János körül állandósult feszültségből, botrányokkal tarkított eseményekből, sőt annak sokszor a gerjesztői voltak.⁷ Ez pedig kedvezőtlenül befolyásolta a gyülekezeti életet.

Diószegi Kis János ettől a tehertől mentesen sikeresen formálhatta volna a gyülekezetet a keresztyéni elkötelezettségben, feltehető azonban, hogy jellemhibája akadályt jelentett szolgálata kiteljesedésének útjában. Az egyházkerület 1742. június 8-án felfüggesztette lelkipásztori szolgálatából, mert „belekeveredett nemes Váradai Klára atyai örökségének eltulajdonításá-

⁴ *Román János*: Források Sárospatak település és építészettörténetéhez a XVI-XVIII. századi mezővárosi protokollumokban. Sárospatak, 1965. (A MNM Rákóczi Múzeum Forráskiadványai, 2.), 129-131.

⁵ SRKLT., Városi protokollum Tom. 5. 15 p. A XVII. századi jövedelemhez *Dienes Dénes* (szerk.): Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század. Bp., 2001, Osiris, 275-278.

⁶ A lelkészek életrajza *Zoványi Jenő*: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Bp., 1977, Református Sajtóosztály, passim; *Hegedűs László*: A sárospataki ref. egyház nevezetesebb eseményei és papjainak rövid életrajza. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1847, 496, 519, 572, 592, 615. *Szabó Lajos*: Sárospataki református lelkipásztorok, Sárospatak, 1962, (kézirat, Sárospatak, Nagykönyvtár, Kt. a. 451.) passim.

⁷ *Horváth Cyrill*: A Csécsi-világból. Sárospatak, 1905. Uő.: A Csécsi-világ Patakon. Iskolai háborúságok a XVIII. századból. Bp., 1908.

ba”.⁸ A szűkszavú feljegyzésből a körülmények nem derülnek ki, csak annyi, hogy az örökség el volt rejtve a parókián. Ugyanakkor meghasonlott a gyülekezettel is, s úgy tűnik a szolgálatba való visszahelyezés leírásából (1742. szept. 23.), hogy „anyagi dolgok” álltak a háttérben. Szathmári Paksi Mihály professzor közbenjárt az érdekében, de nyilvánosan a templomban a lelkére kötötte, „*hogy tiszteletes Prédikátor uram minden emberi indulatot félretegyén ökegyelme, és az eklézsiaival csendesen bánjon, az eklézsia is becsülettel traktálja, semmi némű refractariusságot ne mutasson, hanem álljon fel a chatedrába isteni szolgálatra, egész héten fungályn, és jövő vasárnap prédikációhoz készülvén, poenitentialis locust találjon az Szent Írásból és úgy prédikálgasson, és az szerint continuállya itt lakását, maga hivatalját*”.⁹ Diószegi indulatosan vethette fel a személyét érintő anyagi ügyeket, talán a kelleténél többet foglalkozott ezzel, ami azután sokakban visszatetszést kelthetett. Jelen esetben ugyan megbékéltek, de szolgálati ideje alatt végig felhős maradt a viszonya gyülekezetével.

Igazi papjára Csizi Jánosban talált az eklézsia. Nem volt ugyan tudós a hagyományos értelemben, de hatásos szónok, inkább ortodoxus, mint pietista. Értelmeire és érzelmekre egyaránt hatni tudó igehirdetőt szeretett és becsült benne a gyülekezet. Ő szólaltatta meg azt a pásztori hangot, amit azután odaadással követett a nyáj. Vezetésével el tudta érni az egyházközség, hogy azokban az években, amikor Batthyány Ignác egri nagyprépost irányításával Tiszán innen utolsó rohamára indult a helyükből egész községeket elűző erőszakos katolizáció,¹⁰ akkor Patakon kőtemplom épült toronnyal, több mint 14 ezer forint költséggel.¹¹

Említettük volt, hogy a vártemplomnak a város kuruc kézre kerülése idején a reformátusok nem voltak birtokában. Mintegy a jövődő megpróbáltatásait megsejtve jegyezték be a városi protokollumba 1671. augusztus 5-én a templom német katonaság általi megszállásával kapcsolatban, hogy ez „*megh sirathatatlan romlására esett az Pataki Ecclesiának*”.¹² A romlás csak jobban elhatalmasodott, amikor a városban, ekkor még szinte teljes egészében református lakosság nem tarthatott istentiszteletet, hanem a szomszédos Makkoshotykára kényszerült kijárni: „*Anno 1679 Saros Pataki Gyülekezetnek Isteni szolgálatra való kiköltözése idegen vagy szomszéd határban volt, kit keservesen sóhajtott a keresztyén Gyülekezet*”.¹³ Miután Thököly Imre a külvárost, majd a várat is elfoglalta, a reformátusok újra birtokba vették a templomot, 1683. június 27-én maga a fejedelem is részt vett az istentiszteleten.¹⁴ Sőt 1684-ben a jezsuiták iskoláját, amely egyben „pápisták temploma” volt, le is rombolták.¹⁵ A visszavágás azonban nem váratott sokat magára, mert két esztendő múlva, 1686. június 26-án Klobusiczki alispán előbb a templomot, majd december 5-én a parókiát is elfoglalta és átadta a római katolikusoknak.¹⁶ A túlnyomóan református lakosság pacifikálására törekedve, az

⁸ SRKlt. SE. VII/4. 9. köt. 88. „...ingessit se in Furtum Patrimonii nobilis Virginis Clarae videlicet Váradii”. Ebből *Dongó Gyárfás Géza* „leányrablást” olvasott ki, (Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1900, 155.).

⁹ SRKlt. SE. VII/4. 9. köt. 93.

¹⁰ Ez a kérdés még feldolgozásra vár. Vö. *Szabó Lajos*: Tiszabábolna őslakosságának kiűzése 1774-ben. Taktaszada, 1959. (Kézirat, Nagykönyvtár, Kt. d. 9219.); *Dienes Dénes*: Fejezetek Ároktó történetéből. Edelény, 1994.

¹¹ *Gulyás József*: A sárospataki református templom építése. In *Uő.*: Jegyzetek. Sárospatak, 1937, 14-15.

¹² *Román János*: Források... i. m. 93.

¹³ Uo. 97.

¹⁴ Uo. 98-99.

¹⁵ Uo. 105.

¹⁶ Uo. 112.

alispán megengedte a szabad vallásgyakorlatot, és támogatta, hogy a Hécén templomnak és iskolának alkalmas fundust vehessenek. Ehhez képest Csicseri Orosz Pál – amint fentebb idéztük – úgy informálódott, hogy 1703-ban nem folyt nyilvános református vallásgyakorlat a városban. A Hécén nem épülhetett fel a református kultusz hely. Mindenesetre a fundus kijelölése idején, 1687-ben reálpolitikai érzékkel, és a vártemplom elvesztésének tényét tudomásul véve, némi reménytelenséget is sugárzó belenyugvással jegyezték fel: „Az Úr Isten, az ki megkeserített, ismét meg is vigasztalhat, és engedgyen minékünk templomot építenünk az Ő dicsőséges nevének tiszteletire”.¹⁷ A nyilvános vallásgyakorlat szabadságának visszaállítása után sem tehettek kísérletet a templom visszaszerzésére, miután a szécsényi végzés egyértelműen kimondta: „Sáros-Patakon a nagy Templom, melly a Várban vagyon marad a Catholicusok kezénél, a Reformátusoknak penigh Kegyelmes Urunk eő Nagysága a Városon Colegiumjok mellett fogh építeni Templomot.”¹⁸ Először a „Kollégium előtt való ó temetőt” kínálták fel templomhelynek, de „az Ecclesia nem szerette”.¹⁹ Majd Vay Ádám javasolta azt a telket, amelyen a mai református templom áll, de ezt is igazi konszenzus nélkül, csak kényszerből fogadták el a reformátusok, mert „soha nem edjezték meg az emberek rajta”.²⁰ Az itt emelt, fából épült imaház 1724-ben használhatatlanná vált, ezért „új templom építetett fá épületből azon telken és nyomon”.²¹ Ez a század hatvanas éveire igen megromlott. Amikor 1770-ben II. József Patakon járt, az eklézsia előjárói kérvényt nyújtott át a császárnak, amelyben toronnyal ékes templom építéséhez kérték kegyes támogatását.²² Ne feledjük, hogy az érvényes uralkodói rendeletek szerint a protestánsoknak megromlott épületeik javításához is engedély kellett, amit az udvari korrupció mesteri kihasználásával is alig-alig tudtak időnként elérni. A pataki reformátusok akciója csaknem a lehetetlent célozta meg. Nekik lett igazuk. Hat éven át tartó hatósági huzavona és azzal szembeni állhatatos és szívós törekvés nyomán az engedélyt megkapták, s amikor a Türelmi Rendelet megjelent 1781-ben, a pataki református templom már állt az 1431 pataki református és 1342 diák számára kész férőhellyel.²³ De hogy mennyire nem volt ez általános és magától értetődő, azt Csizi János egyik prédikációjában elhangzott megjegyzése igazolja: Mária Terézia II. József közbenjárására engedte meg „...a világ bámulására és bosszúságára, ama mireánk igen-igen szoros és mostoha időben, 1775. esztendőben, hogy tornyoddal együtt ily szépen és dicsőségesen feléptessél”.²⁴

Harangjai közül egy, az Öreg Rákóczi György által 1642-ben ajándékozott „nagy csorba harang” maradt az eklézsia tulajdonában. Talán azért, mert ez 1706-ban használaton kívül volt, a vártemplom előtt „a földön hevert”.²⁵ A Lorántffy Zsuzsanna által öntetett harang az 1737. évi nagy tűzvészben a vártemplom tornyában elpusztult.²⁶ A református egyház számára a városi

¹⁷ Uo. 115.

¹⁸ Dienes Dénes (szerk.): A Rákóczi család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében. Sárospatak, 2003. 232-233.

¹⁹ Román János: Források... i. m. 130.

²⁰ Uo. Ua.

²¹ Uo. 139.

²² SRKLt. R.A.IX.3/20. 10.

²³ Ladányi Miksa (szerk.): Sárospatak és vidéke. Budapest, 1933, 58. A vonatkozó részt Gulyás József írta.

²⁴ Sárospatak, Nagykönyvtár, Kt. 48/9. sz. 10.

²⁵ Román János: Források... i. m. 131.

²⁶ Uo. 153.

tanács egy kisebb harangot bérelt előbb a karcsaiaktól, majd 1721-től a lizikai reformátusoktól.²⁷ A Rákóczi-harangot 1783-ban át kellett önteni. Ekkor a mintegy 20 mázsa súlyú anyagból egy nagyobb és egy kisebb harangot (9,76 mázsát nyomott az utóbbi) készítettek.²⁸

A pataki református egyház nem csak anyagi veszteségeket szenvedett 1671-et követően, amit kénytelen volt tudomásul venni a 18. század évtizedeiben, hanem politikai tekintetben is új helyzetben találta magát. Folyamatosan együtt kellett élnie azzal a ténnyel, hogy miszsiói megmozdulásai a katolikus klérus tiltakozását váltják ki. Miután a protestantizmus az ország politikai közéletében, ha nem is vált egészen súlytalanná, de jelentős kisebbségbe szorult, a klérus meglehetősen nagy erőfőlényrel intézhette támadásait egy-egy protestáns közösség életének megbénítása vagy akadályozása céljából. Jellemző, hogy a leroskadt imaház helyett épített új kultuszhely okán kifejezett tiltakozás nem csak a vármegye hivatalos vizsgálatát váltotta ki Patakon, hanem a református lelkész eltiltását is a keresztelés, esketés és temetés szolgálatától.²⁹ Lényegében tehát az egyházközség működésének a felfüggesztése történt meg ezzel. Miután azonban III. Károly a vallásügy rendezésére törekedett, az 1723. évi rendeletének értelmében, 1725. augusztus 25-én a Helytartótanács meghagyta a vármegyéknek, hogy vegyék elejét a vallási villongásoknak, és ne változtassanak a meglévő állapotokon.³⁰ Ez az intézkedés a pataki reformátusok javára döntötte el az ügyet, és vallásgyakorlatuk szabadsága helyreállhatott. Az országos politikai helyzet hatása azonban úgy is érvényesült városunkban, hogy a református eklézsia előjárói ahhoz igazodva, nagy körültekintéssel tettek döntő lépéseket. Ezt kiválóan illusztrálja a Rákóczi-harang újra használatba vétele 1741-ben.³¹ Már hosszú ideje nem használták a harangot, lévén a harangláb állapota olyan rossz, hogy a harangozást nem tette lehetővé. Majd 1741. február 14-én leemelték a rozzant állványról, március 5-én pedig már kész is volt az új harangláb. Körültekintő intézkedés során, közgyűléssel szavaztatták meg a használatba vételt, amit gondosan protokolláltak is a városkönyvben, annál is inkább, mert a teljes városi tanács hivatalosan jelen volt. Nyilván nem véletlen, hogy éppen most jutott eszükbe a kálvinista atyafiaknak a harangszó hiánya. Az új uralkodó nem régen lépett trónra, ráadásul – amint ez közismert – rászorult a magyarok támogatására az örökösödésének ügyében kirobbant háború miatt. A patakiak – a református közélet vezető személyiségeitől is tanácsolva – joggal számíthattak arra, hogy a klérus várható tiltakozása nem jár majd különösebb következményekkel. Számításuk be is vált. A jezsuita superior ugyan annak rendje és módja szerint feljelentette az ekléziát, de a feleletül beadott igazoló iratot a vármegyén fel sem olvasták, ezzel hallatlanná tették az ügyet. Jellemző, hogy mikor a pataki reformátusok sürgették, „a főispán csak azt felelte, nem szükséges”, és „több református Úri Rendek is csak assentáltak usására a harangnak”.³²

A politikai síkon meglévő szembenállás nem vetett különösebben sötét árnyékot a társadalmi kapcsolatokra. Legalábbis nem találjuk annak nyomát, hogy a lakosság köreiből a felekezeti különbség mélyebb meghasonlásokhoz vezetett volna. Az eltérő felekezeti lakosság

²⁷ Uo. 136-137.

²⁸ *Gulyás József*: A sárospataki református harangok története. Sárospatak, é. n. 4-5.

²⁹ *Román János*: Források... i. m. 140.

³⁰ *Benda Kálmán* (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája II. 1526-1848. Bp.t, 1982, Akadémiai K., 560.

³¹ *Román János*: Források... i. m. 159-164.

³² Uo. 166. Tehát helyeslően támogatták a harang használatát.

békés egymás mellett élésének apró jelét fedezhetjük fel Krusy Szabó Pál „ispotályban lakó egyén” kérésében, aki azzal az igénnyel fordult a városi tanácshoz 1745-ben, gondoskodnék arról halála esetén, hogy a református eklézsia harangoztasson. Indoka szerint: „a református templom építéskor – holott pápista lévén – nem kevés fahordás béli segítségével lévén azon Templomhoz”.³³

A század nehéz évtizedeinek sikeres átvészeléséhez az egyházközség sajátos társadalmi helyzete biztosította azokat a kondíciókat, amelyek lehetővé tették a hatékony lelkészi munkát, olykor még pótolta is annak hiányát. Patak a 18. századra – és annak folyamán is – meglehetősen polgári fejlődésen ment keresztül. Az 1784-87 között lezajlott népszámlálás adatai szerint 1293 férfi között 231 fő volt nemes, 76 fő polgár.³⁴ A jobbágyi függőségtől mentes volt a nagypataki lakosságnak csaknem negyede. Ha pedig a református lakosság arányait becsülhetnénk meg ebben az összefüggésben, akkor valószínű, hogy még ennél is kedvezőbb képet kaphatnánk. Az is eligazító adat, hogy a városban 12 céh működött.

A városi tanács a század első felében kizárólag, utána döntő többségében reformátusokból tevődött össze. Olyan tekintélyes polgárokból, akik egyházuknak elkötelezett tagjai voltak. A tanácsnak a református oratóriumban volt padja, s amikor 1726-ban az ülésrendet meghatározták – „mely addig nem volt jó és szép ususban” – minden tanácstagot megneveztek.³⁵ A presbitérium megalakulásáig (1736) a magisztrátus intézte az eklézsia ügyeit: fogadta a lelkészt, állította az egyházfit stb. A persely kulcsa a bíró kezénél volt. A presbitérium megalakulása után sem változott a helyzet ebben a tekintetben, mert a presbitériális személyek legtöbbször tanácstag is volt. Az egyházközségnek 1736-1800 között 15 kurátora közül 5 volt városi főbíró számos esztendőn keresztül (Gombos Mihály, Kerékgyártó János, Pápay Zsigmond, Láczy Sz. Pál, Kapéry Mihály).³⁶ A városi nótárius egyben az eklézsia jegyzői tisztét is betöltötte a legtöbb esetben. A corpus christianum, az egyházi és polgári társadalom összefonódása a város vallási homogenitásának megtörése idején is fennállt a református keretek között – amint ennek több példáját is láthatjuk alább.

Azt a kedvező tény is figyelembe kell vennünk, hogy Patak a Trautson hercegi familiában olyan földesurat kapott, melynek tagjai nem törekedtek a vallási viszonyok erőszakos megváltoztatására. Sőt kifejezetten támogató lépéseket is tettek a reformátusok érdekében. Trautson János 1714-ben – mások mellett – egyik közbenjáró a Kollégium és az egyházközség iránt kedvező királyi rendelet megszületése ügyében. Trautson János Vilmos pedig az új templom tetőzetéhez ajándékba adta a faanyagot.³⁷

Az előnyös körülmények közé kell feltétlenül sorolnunk, hogy az egyházközség iskolájából országos hírvélelkesítő intézménnyé fejlődött Kollégium, mintegy három évtizedes számkivetettség után, 1703-ban visszatelepülhetett „ősi fészkeré”, Patakra.³⁸ Amikor

³³ Román János: Források... i. m. 169.

³⁴ Dányi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Bp., 1960, 279. Kispatak arányai nem ilyen kedvezőek, ott 309 férfiból 25 volt nemes és polgár.

³⁵ Román János: Források... i. m. 142.

³⁶ A főbírók névsorát közölte Gulyás József: Sárospatak és vidéke, i. m. 40-41. A főgondnokok névsoráért köszönet Virágh Sándor református lelképásztornak.

³⁷ Gulyás József: A sárospataki református templom építése, i. m. 14-15.

³⁸ A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., 1981.

1714-ben az iskolát elfoglalni akaró vármegyei hajdúkat asszonyok kergették el, ebben a tettben sajátosan fejeződött ki a Kollégium és a pataki egyházközség egymásra utaltsága. E viszonyt az egyszerű, személyes, gazdasági érdek talán még jelentősebben meghatározta, mint a szélesebb összefüggéseket hordozó, közösségi szemléletű egyházpolitikai megfontolás. Csizi János már idézett prédikációjában, amit annak kapcsán mondott el, hogy II. József betiltotta a szuplikációt és legációt, világosan kimondja ezt: „Mindenféle mesteremberek, házigazdák és gazda asszonyok! Kik a pusztuló Jeruzsálem lakosinak szolgáltatok, és szükséges dolgokat cselekedtetek, most jusson eszetekben, abból mennyi hasznot vettetek. Sírjátok, mert sok nyereséget szalasztottatok el. Szegény árva és özvegyasszonyi állatok és szüzek! Ti az eloszlott próféták fiait tisztogattatok, reájok mosogattatok, varrtatok, és nagyobbára abbul éltetek és ruházkodtatok”.³⁹ A diákság nagy száma következtében nem nyerhetett elhelyezést minden tagjában a kollégiumi épületekben. Számosan – többen összefogva, mely alakulatot később gárdának neveztek – a városban béreltek szállás- és kosztos helyet. Egy-egy református család gazdaságában nem lehetett jelentéktelen az ezen a csatornán befolyó bevétel, ugyanakkor a legszemélyesebb kapcsolatok alakulhattak ki ebben az egymásra utaltságban. Az iskola, elnyert uralkodói privilégiuma birtokában – minden későbbi háborgatása ellenére – oltalmazója lehetett az eklézsának. A diákok száma 1765-ben 1270 fő volt, ebből nagydiák kerekén 400.⁴⁰ (Nagy- és Kispaták lakossága 1784-ben 3.339 fő). Ebből a rendkívül tekintélyes diáklétszámból következett, hogy a tanuló ifjúság a puszta jelenlétével demonstrálta, hogy a református eklézsia nem elhanyagolható tényező a városban. Egyáltalán nem volt túlzás, amikor Csizi János a Kollégiumot kis Jeruzsálemnek nevezte, mely „a magyar Sion Leányának, a Magyarországi Reformata Ekleziának különös és nevezetes köfala, és szent vallásunknak metropolisza, erős bástyája és tornya”, mivel „ebből mégyen ki a Törvény és az Evangéliom”. S a város hírének, nevének „mind ez országban, mind más országokban és tartományokban” a Kollégium „vala szerzője és fenntartója”.⁴¹ Az országos hírű és hatású intézmény a pataki eklézsának oltalmazó támasza volt az ország életében betöltött szerepe által. A Kollégium és az eklézsia pedig élő kapcsolatban volt egymással úgy is, hogy a naponta esedékes hétköznapi könyörgéseken egy-egy nagydiák szolgált.⁴²

A külső feltételek biztosítva voltak tehát, hogy viszonylag nyugodt, kevésbé háborított körülmények között folyjék az egyházközség élete. Nem lényegtelen azonban, hogy gyülekezetként hogyan élt a pataki eklézsia. A gyülekezeti élet jellemző vonásaira részben az egyházfegyelmi eseteken keresztül nyerhetünk betekintést. A presbitérium heti rendszerességgel vizsgálta meg azok ügyét, akik cselekedeteikkel kizárták magukat a szent gyülekezet közösségéből. A vétkeseket ugyanis exkommunikálták, ami gyakorlatilag az úrvacsorától való eltiltást jelentette. Általában részegség, lopás, civódás, vasárnap munká, káromkodás eseteit rögzítik a jegyzőkönyvek, leggyakrabban azonban az utóbbival találkozunk. A református egyházfegyelmi gyakorlatban ezek az esetek fordultak elő, hiszen Kálvin úgy tanított, hogy az egyháznak nincs arra eszköze, hogy az ennél súlyosabb törvényszegések ügyében eljárjon és megfe-

³⁹ Sárospatak, Nagykönyvtár, Kt. 48. i. m.

⁴⁰ SRKlt. A. XI.. 3509/b.

⁴¹ Uo.

⁴² SRKlt. A. VI. 1565.

lelő büntetést szabjon ki. Ami ezeken túlmegy, abban már a világi hatóság az illetékes.⁴³ A gyakori káromkodási esetek általánosan jellemzői voltak a 18. század magán- és közéletének, aminek Mária Terézia 1761-ben igen szigorú rendelettel kívánt gátat szabni: „senki... Isten ellen ne káromkodjék, úgymint ebatta, ördögatta, disznó vagy kutya atnával, akár paraszt, akár nemes ember legyen”.⁴⁴ Paraszt ember esetében a büntetés 50 pálca, a visszaeső akár élete elvesztésével is bűnhődhet, a nemes 12 forintot fizet, ha visszaeső, a vármegye ítélkezik felette.

Patakon az egyházfegyelmi gyakorlat igen érdekes képet mutat. Gyakran veszi igénybe a presbitérium a magisztrátus – tehát a világi hatóság – segítségét, akár a nyomozásban, akár a büntetés végrehajtásában. A büntetésben bizonyos fokozatosság figyelhető meg: első esetben a dorgálással megelégedtek, a visszaesőnek pedig egyszeri vagy kétszeri felállással ekléziát kellett követnie a templomban.⁴⁵ A templomi nyilvános „poenitentia” 1760-tól vált újra gyakorlattá, mert előzőleg szűk körben, a parókián ment végbe: „Anno 1760. die 4 Martii alkalmas számmal lévén gyűlésben az nemes presbitérium, egyező akarattal és egyenes szívtel végeztetett az jövőendő helytelenségnek eltávolztatása kedvéért, hogy ha olyatén személy találtatnék, aki maga vétsége miatt az Ecclesiai fenyítékre ítéltetnék, többé semel pro semper [egyszer s mindenkorra] nem az parochián tiszteletes prédikátor uram házánál, hanem az templomban, minden kedvezés nélkül poeniteállyon [tartson bünbánatot], és ottan közönséges helyen kövessen ekléziát”.⁴⁶ Az ekléziakövetés nyilvános bűnvallás és bünbánat volt, amikor a vétkes felállt a templomban s a lelkész ismertetve vétkét, egy bűnvalló imádságot mondott el a nevében. Ezt azonban megtehette maga a vétkes fél is. Hogy Patakon ez így volt, onnan tudjuk, hogy botrány lett belőle, ezért feljegyezték. „Csekefalvi István ekléziakövetés alkalmosságával rendeletlenül cselekedett, maga akarván az Istent megkövetni, a Magisztrátust igazságtalansággal vádolta, imádságában ezt mondván: 'Uram, a gazdagok jól laktanak, a szegényt éhel bocsátották el'. Mely rendeletlenségéért fenyítvén a prédikátor, visszapattogott és így absolutio [feloldozás] nélkül a templomból kikiűldetett”.⁴⁷ (Az ügy az udvarbíró elé került, hiszen a magisztrátus érintett volt, aki a vár kapuja között megcsapatta Csekefalvit, aki ez után megkapta a feloldozást). Súlyosabb ügyekben az első lépcső a pénzbüntetés vagy a verés volt: „Lukai Kovács István a 'hóhér attájért' jól megrakattatott, és delibéraltatott, hogy ha másszor mondja, ekléziát követ” (1774).⁴⁸ „Soldos József a 'lelke csinálásért' 120 dénártra büntettetett”.⁴⁹ A hasonló eseteket olykor körülírással jegyzőkönyvezték, mint az egymással veszekedők esetében, akik „egymás anyját szájokkal paráznították”. Máskor szó szerint lejegyezték az elhangzott vétkes beszédet, az egyik férfi például így szidta a menyét: „bassza a lelkét”.⁵⁰ Tulajdonképpen trágár beszéd miatt szabták ki a legtöbb fenyítéket, de a szó eredeti értelmében vett káromkodás, istenkáromlás egyáltalán nem volt jellemző. Igaz ugyan, hogy a 18. században istenkáromlásnak szá-

⁴³ Zsengellér József (szerk.): Kálvin mozaikok. Tanulmányok a nagy reformátor éltéről és munkásságáról. Pápa, 2000, (Acta Theologica Papensia 3.), 29.

⁴⁴ Dongó Gyárfás Géza (szerk.): Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez, XXIII. köt. (1926), 117.

⁴⁵ SRKLt. Protokollum R. B. IX. 4/25. 9-10.

⁴⁶ Vegyes anyakönyv 1735-1796, 10. p. Református Lelkeszi Hivatal, Sárospatak.

⁴⁷ Uo. 3.

⁴⁸ Uo. 10.

⁴⁹ Uo. 11.

⁵⁰ Uo. 11-12. [Tisztesség ne essék!]

mított az „atta”-val való beszéd (ebatta, hóhératta), mert ez „isteni munkákat másra ruház”.⁵¹ Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az „Isten nevével való éktelen szitkozódás” Patakon nem volt jellemző, holott a 17. század végi török- s majd a kuruc háborúk után a káromkodásba már általánosan vegyítik hazánkban Isten, Jézus, Szűz Mária és az angyalok nevét. Valószínűleg a kegyetlen harcokban eldurvult, zsarolásból, lopásból élő, erőszakoskodó német zsoldosok terjesztették el a káromkodásnak ezt a szörnyű fajtáját.⁵² Mivel azonban a káromkodásnak ezt a szélsőséges formáját halállal büntették, az általános elterjedtség nem jelenti a tömeges méreteken való megjelenést is egyben.

A század utolsó harmadában gyakran előforduló jelenségként szemlélhetjük, hogy Sárospatakon a templomi nyilvános bűnbánatot meg lehetett váltani pénzzel vagy veréssel. Jenei Zsigmond pl. 1774-ben kérte, hogy az eklézsiakövetést engedje el a presbitérium: „Elengedték oly végett, hogy jól megrakják...”⁵³ Még olyan esetet is találunk, amikor az úrvacsorától való eltiltást váltották meg „egy császár tallér”-ral. Ez a gyakorlat már abba az irányba mutat, ami a 19. század elején eléggé általános gyakorlat, hogy az eklézsiai fenyíték elvesztette a személyes, spirituális felelősséget ébren tartó és éppen ezért visszatartó erejét. Amit előbb meg lehetett így vagy úgy váltani, azt később már nem kellett komolyan venni. Ugyanakkor a verés vagy a pénzbüntetés illegitim eklézsiai fenyítő eszköz volt a Kálvin által kidolgozott református egyházfegyelem gyakorlásában, hiszen az egyház csak az úrvacsorától való eltiltással élhet.⁵⁴ A pataki gyakorlatnak az ettől eltérő valósága, a világi és egyházi hatalom keveredése, ugyanúgy, mint a világi hatalom segítségül hívása, a corpus christianumból adódó sajátosságként áll előttünk.

A fegyelmi esetek az eklézsia belső életének az egyik szélső oldalát mutatják. A másikon a kiemelkedő buzgóság jeleit találjuk. Az eklézsia a hegyaljai felkelés idején, tisztázatlan körülmények között elvesztette az összes úrasztali és templomi felszerelését, csupán Rákóczi Zsigmond keresztelő tálja került vissza:

„Ezen drága edény is a Tokai veszedelemkor A[nn]o 1697, midőn Printz Vademont a Pataki várat a kuruzoktól megvette és felprédálta,⁵⁵ veszett volt el a Nemes Ecclesiától; akkor a várban lakó Mezösi János uram conservatioja alól, a több drága Szent Sacramentomhoz való Fejedelmi ezreket érő Szent edényekkel együtt, kiket N. Bányáruól Bélteki nevű conservator bets[ületes] úri embertül hozott haza a Nemes Ecclesia követtye lévén, csak proxime a veszedelem előtt. Kihez is bémenvén Ecclesia nevével azon Ecclesia első rendű tagjai: Borbély István, Vágási Szabó Pál, Bogdán Mihály és több hűes emberek, kétszer kérték sub protestatione kezekhez, hogy had visellyék gondját és jó helyen rejsék el, de Mezösi uram kiadni denegálta. Miképpen veszett el, csak Isten tudja, s a maga lelke tudja. Ezen edényt pedig, simpliciter referaltatik, hogy Vágási Szabó Pál uram valamely hajdúruól 23 forinton rehabédálta volna, mely képtelen dolognak látszik, mivel azt is referállyák, hogy a drágább megbecsülhetetlen arany pohárt Printz Vademont sátorában és asztalán látták volna. Együtt lévén s együtt veszvén el, hogy kerülhetett hajdú kézre, imlocal és sok difficultas vagyon benne. Nyilván van az (Istené legyen az ítélet); a

⁵¹ Rövid keresztény erkölkstudomány. Sárospatak, 1824. 8.

⁵² Nagy Géza: Fejezetek a Magyar Református Egyház 17. századi történetéből. Bp., 1985, Ráday Kollégium, 22.

⁵³ Uo. 11.

⁵⁴ Kálvin mozaikok. i. m. 29.

⁵⁵ Tokaji Ferenc, Thököly Imre egykori hadnagya és Szalontai György végardói bíró vezetésével a kurucok 1697. július 1-én, éjszakai rajtaütéssel foglalták el a pataki várat. Charles Vaudemont császári altábornagy július 23-án vonult be a felkelők által elhagyott erősségbe.

conservator akkor szegény ember volt, az után sok ezreket aquiralt, kit a posteritás kedvéért pro cautela felírtunk”⁵⁶

Akármin is volt, az egyházközség drága ingóságai elvesztek. A pótlásuk a 18. század folyamán azonban megtörtént. Nem kevesebb, mint 41 darab úrasztali és templomi felszerelést ajándékoztak az eklézsia buzgó tagjai. A nemesi és polgári renden lévő családok 26 alkalommal fejezték ki kézzelfoghatóan a gyülekezet iránti szeretetüket. Bizonyos, hogy általában tehetősebbek voltak a közrendűeknél, de ez az adat is megerősíti azt, amit az eklézsia nemesi-polgári bázisáról fentebb elmondtunk.

A rendszeresen gyakorolt, személyes anyagi áldozat lehetőségét teremtette meg a persely-adakozás bevezetése: „Anno 1754. die 24. Februarij Mátyás napján állíttatott fel az erszény hordás a S. Pataki Ref. Templomban”.⁵⁷ Az „erszény” zárt faládika volt, amit általában havonként nyitott ki a kurátor két-három presbiter társával. A megnevezett évtől kezdve az adakozásnak ez a formája folyamatos volt.

Nem szabad azonban elhallgatnunk, hogy a közömbösségnek is megmutatkoztak a jelei a 18. század folyamán. Még hozzá úgy tűnik, hogy nem egyes esetekben, hanem jelentős arányokban mutatkozott meg a „restség és hidegség”. Az egyházlátogatóknak kellett szigorú rendeletet hozniuk 1747-ben, hogy a lelkésznek járó természetbeni javadalmait az egyháztagok megfizessék. Az egyházi élet zökkenőmentes folyása is veszélybe került, mert „felette igen restek elannyira, hogy sokaknak fizetésekben való hidegségek miatt mind az helyes és szokott Isteni tisztelet is megfogyatkozna”.⁵⁸ Meglehet, hogy ez lelkészfüggő magatartás volt, s csak Diószegi Kis János iránti „hidegséget” takart és nem az egyház felé mutatott nemtörődömséget. Tény, hogy Diószegi távozása után három esztendő alatt két lelkész sem tudott meggyökerezni Patakon, hanem rövid időn belül távozott, ami mutathatja azt is, hogy a gyülekezet – lelkész viszony hordozott bizonyos feszültségeket, s ez az utódlásra is kihathatott. Ezzel kapcsolatban azt is felvethetjük, hogy bár Diószegi viszonylag hosszú ideig lelkészkedett Patakon, valószínűleg nem talált belső azonosulásra pietisztikus kegyessége a gyülekezet tagjaiban. Tárgyalt korszakunkban a Patakon született végrendeleteket áttekintve, teljesen hiányzik azokból a puritán-pietista bizonyágtétel.⁵⁹

Miután az eklézsiaiban viselt tisztség közmegebecsüléssel, a társadalmi súly növekedésével járt általában, előfordult, hogy a tisztért folytatott küzdelem meghasonláshoz vezetett. Az 1774-ben történt eset közbotránkozást okozott, ezért feljegyzésére is sor került: „Volt a templomban generális gyűlése a népnek, curatorok tétele okán, mely elég mocskos és ocsmány volt, kivált azért, hogy Kovács András uram, maga letételét és mások felvételését reprehendálta, és prédikátorát okozván, lármázott és ékestelenkedett a t[isztelendő] prédikátor ellen”.⁶⁰ Minden esetre ebből kiviláglik, hogy Patakon a demokrácia szabályai szerint választották az egyházi előljá-

⁵⁶ SRKlt. Sárospatak, Szent Sakramentumokhoz ... conferaltatott [tárgyak] seriesse.

⁵⁷ SRKlt. A S. Pataki Reformata Sz. Eklézsia érdemes Curatorainak könnyebbségekre ... szerzetett jegyző könyvetske.

⁵⁸ SRKlt. R.A.IX. 3/20.

⁵⁹ Holott a városi polgárság tagjai között egyes helyeken kifejezetten jellemző. Vö. Dienes Dénes: A miskolci református egyház 1702-1847. In: Faragó Tamás (szerk.): Miskolc története III. 1702-1847-ig. Miskolc, 2000. 835-868. A patakiak a megelőző században sem kedvelték puritánus prédikátoraikat.

⁶⁰ SRKlt. R.B.IX. 4/25. 11.

rókat, nem pedig egyszerűen – mint számos más helyen – a tanács és a nemesi eljárásság soraiból delegálták őket.⁶¹ De arra is következtethetünk, hogy a lelkésznek megvoltak a lehetőségei a közvélemény befolyásolására. (Azt viszont, hogy visszaélt-e helyzetéből adódó lehetőségeivel, amint a tényleges esetben Kovács uram vélte, már nem dönthetjük el).

Anyakönyvet 1735-ben kezdett vezetni a lelkész a házasságok és keresztelesek feljegyzésével, a temetésekről 1752-től tudósít, nem lehetetlen azonban, hogy megcsonkult időközben ez a kötet.⁶² Áttekintve az 1753-1782 közötti időszak harminc esztendejét, szembetűnő a református lakosság vitalitása. A halálozások száma 8 esztendőben haladja meg a születéseket, a korban nem ritka, kisebb-nagyobb járványoknak tulajdoníthatóan.⁶³ Végül is a születések száma 2003 az 1592 halálesettel szemben, így a növekedés 411 fő három évtized, nagyjából egy emberöltő alatt. A lelkész 1788 áprilisától kezdve 1790 júniusával bezárólag rendszeresen feltüntette az elhunytak életkorát is, ennek alapján áttekinthetjük, hogy mely életkor számított a „legveszélyeztetettebbnek” a 18. században.

A HALÁLOZÁSOK ARÁNYA ÉLETKOR SZERINT

életkor	fő	%
1 éves kor alatt	29	20
1-10 éves kor	59	41
11-15 éves kor	9	6
16-30 éves kor	6	4
31-50 éves kor	20	14
50 éves kor felett	21	15
27 hónap során összesen	144	100

A legveszélyeztetettebb időszak tehát a csecsemő- és gyermekkor volt. A gyakori gyermekhalál valósága nem jelentette az érzelemmentes tudomásul vételt, ahogy azt olykor feltételezik. Csizi János így fejezte ki személyes bánatát 1774-ben elvesztett kisfia fölött, amikor bejegyezte az anyakönyvbe: „Éppen esztendő kis Tsizi Pál, ezen néven második fiatskám, nagy szomorúságunkkal”. Igazán öregkort – 70 év körül, vagy azon túl – csak kevesen értek meg, a vizsgált időszakban 144 elhunyt között mindössze 6-an. A Kollégium diákjait is Patakon temették a legtöbbször, ha itt érte őket a halál, amint az anyakönyvi bejegyzések tanúsítják. „Kandó Lajos 9 esztendő Collegiumbeli úrfitska” temettetett prédikációval 1775-ben, 1776-ban énekszóval „egy szegény Collegista inas”, azaz szolgadiák, 1790-ben „Ventzel Mihály tógátus deák” és „Jósa úrfi, tanuló gyermek Kakkból”, stb. Bizonyára megdöbbenve vette körül a tanuló ifjúság „Viski tógátus” és „Radi” tanulópartnere koporsóját, akik 1778-ban együtt a Bodrogra fulladtak.

A sárospataki református ekléziának a 18. században szinte mindent előlről kellett kezdenie, méghozzá jelentősen megváltozott helyzetben. Végül is általánosságban megállapíthatjuk, hogy a bőkezű patrónusi támogatást elveszítve, az abból adódó respektus kisértésétől is megszabadulva, az üldöztetés nemesítő tüzen átmenve magára talált, s talentumait helyesen forgatva élt és gyarapodott.

⁶¹ *Dienes Dénes*: Alsóvadász. Egy abaúji község története. Sárospatak, 1998. Uő.: A miskolci református egyház 1702-1847. i. m.

⁶² *Vegyes anyakönyv 1735-1796*, i. m.

⁶³ A halálozások okát nem jegyezték fel, tehát csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

DUDÁS SÁNDOR

Versek

Hosszabbodnak az esték

Dr. Vigh Józsefnek

Sajnos, az évek futnak, múlnak,
s de jó volna, de jó is volna,

ha földszagú szobánknak enyhe
költögetne fel reggelente,

a városzörejt elfeledve
beburkolózni tanyacsendbe,

bőrkarcoló bokrok s fű közt
nyakon csípni a rigófüttyöt,

házak mögötti öreg fákról
leszedni almát, mely már lángol,

a kút melletti pocsolóházban
kis kacsákkal totyogni, bátran,

de jó volna, de jó is volna!

Tanyánk hol állt? Sehol! Ellesték!
S hosszabbodnak egyre az esték!

Advent

Akár a lepkeraj a lámpafényt,
akár a csend a kerti aknatölcsért,
körülrjongja lomha hópihék
csoportja már az ünnep közeledtét.

Várunk, Uram, szívünkbe béke ült,
mert béke kell, de nem csak a halálhoz,
mikor reményünk rég lerészegült,
és karlegyintve gyón s hevülten áldoz,

ám akkor is, ha majd beteljesül
a régi jóslat, s mindenem keresztül
behull a Fény, s parányi zeg-zugok

sötétjeit kicsillogítja, és
kezünk haragja elveti a kést,
s jövetelére sírni tudsz, tudok.

Bükkábrány, 2001. december 10.

Felfénylik

Lassú keringő
zenekar s zene nélkül,
és elsötétül,
majd újra fénylik minden.
Legfőképpen az Isten.

Mezőnyárad-Bükkábrány, 2000. október 28.

RICHARD PRAŽÁK

Szalay Sámuel tiszáninneri szuperintendens szerepe a cseh tartományokba irányuló református misszió m megszervezésében

1782. február 1-jén a tiszáninneri református szuperintendensnél, Szalay Sámuelnél a magyarországi cseh protestánsok négytagú küldöttsége jelentkezett, és tájékoztatta őt a Kakból való cseh protestánsok 1781 végén vagy 1782 elején megtett morvaországi útjáról, amelyen főképpen a Brünn környéki és valašskói (vlach) hitsorsosaikkal létesítettek kapcsolatot. A küldöttség Szalay szuperintendensnek tolmácsolta magyarországi papoknak cseh református egyházközösségekbe való kiküldetésére vonatkozó kérést, és tájékoztatta a türelmi rendelet kiadása után a cseh tartományokban kialakult helyzetről.¹ A magyarországi cseh protestánsok küldöttségének Szalay szuperintendenssel februárban folytatott megbeszélése tulajdonképpen egy kiterjedt akció: a magyar református papok és tanítók Csehországba való kiküldetésének a kezdete.

Szalay szuperintendens a cseh számkivetettek segítségével határozottan támogatta az akciót. Már 1782. február 3-án írt az abaúji esperesnek,² akinek területe belenyúlt Kelet-Szlovákiába, és ahol a magyar református szuperintendencián belül tiszta szlovák gyülekezetek is voltak, és azt kérte, segítsen neki a csehországi szolgálatra alkalmas jelöltek kiválasztásában. Ő írásban érintkezésbe lépett a magyar református egyház bécsi és pozsonyi ágenseivel, mert a cseh protestánsoknak papok és tanítók küldésére vonatkozó kérései túlnyomó részt az ő kezükben futottak össze, és mert az ágenseknek már csak Bécs és Pozsony közelebbi földrajzi fekvése miatt is jobb áttekintésük volt a cseh tartományokról, mint a Magyarország északkeleti részén lévő magyar református egyházi központoknak. Szalay tájékoztatta őket a Magyarországon élő cseh protestánsok küldöttségével folytatott tárgyalásáról, és főképpen azt kérte az ágensektől, legyenek a cseh száműzöttek segítségére hazatérésükben. Az ágensek másik fontos feladata Szalay szerint az volt, hogy megszerezzék a cseh- és morvaországi református egyház jogi státútumát, mert Szalay nem volt biztos afelől, hogy jogosult-e papok kiküldetésére Csehországba, jóllehet a türelmi rendelet megengedte, hogy Magyarországból és Teschenből papokat hívjanak be a cseh tartományokba.³ Csak az 1782. január 25-i császári

¹ Vö.: Szalay Sámuel levelét Mihályfalvi János ágenshez, Miskolc, 1782 okt. 29., Szalay másolata (a továbbiakban: Sz.-m.), A Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Sárospatak (a továbbiakban SRKLT) A XVIII 6451.

² Ld. Szalay Sámuel levelét Petrahay Sámuel abaúji espereshez, Miskolc, 1782. febr. 3. Sz.-m., uo. 6473.

³ Vö. pl. Szalay szuperintendens 1782. febr. 27-i levelét Mihályfalvi János pozsonyi ágenshez, 1782. márc. 15-i levelét Nagy Sámuel bécsi ágenshez, mindkettő Sz.-m., SRKLT, A XVIII 6461 és A XVIII 6554.

leirat állapította meg, hogy a megbízhatósági bizonyítványt a szuperintendensnek kell kiállítania és a kiküldötteknek szabályosan felszentelt lelkészeknek kell lenniük.⁴

A császári leirat átvétele után Szalay intenzív előkészületeket tett az első magyar református papok és tanítók kiküldésére a cseh tartományokba. 1782 májusában találkozott Matěj Jedlička nevű szökött cseh jobbággal, előzőleg kaki lakossal, aki a türelmi rendelet kiadása után visszatért hazájába, és az ő tanácsára Jan Novák miskolci emigráns nevében – aki a levelet csehre fordította – levelet írt a morvaországi protestánsok egyik vezetőjének Jan Bartůšeknek a Brünn melletti Nosislavba.⁵ Tájékoztatta Bertůšeket, mit kell tenniük a morvaországi protestánsoknak, hogy a törvényes előírásoknak eleget tegyenek, és Magyarországról papokat kaphassanak. Ugyanakkor írt Szalay Őri Fülep Gábor sárospataki tanárnak, és kérte, készítse fel azokat a sárospataki diákokat, akik 1782 januárjában csehországi papi szolgálatra jelentkeztek. A pataki diákoknak azonban nem nagyon volt kedvük ígéretük teljesítéséhez. Rémes hírek keringtek közöttük az ottani szegénységről, a föld terméketlenségéről, a hivatalok ellenszenvéről stb. A pataki diákok a gyenge szlovák nyelvtudásukra hivatkoztak, és hajlandóbbak voltak rosszabbul fizetett tanítói helyeket elfoglalni Magyarországon, mint parókiát Cseh- vagy Morvaországban. Szalay ennek ellenére biztatta Őri Fülepet, hogy mindenképpen igyekezzen érdemes egyéneket szerezni, és megkísérelte, hogy ebben az ügyben Vay tiszáninneri főgondnokkal együtt érintkezésbe lépjen a tiszántúli református szuperintendenssel, Szilágyi Sámuellel.⁶

Ilyen körülmények között ült össze 1782. június 30-án Miskolcon a tiszáninneri református egyházkerület gyűlése. A napirend egyik főpontja a magyar papok és tanítók Csehországba való kiküldése volt. Úgy döntöttek, hogy a császári leirat szellemében rendszeres akció szervezéséről gondoskodnak, azt igyekeznek sikerre vinni, és szigorú büntetéssel fenyegettek meg mindenkit, aki az akcióban nem akar részt venni, bár megfelelő előfeltételekkel rendelkezik; a szolgálatot teljesítő papokat meg kell fosztani állásuktól, a diákokat pedig ki kell zárni a tanulmányokból. A gyűlésen felolvasták Kinsky Fülöp gróf 1782. június 2-i levelét, és elhatározták, hogy a csehországi rychmburki uradalmába Kovács Ferenc papot és Viczencz Mihály tanítót küldik ki.⁷

Az 1782. június 30-i miskolci kerületi gyűlés jelentős határkő a cseh tartományok magyar református missziójának szervezésében. Lezárja az előkészítő időszakot, amikor a magyar kálvi-

⁴ A magyar helytartótanács ideiglenes rendelete a magyar reformátusok egyetemes konventjéhez 1782 máj. 9. Ráday Könyvtár Kézirattára, Bp. (a továbbiakban RKK), 1264. Az 1782. ápr. 25-i császári leiratot a református egyházkerületekkel a magyar helytartótanács 1782. máj. 7-i leirata ismertette, uo. 1277. Szalay ezt a leiratot 1782. máj. 17-én említ jegyzeteiben (SRKLT. A XVIII 6633) és Nagy Sámuelnek írt 1782. máj. 27-i levelében, Sz.-m. uo.

⁵ Ld. Jan Nováknak Jan Bartůšekhez intézett levelét, Miskolc, 1782. máj. 21. Sz.-m., SRKLT. A XVIII 6626.

⁶ Vö. Szalaynak Őri Fülep Gáborhoz intézett levelét 1782. máj. 27. Sz.-m. uo. A XVIII 6648 és Őri Fülep választát, Sárospatak, 1782. jún. 10. uo. A XVIII 6649. Vö. továbbá Szalaynak Vay Istvánhoz írt levelét, Miskolc, 1782. máj. 27. Sz.-m. uo. A XVIII 6648 és Vay István levelét Szilágyi szuperintendenshez, Csege, 1782. jún. 26., A tiszántúli református egyházkerület levéltára (a továbbiakban TREKL) Debrecen, Vegyes levelek, Vu 31.

⁷ A tiszáninneri ref. egyházkerület Miskolcon 1782. jún. 30-án tartott konferenciájának iratai SRKLT. A XVIII 6694, Kinsky levelének eredetije Szalayhoz Rychmburk, 1782. jún. 2., uo. A XVIII 6637, Kinsky levelét eddig csak Végh János: *Nachricht von der Entstehung der Reformierten Kirchen-Gemeinden in Böhmen* (kézirata a Sárospataki Református Kollégium könyvtárában, R 143, 42–43 o.) alapján ismertük az 1782. jan. 2. hibás dátum szerint, és ezért tévesen a cseh tartományok magyar református missziója első indítékának tekintették. A levél Sárospatakon található eredetije lehetővé teszi, hogy ezt az általánossá vált tévedést helyesbítsük.

nisták elsősorban arra törekedtek, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsenek a református hitvalláshoz tartozó cseh és morva protestánsokkal, tájékozódjanak szükségeitekről és terveikről. A magyar református egyház képviselőit ebben a tekintetben főképpen azok az egyszerű cseh emigránsok segítették, akik a feudális elnyomás és a vallási üldözés elől menekültek Magyarországra, és a türelmi rendelet kiadása után tömegesen tértek haza; ezek elsőnek ismerték meg saját tapasztalataikból a cseh tartományokban a tényleges helyzetet, s erről tájékoztatták a bécsi és pozsonyi magyar református ágenseket és Szalay szuperintendenst Miskolcon, akiben a cseh reformátusok ügyének lelkes és önfeláldozó hívére találtak. Szalay már 1782 februárjában megkezdte az akció elengedhetetlen feltételeinek kialakítását és az alkalmas személyek biztosítását. A tiszáninneni egyházkerület miskolci gyűlése saját ügyének nyilvánította az akciót. Ennek a kerületnek volt ebből a szempontból a legtöbb lehetősége, mert a magyar szuperintendenciák közül ez volt a legszorosabb kapcsolatban a szlovákokkal, akiknek református gyülekezetei ebbe a kerületbe tartoztak, és sok szlovák tanult a sárospataki kollégiumban.

A miskolci kerületi gyűlés után a magyar református papok Cseh- és Morvaországba menetelének előkészítése konkrétabb formát öltött. A sárospataki záróvizsgák alkalmával a vizsgabizottság beszélt azokkal a jelöltekkel, akik 1782 februárjában önként jelentkeztek a cseh tartományokba szolgálattételre, s később megtagadták ígéretük teljesítését. Csak ismételt sürgetésre jelentkezett kilenc togátus, közülük végül is valójában csak öt ment el Cseh- és Morvaországba.⁸ A magyar papoknak a cseh tartományokba való elindulása előtt állt még több akadály. Az egész akció főszervezőjének, Szalay szuperintendensnek az a körülmény okozott legtöbb gondot, hogy Cseh- és Morvaországból semmiféle meghívás nem érkezett, ezért nem mert papokat elindítani a Magyarországról visszamenő cseh emigránsoknak a cseh református gyülekezetek kívánságáról és ajánlatáról szóló puszta szóbeli közlései alapján. Ezért állandóan sürgette Nagy Sámuel bécsi református ágenst, kérjen a cseh protestánsoktól szabályos meghívót a magyar református papok részére a fizetés, a természetbeli és rendkívüli juttatások pontos megállapításával és az útiköltségre való pénzzel. Ugyanezt kérte a morvaországi protestánsoktól is, akiknek vezetőjével, a nosislavi Jan Bartůšekkel nemcsak írásbeli, hanem személyes összeköttetést is teremtett a magyarországi cseh emigránsok segítségével. Közben igyekezett további személyeket biztosítani a cseh- és morvaországi szolgálatra, a már régebben aktívan működő és tapasztaltabb lelkészek soraiból, akiket előnyben akart részesíteni a tanulmányaikat éppen befejező pataki togátusokkal szemben, és fontosabb helyekre akart küldeni. Tárgyalt például a resti Jessenius Jóellel, annak a híres cseh családnak leszármazottjával, amelynek egyik tagja, Jessenius orvos a cseh rendek nevében a magyar nemességgel a cseh rendeknek a Habsburg-ellenes felkeléshez nyújtandó segítségéről tárgyalt, s akit ezért a fehér-hegyi csata után 1621 júniusában Prágában kivégeztek, továbbá a báni szlovák Slachta Pállal, a szlovák gyülekezetekben működő magyarokkal, a lucskai Szentmártoni Pállal, a migléci Bunyitay Jánossal, végül a rimaszombati Breznai Istvánnal. Breznai István volt az első magyar református pap, aki a tiszáninneni egyházkerületből Morvaországba ment.⁹

⁸ Balla István, Bacsa Máté, Breznai János, Csider Imre és Lodányi Gaál István voltak ezek. Vö. listájukat 1782. júl. 10., SRKLT. A XVIII 6700-6701.

⁹ Szalay naplójában 1782. aug. 4., 7. és 13-i bejegyzésekben megtalálható Szalay Nagyhoz intézett levelének másolata, továbbá feljegyzései a magyarországi cseh emigránsokkal a cseh protestánsokkal kapcsolatban folytatott tárgyalásairól, akiket a cseh tartományokban való szolgálatra akart megnyerni, Szalay Sámuel diáriuma az 1782. év-

A tiszántúliból már előtte, 1782. augusztus 26-án érkezett meg a morvaországi Nosislavba a Debrecenben nevelkedett Blazsek Mihály.¹⁰ Breznai István 1782. szeptember 2-án érkezett Javorníkba (Morvaország délkeleti részébe), és meg volt lepve a javorníki lakosok szívélyes fogadtatásától, készségétől és a morva táj szépségétől. Az sem zavarta, hogy nem tudott csehül, olvasással és a javorníki protestánsokkal folytatott beszélgetéssel fokozatosan megtanulta a cseh nyelvet. A cseh viszonyokról zengett lelkes dicsérete még azok számára is ígéret volt, akik csehországi utazásukat addig halogatták.¹¹ 1782 szeptemberében és októberében mentek el Cseh- és Morvaországba a tiszáninneni kerületből Kovács Ferenc és Viczencz Mihály Kinsky gróf rychmiburki (richenburgi) uradalmába, Csehországba, Slachta Pál, Vášárhelyi István tanítóval együtt Kloboukyba, Morvaországba, Szentmártoni Pál Jimramovba (Ingrowitzba), Morvaországba és Jessenius Jóel Chvaleticébe, Csehországba.¹² A tiszántúli kerületből a debreceni kollégium abszolvensei csak később érkeztek (kivéve Blazseket és Sallait, akiknek lelkesi avatása már 1782. június 16-án megtörtént, és 1782. augusztus 26-án, illetőleg november 10-én érkeztek meg); a többi kerületből egyedül az erdélyi Elek Márton érkezett meg 1782 végén a morvaországi Nové Městóba (Neustadt in Mährenbe).¹³

A cseh tartományokban azonban állandóan nőtt az újonnan megalakult református gyülekezetek száma, főképpen Csehországban. A Cseh- és Morvaországban a lutheranizmustól a kálvinizmus felé történő nagy áttolódásról Szalay szuperintendenst még 1782 augusztusában tájékoztatta Széplaky Pál losonci esperes, Čerňanský selmecbányai lutheránus szuperintendens híradása alapján. Čerňanskýhoz fordult levelében a prágai evangélikusok mecénása, Wurmser tábornok, aki arra kérte, közvetítsen, hogy Prága környékére a lehető leggyorsabban két református papot küldjenek ki.¹⁴ Mihályfalvi János pozsonyi református ágens is felhívta Szalay szuperintendens figyelmét, ne feledkezzék meg Csehországról, ahol az idők folyamán több református gyülekezet alakult meg mint Morvaországban, ahonnan kezdetben Szalay és az ágensek a legtöbb meghívást kapták.¹⁵ A cseh gubernium is sürgette a magyar református lelkészek kiküldését a magyar udvari kancelláriánál. A magyar helytartótanács a megyéken át közölte az egyes református és evangélikus szuperintendensekkel, hogy az álla-

ból SRKLT. A XIX 6872, Szalaynak Jessenius Jóellel folytatott tárgyalásaira vonatkozólag vö. Jessenius Szalayhoz intézett levelét Reste 1782. júl. 14. és 23., SRKLT. A XVIII 6703 és 6707, továbbá *Rudolf Řičan*: Jaký byl Jóel Jessenius? (Milyen volt Jessenius Jóel?) című cikkét, *Theologická příloha Křesťanské revue* 1955, 3. szám, 81.

¹⁰ Ld. Blazsek Mihály levelét Domokos Lajoshoz, Nosislav, 1782. nov. 6., kiadta *Vasváry Károly*: Sárospataki Füzetek 1862, 198-200.

¹¹ Vö. Breznai levelét Szalayhoz, Javorník, 1782. szept. 10., kiadta *Czeglé Imre*: Breznai István Morvába megy, *Az Út* 1955., 4. sz.

¹² Ezeknek a lelkészeknek adatait tartalmazza a *Series Ministrorum ad Ecclesias Helv. Confessionis addictorum in Marchionatu Moravia et Regno Bohemiae sitas exmissorum*, SRKLT. A XIX 7074. Vö. még a Szalay által kiállított bizonyítványokkal a Cseh- és Morvaországba menő papok részére 1782 augusztusa és októbere között SRKLT. A XIX 6764

¹³ Ld. az évi összesítő táblázatot A morvaországi egyházkerület levéltárában (Archiv moravské superintendence – a továbbiakban AMS) Prága, fasc. 115. Blazsek és Sallai felavatására vonatkozólag ld. *Nagy Sándor*: Blazsek Mihály kibocsátása Debrecenben 1782-ben, *Református Egyház* 1954., 17. sz., 23-24. Sallainak a morvaországi Prosetinbe való elindulása időpontját Szalaynak Blazsekhez 1782. nov. 20-án írt leveléből ismerjük, Sz.-m.. SRKLT. A XIX 6874

¹⁴ Vö. Széplaky Pál leveleit Szalay Sámuelhez Losoncról 1782. dec. 22.. (SRKLT. A XVIII 6720) és 1782 dec. 26. Sz.-m. Szalay naplójában 1782. szept. 2.

¹⁵ Vö. Mihályfalvi János levelét Szalay Sámuelhez, Pozsony, 1782. aug. 14., ugyancsak Szalay másolatát naplójában 1782. szept. 2-án.

mi hivatalok Cseh- és Morvaországban hús pap hely betöltését várják. Borsod megye sürgette Szalay szuperintendenst, terjessze elő azoknak a református lelkészeknek névsorát, akik a cseh tartományokba mentek, vagy a legközelebbi jövőben oda fognak menni.¹⁶

Ezek a körülmények még megsokszorozták Szalay erőfeszítését, és miután csődöt mondott az a kísérlete, hogy néhány idősebb, bevált lelkészt megnyerjen (pl. Miglécről Bunyitay Jánost, Borosjenőről Kármán Jánost), figyelme ismét a sárospataki togátusok felé fordult, bár már előzőleg tapasztalhatta, hogy nincs kedvük a cseh tartományokba jönni. Emellett, úgy látszik, a sárospataki kollégium vezetősége sem tanúsított elég megértést ebben az ügyben. Maga a rektor, Szentgyörgyi István sem értett egyet teljesen azzal, hogy a pataki abszolvenszeket külföldre küldjék akkor, amikor Magyarországon is nagy lelkészhiány volt, és a kollégium még azoknak a helyét sem tudta betölteni, akik a cseh tartományokba mentek.¹⁷ Szalay azonban nem tárgított, és ismételten sürgette, hogy a pataki diákok tanuljanak szlovákul és készüljenek fel a cseh- és morvaországi szolgálatra. Megcáfolta az ottani nyomorúságról és terméketlenségről szóló híreket, amelyek a pataki togátusok között keringtek, és hivatkozott Breznai Istvánnak Morvaországból, érkezése után írt lelkes leveleire, és röviddel a türelmi rendelet előtt a cseh tartományokban tett utazásán szerzett saját tapasztalataira.¹⁸

1782 végén és 1783 elején a pataki diákok gondolkodásában éles fordulat állt be a cseh- és morvaországi lelkési helyek elfoglalása tekintetében. Blazsek Mihály, Kovács Ferenc, Breznai István és a többi, cseh tartományokba menő első papok leveleinek hatása alatt megszűntek az ellenséges fogadtatásról, a terméktelen földről, ártalmas levegőről stb. szóló mendemondák, amelyek sokakat elriasztottak, és a pataki diákok kezdtek mérlegelni a cseh- és morvaországi szolgálat előnyeit. A türelmi rendelet kiadása után Magyarországon kétszáz új református gyülekezet jött létre, de túlnyomórészt a Dunántúlon, ahol a rekatolizáció nyomása 1781 előtt a legerősebb volt. A tiszáninneri kerületben, ahol a sárospataki kollégium is volt, 1781-1783 között mindössze öt új gyülekezet alakult. Ezenkívül a kollégium abszolvenszeinek általában előbb három évig tanítaniuk kellett, és csak azután volt igényük lelkési helyre, amit azonban csak kevesen értek el a három év letelte után. A fiatal kandidátusoknak emellett kisebb igényük volt, mint az idősebb, állandó lelkészeknek, könnyebben határozták el magukat, kevésbé voltak kötve, mint a nagyszámú családdal rendelkező apák, és ezért az anyagi indokok sem játszottak olyan nagy szerepet náluk. Új ügy úttörőjének tekintették magukat, és önfeláldozóbban tudták elviselni a különböző nehézségeket, mint az idősebb lelkészek, akik csak sok előny és személyes meggazdagodás kilátása reményében mentek el a cseh tartományokba. A cseh és morva gyülekezetek azonban anyagi szempontból sem ígértek rosszabb jövedelmet, sőt ellenkezőleg, első ajánlatuk több volt, mint csalogató.

Ezek a körülmények okozták, hogy 1782/1783 fordulóján a pataki diákok közül egy sor pályázó jelentkezett a cseh tartományokban levő helyekre. Sokan először a szlovák városokba, Selmecbányára, Besztercebányára utaztak, hogy ott szlovákul megtanuljanak, heten 1782

¹⁶ Ld. a magyar helytartótanács leiratát Borsod megyéhez, 1782. szept. 16., SRKLT. A XIX 6497 és Szalay levelét Szentgyörgyi sárospataki kollégiumi rektorhoz, Miskolc, 1782. okt. 2. és nov. 25. A Sárospataki Református Kollégium könyvtárának kéziratára Kt. 864/107 és Kt. 864/101.

¹⁷ Ld. Szentgyörgyi levelét Szalay Sámuelhez, Sárospatak, 1782. okt. 1., SRKLT. A XVIII 6755.

¹⁸ Vö. pl. Szalay leveleit Szentgyörgyihez 1782. szept. 23. és 29., ill. okt. 2-án. Uo. A XVIII 6750 és a Sárospataki Református Kollégium könyvtárának kéziratára Kt. 864/102 és Kt. 864/107.

karácsonya után egyenesen Morvaországba mentek csehül tanulni.¹⁹ Ennek a hét magyar diáknak morvaországi tartózkodásáról semmit sem tudunk, de maga az a tény, hogy a pataki diákok közvetlenül cseh környezetben tanultak csehül, mutatja, hogy a cseh protestánsok szorosán együttműködtek a sárospataki református kollégiummal, ahonnan a magyar lelkészek túlnyomó része a cseh tartományokba ment. Segítségükre volt ebben Őri Fülep közlése szerint „*egy betsületes lutheránus ifjú Trencsén vármegyéből való 's ahhoz képest épen a' cseh 's morva dialectuson szóló'.*”²⁰ A szlovák kálvinistáktól a magyar diákok megtanulhatták a beszélt szlovák nyelvet, ez azonban azután Cseh- és Morvaországban nem volt elegendő. Ha haza írt levelükben panaszkodtak, hogy a szlovák és a cseh nyelv nem hasonlít egymásra, akkor nyilvánvalóan a keletiszlovák nyelvjárásról volt szó, amely nemcsak a cseh nyelvtől, hanem a nyugati szlovák nyelvjárástól is erősen különbözött. Ennek ellenére a pataki diákok ezen a módon legalább elemi nyelvi ismereteket szereztek, s ez elengedhetetlen feltétele volt a cseh tartományokban való sikeres működésüknek.

A legtöbb magyar református lelkész 1783-ban ment a cseh tartományokba. Balla István és Csider Imre után, akik januárban a Brünn melletti Vanovicébe és a Čáslav (Časlau) melletti Semtěšbe mentek, áprilisban költözött a Polička melletti Telecibe Lodányi Gaál István és a Třebechovice pod Orebem (Hohenbruck) melletti Klášterba Bacsza Máté, majd májusban négytagú csoport ment Közép-Csehországba: Végh János a Mělník (Melnik) melletti Libiše, Szalay József Lysá nad Labembe (Lissa an der Elbe), Kovács András a Český Brod (Böhmisch Brod) melletti Kšelybe, Szeremlei István a Velimbe. Ezzel a csoporttal jött Molnár Péter is, aki Kelet-Csehországban a Chrudim melletti Lozicében telepedett le. Valamennyi lelkész tiszta magyar vidékről való volt, ennek ellenére igen gyorsan beleélt a cseh környezetbe; Végh János és Szalay József cseh könyvek szerzőivé lettek; Molnár Péter utódai mai napig is ott élnek. Tizenhárom togátust Kovács Ferenc vitt ki május végén Sárospatakról. Első működési helyük Kelet-Csehországban a Litomyšl (Leitomischl) melletti Sloupnice (Breznai János) és Proseč (Toronyai Miklós), Chrudim melletti Dvakačovice (Sallai János) a Přelouč melletti Bukovka (Kazai János), a Polička melletti Borová (Márton Dániel), Közép-Csehországban pedig Sány (Szeremlei Sámuel), Hořatev (Baka László), Libice (Tardy Mózes), a Nymburk (Nimburg) melletti Chleby (Turóczy János), a Poděbrady melletti Velenice (Beréti István), a Kutná Hora (Kuttenberg) melletti Močovice (Ákos András) és a Benešov (Beneschau) melletti Soběhrady (Galambossy Sámuel) volt. Júniusban érkezett meg Sárospatakról Csécsi Nagy István a morvaországi Nové Městóba (Neustadt in Mährenbe), ahonnan Elek Márton időközben Veselíbe (Wessely an der Marchba) ment, júliusban Vtelnába Orosz Sámuel, egy idősebb lelkész, aki azelőtt a Szabolcs megyei Gáván szolgált.²¹

¹⁹ Lodányi Gaál Istvánnak és Bacsza Mátének a szlovák nyelvtanulásban Selmečbányán való előrehaladásáról Szalayt az ottani szuperintendens Čerňanský tájékoztatta 1782. szept. 23-án kelt levelében (SRKLT. A XVIII 6749). Besztercebányán öt magyar hallgató tanult szlovákul, amit részletesen megírt egyikük, Végh János a *Nachricht von der Entstehung der reformierten Kirchen-Gemeinden in Böhmen* című munkájában. Arról a hét pataki diákról, aki Morvaországba ment csehül tanulni, Szalay emlékezik meg Kovács Ferenchez és Slachta Pálhoz 1783. jan. 6-án és Blazsek Mihályhoz 1783. jan. 7-én írt levelében, Sz.,m., SRKLT. A XIX 6978.

²⁰ Ld. Őri Fülep Gábor Szalayhoz intézett levelét Sárospatak, 1783 febr. 19. Uo. A XIX 7021.

²¹ Az ezeket a papokat megerősítő, a cseh gubernium által kiállított iratok megtalálhatók az Állami Központi Levéltárban (Státní ústřední archiv – a továbbiakban SÚA) Prága, ČG Publ. 1774-1783, G 1, 194, 197, 198, 199, 202, 223, 239, 246 szám alatt. Orosz esetére vonatkozóan ld. *Ferdinand Hrejsa: Jan Végh, Praha 1930, 42.*

1783 végén érkezett meg Csehországba a sárospataki togátusok utolsó nagy csoportja. Szalay Sámuel szuperintendens november 20-án Miskolcon avatta fel őket.²² Ezek túlnyomórészt Kelet- és Közép-Csehországban telepedtek meg. A Rychnov nad Kněžnou (Reichenau an der Kněžna) melletti Čermnában Szűcs Sámuel, a Nový Bydžov (Neubydžow) melletti Krakovanyban Szegő András, a Hlinsko melletti Ranában Rimány István, a Chrudim melletti Litoměřicében (később Hradištěn) Törös István, Nebuželyben és a Mělník melletti Vysokában Kapossy Sámuel és Sikora Péter. Csak Csomor János jutott el Észak-Csehországba Libštátba, Stará Paka mellett, Szalatnai János még délkeletre, a Pacov (Patzau) melletti Moravečbe.²³

1784-ben a cseh tartományokba irányuló magyar református misszió tulajdonképpen befejeződött, amikor valamennyi gyülekezet megkapta a maga lelkészét, és a cseh reformátusok megkapták a maguk szervezetét. Már Gaál Mihálynak és Bodnár Jánosnak is, akik Bari Mihállal érkeztek Csehországba, 1784 októberében sokáig kellett várnia, amíg új helyet kaptak: csak Bari kapott azonnal helyet a Cseh-morva-fennsíkon a szegény Svratouchban. Előtte még tavasszal érkezett meg Steller József lelkész Vámosy Mihály tanítóval a Vsetín (Wsetin) melletti Liptálba és Fazekas György a Roudnice (Raudnitz) melletti Lečicébe.²⁴

Az önálló cseh és morva egyházkerület 1784-ben történt felállításáig a cseh tartományokban levő református lelkészek a tiszánineni szuperintendenst, Szalayt tekintették előjárójuknak, aki Blazsek és Elek kivételével valamennyiüket kiküldötte, és aki az egész Cseh- és Morvaországba irányuló magyar református misszió főszervezője volt. Részükre Szalay már 1782 augusztusában instrukciót adott az egyes gyülekezetek adminisztrációjára vonatkozólag,²⁵ és leveleiben is arra törekedett, hogy működésüket irányítsa és vezesse. Autoritatív módon beleavatkozott belső viszonyaikba, sőt a lelkészek felvételének és elbocsátásának jogát is magának követelte. A cseh református gyülekezetek életébe és a magyar református lelkészek tevékenységébe történő beavatkozásokban Szalayt szilárd kálvinistának ismerjük meg, aki mindenek fölé helyezi a református egyház érdekeit, és aki a magyar református lelkészeket mindenekelőtt vallásos misszióként küldte ki, hogy a kálvinizmus híveinek számát növeljék. A magyar református egyház többi előjárójához hasonlóan Szalay is hálás volt II. Józsefnek vallási türelméért, ami jelentős mértékben megkönnyítette a protestánsok helyzetét Magyarországon is, és ezért állandóan felhívta a cseh tartományokban levő magyar lelkészeket, legyenek lojálisak az állami hivatalokhoz és tartsanak fenn jó viszonyt a hatóságokkal. Szalay nem lépte át az egyházi tisztségéből következő, állásával járó korlátokat, mégis közszeretettel örvendett a lelkészek túlnyomó részénél és az egyszerű cseh protestánsoknál is, amint az nemcsak a gazdag morvaországi Nové Město (Neustadt in Mähren) mezőváros, hanem az elmaradt kelet-csehországi Telecí és Bukovka falvak hozzá intézett köszönőlevelei

²² Ld. Szalay szuperintendens jegyzékeit azokról a papokról, akik Cseh- és Morvaországba mentek 1784 folyamán. SRKlt. A XX 7273.

²³ Az ezeket a papokat megerősítő cseh guberniumi iratok megvannak a SÚA-ban Prágában, ČG Publ. 1784-1785, E 1, 2, 3, 4, 5. szám alatt.

²⁴ Ld. AMS Prága, fasc. 115 és S. Szabó József: A cseh-morva református egyház, Protestáns Szemle 1910., 379.

²⁵ Reflexiones ad facilitatem functionem ecclesiasticam V. D. Ministrorum ad Ecclesiae in Regno Bohemia et Marchionatu Moraviae Helv. Confessionis addictorum administrandas, recenter evocatorum, accomodatae, SRKlt. A XX 7415

is mutatják.²⁶ Szalay a Magyarországon élő cseh emigránsokkal is együttműködött, segítségükre volt, hogy a türelmi rendelet kiadása után visszatérjenek hazájukba, és ezeknek az emigránsoknak segítségével közvetlen összeköttetést tartott fenn a cseh és morvaországi protestánsokkal.

Szalay szuperintendensnek a cseh tartományokba irányuló magyar református misszió megszervezésében játszott személyes szerepe rendkívül jelentős volt. Szemléltetően bizonyítja ezt a cseh- és morvaországi magyar református lelkészekkel, a tiszáninneri egyházkertület tisztségviselőivel, a sárospataki kollégium tanáraival és a magyar református egyház előjáróival folytatott terjedelmes levelezése.²⁷ Kiderül ebből a levelezésből, hogy Szalay volt a lelke egész mozgalomnak; fáradhatatlanul gyűrte le az akadályokat és teremtette meg az egész akció sikerének előfeltételeit. Eljárása azonban az ortodox kálvinista álláspont következménye volt, a felekezeti szempont nála megelőzte a vallásit, és igyekezett a keletkező cseh és morva református gyülekezeteket vezetése alá felállítani és azokat a magyar református egyház mintájára kiépíteni.

Ez azonban már nem felelt meg a bécsi kormány intencióinak, amely ugyan lehetővé tette, hogy Cseh- és Morvaországban a református egyházat a fejlett magyar testvéregyház segítségével építsék ki, de a cseh és morva református egyházat a lehető legnagyobb mértékben saját felügyelete alatt kívánta megtartani. A cseh és morvaországi református gyülekezetek 1785 április 29-ig csak a tartományi politikai igazgatásnak voltak felelősek, ettől kezdve pedig az udvari rendelet egyházi tekintetben a lutheránusok és reformátusok közös bécsi protestáns konzisztóriumának rendelte alá őket. A cseh tartományokban levő református egyház már ezt megelőzőleg 1784-ben külön jogi adminisztratív státútumot kapott. Két egyházkertületet szerveztek, külön Cseh- és külön Morvaország részére. II. József császár 1784. április 1-jén az első cseh szuperintendenssé Kovács Ferencet, a Cseh-morva-fennsíkon levő Skuteč (Skutsch) melletti Krouna lelkészét, első morva szuperintendenssé 1784. október 13-án Blazsek Mihályt, a morvaországi Nové Město melletti Jimramov (Ingrowitz) lelkészét nevezte ki. Így Szalay Sámuel által a türelmi rendelet után szervezett a kezdeti magyar református misszió Cseh- és Morvaországba valójában befejeződött. Ennek a misszióknak szervezésében maradtak Szalay Sámuel tiszáninneri református szuperintendensnek valóban elmulthatatlan érdemei.²⁸

²⁶ A Szalayhoz a morvaországi Nové Městóból 1784. jan. 14-én és Teleciből 1783. febr. 25-én írt levelek uo. A XX 7184 és A XIX 7027. Bukovka község 1782. ápr. 13-i levelét említi *Josef Dobiáš*: Dějiny evangelický reformované církve v Bukovce až do roku 1856 (A bukovkai református egyház története 1856-ig). Časopis historický 1881, 3-4.

²⁷ Ez a levelezés Szalay leveleinek másolataival együtt megtalálható: SRKLT., főképpen az A XVIII, A XIX, A XX, A XXI és A XXII fondokban.

²⁸ Szalay Sámuel szuperintendensnek a cseh tartományokba irányuló magyar református misszió megszervezésében játszott személyes szerepével először Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození (Magyar református értelmiség és a cseh nemzeti ébredés), Praha 1962., című könyvemben foglalkoztam (30-67 o.). Továbbá ld. *Richard Pražák*: A református magyar értelmiség Cseh- és Morvaországban a cseh nemzeti megújulás kezdetén, Századok 98. évf., Bp. 1964, 1-2. sz., 3-41, *ugyanaz* in: Cseh-magyar történelmi kapcsolatok, Bp. 2001., 74-113. Vö. még *Czegle Imre*: A cseh-magyar református egyházi kapcsolat egy évtizede (1782-1792). Adalék a cseh-magyar református kapcsolatok történetéhez. Bp., 1981.

PUSZTAI MÁRIA

Adatok a Taktaköz népi állattartásáról**Dessewffy András panaszos levele Tokaj város magisztrátusához 1786-ban**

Jelen dolgozat – történelmi pillanatkép – egy több mint 200 éves levelet mutat be Tokaj és a Taktaköz XVIII. századi népeletéből. Egy szomszédos falu, *Csobaj* földesura, aki Tokajban extraneus birtokos, szőlő és beltelek tulajdonos, *Dessewffy András* levélben fordult a város vezető testületéhez, amelyben elpanaszolja az őt ért sérelmet.¹

Mint Jó akaró Uraméknak T(isza). Tokay Nemes Tanácsnak, kötelességgel való szolgálatomat ajánlom!

Múlt postával veszem Csobaji Tisztartómnak levelét, meg die 9. January² datált, mely által tudomra adgyja, hogy Circa diem 28. Xbris Anni prateriti³ /:Nem tudom mi okra való nézve:/ midőn az én Csobaji juh nyájom Tokay földre téli legeltetésre ki fordult vala, valamint az előtti való esztendőokban is szoktanak az juhaim azon földre kifordulni. Az Nemes Tanács ki küldvén az kerölőket az juh nyájamtól két szamarat be hajtották légyen, és az Tisztartómnak Reqvistiojára⁴ is azokat, az Embereimnek ki adni denegált⁵ kegyelmetek.

Kedves Jó akaró Uraméknak, honnan és mi okból eshetet meg az, hogy rajtam az illetin hatalmasságot per, petrált⁶ kegyelmetek, én azt tellyességgel fel nem foghatom, mivel az jól tudva van kegyelmeteknek, hogy nem csak én /:az ki Tokayi Curiamnak⁷, már negyven esztendőn felől is szabad és Pacificus Ususban⁸ s. birtokában vagyok:/ mindenkoron Tokayi földnek szabad Ususaban, s szabad legeltetésben voltam; de még Groff Draskovics és Groff Erdődy Urak is abban vóltnak Most pedig minden ok nélkül engemet hatalmasul azon Usustól el tiltani, és el tilalmazni igyekszik.

Kegyelmetek: Ha kárt tettek volna az juhászaim igen is tartoznám azt megfizetni és bonificalni⁹ kegyelmeteknek De most téli időben szabad lévén az mező, nem remélem hogy leg kiseb kárt tettek volna; az szőlőkben pedig hogy be mentek volna, éppen nem gondolom, mivel az szőlőkben az juhoknak éppen legeltetése nem lehet.

¹ A levelet betűhív olvasatában és helyesírását nem igazítva közlöm.

² Január 9. napján.

³ körülbelül elmúlt év X.(október) hónap 28-án

⁴ megkeresésére, vagy megkereső levelére

⁵ megtagadták

⁶ folytatott

⁷ udvarház

⁸ békés birtokában

⁹ jóvátenni

tulajdonitani jövedőben méltóztassanak; Én pedig
 csendességet szerető ember lévén azt mint el kerülni
 igyekszem. Lám fellyeb 40. esztendőtil fogvást Tokay
 Compossessor vagyok, valamint kegyelmek is jól Constál¹², mégis
 kegyelmekkel Seminémü Controversiam¹³ vagy is vissza vonásom
 nem vala, egyedül most keresi kegyelmek az Jó szomszéd-
 ság fel bomlását; de én jövedőre is az illetin szomszéd-
 ságos szép Harmoniát meg tartani igyekszem, csak
 részről fel ne bontatassék. Várva azért választ kegyelmesség-
 tül, tapasztalt szomszéd-ságos favoriban¹⁴ továbbra
 is ajánlván magamat Maradok.

Mint kedves Jó akaro Uraméknak
 kegyelmek.

Margonyán 30. Jan
 1786.

Kötelességgel való igaz szolgálja
 és Szomszédgya.
 Idősbik Dessewffy András

Szomszéd-ságossan tehát ezen Levelem által requirálók¹⁰ kegyelmeteket, ne terhel-
 tessenek engemet (ha szinte postai alkalmatossággal is) informálni, mi okra való nézve
 ezen hatalmasságot rajtam mivel kegyelmek: hogy innen tova tudhassam, miképpen
 kellessék magamat igaz jussom mellet tartanom. E mellet azon is kérem, hogy az behaj-
 tott egypár számaromat szép szerivel és csendességgel is ki adattatni méltóztassanak ke-
 gyelmek, s ne igyekezzenek azon hogy Törvényes Úttal az dologhoz hozzá fogjam; mi-
 vel ha arra viszen kegyelmek engemet, és tetzések szerint ha ki nem essik az dolog,
 maguknak tulajdonítani jövedőben méltóztassanak; Én pedig csendességet szerető em-
 ber lévén azt mint el kerülni igyekszem. Lám fellyeb 40. esztendőtil fogvást Tokay
 compossessor¹¹ vagyok, valamint kegyelmek is jól Constál¹², mégis kegyelmekkel
 seminémü Controversiam¹³ vagy is vissza vonásom nem vala, egyedül most keresi ke-
 gyelmek az Jó szomszéd-ságnak fel bomlását; de én jövedőre is az illetin szomszéd-
 ságos szép harmoniát meg tartani igyekszem, csak másrésztül fel ne bontatassék. Várva
 azért ohajtott választ kegyelmesség-tül, tapasztalt szomszéd-ságos favoriban¹⁴ továbbra
 is ajánlván magamat Maradok:

Mint kedves Jó akaro Uraméknak kegyelmek

Margonyán 30. Jan

Kötelességgel való igaz szolgálja
 és Szomszédgya.

Idősbik Dessewffy András

Ismerkedjünk meg a Taktaköz egy szűkebb területével, amelyet a levél többször is
 megnevez. Csobajról az 1851-ben megjelent Geographiai szótár a következőket írta: „Csobaj
 magyar falu Szabolcs vmegyében a Taktaközben. 61 r, 43 gkat, 334 ref, 17 zsidó lak, ref anya-

¹⁰ megkeresem

¹¹ közbirtokos

¹² érvényben tart

¹³ ellentétem

¹⁴ kegyükben

templommal. 10 4/8 első osztálybeli egész telekkel.”¹⁵ Tehát az összlakosság 455 főből állt, de mivel a zsidók nem rendelkezettek földdel, így a telkes jobbágyok 438 főből kerültek ki. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy ezekbe a számokba a gyermekek és az öreg, már nem dolgozó lakosokat is bele számolták. Fényes Elek 1851-ben az alábbi csobaji földesurakat írja össze: Patay, Derzsóffy, Jakabfalvi nemzetségek.¹⁶ 1772-ben a Csobajon az urbáriumot előkészítő investigatio felvételekor a következő négy földesúrnak volt birtoka: Patay Sámuelnek, Nagy Andrásnak, Horváth Ádámnak és Dessewffy Andrásnak.¹⁷

Vizsgáljuk meg, hogy milyen adottságú területen folyt ebben az időben a csobaji gazdálkodás!

„Az midőn az kaszálló rétjeinken az esztendőnként kijárni szokott árvizek hosszan maradnak, telyességgel hasznos szénát nem kaszállhatnak: többnyire tiszta sás, csetkása és béka nyálból áll az flűvők: és az oly forma szénájok miat sokszor marhájok dögleteiséget szenvednek.”¹⁸ A Tisza szabályozását e tájon 1845-ben kezdték meg. Addig a Taktaköz bizonyos része évente árvízjárta terület volt, ahol a víz hol hosszabb, hol rövidebb ideig maradt vissza. Ez egyrészt a jó minőségű szénát adó legelőnek biztosított kiváló táptalajt, másrésztől a sokáig időző víz nagy kárt tett a legelőben. A Tisza és a Takta rendszeres évi áradása miatt tavasszal a pásztorok más vidékre, az Alföldre vagy a hegyekbe hajtották legelni a nyáját.¹⁹

A szilaj pásztorkodás során az állat – juh, marha – egész évben, évszaktól függetlenül kint volt a legelőn, amelynek milyenségétől, minőségétől és mennyiségétől függött, hogy mit és mennyit tudott legelni, ugyanis más takarmányt nem kapott. Az ilyen módon legeltetett rét hamar kimerült, ezzel vándorlásra kényszerítette a nyáját. A szilaj állattenyésztés a régi állatfajtákra jellemző: magyar szürke marha, bakonyi és szalontai sertés, valamint az itt szelplő racka juh.²⁰ A juhász a bérelt nyári legelőről július közepén hazaindult, a falu határában a gabonatarlón kihajtott gyomot legeltette, szükség esetén átment a szomszéd község határába is. Október-november táján viszont már ismét a faluja határában legeltetett, ahol most már szélében-hosszában felszabadult a határ.²¹ A határ – ideális időjárás és vízjárás esetén – megtermette a szálás gabonát, úgymint őszi és tavaszi búzát, gabonát, árpát, zabot, továbbá kukoricát, kendert, valamint káposztából, hagymából, répából jó esztendőben piacra is vittek.²² A 2 majd a 3 nyomásos gazdálkodáshoz szervesen kapcsolható szilaj pásztorkodás jelentősége a XVIII. század közepétől fokozatosan csökkent.²³

Meg kell említeni, hogy a Taktaköz jobbára a Tiszán túli Alfölddel, Szabolcs vármegyével tartott e vonatkozásban kapcsolatot, 1950-ig közigazgatásilag is Szabolcs vármegyéhez tartozott. A tárgyalat területről fennmaradt az 1796. évi pásztorösszeírás, amely Szabolcs vár-

¹⁵ Fényes Elek: Geographiai szótár I. k. Pest, 1951. 221.

¹⁶ Uo. A „Derzsóffy” név itt bizonyítottan hibásan jelenik meg.

¹⁷ Takács Péter: A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlémények 3. Nyíregyháza, 1987. 50.

¹⁸ Takács Péter i. m. 49.

¹⁹ Szabadfalvi József: Migrációs jelenségek a magyar pásztorkodásban. = Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Debrecen, 1984. 133.

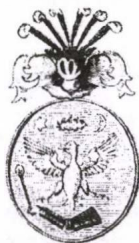
²⁰ Néprajzi Lexikon külterjes állattenyésztés szócikke.

²¹ Szabadfalvi József i. m. 142.

²² Takács Péter i. m. 48.

²³ Néprajzi Lexikon, uo.

megye 53 községében 207 magán juhnyáját és 81 közösségi juhnyáját említ, ami a pásztorokdás aktív szerepére enged következtetni. Ezen belül Csobajon 3 földesúri és 2 magán juhnyáját írtak össze, ezzel szemben a paraszti közösség tulajdonában egyetlen nyáj sincs.²⁴ (A szomszédos Tiszaladányban pontosan fordított az arány, az itt található 4 juhnyájból mindegyik községi tulajdonban volt.²⁵)

A szóban forgó levél írója idősebb Dessewffy András. A Dessewffy család neve ismerősen cseng, ők az egyik legrégebbi nemesi család. Hivatalos okmányokban a Dessewffy név 1460-70-es években jelent meg.²⁶ A család ősi címere egy buzogányt tartó kar, amely annak az emléket őrzi, miszerint a család egyik férfi tagja a tatárok ellen vívott harcban elvesztette jobb karját. A bárói és grófi rang elnyerésekor kibővült a címer is, bár az eredeti buzogányos kar, a szárnyát kifeszítő sas és a kócsagtollak meghatározó elemei maradtak.²⁷

A családból számos jeles egyéniség került ki, így Dessewffy János, aki 1525-ben Pozsega vármegye főispánja, rhodusi vitéz, királyi főajtónálló mester, valamint ő volt a rudnai apátság főkegyura.²⁸ 1558-ban királyi adományként Tarkó várát és más szepesi és abaúji javakat nyert, így a család elhagyta Szlavóniát és a Felvidékre, Sáros vármegyébe települt át.²⁹

Szintén Dessewffy János ezen előbbi Dessewffy János testvérének, Lászlónak az unokája, aki Bocskai révén a XVI-XVII. század fordulóján Tokaji várnagy és újhelyi kapitány volt.³⁰ (Lásd a családfáról közölt ábrát!) Később a XVIII. században is nevelkedtek kiemelkedő személyiségek a családban: Dessewffy Ferenc, akinek Butkay Annával való házasságából három fiú született: Dessewffy Tamás alezredes, Dessewffy József tábornok, valamint az 1745-ben meghalt Dessewffy András ezredes, akinek a porosz háborúban tanúsított vitézségét II. Frigyes is elismerte.³¹ Feltételezhetően az ő fia az a Dessewffy András, aki a fenti 1786-ban keltezett levelet írta.

Tokajban a XVIII. században több közép- és főnemesi családnak volt szőlőbirtoka. Ezek nem laktak a városban, hanem a majorságukban éltek, Tokajban pedig udvarházat tartottak fenn,³² ahol a gazdasági életet a helyi vincellérük szervezte meg. Ilyen módon az extraneus birtokos – saját háza lévén – részese volt az évente újraosztott kaszáló rétből, legelőből, azaz legeltetési joga is volt.³³ Szerencsénk van, mert ismerjük a csobajai földesuraság tokaji kúriáját, amelyen egy kőtábla hirdeti:

**ITEN KEZDŐDIK
CSERNEKI S TARKŐI
DESSEWFFY ANDRÁS ÁDÁM ÚR KURIAJA
VÁGOTT JESPELORINCZ**

²⁴ Balogh István: Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból. = Ethnographia 4. sz. 1959. 304.

²⁵ Balogh István i. m. uo.

²⁶ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal III. k. Pest, 1858. 297.

²⁷ Nagy Iván i. m. 308. A címerben látható toll – tévesen – strucc tollnak van feltüntetve.

²⁸ Nagy Iván i. m. 299.

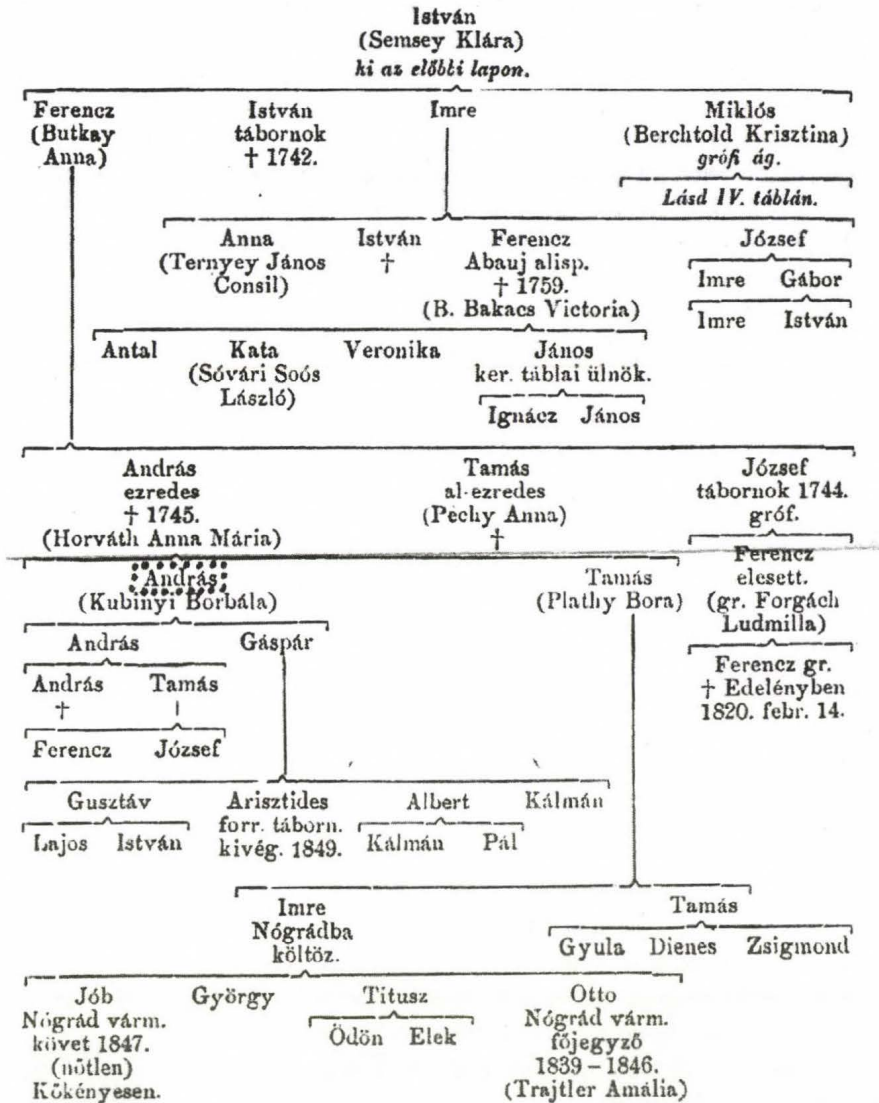
²⁹ Nagy Iván i. m. 299. Itt található Margonya is, ahonnan Dessewffy a levelét postázta.

³⁰ Détszy Mihály: Tokaj várának története. = Tokaj várostörténeti tanulmányok II. Tokaj, 1995. 35.

³¹ Nagy Iván i. m. 303.

³² Bencsik János: Városi társadalom 1711-1848 között. = Tokaj várostörténeti tanulmányok I. Tokaj, 1995. 167.

³³ Bencsik János: A tokaji kishemesség a XVII. században. = Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991. 43.

Tokaj központjában (Bethlen G. út 3. sz.) egy emeletes lakóház telekhatárán a falba vésett táblán látható ez a felirat. A copf stílusban emelt házat az 1700-as évek végén építtette Dessewffy András Ádám,³⁴ ez volt tokaji birtokának központja. Van ugyan egy tetszetősebb épület is, amit ma Rákóczi-Dessewffy kastélynak neveznek, bár köztudott, hogy az épületnek, ami 1771 körül királyi sóhivatalnak készült³⁵ egyikük sem volt tulajdonosa.³⁶

³⁴ Tokaj és környéke IV. Borsod–Abaúj–Zemplén megye képes műemlékjegyzéke. Miskolc, 1992. 47.

³⁵ Mednyánszky Alajos: Festői utazás a Vág folyón Magyarországon (1825). Bp., 1981. 29. A leírás egy ugyanebből az időből származó sótárnoki lakást mutat be, amely hasonló, esetleg megegyező lehetett az említett épületegyüttessel. *Gyulai Éva*: Tokaj városképe a XVIII. században. = Tokaj várostörténeti tanulmányok I. Tokaj, 1995. 204.

A panaszos levél, egyben a panasz tárgya a korban jelentős gazdálkodási ágazat, a szilaj állattartás, közelebbről a szilaj juhtartás körül forgott. A levélből az alábbiakat tudhatjuk meg: amint a földesúr csobaji tisztartója előadja, hogy 1785. október 28-a körül a téli legeltetés megkezdésekor a juhnyáj pásztora nem ügyelven gondosan a nyájra, kifordult (ti. a csobaji határról) és ráment a tokaji határra. A földesúr előadja, hogy a kérdéses legelőmezőben vagy kaszáló rétből ilyen késő ősszel a juhok kárt nem tehetek. A szőlő pedig nem alkalmas a juhok legeltetésére, illetve abban már szintén nem okozhatnak kárt a juhok. A szilaj nyájjuh tavasztól őszig többnyire a szabad ég alatt legelt és éjszakázott, csak a leghidegebb téli napokon hajtották egy-egy szalmakazal tövébe, vagy sűrű nádasba verték, hogy ezzel védjék a mostoha időjárástól. A szilaj tartásmódra utal az is, hogy a juhnyájban legelt két szamar is. Ez az igénytelen állat a legjobb teherhordó társa volt a juhásznak. A tergenyész szamar legelőn való mozgás közben télen-nyáron szállította a juhásztanya kellékeit, a bundát, bográcsot, ivóvizet, eleséget stb. A tokaji kerülők azzal, hogy a szamarakkal zálogolták meg a pásztorkat, akadályozták őket a további munkában, hiszen mozgásképtelenné tették őket. Az állatok egy részének elhajtása kivitelezhetetlen volt, mert a juh nyájában élő állat és nem szakad ki a többi közül. A zálogozást még azzal is súlyosbították, hogy a szamarakat a tokaji tisztartónak sem adták ki, amikor az – jogosan – visszakérte őket. A levélben ezután arra a jogára hivatkozik Dessewffy, amely alapján Tokaj határában törvényesen legeltet, mert ott kúriával rendelkező birtokos. Dessewffy kéri a „Tekintetes Tanácsot”, hogy amennyiben a törvényben változást eszközöltek volna, arról őt értesítsék, vagy ha mindez nem rendeződik, törvényes útra tereli a megbírságolás ügyét.

Szerencsésnek mondhatók a Tokaj városával, népéletével foglalkozó kutatók, hiszen bőséges levéltári forrás áll rendelkezésükre. A város iratai számos kérdésben jól eligazítanak bennünket. Ez a levél a magyar nemesség és az oppidum egymáshoz való viszonyának egy részletét tárja elénk. Nyelvezete, megszólításai – mint az ebből a korból fennmaradt kéziratos levelek – tiszteletet sugároznak. Egy fénykorában lévő mezőváros tanácsa megteszi azt, hogy a Tokajban szőlővel, lakóépülettel rendelkező extraneus földbirtokost – hatalmának teljes tudatában – mondvascsinált váddal megbünteti, ezzel Dessewffyt és annak tisztartóját, valamint juhászait meghurcolja és akadályozza a további munkában. A kutatás során a levélre eddig nem került elő a válasz, de valószínű, hogy a pereskedést egyik fél sem kívánta, így az ügy a szamarak visszaszolgáltatásával lezárulhatott. A panasz leírásából egyben képet alkothatunk a XVIII. század végének Tokaj környékére vonatkozó állattartási gyakorlatáról.³⁷

A TOKAJI SÓHIVATAL
Rákóczi–Dessewffy-kastély
(Pusztai Mária felvétele, 2003)

³⁶ *Ághné Korompay Katalin*: Tokaj a 18-19. század fordulóján. Archiv tervek üzenete a múltból holnapot építő má-
nak. = Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 163.

³⁷ Megköszönöm dr. Bencsik Jánosnak a téma feldolgozásában nyújtott szakmai segítségét.

MIZSER LAJOS

Régi belterületi nevek Zemplén megyében

Pesty Frigyes az 1864. év elején felhívást intézett a megyékhez a budai Helytartótanács támogatásával. Zemplén megyéből 407 helység válaszolt. Pesty sok mindenre volt kíváncsi. Kérdőívén többek között az alábbiakat olvashatjuk: „Ide tartozik sokszor a külvárosok, városrészek, utak, térek és utcák neveinek felemlgetése, ha ezen nevekben valami eredetiség lappang, vagy ha nemzeti emlékekkel összekapcsolvák, és így rólok történetileg vagy nyelvészetileg valami felderítés várható.” Nyilván nem sokan olvasták el figyelmesen a leírtakat, hiszen csak 13 helység tartotta fontosnak szólni a belterületi nevekről is. Szerencsen pl. megjegyzik: „az utszák nevei érdektelenek”, de azért közölnek néhány utcanevet.

A következő helységek hoznak adatokat (zárójelben a lejegyzők nevei és a leírás kelte): *Gesztely* (Dakó Károly jegyző, 1864. máj. 27.), *Hardicsa* (mai szlovák nevén: Zemplínske Hradište; Rimawski Endre ker. jegyző, 1864. ápr. 26), *Hernádnémeti* (Adamovics József jegyző, Orosz Mihály községi bíró, 1864. máj. 31), *Kolbása* (mai szlovák nevén: Brezina; Nyomárkay János jegyző, 1864. máj. 20), *Lelesz* (mai szlovák nevén: Leles, 1864. máj. 6), Mád (Jakab György főbíró, 1864. máj. 12), *Makkoshotyka* (Szebenyi György bíró, Kézy Pál jegyző, 1864. jún. 5), *Szerencs* (Réthy Pál jegyző, 1864. máj. 16), *Taktaszada* (Molnár József bíró, Pisák András hites, 1864. máj. 4), *Tállya* (György István főjegyző, Szentlélek László főbíró, 1864. máj. 31), *Tarcal* (Cserghe Benjámín jegyző, Illésy András főbíró, 1864. jún. 2), *Töketerbes* (mai szlovák nevén: Trebišov; Balla Károly ker. jegyző, 1864. okt. 25), *Zombor* (1889-től Mezőzombor; Homovits János főbíró, 1864. máj. 31).

Tállya adatait kiegészítettem a Magyar Nyelvőr 1875. évi számában közölt utcanevekkel (zárójelben az évszám).

A neveket ABC-sorrendben közlöm, s ahol van megjegyzés, azt is hozom.

Ákáczt uttza: Gesztely

Alsó uttsza: Szerencs

Alvég: Hemádnémeti: „a Nagy utzával össze kötött dél nyugoti ház sor”; Taktaszada: „a község déli része”.

Berekinyés: Kolbása: „a Malmon felül Berekinyés part legelő, mellyen több házak is építettek, azok Berekinyésnek Nevezetnek.”

Bócs ér sor: Zombor: „a bócsér szélén, délnyugot állásban”.

Czerkó sor: Zombor: „a Gcath templomhoz vezető utcában”.

Czifra uttsza: Tállya.

Czigány sor: Gesztely.

Czigány vég: Hemádnémeti: „a falu dél felőli úttája”.

Csáki falva: Töketerbes: „Ezen város részen földesúri Majorság lévén, honnan azonban az épületeket még Gróf Csáky László hordatván el, mely épületek helyén később házak épülvén, 's miután a' hely a' Gróf Csáky családé volt innét kapván azután nevét ezen Város rész”.

Csillag uttsza: Tállya.

Csorda uttsza: Tállya.

Dézma szék uttsza: Tállya.

Égett sor: Hemádnémeti: „egy Kisebb szerű uttsza mely 1836 évben leégett”.

Felső sor: Makkoshotyka

Felső sor uttsza: Tarcal.

Felvég: Taktaszada: „a község napkeleti része”.

- Felvég uttza:** Hemádnémeti: „égett sortól a Cathol. Templomhoz vezető uttza”.
- Fő útsza:** Szerencs.
- Galyagas-útcza:** Tállya (1875).
- Gyertyános uttza:** Tállya: „melly a' városból sok gyertyánfát termő erdő rész völgyébe vezet”.
- Hostáti uttza:** Gesztely.
- Hustát:** Tállya (1875).
- Huszár vár:** Szerencs: „a vár alatti uttza 'Huszár vár'-nak hivatik, hihetőleg a vár e részében tanyázott a lo-vasság”.
- Jó kút útsza:** Szerencs.
- Károly vagy jelenleg Új sor uttza.**
- Kert aljai uttza:** Gesztely.
- Kis Hardicsa:** Hardicsa: „a déli részen elvonuló útcza, hol tisztán Zsellérek laknak”.
- Kis híd uttza:** Gesztely.
- Kocsord tér:** Makkoshotyka.
- Kossuth-útcza:** Tállya (1875).
- Majos uttza:** Tarcal.
- Malom uttza:** Kolbása: „a malomnál van”.
- Morgi uttza:** Tarcal.
- Nagy uttza:** Hemádnémeti: „a falu közepén”; Makkoshotyka, Tállya (1875), Tarcal.
- Nyakvágó uttza:** Mád: „A monda szerint valaha ott egy asszonyt nyakaztak volna le”.
- Nyerges uttza:** Tállya: „melly az illy nevű 's nyereg alakú Szöllő hegy felé vezet” (1875 is).
- Nyulászó uttza:** Tállya: „hajdan bokrokkal benőtt pást lévén, az újabb időkben építetett be házakkal, nevét az ott történni szokott vadászattól vehette”.
- Olaj uttza:** Tarcal.
- Párizs:**Töketerebes: „(Szláv nyelven *Parizsov*) ezen városrész az idős emberek bevallása szerint onnan vette nevét, mivel azon város részbe egy Párizs névvel nevezett anyakanczaló betegség következtében elveszván 's azon helyen takarított el, 's honnan azon időktől óta kapta fentebbi nevét 'Párizs' azon időkre senki sem emlékszik, mivel akkoriban még ezen *Párizs* részben legfeljebb vagy 30-35 lakház volt”.
- Patai sor:** Zombor: „kelet felől”.
- Patak aly uttza:** Gesztely.
- Prágai híd uttza:** Tállya.
- Rózsa uttza:** Tállya: „a' hason nevű korcsma is ettől vette nevét”, 1875-ben is.
- Sáncz uttza:** Tállya: „A' gyertyános erdő részből víznek ásott ároktól vette nevét”, 1875-ben is.
- Sinór uttza:** Tarcal.
- Schwáb sor uttza:** Tarcal.
- Szent Anna uttza:** Tállya; 1875-ben: *Szent-Anna-útcza*.
- Szérős kert uttza:** Gesztely.
- Tábor uttza:** Lelesz: „monda szerint a Törökök idejében ott táboroztak volna a Törökök”.
- Templom sor:** Zombor: „az ország utról egyenesen levezető útczában”.
- Tót uttza:** Szerencs.
- Töltés sor:** Zombor: „kelet észak felől az ország út mentiben északról”.
- Tricseti uttza:** Tarcal.
- Új sor:** Tállya (1875); Zombor: „az új utczában nyugot felé vonalban”.
- Új sor uttza:** Tállya. Ld. *Károly u.*
- Út-völgy:** Tállya (1875).
- Vám korcsma uttza:** Gesztely.
- Varikóczi:** Töketerebes: „Ezen Város rész ezelőtt legelő rész volt, mintegy 66. évvel, mikor is egy tűzvész alkalmával a' Város nyugati oldalon fekvő része a' Városnak leégvén a' Gróf Csáki család tehát építkezés tekintetéből azon helyet a' leégettnek adván által, 's melly helyen legelső építkezett bizonyos Vareha nevű egyén, 's ezen névtől az új Város rész *'Varikoczi'* nevet nyert, 's azóta folyamatosan azon néven ösmértetik”.
- Vásár tér:** Tállya: „itt tartanak évenként 4 vásárt”.
- Víz sor:** Hemádnémeti: „a leg lapályosabb részen fennáll, 1845-ki Víz áradáskor Csolnakázható Vízben úszott Kis uttza”.
- Víz sor uttza:** Tarcal.

Összességében 67 név. Nem látszik soknak, de több körülményt figyelembe kell vennünk. A 407 helység javarészből aprófalú volt, ahol az utcáknak nem volt nevük. 50 körül van azon helységeknek a száma, ahonnan semmiféle nyelvi adatot nem közölnek. Az is igaz viszont, hogy a városok többsége (pl. Királyhalmec, Mezőlaborc, Nagymihály, Sárospaták, Sátoralja-újhely stb.) nem tartotta szükségesnek lejegyezni az utcaneveket. A szám még így is nagyobb, mint Bereg, Ugocsa és Ung megye együttvéve.

Az adatok azért alkalmasak arra, hogy néhány érdekességre rámutathassunk. Legelőször is azt figyelhetjük meg, hogy az ember (az elnevező) és a táj (az elnevezett) teljes összhangban van egymással, azaz a belterületi név utal(hat) az objektum jellegére. Így a 67 nevet több csoportra lehet osztani, mint egy-egy mai város utcaneveit. Ezeket ugyanis hivatalosan, mesterségesen adták, az esetek többségében személynévi eredetűek, és ezeknek a személyeknek általában nincs köziük az adott településhez. Érdekes, hogy Tállyán már 1875-ben van *Kossuth utca*. Ezt azonban a zempléni Tállya adta a zempléni Kossuth Lajosnak. Újabb keletű utcanév Gesztelyen az

Ákác uttza, hiszen az *akác* szó csak 1783-tól adatolható, Gesztelyen nyilván csak a XIX. század elején ismerhették meg az akácfát. Az általánosságokon kívül (*Alvég, Felvég*) egyéb településviszonyokról is képet alkothatunk: *Hostáti uttza, Hustát*: az újabb építkezésre (betelepülésre) utalnak. Régebbi idősakra emlékeztet a *Dézma szék utcza, Vám kocsmá uttza*. Vajon a nevekben szereplő tájszavakat (*berekinye, galyag, kocsró*) ismerik-e még az ott lakók?

Az itt felsorolt belterületi nevek javarésze nem él már, újak váltották fel őket. Elvégre azóta 140 év telt el.

KATONA KÁLMÁN

Versek

Szeptember

Édes Katám maholnap
 csahos kedvű szél terelgeti
 felhők lomha nyáját
 zordon alomra.
 Körberajzolódhat akkor
 minden hallgatásunk.
 Sirasd hát el
 az árnyakon
 átvérző dáiákat.

Elrejtőzködtünk korán
 bútor-kövek közé
 paplan-avarba:
 Egymást megváltani
 ölekezéseinkkel.

Október

(A-nak)

Szavának konok harangütése.
 Visszaejti kulcsát az ülésre.
 Az ajtót bezárom. Az ajtót most bezárom.
 Kockakő. Padok. Az ott a várrom.

S indul előttem. Vissza se fordul.
 Rágom a csendet. Átkozottul
 hallgatag ősz ez. A gesztenyefák
 árnya bevérzi lépte nyomát.

(Diósgyőr, 2002. október)

Zsuzsanna sétál

Zsuzsanna sétál a parton
 tajtékából halotti gyolcsa.
 Suttogásait huszonkilenc év
 fájdalma bearanyozza.

Kószál az őszi füzek közt
 rálép a vízre a nádra –
 Régen volt. A fél világot
 végigkutattam utána.

Zsuzsanna tizennyolc éves.
 Zsuzsanna negyvenhét éves.
 Nézem az arcom tükörben
 arcom s a tükör is véres.

Zsuzsanna sétál a parton
 rőt hínár szötte be arcom.
 Végtelen vitorlás csendbe
 hív a tél, hogy behavazzon.

(Siófok, 2003. szeptember)

KOMPORDAY LEVENTE

Dókus Gyula, Nagy-Zemplén megye utolsó alispánja

1.

A Zemplén történelme iránt érdeklődők már olvashattak a csabacsüdi Dókus család tagjairól.¹ Ezúttal Dókus Gyula számottevő életpályáját szeretném bemutatni.

Csabacsüdi *Dókus Gyula* László Viktor Sátoraljaújhelyen 1849. október 15-én látta meg a napvilágot csabacsüdi Dókus Józsefnek, Zemplén vármegye szolgabírájának és örösi és nagyrozvágyi Rátkay Borbálának gyermekeként. Október 21-én a református vallást kapta meg a keresztségben. Keresztszülei Dókus László és Bárczay Klementina férjezett Komáromi Józsefné lettek.² Iskolai tanulmányait a IV. osztály kivételével a „sárospataki nagygymnáziumban” végezte 1861 és 1866 között. Az első hat osztály mind-egyikében kitűnő bizonyítványt érdemelt ki. Egyetlen kivétel ebben a sorban az V. osztály, ahol görög nyelvből négyes osztályzatot kapott évvégén, amit a következő évben „dicséretes”-re javított. Írásbeli dolgozatainak külalakja szabályos, erkölcsi viselete jó, figyelme feszült, szorgalma kitartó volt.³ A hat osztály közül egyedül a IV. lóg ki a sorból, amelynek elvégzéséről a „miskolci helvét hitvallású főgymnasium” adott ki tanodai bizonyítványt. Ott minden eddig is tanult tantárgyból kitűnő osztályzatot kapott. Ezekből a tárgyakból valószínűsíthetően nyáron tehetette le a vizsgákat, mert ebben a tanévben végezte el az V. osztályt Sárospatakon a bizonyítvány közlése szerint.⁴

A „sárospataki nagygymnaszium” elvégzése után magánszorgalommal és Fejes István sátoraljaújhelyi református lelkész irányítása mellett sajátította el az első és második bölcsész tanfolyami tanulmányokat. Mindkét évi magánvizsgát Debrecenben 1867-ben tette le, s 18 éves korában, Debrecenben 1867. július 16-27-én nyilvános érettségi vizsgát tett. A debreceni főiskola őt „elég érettnak, s felsőbb szaktudományok hallgatására bocsáthatónak” ítélte. A „felsőbb szaktudományait” a Sárospataki Jogakadémián végezte, ahová 1867. szeptember 9-én iratkozott be. Az államvizsgálati bizonyítványa szerint „a sárospataki jogakadémián történt jogi tanfolyamnak bevégeztével... az elméleti bírói vizsgát letévén, általa a bíróságra képesítettnek ítéltetett.” A magyar magánjogból külön dicséretet kapott, mert kitűnő készültséget tanúsított. Ezt a bizonyítványt 1870. július 23-án állították ki Sárospatakon.

¹ V. ö.: *Komporday Levente: A csabacsüdi Dókus család*. In: Széphalom évkönyv, 12. 2002. 153-161.

² *Borovszky Samu* (szerk.): Zemplén vármegye monographiája. Bp., 1905. 528.

³ Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár Zemplén Megyei Levéltára [a továbbiakban: ZL] XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus) [a továbbiakban: Dókus-iratok].

⁴ ZL. Dókus-iratok. A diákevek adatait mind e forrásból merítettem.

A jogakadémia befejezése után 1869-től katonai kiképzésen vett részt. Elvégezte az egyéves önkéntes iskolát, 1870. január 1-jén avatták hadnaggyá, tartalékos tiszt lett.⁵

2.

A katonai kiképzés után vármegyei törvényszéki joggyakornokként megyei szolgálatba lépett 1870. július 26-án.⁶ Az előléptetésre sem kellett sokáig várnia, mert a fokozatos előléptetés során a főispán III. aljegyzővé 1870. szeptember 26-án Dókus Gyulát nevezte ki.⁷ A következő előléptetésre 1872-ben került sor, amikor II. osztályú aljegyző lett, majd később árvaszéki ülnökké választották.⁸ 1873 végén ügyvédi vizsgát tett, „közügyvédi” oklevelét az 1874. évi vármegyei közigazgatási jegyzőkönyvben hirdették ki.⁹

Dókus Gyula 28 évesen ugyanabban az évben házasodott meg, mint öccse, Ernő. Felesége a Zemplénben letelepült hadusfalvi Spillenbergek családból származott.¹⁰ *Spillenbergek* József Gábor és Szerviczky Zsófia lányát, *Zsófiát* vette el, 1877. június 5-én. 35 éves házasságukból gyermek nem született.¹¹

Dókus Gyulát 1878-ban Zemplén vármegye sátoraljaújhelyi járásának a főszolgabírójává választották. Ez a kinevezés hozta meg számára azt a feladatkört, amely során az egész vármegye közönségének és a megye irányítóinak szeme elé került, bizonyíthatta képességeit. Ebben az időben Zemplén vármegye főispáni posztját édesapja, Dókus József töltötte be. A megye alispánja Matolay Etele, főjegyzője Wiczmándy Ödön, I. aljegyzője pedig Füzy Kálmán volt.¹² 15 hosszú évig maradt Dókus Gyula a központi járás élén. Ezalatt jelentős fejlesztésen esett át a járás és a megyeszékhely, Sátoraljaújhely is.

Az egyik nagyobb feladat az újhelyi *Önkéntes Tűzoltóegylet* irányítása volt. A tűzoltóegylet a Kossuth Lajos által a sátoraljaújhelyi iparosságból szervezett, 1827-től működő tűzoltószervezet jogutódja volt.¹³ Dókus Gyula főszolgabírói tisztségének ideje alatt az egyesület főparancsnoki posztját töltötte be. Az 1888-ban egy új tűzoltólaktanya építését kezdték el a Vásártér aljában, az akkori Andrássy utca 14. szám alatt. Ez volt a város első állandó tűzoltóotthona őrtoronnyal kiegészítve.¹⁴

A másik nagy gondot az árvizek elleni védekezés jelentette. Dókus Gyula idején többször is sújtotta árvíz a sátoraljaújhelyi járást. A legnagyobb árhullám 1888-ban vult le a Bodrogon. A főszolgabíró is elévülhetetlen érdemeket szerzett a védekezési,

⁵ Uo.

⁶ *Illésházi Endre*: 40 év a közérdek szolgálatában. Csabacsüdi Dókus Gyula Zemplén vármegye alispánja negyvenéves szolgálatának emlékeztetere 1910. szept. 28-án megtartott jubileumi ünnepély leírása. Sújhely, 1911. 16.

⁷ ZLt. Dókus-iratok.

⁸ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. II. k. Bp., 1893. 964.

⁹ ZLt. IV.-B 1402/a 3. k., Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának jegyzőkönyvei 1872-1944 (a továbbiakban: ZVmThB. Jkv.) 1874. évi közgyűlési jegyzőkönyv 87/3459. sz.

¹⁰ A hadusfalvi Spillenbergek család nemességére lásd: *Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch I. k. Nürnberg, 1893. 595., Borovszky i.m. 540., és Sátoraljaújhely lexikona. Sújhely, 2001. 358.*

¹¹ ZLt. Dókus-iratok.

¹² *Borovszky i.m. 510.*

¹³ Sátoraljaújhely lexikona, 422.

¹⁴ Sátoraljaújhely lexikona, 422. A torony homlokzatán ma is látható az alábbi szövegű emléktábla: „I. Ferenc József ő császári és apostoli királyi felsége, József főherceg ő fensége, gróf Wallis Gyuláné, született Somogyi Ilona grófnő védasszonyunk, Zemplén vármegye, S. A. Újhely város közönsége kegyes adományából, Bydeskuthy Sándor elnök, Dókus Gyula főparancsnok buzgólkodása mellett építtetett az 1888. évben.”

mentési munkálatok során.¹⁵ Az árvizek elleni védekezésben a legfontosabb szerepet a Bodrogi Tiszaszabályozó Társulat látta el, amelynek célja a Tisza, Bodrog és Latorca folyóktól határolt 171800 kat. hold kiterjedésű Bodrogi ármentesítése volt.¹⁶ A folyamatos védekezési munkák miatt egyre kevesebb kárt tudtak okozni a szinte évenként ismétlődő árvizek. Dókus Gyula 1896-tól 1918-ig a testület választmányi tagja volt.¹⁷

A Dókus család életében a református vallás tradicionális szerepet játszott. Többször is tettek adományokat egyháznak. Dókus Gyula, Ernő és Margit két nagy „czinkanát” ajándékoztak az egyháznak.¹⁸ Az egyház terén Dókus Gyulára az első nagy feladat az újhelyi templom felszentelésének 100. évfordulóján várt, amikor a felújítás irányítását bízták rá.¹⁹ Két évvel később, 1890-ben az újhelyi református egyház élén tevékenykedő Fejes István negyedszázados lelkeszi jubileumi ünneplésének előkészítése hárult Dókus Gyulára, aki már mint az újhelyi református presbitérium vezetője méltatta, hogy az ünnepelt „méltán érdemelte ki a kortársaitól a költő-pap elnevezést”.²⁰

1892-ben újabb lehetőség nyílt a főszolgabíró előtt a ranglétrán való feljebb lépésre: Viczmándy Ödön megüresedett helyére Dókus Gyulát választották nagy szavazattöbbséggel a megye főjegyzővé. Beköszönő beszédében meghatottan vett búcsút a központi járás közönségtől, s biztosította a vármegye közönségét, hogy a ráruházott tisztséget mindig a közérdeknek megfelelően viseli.²¹ Kinevezése után az 1884-ben kiérdemelt Ferenc József-rend lovagkeresztje mellé megkapta a királytól az újabb méltóságot: császári és királyi kamarás lett.²²

1894-ben a vármegye és az ország két nagy hazafit veszített el. Március 20-án hunyt el Kossuth Lajos, akit Dókus Gyula búcsúztatott el a vármegye május 22-i közgyűlésén. Búcsúbeszédében kiemelte: Kossuthnak, Zemplén vármegye szülőföldjének köszönheti az ország, hogy a sötétségből „honszerelmének lángjaival meggyújtott fáklával századokra bevilágította” a nemzetet. A vármegye közönségének nevében és hálája jeléül „a szeretet és tisztelet zöld cipruságát” a távolból helyezte Kossuth sírjára.²³ Két hónappal azután, május 14-én báró Vay Miklós a főrendiház elnöke is meghalt, akit a megyében szintén Dókus Gyula búcsúztatott el.²⁴

Dókus Gyula egy évtizedig tartó főjegyzőségének ideje alatt a legjelentősebb országos esemény a nemzet ezeréves fennállásának ünnepe volt. Zemplén vármegyében az ünnepségre való előkészületeket már két évvel előbb megkezdték Matolay Etele alispán, Dókus Gyula, Fejes István, Bajusz József, Karsa Ferenc vezetésével.²⁵ A bizottság 1894. szeptember 26-án Sátoraljaiújhelyen tartott gyűlésén vitatták meg a főjegyzőnek a mil-

¹⁵ ZLt. IV.-B 1402/a ZVmThB. Jkv. 17. k., 1888. évi jkv. 171. sz. 94.

¹⁶ Borovszky i. m. 213.

¹⁷ Borovszky i. m. 219.

¹⁸ *Hőgye István – Kádár Ferenc: A hegyen épült város. Sújhely, 2000. 57.*

¹⁹ *Hőgye – Kádár i. m. 58.*

²⁰ ZLt. Dókus-iratok.

²¹ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 21. k., 1892. évi jkv. 64. sz. 59.

²² *Szinnyei i. m. 964.*

²³ ZLt. Dókus-iratok.

²⁴ ZLt. Dókus-iratok.

²⁵ *Dobrossy István – G. Jakó Marian – Hőgye István: A millennium megünneplésének dokumentumai Abauj, Borsod és Zemplén vármegyékben. (Acta Archivistica 3.) Miskolc, 1996. 21.*

lennium megünnepléséről szóló javaslatát.²⁶ 1895. április 9-én Dókus Gyula azt indítványozta, hogy a millennium évében a vármegyék állítsanak fel bandériumokat, és ezek adják Ferenc József „koronás király” testőrségét az ünnepi díszmenetben. Dókus Gyula tervezetét megküldték minden vármegyének. Saját vármegyéjének a tervezet elfogadását indítványozta. A bandériumba részt venni akarók számára körlevelet küldtek szét a vármegyében. Dókus Gyula a ruhák elkészítését, a nyergek és lószerszámok beszerzését, a zászló megrendelését is a saját ügyének tekintette. Végül az 1896. évi június 8-án tartott „hódoló felvonuláson” a vármegye bandériuma 21 főből állt. A bandérium vezetésével Dókus Gyula vármegyei főjegyzőt bízták meg. Meczner Gyula és Thuránszky László zászlótartókon kívül Barthos József, Barthos Tivadar, Bernáth Aladár, Dessewffy Miklós, Dombay Kálmán, gr. Hadik Béla, Hammersberg Miklós, Horváth József, dr. Kovács Gábor, ifj. Meczner Gyula, Nagy Barna, Nemes Sándor, Pilissy László, Szemere Gáspár, Thuránszky Tihamér, br. Waldbott Ödön, ifj. gr. Wolkenstein Oswald és Zalay Andor urakból állott a bandérium.

Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának „hazánk ezeréves fennállásának örömmünnepe alkalmából tartott díszközgyűlést” 1896. május 19-én tartották Sátoralja-újhelyen. Dókus Gyula főjegyző olvasta fel a királyhoz szóló hódoló feliratot.²⁷ A díszbeszédet is ő tartotta, aki először a magyar nemzet ezeréves fennállását méltatta, majd a vármegyék szervezetének történetét mondta el kialakulásától egészen a millennium évéig. Rámutatott: a magyar nemzet a kereszténység védőbástyája és a „Nyugat civilizációjának villámhárítója” volt a „Kelet vad dűlásai ellen”. Történelmi visszatekintését az etelközi vérszerződéstől kezdte, ezt követően a honfoglalás századától a különböző királyok a vármegyékkel kapcsolatban hozott rendeletein keresztül követte figyelemmel a vármegyék szervezetének alakulását.²⁸

A millenniumi ünneplések idején azonban társadalmi problémák is jelentkeztek a megye területén. 1895-ben figyeltek fel Zemplénben „az ország békéjét veszélyeztető jelenségekre”, az agrárszocialista mozgalom csíráira. A főispán a főjegyző érdemének tulajdonította, hogy ez a „kór” a vármegye „hazafias érzelmű lakosai között” nem terjedt el, és a közbéke fenntartására törekvő munkájához „a vármegye minden igaz fiára” számíthat.²⁹ Molnár István főispán közgyűlési beszédében megemlítette, hogy az agrárszocializmus Szabolcs vármegyében terjedőben van, és valószínű, hogy a zempléni községekben is el fog terjedni.³⁰ A vármegye aggodalma nem volt légből kapott, mert 1898 elején bekövetkezett az agrárszocialista mozgalom terjedése a megyében. A mozgalom Nagyrozvány, Nagy- és Kiscigánd községekben terjedt el, ahol a szocialista szövetkezet tagjai kiáltványt adtak ki. A megye tisztviselői az egyleteket feloszlatták, és nyilatkozatok megtételére kötelezték őket. Ezt a nyilatkozatot a törvényhatósági bizottsági közgyűlésen elfogadták, és nem vezették be a rögtönítélő bíróságot a településeken. A képviselőházat

²⁶ Dobrossy – G. Jakó – Hőgye: i. m. 21-22.

²⁷ ZLt. Dókus-iratok. Zemplén vm. törvényhatósági bizottságának 1896. évi május 19-én S.-A.-Újhelyben ... hazánk ezer éves fennállásának örömmünnepe alkalmából tartott díszközgyűlésről felvett jegyzőkönyv. Sújhely, 1896. 2-4.

²⁸ ZLt. Dókus-iratok. Díszközgyűlés jegyzőkönyv i. m. 7.

²⁹ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 24. k., 1895. évi jkv. 92. sz. 40.

³⁰ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 26. k., 1897. évi jkv. 567. sz. 408.

arra kérték, hogy „az országos csapást előidézhető, megjelölt sajtót megrendszabályozzák”.³¹ A bodrogközi szocialista mozgalom letörését Dókus Gyula irányította.

Ugyanebben az évben az Erzsébet királyné ellen szeptember 10-én elkövetett halálos merénylet az egész országot gyászba borította. A megye gyászközségülésén Dókus Gyula emlékezett meg a királynéről. Ferenc József feleségét egy szenthez hasonlította, aki „mindenkinek csak jót akart, aki legmagasabb állását, tekintélyének súlyát, földi javainak kincsét, nagy lelkének gyöngyeit, jó szívének minden dobbanását egy nagy nemzet” boldogulásának szentelte. Erzsébetet a nemzet „őrangyalának, mentőangyalának” nevezte, akinek az emlékét mindörökké meg kell őrizni.³²

Az év végére Zemplén vármegye közigazgatásának újjászervezése tárgyában a főjegyző két új járás létesítését javasolta. Az egyik a sárospataki járás Sárospatak nagyközség, a másik a mezőlaborci járás Mezőlaborc központtal; ezt a Belügyminisztérium jóvá is hagyta.³³ Dókus Gyula két munkát is készített a közigazgatás modernizálására, ésszerűsítésére.³⁴

3.

1901 júliusában nyugalomba vonult parnói Molnár István főispán, akit gróf Hadik Béla váltott fel.³⁵ 1902-ben a legjelentősebb esemény történt Dókus Gyula életében, ami sorsa további alakulását a következő tizennyolc évre befolyásolta. Matolay Etele ugyanis 35 évi szolgálat után lemondott alispáni tisztségéről és nyugdíjba ment.³⁶ Az alispánválasztó közgyűlésen az állásra egyedül pályázó Dókus Gyula eddigi főjegyzőt jelölték, s a közgyűlés közfelkiáltással, egyhangúlag választotta meg őt.³⁷ Beköszönő beszédében megköszönte a törvényhatósági bizottság bizalmát hangsúlyozta elődje érdemeit, amelyek nagyon nehéz lesz megfelelnie, de igyekezni fog, hogy legalább ugyanolyan jelentős személyisége legyen a vármegyének, mint elődje.³⁸

Hadik Béla és Dókus Gyula elképzeléseinek csak kis részét tudta végrehajtani. Fiataltították a közigazgatást, három szolgabíró-t küldtek nyugdíjba. A főispán Gnaedig Lipót kir. mérnök szakmunkája alapján a vármegye közúthálózatának kiépítéséről nagyszabású tervezetet dolgozott ki.³⁹ Az országos politika azonban beleszólt a vármegye életébe is. Az 1904. november 18-i parlamenti puccs hatására ugyanis lemondott főispáni állásáról gr. Hadik Béla.⁴⁰ A főispáni állás a következő év elejéig betöltetlen maradt.⁴¹ A főispáni teendők ellátásával az új főispán kijelöléséig Dókus Gyula alispánt bízták meg.⁴²

³¹ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 27. k., 1898. évi jkv. 5. sz. 10.

³² ZLt. Dókus-iratok.

³³ ZLt. IV.B 1402/a 29. k., 1900. évi jkv. 451/22135. sz. 392-393.

³⁴ ZLt. Dókus-iratok. Dókus Gyula közigazgatási témában írott munkái: Zemplén vármegye szabályrendeletei I. rész. Sújhely, 1897.; Zemplén vármegye szabályrendeletei II. rész. Sújhely, 1897.; Zemplén vármegye szabályrendeletei III. rész. Sújhely, 1906.; Javaslatok a közigazgatás egyszerűsítésére. Sújhely, 1901.; Adatok a közigazgatás szervezéséhez. Sújhely, 1900.

³⁵ *Borovszky* i. m. 513.

³⁶ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 31. k., 1902. évi jkv. 637. sz. 606.

³⁷ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 31. k., 1902. évi jkv. 640. sz. 608.

³⁸ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 31. k., 1902. évi jkv. 642. sz. 608.

³⁹ *Borovszky* i. m. 513.

⁴⁰ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez [a továbbiakban: Adalékok]. 1905. 4.; *Borovszky*: i. m. 515.

⁴¹ 1905. január 5-20. között Szinyei Merse István volt a főispán.

⁴² Adalékok, 1905. 5.

Az ő vezetésével 1905. június 20-án tartották meg az évi rendes nyári törvényhatósági bizottság közgyűlését. Kimondták határozatilag, hogy az alkotmányellenes Fejérváry-kormány törvényellenes rendeleteit nem tartják tiszteletben.

Október közepén Kristóffy József belügyminiszter őrgróf Pallavicini Alfréd ulánus főhadnagyot nevezte ki a vármegye főispánjává, s 1905. november 16-án felfüggesztette Dókus Gyulát alispáni állásból, mert nem teljesítette a kormány önkényes rendelkezéseit. A következő nap a vármegyeházat csendőrség biztosította az új „megyefőnök” érkezése miatt. A téren összegyűlt ezerfős tömeg az érkezőt „bitang, gazember, hazaáruló” kifejezésekkel illették. Két nappal később fáklós felvonulást tartottak az alispán tiszteletére. Dókus Gyula a vármegyeháza előtt fogadta a tiszteletet. Itt Buza Barna mondott beszédet, s méltatta az alispán érdemeit az ellenállásban. 1905. november 22-én Sátoraljújhely nagyrabecsülése jeléül díszpolgárává választotta az alispánt, s Székely Elek polgármester körlevelet intézett a megye községeihez, amelynek hatására a megye összes községe csatlakozott a felhíváshoz. Kristóffy erre a vármegye állami juttatásait november végén visszavonta. A törvényhatósági bizottságból Dókus Gyula vezetésével megalakult az ún. 100-as bizottság, és – a kormány szerint jogtalanul – tovább működött a vármegye tisztikara. Dókus Gyula megtagadta Pallavicini Alfréd beiktatására összehívni a közgyűlést, ezért az őrgróf saját maga által írt körlevéllel hívta össze a közgyűlést. A bizottsági tagok egyike sem válaszolt, felbontatlanul küldték vissza a levelet a feladónak. A főispán november 27-én tartotta meg a beiktató „közgyűlést”, amelyen csak két bizottsági tag jelent meg. A törvényhatósági bizottság ugyanekkor ideiglenesen Sátoraljújhely színházában gyűlt össze, ahol nagy éljenzéssel fogadták az összegyűlteket a megjelent Dókus Gyulát, Matolay Etelét. Közben a vármegyeházán Pallavicini letette az esküt a megjelent négy személy előtt. A színházból a tömeg átment a vármegyeház elé, és a zászlórúdra felhúztak egy gyászlobogót.⁴³

December 13-án Dókus Gyula ellen Lányi Bertalan igazságügy-miniszter parancsára Somosy András sátoraljújhelyi kir. ügyész bűnvádi feljelentést tett a helyi járásbírósnál. A vád a Btk. 480. §-ába ütköző hivatalos hatalommal való visszaélés, illetve a hivatali kötelesség teljesítésének megtagadása volt. A büntetőügyet dr. Schiller Kálmán albíró tárgyalta. Az alispán Szirmay István tiszti főügyész kíséretében jelent meg a tárgyaláson. A bíró nem találta bűnösnek Dókus Gyulát. A vád képviselője fellebbezett az ítélet ellen. Az év vége előtt két nappal a törvényhatósági bizottság közgyűlést tartott. Határozatilag kimondták, hogy meg nem történtnek tekintik a Pallavicini főispán által tartott közgyűlést és semmisnek a határozatait.

1906. január 15-én visszatért Pallavicini, és rögtön új bizottsági ülést hívott össze, antilyen rajta kívül négy állami tisztviselő jelent meg. Ezen a „megyefőnök” alispánhelyettesnek Kispál Sándort nevezte ki. Ezután Lukovics Géza csendőr főhadnagy egy rendeletet olvasott fel Dókus Gyulának, melyben felszólították az alispánt, hogy hagyja el hivatalát. Erre nem volt hajlandó az alispán, akkor közölték vele, hogy erőszakot alkalmaznak. A karhatalomnak nem szegült ellene Dókus Gyula, és ezekkel a szavakkal

⁴³ Forrásunk az események leírásában: *Czagány Ferenc: A nemzeti ellenállás története Zemplén vármegyében. In: Adalékok, 1906. 23-28.*

hagyta el alispáni hivatalát: „Főhadnagy úr! Készen vagyunk, mehetünk.” Amikor a vármegyeháza előtt álló tömeg a csendőrszuronyok által kísért alispánt meglátta hatalmas éljenzésbe tört ki, majd utána „bitangok, hazaárulók” szavakat kiáltottak. Ezt követően Kispál Sándor elfoglalhatta az alispáni állást és hivatalt is. Január 18-án Thuránszky László főjegyzőt is csendőrök kísérték ki a vármegyeházáról. A főispán leváltotta a vármegyei tisztviselőket és helyükre magával hozott személyeket nevezett ki. Miután február 19-én az országgyűlést újra katonasággal oszlatta fel a Fejérváry-kormány, ezért a vármegye központi és járási tisztviselői a március 2-án tartott közgyűlésükön bejelentették a lemondásukat. Válaszul a főispán Kispált leváltotta, alispánná dr. Kazay Lászlót Borsod vármegye egyik aljegyzőjét nevezte ki. Március 15-én felhúzatta az ország zászlaját, és megjelent a római katolikus templomban celebrált szentmisén. A szentmise után a református templomhoz ment kísérőivel, de nem engedték be a templomba. Ezt követően több főszolgabíró és szolgabíró mentett fel állásából.⁴⁴

A vármegye kitaratása a törvényesség mellett végül meghozta a várt eredményt. Virágvasárnap hajnalán április 8-án létrejött a megegyezés a király és a nemzetet képviselő koalíció között. Új kormány alakult, amely távirati rendeletekkel megtisztította a vármegyei hivatalokat. Pallavicini Alfréd már előző nap elhagyta Sátoraljaújhelyt, Kazay kíséretével április 10-én menekült el. Ugyanezen a napon Dókus Gyulához megérkezett gr. Andrassy Gyula belügyminiszter távirata, mely a „hazafias főtisztviselőt” visszahelyezte alispáni állásába. Egy nappal később a törvényhatósági bizottsági tagokból álló küldöttség kereste fel otthonában az alispánt, hogy diadalmenetben kísérik vissza oda, ahonnan három hónappal ezelőtt a nyers erőszakkal távolították el. Ezzel a törvényesség helyreállt az országban és Zemplén vármegyében egyaránt. A törvényesen, április 19-én megtartott törvényhatósági bizottsági közgyűlésen felolvasták a belügyminiszter április 10-én kelt határozatát, amely visszahelyezte Dókus Gyulát az alispáni tisztségbe. A közgyűlés örömdetesen vette tudomásul ezt a rendelkezést.⁴⁵ Az ellenállás vezérének kikiáltott Dókus Gyula beszédében kifejtette, hogy két „szent dolog” vezérelte az ellenállás alatt, az alkotmány és a vármegye becsülete. Ezt gróf Andrassy Gyula is megerősítette, amikor a november 8-án megtartott közgyűlés után ezeket a szavakat mondta neki: „Mi meghoztuk a nemzeti ellentállás sikerét biztosító határozatainkat; most annak végrehajtása rád vár s ezzel a te kezébe van letéve a vármegye becsülete.”⁴⁶ A közgyűlés után két nappal a belügyminiszter id. Meczner Gyula nagybirtokost, a Zemplén megyei alkotmánypárt elnökét nevezte ki a közel másfél éve üresen álló Zemplén vármegyei főispáni posztra. 1907-ben tisztújító választásokat tartottak a vármegye közgyűlésén. Az alispáni posztra egyedül jelentkező Dókus Gyulát egyhangúlag választották újra.⁴⁷

Alispáni munkásságának egyik jelentős tevékenysége a sátoraljaújhelyi kórház megépítésének megszervezése volt. Egy új kórház építésének gondolata még a XIX. század első felében felvetődött fel. Gróf Csáky László váradi püspök 1823. április 20-án

⁴⁴ Az események leírásában forrásunk: *Czagány Ferenc* i.m. 30-36.

⁴⁵ ZL. IV. B 1402/a ZVmThB. Jkv. 35. k., 1906. évi jkv. 11/4505. sz. 11.

⁴⁶ Adalékok, 1906. 92-93.

⁴⁷ ZL. IV. B 1402/a ZVmThB. Jkv. 36. k., 1907. évi jkv. 1109/18561. sz. 920.

Nagyváradon alapítványt állított fel egy Zemplén vármegyében létesítendő kórházra. A püspök jogutódjai 1899-ben egy új, az eddiginél jóval nagyobb, már 200 beteg befogadására alkalmas kórház építését határozták el. Az írásbeli egyezséget 1903. május 13-án Homonnán kötötte meg Zemplén vármegye részéről Dókus Gyula alispán és gr. Csáky László összes jogutódjai részéről szirmabesenyői Szirmay Pál.⁴⁸ Dókus Gyula még 1890-ben került a kórházi bizottság tagjai közé, a Kaeszenbaum Márton alapítvány képviselőjeként, és 1913-ig a kórházi választmány tagja, majd egészen 1919-ig a bizottság elnöke volt.⁴⁹ Ekkor kezdett el foglalkozni a kórház ügyeivel, és 1901-ben összeállította a kórház alapszabályát, amit csekély módosításokkal a bizottság is elfogadott.⁵⁰

1903. március 7-én szerződést kötött az alispán és Hübner Jenő műépítész budapesti lakos a közkórház építési tervének elkészítéséről és az építés levezetéséről.⁵¹ A közkórház építésére beérkezett ajánlatok közül végül Incze Lajos és társa nagyváradi vállalkozókat fogadta el az alispán által vezetett bizottság.⁵² Az építkezés két évet vett igénybe. A „Zemplénvármegyei Erzsébet” közkórház megnyitására nagyszabású ünnepséget terveztek, amelyre 1905. június 5-én került volna sor, ez azonban az akkori politikai helyzet miatt elmaradt. A bejárati csarnok két oldalán felállított márvány emléktáblák rögzítik az alapítás, építés tényeit.⁵³

Zemplén híres szülöttének Kazinczy Ferenc születésének 150. évfordulóját 1909. május 16-án ünnepelte meg a vármegye. Díszközgyűlést tartottak, majd az ünneplők elindultak a Széphalmon tartandó ünnepélyre. Kazinczy sírjánál Dókus Gyula mondott beszédet, méltatta a nagy író emlékezetét, és elhelyezte a vármegye babérkoszorúját.⁵⁴

Zemplén vármegye régi tartozását róta le szülöttjének, Kossuth Lajosnak szobra felállításával. A vármegyei törvényhatósági bizottság 1900. december 28-án tartott közgyűlésén határozta el, hogy Sátoraljaújhely kezdeményezésére Kossuth szobor ügyében társadalmi mozgalmat indít. A szobrot végül 1911. május 28-án leplezték le a főtéren. Az ünnepi beszédet Meczner Béla főrendiházi tag mondta, a leplezés után Dókus Gyula alispán mondott köszönetet a „szobor bizottság” tagjainak, valamint a művészeknek Gárdos Aladár szobrásznak és Haraszty Imrének, aki ércbe öntötte a szobrot.⁵⁵

Dókus Gyula több országos egyesület, helyi gazdasági társaság tagja volt. 1907-ben a vakokat gyámolító országos egyet felső-magyarországi fiókjának választmányába Felső-Magyarország vármegyei egy-egy tagot küldtek. Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága az alispánt választotta küldöttjének.⁵⁶ Egy év múlva 1908-ban a Sátoraljaújhelyi Takarékpénztár rt. elnökévé választották. Ezt a tisztséget már 1895-1903 között ellátta, amely mellett a Népbank elnöke is volt. Mindkét pénzügyi tisztségéről 1904-ben le-

⁴⁸ ZL. Dókus-iratok.

⁴⁹ *Chudovszky Móric*: 130 esztendő az emberszeretet szolgálatában. Zemplénvármegye első közkórházának története 1803-133-1933. Sújhely, 1933. 180. és 311.

⁵⁰ *Chudovszky i.m.* 214.

⁵¹ ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 32. k., 1903. évi jkv. 119/6418. sz. 102.

⁵² ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 22. k., 1903. évi jkv. 120/6419. sz. 103-105.

⁵³ *Chudovszky i. m.* 236. A két emléktábla ma is látható a sátoraljaújhelyi Erzsébet kórház bejáratánál.

⁵⁴ Adalékok, 1909. 109-119.

⁵⁵ Zemplén Naptára, 1912. évre Sújhely, 22-24.; Adalékok, 1911. 228-233.

⁵⁶ ZL. IV.B 1402/a 36. k., 1907. évi jkv. 1109/18561. sz. 920.

mondott.⁵⁷ Még abban az évben a homonna-takcsányi helyi érdekű vasút rt. igazgatósági tagjává is megválasztották.⁵⁸ 1909-ben a Magyar Cukoripar rt. felügyelő bizottsági tagságát vállalta el.⁵⁹

A vármegye községi jegyzői és körjegyzői 1910. január 26-án Sátoraljaújhelyen gyűlést tartottak, amelyen felállítottak egy bizottságot Dókus Gyula 40 éves jubileumának megünneplésére.⁶⁰ A kijelölt napon a jegyzői egylet elnöke üdvözölte a körükben megjelent alispánt, majd felkérte Marikovszky Béla tóketerebesi körjegyzőt az ünnepi szónoklat megtartására. Ő kiemelte, hogy az alispán a vármegyei tisztviselő előtt „a paragrafus mellé helyezi szívét is, s egyéni meggyőződése alapján intézkedik”, beszédének végén pedig arra kérte az ünnepeletet, aki nemcsak „parancsoló alispánja”, de „szerető apja” is Zemplénnek, hogy „mai friss erejével” vezesse, irányítsa tovább a vármegyét. Az ünnepi beszéd után Jászay Pál egyleti főjegyző ismertette a csabacsüdi Dókus Gyula ösztöndíj-alapítvány alapítólevelét. Az alapítvány célja, hogy támogassa a Zemplén megye területén működött nyugalmazott vagy meghalt községi és körjegyzők fiának, lányának tanulmányait a közép- és felső iskolában. Az alapítvány tőkéje 7000 korona volt, ösztöndíjra csak a kamatait fordíthatták. Nagy János újcsanálói bíró beszéde után a Zemplén megye községeinek üdvözlő határozatait tartalmazó könyvet adták át. Pataky Miklós városi főjegyző beszéde kíséretében nyújtotta át a 145 babérlevélből álló ezüstkoszorút, amelyre 142 jegyző és három város neve volt felírva. A koszorút összekötő aranyszalagra az alábbi felirat került: „Méltóságos Dókus Gyula alispán úrnak 40 éves közszolgálati emlékére, Zemplén vármegye községi és körjegyzői”. Az ajándékok átadása után Dókus Gyula megköszönte a tisztviselői jubileumára rendezett ünnepséget. Azt emelte ki beszédében, hogy a vármegye „gépezetének” működéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy mindenki bizalommal viseltesse a másik iránt. Nagy örömmel töltötte el szívét, hogy sikerült megszereznie és megtartania a vármegye közönségének bizalmát. A megjelentektől nem kért mást, csak hogy változatlan bizalmat tanúsítsanak munkája iránt. Az ünnepséget a Magyar Király Szálló nagytermében megrendezett vacsora zárta le.

Az alispán jubileumát Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága 1910. június 29-én ünnepelte meg. Az ünnepi közgyűlésen Meczner Gyula főispán megemlékezett arról, hogy a vármegye alispánja megyei szolgálatának negyedik évtizedét töltötte be.⁶¹ Gr. Mailáth József indítványozta, hogy Dókus Gyula alispánt a közszolgálati idejének 40. évfordulója alkalmából a vármegye érdekében kifejtett tevékenységéért a közgyűlés érdemeit jegyzőkönyvileg örökítse meg. Az indítványt egyhangúlag fogadta el a törvényhatósági bizottság.⁶² Dókus Gyula beszédében először is köszönetet mondott a főispánnak megemlékező szavaiért, majd visszaemlékezett azokra az évekre, amikor az iskola után a vármegye szolgálatába állt. Szeme előtt példaként lebegett, hogy tisztviselő családból származik, így rá is az a feladat várt, hogy már ifjú korától szolgálhassa a vármegyét.

⁵⁷ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 37. k., 1908. évi jkv. 154/7315. sz. 108.

⁵⁸ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 37. k., 1908. évi jkv. 919/16596. sz. 725.

⁵⁹ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 38. k., 1909. évi jkv. 428/10822. sz. 248.

⁶⁰ Az események leírásában forrásunk: *Illésházi* i. m. 4., 12-15., 19., 20-22., 32., 33-35.

⁶¹ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 39. k., 1910. évi jkv. 662. sz. 356.

⁶² ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 39. k., 1910. évi jkv. 663/19300. sz. 357.

A nagy elődök Komáromy József, édesapja Dókus József és Matolay Etele tanították meg arra, hogy munkáját ne kötelességből, hanem „a munka iránti benső szeretetből” végezze.⁶³ A következő évben Ferenc József a vármegye alispánját eddigi munkásságáért szolgálati érdemmel tüntette ki.⁶⁴

1912. január 22-én meghalt Dókus Gyula felesége, Spillenbergs Zsófia. A törvényhatósági bizottság közgyűlésén jegyzőkönyvben emlékezett „az elhunyt nemes hölgyről”.⁶⁵

4.

Két és félével később Zemplén vármegye megtapasztalhatta, hogy milyen, ha háború folyik a területén. Dókus Gyula alispánhoz 1914. július 31-én érkezett meg az általános mozgósítást és népfelkelést elrendelő határozat. Augusztus 5-ére Zemplén vármegye tisztikarából jó néhány személy, köztük Dókus Gyula főhadnagy mint a Vöröskereszt Egylet delegátusa vonult be.⁶⁶ A Vöröskereszt sátoraljújhelyi fiókját 1898-ban szervezte meg Dókus Gyula, akit az egyesület elnökévé választottak. A világháború első hónapjában szervezte meg és rendezte be a Vöröskereszt újhelyi fiókja a 200 ágyas dohánygyári betegnyugvó állomást, amelynek vezetését gr. Széchenyi Ernőné vállalta el hg. Windichgratz Lajosné segítségével. Az újhelyi állomáson átvonuló sebesült katonák részére alakult meg szintén a Vöröskereszt jóvoltából „az állomási kötöző” Bernáth Aladárné, Boronkay Lászlóné, Dókus Lászlóné vezetése alatt. Itt 12 „néne” látta el a sebesült katonákat. Mindkét betegellátó intézmény megteremtője Dókus Gyula volt.⁶⁷

1914. november 21-i orosz betörést követő csatározások következtében az „állomási kötöző” napi 10-15 vonatnyi sebesültet látott el.⁶⁸ A súlyos betegeket innen az Erzsébet kórházba vitték át. Azokat a sebesülteket, akiknek nem pár napra volt szüksége a gyógyuláshoz, azokat a Dohánygyárban létesített „betegnyugvó állomásra” szállították át.⁶⁹ A „betegnyugvó állomást” a kétemeletes raktárépületben rendezték be. A vasútállomástól a Dohánygyár kapujáig vezető rövid utcát Dókus Gyula alispán rendbe hozatta, és ezen szállították a betegeket. A kórház épületében négy kórterem volt, kettő a földszinten, a másik kettő az emeleten.⁷⁰

Alispáni hivatalát is tisztességesen ellátta Dókus Gyula. Az orosz betörésekről folyamatos jelentéseket közölt a törvényhatósági bizottsággal. A jelentéseiben elsősorban az okozott károkat ismertette. A károk helyreállításáról, az élelmiszerellátásról, vetőmagokkal történő ellátásról és a köztisztaságról kellett intézkednie az alispánnak.⁷¹ 1915. október 1-jén századossá léptették elő Dókus Gyulát.⁷² 1915. február 24-én József főherceg külön köszönetét fejezte ki, hogy Zemplén vármegye közhatóságai hathatósan

⁶³ ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 39. k., 1910. évi jkv. 664. sz. 358.

⁶⁴ ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 40. k., 1911. évi jkv. 450/12419. sz. 85.

⁶⁵ ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 41. k., 1912. évi jkv. 3. sz. 5.; XV. 22. Zemplén vármegye gyászjelentések levéltári gyűjteménye 1908-1938. (1822-2001)

⁶⁶ Dókus Gyula: Felső Zemplén és az orosz betörés. In: Adalékok, 1915. 202.

⁶⁷ A háború és Újhely közléte. In: Zemplén naptára az 1915. évre. Sújhely, 1915. 23-24.

⁶⁸ Dókus Gyula i. m. 198.

⁶⁹ A háború és Újhely közléte 2. In: Zemplén naptára az 1917. évre. Sújhely, 1917. 28-29.

⁷⁰ A háború és Újhely közléte: i. m. 24.

⁷¹ Dókus Gyula i. m. 193-197.

⁷² ZL. Dókus-iratok.

támogatták a vezetése alatt álló cs. és kir. 7. hadtest hadműveleteit.⁷³ Az orosz csapatok visszaszorítása után 1915. november 21-én Ferenc József új főispánt nevezett ki Zemplén vármegye élére Szinyei Merse Istvánt személyében. A december 15-én tartott közgyűlésen búcsúztatták el id. Meczner Gyula volt főispánt. Többek között Dókus Gyula mondott köszönetet neki addigi munkásságáért.⁷⁴

Ferenc József 1916. november 21-én este kilenc órakor „csendesesen elhunyt”. Decemberben Dókus Gyula elrendelte, hogy IV. Károly koronázására készülõ koronázási dombra Zemplén vármegye is küldjön öt kilogrammot a „történelmi nevezetességű” Borsi község és Felső-Zemplén „véráztatta földjéből”.⁷⁵

Az első világháborút követõ zavaros állapotok Zemplén vármegyében is nyomot hagytak. Legteljesebb képet a tanácsköztársaság idejéről Bernáth Aladár helyettes alispánnak 1920. június 28-án kelt jelentéséből kaphatunk, amelyet könyv formájában is kiadtak.⁷⁶ Az újhelyi postahivatal főnöke Goldberger Alfréd 1918. október 21-én délelõtt tíz órakor egy táviratot mutatott meg Dókus Gyulának és Szirmay István tiszti főügyésznek, amelyben az állt, hogy a Nemzeti Tanács megalakult, és átvette a hatalmat Budapesten. November 4-én megalakult a Vármegyei Nemzeti Tanács Domján Elek elnök vezetése alatt, de ebben Dókus Gyula és a vármegye eddigi felsõ vezetése nem kapott helyet. November 18-án gróf Széchenyi Györgyöt a Károlyi-kormány felmentette főispáni állásából, helyére pedig dr. Buza Béla újhelyi ügyvédet nevezte ki, és mielőtt Dókus Gyula alispán és Thuránszky László főjegyzõ hosszabb szabadság iránti kérelmüket benyújtották volna, az alispáni teendõk ellátásával Isépy Zoltán addigi tokaji fõszolgabírórt bízta meg.

1918 novemberében a Vármegyei Nemzeti Tanács tanácskozására betört egy 50 tagú munkáscsoport Csuta Károlynak, a direktórium elnökének vezetésével. Vezetõjük bejelentette, hogy a Munkástanács egyhangúlag elfogadta Dókus Gyula alispán felmentését, és helyébe dr. Bettelheim Ernõt ültetik az alispáni székbe. Követelték, hogy a Nemzeti Tanács fogadja el ezt a határozatot. Erre dr. Székely Albert újhelyi ügyvéd kért szót. Beszédében, „mint zsidó ember” leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy „egy ilyen fiatal zsidó vallású fiskális, õsi alkotmányunk megsértésével, terrorral akarja feltolni magát az alispáni székbe és törvényesen megválasztott és becsületben megõszült alispánunkat, aki már majdnem egy félévszázad óta szolgálja hűségesen a vármegyét, minden jogos és törvényes ok nélkül el akarja helyéről távolítani”. Felhívta a munkásság figyelmét, ha ez megtörténne, az „óriási módon felszítaná az amúgy is lappangó antiszemitizmust a vármegyében”. Végül a Nemzeti Tanács dr. Buza Bélát és dr. Székely Albertet felküldte Budapestre, hogy tudják meg „vajon ki lehet dobni az öreg alispánt állásából, és helyébe beültetni dr. Bettelheim Ernõt”.⁷⁷ De Bettelheim elesett az alispánságtól.⁷⁸

⁷³ ZLt. Dókus-iratok. József és Frigyes főhercegek levelei vármegyénkhez. In: Adalékok, 1915. 259.

⁷⁴ Távozó és belépõ főispánjaink ünnepeltetése. In: Adalékok, 1915. 289-302.

⁷⁵ Zemplén vármegye évkönyve az 1937. évre. Sújhely, 1937. 30.

⁷⁶ Zemplén vármegye közönségéhez 4267/1920. számú tiszteletteljes jelentése *Bernáth Aladár* h. alispánnak, Zemplén vármegye közigazgatásának 1918. évi szeptember havától 1920. évi június haváig terjedõ állapotáról. (továbbiakban: *Bernáth Aladár*) Sújhely, 1920. Adataink e könyvből valók: 3-4., 5-6.

⁷⁷ *Székely Albert*: Alispánüzés. In: Adalékok, 1925. 149.

A kömmün 1919. március 31-én vette kezdetét, amely egészen a cseh csapatok április 29-i sátoraljaújhelyi bevonulásáig tartott. Ennek köszönhetően Dókus Gyula alispán újra elfoglalhatta hivatalát. Ez az állapot csak június 6-ig tartott, amikor is a megszálló cseh katonaság elhagyta a várost, és Csuta Károly újra visszakerült a hatalomba egészen 1919. augusztus 1-ig. A tanácsköztársaság bukását követően, augusztus 9-én Dókus Gyula újra elfoglalta az alispáni hivatalát. A cseh katonaság azonban augusztus 13-án megszállta Zemplén megye kétharmadát. Dókus Gyula az „ügyviteli szabályzat 33. §-ára” hivatkozva 1919. szeptember 3-tól kezdődőleg szabadságot vett igénybe, a megye vezetését helyettesére, a főjegyzőre bízta.⁷⁹ A tanácsköztársaság idején nemcsak, mint alispánt, hanem mint magánembert is jelentős kár érte. Távollétében lakását feltörték, szolgálati és háborús kitüntetések, valamint használati tárgyakat, ékszereket tulajdonítottak onnan el. A Vörös Gárdisták két lovát sárga kocsijával együtt elhajtották, ezeket a szerencsi gr. Szirmay-uradalomból küldték vissza Kun Bélának bukása után.⁸⁰

A belügyminiszter rendelete folytán minden köztisztviselőnek a tanácsköztársaság ideje alatt teljesített szolgálatát és magatartását igazolni kellett. Az igazolóbizottság tagjai közé Gedeon Aladár kormánybiztos Dókus Gyulát is kijelölte.⁸¹ Az alispán is megjelent 1919. augusztus 31-én a II. számú tisztii igazolóbizottság előtt. Nyilatkozatából megtudhatjuk, hogy 1914. augusztus 1-től 1918. október 31-ig, mint a Vöröskereszt delegátusa az újhelyi betegnyugvó állomás parancsnoka volt. Harctéren nem volt, nem teljesített katonai szolgálatot. Hadi kitüntetései: Signum Laudis vitézségi szalagon, II. o. polgári hadiérdemkereszt, vöröskereszt tisztii keresztje és II. o. díszjelvénye, mindkettő hadi ékítménnyel. Tényleges katonai szolgálatban öt év öt hónapot töltött, további szolgálatot nem vállalt. Vagyonii állapotáról is képet kapunk: „12000 korona takarékbetét, Rákóczi tér 1. szám alatti „ház és beltelek”, 62000 korona bekebelezett tartozás volt a Sátoraljaújhelyi Takarékpénztárnál, mely a ház építéséből eredt. Adóssága nem volt. Egy ház, 35 db részvény, 6000 korona betét, ezüstnemű”.⁸²

A nemzetgyűlés 1920. március 1-jén Horthy Miklóst megválasztotta az ország kormányzójának. Ebben az évben Zemplén vármegye tisztikara is megújult. Thuránszky László volt főjegyzőt főispáni kormánybiztossá, Bernáth Aladár helyettes alispánt alispánná nevezték ki 1920. június 30-án.⁸³ 1921-ben a 72. életévét taposó Dókus Gyula a törvényhatósági bizottságnak írt levelében megköszönte a vármegye eddigi támogatását, és lemondva minden állásáról a „nyugodt öregkort” választotta. Indoklásában kifejtette, hogy szolgálata első negyven éve alatt szabadságát egy napra sem vette igénybe. Az évek elmúltával már nem bírt tovább olyan energiát kifejteni, amelyet a „fontos alispáni” állás megkövetel. Megköszönte a vármegyének, hogy „bizalma legfényesebb bizonyítékaként” 19 évvel ezelőtt alispánná választotta, és rábízta a vármegye „hajójának kormányzását”.⁸⁴

⁷⁸ Dr. Székely Albert: i.m. 150-151.

⁷⁹ Bernáth Aladár i. m. 15-16.

⁸⁰ ZLt. Dókus-iratok.

⁸¹ Bernáth Aladár i. m. 17-18.

⁸² ZLt. Dókus-iratok.

⁸³ Bernáth Aladár i. m. 37.

⁸⁴ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 49. k., 1921. évi jkv. 382. sz. 352-355.

A megye részéről báró Sennyey Miklós bizottsági tag mondott búcsúbeszédet, s Zemplén minden lakosa nevében megköszönte 52 évi tisztviselői munkáját. Kiemelte, hogy az alispán egyik politikai párt mellé sem állt soha, „mindig felül tudott emelkedni a napi politika kicsinyességein”.⁸⁵ Nyugdíját évi 26156 koronában állapították meg,⁸⁶ amit a folyamatos devalváció miatt többször kiegészítettek.⁸⁷ A következő évben – hogy ne terhelje meg a megye költségvetését egy róla készült kép megfestetése – Dókus Gyula ajánlotta saját arcképét, amelyet a vármegye köszönettel elfogadott, és elrendelte, hogy azt megfelelő helyen függesszék ki.⁸⁸ Bethlen István miniszterelnök előterjesztésére a kormányzó 1924. március 1-jén Dókus Gyulának „sok éven át kifejtett buzgó és lelkiismeretes működésének elismerésül” a kormányfőtanácsosi címet adományozta.⁸⁹

Dókus Gyula magát „egy letűnt kor valamikor igen boldog, de ma annál szárnyaszegettebb, csüggedt” emberének tartotta, aki soha nem fog tudni beletörődni „a szegény csonka haza csonka erkölcsébe, csonka lelkű embereibe”. Ezért legtöbb idejét régi levelei között töltötte, ilyenkor az elmúlt kor „régii jó és boldog emberei” vették körül.⁹⁰

5.

A millennium évében indult útjára Dongó Gyárfás Géza szerkesztésében az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat. Dókus Gyula több történelmi cikket írt a folyóiratba; többek között a saját gyűjteményében található oklevelek szövegeit adta közre a magyar fordítással együtt.⁹¹ Sok időt szentelt a Zemplén megye területén található honfoglalás-kori leletek feltárására. 1898-ban Bodrogvécson dr. Szendrey János a homokdombon több lovassírra bukkant,⁹² amelyekben vas- és bronztárgyakat találtak, ezekből alapozta meg Dókus Gyula honfoglalás-kori gyűjteményét.⁹³ Egy másik feltárást a br. Sennyey Miklós tulajdonát képező Eperjesszög-tanya mellett, Karos határában végeztek; itt kengyelvasak, zabolák, ruha- és szíjdíszek, karperecek voltak.⁹⁴ Azután Nagykövesd mellett hg. Windischgraetz Lajos birtokán bukkantak újabb sírleletekre.⁹⁵ A legnagyobb és legértékesebb leleteket Sennyey Béla ligahomoki birtokán találták. A feltárást során három lovas és négy nem lovas sír mellett perzsa dirhémeket (ezüst pénzeket) találtak.⁹⁶ Dókus Gyula az elsők között kezdeményezte egy Zemplén vármegyei múzeum létrehozását. A törekvés végül 1928-ban vezetett eredményre. A törvényhatósági bizottság már 1925-ben elhatározta a múzeum létesítését, két évvel később múzeumi egyesületet hoztak létre, elkezdték az adományok gyűjtését. A jelentős előrelépéshez újra

⁸⁵ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 49. k., 1921. évi jkv. 383. sz. 355-358.

⁸⁶ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 49. k., 1921. évi jkv. 384/9261. sz. 362.

⁸⁷ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 51. k., 1923. évi jkv. 450/6637. sz. 278. és 450/6638. sz. 279.

⁸⁸ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 50. k., 1922. évi jkv. 29/12127. sz. 23-24.

⁸⁹ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 52. k., 1924. évi jkv. 2. sz. 2.

⁹⁰ Dókus Gyula: Visszaemlékezések. In: Adalékok, 1928. 33-36.

⁹¹ Dókus Gyula: Egy oltalomlevél Bocskai fejedelemtől. In: Adalékok, 1895. 49-50. – Dókus Gyula: Adatok a Rákóczi-család nemzedékrendjéhez. In: Adalékok, 1896. 7-9.

⁹² Dókus Gyula: I. A bodrogvécsi lelet. In: Adalékok, 1900. 225-229.

⁹³ Dókus Gyula: Árpád-kori sírleleteinkhez. In: Adalékok, 1901. 2-3.

⁹⁴ Dókus Gyula: II. A karosi (eperjesszögi) lelet. In: Adalékok, 1900. 257-258.

⁹⁵ Dókus Gyula: III. A nagykövesdi (szőlőshomoki) lelet. In: Adalékok, 1900. 258-259.

⁹⁶ Dókus Gyula: IV. A kisdobrai (ligahomoki) lelet. In: Adalékok, 1900. 289-293.

Dókus Gyulára volt szükség, aki a hosszú éveken át szorgalmas munkával összegyűjtött muzeális tárgyait 1928. február 9-én kelt végrendeletében a vármegye törvényhatóságának ajándékozta.⁹⁷ A tárgyakat a Rákóczi tér 1. szám alatti ház emeletén hagyták.⁹⁸ Egy korabeli cikkben így köszönték meg Dókus Gyula utolsó jelentős cselekedetét: „Az ő nemes példaadása bizonyára nem marad hatástalan s virulni fog az új intézmény.” A „Gyula-lak” lett Sátoraljaújhely és a megye első múzeuma.⁹⁹

Dókus Gyula a vármegye társadalmi- és sportéletének fejlesztésében élen járt: a Sátoraljaújhelyi Athletikai Clubnak és a Lawn Tennis Társaságnak elnöke, a Sátoraljaújhelyi Korcsolyázó Egyletnek és a Zemplén vármegyei agarasztársulatnak tagja volt.¹⁰⁰ Az „úri sportot” megtestesítő teniszt Dókus Gyula terjesztette el a vármegyében. A Rákóczi téren álló háza mellett tenispályákat épített. A Lawn Tennis Társaság 1905-ös megalakulása után versenyeket is rendeztek, amelyeken 1908-tól már nemcsak a helyi, hanem Budapest jeles versenyzői is részt vettek, a verseny Zemplén vármegye bajnokságáért folyt.¹⁰¹ A „Zemplénvármegyei” agarász egyesület vezetésében is szerepet vállalt.¹⁰²

Az első világháború végéig számos vármegyei egyesületnek tagja volt. Főjegyzővé választása óta a magyar nyelvet és népnevelést Zemplén vármegyében terjesztő egyesület választmányi tagja, a sátoraljaújhelyi árvasegítő és jótékony egyesület elnöke. Emellett a Zemplén vármegyei gazdasági egyesület igazgató-választmányi tagja, a Sátoraljaújhely városi polgári leányiskola iskolaszékének elnöke, az állami elemi iskolai gondnokság elnöke volt. A Magyar Szent Korona országainak Vörös-Kereszt egyesületének Zemplén vármegyei választmánya férfi osztályának tagja, a sátoraljaújhelyi fiókválasztmány elnöke volt.¹⁰³ Megalakulásától, 1902-től kezdve a feleségével és öccsével egyetemben tagjai voltak a Kazinczy-körnek, így próbálták elősegíteni a művelődési mozgalmak egységesítését és a közművelődés nemzeti szellemben való előmozdítását a vármegyében. Az ezt követő évtől a Kazinczy-kör színészeti szakválasztmányának elnöke volt.¹⁰⁴

Dókus Gyula 1928. október 12-én bekövetkezett halála „osztatlan mély gyászt” okozott Zemplénben. A vármegye részéről Szirmay István tiszti főügyész búcsúztatta el „Nagyzemplén utolsó alispánját” a vármegyeháza udvarán felállított ravatalnál.¹⁰⁵ A megye törvényhatósági bizottsága 1928. december 19-én tartott közgyűlésén emlékezett meg róla.¹⁰⁶ Az egyik részvétnyilvánításban ez állt: „Fájdalom, hogy a mai világban kevés olyan kiváló tulajdonságokkal bíró ember van, mint Nagy-Zemplén vármegyének utolsó alispánja. Ő sokaknak világotított!”¹⁰⁷

⁹⁷ *Fehér József*: Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876-1984 között. In: HOM Évkönyv XXV-XXVI. 1988. 438.

⁹⁸ ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 56. k., 1928. évi jkv. 1. sz. 1-4.

⁹⁹ *Szentgyörgyi Géza*: Dókus Gyula. In: Adalékok, 1928. 23-25.

¹⁰⁰ ZL. Dókus-iratok.

¹⁰¹ *Takács Norbert*: Sátoraljaújhely sporttörténete (1868-1914). [Szakdolgozat.] Bp., 1994. 18. ZL. Dókus-iratok.

¹⁰² ZL. Dókus-iratok.

¹⁰³ ZL. Dókus-iratok. - Zemplén Naptára a 1890-1928. évekre.

¹⁰⁴ *Fehér József*: A Kazinczy kör története 1. In: Széphalom évkönyv 3., 1990. 332-333.

¹⁰⁵ *Csabacsüdi Dókus Gyula* (1849-1928). In: Zemplén naptára, 1929. 21-23.; Dókus Gyula. In: Adalékok, 1928. 91-92.

¹⁰⁶ ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 56. k., 1928. évi jkv. 575. sz. 368-370.

¹⁰⁷ ZL. Dókus-iratok.

EVVA MARGIT

A csabacsüdi Dókus család rokoni kapcsolatai

Nagy élvezettel olvastam a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyvében Komporday Leventének a Dókus családot bemutató írását.¹ Mivel e család egyik ágának egyenes ági leszármazottja vagyok, engedtessek meg nekem, hogy néhány adalékkal szolgáljak e történethez, kihangsúlyozva azt, hogy egy család története akkor komplett, ha nemcsak a férfiági leszármazások alapján tárgyaljuk a történetét, hanem a leányági leszármazásokat is követjük, amennyire tudjuk. Természetesen a kutató számára ez sokkal nagyobb munkát, kihívást jelent. Óriási könnyebbség, hogy az Országos Levéltár mikrofilm-archívumában Budapesten a mai Magyarország összes községének egyházi anyakönyvei, vallásra való tekintet nélkül, a 18. század közepétől 1895-ig mikrofilmre vannak véve, tehát nem kell bejárni az országot egy-egy családtagot keresve, hanem belül az ember a mikrofilm vetítője elé, és övé az egész ország. A másik nagy segítség az Országos Széchényi Könyvtár anyakönyvi és gyászjelentés-archívuma. Az ember néha el sem hiszi, hogy egy gyászjelentésből mi minden kiderül! Magam is szeretettel végeztem a kutatómunkát, hiszen *Dókus Mária* Csoma Józsefné dédanyám édesanyja volt. Hangsúlyozni kívánom, hogy a családtörténetet nem helyesbíteni, hanem kiegészíteni szeretném.

Kempelen szerint a Dókus-címerben a griff a pajzsban nem kardot, hanem tört tart jobbjában. Idézem továbbá: „Az 1572-ben nyert nemességet nem csak Torna vármegyében hirdették ki 1574-ben, hanem 1656. február 5-én Zemplén megyében is. Nemesi bizonyítványt nyert a család 1732-ben és 1751-ben Zemplén megyétől, az 1754/55. évi országos nemesi összeíráskor Zemplén megyében Zsigmond és Mihály fordulnak elő az igazolt nemesek között.”² Az alábbiakban a *leszármazási táblázat*³ kiegészítése céljából közlök adatokat, táblákat.⁴

A következő oldalon látható I. sz. tábla kapcsán megjegyzem: nem találtam rá utalást, hogy Erzsébet (1835-1890) és Mihály (1837-1908) Mihálynak (1778-1839) első vagy második feleségétől származik-e. A születési idők alapján feltételezhető, hogy a másodiktól, hiszen az apa a gyerekek négy-, illetve kétéves korában meghalt.

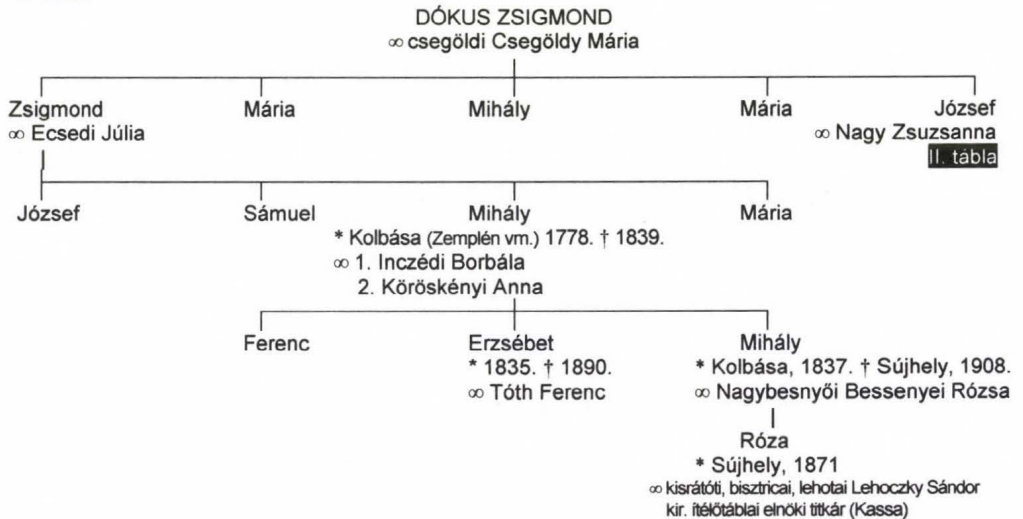
¹ *Komporday Levente*: A csabacsüdi Dókus család. = Széphalom 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002. 153-161.

² *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I. k., 347-348.

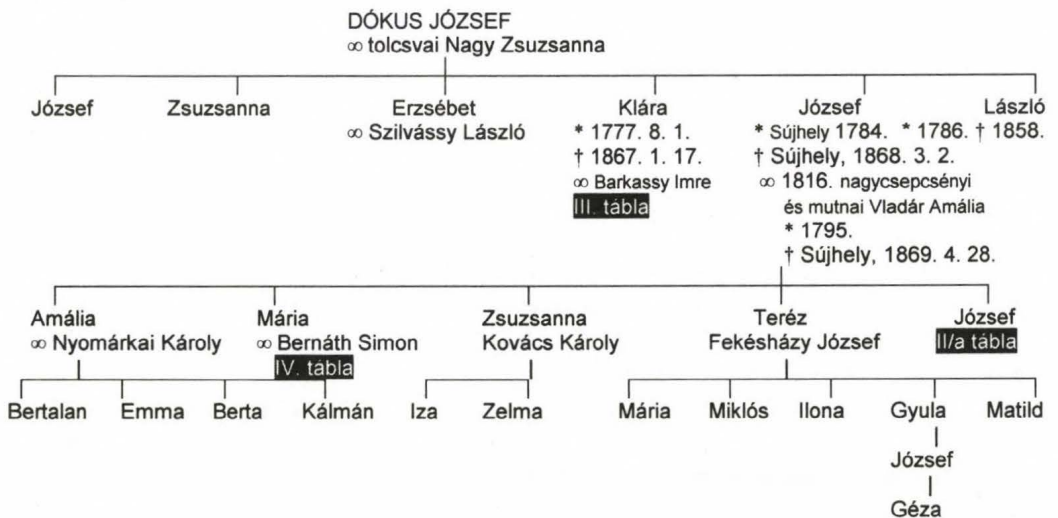
³ *Komporday* i. m. 161.

⁴ Nyomtatott forrásaim: *Csoma József*: Abaúj-Torna vármegye nemesi családjai. Kassa, 1897.; *Somogyi Gábor*: Borúth Andor, az ember és a művész. Sújhely, 2003.; *Jakus Lajos*: Evva Lajos és a szent család. Penc, 1999.; Magyar nemzeti zsebkönyv. Nemesi családok I. Bp., 1905. 187-188.; *Várady József*: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1989.; Abaúj-Torna vármegye megyekönyve. Kassa, 1910.; *Somogyi Gábor*: A Várad Fekete család 1618. évi címeres nemeslevele és genealógiája. Turul, 2002/1-2. 29-38.

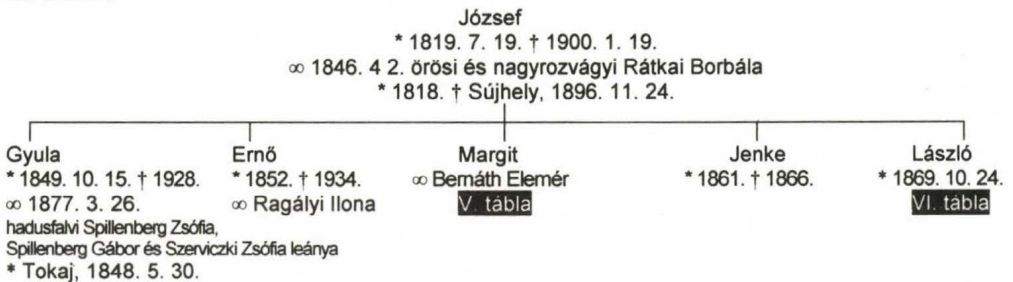
I. TÁBLA

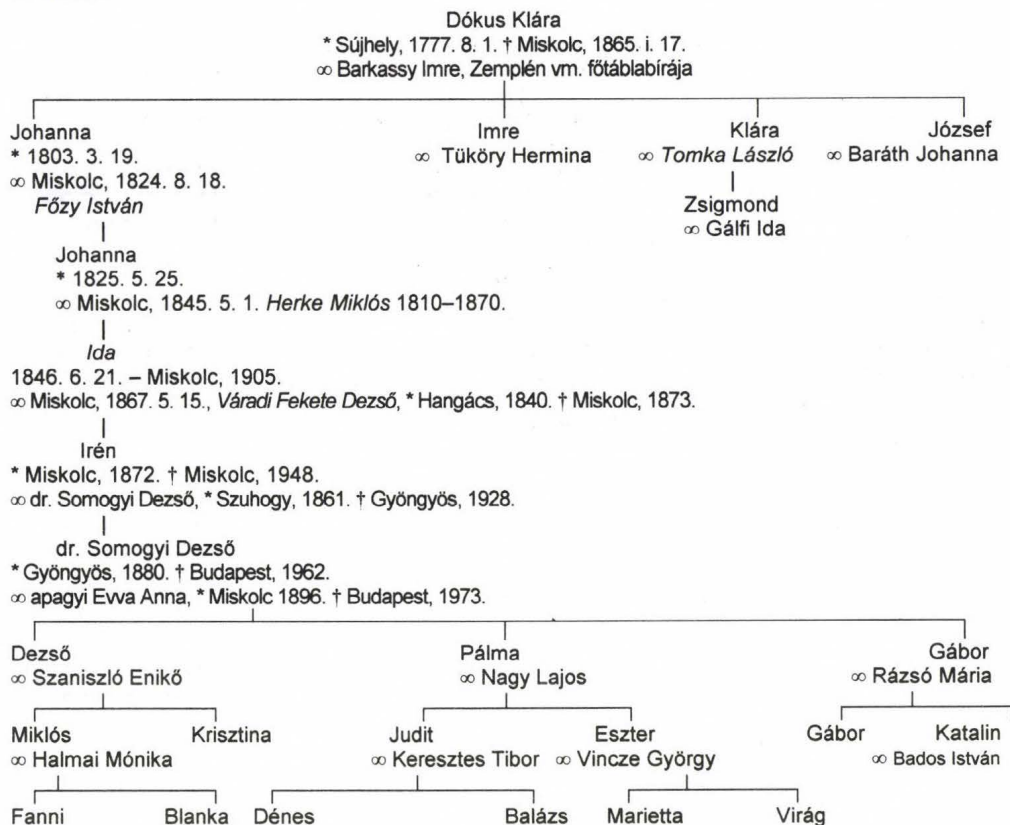
II. TÁBLA

II/a TÁBLA

III. TÁBLA

Megjegyzések a III. táblához:

(A táblában *dőlt* betűkkel szereplő családtagokra vonatkoznak az alábbi megjegyzések.)

I. *Barkassy Johanna* keresztszülei: Tomkaházi Tomka György őrnagy és hitvese, Bóhm Eleonóra.

II. *Tomka László* Tomka Miklósnak a fia; nem tudjuk, hogy két felesége közül Baksai Máriától vagy Miskolci Máriától született-e. *Tomka Miklós* Tomka Györgynek (1724-1799) és Gabriel Évának a fia. *Gabriel Éva* szülei: csathi Gábel György és bernáthfalvi Bernáth Anna. *Gábel György* 1743 és 1751 között volt Miskolc város főbírája és országgyűlési követe. *Bernáth Anna* a Bernáthok Bereck ágából származik, mint ilyen őszanya volt csathi Gábel Zsuzsannának, Csoma József édesanyjának.

III. *Főzy Johanna* keresztszülei: Farkas Károly és felesége, Tomka Borbála, aki Tomka László testvére.

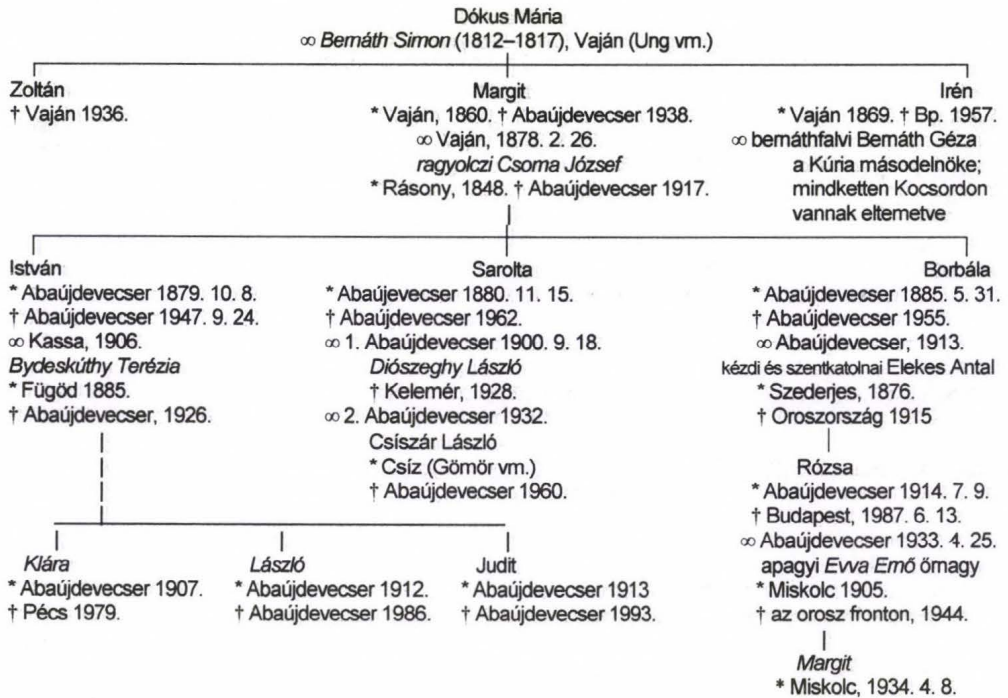
IV. *Herke Miklós* szülei: Herke József, Miskolc város szenátora (1775 - Miskolc, 1829.) és Szrog Zsuzsanna (* Miskolc, 1782. 7. 3.) Miskolcon 1810. febr. 22-én házasodtak össze. Miklóson kívül még két gyermekük született.

V. Herke Ida keresztszülei: Barkassy Imre m. kir. udvari ágens és neje, Tüköry Hermin.

VI. *Váradí Fekete Dezső* szülei: Fekete András (1806. m Hangács, 1880.) és kisjókai Ágoston Franciska (1815. - Hangács, 1875.). Esküvői tanúk: Szatmári Király Pál és Miklós Gyula.

VII. *Apagi Ewa Anna* szülei: apagi Ewa Ernő ügyvéd (Ewa András sújhelyi törvényszéki elnök fia) és Giovannini Blanka (Herke Johanna és Giovannini Rudolf lánya, Herke Ida testvére). Herke Johanna második férje: dr. kókai Kun Bertalan református püspök (1866-1910).

IV. TÁBLA

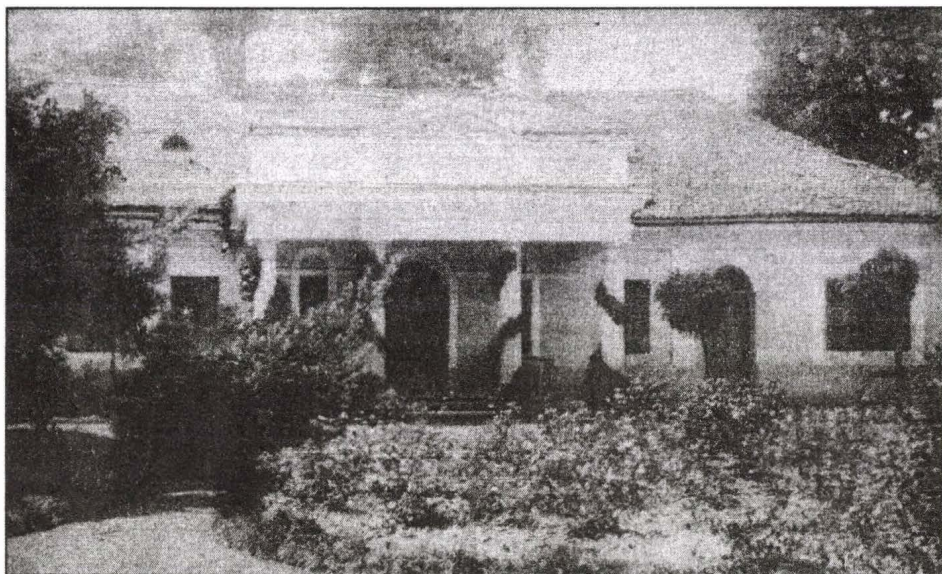

Megjegyzések a IV. táblához:

(A táblában *dőlt* betűkkel szereplő családtagokra vonatkoznak az alábbi megjegyzések.)

- I. A *Bemáth ág*: András, 1520. — István, 1586., Németi Ilona. — István, Pelejtei Zsófia. — András, Pilisi Sára. — Zsigmond, Dancs Éva. — István, 1. Somogyi Júlia, 2. Frater Éva. — Somogyi Juliától István, Iványi Fekete Judit (szülei: Iványi Fekete János és galántai Balogh Éva). — Antal, Morgai Júlia. — Menyhért (gárdista Bécsben ∞ Liptvai Anna; fia József, árvaszéki ülnök Kassán, ∞ Vida Polixénia); testvérei Mária és Simon. Ősi Abaúj megyei család, birtokuk Bemáthfalva volt. Előbb *bernáldfalusi Bernáld*nak írták magukat, az 1523-as esztendőben már előnévként a *bernátfalusit* használják; a királyi adományokat *bernátfalvi Bemáth* néven kapják, innen származnak át Bereg, Bihar, Borsod, Heves, Nyitra, Pest, Szabolcs, Szatmár, Ung, Vas, Zemplén és Zala megyékbe. 1563-ban Bemáth András fiai: Bereczk, János, István, Lukács új adományt nyertek Bernátfalvára. A címer: két pajzsban emberi láb veres nadrágban, rövid sárga lehajtott szárú csizmában, előlről térden felül aranymarkolatú görbe karddal áttitve. Sisakdísz: veresmezű cölöpösen helyezett hajlott kar, markában rövid, egyenes kard. Takarók: veres-ezüst, kék-arany. A család Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Ung, Bihar megyéknek sok neves alispánt, főispánt, tisztviselőt adott.
- II. Ragyolczi *Csoma József*; Csoma Sámuel és csáthi Gábrriel Zsuzsanna fia, Rásonyban született, de Abaújdevecserbe települt át, ott építette fel kastélyát 1878-ban. Régész, heraldikus, genealógus volt, a MTA levelező tagja, a Magyar Heraldikai Társaság másodelnöke, önálló könyvek és tudományos tanulmányok szerzője. Abaújdevecser Gábrriel-örökség volt. Édesanyja csáthi Gábrriel Zsuzsanna Gábrriel Istvánnak és Fáy Borbálának (Fáy András író testvére) a lánya volt, ő örökölte Devecsert.⁵

⁵ Vö.: *Evva Margit*: Csoma József, az ember és tudós. = Széphalom 10., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999. 679-690.

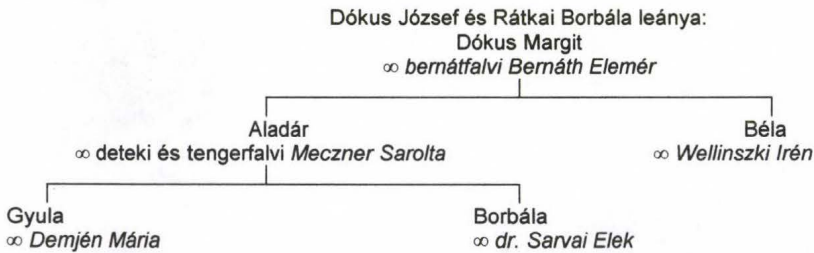
BERNÁTH SIMON VAJÁNI KÚRIÁJA (1911)

- III. *Diószeghy László*, Csoma Sarolta első férje Kelemérben (Gömör vm.) volt birtokos, ott ahol Tompa Mihály mint református lelkész működött, szülei jó barátságban voltak a költővel.
 IV. *Bydeskúthy Terézia*, Csoma István felesége, Bydeskúthy Mihálynak és Fáy Zsuzsannának volt a leánya.
 V. *Csoma István* legidősebb leánya, *Klára* először Bodor Lászlóné, majd Kóródi Lajosné volt.
 VI. *Csoma László* Sátoraljaújhelyen járt gimnáziumba, ott is érettségizett.
 VII. *Evva Ernő* Evva Annának a testvére.
 VIII. *Evva Margit*: jelen sorok írója.

Képeinken:
 BERNÁTFALVI BERNÁTH ZOLTÁN (balra),
 BERNÁTH MARGIT (középen)
 BERNÁTH IRÉN (jobbra)

V. TÁBLA

Megjegyzések az V. táblához:

(A táblában *dőlt* betűkkel szereplő családtagokra vonatkoznak az alábbi megjegyzések.)

I. *Bernáth Elemér* szülei: Bernáth László és Róth Róza. B. Elemérnek második feleségétől, Szmracsányi Mártától származó leánya, Margit kislány korában elhunyt.

A *Bernáthok* leszármazásához: Zsigmond ∞ Dancs Éva. — János ∞ Keresztes Zsófia, (B. István testvére, akinek felesége Iványi Fekete Júlia). — Bernáth István fia László, ∞ 1. Olcsvári Erzse, 2. Bónis Sónia.

II. *Meczner* leszármazás: *Meczner József* ∞ 1. Domokos Zsuzsanna, 2. Putnoki Zsuzsanna. — Az 1. házasságból született *Ferenc* felesége, Gábrriel Mária (Gábrriel István és Fáy Borbála leánya), Csoma Sámuelné Gábrriel Zsuzsanna testvére, aki Csoma József édesanyja. — *Béla*: ∞ Miklós Lujza, aki testvére Várad Fekete Józsefné Miklós Amáliának és Csoma Istvánné Miklós Máriának; Csoma István, Csoma József testvére és Csoma Sámuel meg Gábrriel Zsuzsanna elsőszülött fia. [Miklós Gyula várad Fekete Józsefné Miklós Amália testvére; a Miklós testvérek Nagyfaluban, Szabolcs megyében éltek.] — *Sarolta* ∞ Bernáth Aladár.

III. Béla leszármazottairól egyelőre nincs adat.

IV. Bernáth Gyula Kassán élt, ott töltött be magas pozíciót, leszármazottait még keresem.

V. Bernáth Borbála és dr. Sarvai Elek leszármazottainak egy része Budapesten él, de még nem sikerült velük felvenni a kapcsolatot.

VI. TÁBLA

Megjegyzések az VI. táblához:

(A táblában *dólt* betűkkel szereplő családtagokra vonatkoznak az alábbi megjegyzések.)

I. *Dókus László* Zemplén vármegye tb. főjegyzője volt.

II. *Dókus László* első felesége a Téglássi család idősebb, korbáti ágából származik (Abatj vm.), ahol a család 1945-ig birtokos volt, s ahol a Téglássi-kúria még ma is áll, jelenleg használaton kívül, eléggé romosan. *Leszármazás:* András ∞ Nikházi Johanna — András ∞ Gábor Borbála (Gábor Zsuzsanna második testvére) — József ∞ Joób Anna (Fancsal) — Róza ∞ *Dókus László*.

III. *Dókus László* harmadik gyermeke Borbála, aki Lónyai Ferenchez ment férjhez, az 1950-es évek végén kiköltözött fiaihoz, Ferenchez és Lászlóhoz az USA-ba, ott is halt meg. A fiúk 1956-ban tevékeny résztvevői voltak a forradalomnak, annak bukása után disszidáltak. Sokszor találkoztam velük Budapesten. — Borbála leánya, Farkas Tamásné Lónyai Biri jelenleg is Budapesten él férjével, leányával és unokájával, Krisztinával, annak férjével és gyermekükkel. Melittával. — György családjával az USA-ban él.

IV. Farkas Tamásné tájékoztatása szerint *Dókus István*nak két felesége volt, kiktől négy fia született, akik mind kint élnek az USA-ban.

Elnézést kérek az olvasótól, hogy ilyen szerteágazó képet igyekeztem adni, de a képet akkor érzem tisztának, ha a leányági kapcsolatokat is részletesebben tárgyaljuk. A családok vérségi keveredése, genetikai ráhatása is szerepet kap abban, ha egy-egy famíliából kiemelkedő tehetség emelkedik ki. Hiszen mint mondják, „a vér nem válik vízzé”. Az itt említett családok mindegyike jelentős közéleti szereplőket adott a megyének, a hazának. *Dókus Gyula* nemcsak főgondnoka volt a Tiszáninenni Ref. Egyházkerületnek, hanem képviselője az 1904-1906-ban tartott egyházkerületi zsinatnak. Ott olyan kiválóságok álltak mellette, mint *Dókus Ernő*, *Meczner Béla* és *József*, *Miklós Ödön*. A zsinati képviselők tablójáról emeltük ki az itt közölt képüket. Jobbra (fentről lefelé): *Dókus Ernő*, *Dókus Gyula*,

Meczner Béla, *Miklós Ödön*, balra (lent) *Meczner József*.

Érdekességgént jegyzem meg, hogy – mint a gyászjelentésekből kiderül – a *Dókus* család tagjai szinte soha nem használták a *csabacsüdi* előnevet, csak az egyszerűsített *csabait*. Egyedül *Dókus József* használja a hosszabb változatot feleségének, *Rátkai Borbálának* a gyászjelentésében. Idézem:

„Csabacsüdi Dókus József kir. tanácsos, a Lipóttrend lovagkeresztjének tulajdonosa, a maga, valamint gyermekei: Gyula cs. és kir. kamarás, a III-ad osztályú vaskorona és Ferenc József-rend lovagkeresztjének tulajdonosa, Zemplén vármegye főjegyzője és neje hadusfalvi Spillenbergek Zsófia, Ernő cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő és neje kiscsoltói Ragályi Ilona, László cs. és kir. tartalékos hadnagy, Zemplén vm. aljegyzője és neje borzovai Téglássy Rózsa, veje bernátfalvi Bernáth Elemér kir. táblai tanácselnök és fiai Aladár m. kir. egyéves önkéntes honvéd, Zemplén vm.-i szolgabíró, Béla joghallgató” stb.

Mindez kelt Sátoraljaújhelyen 1896. november 24-én.

A Dókus és Tomka családok kapcsolatára is az egyik gyászjelentésből jöttem ár. Egy másik gyászjelentésből kiderül, hogy Dókus László, Dókus József és tolcsvai Nagy Zsuzsanna fia Balatonfüreden van eltemerve, Újhelyben csak a gyászistentiszteletet tartották 1858. szeptember 12-én.

2002. október 12-én Hangácson a református templom altemplomában múzeumot alakítottak ki Laki Lukács László irányításával. A kiállítási tárgyakat szemlélve vettem észre azt a gyászjelentést, amely váradi Fekete Józsefné született Miklós Amália halálát adja tudtunkra. Ebből tudtam meg, hogy Miklós Amália testvére az a Miklós Mária, aki Csoma József testvérének, Csoma Istvánnak a felesége volt. Meg is találtam a kiállításon egy úrasztali terítőt, melyet Miklós Mária a hangácsi református templom részére hímezett.

Hát ezt nevezem én önmagába visszatérő körnek, és remélem, kedves olvasóim megértik törekvésemet. Ezzel a dolgozattal a kutatás nem ér véget,⁶ hanem ha közösen összefogunk, ezt az újfajta ún. „rendhagyó genealógiát” az egész országra ki tudjuk terjeszteni, sőt talán még a közeli határokon túlra is.

Minden adatot, segítséget, információt köszönettel veszek.

⁶ Az általam tanulmányozott levéltári források: Csoma József levéltári anyaga a Magyar Országos Levéltárban. Országos Széchényi Könyvtár: anyakönyvi kivonatok, gyászjelentések gyűjteménye. A Fáy Társaság név- és adatkatalógusa. A református egyházközségek anyakönyveiről készült mikrofilmek (MOL). Farkas Tamásné Lónyai Biri családleírása. Emellett sok adathoz jutottam családi elbeszélésekből, emlékezősekből.

SOMOGYI GÁBOR

Egy katona rendhagyó naplója az I. világháborúból

Önkéntesek kiképzésén

Ifjabb Somogyi Dezső együtt érettségizett öccsével, Miklóssal 1909-ben a gyöngyösi állami főgimnáziumban. Édesapjuk kívánságára mindketten elvégezték a jogi egyetemet, és doktori címet szereztek. Dezső az államtudományi karon végzett. Időközben 1913-ban azonban önkéntes katonai szolgálatra is bevonult Bécsbe. Az onnan megírt négy levél és három lap dátumából ítélve 1913. október legelejétől 1913. december 22-ig tartott az alapkiképzés. Hogy ez milyen volt, hol lakott, s hogyan élt, mondja el ő maga, ahogyan leveleiben leírta Miklós öccsének 1913. október 8-án:

Kedves Miklóskám!

Köszönöm leveledet, s remélem, jól vagytok odahaza. Hosszú levelemet megkaptátok-e, s milyen hatást tett. Fáradt voltam, mikor írtam, de azért igen vigyáztam. Waffenrokkot és hozzá nadrágot azért kellett csináltatni, mert vasárnap abban kell lejelentkezni, máskülönben a kaszárnyát nem lehet elhagyni. Én jól vagyok, s a nehéz munkába is igyekszem betörni, olyan gyakorlatokat csinállok már, amiket alig gondoltam, hogy meg lehet csinálni. A lakásommal igen megvagyok elégedve, s jól esik este otthon lenni, legközelebb valószínűleg estére írok levelet, hogy pár dolgot utánam küldjél. Az otthoni süteményem is elfogyott és igen jó volt. Este otthon vacsoráztatok, az igaz, hogy jobb volna ha itt volnál, nem volnék ennyire egyedül.

A többi önkéntes között alig van egy-kettő akikkel érintkezni lehet. Egyáltalán közönségek minden vonalon. Abonálni a kantinban nem lehet, de viszont igen nagy strapa volna minden nap elmenni ebédelni, bár itt drága és nem jó. A pénz az fogy nagyon s bosszant, leginkább kosztra adom, mert éhes vagyok s ha lehet eszünk, a lózungom 5 napra 3 korona, ebből fizetem a putzert, hetenként 2-kor s tenger apró kiadás van, mi mindent venni kell. Nem hittem volna, hogy ennyire vigyem már, bár igen töröm magam, hogy előre vigyem a dolgot. Otthon hogy vagytok, kérlek, ha én nem írhatok az idő rövidege miatt, íj nekem gyakran, mert jól esik. Szeretettel csókol mindenkit kézcsókkal Dezső.

Sajnos e nyílt levelezőlap elején hivatkozott hosszú levél nem került elő. Egy dátum nélküli, kb. 1913. november elején írott levél:

Kedves Miklóskám!

Leveledre válaszolva én gondolkozni is alig bírok mikor reggel 5 órától egész este 8 óráig közbe 1 óra pihenő, délben agyonfáradva írom leveleimct. Kérlek ugye ezt megérted te is. Lakkbakancsot még nem csináltattam, miézt zavarjátok meg az Öreget vele. Annyi a mellékes kiadásom, hogy elcsodálkozol rajta. Ma egy új díványt kaptam a szobába. Leveleiteket a kaszárnyába címeztétek, hamarabb kézhez kapom. Mikor fogsz szigorlatozni? Kérlek a vívó-

szereimet majd küldjétek meg s egyenesen a kaszárnyába, a kardnak a pengéjét vedd széllyel, s azt ne küldd el csak a markolatot s a cipőimet, fél sárga, fél lakk adjátok el, az árát majd küld meg. Kastaly Pista az 5 kor.-mat megadta-e? A box cipőmet talpalva sarkalva küldjétek el, ha érdemes. Az ágyam feletti kalotaszegi terítőt küldd el a dívány felett nálam jól nézne ki. Köszönöm a küldött holmikat. A fiatal Gyórfyékkel voltam együtt. Sajnálom hogy Kisházy Sárít nem üdvözölhetem otthon nálunk. De már sietek legközelebb hosszabban írok Katinának¹ és Neked, Lacinak küldök majd bélyeget hősiességemért, büszke vagyok rá, csókoljátok össze helyettem, hiszen jobban van már teljesen.² A küldött enivalóért hálás köszönet. Igen jó volt minden. Csókol szeretettel mindhármatokat Dezsőtök.”

Miklós öccsének 1913. dec. 3-án névnapjára írott, a bevonult önkéntesekről készült fénykép hátoldalán levő sorok a testvéri szeretet mintaképe:

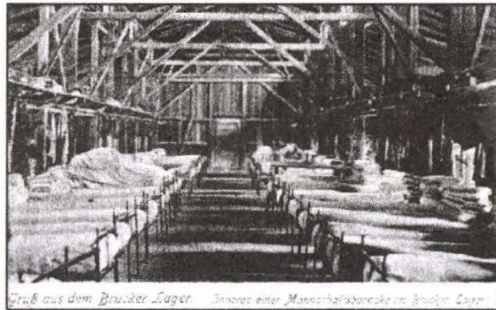
Kedves Miklósom, ezen a kártyán kívánok Neked ez évben neved ünnepére minden jót. Testvéri szeretetem s forró ragaszkodásomról, megbecsüléséről továbbra is biztosíthatlak. Hiszem, hogy ez a testvéri vonzalom az idők múltán sem fog soha az életben meglazulni s végig kísér bennünket a sűrű az élet nehéz küzdelmeiben az egymás gyámolítása és támogatása, hogy így segítsük, hogy így vigyük előbbre az egymás, a mi testvéri, családi érdekeinket. Meleg szeretettel, forró csókkal az Isten áldását kérem nehéz pályádon az egész hosszú életedre, csókol igazán szerető Dezsőd.

Részlet az 1913. dec. 3-án Miklós öccsének írt levélből:

Szóval a két nehéz hónap már a hátunk megett van. Egyszerűen nem embernek való ez a baka élet, annyit s olyannyira sokat kívánnak fizikailag tőlünk. S csodálatosképen én bírtam, beteg pedig egyszer sem voltam. Az igaz hogyha erősebb lábakkal és izmokkal bírtam volna, minden könnyebb lett volna. Írtam már haza múlt levelemben különben a két hónapról elegendet. Hétfő óra kitűnő életünk van ahhoz képest. Reggel 7-re kell csak a kaszárnyában lenni, s ½ 8-tól kezdődik az iskolában az előadás, 11 óráig tart s azután 12-ig gyakorlati óra van az udvaron. 12-től kettőig ebéidő. S most hogy ennyi idő adatik ebédre, a kantint amit eddig kénytelen voltam kultiválni otthagytam, s a kaszárnyával szemben, hova egy önkéntes társam is jár – meg újabban Bakoss Laci is – egy igen jól főző házi kosztra járunk. Egy ebéd 1-kor 20 fill. S ezért levest, sültet garnírozva és tésztát s kenyeret kapunk. A kázinó komisz kosztja után szinte élvezettel ebédelek s hiszem hogy a gyomrom így némileg újra helyre jön. Hogy pedig mily hálával vagyok Anyuka és Katinka irányában, hogy a ruhával küldtek egy kis enivalót, azt alig tudom leírni. Hej így pár vacsorám marad meg s mégis jobb ízűen eszem, mint bármi mást. Kettő órakor újra kezdődik az iskola s egészen 6 óráig tart. Persze kis megszakítások, óra közök vannak. Az iskolában fontos a figyelés s most főleg igen kell igyekezni, mert nagyon szigorúan vesznek és büntetnek mindent. Hogy meg ne szóljam eddig nálam minden rendben van. Ma az ezredes hospitált s a főhadnagy Stiber engem szólított fel, mint akivel brillírozni akar. Az ezredes kérdezte civil foglalkozásomat is s „igen szép”-nek találta a már elért eredményt. Itthon persze szintén olvasgatok s a németben gyakorlatokat csinállok. Kedves Miklóskám legközelebb kérlek nekem a következőket hazulról elküldeni: vörös, kék ceruza, közönséges fekete ceruzák, tollszár, tollak, amennyit csak küldhettek fehér vagy kék árkus papírt. Ezeket légy szíves Apukától kérni, azt hiszem ezek neki megvannak s így nekem nem kellene értük kiadni a pénzt. A megtalpalt boxcipőt, korcsolyát, vonalzót, egy körzöt (nem kell csak a ceruzakörző és annak a hegye), azt hiszem ebből a Lacién kívül még van egy

¹ Katinka a testvérhúga volt.

² Laci nevű fiatalabb öccsének 1913. okt. 13-án mandulaoperációja volt Budapesten.

KATONAI TÁBOR BRUCKBAN (Királyhida)

exemplár. Pár rajszöveget, vonalzó. Kérlek még külön-külön kis ismertetéssel nátha, köhögés, oldalszúrás, hátfájás, fejfájás stb. ellen a szereket megírni... Nem értem a Mam. Kártyáján „a pénzt is megkaptad remélem”. Ugye a 120 kor. érti ez alatt amit Apukától kaptam. – Ugyan Pista megadta-e a tartozást, ha nem a nemzetközi jogot kérd vissza tőle. A cipőt vagy más valamit nem-e adatok el azalatt amikből kicsit pénznélnek. Minden pénzbe kerül itt minden nehéz dolog, s mégis mindennek meg kell lenni. A felvétel mit küldök egy gyakorlatkor van felvéve s én elég rosszul vagyok rajta találva, kérlek a kártyát idegeneknek meg nem mutatni.

Édesanyjának dec. 9-én írt lapján többek között ezt írta: „Miklós napját az Operában az állóhelyen élveztem végig.” 1913. évi utolsó, dec. 19-én írt leveléből részletek; melyben elsősorban Miklós öccsének gratulál sikeres jogszigorlatához és év végi hazautazását részletezi:³

Kedves Miklós kám! Igen nagy örömmel olvastam soraitokat s szívemből kívánom, hogy az elért jó eredmény neked nagy meglepedésül szolgáljon. Hidd el veled örülök s osztozni óhajtván a Te ünnepegedben is igyekezek azt összegezgetni. Mi csak hétfő este legkorábban mehetünk el a 10 órais személyvel. Katonaruhában blúzban fogok utazni s Pestre 6 óra 25 percre érkezem reggel, Kelenföldön 6 óra 5 perckor leszünk. Kérlek velem azonnal tudasd hogy kedden lesz-e az avatásod, mert akkor föltétlen ott akarok lenni s ez esetben mivel a Waffenrokra és kéknadrágra vasárnap itt szükség van, mert a Hauptmarsallal megyünk az Arzenálba, s mivel csomaggal utazni nem akarok, de viszont blúzban az avatásra nem mehetek, így gondoltam, hogy előre szombaton vagy vasárnap elküldöm a zsakettot, fekete kalapot, téli kabátot, lakkcipőt és fehérneműt a Kastaly Pista címére... De odahaza egész nyugodtan járhatok civilben mert erre engedélyünk is van. Berförderung vagyis csillagosztás csak január elején lesz, de még nem biztos, alig tudhatunk meg bármi ilyen dolgot előre... Szeretnék még a Salonba is elmenni s ott a Te eredményedről meggyőződni...”

A fenti levéldézetek érdekesen mutatják, milyen volt az önkéntesek élete: nekik kellett maguknak lakást bérelni – ő a Mariahilferstrasse 49-ben lakott – onnan járt be a kasszárnyába, ahol az első két hónap kemény „baka” kiképzés volt, s az iskolai oktatás csak a harmadik hónaptól kezdődött. „Waffenrok” volt a kimenő ruhájuk kék nadrággal, s mindig éhesek voltak. Hogy 1914 januárjában hány csillagot kapott Édesapám, nem tudom. 1914. április 16-tól 1914. május 18-ig Királyhidán, a mai Bruck-ban (Burgenland) volt egy hónapos katonai továbbképzésen, ahonnan három képeslapot hozott haza

³ Miklós öccse mint festőművész a Nemzeti Szalonban képeivel több kiállításon részt vett.

„Gruss aus dem Brucker Lager” felirattal. Egyiken a „Hauptwache” (főbejárat) látható a tisztikarral, másikon egy közös hálóterem, amiben ő is lakott. E kiképzést követően lett a 39-es gyalogezred zászlósa a világháború kitörésekor.

Háborúban és hadifogságban

A világháború 1914 augusztusában tört ki. Első állomáshelyük a Délvidék volt. Erőről tanúskodik 1914 augusztusában Pancsován egy öreg nénitől kapott nagyon szép miniatűr szentkép Szent Borbáláról. Onnan a keleti frontra, az orosz hadszíntérre irányították alakulatával. Pilch Jenő hadtörténész így ír erről:⁴ „A keleti vagy orosz hadszíntéren a monarchia fegyveres erejére az az igen súlyos feladat hárult, hogy a vele szemben nagyobb erővel felvonuló orosz hadseregeket megtámadja és leküsse. A kelet-galíciai térségektől a Kárpátokig és Krakkóig terjedő hadszíntéren, szakadatlanul ide-oda hullámzó nagy és heves küzdelemben, a lemergi és az úgynevezett első és második lengyelországi hadjáratokban seregtesteinket igen nagy veszteségek érték. Az év végén az ellenfelek Nyugat-Galiciában és a Kárpátokban állásharcot kezdtek.”

Az 1914 augusztusában kezdődő lemergi hadjáratnál a harcokban Dezső sípcsontlövést szenvedett a lábára, és október 15-én sebesültként orosz fogságba esett. 1914. október 21-én már mint hadifoglyot a lemergi kórházban ápolták. Amerre járt, képeslapokat vásárolt és naplószerűen ezekre írta hadifogságának keserű élményeit, eseményeit. E képeslapok arról tanúskodnak, hogy az orosz városokban – még Távols-Keleten is – a cári uralom alatt normális élet volt, éppúgy mint bárhol Európában. És a hadifoglyok is korlátozott körülmények között, viszonylag elfogadható életet élhettek, pl. időnként kijárhattak a városba, otthonról rendszeresen pénzt kaphattak, vásárolhattak, a helyi színházi előadásokat, múzeumokat időnként meglátogathatták, sőt ők maguk is szerveztek színházi előadásokat. De mindez csak 1918-ig, a vörös uralom megjelenéséig tartott. Attól kezdve az életük mindig veszélyben volt, és életkörülményeik is fokozatosan a gulág szintjére zuhlottak. A megszámozott, dátumozott képek idézete az alábbi:

I. Lemberg, Sanatorium Czerwanego Kryza

22. okt. 1914. – 22. márc. 1915. Lyerakowszkon Gasse 107.

1914. okt. 21-én reggel 6 órakor megérkeztem Lembergbe. A III. számú Vöröskereszt Pavilonba Prof. Sehran osztályára vittek. De. 10 órakor megoperált, bekötöztek. 22-én déli 12 órakor az I. számú tisztí Pavilonba vittek át. Földszint D szobába. Benn voltak Sutka Pál Ungvár, Dr. Halász Jenő Győr és Kleiner Prága.

II. [Cím, dátum ugyanaz:]

Orvosok: Prof. Ziembiczky, Dr. Bolenski, Dr. Jaklinszki. Med. Jaklinszky Sándor. Főnőknő: Schwester Thakker (Rudolphiner Haus Wien XIX. Bezirks). Nővérek kik ápoltak: Schw. Jetti (Troppair), Schw. Jozefa, Helene, Gräfin Kazimir Drohajcsika. Dec. 16. Sutka elhagyott bennünket. Jan. 5. Halász is elment. Én az 1. sz. szobába mentem át. Itt a Schwester Anne (Helene Nagorszka) ápolt tovább.

III. [Cím, dátum ugyanaz:]

Állapotom rosszabbodott, a seb begyógyult, de csontszilánkok maradtak benn, gyenyezett, gyomorhajom is kiújult. Február 2-án sürgőnyt kaptam hazulról. Nagyon megnyug-

⁴ Hadifogoly magyarok története. Bp., 1930. I. köt. 76.

tatott. Március 10-én Prof. Schrem megoperált, két nagy csontszilánkot vett ki. Narkotizáltak.

IV. [Cím, dátum ugyanaz:]

Márc. 20-án kinn voltam sétálni a városban. Végtelen gyenge voltam. Hírlett, hogy esetleg kiürítik a Sanatóriumot. Én Bechtloft Vilmos úrtól négy részletben egyezer koronát vettem kölcsön. Abból ruhát, téli kabátot, fehérneműt és más szükséges dolgot szereztem be.

V. [Cím, dátum ugyanaz:]

Március 22-én du. 1 órakor elhagytuk a Sanatóriumot. Schirmer Károly 43-as és Nagy Lajos honvéd 21-es főhadnagyok, Groszman Kopperl Obervüger, Bok, Benedek Ferenc (12 huszár) hadnagyok, Gróf Wianelli, Mersinszky és én... kinn a konpecban meg Jasinszkyne meglátogatott.

VI. [Cím, dátum ugyanaz:]

Este 10 órakor indultunk el Lembergől (22. Márc. 1915.). 23-án reggel 10 órakor Brodba érkezünk. Reggeli Brodban. Ebéd a vonaton – álmatlan kellemes éj. Reggel 9 órakor 24-én Rownoba értünk. 28-án vasárnap Palmárum. Reggel 10 óráig a kórházban Rownoban. Márc. 31-én este 10 órakor Kiew.”

VII. [Cím, dátum ugyanaz:]

Kiew. Márc. 31-én este 12 órakor a kórházba jöttünk. Ápr. 1-én jelentkeztünk Nagy Lajos, Benedek Ferenc és én továbbutazni. Este 8 órakor elhagytuk többi társunkat. 10 órakor elindultunk Moskau felé. Nagycsütörtök, nagypéntek, nagyszombat a vonatban telt el. Ápr. 4-én húsvét vasárnap reggel 8 órakor Moszkvába érkezünk.

VIII. [Cím, dátum ugyanaz:]

„Moszkva, 1915. ápr. 4. Húsvét vasárnap. 14. Ewakuations spitalba ideiglenesen. Este 10 órakor tudtam meg más kórházba visznek. Éjjel 3 órakor keltünk, 6 órakor 5-én a 11-es kórházba szállítottak át. Kellemes hely volt. Itt tudtam csak hogy húsvét és az anyám nevénapja van.”

I. Kostorma. 26. Hospital. Msenskaja ulica. Real gymnasium. 12. máj. 1915. – 29. okt. 1915.

Moskau, 1915. ápr. 5. Velem voltak Nagy Lajos, Benedek Ferenc, Rittm. V. Korn. Retich, Lt. Selnditt és elvált tőlünk Dallmann tüzérhadnagy, Premislből. Ápr. 23-án átvittek a 13. számú kórházba a sláv Abteilungra. Május 2-án Benedeket az Amerikai konzulátus kórházába vitték. Május 3-án sürgöny hazulról: „Wir sind alle gesund Miklós.” Igen nagy örömet szerzett. Visszavették cenzúrázás végett.

II. [Cím, dátum ugyanaz:]

Május 3., 1915. Moskau 13. Hospital Nemeckaja ulica. Sok levelet írtam haza, Stokholmon keresztül is. Az amerikai konzulátus útján pénzt kérek hazulról. Egy nagy csontszilánk magától kijött 9-én. 11-én a kórházat kiürítették és 12-en eljöttünk Kostormába. Kilencen a 26. Kórházba kerülünk míg a Reichsdeutchek a 24-esbe köztük von Korn is és a vezérkari százados.

III. [Cím, dátum ugyanaz:]

Kostorma 12. május 1915. 26. Hospital. Együtt vagyok: Bauer Willi, Nagy Lajos főhadnagyok, Rauch, Brettsneider, Vancsó, Horváth, Kuleryczky, Czinkotszky és én. Sürgöny haza 23. Májusra. Pünkösöd vasárnap 23. Május nevénapja fogságban. Teljesen egyhangúan telt el, mindig haza gondoltam szomorú voltam. Az olasz háború kitérésének híre. Selegeink nagy előnye Galíciában örömet szerzett.

IV. Kostorma 26. Hospital. Msenskaja ulica.

Real gymnasium. Partei von Haupteingang nach rechts die 4-te Fenster war meine.

12. máj. 1915. – 29. okt. 1915.

Kostorma Május 24. 1915. Húsvéthétfő. E kártya a kórházunkat ábrázolja a főbejárattól jobbra földszinten a 4. ablaknál volt az ágyam. A legjobb hely, egy nagy szobában. Délig 11-12 és 3-5-ig kimehettünk a kertbe sétálni. A fogam rendbehozatala végett a városba járunk ki egy fogorvoshoz. Tudományos könyveket hozatok Moszkvából hogy hasznosan töltssem az időt. Meleg kezdődik nagyobb lenni. 1915. június 1.

V. Kostorma 26. Hospital. Msenskaja ulica Real Gymnasium. 12. Máj. 1915. – 29. okt. 1915.

1915. június 14-én 5 úr érkezett hozzánk köztük Dr. Pélyi Géza galántai ügyvéd. Velük jött Kostromáig Benedek is, de ő a 24. számú kórházba került. Júni 18-án Dr. Csekalow iteni főorvos megoperált. Elaltatva nem voltam. Két nagy csontszilánkot vett ki helyi érzéketlenítéssel a nagyobbat a vastag csonttól törte le, amely nagy fájdalommal járt. 19. Lázam volt és nagy fájdalmaim, rosszul voltam. Az újságot minden nap olvassuk és mély öröm...

VI. [Cím, dátum ugyanaz:]

...tölt el bennünket, seregeink győzelmes előrenyomulását olvasva. 20-án Laczi születésnapja volt. 22-én Lemberg elesett, büszke vagyok, de fáj hogy én csak távolból szemlélhetem a tusát. 23-án Katinka születésnapja. 27-én László napja. Evakuálás, Bauer, Horváth, Dr. Pély és még 4 úr ment el. Csak heten maradtunk. Kellemes csend. 29. Péter Pál napja sokat gondolok haza.

VII. [Cím, dátum ugyanaz:]

1915. július 30-án Egyszázhetvenkettő Rubel 95 kopeket kaptam hazulról az Amerikai General konzulátus útján. Sürgöny haza. 1915. július 5. Születésnapom nem tudta senki. Július 26-án kaptam az első kártyát. 31-én sürgönyt kaptam hazulról. Augusztus 1. Tomasinini és Pavlik jöttek hozzánk. Iwangrad és Varsó elestek. 15-én kártyát kaptam hazulról.

VIII. [Cím, dátum ugyanaz:]

1915. augusztus 21. új Transport Dr. Singer Weitzenfeld, Cseörgeő Csermák. 25-én kitétek a kórházból a Wuisokladba. Én csak örültem de a lábam rosszabbodott, felfáztam és 39° lázzal 29-én visszajöttem. Ott az urak igen szívesek voltak és örültem hogy jó magyar társaságban lehetek a fogságban. 31-én Kohárnétól kaptam kártyát. Szept. 1. Nagyon rosszul voltam, elájultam. 7-én a furunkulust vágták fel Csekalow dr. 14-én Katinkától kaptam kártyát. 22-én Pavlik kiment a kórházból. Okt. 15-én múlt egy éve, hogy megsebesülve fogságba kerültem.

IX. [Cím, dátum ugyanaz:]

Okt. 27-én gróf Lubienszky jött a kórházba, vele hagytam el végre a kórházat okt. 29-én du. 2 órakor. 30. Templomba mentem. Elektromos fürdőket vettem, fogat csináltattam, vásárolni és sétálni jártam naponta. Nov. 18-ig Kostromában voltam, hol jól éreztem magamat. 3 órakor elutaztam Romanov-Borisoglebszkbe. Az estét egy faluban egy orosz paraszt házában voltam kénytelen eltölteni. Jobb vissza nem gondolni. Másnap Borisoglebszkbe érkeztem, szállodában töltöttem az éjt is mert a Volga nem volt befagyva és nem lehetett rajta átjönni.

X. Kostorma Lager. Winni oklad. 29. okt. – nov. 18. 1915.

20-án de. 10 órakor átjöttem a Volgán csónakon, jégzajlás között, kellemetlen érzés volt. Itt találtam Jansen főhadn. Pingel, Schultz, Feldmann, Kaufman hadn. német, Urbán, Barsy magyar, Söllner, Blumer, Katz, Tumbach Zieman osztrák urakat. Kiszolgálóink magya

A KOSZTORMAI KÓRHÁZBAN

rok. Az ide fűzött remények és jó hírek nem váltak be. Egyszer az ebédlőben vagyok, ami kellemes. Sétálni, a fogorvoshoz vásárolni, fürdeni és a kertbe járunk. Otthonról régebbi kártyákat kaptam.

XI. [Cím, dátum ugyanaz:]

Dec. 1. egyformán telnek a napok, készültünk karácsony estére, én épen 39°-os lázzal feküdtem, meghűlve, de felkeltem, ka-

rácsonyfát csináltak a többiek, a németek nem jöttek be! Dec. 31-én Szilveszter. Este fennmaradtunk és levelet írtam, haza, Swedián keresztül. Új év 1916 van. Elszorul a szívem, ha arra gondolok, meddig kell még tűrni és várni. 2-án kapjuk a hírt, hogy innen elmegyünk éspedig valószínűleg Sibiériába. Ma van az öcsémnek Miklósnak a 24-ik születésnapja. Vigye sokra.

XII. [Cím, dátum ugyanaz:]

Meg lett engedve a kertbe menni, így több levegőt kapunk. Hazulról kártyákat, jó híreket kapok. S fényképet. Az édesanyám, Katinka (kettőt is) Miklós és Laci fényképeit kaptam meg. Értesültem, hogy 150 franc's csomag meg az Apám fényképe útban van. Udránszky Annától kaptam egy kártyát. A fogorvoshoz jártam, egy fogamat elrontott. 29-én indultunk el Romanov Borisoglebszkből 2 és 3 óra között 13-an és 7 szánkón.

XIII. [Hiányzik.]

XIV. Romanov Borisoglebszk. Jaroslaw Gubernia. 20. nov. 1915. — 29. jan. 1916.

Átszálltunk Vologdában a második osztályra, egy orosz tiszt utazott velünk, én és Sellmer elsőn jöttünk kényelemben. Febr. 2-án reggel Viatkába értünk a 4. oszt. várótermében egy órát kellett várni, rettenetes hely. 3. oszt. kocsit kaptunk. Benne vártunk estig míg a vonat indult. A 2. oszt. étteremből hozattunk ebédet. 3-án este 8 órakor Ekaterienenburgba jöttünk. A 4. oszt.-ba szállni nem akartunk. Éjjel a 3. oszt. váróteremben jót ettünk de drágán. Cigányok, gyűlevész nép. Du. 4-én karhatalomnak engedve 4. oszt.-ba szálltunk. Este jött meg még 32 úr a mellettünk levő 4. oszt. kupéba utaztak köztük Dzsida százados is.

Jaroslawban 1 db képeslapot 1916. január 30-i dátummal és Viatkában 2 db képeslapot 1916. febr. 2-i dátummal vásárolt, útközben Szibéria felé...

XV. Kostorma 26. Hospital. 12. máj. 1915. — 29. okt. 1915.

Második felvétel. A főnöknő, Nagy Lajos, Rauch Hans, Jon György, Weitzenfeld János, Kulcsiczky és Wingiczky és én. André a szolgánk. Okt. első napjaiban készült. [Lásd a fenti fényképet!]

XVI. Romanov-Borisoglebszk. Jaroslawszkija Gubernia. 1915. nov. 20. — 1916. jan. 29.

4-én este 9 órakor indultunk el Ekaterienenburgból. 5-én Tyumenben Európa határa, ebéd. 6-án Omszk 2 órát vártunk, ebédelni nem lehetett, 4 órakor du. érkezünk. 7-én du. 4 órakor Nikoljewszk szép fekvésű nagy város, 2 órát vártunk, kávéztunk. Éjjel Tajgebe értünk. 8-án reggel Tomszkban 9 órakor. Szánon a városba, a parancsnokságra, onnan gyalog a lakásba, teljesen üresen találtuk."

XVII. [Cím, dátum ugyanaz:]

1916. febr. 8. Földön aludtunk, meleg ételt kapni nem lehetett. Fürödni voltam, prices + szalmazsákot, asztalt, széket nagynehezen kaptunk. Nedves rossz lakás, előbb fürdő volt.

A TOMSZKI KATEDRÁLIS

Udvarra lehet lemenni, 12-én 50 Rubl. kaptunk. Étkezni vendéglőből hozatunk, 3 német szolgál van. Nyomorúságos egyszerűségben élünk. Városba havonként kétszer lehet menni.”

XVIII-XXII. [Cím, dátum ugyanaz; szöveg nincs.]

Ezt követően már csak üres képeslapok vannak: Tomszkból, 1916. febr. 11-én 4 db, 1916.

máj. 30-án 3 db, 1916. aug. 1-jén 1 db, és dátumozás nélküli, teljesen üres (főleg orosz festményreprodukciók) képeslap 14 db. Több napló jellegű feljegyzés nincs. Ennek valószínű oka a „nyomorúságos egyszerűségben” való életkörülmények, a koncentrációs láger egyhangúsága. És itt még öt (!) esztendő várt rájuk, messze Európától, messze a hazától, az otthontól.

Még öt év Szibériában...

Amint a feljegyzésekből látható, az első 16 hónap hadifogság Szibériába, Tomszkba érkezésükig viszonylag emberséges körülmények között telt el, hiszen még tiltakozhattak is a IV. osztályon való utazás ellen, volt tiszt szolgájuk, II. osztályú étteremből hozhattak ebédet, fogait megcsináltathatta a városi fogorvosnál, tudományos könyveket hozatott Moszkvából, családjával levelezhetett magyarul, sőt még sürgönyt is kapott. Tempomba mehetett, vagy mikor a kórházat elhagyta még szállodában is aludt. De a legfontosabb az volt, hogy súlyos sebesülését, a szilánkokra széttört sípcsontját meggyógyították! És érdekes, hogy míg a többiek általában katonaruhában voltak, Ő mindig civil ruhát viselt.

Szibériában, Tomszkban már őrzött lágerban voltak: 741 tiszt és 10551 a legénység létszáma.⁵ De még mindig meg voltak a minimálisan szükséges életkörülmények: fehér ingben, nyakkendővel, sötét öltönyben ül az ágyán, felette a falon a családi címer és fényképek, mellette szobatársai. Volt tiszt szolgájuk, akivel a szobájukba hoztatták az ebédet, s tányérból ehetek.⁶ Könyveket olvastak, színelőadásokat szerveztek. Az egyiknek, a „Tolvaj” címűnek festett címlapja „a legénység karácsonya javára árverésen megvette ifj. Somogyi Dezső, 1917. nov. 28. Baróti József a színház vezetője” felirattal van ellátva. A Gül Babát még Tomszkban, a városi színházban is előadták.⁷ A „Das-Kleine kaffehaus” című három felvonásos vígjátékban Dezső is szerepelt az 1917. november 11-12-én tartott előadásokon. Ennek címlapját is hazahozta. A színelőadásokról 19 fényképet is hazahozott, ráírva hátlapjára a szereplőket, az előadás címét és dátumait.

⁵ Hadifogoly magyarok története II. köt., 408.

⁶ Lásd a két fényképet a következő oldalon felül!

⁷ Hadifogoly magyarok története II. köt. 548.

A TOMSZKI FOGOLYTÁBOR TISZTI SZÁLLÁSÁN

Hogy milyen remek díszleteket készítettek s milyen színpadhű kosztümöket, azt példaként a képeken is lehet látni. A tomszki magyar színház tagjai csoportként is meglettek örökítve 1917. márciusában, melynek jobb szélén guggolva Dezső is látható. Az eredeti fénykép hátoldalán a nevek is fel vannak írva. A színház 1918. márciusában szűnt meg. És 1918. márc. 11. és márc. 13. dátum van az utolsó két levelezőlapján, amelyet a cenzúra miatt már németül írt. Ezt követően már csak a „Hadifogoly gyámoltó és tudósító hivatal küldött 1918. novemberi állapotáról és 1919. ápr. 10-i dátummal hivatalos értesítést, hogy egészséges. De ez utóbbin az internálási hely rovatnál már kérdőjel van.

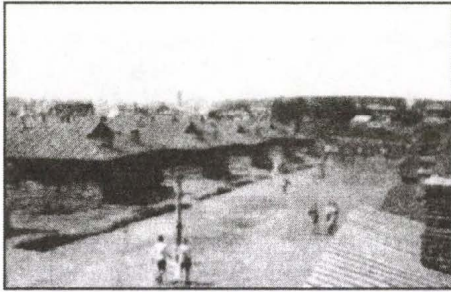
Itt Tomszokban a tábor képe is elszomorítóan egyhangú akár télen, akár nyáron. Érdekes, hogy még az alvó őrt is lefényképezhették!⁸ Ő magáról 1917. február 2-án küldte el egy városi fényképész-műteremben készült civil ruhás fényképét, amelyen láthatóan jól van, egészséges. És ekkor még Tomszk városa is normális életet élt. Még sír- emléket is állítottak a Tomszokban elhunyt hadifoglyoknak. De az orosz forradalom mindennek végét vetett. Tomszkot is elérte a fehérek és vörösök belviszálya, megszűnt a posta, lehetetlenült az ellátásuk és állandó életveszélybe kerültek. Hogy miképp telt el még négy év ily nehéz körülmények között, az 1918. márc. 13-án megkötött bresztli-tovszki békekötés után, azt a „Hadifogoly magyarok története” c. könyv idézeteivel érzékeltetem:⁹

„A hadifoglyok súlyos viszonyok közé kerültek a vörösök előnyomulása miatt. Helyzetük rosszabbodásának azonban nem a vörösök, hanem a fehérek voltak okozói. A fehérek ugyanis titkos bolsevikoknak tartották őket, akik csak az alkalomra várnak, hogy ellenük támadjanak. Hadifoglyaink sorsában új fejezet kezdődött. Szenvedéseik még korántsem érték el a tetőfokot. A fehér hadsereg és a cseh légió visszavonulása hozta a legsúlyosabb megpróbáltatásokat. A csehek és fehérek kiűrtettek minden tábort és magukkal hurcolták a védtelen foglyokat...

1919. ősz. Az éjszakák már hidegek. Élelmezés nincs. Szállítóeszközök csak kis mértékben állnak rendelkezésre. Kimerültség, fáradtság tizedeli a foglyok sorait.

⁸ Lásd a tábori képeket a következő oldalon!

⁹ II. köt. 432-433., 436., 441., 563-565.

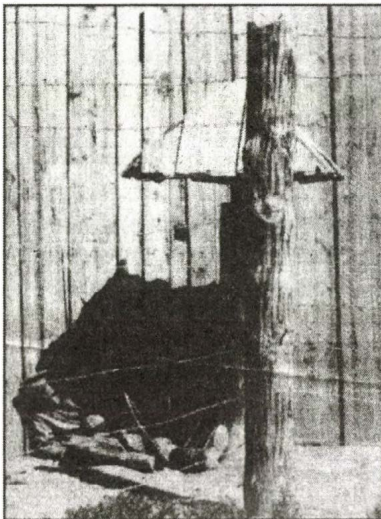

A TOMSZKI FOGOLYTÁBOR NYÁRON ÉS TÉLEN

És haladnak végeláthatatlan sorokban, kegyetlen cseh és kozák őrcsapatok kíséretében kelet felé. Mind messzebb a hazától. Aki fáradtan ledől az országút sorában, golyót kap a fejébe. Egy lélek sem maradhat vissza, nehogy a vörösök kezébe jusson. És haladnak tovább, keletre. Bizonytalan cél felé. Beköszönt a tél. A még Szibériában is szokatlan kemény tél. A fagy még több áldozatot követel. És ekkor felüti fejét a borzalmas járvány, a visszavonuló fehér hadsereg hí kísérője, a tífusz. Kórház, orvosi ápolás nincsen. A tífuszosok szanaszét feküsznek a hosszú országúton, a végtelennek tűnő vasútvonal mentén...

Ez volt a borzalmas téli hadjárat, a történelem leghosszabb visszavonulása. Ennek során vesztették el a fehérek utolsó erősségüket, Szibériát. A foglyokkal senki sem törődött. Mindenki a maga bőrét igyekezett biztosítani. A fehér hadsereget rengeteg menekülő kísérte... Vagyonokat fizettek egy-egy talpalatnyi helyért a csapatszállító vonathoz csatolt marhako-csikban... A borzalmas tífusz nemcsak a hadsereget, hanem a polgári lakosságot és az éhségtől szédelő, rongyos foglyosereget is megtizedelte... És nem volt senki, aki eltakarítsa a hullákat."

„...Ezen az estén [1919. Szilveszterén] Szibériának az Obtól keletre egész a Bajkálig terjedő szakaszán minden hadifogoly szívszorongva leste az új esztendő és vele a rettenetes órák elmúlását. A foglyok azt hitték, hogy a vörösök bevonulásával végeszakad a szörnyű polgárháborúnak, és miután a bolsevikok elismerték a bresztlitovszki békét is, a hadifogságnak is vége lesz, és ők hazamehetnek. A gyűlölt cseh-szlovák légiók és szövetségeseik pánikszerű

gyorsasággal vonultak vissza kelet felé. A vasútvonalon a legnagyobb zavar uralkodott. A lázas sietségben már senki sem törődött a hadifoglyokkal, a táborokban lázas izgalommal lesték a híreket, hogy mit hoz az új esztendő. Az optimistábbak már titokban csomagoltak, de még a pesszimisták is bizonyosra vették, hogy az új év meghozza a várva-várt szabadulást. Pedig, mint már annyiszor, ezúttal ismét csak újabb nagy csalódás várt rájuk. Az 1920-as év hajnala a remények jegyében fogant. De éppúgy, mint az előző évek, az újabb szenvedések és megpróbáltatások végtelen sokaságát hozta magával az immáron utolsó reménységeiben bízó szerencsétlen foglyoknak."

„Bent Szibériában azonban nem hozott az 1920-as esztendő örömet a sokat szenvedett foglyoknak, akik azt

ALSZIK AZ ŐR A FOGOLYTÁBOR DRÓTKERÍTÉSE MÖGÖTT

remélték, hogy a vörösök győzelme meghozza számukra a szabadulást. A csalódás rémes volt. A szenvedések újra kezdődtek, mégpedig annál súlyosabban, mert az ezután következőkben saját véreink okozták nekik a legtöbb kellemetlenséget, szenvedést és ez kétszeresen fáj.”

„Végre 1920. május 20-án a magyar kormány megbízottja Koppenhágában a szovjettel is egyességet kötött a szárazföldi hazaszállítása tárgyában. Ez az egyesség intézkedett a Magyarországon levő orosz foglyok hazaszállítására nézve is, majd a magyar hadifoglyokra nézve a következőket tartalmazta: a magyar hazatérőket élelemmel az orosz határig az orosz kormány látja el, a nélkül, hogy ezt később a magyar kormánnyal szemben elszámolná.”

„A szovjet kormány azonban csakhamar megszegte a koppenhágai egyességet és életre hívta a túsok intézményét, amivel a hazaszállítás egy újabb izgalmas fejezetéhez jutottunk el: a túsok kálváriájához. Amikor 1919.

december havában meghozta a magyar bíróság első ítéletét a kommunista vezérekkel szemben, láthatatlan kezek megtették az első lépést, hogy az Oroszországban szenvedő hadifoglyok között található tisztok és intelligens emberek sorsa a bíróság által elítélt kommunisták sorsával összekapcsoltassék. A magyar bíróságok ítéletei végrehajtásának a magyar kormány szabad folyást engedett. Amikor azután a magyar hadifoglyok hazaszállítására vonatkozólag 1920. máj. 20-án Koppenhágában megkötött egyesség végrehajtás alá került, kitűnt, hogy *Oroszországban a magyar kommunisták a magyar tisztok visszatartásával* tényleg nyomást óhajtának gyakorolni a magyar kormányra, illetőleg meg akarják akadályozni a kommunisták ellen hozott bírói ítéletek végrehajtását. A magyar kormánynak Nansen¹⁰ útján való közbenjárása azonban eredménytelen volt, sőt *1920. július közepén a moszkvai magyar kommunisták pártja rendelkezést adott ki ezer magyar tiszt letartóztatására és koncentrációs táborba való elzárására*, ahol ugyanolyan sorsban és elbánásban részesítendőek, mint a Magyarországon bebörtönzött magyar kommunisták. *Ezzel pedig létrejött a túsok intézménye, vagyis a*

magyar hadifoglyok szenvedésének utolsó és legborzalmasabb fejezete, ami több mint két évig tartott. ... Sokáig tartó nehéz küzdelem indult meg a túsok további

A MAGYAR SZÍNHÁZ
TAGJAI
A
HADIFOGOLYTÁBORBAN
(Tomszk, 1917. márc.)

¹⁰ Nansen Fritjofot norvég sarkkutató, a Népszövetség által a hadifoglyok egységes szállítás irányítására és vezetésére felkért személy.

kiadásáért, mert a szovjet mindenféle ürügyek és cselszövések révén késleltette a kiadást és valószínűleg zsarolásba csapott át, amelynek folytán az utolsó szállítmány csak 1922. augusztus 10-én érkezhett be Magyarországra.”

Hazatérés

Dezső, édesapám 1922. március 11-én érkezett vissza Magyarországra. A hét és fél év hadifogság, a szenvedések elismeréséért egy oklevelet kapott, melynek szövege:

„Pro Patria 1914-1918.

Dr. Somogyi Dezső zászlós. A világháborúban annak kezdetétől teljesített katonai szolgálatot. Részt vett a 39. gyalogezred kötelékében a szerb és a galíciai hadszíntér ütközeteiben, 1914. okt. 15-én lábszárcsontlövést szenvedett, eközben orosz hadifogságba esett, honnan csak 1922. március 11-én tért vissza.

Kelt Budapesten, 1924. április hó 5-én.

A fenti adatok hitelességét a Háborús Emlékokmányok Bizottságának megállapításai szerint igazolja:

Gabányi ny. tábornok, Dr. Mándy ny. tábornok. Nyilvántartási szám: 1137. [Pecset.]”

A legszebb férfikorából – 24-től 32 éves koráig – hét és fél év hadifogság Kelet-Szibériában.¹¹ És az ország számára Trianon: hazánk területe kétharmad részének elvesztése és gazdasági tönkremenetele. Ez az I. világháború mérlege. És a Somogyi család számára még szomorúbb, mert 1918 októberében hosszú szenvedés után elhunyt családunk legtehetségesebb fia, az üstökösként induló kiváló festő és művészettörténész, Miklós bácsi, majd hét évre rá a legkisebb fiút, a szintén tehetséges rajzkészségű építésmérnök hallgató Laci bácsit veszítette el a család. De az emberi akarat erő csodálatos: a már többször halottnak nyilvánított Dezső mégis túlélte a hadifogság s az orosz forradalom borzalmait, s váratlanul 1922 tavaszán hazaérkezett! És csodával határos módon ő volt az, aki ekkor megszerezve jogi diplomáját családot alapít, s a nevet tovább viszi.

De erről egy későbbi fejezet szólhat...¹²

¹¹ Az itt látható fénykép 1917. február 2-án egy tomszki fényképész műtermében készült.

¹² A közölt írás a szerzőnek a „Somogyi család története” címmel készülő könyvének egyik fejezete.

KÖSZEGHY ELEMÉR

Löcsei éveim (1924–1936)

Évkönyvünk előző kötetében közöltünk egy részletet Kőszeghy (Winkler) Elemér festőművész (1882–1954) „Utazás a múltba” című 1949-ben keletkezett kéziratos önéletrajzából.¹ Ezúttal folytatjuk a kiadatlan emlékirat közlését, mert érdeklődésre tarthat számot a bemutatott időszak, amikor a kisebbségi sorsra ítélt szepességi magyarságnak új alapokra kellett helyeznie kulturális életét. A szerző, aki mint Tatra-festő szép és termékeny éveket töltött Széplakon, 1923-ban Löcsére költözött, s 1936-ig munkálkodott ott a művészettörténeti és történeti értékek szolgálatában. Az itt közölt szöveg a kézirat 128–146., ill. 26–28. oldaláról való. A szerző által készített képeknek sajnos csak egy részét és csak fekete-fehérben tudjuk közölni. A közlemény címet én adtam, a lábjegyzetek tőlem valók. Köszönöm Fekesházyne Kováts Éva és dr. Kováts Miklós információit.

Kováts Dániel

Az 1923. év tavaszán leégett a löcsei Jakab-templom fedele. Szűkebb hazám leggazdagabb múkincstára komoly veszélyben forgott. Ez is arra intett, hogy régi szepesi kultúránk emlékeinek gondozása, megbecsülése, a még lappangók feltárása feladataira fordítsam a tudásomat. Mert az ős röggökön kevesen éltünk, akik értettünk a művészet emlékeihez, ha minden őslakos-társunk szeretettel is csüngött rajtuk.

A Szepesség régi megyeszékhelyén, amely a legartisztikusabb környezetet nyújtja festőnek és művészettörténésznek egyaránt, Wieland Anna² néni házában kedves otthonra találtunk az ő jóvoltából. Ezzel elkezdődött 12 éven túl terjedő löcsei tartózkodásunk. Ha nem is mondhatom, hogy a festészeti tevékenységem hanyatlása, de a szétforgácsolódásom korszaka. A magashegységbe ki-kirándultam időnként, műtermet is kaptam a Probstner-ház³ egykori képtára helyiségében, a környék tájszépsége, az ódon házak, romantikus várfalak elég anyagot adtak, de a festői aktivitásom csökkent. Mind többirányúvá vált a tevékenységem, s habár mindig a Szepességet szolgálta, de már a képzőművészethez nem mindig volt köze. A Tátrával való kapcsolatom fenntartása érdekében a *Karpathenverein*⁴ választmányi tagságom mellett vállaltam a poprádi múzeum igazgatóságát, később a löcsei osztály elnökségét is. A K. V.⁵ mind több idegenvezetést bízott rám.

¹ Kőszeghy Elemér: Boruth Andorral a Tátrában. = Széphalom 12. Sátoraljaújhely, 2002. 203–216.

² Wieland Artúrné Probstner Anna (1872–1931).

³ Ma a kórház működik benne.

⁴ A Kárpát Egyesület német neve, az államfordulat (1920) után főként ezt a névváltozatot használták.

⁵ A *Karpathenverein* rövidítése.

A PROBSTNER-HÁZ LŐCSÉN

Lőcsén mindjárt festőiskolát nyitottam, de 3-4 tanítványnál több itt nem akadt. Bájos modellekben nem volt hiány, persze az üléseket kísérő kisvárosi pletykákban sem. Portrérendelés azonban csak elvétve fordult elő. A magashegyi túráim iránt a nem turista városi közönség nem érdeklődött. Pedig egy lelkes menedzserem is akadt a böhmervaldi⁶ Schimanko Louis dr. tanár személyében, aki cikkezett rólam és előadásokat tartott a művelzésről kiállított képeim előtt. De a festés gyakorlatából erősen elvontak a képeim értékesítése végett a Tátrában és Késmárkon tett gyakori utakon kívül főként azok a megbízásaim, amelyek a művészetbe vágtak ugyan, de nem közvetlenül festői munkát adtak.

Ilyenek voltak mindjárt lőcsei életünk első telén az 1924. évi Zipser Ball⁷ keretében egy szepesi történeti és népviseleti felvonulás rendezése és ugyanazon a farsangon a bélai⁸ karneválon való közreműködésem. Késmárkon a fejét már akkor felütő pángermán mozgolódás ellensúlyozására szepesi magyar viseleteket terveztem XVIII. századi ősképek nyomán, és az 1860-as évekből megmaradt magyaros ruhadarabok felhasználásával. Magam a Neogrády Lajos boldogult alispánunk millenáris bandériumi ruhájában,⁹ nem egészen korhűen, de hatásosan, szepesi lándzsásként vezettem a menetet, Bélán plakátot metsztem linóleumba, az alkalmi Faschingstrompet¹⁰ újság címlapját rajzoltam és egy Tutanhamon-kocsit¹¹ mókáztam össze a nagy garral csinált farsangi felvonuláshoz.

A legjelentősebb ilyen irányú szereplésem volt, amelyre Polnisch Artúr¹² kért fel az 1924. év végén. A Jókai születésének közeledő centenáriuma nagyszabású ünnepséget tervezett a kassai színészek és mindenféle művészek bevonásával. Ennek keretében valamit kívánt velem rendeztetni, ami a Jókai Fehérrasszonyával legyen kapcsolatos.

Összeszedtem magam, és megtettem, ami tőlem telt. Némajátékot terveztem meg 6 képből. A Tátra Szálló dísztermében felállított színpadon kulisszák helyett zöld plüss-

⁶ A Cseh-erdő vidékéről származó.

⁷ Szepesi bál.

⁸ Szepesbéla, kisváros Szepes megyében. Mai neve: *Spišska Belá*.

⁹ A millenniumi ünnepségeken a megyék díszruhás lovas bandériumokat szerveztek, úgy vonultak fel.

¹⁰ Farsangi Trombita.

¹¹ Az egyiptomi fáraó idejében használt kocsi. Tutanhamon sírját akkoriban, 1922-ben tárták fel.

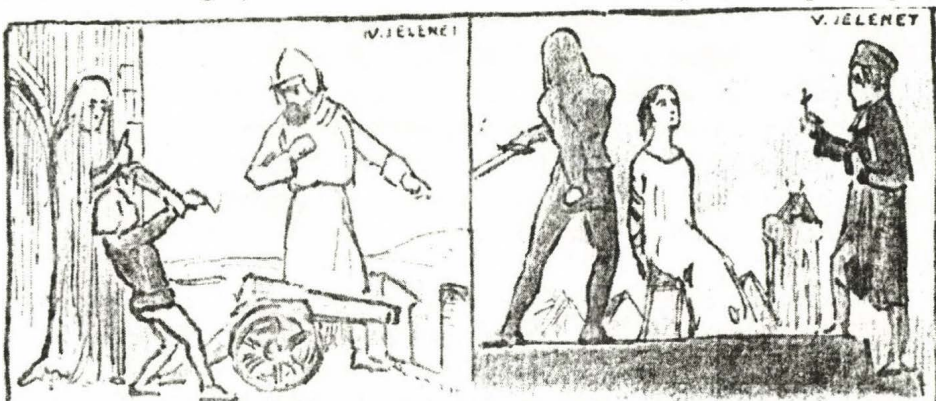
¹² A Szepesi Bank igazgatója.

függönyök lógtak, s a váltakozó háttereket én terveztem, s részben festettem is. (Segített az ifjú Sana Jóska, akit ez a közreműködés csábított el a műasztalosságtól a festői pályára, amelyen azonban nem boldogul.) A festett hátterek előtt játszódtak le a hatásos jelenetek.

Az első képen a Fehéraszony képe előtt én Jókainak maszkírozva ábrándoztam. A zenekíséretet Lorx Olga, a zeneművész, aki szívvel-lélekkel támogatta a rendezésben, Schumann-, Lavotta-, Erkel- és kuruc motívumokból állította össze és cigánykísérettel mély hatást keltve játszotta a színpalak mögött. (Mert még élt akkor s nem lett a 90-es években öngyilkos, ahogy Balázs Béla költötte róla a mesét „Álmodó ifjúság” c. művében a „multi licens... poeitis” jelszavával.) A Múza (Raisz Márta) homlokon csókolt. Erre a Fehéraszony képe megelevenedett, és Okolicsányi Marietta mint a költő képzelete által feltámasztott Korponay Jánosné a rejtekajtóból elem vezette a regény szereplőit.

A második képen Péchy Klári mint Fabriczius Krisztinka kuporgott a híven utánzott „Ketterhäuschen”-ben¹³ a kuruc őrtíz mellett, amíg a Fehéraszony kiszabadította. A harmadikban a regényhez híven labancok törte rá Andrássyra (dr. Kopasz Árpád).

¹³ Szégyenketrec.

A negyedikben az Andrássy kisfia (Máriássy Ferkó) a krasznahorkai vár fokáról kis ágyújával célba veszi a dervisgenerális parancsára a várhoz közeledő apját, de ravatalon fekvő anyja fátyolos szelleme (Kopaszné Raisz Erzsi) visszatartja a gyújtókanócos karját.

Az ötödik kép volt a leghatásosabb. A Fehéraszonyt a vörössel bevont vérpadon a hóhérszékhez kötik, a papi ruhás Pelargus (Molcsányi Annus) elbúcsúztatja, a dobok vadul peregnek, a bakó pallosával sújt – és abban a pillanatban saját kezűleg lerántom a függönyt – de a zsúfolt nézőtérén esnek el az áldozatok. Mattyasovszky Róza és Lehoczky Ábris ájultan estek le a székeikről. Túlságos volt a hőség a teremben. De az volt már előbb is. Miért éppen akkor ájultak el, mikor az első sorokban ülők a lezuhanó függöny mögött a szépasszony fejét hallották gurulni?

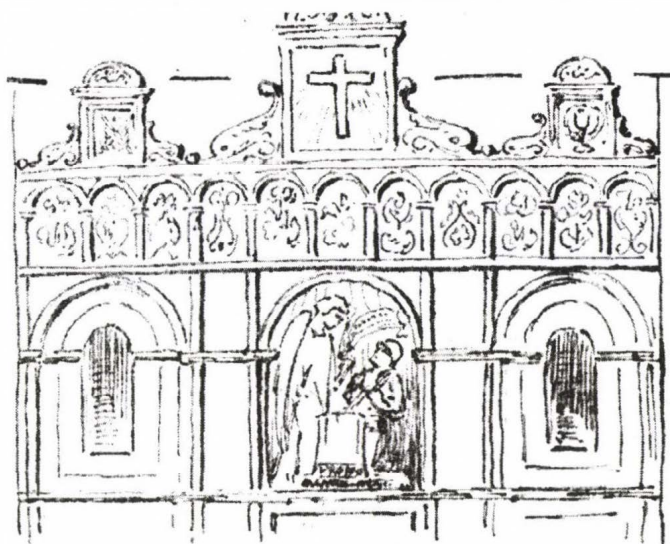
A záró, hatodik képből Lőcse (Hornunk Gizi) hódolt Jókai emlékének: bájos heroldok által vezetett díszmenet élén helyezett koszorút a költő domborművének képét viselő emlékműre.

Az ünnepséget Iglón is megismételtük. A lőcsei törvényszék bírái és sok cseh tiszt odajöttek utánunk. Okályi törvényszéki elnök maga mesélte nekem, hogy nem sokkal az előadás után audiencián járt Masaryknál¹⁴ s az is érdeklődött a Fehéraszony-játék iránt. Ezzel szemben a késmárki ismétlést a hatóság letiltotta. Pedig Eperjesre és Kassára is hívtak. A Szepesi Szövetség meghívására már Pesten kerestünk helyiséget az előadás még nagyobb szabású megismétlésére. Kissé fáztam a fővárosi igényekhez mért átdolgozástól. Szerencsére az Urániával való személyes tárgyalás közben vettem kézhez a Szövetség nyomtatott beharangozását, amelyen mint társszervező szerepeltem. Erre szó nélkül otthagytam csapot és papot. Ilyen szellemi tulajdon elleni vétséghez nem akartam segédkezet nyújtani. De nem haragudtam. A szerzőtárs – nem Lorx Olga volt! – annál inkább.

Otthon már várt az újabb nagy munka. A késmárki evangélikusok a világháború hőseinek állítottak velem emléket a templomukban. Szemben a Thököly-mauzóleum bejáratával terveztem meg a 7.60 m széles és 6.80 m magas felsőmagyar renaissance faalkotmányt, rajta két fekete márványtáblával és egy 2x4 méteres képpemmel: a Halálán-

¹⁴ Tomáš G. Masaryk (1850–1937) csehszlovák köztársasági elnök.

gyal előtt térdelő 67-es baka a haza oltárán ontja szíve vérét. A szepesi erdők fáiból, cirbolyából, hársból, topolyából és vörösfenyőből tervezett faragásos és intarziás keret asztalosmunkáját Pollák löcsei asztalossal csináltattam. (Egy konkurens feljelentésére a fináncok valami 70.000 Ké után akartak megadóztatni, pedig igen szerényen kerestem rajta.) Templomban állva talán átvészelte a sovinizmus dúlásait. Míg ott éltem, cseh tisztok is meg szokták volt adni a tiszteletet magyar bajtársaik emlékének.¹⁵

A következő év néhány jobb portrérendelést (Okolocsányi Zénó és Marietta) és kiállítás-rendezői megbízást hozott. Tavasszal Prágában rendeztem a Tátrafürdők reklámbódóját, néhány Tátra-képpel tarkított hírverő-csoportot, júniusban a poprádi vadászkiállításon csináltam egy kőszáli kecskés diorámát, júliusban a késmárki „Deutsche Wanderausstellung”¹⁶ képzőművészeti csoportját vállaltam magamra, hogy magyar anyag bevonásával helyesen világítsam meg a mi „németiségünket”.

A rendezői munkák ugyan a művészetbe vágtak, de megint csak elvontak a festéstől. Csupán a nemzetközi vadászkiállítás adott festői tevékenységre alkalmat. Körkép-elgondolásaimból megvalósíthattam valamit a kibővített poprádi múzeum új termének egyik felsővilágítású sarokfülkéjében. Javorina-környéki havas tájat festettem a sziklán álló, kitömött bak mögé félhengeres felületre, erős légtávlattal és nagyon illúziókeltőn. [Ennek a diorámának nemcsak a kiállítás látogatóira volt hatása, hanem a kétnyelvű Vadászati Lapok olvasóira is. Abban ti. az én diorámám képe alá azt írták a szláv részben: „Orechový rámeč od E. Kőszeghyho” – vagyis dió(fából készült) ráma.]

A késmárki kiállításon nehéz munkát okozott a képzőművészethez tolokodó „kuniklik” távortartása. Tökmagból csinált virágcsokrokat, 3 évig hímzett „gobelin”-szörnyűségeket kellett a Borúth-képek¹⁷ szomszédságából kiszorítani. Matlárral¹⁸ azonban az előző évtől felélénkült a kapcsolat, s ottani többszöri és egy őszi koronahegy-fürdői¹⁹ tartózkodás termése kárpótolta a rendezői munkák időfecsérléséért.

¹⁵ Az emlékmű ma is látható a késmárki „új” evangélikus templomban.

¹⁶ Német vándorkiállítás.

¹⁷ Borúth Andor festőművész (1873–1955) alkotásairól van szó.

¹⁸ Matlárháza (Tatranské Matliare) település a Magas-Tátra alatt.

¹⁹ Üdülőhely a Dunajec mellett, nem messze a Vörös Kolostortól.

Az 1927. évben nemcsak festettem: újságíró lettem, újból színpadi rendező, a Történelmi Társulatban múzeumőr és – szobrász. A szepesi tájszólásos költő, Lindner Ernő születésének 100. évfordulóján a lőcsei Szepesi Bálon két néma jelenetben megillusztráltam a Saga von Karfunkelskindet²⁰. Kisebb lelkesedéssel és szerényebb keretben, mint ahogyan a Fehérrasszonyt. Erre nem akadt olyan bőkezű mecénás, amilyenek a Jókai-ünnep védnöke, Wieland Anna néni és fiai voltak. Bemutattuk az ifjú Thökölyt (Zsedényi Gyula), amint a szép pásztorlánytól (Péchy Klári) búcsút vesz és felrohan a hegyre, mert a tóból felbukó vízi tündér (Lesnyák M.) a karbunkulus követ kívánja. A második jelenetben már a tó alatti tündérpalotában a nimfa lábainál hevert a hős, halfarkú najádok között. Festői képet nyújtottak, de nem igazi festészeti tevékenységre alkalmat. Még elhibázottabb elkalandozásom volt, hogy az iglói K. V. osztály elnökének, Marcsek Aladárnak rábeszélésére szobrászatra adtam magam, s megterveztem és gipsznegatívban el is készítettem a Hernád-áttörés egy sziklafalára Hajts Béla²¹ emléktábláját. A kivitelezésnél csúnyán az orromnál vezettek a műiparosok: hű galvano helyett retusált bronzöntvényt szállítottak. Megérdemeltem a keserűségek: hűtlen voltam a Múzsámhoz.

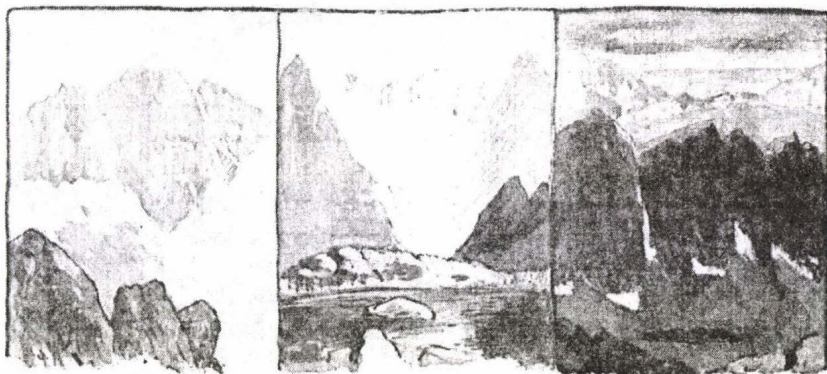
Közben azért eleget áldoztam az igazi Múzsámnak is. Több nagyobb Tátra-kép mellett (a legnagyobb dr. Hritz Artúr részére Naplemente Lomnicon kb. 1½ m) már több lőcsei műemlékkép: a Probstner-ház udvara, a Jakab-templom északi oldala, a városháza naplementekor és több portré: Wieland Adrienne, Jármay Nóri, Baranyai Melinda, egy Barabás-másolat, Hoepfner Gusztáv-emléklap, a diák falinaptár, lőcsei kapu szerepelnek az évi termésben

Az 1928. év volt a mélypontja megint annak a hullámvonalnak, amely alkotóképességemnek kétéves turnusokban visszatérő csúcspontjait összeköti. Igaz, hogy erre az évre esik életem legjelentősebb művészettörténeti felfedezése, a daróci antonita templom XIII. századi freskóié,²² s ez megmagyarázza a festés elhanyagolását.

²⁰ Lindner Ernő (1826–?) késmárki, eperjesi tanár. A *Der Karfunkel* (A karbunkulus) c. művében tátrai legendát dolgozott föl. A Zöld-tóból emelkedik ki a Karbunkulus-torony; a monda szerint ezen a hegycsúcson egykor egy rubintos kő ragyogott, mely a hold és a csillagok fényét magába szívta, s éjszaka fénnel árasztotta el a vidéket. Egy szegény vadászlegény meg akarta szerezni a drágakövet kedvence számára, de a csúcson a villám agyoncsapta, s ő belezuhant a Zöld-tóba. Azóta nem világít többé a kő, s a tavat homály borítja.

²¹ Hajts Béla (1872–1926) iglói tanár, a Kárpát Egyesület egyik vezetője, a Hernád-áttörés, a Kizsel turisztikai feltárója, kiépítője.

²² Kőszeghy Elemér hívta fel a figyelmet a Szent Antal kereszties rend által 1288-ban épített templom freskóira.

A következő év aztán alkalmat nyújtott, hogy Iglón mint festő tegyem jóvá, amit szobrászi kisiklásommal a festészet ellen elkövettem. „Kilátás a mateóci erdőből a Tátrára” címen negyed körképet festettem az iglói kiállításra a Kárpát Egyesület megbízásából, amely a Szepesség kultúráját mindenáron csehszlováknak feltüntetni akaró vállalkozásnál a kisebbségek szerepét igyekezett kidomborítani. Ki is tett magáért. A német ev. iskola dísztermét igen mutatós turisztikai anyag töltötte meg. Én, a kb. 8 m széles színpad negyed körívben behajló, 10x3 m vászon háttérére festettem a Tátrát, ahogyan ez a mateóciak majálisainak színteréül szolgáló erdőcskéből látszik. A rivalda előtt álló nézők valódi fenyők törzsei között természetihíven látták a levegősen festett Tátrát és a Poprád völgyét. A hatást megkapónak találták. A csehszlovákok szemmel láthatóan irigyelték. (A középtér rézsútosan alátámasztott kulisszám a Poprád völgyét s az erdő dombjának lejtőjét mutatta. A lámpákat s a vászon felső szegélyét elfedte a fenyők koronája.)

A Tatra-fürdő Szövetség rendszeresen megfizette és nagyon meg volt elégedve a művemmel. Utóbb elküldték – de nélkülem! – Drezdába, s a 30-as években egy pesti mintavásárra is. Felakasztották és reklámfüzeteket raktak alája. Előtéri fenyők nélkül egy piszkos rongy lett az illúziót keltő panorámából.

A panoráma témáját szűkebbre fogva megismételtem egy méteres vásznon is, amelyet aztán négy nagyobb magashegyi képpel felküldtem az 1930 március-áprilisában, Nemzeti Szalonban rendezett Alpin-kiállításra. Magam nem mehettem a képekkel, mert útlevelem, bár egész Európára szólt, de – „Orosz- és Magyarország kivételével”. Azért aránylag elég jó helyem és sajtóm volt az 1300 képpel agyonzsúfolt termekben. A napisajtóban pl. az Újság „e. a.” kritikusa „finom szín- és tónusérzésemet”, a Nemzeti Újság „m. v.”-je a „mély perspektívát, párás, fátyollal borított világos színeimet és artisztikus előadásomat” emelte ki. Gerő Ödön a Pester Lloydban hosszabban foglalkozott a képeimmel, s azt írta, hogy a nap a munkatársam. „Die Sonne malt mit an seinen Bildern. Sie malen mit grosser dekorativer Wirkung”.²³ A legmegtisztelőbb kritikát a Magyar Művészetben kaptam, amely rövid ismertetésében a szereplő „jó magyar művészek” között mint „hegyi embereink”-et-csak Mednyánszkyt²⁴, Katonát²⁵ és engem említ meg.

²³ Magyarul: „Mintha a nappal együtt festené képeit. Nagyon tetszetősen, hatásosan festenek.”

²⁴ Mednyánszky László br. (1852–1919) festőművész.

²⁵ Katona Nándor (1864–1832) festőművész.

A kiállítás végére mégis kaptam pár napi kiutazást. Eladtam a képeimet, és tanulmányoztam az érdekes külföldi anyagot.

A látottaktól felbuzdulva siettem vissza a hegyeim közé. Ott aztán vezettem még amerikai zipsereket, drezdai gimnazista lányokat stb. tovább is, de festettem is buzgón. Őszre elég gazdag anyagot szedtem össze egy késmárki kiállításra, amit a magam 40 művéből rendeztem. Nem törődtem mások dolgaival, nem erőlködtem régi művészeink propagálásával, mint az 1920 óta Késmárkon, Széplakon, Lőcсэн és Poprádon évente rendezett kiállításokon, (1928-ban Poprádon „200 év a szepesi tájfestés múltjából” volt a jeligém), hanem a Terentius Andriájából²⁶ vett „proximus sum egomet mihi”²⁷ jelszóval eredményesen szolgáltam saját érdekeimet.

Okultam abból is, amit az Alpin kéпкиállítás sajtója körül tapasztaltam. Ezúttal már a Prágai Magyar Hírlap munkatársának kissé a szájába rágtam, mit lászson meg a képeimen. A kiállítás anyagi eredménye lehetővé tette, hogy a legzordabb időben egy félévre megszökjem a pátriámból, és szerencsét próbáljak az ötvös-könyvemmel. Azzal ugyan nem arattam sikert, de elértem valamit, ami visszatértítet a festéshez.

Tahy László ifjúságom óta jó barátom és távoli atyámfia atyai és anyai (Glós) részről, ebben az időben Ankarában volt magyar követ. Az Alpin-kiállításon megvette *Lelátás a Jégvölgyi-csúcscról* című képemet. Budapesti tartózkodásunk alatt nejével együtt felkerestek és meghívtak egy portré megfestésére Isztambulba, május-júniusban. Örömmel tettünk eleget a meghívásnak. Megláthattuk Bizánc emlékeit és a Boszporuszt. (Ötvös-történelmi feladatot is kitűztem magam elé, de az más lapra tartozik.)

Egy teljes hónapot töltöttünk a pérai negyedben levő, pazar kényelemmel berendezett kis követi palotában. Nemcsak a régi bizánci emlékeket és mohamedán műkincseket tanulmányoztam, de a délszaki jellegű Boszporusz-parti táj szépségét is szomjasan ittam a szememmel. Egy hónap alatt három portré és 12 tájkép készült. Laci portréja talán leg-sikerültebb portréalkotásom. (A képet a Prágai Magyar Hírlap képes melléklete utóbb szép mélynyomásban mutatta be a címlapján.)

²⁶ Terentius (Kr. e. ?195. – Kr.e ?159) római író „Az androsi lány” c. komédiájáról van szó.

²⁷ „En magam vagyok magamhoz legközelebb.”

A képeimből tartózkodásom vége felé – Laci távollétében, mert ő közben Ankarában és Budapesten járt – a követi lakás télikertjében kiállítást rendeztem. Primi, a L' Akham című francia kiadásban is megjelenő istambuli lap olasz származású szerkesztője vezető helyen írt róla képekkel illusztrált ismertetést. (A követség nagyrészt olasz személyzetével és az utcákon lézengő levantinókkal²⁸ nagyon jól belejöttem az olasz konverzációba, és egy Primivel még a művészi hitvallásomról is tudtam csevegni.)

Képeim iránt volt vásárlói érdeklődés is, de – Katonától tanult – mániából nem akartam megválni az eredeti tájvázlatoktól. Nem terveztem ugyan Kakaslomnicon felállítandó múzeumot belőlük, de még nagy terveim voltak velük. Az „Ortakői mecset”-et nagyra is megfestettem, de bizony az még ma is Feuchtermann műkereskedőnél üdül. (1943-ban még megvolt.) Akkor még nem láttam be, hogy közvetlen impresszióim vázlatai jobbak, mint a műtermi kész képeim.

Bár Tahyék nagyon kedvesen marasztaltak, féltem a nyári melegtől. Sietnem is kellett vissza Budapestre az Iparművészeti Múzeumban rendezett Erdélyi Kiállítás ötvöskincseinek feldolgozására. Azután pedig haza, hogy a Boszporusznál fellendült festőkedvem az én hegyeim között gyümölcsöztessem.

Otthon pedig olyan dolgok vártak, amelyek elvontak a festéstől. A Boszporusznál nem a táj és az ég al, hanem a Tahyék vendégszeretete és mecénássága tette lehetővé, hogy egészen a művészetnek szentelhessem magamat. A megélhetés gondjai és a keresetre nyíló, nem művészeti alkalmak megint eltereltek az egyenes útról. Azonkívül pedig megint túljutottam egy alkotóképességi hullám taraján, s benne voltam megint a mélypont felé való lecsúszásban. És túl az életemnek delén, amikor már a hullámok emelkedései nem az ecset forgatásában, hanem a toll és kutatószerszám kezelésében hoztak fellendülést.

Mások életsorsa játszott bele az én sorsom alakulásába. Távollétemben meghalt Hajnóczy József, a Szepesi Történelmi Társulat titkára. Át kellett vennem az ő teendőit a társulatban. 1932 elején meghalt aztán Hoepfner Gusztáv, a Szepesi Hitelbank vezérigazgatója, s erre Polnisch Artúr barátom átvéve a bank vezetését, a Szepesi Híradó fő

²⁸ Levantében letelepedett európaiak leszármazottja.

szerkesztőségét is az én vállaimra hártotta. A fontosaknak tartott szepesi feladatok elől nem térhettem ki. A megélhetésünket is úgy-ahogy biztosította a lap. A festés azonban elhanyagolódott.

A jó Anna néninek 1931 őszén történt elhunytja után felköltözve a Berci²⁹ öcsém által örökölt ház emeleti lakásába, műteremablakot vágattam ugyan az előszobára, de bizony mű nemigen termett benne. Mind kevesebb időm maradt a művészetre, s mindinkább művészettörténeti kutatóvá és publicistává alakultam. Késmárkon 1933-ban a lyceum 400 éves jubileumára nagyobb szabású kiállítást rendeztem, de azon már a magam műveiből vajmi kevés szerepelt. A szepesi portréfestészet történetét bemutató, általam rendezett osztályon 2 olajrajkét és 2 rajzot, a jelenkori szepesi festők kiállításán néhány boszporuzsi és tátrai kisebb képet állítottam ki.

Ettől kezdve már a Thurzó-Henckel kutatásaim, majd a német művészettörténetesek működésének ellensúlyozására irányuló törekvésem lekötötte a lapszerkesztésen kívüli minden időmet. Végül 1935 végén, egészen ártatlanul kitéve magam a hatóságok gyanúsításainak, arra kényszerültem, hogy – ha nem akartam életem főművének, a *Magyarországi Ötvösjegyeknek* megjelenését kockáztatni – elhagyjam szűkebb hazámat. Ezzel mint festő elvesztettem a talajt a lábam alól.

A lexikonokban – 1926 óta – mint festő és művészettörténész szerepelek, de a fővárosi közönségnek nem volt alkalmam csak az Alpin festők és a Szepesi Művészek kiállításain bemutatkozni. Visszanyerve muzeista állásomat nem akartam festőként szerepelni. Vérbeli naturalistaként nem is meríthettem elegendő ihletet az emlékezésből és hazavágyódásból. Festői látásomat érvényesítettem a színes fényképezésnél is, de hogy tovább is „Heimatkünstler”³⁰ maradhassak, amihez hivatást éreztem, ahhoz legalább az év felét otthon kellett volna töltenem.

Most már tudom, hogy a szűkebb haza szeretete is másokkal való közlésre méltó érzelem – még Tolsztoj szerint is –, de a fenyvesek levegője nélkül új akcióhullámom emelkedésétől csak a lapokéhoz hasonló, kis emlékvirágok termelését remélhetem.

²⁹ Wieland Albert (1886–1954), Wielandné Probstner Anna legkisebb fia, a szerző másodfokú unokatestvére.

³⁰ A szűkebb haza, a szülőföld művésze.

(Meg kell jegyeznem, hogy ez az itt újra említett hullámváz és annak a 143. oldalon³¹ megkísérelt érzékeltetése nem csak a festői tevékenységemre vonatkozik. A hullámképződést általában, egész munkaképességemen észleltem. A festésnél például 1917 és 1924 között nem éreztem lecsúszást avagy ellankadást. Ez azonban kizárólag annak köszönhető, hogy akkor minden más szellemi tevékenységet kikapcsoltam. Akkor a tudományos munkásságom süllyedt olyan mélyre, hogy – ha az 1910-ben bekövetkezett bifurkációt figyelembe véve kettős vonallal akarnám megrajzolni a munkaképességem hullámvázát, akkor – 1917 és 1924 közt a festői vonalat legalább egyenesben maradónak, de a tudományos kutatóit a rendes mélyponton jóval alább merülőnek kellene rajzolnom. Vagyis középvonalként a széplaki évek művészi termelése ellenére is a szabályos hullámváz adná az összműködésem.)

Bethlenfalva,³² a Thurzók ősi fészke, az ez évben³³ megjelent, de az év végi világesemények folytán csonkán maradt Gerson-Henckel tanulmányomnak a kiindulópontja. Az ősi Thurzó-kastély már akkor s még ma is kedves rokon kezén van: dr. Bethlenfalvy Béla unokaöcsém bírja, aki a szomszédos kúriában lakik nejével, Wieland Maricával, cukor leányával s a Farkasfalván „bicskások”-nak elkeresztelt két talpraesett fiával. A következő években Béla kedvesen bevont a Thurzó-kastély külső restaurálásának munkálataiba.

Gondolatban tovább szállva Lőcse, az engem sokat foglalkoztató Thurzók temetkezési helye felé, útba esik Szepesdaróc³⁴ is. Egykori antonita templomában életem legjelentősebb műemlék-felfedező és mentő munkáját végeztem 1928 és 1935 között. A kitűnő *Chappa S. Sándor* dr., a csütörtökhelyi minorita házfőnök, munkám megértő támogatója, 1938-ban már Rómában működött. A munkám gáncsolói és lebecslői elég szép számmal működtek Szepességen, Pozsonyban és Budapesten. 1938-ban azonban elsőrendű külföldi szaktudós „musterhaft”-nak³⁵ nyilvánította konzerválásomat, s azóta már megbékültek vele a sok nehézséget támasztó csehszlovák körök is. Kormegállapítása

³¹ Lásd itt a 111. oldalon!

³² Szepességi község, mai nevén *Betlanovce*. A reneszánsz Thurzó-kastély mai állapota elszomorító.

³³ 1938-ban.

³⁴ Község Lőcse szomszédságában, mai nevén *Dravce*.

³⁵ példásnak

imat kétségbevonó honfitársaim is ma már inkább csak a Seneca által is megrótt agyonhallgatással sújtanak. A falképeknek ez nem árt. Róluk a középkornál bőven szólok.³⁶

Lőcsével még hetenkénti volt a kapcsolat. Nem csak akkor még nagyobb számban ott lakó atyámfiak, ma is ott élő jó Anyósom és közel 14 évi ottlakás alatt szerzett barátaim révén. (Legmegértőbb barátom, a szellemnek a Böhmerwaldból odavetődött embere, Schimanko Louis dr., már én előttem elköltözött Lőcséről, s azóta az élők sorából is.) A sok kedves lőcsei ismerőst, akik 1938-ban ott élnek, nem sorolhatom mind elő. Lorr Ellinor, özv. Neogrády Lajosné Sváby Mincsi (+1941), Zsedényi Inez (+1949), Marianne (+1950) és Klára, Kesselbauerék, Hoepfner Vera (+1949), ezektől itt-ott kaptunk hírt. Kopaszné Raisz Erzsivel a feleségem kebelbarátnője, Försterné Reisz Klárus révén voltunk összekötötésben.

A sűrű kapcsolat Lőcsével a hetilap révén maradt fenn, amelynél 1927 óta előbb mint munkatárs, majd mint főszerkesztő működtem Polnisch Artúr felelős lapkiadó felkérésére. A szerkesztéstől 1936-ban megváltam, amikor ötvösjegy könyvem befejezése³⁷ kilátást nyitott a múzeumi pályámhoz való visszatérésre. 1938 őszéig még Budapestről sordíjas munkatársként küldöztem történeti és művészeti cikkeket.

Tizenkét év alatt sok öröömöm, de sok bosszúságom is volt a lapnál. Írásaimmal nem egy értékes ember barátságát sikerült megszereznem. Határokon túl biztonságban ülők nagyobb frázis-puffogatást vártak tőlem. Én meg kultúrfőleányról ábrándoztam. Egészen hálás vagyok Turusnak,³⁸ hogy alkalmat adott a nem éppen túldíjazott munkára. Öröömöm volt benne. Az sem nagyon zavart, hogy akadt olvasóm, aki idegen tollak viselésével gyanúsított. Azt híresztelte, hogy cikkeimet az állása által a politizálásban feszélyezett, de soraimért látatlanban felelősséget vállaló kiadóval „együtt írjuk”. Így pl. szegény, beteg sörözőcimborám és humoros eszmecsere-társam: *Páter Zoltán*. Ez is jó volt valamire: erőltettem az eltérést a kis Turus írásmodorától, s így egyénibbé fejlesztettem stílusomat. Távozásomat utóbb a lapban úgy aposztrofálták: „megunta a koplalást”. Ha nem is éltem olyan kényelemben, mint a bankvezér a Tátrában, azért nem koplaltam. Ha valamit untam, az nem a koplalás volt, mint inkább az, amit nyelnem kellett.

...

³⁶ Ez a része az önéletírásnak nem készült el.

³⁷ A *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig* c. mű kétnyelvű (magyar-német) kiadásban 1936-ban Budapesten megjelent. A szerző a Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója lett.

³⁸ Polnisch Artúr beceneve *Turus*, *Ture* volt.

MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ

Az Új Idők művelődésformáló szerepe

Az *Új Idők* szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilap 1895-ben indult meg Herzeg Ferenc szerkesztésében, a Singer és Wolfner kiadásában. Szépirodalmi műveken kívül kritikai művészeti és ismeretterjesztő cikkeket közölt. A családi hagyatékából töredékeiben rám maradt hetilappéldányok segítségével kívánom bemutatni a középosztály számára írott hetilap gondolatrendszerét, ami az általam vizsgált időszakban eszmeiség és szerkezeti felépítés tekintetében egyaránt változott a kor művelődéspolitikai célkitűzéseitől függően. A dualizmus idején az állampolgári nevelés legfontosabb feladata a tájékoztatás és felvilágosítás volt. A 20-as évekre a népművelésnek szakítani kellett ezzel a szemlélettel: az iskolán kívüli népművelés központi helyre került nemcsak a kereszténynemzeti értékrendszer intenzív terjesztése miatt, hanem mert a tökéletes fejlődés, az európai gazdasági verseny iskolázottabb, műveltebb magyar dolgozó polgárokat igényelt.

A kor kiemelkedő kultúrfilozófusa és kultuszminisztere gróf Klebelsberg Kunó a szellemiekben Nyugathoz kapcsolódás igényével – a kereszténynemzeti értékrendet intenzíven fejlesztendő – új típusú kultúrpolitikát alakított ki: Klebelsberg látta, mennyire ismerik fel a nemzetek a fejlettebb és a társadalmilag egyszerűbb kultúrában rejlő politikai hatalmat: „mennél műveltebb egy nemzet, annál hajlékonyabb alkalmazkodással tud gazdálkodni, annál tekintélyesebb a népek családjában, tehát a műveltségi felsőbbség egyúttal nemzetközi politikai fölényt is jelent.

Klebelsberg erre a kulturális nemzetközi versenyre akarta előkészíteni a magyarságot, azaz a népművelést a *kultúrákarakter* eszméjének szolgálatába állítja. A kultúrákarakter azt jelenti, hogy a kultúra nevelő értékét nemcsak a saját népünkről vagy valamely népről szóló tudás teszi, hanem az akarás, a szoktatás ahhoz, hogy az ismeretek saját cselekvésünk motívumaivá váljanak, azaz kialakuljon az egyén ítélőképessége. A háborúban szerzett tapasztalatok megmutatták, hogy tudunk nagyon sok mindenfélét az idegen népről, de a népet, annak lelki alkatát, érzés- és gondolatvilágát nem ismerjük. A kor eme oktatási-művelődési célkitűzése a *Kulturkunde*, melynek szellemisége áthatja az oktatást, művelődést; a művelődésismeret bevitele az irodalomba, történelembe, az idegen nyelv, a földrajz és a zene-, művészettörténet anyagai egyaránt nagy hatással bírnak. A *Kulturkunde* célkitűzése a jobban képzett, mélyebb szellemi megértésre és az európai közgondolkodásra fogékonyabb művelt ifjúság nevelése.¹

¹ Hajdú István: A „Kulturkunde” szellemében való tanítás lehetőségei külföldön és hazánkban. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1932. 5.

A klebelsbergi kultúrpolitikának tehát kettős missziója van: emeli a nemzet szellemi színvonalát, kifelé képviseli közép-európai kulturáltságunkat, továbbá megnevezi és elmélyíti kulturális kapcsolatainkat a nagyvilággal és törekszik kultúrfőlénybe juttatni a magyarságot. Klebelsberg véleménye szerint a magyar nemzet színvonala abban van, hogy minden európai eszmeáramlat eljut az országba. Különös figyelmet szentelt az olvasóközönség megszervezésére, hiszen az első világháború után az olvasóközönség értékes részét elvesztettük (Erdély, Kárpátalja és a Felvidék magyarságát).² A hetilapok és a folyóiratok száma Klebelsberg kultuszminisztersége idején rohamosan nőtt. A kiadók tehát kultúrmissziót láttak el, s jól megérezték, mit kell nyújtani a határokon innen és túl az olvasónak, a szorgalmas és szerény polgárnak.

Az *Új Idők* című hetilap szellemiségét is a Kulturkunde eszmevilága hatja át az 1920-as, 30-as évek fordulóján. Ebben a gondolatkomplexumba kapcsolódik bele a nőknek a háború után rohamosan megváltozott helyzete is: a háború után intenzíven és eredményesen foglalkoztak a nőneveléssel is, fejlődött a leány-középiszkolai oktatás (lánygimnáziumok, lánylíceumok alakultak), a nőnevelés számos intézményes formáját hozták létre. A hetilap a 30-as évek elejére fokozatosan a művelt középosztálybeli nők olvasmánya lett (ezt jelzi az címlapok többsége is). A statisztikai hivatal korabeli adatai szerint a 20-as évek végén több mint 700 időszaki sajtótermék jelenik meg, 1930-ra pedig 1230.

Az *Új Idők* felépítése egységes: folytatásos regények, emlékezések híres emberekről, első versek, főként nők tollából származó és a női olvasók számára írott elbeszélések,³ idegen kultúrákat, a magyar és idegen kultúrák kapcsolódását bemutató olvasmányok, fordítások követik egymást. A részletes olvasmányi anyag után kézimunka-leírások, receptközlemények, hasznos tudnivalók, szerkesztői üzenetek, reklámok, továbbá kertészkedési és kozmetikai tanácsadás olvasható. A hetilap gazdag illusztrációs anyagot tartalmaz: a képek illusztratív szerepe nem minden esetben következetes pl.: a regénysorozatok között gyakran láthatunk korabeli politikusokat és politikai eseményeket ábrázoló képeket, reprodukciókat, városképeket vagy kézimunkákat.

A továbbiakban három kronologikusan egymás után következő, eszmeiségében változó időszak, az 1930-35-ös, az 1937-es és az 1939-44-es évek néhány példánya alapján mutatok be cikktörödékeket a magyar és idegen kultúrákról, szokásokról, művészetről szóló írásokat, válogatok háziasszonyoknak szóló hasznos útmutatókból, végül „díszítő-sorként” jellemzem a kézimunkarovat mintarendszerét.

Érdekes, mai szemmel aktualitást keresve olvasni, korabeli magyar szemmel látni, jellemezni *Amerikát*, s az amerikaiakat „...a háborút követő néhány esztendő után Amerika egyetlen rohammal vette be Európát... az elfogulatlan európai a tengerentúlra érve csakhamar tisztán látja, hogy szeretett földrészünk technikai kultúra tekintetében évszázadokkal maradt el Amerika mögött... Ma már szellemiek terén is Amerika befolyása alatt állunk. Az amerikai szellem soha nem volt egyéni: az angolszász bevándorlók összetartottak, a közösségért küzdöttek. A 'kultúrszellem' következtében az amerikai képtelen

² T. Kiss Tamás: Klebelsberg Kunó. Bp., 1999.

³ A regények és elbeszélések írói a kor közkezdvelt polgári írói és írónői: Zsigray Julianna, Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Harsányi Zsolt, Zilahy Lajos, Radó Lili, Surányi Miklós, Kosáryné, Réz Lola, Szederkényi Anna.

lett az egyedüllétre, kipusztult egyénisége. Az amerikainak mindig társaság kell, tömeg, amelynek szórakozásaiban osztozhat. Ezen kívánságukat kielégítendő megszületett a konfekció ruhagyártás, a több ezer hallgatót számláló egyetemeken a tömegnevelés, a tömegszórakozás. A technikának kulturális téren való előretörése egyre mélyebbre ássa a gondolkodás sírját, s kérdés: vajon nem temeti-e el végleg az évezredek által egyének és nem tömegek számára teremtett kultúrát.”⁴

Az Új Idők fontos szerepet tulajdonít az *irodalmi ismeretterjesztésnek*. A Magyarországgal foglalkozó idegen nyelvű könyveket, illetve a magyar írók idegen nyelvre lefordított műveit egy 1932-ben megjelent tudósítás a következőképp mutatja be. „A tetszeztős külsejű, terjedelmes könyv 2000-nél több olyan könyvet sorol fel, amely az utolsó évtizedek folyamán jelent meg, részben nálunk, részben külföldön, és amely alkalmas arra, hogy az ország helyzetének bármely kérdéséről felvilágosítást nyújtson. A *húsz* idegen nyelven írt könyvek címeit tárgykör szerint, tizenhat fejezetbe csoportosítja a jegyzék s az általános műveken kívül felsorolja a vallási, jogi, társadalmi, gazdasági, statisztikai, egészségügyi, nép- és természetrajzi, történelmi, a nyelvészet és művészet körébe vágó munkákat, továbbá múzeumainknak, könyvtárainknak idegen nyelven megjelent katalógusait, kongresszusaink beszámolóit, tudományos folyóiratainkat stb.”

A művészetekről szóló írások között tallózva a kor művelődéspolitikai felfogását tükrözi *Szabolcsi Bence* zenetudós a magyar népzeneről szóló tanulmánya:⁵ „...a régi Magyarországon 'magaskultúra' és 'népkultúra' szoros összeköttetésben állottak egymással, mindkettő szakadatlanul adott egymásnak és tanult egymástól. A régi magyar műveltség tehát, társadalmi megoszlás ellenére, egységesebb, szervezettebb volt a mainál. A 'magaskultúra', vagyis: a társadalom felsőbb osztályainak műveltsége átvette, eltanulta Európa új szellemi áramlatait és közvetítette őket a mélyebb rétegekhez; ez volt tehát a 'felvevő szerv'. A 'népkultúra', vagyis: a széles tömegek általános műveltsége viszont megszűrte, megválogatta, magáévá tette vagy kiselejtezte, egyszóval: feldolgozta az új hatásokat s ismételten visszaadta őket a magasabb rétegeknek; ez volt tehát a 'feldolgozó szerv'. Azok az áramlatok, melyek a nyugatibb Európából időnkint eljutottak Magyarországra melyek tehát működésbe hozták a 'felvevő' és 'feldolgozó szervet', szinte rendszeres hullámlökésekkel, sűrű sorban követték egymást, mint valami óriási szív lüktető dobbanásai.”

A képzőművészeti rovat vezetője *Lyka Károly* művészettörténész. A népszerűsítő jellegű igényes kivitelű korszak- és műelemzések, reprodukciók mellett helyet kap a kávéházi művészet is. A hetilap krónikásának rovatában a kávéházi művészetről a következőket írja:⁶ „Pesten Petőfi és Kossuth kora büszkélkedett képdíszes kávéházaival. Mindenki tudja, hogy a Pilvax-kávéház volt a nagy költő egyik tanyája, ahol barátaival megvitatta az országos eseményeket. A Pilvax akkor már művészi díszet öltött magára, mert 1843-ban 'kitűnő hősök és nagyszívű hazafiak' képeivel ékesítette falait Mollie Eduard uram, mégpedig, mint az akkori Pesti Hírlap megállapítja: 'a legújabb modorban'.” ... „A pest-budai kávéházi művészet legalább másfél századnyi múltra tekint vissza. Ez a

⁴ Oláh Lilián: Amerika. 1933. 46. sz.

⁵ Szabolcsi Bence: Régi századok emlékei a magyar népzeneben. 1933. 35. sz. 287.

⁶ 1932. 29. sz. 68.

művészet távol állott attól, hogy az öröklét számára készüljön. Nem is ez volt a célja. Bár némelyik darabja megérdemelné, hogy vastag füsttakarója alól kiszabadítsák. Ugyanazon tájt, amikor Pesten akkorát virult ez a piktúra, a mecénások sorába beálltak a nagyobb vendéglősök is. A piktornak itt nagyobbára az a feladata jutott, hogy télikertet varázsoljon a tisztelt vendégkoszorú elé. Festett tehát kék eget, barátságos fehér felhők felett karcsú pálmák nyúlnak a magasba, s egy délszaki növényzet, amely a legnagyobb zavarba ejtené a botanikust. Egy rácskerítésre kanyarodnak fel a szőlővenyigék s kövér fürtök bíbora biztatja a vendégeket egy korty jó sashegyi borra. Egy-két párocska sétál a dús növényzet árnyékában, az úrfi romantikus, a delnő szende tekintettel. Együtt volt tehát minden, ami az életben szép és jó.”

Gyakorta közölnek a hetilapban külföldi professzorok által írott tudományos ismeretterjesztő írásokat: nyaralási tanácsadás kapcsán *Alfred Goldschneider* berlini belgyógyászprofesszor a nyaralási klíma két fajtáját különbözteti meg, s ajánlja a különböző betegeknek:⁷ „Az orvos megkülönbözteti a klíma két legfontosabb fajtáját: az úgynevezett *kímélő klímát* és az *inger-klímát*. Az első: idegbetegek, általában leromlott szervezetű és tartós pihenést igénylő emberek számára való. Az inger-klíma viszont tudatosan valamely organikus megbetegedés, például gyomorhaj, rheuma, szervi szívbaj, vesebaj gyógyítását célozza. Minden organikus bajnak megvan a maga inger-klímája és szívbeteget nem fogunk odaküldeni, ahol a gyomorhajosok gyógyulnak és a rheumás páciens sem küldjük Nauheimba, ahova szívbajosok járnak. Az inger-klíma hatásának magyarázata, hogy a szervezet hőmérséklet-szabályozását, belső elválasztásos mirigyzeit, a vérkeringést, a vér vegyi összetételét, a lélegzés tempóját, vegyi folyamatait, általában az egész anyagcserét megváltoztatja. Az orvosnak persze *adagolnia kell* az inger-klímát és kombinálnia esetleg más gyógytényezőkkel, mondjuk ivókúrákkal, vagy fürdőkkel, amelyek – és ez az érdekes – a nyári hónapokban sokkal hatásosabbak, mint télen. A kíméleti és ingerklíma tulajdonképpen gyűjtőfogalmak, ezeken belül tengeri, szárazföldi, parti, monzun, erdős és nagyvárosi klímát különböztetünk meg.”

Érdekes része a lapnak a *Különvélemény* rovat, „amely elsősorban az emancipálódó nőkről és nőknek szól”. A „Kevés pénzből jól élni, tanulni, szórakozni” rovat kifejezetten kenyérkereső úrinők számára a Népművelési Bizottság által szervezett ingyen főzőtanfolyamokat, ruhavarró, játék- és kalapkészítő tanfolyamokat ajánl. Ha a tanfolyam idegennyelv-oktatással is kiegészül, azért fizetni kell. Az idegen nyelvek tanulása, gyakorlása a középosztály gyermekei körében közkedvelt. Ők a tehetséges gyermek boldogulásának módját a nyelvtanulásban látják. A Krónikás rovatában elégedetten szólnak egy német nyelvű ifjúsági lap beindulásáról.⁸ „Mert hogy tehetség akad itt minálunk bőven, sőt ez a legszaporább export-cikkünk, az nem újság. Ám ez a sok tehetség nem képes majd kipallérozódni, nem tud majd a külfölddel lépést tartani a haladás iramában. A tehetség ugyanis gyönyörű szép virág, de mulandó; tartós eredménye csak akkor lesz, ha magot köt... .. híre jár egy olyan gyermeklap vagy ifjúsági lap megindulásának, amely Budapesten német nyelven fog megjelenni, apró polgártársaink ama sokasága számára,

⁷ *Alfred Goldschneider*: Nyár az orvos leghatalmasabb fegyvertársa. 1933. 33. sz. 212.

⁸ Tehetségek megsokszorozódása. 1930. 15. sz. 428.

amely a magyaron kívül más nyelven még nem ért. A cél itt az, hogy játszva, mulatva, szinte észrevétlenül beletanuljon egy világnyelvbe. S hogy ezzel majd megduplázza tehetségét, egyéni értékét, életrevalóságát. El akarja érni, amit, úgy látszik, a mi középiskolánk el nem ér, hogy legalább egy világnyelv plusszal kerüljön ki a fiatalság a nehéz életküzdőlembé.”

Ugyancsak ebben a rovatban olvashatunk a már említett angol klubszellem népszerűsítéséről: „a társasági élet előmozdítói a nagyvárosokban az egyesületek, klubok, társaskörök. A gyakorlati gondolkodású Angliából származik a klub alapfogolata: a klub, mely a családtalanok családja, és a társaságnélküliek társasága. Számukra azok a klubok érdekesek, amelyek a középosztály számára elérhetőek, s amelyek a magányos nők számára is megadják a társasági élet lehetőségeit. Ezek sportegyesületek vagy társadalmi illetve kreatív célú egyesületek lehetnek”.⁹

Az Új Idők 1933-ban gondol az állás nélkül maradt férfiak feleségeire is: számukra az otthon is űzhető háziipari tevékenységet (művirág, lámpaernyő vagy kalapkészítés, kesztyű vagy fehérneművarrás, jól főző asszonyoknak sütemény- és befőttkészítés és -értékesítés) javasolja. A 30-as években terjedt el a külföldi áruk bemutatója, és ezzel a tevékenységgel együtt járó ügynökösködés. Különösen kreativitással rendelkező hölgyeknek a reklám és a kirakatrendezői szakmát ajánlják.¹⁰

A harmóniára törekvő polgári lakásbelső díszítő elemei a faliképek, szőnyegek és egyéb kézimunkák. Az illusztrált kézimunkák típusai elsősorban nem a magyar népművészet motívumkincsét ismertetik meg az olvasóval, hanem a nyugati ízlésvilágnak megfelelő kelim hímzéssel, gobelin öltéssel, kereszthímzéssel díszített terítőket, díszpárnákat, filcpárnákat, az indiai figurális szőnyegmintákat, batisztrátés vagy tűzszurral készített terítőket.

Klebensberg halála után a kultúrpolitikai koncepció, így a hetilap, szellemisége is fokozatosan megváltozik. Hóman Bálint kultuszminisztersége idején az értékek tiszteltetés és konzerválódását célzó művelődésrajzi koncepciót felváltja a magyarcelúság, ahol az oktatás középpontjába a nemzetismeret került. Az oktatás középpontjába a nemzeti tárgyak kerültek, ami megfelelt annak a szerepnek, amelyet Hóman a világnézeti, erkölcsi és jellemnevelésnek kívánt juttatni. A 30-as évek második felében megjelent írások hangvétele és tartalmi koncepciója fokozatosan változik a magyarcelúságot hirdető kultúráközvetítés jegyében. A sorozatírók és novellisták között megjelennek szépirodalmi munkák kiemelkedő egyéniségei (Márai Sándor, Szerb Antal, Faludy György). Az olvasmányok között egyre több színházi képet láthatunk, gyakran olvashatunk színházi kritikát. A hetilap fokozatosan kezd informatívvá válni: kevesebb szerep jut a véleménynyilvánításnak. Az írások többsége nem kimondottan a női olvasóknak szól. Kevesebb cikk foglalkozik a dolgozó nő problémájával (hiszen a 33-as világválság után a férfiak jó része sem kapott végzettségének megfelelő értelmiségi állást.)

Fontos szerep jut az ideálok bemutatásának. *Baktai Ervin* például a Keleti és Nyugati ember című tanulmányában a mai ember számára is elgondolkodtató dolgokat ír a

⁹ Szerkesztői üzenetek. 1932. 42. sz. 486.

¹⁰ Szerkesztői üzenetek. 1933. 48. sz. 738.

keleti és a nyugati ember világlátásáról: „A keleti ember rábízta magát Istenre és istenszabta sorsára, kevésbé igyekszik okos lenni, mindent a lehető legjobban tudni, mint a nyugati ember... Érzései szabják meg magatartását és ezért van az, hogy a logikusan gondolkozó nyugati ember nem győz álmélnodni a Keleten afölött, hogy szavát és szándékát lépten-nyomon 'félreértik'. Elfelejt, hogy az ő logikus gondolatmenete nem indít meg hasonló gondolatmenetet a keleti emberben, mert ez sommázva, érzelmi hatásainak végösszegében veszi tudomásul azt, ami a nyugati ember szavában és magaratásában megnyilvánul. De arra aztán sohasem gondol a nyugati ember, hogy ő maga még kevésbé érti meg a keleti lelket... És egyszer majd eljön az idő, amikor az ellentétek ki egyenlítődnék és a különbségek elenyésznek. Az lesz az igazi béke hajnala ezen a földön.”

A női ideálok között megjelennek írások nagy magyar asszonyokról. Például Kossuth Lajos nővérének *Ruttkayné Kossuth Lujza* leveleiből megtudjuk, hogy élt Kossuth Lajos öregkorában. Alázatos honi együttérzéssel szól a jótékony intézetekről.¹¹ „Örömmel látom a lapokból és az egyéni tudósításokból, hogy a jótékony intézetek száma szaporodik hazánkban is, nagyon kedves s érdekes ünnepély lehetett a Nőképző Egyletben látott is! Csakis úgy válhat a könyörület otthonos érzetté a szívben, ha azt ifjú korukban tanulják meg az emberek. S nőnél, kiben már maga a természet jobban fejti ezt az érzelmet, áldássá válhat nemcsak arra, aki részese a könyörületnek, de arra is, aki gyakorolja azt. Képzelheted, mennyire szeretnék részt venni én is a kis olvasó körötökben! Én napokon át, ha házi dolgaim nem foglalnak el, egyedül vagyok s csak emlékeimben élek. Hat órakor ebédelünk, azután Bátyám egy órát biliárdozni szokott és egy órát kártyázni Ilyenkor én rendesen veszek, minthogy azonban sohasem játszunk pénzben, a veszteségemet könnyű eltűrnöm; különben házunk messze esvén az úttól, még csak az ott elmenő embereket sem, szóval *senkit* sem látunk. Hanem nyáron át van gyönyörű kertünk – az pótolja a téli nélkülözéseket.”

A női eszményképek között megjelenik a politikus nő alakja: Melczer Lilla,¹² Tópercz Ákosné és Kéthly Anna a következőképp vallanak képviselői hivatásukról.¹³ „*Melczer Lilla*: ...Két év alatt háromezer ügygel foglalkoztam és ennek több, mint hatvan százalékát kedvezően intéztem el. Minden hozzámforduló kartonlapot kap: feljegyzem az ügyet, megőrzöm az iratokat. Egy képviselő 'üzeme' nem sokban különbözik egy nagyobbfajta gyárvállalat tevékenységétől. A különbség, hogy mi az 'ügyeken' nem keresünk. Legfőbb a szolidaritás és a barátság erősödik meg választó és képviselő között. *Tópercz Ákosné*: ...Politizálni 1920-ban kezdtem. Akkor jöttem rá, hogy rengeteg szociális feladat vár az asszonyokra. Jobb sorsot, jobb egészséget, jobb kenyérkereseti viszonyokat biztosítani, elsősorban a mai fiatalságnak: ez az én szociális elgondolásom. Nem eredeti program, elismerem: hiszen minden párt ezt hirdeti. Viszont az út, amelyen én szeretném megközelíteni ezt a célt: a néplélek lassú átalakításával, nevelésével, nem forradalmi eszközökkel, inkább az életformák fokozatos megjavításával: ez az út valahogyan járhatóbbnak látszik, mint minden más, gyors javulást és földi mennyországot

¹¹ *Ruttkayné*: Kossuth Lujza levelei. 1937. 14. sz. 493.

¹² Melczer Lilla az abaúji Kékeden lakott, tevékenysége közvetlenebbül érintette régiókat.

¹³ *Melczer-Tóperczné-Kéthly*: Asszonyok a parlamentben. 1937. 374.

ígérő szociális irány. *Kéthly Anna*: ...Napi tizennégy-tizenhat órát dolgozom. Rengeteg a pártértekezlet és a különböző csoportok munkájában való szükséges részvétel nem hágy szabadidőt. Sokat foglalkoztam ezen a télen a kilakoltatásokkal, rengeteget intervenáltam, bevallom nem sok eredménnyel. Az emberek keményebbek lettek.”

Az idegen országok, városok bemutatásánál fő helyet foglal el a rokonnépek bemutatása. Északi, finn testvéreinkről *Székelly Júlia* a következőképpen ír.¹⁴ „A történelem előtti időkben, valahol az őshazában, finnek és magyarok együtt éltek csecsemőkorukat. Akkor még egyformák lehettek. Együtt kóboroltak, együtt vadászgattak, együtt őrizték a nyáját. A legboldogabb kort, az öntudatlanság korát töltötték együtt... A testvéri kapcsolatot azonban ma már csak a kölcsönös rokonszenv dokumentálja. A hasonlóság nem. Északi testvéreink egészen mások, mint mi. Más a beszédjük, gondolkodásuk, modoruk, külsejük, művészetük, ízlésük, szokásaik, de legfőképpen más a vérmérsékletük. A magyar és finn számnevek hasonlítanak, de ők úgy látszik jobban tudnak számolni. Ezt mutatja jelenlegi politikai és gazdasági helyzetük. Érdekes, hogy a két nyelvben éppen azok a szavak hasonlítanak, amelyek a legjobban különböző fogalmakat fejezik ki. Például: Vér. Szem. Fej. (Vérmérséklet. Látás. Gondolkozásmód.)”

Több cikket olvashatunk a magyar szokásokról, hagyományokról: például *Harsányi Zsolt* a *Szesz* című glosszájában nyelvbúvárok és lélekbúvárok számára is érdekes és kimeríthetetlen anyagot közöl a magyar mulatás vidékenkénti etnográfijáról.¹⁵ „Olyan ember, aki a háború előtt is ismerte a magyar vidéket, vastag kötetet írhatna össze a magyar mulatás vidékenkénti etnográfijáról. Mert egészen más volt, például, a bácskai mulatás azzal a könnyű homoki borral és citerás, tamburás muzsikával, amely normális lefolyása esetén három napig tartott és tevernyének nevezték, viszont egészen más volt a Nyírségen a kvaterka, ahol hegyaljai bor fogyott és tánc nélkül nem lehetett elképzelni a mulatságot, megint más volta miskolci pincézés az Avas oldalában, amelynek az adta meg a savát-borsát, hogy a mulatság hely folyton változott, mert a résztvevők sorra járták egymás pincéit, hogy vetélkedve kóstolgassák a borok beláthatatlan sorát és egészen más volt egy szépen, díszesen kicifrázott kolozsvári dinomdánom, mikor a résztvevők a teremben körmenetet rendeztek, kiki égő gyertyával a kezében, bánatos nótákat zengedezve. A szepesiek és sárosiak kora reggel kezdték az ivást igen vékony fröccsel és csakhamar bricskákra kaptak, hogy testületileg meglátogassák a szomszéd birtokost és nála folytassák, majd vele együtt felkerekedjenek és menjenek a harmadik helyre. A gömöriek ellenben inkább szerettek egy helyben megülni s ha már nagyon megkedvesedtek, hujhuj kiáltásokkal verték lapos tenyerüket a földhöz. Kiapadhatatlan téma volna megírni Magyarország mulatási földrajzát és alig hiszem, hogy van még nyelv, amely a becsípés tényének annyi árnyalatát annyi kifejező szóval tudná festeni, mint a magyar. Berúgni, felönteni a garatra, bekáfolni, benyakalni, beszesszenteni mind-mind mást jelentenek, mint ahogy lényegben különbözi egymástól a kvaterkázás, pityizálás, lumpolás, iddogálás, poharazás és még egész légiónyi kifejezés értelme.”

¹⁴ *Székelly Júlia*: Helsinki. 1937. Pünkösöd, 747.

¹⁵ *Harsányi Zsolt*: *Szesz*. 1937. 14. sz. 507.

Új Idők

Heti kiadású, népszerű, képekkel és kritikával szolgáló lap

Alapítvány: 1906. évi XLII. törvény
Tulajdonos: Magyar Nemzeti Kiadó
Főszerkesztő: Dr. H. H. H. H. H.
Munkaadó: Magyar Nemzeti Kiadó
Kiadóhely: Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 10. sz. 10.
Kiadásnap: Hétfőnként
Előfizetési díj: 1000 peng. évi
Külföldi előfizetési díj: 1500 peng. évi

Az író lelkiismerete
írta: Rab Gusztáv

Gyermek boldog és boldog, hogy az írók és a jelek...
Még az is lehet, hogy az írók és a jelek...
Még az is lehet, hogy az írók és a jelek...
Még az is lehet, hogy az írók és a jelek...

Rab Gusztáv

Az 1937-es évfolyamban több számmal olvashatunk hirdetést híres lánynevelő intézetekről (Baár Madas, Országos Nőképző Intézet; Amizoni Országos Magyar Nőnevelő Intézet). A kézimunka-leírások és képek között elvéve találunk magyaros motívumokat. A kézimunka-leírások többsége praktikus felhasználásra szánt ruhadíszítő elemeket mutat be: övdíszítés, hímzésminták beszövéshez, rátéthez, betétcsipke, ágyműszegély, ágykabát, teáskanna-borító.

Az „elpusztíthatatlan erejüknek hitt” klasszikus magyar szépirodalom napjairól – részben évfordulók kapcsán – több írást olvashatunk. Kazinczyt köszönti *Rab Gusztáv* az Író lelkiismerete című vezércikkében. „Kazinczy az, akinek köszönhetjük, hogy nyelvünkben nemcsak magyarok, hanem európaiak is lettünk, s hogy tovább is azok maradhassunk, nagy szerep vár az irodalomra, elsősorban azokra az írókra, akikben él az írói

lelkiismeret. A lelkiismeretes író vigyáz a nemzet erkölcsi kincseire, és ezzel az örökdedéssel vesz részt abban a munkában, amelynek a nemzet újjáépítése a neve”.¹⁶

Petőfi halálának kilencvenkettedik évfordulóján *Hámos György* a következő, ma is aktualitásokat hordozó gondolatokkal emlékezik a költőóriásra.¹⁷ „A szeretet és a képzelet nem is engedte meghalni. Segesvár után évekkel, sőt évtizedekkel is azt sottogták róla izgatottan reménykedve, hogy csak bujdosik. A nép között, a pusztán és a szalmatetős kunyhókbán olyan erősen és ájtatosan hittek ebben, hogy sokan látták is. Megjelent híveinek, mint egykor a Megváltó az emmauszi úton. Több volt már, mint ember és költő; maga volt a meggyilkolhatatlan szabadság. Most, halálnak kilencvenkettedik évfordulóján is olyan erősen és olyan felindultan emlékszünk rá, mint a legforróbb és legszemélyesebb élményünkre. S ő valóban, ezeréves európai életünknek egyik legnagyobb élménye volt.”

Krúdy szellemét idézi fel műveinek impressziótöredékeivel *Falu Tamás* verse:¹⁸

*Szerte szórja az aranyat, az élete így száll el,
de könyveiben itt marad a magyar bidermejer
Érte Illés, hogy elvigye Postakocsin ellebben
És tovább utazik vele az örök nyíresekben.*

¹⁶ *Rab Gusztáv*: Az író lelkiismerete. 1941. 20. sz. 606.

¹⁷ *Hámos György*: Segesvár. 1941. 30. sz. 1000.

¹⁸ *Falu Tamás*: Krúdy. 1941. 19. sz. 758.

Györgyfalvi lakodalom. Ötvenegy györgyfalvi férfi, asszony- és leány a tavalyi bécsi döntés után átjött a határon, mert falujuk a határon túl maradt. Május 9-ken mutatkoztak be a györgyfalvi Gyöngyösbokrétások a Magyar Művelődés Házában. Bemutatták, hogy milyen a györgyfalvi lakodalom.

1942 szeptemberében az Új Idők a kor legnagyobb regényírójától, Móricz Zsigmondtól búcsúzik: „ilyen átfogóan monumentális, szervesen egységes keresztmetszetet a társadalom minden rétegéről talán csak Jókai Mór és Kemény Zsigmond lángelméje tudott felmutatni előtte. Külön-külön, egymással szöges ellentétben, az egyik romantikusan, a másik realizisztikusan. Ám benne mintha mindkettő együtt volna, ahogy a neve is példázza. Avagy nem különös játéka-e a véletlennek, hogy nevében Móricz a nagy mesemondót, Zsigmond pedig a nagy pesszimistát juttatja eszünkbe.”¹⁹

Kiemelten foglalkozik a hetilap történelmünk nagyjainak bemutatásával. Az 1940-es év Mátyás éve volt: számos képillusztráció és korabeli dicsőítő vers köszönti a hős királyt. Több írás is foglalkozik vezérlő fejedelmünk, Európa első világfiának Rákóczi Ferencnek emlékével. Az 1941. évi Miklós napi számban *Ambrózy Ágoston* elvezet Rákóczi szülőfalujába, Borsiba.²⁰ „A hazátlanul bolyongó lélek tért haza most Borsiba. Talán a Sátorhegy, vagy a Koporsóhegy fölött suhant át hazatérő zarándokútján a Fejedelem, a mustízú, békétlen, emberi gondolatokkal terhes, felvidéki szelek meg-megújuló rohamában. Szakadékok, rögeszmék, fenyvesek, romok között jött, a hazai táj sűrű, barna felhői alatt.”

A nők számára példaképpül szolgáló nők közül bemutatják Kossuth Lajos házasságának századik évfordulóján feleségét Meszlényi Terézt, aki már a száműzetés évei előtt három nyelven tudott beszélni (magyarul, németül, szlávul) később, a száműzetésben megtanult franciául, angolul, olaszul.²¹ Szeretettel emlékezik az Új Idők Széchenyi István édesanyjáról is:²² „A grófnő pompás háziasszony. Otthona szép, előkelő. Háztartását

¹⁹ *Kárpáti Aurél*: Móricz Zsigmond. 1942. 38. sz. 392.; Mátyás éve. 1940. 7. sz. 102.

²⁰ *Ambrózy Ágoston*: A fejedelem hazatért. 1941. 49. sz. 690.

²¹ *Hegyaljai Kiss Géza*: A vőlegény neve Kossuth Lajos. 1941. 2. sz. 136.

²² *Hegyaljai Kiss Géza*: Széchenyi István édesanyja. 1941. 36. sz. 2920.

okos takarékossgal vezet. Nemes célok irányában mindig bőkezű. Részt vesz férje minden nagy tervében. A férj könyvtárát ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak. A feleség odaajándékozta magyarországi ásványgyűjteményét és az ezzel foglalkozó könyveket. Aztán a fák fajainak a gyűjteményét, ízléses szekrényekben. Csupa olyan értéket ad, ami annak is öröm, aki kapja, arra is megtisztelő, aki adja... Kazinczy Ferenc megfordult bécsi hajlékukban és az elragadtatás hangján írja a Széchényi szülőkről, hogy gyermekeiket a lehető legjobban nevelik: első sorban magyar szellemben.”

„Így beszélj a hazádról”: A 40-es években új rovat jelenik meg a lap hasábjain, amely híres magyarok leszármazottairól, magyar szokásokról ad érdekes információkat. Pl.: *Erdős Jenő* írásában olvashatjuk, minként fog kezét Európa és Ázsia a debreceni öltözetben.²³ „Ruha: tisztesség” – tartja a debreceni cívis-közmondás és még csak nem is kell avított, vasalt ó-ládák mélyében matatni, hogy a tisztesen öltözködő Debrecen egész sujtásos gazdagsága, prémekkel, pézsmaszagú süvegekkel, boglárokkal és kincses bundákkal dúskáló képe megjelenjék előttünk. A polgári ellátottság tanúi e gazdag és pompózus ruhadarabok; nyugatias, rafinált szabásművészeti bravúrokról beszélnek városias szabásformáik, a divat európai hatása meglátszik a készítő céhek mesterségbeli beavatottságán is látszik, hogy a villogó ollók és fürge varrótűk bölcs és kitanult mesterek kezében forogtak-csattogtak-bujkáltak, amíg a ruha elkészült, most már méltón egy debreceni cívis személyiségét külsőben is bizonyítani. De – és ez a csodálatos – ez a civilizációs végső érzékenység együtt jelent meg a keleti pompaszeretet elsőrendű jellemzőjével, a természet nyújtotta prémekkel, szőrmékkel, tollakkal... Európa és Ázsia fog kezét a debreceni öltözetben, mint a debreceni lelkületben, a magyar lélemben e két szélsőség simul egybe, olykor kiegyezve, olykor rikítóan elkeveredhetetlenül.”

Az 1939 utáni *Új Idők*ben több a magyaros illusztráció és a korabeli politikai eseményeket bemutató fénykép. A kézimunkák képei és leírásai között sok felvidéki és erdélyi motívum szerepel: pl.: erdélyi szász kötény, kalotaszegi írásos hímzés, Pozsony megyei hímzés, délvidéki szálán varrott ruhadísz; több beszövése tülterítőn magyaros motívumok.

A huszonegyedik század első éveiben felmerülhet az olvasóban a kétely, érdemes-e, érdekes-e a 60-70 évvel ezelőtti *Új Idők*et lapozni. Azt hiszem, érdemes volt tallóznom a ma is aktualitással bíró, nevelő, értékmegőrző céllal válogatott írások között, hiszen a két világháború közötti mértéktartó művelt középosztály kultúrája a jelenkori polgárosodás irányába fejlődő műveltségnek bölcsője is.

²³ *Erdős Jenő*: Férfidivat a régi Debrecenben. 1941. 47. sz. 639. (Ceruzajegyzetek.)

KOVÁTS DÁNIEL

Szabó Zoltán a célkeresztben

1 A magyar református egyházi közgondolkodás 20. századi történetében s különösen a Tiszáninnen és Zemplén szellemi életében mai figyelmünkre mindenképpen méltó szerepet vállalt a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiájának professzora, dr. Szabó Zoltán (1902–1965). Munkásságának, hatásának vizsgálata megkerülhetetlen, ha a két világháború közötti időszak Sárospatakról kiinduló társadalmi-kulturális mozgásait méltóképpen kívánjuk megismerni, értékelni. Kiváló egyéni adottságokkal, felkészültséggel, felelősségtudattal megáldott ember volt, aki „csapatjátékosként” is kitűnően megállta a helyét; egyaránt jellemezte a kezdeményező erő és a megvalósítást szolgáló szívós kitartás. Amint dr. Nagy Barna, az egykori tanítvány majd professzortárs a ravatalánál elmondta róla: „személyiségének legátfogóbb sajátossága a test, a lélek és a szellem együttműködő, roppant energiája. A nagy feladatoknak nekifeszülő erőki-fejtés felejtethetetlen példája volt ő előttünk”.¹ 1926 és 1951 között, tehát egy negyedszázadon át dolgozott a gyakorlati teológia tanáraként,² de már előbb teológusként és utóbb noszvaji lelkészként felhívta magára a figyelmet mély hitével, a hivatása és népe iránti elkötelezettségével, az új iránti érzékenységgel. Egykori tanítványai, lelkészársai, hívei mindig elismeréssel tekintettek reá, a tágabb nyilvánosságban azonban évekig alig esett szó róla; az 1980-as évektől kezdtek többen is méltatni életművét a nyilvánosság előtt.³

Szabó Zoltán emberi magatartása és sorsa több szempontból példa értékű és talán tipikus is. Falusi tanító fiaként került a pataki kollégiumba, s legfőbb küldetésének az Ige hirdetése mellett a magyar falvak népének lelki-szellemi felemelését tekintette. Magatartása, szolgálata következetesnek mondható, mégis (vagy épp ezért) szembekerült az egyházi és a világi hatalommal 1945 előtt és után egyaránt. Amikor most életútjának három csomópontjáról szólunk, talán közelebb jutunk modern történelmünk helyzeteinek és ellentmondásainak, az értelmiségi feladatvállalás kockázatának megértéséhez.

¹ A Noszvajon 1965. február 26-án elhangzott búcsúbeszéd gépirata megtalálható a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben: Analekta 2704. Vö.: Nagy Barna: A tanítvány emlékezése dr. Szabó Zoltánra. = Református Egyház XVII. évf. (1965) 104-105.

² Vö.: Ifj. Fekete Károly: Szabó Zoltán, a gyakorlati teológus. = Sárospataki Füzetek, 2002. 2. sz. 29-39.; Kádár Ferenc: Szabó Zoltán homiletikai öröksége. = Uo. 40-57.

³ Koncz Sándor emlékezett rá előadással születésének 80. évfordulóján 1982-ben. Vö.: Koncz Sándor: Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása. = Zempléni Múza, 2002. 2. sz. 5-28.. Lásd még: Bojtor István: Dr. Szabó Zoltán (1902-1965). = Vallási Néprajz II. Tanulmánygyűjtemény. Bp., 1985. 230-249.; Benke György: Dr. Szabó Zoltán és a sárospataki népiskola. = A Sárospataki Népfőiskola 1936-1986. Bp., 1986. 48-52.; Szentimrei Mihály: Szabó Zoltánra emlékezünk. Theologiai Szemle, 1992. 2. sz. 119-122.; Bojtor István: Szabó Zoltán emlékezete (1902-1965). = Széphalom 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2002. 281-290.

2. Szabó Zoltán fiatalon, 24 éves korában kezdte el tanári munkáját a sárospataki teológiai akadémián, ahol a lelkészjelöltek gyakorlati felkészítése volt a feladata. Előzőleg teológiai hallgatóként és segédlelkészként az egyházi ifjúsági mozgalmakban és a cserkészletben országos nevet szerzett már magának; olvasottsága, leleményessége, helyzetfelismerő képessége lehetővé tette számára, hogy sokirányú gyülekezeti és missziói szolgálatra tudja tanítványait felkészíteni. Igen közel került hozzájuk; a teológusok leginkább hozzá, legfiatalabb, legközvetlenebb tanárukhöz fordulhattak a megértés reményében. Így lehetett ez 1932-ben annak a négy ifjú költőembernek az esetében is, akik verseikből, novelláikból összeállított kötetükhöz tőle kértek előszót. *Korán sötétedik* – ez volt a könyv címe, műfaji megjelölése pedig „Elbeszélés, karc, vers”. Nagy István, gróf Haller Gábor, Stéphan László és vitéz Kárász József ezzel a mondattal dedikálta a Szabó Zoltánnak átadott példányt: „A legnagyobb szeretettel adjuk első könyvünket Szabó Zoltán professzorunknak, – hálánk jeléül. Sárospatak 1932. december 8.”

A négy, különböző társadalmi talajból kinőtt ifjú alkotó indulását támogatandónak ítélte Szabó Zoltán, noha érzekelte a várható ellenséges visszhangot. Le is írta a mentséget előszavában:

Ne botránkozzanak meg rajtuk, hogy ha sokszor úgy látszik, hogy csak a diszharmóniában tudnak harmonikusak lenni. Látszaikat nem rózsaszínű szemüvegeken át nézik, álmukat nem rózsalevével töltött párnán álmodták... Az előszóíró bizonyosságot tesz arról, hogy a szerzők drága magyar glóbusunk korhatóságait is nem azért igyekeznek meglátni, hogy orrbosszantó büzőlégiség piszkálják, hanem mert tudják, hogy a tegnap korhadéka a holnap szent plántálásának kövérítő, csirázgató termőerejű humusza.

És azzal zárta a bevezető gondolatsort:

nem kérjük és nem várjuk, hogy elmaradjanak az ostorcsapások, de ugye azok nem hajszoló, vadító, kergető csépelések lesznek, hanem továbbra és előbbre haladásra készítő ösztönzések?

Bizony, az ostorcsapások nem maradtak el, s azok nemcsak a diákírók, hanem tanáruk hátán is élesen csattantak, nehezen múló sebeket hagytak.⁴ Szabó Zoltánnak csaknem állásába került ez a kiállítás; egyházi előjárói, különösen Farkas Géza kerületi főgondnok, megbüntetését elkerülhetetlennek tartották. Nemcsak a fizetését csökkentették, hanem – a Debrecenben 1932. december 13-án „summa cum laude” minősítéssel abszolválta doktori szigorlat után – színjeles eredményei ellenére a kormányzógyűlés doktornak avatás lehetőségét is megvonták tőle, noha a teológiai kar érdemesnek tartotta arra. Révész Imre debreceni teológiai dékán levele megvilágítja a tiszántúli egyházi vezetők álláspontját:⁵

...csak mára tudtam odáig jutni, hogy K. B.-val⁶ a kérdés minden vonatkozását alaposan és többszörösen megbeszéljem, illetőleg vele a „Korán sötétedik” c. kötetet és annak előszavát elolvastassam.

⁴ A könyv nyomán támadt viharról magam is adtam rövid összefoglalást. Vö.: Kováts Dániel: Mórincz Zsigmond és Sárospatak. Miskolc, 1994. 233–238. Arra is rámutattam, hogy ez a hangvétel akkor nem volt egyedülálló Patakon; bizonyítja ezt a Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1932. évi 5. száma körül kialakult vihar, valamint az 1933 tavaszán kirobbant politikai botrány (i. m. 238–243). Lásd még: Dienes Dénes: Viharfelhők a pataki teológia egén az 1930-as években. Sárospataki Füzetek, 2002. 2. sz. 77–81., továbbá Koncz Sándor i. m.

⁵ A levél minden bizonnyal dr. Mátyás Ernőnek szól, kelte: 1933. május 30. Másolata Szabó Zoltán hagyatékában.

⁶ Szentpéteri Kun Béla, a tiszántúli egyházkerület egyik nagytekintélyű vezetője.

Az elolvasás nem tett rá jó benyomást s a Sz. Z.-ről a F. G.⁷ behatása alatt megalkotott véleményét éppúgy nem volt hajlandó a könyv és az előszó megismerése után enyhíteni, ahogyan nem volt arra hajlandó Tóth Lajos sem, amint ez utóbbit Neked már élőszóval elmondtam.

Mindamellettt K. B.-nak az a véleménye, ami nekem és karunk minden tagjának (talán Cs. B.-t⁸ kivéve, aki azonban ezzel, ha elő hozza is – amint eddig még nem hozta elő – a karban maradára marad), hogy Sz. Z.-től ezen az alapon az egyszerű felavatáshoz való jogot elvenni nem is lehet, és nem is szabad. A doktorátus elvégre tudományos grádus, amelynek megadását, ha az illető a szigorlatot már – még hozzá fényesen – letette, nem szabad egy ilyen balesettől függővé tenni. Annál kevésbé, mert mikor a szigorlat tétetett, a könyv még meg sem jelent.

K. B.-nak is az Hozzátkok a baráti jó tanácsa, amit én már április óta hangoztatok: Sz. Z.-nak minél előbb fel kell magát avatattania, nehogy további bonyodalmak előálljanak s hogy a kérdésnek legalább ez az oldala szegény barátunkra nézve egyszersmindenkorra le legyen zárva.

Így aztán Szabó Zoltán a reá nézve előnytelen idővesztésre hivatkozva lemondott a „sub auspiciis gubernatoris” felavatásról. Szabó Zoltánt előzőleg magánéletében is nagy csapás érte, első felesége alig egy évvel házasságkötésük után súlyosan megbetegedett, s 1931 augusztusában elhunyt. Ennek a fájdalmas veszteségnek a hatása hosszú évekig elkísérte, s talán érzékenyebbé is tette az igaztalan támadások idején. Lelkiállapotát és lelkierejét jól tükrözi az alábbi levél, amelyet Révész Imrének küldött Debrecenbe:⁹

Kedves Jó Imre Bátyám!

Hálával olvastam az én tengeri kígyóvá nőtt ügyemben Mátyás Ernő bátyámhoz írt levelét.

Mindig is szomjaztam, mióta Isten magamban hagyott, azóta különösen szomjazom azoknak a jószágára, akikkel valamiképpen összeköti életemet az Isten. Annál inkább sokszorosan jól esik, hogy Imre bátyám nem osztozik azok „rögtönítélkezésében”, akik siettek pálcát törni az én minden ízében szeretetre és szolgálatra áldozott életem fölött, nem kutatva azt, hogy mindabban, ami ellenem szól, vagy amit ellenem „szólattnak”, mennyi a valóság, s mennyi a látszat. Ha van is hibám, nem tudom, hogy a minden eszközzel vesztemre törők nem sokkal inkább maguk esnek-e abba a vétebbe, amit benem kárhoznak.

Valóban őszinte és igaz azért a hálám és köszönetem Imre bátyám megértéséért, szeretetéért és nem utolsó sorban fáradságáért.

Lassan ott tartok, hogy nemcsak egyre fokozódó belső békességgel várok minden rámkövetkezendőt, de sok munkától és szenvedéstől megőrlődő idegeimet is egyre kevésbé borzolja mindaz, ami korábban valóban borzasztónak tetszett. Nem fásultság, hanem megnyugvás és béke, sőt új és több indíttatás.

Istennek mégis van valami világos és előttem is egyre világosodó célja akár az életemmel, akár a halálommal, ha ennyi próbán visz keresztül. Ha nem alkalmatlan a kérés, akkor tisztelettel kérek még pársoros szíves információt arról, hogy amennyiben 10-én csakugyan avatásra mehetnek, elég-e, ha

⁷ Farkasházi Farkas Géza földbirtokos, a Tiszáninenni Református Egyházkerület befolyásos főgondnoka.

⁸ Csánki Benjámint debreceni teológiai tanár.

⁹ Az eredeti kézirat a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában. I. 8. d. 47. sz. A keltezetlen levél tartalmából kiténik, hogy 1933 tavaszán íródott.

innen kora reggel indulva ½ 10 tájban vagyok Debrecenben? Elég-e, ha akkor fizetem be a múltkor jelzett 116.30 P avatási díjat? Nincs-e valami külön fizetni való? (pl. a tógáért, amit ha lehetséges, szeretnék elkerülni, mert e percben 150 P a földi vagyonom).¹⁰

Sajnálom, hogy az én bajom másoknak, s köztük Imre bátyámnak a gondjává is lett.

Az engem is erősítő és tápláló Lélek áldásait és ajándékait kérve és kívánva Imre bátyámra és háza népére vagyok tisztelő és szerető szolgálója:

Szabó Zoltán

A fiatal teológiai „helyettes tanár” elleni szankciók túlzott szigorral és ijedelemről tanúskodtak. A pataki teológia léte Trianon után a csökkenő képzési létszám miatt veszélyben forgott, ezért különösen féltek az egyházkerületi vezetők minden politikailag kényes megnyilatkozástól, az állami támogatás meg-

vonásától. A „Korán sötétedik” kiadásával szinte párhuzamosan a Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1932. októberi számában is hasonló hangvételű írások jelentek meg, azokért is kritikai megjegyzések, retorziók érték a szerkesztőket. 1933 tavaszán ráadásul egy kommunista szervezkedéssel hozták kapcsolatba a kollégiumot, illetve annak két növendékét. Szerepelt az ügy a parlament, valamint a református egyetemes konvent ülésén. A kollégium elleni sajtótámadás is magyarázza, hogy megerősödött a kemény rendszabályokat sürgetők hangja. A higgadt dr. Mátyás Ernő közigazgató 1933. május 14-én a Sárospataki Református Lapok hasábjain bölcsen vonta meg a három rendkívüli esemény mérlegét. Az ő vezércikkéből idézek:¹¹

Megjelent a múlt év december hónapban „Korán sötétedik” címen négy teológus ifjúnak egy szép-irodalmi kötete is. Sok szó esett egyik tehetséges ifjúnak verseiről. Istenkereső versei között egyik-másik érintette a hitetlenség határát is. Az Ifjúsági Közlönnyel kapcsolatban említett mottóvumok alapján egy pár erős verse szólott az öregek ellen. Egy másik ifjúnak novellái erősen naturalista ízűek voltak. A magyar parasztság fűjaldalmait szólaltatták meg forrongó hangon a naturalista ízlés túlkapásaival, de a magyar nép szeretetével. Hogy azonban ezeknek az írásoknak egyáltalán semmi közük sem volt a kommunizmushoz, az bizonyítja, hogy az itteni kommunista szervezkedéssel kapcsolatban egyikükkel szemben sem merültek fel kompromittáló adatok. Mindkét ifjú elavozott főiskolánk kötelekéből. Mind az Ifjúsági Közlöny, mind a „Korán sötétedik” problémáin keresztül a mai ifjúság arculatát láttuk meg. Ennek tusakodásai villantak elénk. Arra intenek ezek az események, hogy nagyobb felelősséggel viseljük az ifjúság gondját, hogy több szív, több szeretet, több lelki gondozás, mindenekelőtt több evangélium kell az ifjúságnak.

Szabó Zoltán baloldali szimpatizánsként megbélyegezve került ki ebből az ügyből, egyes egyházi vezetők részéről bizalmatlanság kísérte jó darabig.

¹⁰ Egy 1933. ápr. 25-én kelt, ugyancsak Révész Imrénék szóló levélből megtudjuk, hogy Szabó Zoltán nehéz anyagi helyzetben volt. Mint írja: „196 P-ös havi fizetésemet két év óta nagy levonásokkal (Feleségem betegsége, doktorátus költségei) kapom 110 P körüli összegekben. Így az avatás költségeit is legalább két hónapra kell összeszórnom.”

¹¹ XXVIII. évf. 20. sz. 122.

3. Az 1930-as évek – minden gátló tényező ellenére – meghozták a sárospataki teológiai akadémia kezdeményezéseinek sikerét, s ebben dr. Szabó Zoltán szerepvállalása meghatározó jelentőségű. A bibliakörök rendszerének kiépítése (1933), az öregcserkészek körében a regőcsoport létrehozása (1934), a munkatábori mozgalom megindítása (1935), a népfőiskola megszervezése (1936), a gyakorlati lelkészképzés életszerűbbé tétele jelzi az újíto törekvések irányát, amelyekhez a faluszemináriumot vezető dr. Újszászy Kálmánnal szoros szövetségben sikerült a kar és az egész kollégium egyetértését, támogatását megszerezni. Az egyházi vezetésnek és a miniszterelnökség sajtóosztályának kezdeti ellenállását leküzdve megindították az új szemléletet hozó *Igazság és Élet* című folyóiratot, amelynek szerkesztésében Szabó Zoltánra fontos feladat hárult.

A nagyon tudatosan átgondolt, szilárd alapokon nyugvó kezdeményezések országos figyelmet keltettek Patak és benne dr. Szabó Zoltán iránt. Ezzel magyarázható, hogy Teleki Pál, akivel a cserkészmozgalom révén került közeli ismeretségbe, felajánlotta a 37 éves professzornak, hogy vállalja el a zempléni kerületben a képviselőjelöltséget. 1939-ben Szabó Zoltán meg is nyerte a választást, s a parlamenti mandátum birtokában 1944 októberéig, a nyilas hatalomátvételig még tágabb munkaterületen fejtette ki tevékenységét. Fáradhatatlanul foglalkozott a kerületében hozzá forduló emberek ügyeivel, az országgyűlésben 19 alkalommal szólalt fel;¹² pártja megbízásából többek között a zsidótörvények kapcsán is szólania kellett.

A német megszállás után és a nyilas uralom idején Szabó Zoltán illegálisba vonult, s a családi emlékezés szerint a János Kórház és a Kútvölgyi Kórház épületében jelentkezett reggelente, hogy az általa szervezett vöröskeresztes alszervezet SAS behívó elől bujkáló munkatársaként a kórházak ellátását segítse. Az ostrom után, 1945 februárjának végén egy szovjet tiszt a kórházban letartóztatta, egy törekeny csónakon átevíckéltek Pestre, s Kispesten a foglyot altisztjére bízta. Minthogy beszélt valamennyire oroszul, négy nap múltán rávette az altisztet, hogy engedje vissza a kórházba. Közben ott az őt kereső Mátyás Ernőnek azt mondták, hogy a szovjetek által fogva tartott Szabó Zoltánt már fel is akasztották.

Szabó Zoltán 1945. március 5-én Budapesten házasságot kötött a Brassóból 1934 óta ismert s 1944 február elején Budapestre költözött Szabó Annával. Tildy Zoltán, a Kisgazdapárt vezetője oktatásiügyi államtitkári szerepet szánt a professzornak a debreceni ideiglenes kormányban, ő azonban inkább Patakra kívánt visszatérni tanítani. Hosszas vonatozás után érkeztek Sárospatakra, ahol a Gólyavárban Szabó Zoltán lakását romokban, kifosztva találták, ezért Újszászy Kálmánékhöz zörgettek be. Már az úton felfigyeltek arra, hogy két ember követi, figyeli őket. S 1945 márciusában, nagypénteken le is tartóztatták Szabó Zoltánt, aki képviselőisége miatt került másodszer üldözőinek célkeresztjébe. 14 évvel azelőtt jobbról, ezúttal balról érte a támadás. Annak ellenére, hogy részt vett az ellenállási mozgalomban, (s erről 1946 tavaszán a demokratikus kormány miniszterelnökétől igazolást is kapott), a sátoraljaújhelyi rendőrségre hurcolták. Felesége naponta bejárt hozzá Bodroghalászról, ahol férje rokonánál, Ablonczyné Bakos Erzsébetnél lakott. A vizsgálati fogságban keresték a vádpontokat, de vádat nem emeltek, tárgyalásra nem került sor, hazaengedték. 1946 februárjában a sátoraljaújhelyi kórházban megszületett kislánya, s Uszta Gyula zempléni főispán, valamint a

¹² Beszédeinek kéziratai megtalálhatók a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben.

A NAGY FERENC ÁLTAL ADOTT IGAZOLÁS

Kommunista Párt zempléni titkára, Aczél György rózsacsokrot küldetett feleségének. Hamarosan azonban másodsor is letartóztatták. Házkutatásokra került sor a professzor otthonában; felesége a csecsemővel a karján követte a rendőröket, hogy be ne csempésszenek valami terhelő bizonyítékot.

Szabó Zoltán az újhelyi internálótáborba került, a kőfejtőben végzett kényszermunkát. A foglyok, akikkel együtt sok éjszakai riadót, motozást megélt, nagyon szerették, mert az éjszaka csendjében sok szép történetet mesélt nekik. Nagy Ferenc miniszterelnök Péter János államtitkárral küldte el a felmentő okmányt, ez vetett véget az internálásnak. Közben az egykori népfőiskolások is kiálltak szeretett Zoltán bátyjuk mellett. Boros Pál önéletrajzára hivatkozva Csorba László számolt be arról,¹³ hogy 18 ünneplőbe öltözött, csizmás parasztfüvi vonult be az újhelyi rendőrkapitányhoz professzoruk ügyében, s kikényszerítették az ígéretet, hogy három napon belül szabadon bocsátják.

Az egykori tanítvány, későbbi lelkész, Major Zoltán kortársi visszaemlékezését érdemes hosszabban idézni, hogy azokat az időket jobban megértjük:¹⁴

...mi volt az ő álláspontja? Az akkori politikai szituáció, nemzeti szempontok, az uralkodó és mindenkit megejtve tartó légkör, a győzelemben és a további országgyarapításban reménykedő magyarság lelki atmoszférájában az ő álláspontja sem volt valami kivételesen más, mint az akkor általunk is legjobbnak ismert állásfoglalás, mint az akkor legjobb magyaroknak tartott vezető emberek állásfoglalása. Ő is reménykedett a háború győzelmében, hitt abban, amiben milliók hitünk. Lehet, hogy a német nemzeti szocializmus nem volt mindenestől fogva tnyére, de mégsem félt annyira tőle, mint ahogyan akkor ő és mindenki más félt a szovjet bolsevista kommunizmustól. Nem volt rajongó németbarát, nem volt nyilasérzelmű, mindent elfogadó rajongója Hitlernek és a hitlerizmusnak, hiszen a német hitvalló egyház szenvedéseiről éppen eleget hallott, és tudott arról, hogy mi történik ott. Az akkori magyar politikai élet vezetői között különben is jelentéktelenül kevés volt az ilyen hazafiak és politikusok száma. De a magyarság felemelkedését, létének jobbrafordulását, problémáinak kibontakozását és megoldását inkább remélte egy győzelmes háborútól, mint annak elvesztésétől, és nagyobb bizalma volt Nyugathoz, mint Kelethez. Akkoriban úgy gondolkozott mindenki, aki valamilyen felelősséget érzett és hordozott ezért az országért és népért, és felelős tisztségben volt, hogy még ha győz is Hitler, a győzelem után lesz elég erőnk önálló nemzeti politikával magyarságunkat megőrizni, de ha nem ő győz, nemzeti és politikai

419. sorozat

15.432 M. E. szám
1946.

MAGYARORSZÁG MINISZTERELNÖKE

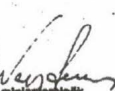
Igazolom és elismerem, hogy

dr. SZABÓ ZOLTÁN

teológiai tudományi professzor - református
püspökhelyettes
aki eszélelt 1902. év november hó 24. napján Aledozuha- n,
a nemzeti ellenállási mozgalomban és a fasizmus elleni harcban
énföldöző magatartást tanusított.

Erről a 7200/1945. M. E. számú rendelet értelmében jelen okiratot
kiállítottam.

Budapest, 1946. évi. Április hó. 2.

Miniszterelnök

¹³ Sárospataki Református Lapok, 1995. október.

¹⁴ A 11. oldalas gépirat másolatát Szabó Zoltán családjától kaptam meg betekintésre.

DR. SZABÓ ZOLTÁN UTOLSÓ FÉNYKÉPE

függetlenségünknek egyszermindenekorra vége lesz. Ebben a politikai szemléletben nem volt egyedül, és erre nem is cáfol rá az idő és történelem. Ezért vállalta a képviselőséget is. Az a politikai és történelmi helyzet kedvezett népi, nemzeti és politikai szempontból legjobb vágyainknak és álmainknak. Ha most már utólag nacionalizmussá devalválják is ezt a történelmi beállítottságot, ezt a nemzeti érzésekkel átitatódott hazafi habitust, akkor ez a legjobb hazafiaknak legszebb, legtisztább s legbecsületesebb törekvése, vágya és álma volt, amely napról-napra jobban haladt előre a beteljesedés felé a megvalósulás útján. A régóta aktuális legégetőbb magyar sorsprobléma, a földreform már annyira a politikai gondolkodás homlokterébe került, hogy a háború győztes befejezése után kétségtelül megoldódott volna.

Mit adott különben Szabó Zoltánnak a képviselőség? Iszonyú munkát, egészségi állapotának sokszoros próbára tételt. Hetenként egyszer jött le Patakra, szombaton, és hétfőn már ment vissza Pestre. Szombatra volt téve minden órája, ami még megmaradt számára, és a nagyobb rész megmaradt, de ezeket az órákat is hányszor megrövidítették azok az egyszerű emberek, akik ügyes-bajos dolgaikkal jöttek hozzá, a képviselőhöz. Ő egyet sem küldött el. Mennyi levelet írt, meny-

nyi ügyet intézett és intézett el, annak csak a jóságos, mindenható Úristen a megmondhatója, mert azt senki, ő maga sem tartotta nyilván. ...

Mire használta fel nagy összeköttetéseit, melyet képviselőségével szerzett? Nem a maga egyéni érdekeire. Abban az időben megüresedett a debreceni tudományegyetem teológiai karán a rendszeres tan-szék, neki felajánlották, de az egyszerű pataki katedráért nem tudta el nem utasítani azt. Ahogyan én láttam, a legtöbb hasznát összeköttetéseinek a pataki Népfőiskola látta.

Felesége emlékezete szerint Szabó Zoltán hosszú ideig, mintegy nyolc évig állt rendőri felügyelet alatt országgyűlési képviselősége miatt, s el kellett szenvednie az ezzel járó korlátozásokat. Ennek ellenére tevékenyen részt vállalt a Kollégium ügyeiből, ő volt az irányítója a lelki nevelés sokirányú alkalmainak, egyik előadója az 1948 tavaszáig működő népfőiskolának, s (1942-től) egyházkerületi főjegyzőként, püspökhelyettesként is teljesítette szolgálatát a tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki református teológia felszámolásáig.

4 Képviselői, egyházi vezetői tevékenysége miatt 1957-ben, amikor már Patakról elűzve parókiára visszahúzódva sem kerülhette el, hogy harmadszor is pálcát törjenek felette, hogy felelősségére emlékeztessék. Kádár Imre *Egyház az idők viharáiban* címmel, „A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején” alcímmel 260 oldalas könyvet adott ki,¹⁵ amelyben a XX. század elejétől áttekintette a református

¹⁵ Bibliotheca Kiadó, Bp., 1957. Az 5000 példányban megjelent könyv a pártállammal együttműködő ügynevezett „békepapság” nézőpontjából kritizálja a reformátusság, főként a korábbi egyházi vezetők múltbeli tevékenységét.

DR. SZABÓ ZOLTÁN A CSALÁDJA KÖRÉBEN PATAKON (1951)

egyház tevékenységét, kegyességi irányzatait, állásfoglalásait, politikai magatartását. A szerző nem volt tevékeny részese a tárgyalt időszak egyházi életének,¹⁶ a kívülálló távolságtartásával tekintette át a történéseket. 1946 után többször ellátogatott Patakra, Szabó Zoltánnál is ismételtén megfordult, noha nyilvánvalóan eltérő gondolkodás jellemezte őket. Sárospatakon 1949-ben Németh László is találkozott Kádár Imrével, mégpedig Szabó Zoltánnak, az akkori igazgatónak a lakásán, a Kazinczy utcai Asbóth-házban egy baráti összejövetelen.

Az író így emlékezik erre:¹⁷

Az összejövetel fő vendége... egy különös ember volt, akinek...

megjelenése a kollégium táján inkább aggodalmat, mint örömet váltott ki. Erdélyi színész volt, származására zsidó, viszont dolgai után (nagy nőcsábász volt) kissé váratlanul jött a megtérése – az egyházi életben azonban egyre fölébb emelkedett, s amint láttam, hívő és tudós emberek is, de főleg a házigazda itt is igen csínyjén bírtak vele. Az összejövetel voltaképpen kis lelkigyakorlat volt, amelyen a vendég olvasta föl s kommentálta Pál apostol néhány versét, abban arról volt szó, milyen csodálatos úton vezet el Isten a hit forrásaihoz az embert. A textussal nyilván önmaga útját akarta igazolni, a kommentár azonban nem volt izléstelen, éppoly távol maradt a személyes utalásoktól, mint a szentige... A teológia professzorok bólogatással, helyesléssel fogadták az oktatást, a házigazda a leginkább. Aztán kissé tétova beszélgetés indult meg... Hazafelé az én mackó-professzorommal¹⁸ jöttem az internátusig. Láttam, szégyellte magát egy kicsit e lelkigyakorlatért. Ő nem akar a más belső életébe beletápní, de nemigen hisz ebben a megtérésben. De a vendégnek igen nagy szava van az egyházi életben, tehát jó képet kell vágnia a szerepléséhez.

E háttér ismeretében jobban megértjük mind Kádár Imre magatartását, mind Szabó Zoltán reakcióját. Itt most nem foglalkozhatunk az egykori képviselő politikai felelősségével, de a következő oldalakon közöljük Szabó Zoltánnak azt a feljegyzését, amelyet Kádár Imre könyvének elolvasása után, arra reflektálva készített. Ebben érzékelhető az önkritika, de az a családias is, hogy a bíráló kötet szerzője nem törekedett minden motívum értékelésére, csak a terhelő adatok közlését tekintette fontosnak Szabó Zoltán magatartását bemutatva.

Ideje, hogy történeti szemlélettel, a körülmények gondos elemzésével árnyaltabban ítéljük meg a két világháború közötti időszak történéseit és magatartásmódjait, ezen belül dr. Szabó Zoltán szerepvállalását.

¹⁶ Kádár Imre 1894-ben zsidó családban született Komáromban; 1920-ban Erdélybe költözött, ahol újságíróként, íróként, színházi vezetőként szerzett nevet magának. Megtérése után református lelkészi képesítést szerzett, 1944-ben Budapestre települt, a református konvent sajtóosztályát vezette, a teológián oktatott. Szabó Zoltán feleségét, Szabó Annát Brassóból színházi szervező korából ismerte, amikor minden évadban két hónapig ott szerepelt a színház, és Szabó Béni szücsmesternek, a Magyar Párt képviselőjének házában szívesen látták, munkájában segítettek. A nyilas uralom idején Szabó Anna és Kádár Imre rövid ideig együtt dolgozott Budapesten a Vöröskereszt egyik irodájában.

¹⁷ Németh László: Vásárhelyi évek. = Homályból homályba. Életrajzi írások. Bp., 1977. II. k. 135-136. Jegyzetekkel kísérvé bemutatam Németh László Patakkal kapcsolatos megnyilatkozásait az Újszászy Kálmán emlékkönyvben (Bp.-Sárospatak, 1996. 475-490.) Idéztem e visszaemlékezés részletét „Németh László levele Mátyás Ernőhöz – és ami mögötte van” c. közleményemben is: Széphalom 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002.278.

¹⁸ Dr. Nagy Barna teológiai tanár.

SZABÓ ZOLTÁN

Felemás igában**Feljegyzés Kádár Imre: Egyház az idők viharában
című könyvének passzusaihoz**

Nem vonjuk kétségbe a könyv tiszta és emelkedett okokból való megírását.¹ Ám nem védekezhetünk eléggé a legsúlyosabb kísértések egyikétől, melynek – bűnbánattal valljuk – felemás igában való szolgálatom idején magam is voltam áldozata: jónak látott ügyeket helytelen módszerrel vagy hibás módon szolgálni. Igazságosak-é a könyv velem kapcsolatos passzusai? Történhetik-é, hogy igazak és mégsem igazságosak?

I.

Először a 100. lapon „szerepelek”. Nem névszerint, csak mint a sárospataki teológia egyik professzora, kit „igen magas hely kívánságára” 1939 tavaszán o. gy. képviselővé választanak.

Hol voltam, mit csináltam eddig? Óhatatlan, hogy életrajzomból egyet-mást el ne mondjak, mert e nélkül a könyv passzusai nem jellemeznek, hanem torzítanak, ez pedig a szerző intencióit sem szolgálhatja.

Falusi tanító apám egy 600 lakosú kis faluból, Hernádszentandrásból 42 évi szolgálata alatt több mint 70 tehetséges mezőgazdasági munkás és kisparaszt fiút irányított, az esetek egy részében négy középiskoláig – ingyen – maga tanítva őket értelmiségi pályákra. Tőle tanultam a tehetségkutatást s a magyar glóbus legelhagyottabb parcellájának, a falunak a szeretetét. Ezért léptem lelkészi pályára is. De a sárospataki kollégium, hol a gimnáziumot és teológiát végeztem, tanulmányutaim és egy gyakorlati évem után 1926 októberében, mikor még nem töltöttem be 24. évemet, visszahívott a gyak. theol. tanszék helyettes tanárának. Tanulva és tanítva tárgult és mélyült szociális látásom és felelősségem. Adalékul mellékelem egy – az összifjúság előtt tartott – írásmagyarázat jegyzőkönyveim közt betűszerint olvasható szövegét. 1931. június 7-i theol. kari gyűlésünk 6. sz. jkvi. pontjában van ez indítványom: „Karunknak kezdeményező lépést kellene tenni zsidómissziói téren is... Erre egyelőre abban látnánk lehetőséget, hogy Karunk keresse meg a bpesti Skót Missziót, vagy azon át a Skót Presb. Egyházat, s kérje fel, hogy létesítsen Spatakon egy állandó állomást vagy fiókot, mely-

¹ A hivatkozott könyv: *Kádár Imre: Egyház az idők viharában. A magyarországi református egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején.* Bp. 1957. Szabó Zoltánnak a könyv megjelenése után közvetlenül készült, írógéppel sűrűn írt, hétoldalmi feljegyzését a családjától kaptuk meg közlésre. Az írást szövegűen, de a mai helyesírást követve közöljük a nyilvánvaló géphibák, elütések javításával. A dokumentum eredeti példánya megtalálható a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek kéziratárában, jelzete ott: Kt. A 640/124. A címét mi adtuk, az eredeti cím itt alcímként jelenik meg. (A Szerk.)

hez Karunk erkölcsi és anyagi támogatást nyújtana.” (A Skót Misszió kiterő válasza is megvan.) A zsidó kérdésben ez az alapvető missziói beállítottságom lényegében soha nem változott, nevelői munkámban is ez érvényesült. (Tanítványom az a Balogh Zoltán, kiben ez a felelősség változatlan intenzitással ma is él és hat, mikor annyian mások elfeledkeznek róla.)

Birtokomban van a szociálista pártnak az az agrárprogramja, melynek alapján a marxizmus agrárprogramját „gyakorlati theol. szemináriumi” óra címén egy féléven át tárgyaltuk. Mehetett ez az 1930-31-32-es években? Egy darabig. Hol vannak ennek publikációban, sajtóban megjelent nyomai? Jöttek a nyomok is. 1932-ben hatásom alatt álló négy diákunk „Korán sötétedik” cím alatt radikális tartalmú szépirodalmi kötetet adott ki. Ehhez én írtam előszót és ajánlást. („Álígazság, hogy az ifjúság csupa idealitás... szerzők tudják, hogy a tegnap korhadéka a holnap humusza” stb.) A könyv megjelenése után a kerület püspöke és főgondnoka a Kollégiumban megjelentek, a könyvet mint nemzetellenes, izgató, földosztó, pacifista terméket minden feltalálható példányával elkobozni rendelték, s ellenem az egyházkerületi ügyész véleménye alapján társadalmi és egyházi rend ellen izgatás, tanári eskü megszegése váddal fegyelmi vizsgálat indult. A szerzők közül kettőt a teológiáról eltávolítottak. Az én sorsom is ez lett volna, ha az akkori theol. ifjúság ki nem nyilatkoztatja, hogy ha engem tanári állásomtól megfosztanak, az egész ifjúság elmegy Debrecenbe és Budapestre. Így hosszú ideig húzódtott fegyelmi ügyem egyh. ker. elnökségi dorgálással és azzal a pénzbüntetéssel ért véget, hogy rk. tanári fizetésről helyettes tanári fizetésre tettek vissza, s ezen voltam egészen képviselővé választásomig. Az 1933. márc. 29-i dorgálás jegyzőkönyvbe vett szövegéből: „Mérhetetlen erkölcsi kárt okozott annak a főiskolának, mely mint édes gyermekét nevelte s módot adott arra, hogy kétségen felül álló nagy tudását megszerezze. Tudja-e, hogy e tétével a Főiskola fennmaradását is kockára tette, hiszen méltán felvetődött a kérdés a legilletékesebb tényezőknél, hogy szabad-e egy oly intézményt támogatni, hol mindez lehetséges...”

A következőkben még néhányat. Birtokomban van az egyik legérdekesebb magyar nyomtatvány néhány példánya: „Testamentum” c. kötetemnek 80 oldala, öt íve. E könyv sajtó alatt volt kollégiumunk nyomdájában, midőn egyházi felsőbbségünk elrendelte nemcsak a nyomás azonnali abbahagyását, de az elkészült ívek megsemmisítését is... Ezért volt nehéz nékem publikálnom.

Birtokomban van a Kádár I. által kötetében is többször elismeréssel emlegetett dr. Révész Imre akkori debreceni theoldékán levele, melyben 1932. dec. 19-i kelettel felhív, hogy mivel minden iskolai tanulmányomat kitűnően végeztem, s theol. doktorátusra summa cum laude fokozattal jutottam, hogy okvetlen igényeljem a sub auspiciis doktorrá avatást. „Te volnál az első magyar ref. theológus s ez óriási jelentőségű nemcsak rád s iskoládra, de Egyetemünkre nézve is.” Mielőtt ez történt volna, megszűntem az Egyetem büszkesége lenni. Ekkor pattant ki Bpsten is az egyetemi ifjak illegális kommunista szervezkedésének ügye. Egyikük, Rácz István pataki diák volt, cserkészem, Patakon épp most zajlik Szabó Zoltán körül valami vörös ügy. Az Országházban is interpelláltak miatta. A pataki nyomozás során a politikai osztály detektívjei letartóztattak egy diákfiút és egy leányt. S a debreceni egyetemi tanácsban elhangzik az indítvány: Sz. Z.-t nemcsak sub auspiciis, de semminemű doktorrá-avatásban nem szabad részesíteni. Ezen az állásponton van az általam mindig nagyra becsült Sz. Kun Béla is, kit a Kádár-kötet szintén elismeréssel említ.

DR. SZABÓ ZOLTÁN (balra) TAKTASZADÁN
1957. szeptemberében dr. Szabó Lajosnál hálaadási vasárnapon

1934-ben, mikor a kedvelté lett „Igazág és Élet” folyóiratunk lapengedélyért folyamodott, a min. elnökségi sajtóosztály azzal okolta halasztását, hogy a szerkesztőségből hagyassék ki a Belügy. M. által nyilvántartásba vett Sz. Z. Ugyancsak az egykori szerkesztőtárs, Révész Imre tanúsíthatja, hogy egy évbe telt, míg személyi garanciavállalások, közbenjárások után a folyóirat megkapta az engedélyt.

Ilyen erős atmoszférájú nyomás alatt, senkitől nem segítve küzdöttem át egy nehéz évtizedet. Még oly barátaim is, mint Victor János, ki egykor utódjának akart a Pro Christo munkában, Bereczky Albert, kivel az Ev. Baráti Társaságában közös kötetekben voltam, úgy ítélték, hogy mindez annak a következménye, hogy a szorosan evangéliumi problémákon kívül eső ügyekkel foglalkozom... S én kicsi fizetésemből – szinte aszketikusan kicsi létminimum leszámításával, egyházi és polgári felsőség állandó ellenőrzése, gyanakvása közben – úttörő szociális és kulturális munkákat szerveztem és tápláltam, mint pl. az utcagyerekekből alakított mezítlábas cserkészlet, első népfőiskola, regös munka.

Regös munka, melyet Kádár I. könyve úgy emleget, mint ami a vezérkar elismerését is kiérdemelte. Nem állnak falusi elzártágomban rendelkezésre az idézett lappéldányok. Lehet, hogy ott az is megvan, miért történt az elismerés. Ha nem, most készséggel közlöm. Regöseink évről évre cserélődő csoportjai megérték az első bécsi döntés idejét. Felvidék és Ruszinszko területén voltak vidékek, hol nem várták virágosóval a magyarokat. De amikor regös csoportunk szlovák és ruszin nyelvű énekei, dalai, műsorszámai felcsendültek, megszólaltak az ő számos, ezen országrészek – nem is városaiban, hanem falvaiban – tett körútjaikon, akkor regöseinket forró szeretettel ölelték a szlovákok és ruszinok is keblükre. Ezért fejezte ki elismerését az a vezérkar, mely a területeken bizonyos időn át a közigazgatás funkcionáriusa is volt. Teleki Pál, kiről Kádár I. sincs rossz véleménynel, e három munkán – a népfőiskolán, mezítlábas és regöscserkészeten – át ismert meg, s ő volt az „igen magas hely”, kinek nagyon nyomatékos, szinte parancsszerű kívánságára s mindig szeretett Kollégiumunk határozott formában nyilvánított akarataira vállaltam a képviselőséget.

Legalább ennyi előzmény jobban megérteti, ami következett. A politika területe, ahová iskolázottságom, felkészültségem nem volt, csak látásaim, megérzésem – idegen maradt számomra. Szolgálni, használni, menteni szerettem volna, tehetetlenség, falakba ütközés, meddő erőfeszítések sorozata volt nagyrész. De e korlátokon belül is rögzíteni próbálok néhány tényt.

1. Már képviselőségem előtt tudatosan szemben álltam a germán fajimádó náciizmussal, mint képviselő első perctől mindvégig nyilasellenes voltam. Alig van parlamenti beszédem, melyben ne lenne több-kevesebb, néha viharosan éles polémiám velük. Az első Szállasi-ellenes interpellációt én mondtam. Fenyegető levelek özönét kaptam ezek miatt. Kádár I. könyve bizonyos rosszállással emlegeti a 86. lapon, hogy a Konvent missziói előadója sok nehézségről számol be „viszont minden lelkész részére tartottak a kertületek világnézeti konferenciákat”. Hadd referáljak itt arról, hogy e konferenciákat Teleki Pál javaslatomra initiálta,

jellegük kifejezetten német- és náciellenes volt. Magamat, ki előadója is voltam e konferenciáknak, egy Hitler-barát lelkes fel is jelentett.

2. Aligha van parlamenti beszédem, melyben elnyomottak, szegények, különösen kisparasztságunk érdekében szót ne emeltem volna.

3. Számos olyan problémának adtam akkor hangot, ami azóta népi demokráciánk eredményeihez vagy célkitűzéseéhez tartozik. Pl. a négy középiskolai fokon kötelező, általános, ingyenes oktatás, ami az általános iskolában valósult meg. Szót emeltem a földműves szövetkezetek előmozdítása, szövetkezeti iskola létesítése érdekében. Nem egy felszólalásomat azzal a Móricz Zsigmonddal, ki barátságára méltatott, vagy Miklós öccsével, ki népfőiskolai munkában volt munkatárs, kinél illegálitásban élésem alatt laktam – előzetesen megbeszéltem.

4. Beszédeim összességükben sem adják objektív képét felfogásomnak. Sőt, mikor Teleki tragikus halála után a háborútól távolmaradás megakadályozása, országunk abból való kivétele emberileg lehetetlenné vált, mikor nyílt opposzícóra lehetőséget nem láttam, mikor – mint Teleki egykori legszűkebb köréhez tartozónak – a Gestapo által számon tartott voltom evidenssé vált, nyilasellenes, németellenes, lengyel menekülteket segítő, a zsidóságot egyik rokoncsaládon át rendszeresen informáló tevékenységemet, egyre intenzívebb ellenállásbeli szolgálatomat – Magyar Frontbeli elvbarátaim tanácsára is – bizonyos mértékben parlamenti vagy kerületbeli beszédekkel kellett fedezni vagy leplezni. De amikor és ahol a besúgás veszélye nélkül nyilatkozhattam vagy adhattam információt – s ez elég széles, közvéleményt is befolyásoló tényezőket jelentett – az imént érintett vonatkozások szerint adtam hangot igazi véleményemnek. Ma nem így tenném, akkor, a jó cél érdekében azt hittem, mint másoknak, nekem is így kell tennem.

Nem azt vártam, hogy K. I. mindezt ily tüzetesen elmondja vagy leírja könyvében. De akkor lett volna irányomban igazságos, ha számon tart abban az elszigeteltségben és magányomban, mikor egyedül képviseltem a Litkeiek és Jánossy Zoltánok vonalát az egész magyar ref. egyházban, akkor méltányosnak tartanám fokozott szemrehányását is azért, hogy aki itt tartott a harmincas években, hogyan tévedt el a negyvenes évekre.

II.

A könyv másik passzusa a 109-110. lapokon már megnevez, bővebben ismertet, idéz, a házassági törvényjavaslat módosításával kapcsolatban elmondott parlamenti beszédemből. Erre is jó tudni a következő szempontokról.

1. Mint politikában újonc, az e mezőre kényszerítő mesterem, Teleki Pál elveit követtem. Neki a zsidókérdésről az volt a legbizalmasabb körben többször hangsúlyozott felfogása, hogy a zsidóságnak a magyarságban, a magyarokkal együtt primer érdeke az időnyerés, a germánság bukásáig tartó idő bármi áron való átvészélése. Ezért vállaljunk inkább az antiszemitizmus látszatából valamennyit, minthogy annak egész pokla ránk szakadjon. Hiszen bármily törvény ereje annak végrehajtásától függ. Az 1944. III. 19. és X. 15. után bekövetkezettek sokat igazoltak e nézet jogosultságából. Nyilas módszerek három-négy évvel korábban kezdve teljesen kiirtották volna zsidóságunkat. Midőn azonban a zsidóságot nemcsak végzálnak, hanem léteben fenyegetettnek láttam, a látszat-antiszemitizmussal is szakítottam, s a zsidóság védelmére álltam. Ezt egyéni eseteken a korábbi években is sűrű rendszerességgel megtettem.

SZABÓ ZOLTÁN DIÁKOK KÖRÉBEN (1964)

2. Zemplén megyei, hegyaljai képviselő voltam. Megyebeli képviselőtársam, Piukovich váratlanul átlépett Imrédy pártjába, s arra tett kísérletet, hogy megszerezte imrédyista szervezeteket állítson. Pontosan ez időben másik licitáns is akadt a megyei politikai közvélemény megnyerésére: az előző ciklus Gömbös-párti katonatiszt képviselője, ez időben zöldinges nyilas képviselő Rátz Kálmán kezdett lejárni, s még egy sajnálatosan eltévedt lelkesen át is nyilas szervezést csinálni. Én, mint – emlékezetem szerint – utolsó parlamenti beszédemben (1943. éven túl nem szólaltam fel többé) elmondtam, mint egy szélsőjobb ellen mindig élesen harcoló középpárt tagja, a magas zsidó arányszámú Hegyalja komoly veszélyének láttam ezt a

kettős szervezkedést. Pártom is. Pártutasításom az volt – régi politikai stratégia – ki kell fogni ennél jobban a szelet a vitorlájukból. Ezért pártom rendelkezése volt, hogy egyik vezérszónoka legyen e javaslatnál. S mivel ez a mondanivalóknak ha nem is szó szerinti, de lényeges tartalmukban való kijelölt voltát is jelentette, ez oldalról is kötve voltam. Ennek ellenére csak azzal a föltétellel vállaltam a vezérszónokságot, ha ref. egyházunk erről való hivatalos véleményének is hangot adhatok. Lássuk a véleményt – mondta pártvezetőm (Vay László tiszántúli főgondnok). Én konventi elnökségünkhöz fordultam ez állásfoglalásért. Muraközy Gyula később kértemre nyilatkozatban tanúsította, hogy mennyit sürgettem rajta keresztül is e felfogást, végül azt a választ kaptam: nincs hivatalos felfogás, szabadkezem van az állásfoglalásra. Erre vonatkozik a Kádár Imre által is idézett, sőt kiemelt mondat. A szabadkéz itt elsősorban a párt álláspontjának elmondását jelentette, amit nem korlátozott egyházi különvélemény.

3. Idézet nemcsak jellemző, hanem félvezető is lehet, ha egyoldalú, összefüggésből kiszakító. Emlékezetem szerint 19 parlamenti beszédemből lehetett volna sok olyan idézetet is venni, ami egybeesik a szerző által megdicsért állásponttal: objektív hang a Szovjetunióról. Legnehezebb időben mertem elismeréssel szólni a szovjet öt éves tervek nagyvonalúságáról, nemzetiségi kérdés evangéliumi szemléletéről stb. K. Imre sem venné jó néven, ha egész írói ouvre-jét világnézeti szempontból a „Népbiztos premier”² című írásából ítélnék meg.

4. Bizonyos kevésbe vevéssel szól a könyv (132.) arról, hogy a zsidók elhurcolása ellen elmaradt az ünnepélyes, nyilvános tiltakozás is,³ melynek „szövege hosszas huzavona után” elkészült ugyan, de Antal István közbenjárására lemondtak a szétküldéséről. Mert nem volt győztes ügy, jó ügy volt azért. Elindításában is kezdeményező részem volt spataki theol. karunkban, szövegezésében. Enyedy Andor nyilatkozatot adott arról, hogy a szöveg szigorítását

² Utalás Kádár Imrének „A népbiztos premierje” című elbeszélésére, amely megjelent „Az Erdélyi Helikon íróinak anthológiája 1924–1934” című kötetben is. Szerk.: Kovács László. Kolozsvár, 1934. 73–90. Ebben az író éles szatírával ábrázolja a szovjet hatalom hadügyi népbiztosát, Afremov Ivánt és környezetét. (A Szerk.)

³ Tudniillik a református egyház részéről. (A Szerk.)

képviseltem, keresztül is ment, eredetileg engem bízott meg a végső püspöki konferencián a kerület s egyben álláspontunk képviselőjével, aztán mégis maga ment. Úgy tudom, sok példányban szétment azért.

5. Viszont megbecsüléssel szól K. I. (180. I.) Pap Lászlóval kapcsolatban arról, hogy 1944-ben az üldözöttek gyermekeit mentő Vöröskeresztes otthonok szervezésében derekas munkát végzett. Azt azonban – ami itt szintén igazságos lenne – említés nélkül hagyja, hogy Pap Lászlót is én szerveztem be e munkában való részvételre, s javaslatomra foglalta el azt az egykori Andrassy úti irodát, melyben ennek ügyeit intézte. Arról is kellett volna, hogy szerző maga is emlékezzék, hogy ő maga is egy olyan vöröskeresztes irodában dolgozott – egy darabig feleségemmel együtt –, amelyet, midőn a Nemzetközi Vöröskereszt munkáját a nyilas kormány megbénította, az általam létre hívott Comité International de la Croix Rouge Délégation en Hongrie Commission de Secour-ja, „partizán”-szervezetű segélybizottsága védett és alimentált. Talán arról is tud szerző, hogy életemet sokszor kockáztattam – hiszen e hónapokban mint SAS behívó elől is szökött katonaszökevény hónapok óta illegalitásban éltem – e bizottság szolgálatában, melynek köszönhető volt pl. a János és OTBA kórházak kiköltöztetés ellen való megvédése, előbbiben a Községi Élelmiszertüzemnek a földalatti raktárakban lévő több vagonnyi élelmiszere, mely az ostrom alatt tízezrek életét mentette. Sajnálom és szégyenlem, hogy ezekre ismét hivatkoznom kell. 1945-ben kiszabadulva abból az őrizetből, melybe egy olyan politikai rendőrségi őrnagy (Hámori) és egy olyan ügyész (Szabó Dezső) vetett, kik azóta harácsoló kincseikkel még 1949-ben disszidáltak, s kik bennem is arannyal fizető ügyfelet sejtettek (pedig ma sincs jegygyűrűnk se), azt mondtam: sok mindenben hibáztam, nem kereskedem senkin, jövök vissza penitenciát tartva Uram és iskolám szolgálatára. Becsületem védelmére talán elegendő lesz az az ellenállási igazolvány (418-as sorszáma, 15.432/1946. min. eln. szám), melyért életemet nem egyszer kockáztattam. Talán szabad arról is beszélni ma már, hogy ügyemmel az ostrom végén orosz hivatalos szerv is foglalkozott. Nemcsak igazolt, hanem mikor megtudta, hogy a budai ostrom tűzvonalaiban önként kísértem sebesülteket kötözőhelyre, külön köszönetet kaptam. Arról is, hogy az OTBA kórháznak az ostrom alatt – mint a Nemzetközi Vöröskereszt bizottsági tagja – összekötője voltam az orosz kórházparancsnokság felé, orosz igazolást kaptam.

III.

Szerzőhöz 44 után éveken át barátság, sőt hívő testvéri viszony fűzött. Hogy ez 1951 után – midőn theol. tanári és püspökhelyettesi szolgálatom megszűnt – megszakadt, azért nem volt feltűnő, mert a találkozási alkalom is hiányzott, hiszen öt éven át Bpsten sem voltam, szegény ember lettem, szerző pedig magas egyházi megbízatásokat látott el. Hogy ez részéről elhidegülést is jelentett, ezt őszintén sajnálom. Ha szerinte még van retribúciós tartozásom a zsidókérdésben, amiért a körvonalozott tények után is komoly a Victor János előtt írásban is kinyilatkoztatott penitenciát tartottam, megértem, hogy ezért hasított bele az én sokat hanyódottnak életembe a tolla.

De talán nem tévedek, ha Sárospatak s annak egykori kollégiuma és theol. akadémiaja ellen érzek nála elfogultságot. S mintha egyik-másik vonatkozása a könyvnek azért talál engem, mert rajtam keresztül Sárospatakat találja? Örülnék, ha nem így lenne, de valószínűbb, hogy így van. Nem tartom ugyan bűnnek ama helyhez való hűséget, hová Isten világosan

megmutatott és sokszor megpecsételt rendelése hívott, s nem tartom szégyennek e helyért „Prügelknabe”-nak⁴ lenni, de én oly kicsi vagyok e kérdésben. Én elfogadtam földi életem végállomásának a Pataktól távolságban is, lehetőségben is oly távol fekvő bükkaljai falut, hol élek s igyekszem hűségesen szolgálni Uramnak s Benne földi hazámnak, melynek népi demokratikus volta nem másfél, hanem több mint kétszer másfél évtized óta közelebb áll az én szívemhez, mint talán azoké, kiknek ajándékképpen hullt az ölébe mindaz, amiért én magánosan, egzisztenciális szorongattatások közt harcoltam.

A legutóbbi vizsgáztató időkben⁵ nem szól egy kicsit Sárospatak mellett, hogy éppen az a lelkesgeneráció, akit mi ott neveltünk, aminek elég veszett hírért keltették sokan, mint reakciós beállítottságú, engedetlen, kuruckodó társaságnak, e kerületben maradt a legintaktabb, az ellenforradalomtól legkevésbé fertőzött, népi államához leginkább állhatatos? S e sorok írója is e próbáló időkben nem sietett kiszállni a határokon, nem szalldogált Budapestre, még a szeretett Patakra, sőt még Miskolcra sem. Otthon volt, a faluban, tanácsolt, őrizte azokat az értékeket a károsodástól, elherdálástól, melyek bizony itt kellett maradjanak, meg kellett mára maradjanak, hogy tovább és feljebb lépjen rajtuk is a jövő.

Mindezek leírása helyett szívesebben hallgattam volna tovább is, de hátha valami jó kijő ebből a kicsike ügyből is, ha azt tartjuk szem előtt, amit K. I. is oly fontosnak látott: az igazságot. Én pedig a II. Kor. 11:31-gyel⁶ mondom: erre igyekeztem.

DR. SZABÓ ZOLTÁN SÍRJA A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS TEMETŐBEN
1974 óta itt pihen. A kopjafát Váró Márton faragta, a felvétel 1989-ben készült

⁴ Olyan fiú, akin a többiek kiélik verekedő hajlamaikat. (A Szerk.)

⁵ A szerző nyilvánvalóan 1956 őszére utal itt. (A Szerk.)

⁶ „Az Isten és a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja, aki mindörökké áldott, tudja, hogy nem hazudom.” (A Szerk.)

RAVASZ LÁSZLÓ

Dr. Szabó Zoltán

Összeszedem emlékeimet, hogy felelhessek arra a magamnak feltett kérdésre: *Milyen benyomást tett reám Szabó Zoltán?*

Sok szempontból új és ígéretes volt.

Az első teológiai professzor, aki a *cserkészetből* jött. Innen eredt egyszerűsége, természetessége és fiatalossága. Nagy ajándék ez éppen egy lelkészképző főiskola professzoránál, aki nek meg kellett küzdenie egy avult papi életformával, a felgombolós mellény, térdig érő zakó és vaskalap nagytiszteletű külső auktoritásával. Legnagyobb az egyszerű: az evangélium; legtermészetesebb dolog a Megtestesülés; mindig fiatal az, ami örökkévaló. Csak az lehet Mester, aki maga is tanítvány. Legnagyobb titka, problémája minden professzornak maga a diák, s hány professzor van, aki éppen csak ezt az egy problémáját nem tudja megoldani soha, sőt talán meg sem látja. Szabó Zoltán megértette a diákokat, mert ismerte önmagát; a diákok is megértették őt, s ezzel ráismertek önmagukra, mint alkalomra és lehetőségre.

Másodszor Szabó Zoltánnal bejött a lelkészképző főiskolára a *folklore*. Az embernek a magyarban s a magyarnak az emberben való szemlélete, s mindkettőnek a néplélek ősförásáiból való megértése. Emlékszünk-e a régi magyar paraszt-szemléletre? Mennyi gőg, mennyi leereszkedés, mennyi sértő megbocsátás rejtett benne? Azután következett a múlt század második felétől a népszínművek hamis romantikája. Milyen hamis, milyen élettelen, milyen művirág! Lassankint kezdett terjedni és hatalmasodni a politikai magyarázat, kár, hogy a propaganda a tudományosság álarcában megrontotta. Végre kialakult a néprajzi szemlélet a magyarságról mint kultúrát teremtő eleven erőről. A magyar népműveltség becse magasra emelkedett; a nép maga génusz és egyben múzeum; életének titka egyszersmind életének módszere is. Szabó Zoltán ezt a megfigyelést hozta át a gyakorlati teológiába s felelt arra a kérdésre, hogy az evangélium a maga egyházszerző és egyházfenntartó munkájában hogyan teremti a magyar református embert és gyülekezetét.

Mindez nem adja még az egész Szabó Zoltánt, csak magyarázza sajátos vonásait. Ezen kívül és felül ő még hívő ember, teológus és ember volt. Nagy szenvedéseken ment át, voltak csalódásai és győzelmei, küzdelmei és kísértései, de érzett rajta, hogy eszköz egy Kézben s ezt ő is érzi. Ez volt ereje és jutalma.¹

Leányfalu, 1965 ápr. 8

Ravasz László

¹ A szöveget az eredeti kéziratból közöljük. Lelőhelye: SRKLT, Analekta 2705.

HORVÁTH KÁLMÁN

Az erdőbényei zsidóság a XX. század első felében

Tokaj-Hegyalján a nagyobb községekben a II. világháború előtt számos zsidó család élt. Főleg szőlőbirtokosok voltak, nagyobb részüik kereskedéssel foglalkozott. 1940-ben Tokajban 929, Tolcsván 481, Mádon 370, Bodrogkeresztúrbán 321, Olaszliszkán 277 fő volt a számuk.

Erdőbényén a 3163 főnyi lakosság megoszlása vallás szerint a következő volt: római katolikus 1691, görög katolikus 35, református 1159, evangélikus 25, izraelita 153. Utóbbiak közül a legtöbb szatócs, kiskereskedő volt, akiknek boltjaiban a gyufától a petróleumig mindent lehetett kapni. Volt néhány speciális jellegű kereskedő is, mint például rőfös, vaskereskedő, hentes és mészáros, kocsmáros. Vallás szempontjából az ortodox zsidók voltak többen. Erdőbényén szép kis zsinagógájuk volt, iskolát is fenntartottak, ebben azonban a rabbi csak hittant oktatott. A zsidó vallású gyerekek a református iskolában sajátították el a világi tárgyakat.

A vallási szokásokat pontosan betartották. A szombati napot megünnepelték. Ilyenkor az üzletek bezártak. Érdekes azonban, hogy az üzleti tevékenység nem szünetelt. A lakáson keresztül lehetett bejutni az üzletbe, pénzt ilyenkor nem érinthettek, azt le kellett tenni a bolt pultjára. Már pénteken elkészítették a szombati ebédet, azt megfelelő cserépedényben elvitték a pékségbe, és ott a kemencében melegen tartották. Tűzet nem gyújtottak; minden családnak volt erre a célra megkért keresztyén ismerőse, jó szomszédja, aki ezt a munkát elvégezte. Eszközi szertartásuk is figyelemre méltó. Ezt a rabbi az udvaron végezte, és a szertartás végén a vőlegénynek rátaposással össze kellett törni egy üvegpoharat. Ha ez sikerült, a násznép nagy örömujjongással honorálta. Volt egy ünnepük az egyiptomi kiszabadulás emlékére, amikor (Erdőbényén rendszerint kukoricaszárból) kis kunyhót, *kucskát* építettek, és abban imádkoztak, ünnepeltek. Természetesen kóser bort is készítettek, ennek is megvolt a maga rítusa. Szüretkor a Hegyalját zsidó taposócsoportok keresték fel, s kitaposták a szőlőt azoknak, akik ezt igényelték.

Erdőbénye lakossága békésen élt együtt a zsidósággal. Nem emlékszem olyan esetre, hogy valamikor is lett volna akárcsak kisebb probléma is a lakosság körében. A zsidótörvények megjelenéséig a zsidók legtöbbször részt vett a közéletben. Több zsidó is tagja volt a községi képviselőtestületnek. A férfiak részt vettek az I. világháborúban, kitüntetések kaptak, a két háború között katonai szolgálati kötelezettségüknek eleget tettek. 1944-ben aztán sorsukat megpecsételt a deportálás, a hitleri népirtás. Erdőbényén kivételesen egy család itthon maradhatott, a családfő magas fokú hadirokkant volt. Összesen 107 személyt pusztított el a kegyetlen terror.

Emléküket a miskolci zsidótemetőben márványtábla őrzi az alábbi nevekkal:

Bárdos Hermanné sz. Rosenfeld Teréz	Guttman Simon	Schönstein Olga
Bárdos Lali	Guttman Simonné	Schönstein Jenő
Bárdos Gyuszi	Guttman Zoltán	Schönstein Tibi
Brieger Gyula	Jakab Mór	Schwarz Emma
Brieger Marika	Jakab Ella	Semler Mórné
Czeisler Lajos	Kárfunkel Lajosné	sz. Fixler Rezsina
Czeisler Lajosné	Klein Ignác	Semler Éva
Deutsch Gyula	Klein Ignácné	Semler Adél
Dick Mór	Kohn Lajos	Semler Vera
Dick Mórné	Kohn Lajosné	Spitzer Jónás
Dick Sándor	Kohn Lalika	Spitzer Jónásné
Ecker Vinve	Kögel Ábrahámné	Spitzer Jónásné
Ecker Vincéné	Kögel Anna	sz. Kohn Gizella
Fried Ignác	Kögel Margit	Spitzer Zsuzsika
Fried Ignácné	Kögel Fáni	Spitzer Mártika
Fried Vilmos	Krasusz Jakab	Atuhlberger Jenő
Fried Hermanné	Krausz Jakabné	Stuhlberger Jenőné
sz. Winkler Róza	Krausz Ernő	Stuhlberger László
Fried Vera	Krausz Éva	Stuhlberger Évike
Fried Ferike	Krausz	Teller Mórné
Fried Mór	László Dezső	Teller Erzsébet
Fried Mórné	László Dezsőné	Teller Ilona
Fried Blanka	Moskovits Miksa	Wassermann Izsákné
Fuchs Sámuelné	Moskovits Miksáné	Wassermann Lajosné
Fuchs Herman	Pláner Zsigmond	sz. Tilipovics Rózsi
Geiger Sándor	Pláner Zsigmondné	Weltner István
Geiger Sándorné	Róth Aladár	Weltner Istvánné
Günczler Ernőné	Róth Aladárné	Weltner Sanyika
sz. Kandel Ilona	Róth Lina	Weltner Ödön
Günczler Jutka	Rósenfeld Lajosné	Weltner Ödönné
Günczler Herman	Rosenbaum Anikó	Weinstock Arnoldné
Günczler Izsák	Schirmern Áron	Weinstock István
Günczler Izsákné	Schirmer Áronné	Weinstock Józsefné
Günczler Sándor	Schirmer Dezső	Weinstock Sándor
Günczler Sándorné	Schirmer Teréz	Weisz Jakab
Günczler Zsuzsi	férj. Friedmann Dezsőné	Eisz Jakabné
	Schönstein	Winkler Izidorné
	Schönstein Flóra	Winkler Jenő

Sokakat ismertem közülük, szeretném elmondani róluk mindazt, ami emlékezetemben megmaradt

1. KLEIN IGNÁC. Vencsellőn született 1882-ben. Malomtulajdonosként szatócsüzlete, kocsmája, szikvízgyára volt. Ő irányította a malmot, a szikvízgyárat, felesége pedig a szatócsüzletet és a kocsmát vezette. Szerették őt a faluban, *Icu bácsinak* szólították. Szívesen szóba állt mindenkivel akár az utcán, akár a malomban. Nagyot hallott, és az akkori időknek megfelelően hallócsövet használt. Az volt a szokása, hogy mindig így köszönt vissza: „Hasonlóképpen!” Akkor is ha „jó napot!”-tal vagy valami

csúnya szóval köszöntötték. A reformátusokat valahogy kiemelten szerette és tisztelte. Közvetlen kapcsolata volt dr. Baltazár Dezső debreceni református püspökkel. Nagy méretű fényképe ott volt a nappali szobájának a falán. Abban az időben mi hatan jártunk a faluból gimnáziumba Sárospatakra. Az volt a szokása, hogy a 6. vagy 7. osztálytól kezdve minden nyári vakációban meghívott bennünket vacsorára és elbeszélgetett velünk, érdeklődött tanulmányi eredményeink után. Baltazár püspök részt vett

7. Schwarcz bácsi. A mai Kossuth utcán lakott, cipésmesterként kereste kenyerét. Szimpatikus öreg bácsi volt, aki szorgalmasan látta el munkáját. Emma lánya a koncentrációs táborban halt meg.

8. Deutsch Gyula. Úgy került Bényére, hogy ide nősült. A Kossuth utcán lakott feleségével, ahol most a kultúrház van; szatócsüzletükben dolgoztak. Sajnos ők sem tértek haza a deportálásból.

9. Wassermann Lajos. A Kossuth utcán volt hentes és mészáros üzlete, itt lakott vele édesanyja, Wassermann Izsákné és felesége Filipovics Rózi. Apja, Izsák bácsi korábban meghalt. A deportálásból a családból egyedül Wassermann Lajosnak sikerült hazatérni; Erdőbényén ő intézte a hátrahagyott zsidó vagytonokat, és ezekből eléggé jól gazdálkodva nem volt anyagi problémája. Lebontatta a zsinagógát is, és értékesítette az ebből kikerült építési anyagokat. Itthon újra megnősült, házasságából egy fia és egy leánya született. A későbbiekben Miskolcra költöztek. Wassermann Lajos ott halt meg, a miskolci zsidó temetőben van eltemetve. Érdeke az, hogy megmentette és a miskolci zsidó temetőbe szállíttatta a koncentrációs táborokban elpusztultak emlékművét.

10. Günczler Herman és Günczler Ernő. Szintén a Kossuth utcában laktak, rőfös- és készruhatizletük volt. Herman bácsi alacsony emberke volt, úgy emlékszem rá, mint aki hamar méregbe gurul, és ekkor mindig kissé megemelte a hangját. Ernő fia annál csendesebb, szelídebb, mindenkire kedves kereskedő ember volt. Ernő felesége, Kondel Ilona és kislányuk, Jutka, valamint a nagypapa nem tértek haza. Ernő hazajött, és egy ideig folytatta az üzleti tevékenységét.

11. Fried Ignác. Szikvízgyáros volt, az ő épületében működött egy színházterem, amit legtöbbször Tompos Péter vándor színtársulata vett bérbe. Itt rendezték a különböző testületek báljait, és a helyi műkedvelő előadásokat, gyűléseket is. Két fia volt, Vilmos és Zoltán meg egy leányuk. Zoltán fiatalon meghalt, a

bényei zsidótemetőben temették el. Az apa, az anya és Vilmos fiuk nem tértek haza a deportálásból.

12. Róth Aladár. Erdőbényén született 1860-ban, szőlőkezelést tanult. Ennek ismertetében a filoxéra által kipusztított területeken új szőlőket telepített, szőlőbirtokos lett. Az I. világháborúban a 65. gyalogezredben szolgált. Az országgyűlési választások alkalmával mindig az ellenzék (a kisgazdapárt) jelöltjeinek kortese volt; nála lehetett megkapni a népi fél liter kortesbort és szivarokat. A családba nősült be Weltner István, aki a Hubertus-kőbányában volt könyvelő, valamint Weltner Ödön. Róth Aladár, a felesége, a Weltner család Sanyika nevű kisfiukkal együtt mind a koncentrációs táborban haltak meg.

13. Pláner Zsigmond. Erdőbényén született 1892-ben. 1911 és 1931 között egy szőlőbirtokosnál volt gazdasági vezető, majd elsajátította a pékmesterséget, megnyitotta önálló pékségét, ahol segédeket alkalmazott. A zsidó hitközség gondnoka volt. Péntek esténként odahordták a zsidók a sóletet, hogy a kemencében szombatra meleg legyen. Két gyermekük volt: György és Ágnes. Izraelbe kerültek, Ágnes lányuk Weinstock Évával együtt pár évvel ezelőtt hazalátogatott. Szülei nem tértek haza a deportálásból.

14. Stuhlberger Jenő. Hentes és mészáros volt, szemben lakott Plánerékkel. Az üzlete is a házában volt. A hentesüzletben sokszor kisegítette olaszliszkaik testvére, Vilmos, akinek sok jó barátja volt Erdőbényén. Köztük Dropko János meg én is. Vilmos visszatért, magyarosította a nevét. Budapestre költözött, megnősült, a fővárosi vágóhidon dolgozott. Majd én is Pestre kerültem, ott is sokszor találkoztunk. Két gyermekük született, György és Judit. Jenőnek négy gyermeke volt. Laci és Évike a lágerben haltak meg szüleikkel együtt. Tibi és Imi megmenekültek, de Erdőbényére nem tértek vissza.

15. Guttmann Simon. Erdőbényén született 1887-ben. Középiskoláit Eperjesen végezte, s az iskola elvégzése után szülei szőlőbirtokán

dolgozott. Később önállósította magát, és csak furmint meg hárslevelű szőlőt termelt, a borát nagyban értékesítette. Ezenkívül bőrkereskedéssel foglalkozott. Két fia volt, László és Zoltán. László a helyi futballcsapatban játszott, itthon halt meg. A család többi tagja a koncentrációs táborban lelte halálát.

16. Róth Lina. A Rákóczi utcában volt kis szatócsüzlete. Egyedül élt, az utca és a környék lakóinak vásárlási igényét elégítette ki. Mindenki csak Léni néninek hívta. Sajnos ő sem térhetett haza.

17. Schönstein Herman. Igen népes családja volt; lányai: Flóra és Olga, fia: Jenő, akit a bényeciek csak Jajlinak becéztek. Gyermeke Tibike. Jenő jól ismert, humoros színfoltja volt a községnek. Szerette és támogatta a sportot. A labdarúgó-mérkőzések szorgalmas látogatója. A mostani Kossuth utcában laktak. Valamennyien áldozatai lettek a szörnyű kegyetlenségnek.

18. Winkler Izidorné. A Fő utcán volt szatócsüzlete, amelyben Jenő fia szolgált ki. Hírlapárúsítással is foglalkoztak. A családhoz tartozott Fried Hermanné sz. Winkler Róza két gyermekével, Verával és Ferikével együtt. Valamennyien meghaltak a deportálás során.

19. Weisz Jakab. A községháza szomszédságában lakott, szőlőbirtokos volt; a községi képviselőtestület tagja, a hitközség választott vezetője, a szentegylet elnöke. Részt vett az I. világháborúban. A feleségével együtt elhurcolták, s nem tértek vissza.

20. Mauthlinger Miklós. Nagyfokú hadirokkantsága miatt, az övé volt az egyedüli család, amely zsidótörvények alól mentesített volt és megmenekült a deportálástól. A Hunyadi utcán volt szatócs és rőfös üzletük, amit a feleség vezetett. A fürdőben volt még egy bazárjuk, ahol a szezonban ajándékokat árúsítottak. Rokonszenves bácsi volt; többször kisegített miniket, diákokat kisebb kölcsönökkel, ha kilátogattunk a fürdőbe és elfogyott a pénzünk. Szép lánya volt, Katóka. A háború után Budapestre költöztek, mivel lányuk oda ment férjhez; a Gyarmat utcában saját lakásukban laktak.

21. Weinstock Arnold. A Hunyadi utcában, a mai postahivatal épületében volt a lakása. Kisebbséget vezetett, ahol a lakosság hitelügyeit igyekezett kielégíteni. Hitközségi elnök volt, részt vett az I. világháborúban, orosz fogságba esett. Erdőbényén halt meg, feleségét azonban elhurcolták, s nem tért vissza. Weinstock Arnold testvérei közül Weinstock József magánzó, községi esküdt idehaza halt meg. A Weinstock család többi tagja (István, Józsefné, Sándor) a kegyetlen terror áldozataul estek.

22. Spitzer Jónás. Bényén született 1976-ban, Pozsonyban kereskedelmi akadémiát végzett. Részt vett az I. világháborúban, két Signum Laudis kitüntetés tulajdonosa, katonai rangja: tartalékos főhadnagy. Kőbányájuk vezetését 24 éves kora óta látta el. A Mulató-hegy Kolerás felőli oldalán volt jól menő fehérbányája. Folyamatosan dolgoztak nála olasz kőfaragó szobrászok, akik templomi szentek szobraikat készítették. A község előljáróságában tisztségeket viselt. Volt virilis községi képviselőtestületi tag, 25 évig községi törvényhatósági bizottsági tag. A község leggazdagabb polgára volt. A Hunyadi utcában és a Petőfi közben laktak, ott volt több nagy házuk. Gyermekei közül Miklós nős volt. Házassága feltűnést keltett a községben, mivel Kohn Hermanné rőfös-kereskedő Gizella nevű leányát vette feleségül. Az ő családja nem tartozott a gazdagok közé, ide igen szép zsidó lány volt. A másik fiú, Lajos életben maradt, a háború után ő rendezte a család vagyoni dolgait. Spitzer Jónás, a felesége, Spitzer Miklósné, két kislányuk (Zsuzsika és Mártika) nem tért haza a deportálásból.

23. Moskovits Miksa. Szőlőbirtokos volt. A Fő utcán volt nagy lakása. Hunkócon született 1859-ben. Tanulmányait Ungváron és Sátoraljaújhelyben végezte. A szőlőművelést szülei mellett sajátította el. 1886-ban önállósította magát a szőlőbirtokon. Volt községi képviselőtestületi tag, a hitközség elnöke. Szakirodalmi tevékenységet is kifejtett: több szőlészeti szaklapnak volt munkatársa. Két orvos gyermeke volt, Sándor és Árpád. Sándor Sárospatakon érettségizett, Budapesten végezte az egyetemét,

Tokajban lett orvos. Gyermekai: Anna, Klára, László. László sokat atletizált, gerelyt vetett, súlyt dobott a helybeli sportpályán, és azon a területen, ahol most az iskola kis sportpályája van. Miksa és felesége meghalt a haláltáborban.

24. Günczler Sándor. Erdőbényén született 1900-ban, vaskereskedő volt. Iskolái elvégzése után édesapja üzletében tanulta ki a szakmát, és 1924-ben átvette az üzlet vezetését. A Fő utcán volt az üzlete. Szimpatikus kereskedő ember volt, értette a szakmáját. Gyermekai: Katalin és Zsuzsanna. Katalin férjhez ment Dick Hermanhoz (Hari) és továbbra is Bényén élt, itt is halt meg. A szülők és Zsuzsanna nem tértek haza.

25. Fried Mór. Nevét testvérével együtt Erdőbényén így említették: „Fríd Ignác és Mór”, mivel kettőjüknek volt szikvízgyára, fakereskedése. Üzletüket 1925-ben létesítették. Mór a Hunyadi utca sarkán lakott, a hitközség számvizsgáló bizottságának volt tagja. Sem felesége, sem ő, sem Blanka lányuk nem tért haza.

26. Schirmer Áron. A Hunyadi utca alsó végén volt szatócsüzlete. Családja minden tagja ott dolgozott. Igen szimpatikus utcabeli emberek voltak. Még szombaton is kiszolgáltak a lakáson keresztül, amikor az ünnep miatt zárva tartottak. Ő volt az a kereskedő, aki felvásárolta a borseprő kipréselése után visszamaradt anyagot pár fillérért. Mi gyerekek örültünk ennek, s a pénzért mindjárt cukrot vehettünk nála. Sajnos fiával, Dezsővel, lányával. Friedman Dezsőnével együtt a lágerben haltak meg.

A többiekéről már csak keveset tudok. *Czeisler Lajos* a Hubertus-kőbányában volt tisztviselő, feleségével élt Bényén. *László Dezső* a feleségével a Winkler közben lakott. A férj házitanító volt, polgári iskolai magántanulókat készített fel a vizsgákra. *Fuchs Sámuelné* és *Fuchs Herman* a Bődönben laktak, a zsidó rituális fürdőt gondozták, mivel Bényén az is volt. *Jakab Mórról* és *Ellárról*, *Ecker Vincéről* és feleségéről nincsenek adataim. A Krausz családhoz *Jakab*, *Jakabné*, *Ernő*, *Éva* tartozott.

Igyekeztem röviden megemlékezni azokról az emberekről, akik valamikor Erdőbényén éltek és dolgoztak, s akik közül százheten a szörnyű hitleri terrornak az áldozatai lettek. Nem adatott meg nekik, hogy – mint elődeik – a szép fekvésű bényei zsidótemetőben nyugodhassanak.

27. Semler Mórné. Férjének a Fő utcán a Schwarz bácsi házában volt szabóműhelye. Ő a deportálás előtt meghalt. A család a régi Bika utcában lakott, újságárúsitással is foglalkoztak. Semler Mórné három leányával, Évával, Adéllal és Verával együtt meghalt.

28. Geiger Sándor. Vámosújfaluban született 1892-ben. Szülőhelyén az apja mesterségét sajátította el, így lett hentes és mészáros. 1920-ban önállósította magát, Erdőbényére költözött, itt nyitott üzletet. Volt községi képviselő-testületi tag. Feleségével együtt a terror áldozata lett.

29. Kögel Ábrahámné. Férje kőfaragó volt a Spitzer-féle bányában dolgozott. Három leányukkal (Anna, Margit, Fáni) éltek egy háztartásban. Az apa a háború előtt meghalt. A Petőfi közben az Illés Bálint-féle lakásban laktak. Sajnos ez a család sem térhetett haza.

30. Günczler Izsák. A Hunyadi utcán lakott a Református közzel szemben. A falu csak úgy emlegette őket: „A süket Gönclerék”. Feleségével együtt elhurcolták, elpusztították.

31. Teller Mórné. A Schönstein-féle lakásban lakott a Fő utcán. Két lánya, Erzsébet és Ilona varrónő volt, főleg a bényei fiataloknak varrtak. Szerény körülmények között élt a család. Egyikük sem tért haza.

32. Schwarcz Emma. Két testvérével, Rózával és Margittal élt együtt a Fő utcán; varrással foglalkoztak. Annyit tudunk, hogy Emma nem tért vissza.

NAGY JÁNOS

Fejfák humora

Ennek az írásnak a címe „Nevető fejfák”, „Vidám sírfeliratok” vagy „A temető népköltészet” is lehetne. Az itt közölt szövegeknek ugyanis ilyen s ehhez hasonló címeket ad a néprajzi gyűjtés. Négy évtizeden keresztül voltam tanár s szakfelügyelő Marosvásárhelyen és környékén. Mindig volt színjátszó színpadom és folklór szakköröm. A gyerekekkel sok mindent gyűjtöttünk: meséket, balladákat, dalokat, gyermekjátékokat, nyelvtörőket, mondákat, név- és falucsúfolókat, közmondásokat, szólásokat, köszöntőket, locsolóverseket, táncszókat, talá-lós kérdéseket, kapufeliratokat, sírfeliratokat, emlékverseket, kicsengetési verseket, tájszó-lásokat, humoros történeteket, gyermeknyelvi kifejezéseket, helyneveket, babonás hiedel-meket, jóslásokat, népszokásokat stb. Amit lehetett, színpadon is eljátszottuk.

Most, hogy nyugdíjas koromra Sátoraljaiújhelyre kerültem, régi gyűjtéseinket rendezge-tem. Mennyi emlék kerül elő az 1956 és 1995 közötti időszakból! Ízelítőül választottuk ezt a kis egységet, hátha másoknak is szerez vidám perceket. Gyűjtöttük Maroshévízen, Kovász-nán, Szárhegyen, Marosvécsen, Borszéken, Orotván, Gyergyóban. Kedves akkori tanítvá-nyaim közül hadd említsek meg néhányat: Verzán Mária, Vad Éva, Krusító Piroska, Szöcs Gyöngyvér, Horváth Rita, Trombitás Zsolt, Demény Vilmos, Fehér Ágnes, Illyés Mag-dolna, Páll Klára, Bajkó Mária, Tar Edit, Balog Enikő, Enyedi Mária, Horváth Ferenc Ró-bert, Barabás Ilona. Idősebb adatközlőink voltak: Vercán Anna, Orbán Sándor, Illyés And-rás, Gál Katalin, Köllő Ferenc, Szarvas Dénes.

A nevető fejfák, vidám sírfeliratok – kitalált műfaj. Nem valóságos, kőbe vagy fába vésett szövegek ezek, egyáltalán nem, vagy csak elvétve jelentek meg a sírjeleken. Szájhagyom-ányban terjedtek ezek a tréfás sírversek, a valóságban nem léteztek. Egy-egy ember rossz tulajdonságait, tévedéseit csúfolták ki. Diákok, falusi verselgetők találták ki és különböző közösségi alkalmakon gyakran emlegették, esetleg poharazgatás közben. Változataik több fa-luban is ismertek voltak.

A „nevető fejfákat” a következő irodalmakból is tanulmányozhatjuk:

Magyar Néprajzi Lexikon (Akadémiai Kiadó, Bp., 1981.) *sírfelirat* szócikke,

Balassa Iván: A magyar falvak temetői. Corvina, 1989.

Erdész Sándor: A „nevető fejfák” kérdéséhez. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 1., Bp., 1977.

Lukácsy András: Kiment a ház az ablakon... Költészet és játék. Gondolat, 1981.

Jó szórakozást kívánok!

1. Aki itt fekszik, azt a szél
Majd' elvitte még a télen,
Azért kellett ide tenni,
Innen el nem fújja semmi.
2. Azért kerültem e helyre
Mert ittas fővel kipróbáltam,
Milyen erős a nagy medve.
Bizony nagyon erős volt,
S e sírhant beborított.
3. Amik vagytok, voltunk mi,
Amik vagyunk, lesztok ti.
Ti rátok is egy sír vár,
Ha végórátok lejár.
4. Állj meg vándor
Én is vándor voltam,
Leveleket hordtam.
Mégis megállottam,
Amikor meghaltam.
5. Bartók János szerdán este
Vígán ette a tököst,
S mégse érte meg
A csütörtököt.
6. Csonka Jóska, Csonka Jóska,
Hogy maradtál, monddjad, csonka?
Gyerekeim mind meghaltak,
Asszonyim is elpusztultak.
Hasamat megcsonkultam.
Nevem, testem régen csonka,
Elfér egy fél koporsóba.
Ezért fél sírt követelek,
Ennyit talán megérdemlek...
7. Szegény János Jakab
Szerette a halat,
Igen mohón ette,
Halász életének
Azért leve vége,
Mert a halszállkánál
Szűkebb volt a gége.
8. Itt nyugszik Balogh Lujza,
Szerelmi bánatában ugrott kútba.
Mi is követtünk,
Bánatos szüleid.
9. Nem haltam meg én az ágyban,
Hanem a húsvéti bálban.
Szándékosan vertek fejbe,
Így jutottam sírgödörbe.
10. Úgy kerültem a gödör fenekére,
Hogy magam próbáltam kimászni belőle
De a fejem borral tele,
Megölelt a sír fenéke.
11. Itten nyugszik Sánta Csorba,
A kenyérért állt ő sorba,
Ottan ütötték őt orrba;
Most fiai állnak sorba.
Apjuk mennybe akar jutni,
Nem tud szegény gyorsan futni!
12. Félig volt csak kántor,
Félig csizmadia,
Akármi lett volna,
Úgy is meghalt volna.
13. Éppen akkor érte
A halál gyors szele,
Mikor a konyhában
Nyers tormát reszele.
14. Még a választóvíz sem használt Sárának,
Itt e sírt választá új hazájának.
15. Agglegény vót, mégis meghót,
Haláláért egy szót sem szólt.
16. Poharas Pali leült a székre,
A gutaütés kis székén érte;
Az volt itten a végzetes dolog,
Előbb a hordóval hosszan barátkozott.
17. Itt nyugszik Görbe János
Úgy verték agyon a régeni vásáron,
A múlt nyáron.
18. Elaludt Tóth János az erdőhöz közel,
Megcsípte valami, így esett halála,
Aki vigyázatlan, ilyen sírt talála.
19. Én voltam falum legerősebb legénye,
Csak eggyel nem bírtam
És ez lett a vége.
20. Okosság volt minden, amit mondani szokott,
De keveset beszélt, annál többet ivott.

21. Nem jöttem én soha kocsin temetőbe,
Csak mikor a sógor vágott engem főbe.
22. Én Kertész Márton, felszólítok mindenkit,
Hogy csináltassa meg sírkertjét, sírkövét.
Mert akinek nem lesz kertje, meg sírköve,
Megzavarhatja könnyen az Ég mennyköve.
23. Hosszú az élet, A tiéd rövid volt,
Állította feleséged, De nem eleget.
24. Itten nyugszik Szájas Bora,
Siess vándor innen tova,
Mert ha észre talál venni,
Elkezd veled veszekedni.
Inkább választod a halált,
Mint a Szájas Bora hangját.
25. Pici Gazsi volt a nevem,
Öt esztendőt alig éltem,
Paszulyt dugtam az orromba,
Így haltam meg kiskoromba.
26. Itt nyugszik Fűli
Ki a sírból les ki;
Mellette kedves orvosa
Ki még ott is gyógyítja.
27. Ez az élet füst és pára,
Ne másszatok körtefára.
Mert a fáját átok veri,
Így pottyant le Butyka Feri.
A fa alatt nem volt szalma,
Békés legyen nyugodalma.
28. Itt nyugszik Sós Benedek,
Ki sohse tett egyebet,
Minden nap megevett egy kosárka egeret,
De nem nyalt hozzá sót eleget.
S másnap reggel halva ébredte fel.
29. Pihenünk mi ketten ez alatt a fa alatt,
Hárman voltunk egy kocsmában,
De a harmadik elszaladt.
30. Éppen disznót bökött Súlyok Feri kertbe
Mikor feleségit hidegrázás lelte,
Ő még nem volt beteg, Először volt baja,
De az Utolsó is, Mer ebbe belehala.
31. Kece Pál bíró, 1811-1882
Élete híres volt, halála hirtelen.
32. Vége Víg Andrásnak, mert néki sírt ásnak
Most ásnak Andrásnak, holnap ásnak másnak.
33. Mindenkitől kapott Rózsa,
Így lett félvilág adósa,
Most itt nyugszik, mint hervadt rózsa,
A halála nem adósa.
34. Elmondhatom bátran,
Egy nap kertben jártam,
Nem, úgy még nem jártam,
Felnéztem az égre,
Halálom megláttam;
Ó, te halál, halál,
Mért nem válogattál?
35. Itt nyugszik Peski
Ki a sírból les ki
Nem kell néki túros csusza,
Mert már rég a sírba csúsza.
36. Itt nyugszik Kis Ádám
De hangot nem ad ám,
Mert szegény Kis Ádám
Meghalt a nagy ládán
A saját bundáján.
37. Sírját fedi nehéz kő
Alatta vézna kicsi ember,
Így hát bizony gyenge ő,
Feltámadni nem mer!
38. Kocsis volt Szép András, míg éle,
Most már az égiek kocsikáznak véle.
39. Szegény Berki Jánost nemrég tették ide,
Akit foltos ruhában kirázott a hideg
Toros asztalnál forró levest kanalazva,
Most jóllakva baktat a Paradicsomba.
40. Addig köté a koszorút másnak,
Míg neki is beharangozának.
Kertészség vala a tudománya,
Ide tev élete virága.
41. Itt álmodna Barus Rozália,
Kit korai halála
A kútba talála.
Hat gyermeknek adtam
Míg éltem, életem
De halálom miatt
Többnek nem lehetett.

42. A tölgyfának árnyékában
Bátor Bajnok Ferinek,
Nyugszik teste a sírjában
Régi dicsőségének.
Ő volt, aki elől ment:
Ha hátrált a regiment.
43. Jó egészségem volt,
Jobbra törekedtem
Orvoshoz fordultam
Jobbra szenderültem.
44. A mennydörgős mennykő
Lecsapott hát tirátok,
Bárány, borjú, pásztorfiú,
Békességben nyugosztok!
45. Itt nyugszom én.
Olvasod te.
Olvasnám én,
Nyugodnál te.
46. Itt nyugszik Csorba,
Disznótorba verték orra
Tizenkilenc éves korba.
47. Itt nyugszik anyósom
Otthon meg én.
48. A jóból is a sok megárt,
Bizonyítja Kovács Menyhárt,
Mézet falt, mit készít darázs,
Megölte a hascsikarás.
49. Itt nyugszik jó Lina,
Mert férje nem vala
Siratja négy lánya, négy fia.
50. Itt nyugszik Imre Gábor
A falun kívül,
A falu is nyugszik nála nélkül;
Meghala végre-valahára
Az egész falu kívánságára.
51. Itt nyugszik Kis János
Született Bitán,
Mehalt az akasztófán.
52. Itt nyugszik Szilveszter Jankó
Mehalt a szilva magtól.
Lenyelte s ez volt a holta.
Bár szegény kiköpte volna!
53. Szófogadó nem valék,
Meg is vert érte az ég.
Szilvát ettem éhombra,
S elnyelt a föld éhgyomra.
54. Itt nyugszik Puki Pál
Huszonkilenc éves,
Rászakadt a méhes,
Ilyenképpen vágta képen
A mestergerenda.
Áldás poraira!
55. Elnézésből üttek fejbe,
Mert azok, kik nekem estek,
Zöld Pistára leselkedtek.
Leütének engem végül,
S így holtam meg, szívességből.
56. Itt nyugszik Csorba
Fiatalon szállt a porba,
Mert nagy volt az étvágya,
Forró levest literszámrá
Öntött le a szűk torkába,
Borsos is volt az a csorba
Amitől ő megfullada,
Így került ő itt a porba.
57. Itt nyugszik az uram, Kovács Sebestyén,
Nem vágatató paripa gázolt át a testén;
Utasom béesett a mocsár közepébe,
Így halt meg részegen vízi betegségbe.
58. Ejnye komám, Bocskor Vendel,
Hogy elbánt a halál kenddel...
Hát ez bíz már régi divat,
Mind így jár, ki úgy ivogat.
59. Itt nyugszik egy kéményseprő,
Megölte a sok borseprő,
Berúgott ő jó keményen
És kiugrott a kéményen.
60. Itt nyugszik Kovács Ferkó
Kit agyonrúgott egy veszett ló.
János volt a neve a fickónak,
Csak a rím kedvéért íratott Ferkónak.
61. Kántor Pista, szegény Kántor Pista,
Szerette a halat, igen mohón ette,
Azért leve vége, mert a halszállkánál
Szűkebb volt a gége.

62. Itt nyugszik Döme,
Elütötte a malom köve.
Mire leemelték róla,
Holtan mászott ki alóla.
63. Itt nyugszik Sára
Ki sokat adott a fiatalságára.
64. Itt nyugszik Szurok Pali
Pusztá bíró vót,
Míg meg nem hótt.
65. A kályhánál volt, keverte a rántást,
Amikor a halál tett rajta egy rántást.
66. Itt nyugszik Balogh Áron
Aki járt sok vásáron,
Addig csereberélt,
Míg egy ló, egy herélt
Úgy ágyékon rúgta –
Itt van róla a nyugta.
67. Itt nyugszik Balogh Áron
Aki sok vásárba járt.
Addig csereberélt,
Míg egy vak lóra talált.
A vak ló ágyékba rúgta,
Itt van most róla a nyugta.
68. Itt nyugszik XY,
Aki gyufát gyűjtött, hogy megnézzze:
Van-e még benzin a hordójában?
Még volt benne.
Így rövidült meg élte – 56 évre.
69. Itt nyugszik egy Ökröske,
Ökör András gyermeke.
Az Úristen nem engedte,
Hogy ökör váljék belőle.
70. Hogy az ember por és hamu,
Bizonyítja Kernács Samu.
71. Szegény Morzsa, szegény Morzsa
Szomorú a Morzsa sorsa,
Disznótörba verték orrba,
Úgy jutott a koporsóba
72. Asztalos Gizella fekszik itt,
E magányos sírba temetve,
Először történt meg vele,
Hogy senki se fekszik mellette.
73. Boldogan halt Bálint Vince
Ivás közben rogyott rá
A földes pince.
74. Itt nyugszik Csorba,
Kit 18 éves korba
Vertek orrba disznótörba,
Lehulla a porba,
Betevék a sírba.
75. Kádár Béla volt a nevem míg éltem,
A hídról leestem, mikor nem reméltem,
E súlyos esésben a nyakamat szegtem.
Az Isten bocsássa meg végzetes bűnöm,
Élőknek tanácsolom: ki részeg, otthon üljön!
76. Itt nyugszik Kis Péter,
De nem békességgel,
Mert egy sírba tették
A feleségével.
77. Itt nyugszik Kis János uram,
A hátán,
Áhítózik Jézusa után,
Hogy majd a feltámadás napján
El ne kapja a Sátán.
78. Itt nyugszik jó Lina,
Mert férje nem vala,
Siratja két fia.
79. Itt nyugszik Szűcs Kata,
Erényes szűz leány,
Siratja egyetlen kicsi fia, Mihály.
80. Rövid az élet, rövid volt a tied is.
Életedben állította, feleséged, Maris.
81. Nekem Pricsák Pálnak, szomorú sors juta,
Herélt lovam hátán ütött meg a guta.
Sirat feleségem s két apádan árvám,
Titeket, halandók, kíméljen e járvány!
82. Nagyot pukkant a gyufagyár,
Esett benne sok ezer kár,
Bocsa Tamás éppen akkor
Sétált ott a múlt tavaszkor,
Egy kő esett a fejére,
Ő meg attól tenyerére,
S mire felállhatott volna,
Már benn volt a koporsóba.

83. Varga András zsendelyezett,
Lesikult, fejére esett,
A kő, melyre esett vala,
Fejénél keményebb vala,
Kilocsana kevés agya,
S András uram beléhala.
84. Milyen mérges a halálnak ujjá,
Csoma Tamás azt most itten fújja.
85. Aki ezt a fejfát nézi,
Tudja meg, hogy Sustak Trézsi
Háton fekve itt azt kéri,
Hogy bűnéért majdan néki
Bocsásson meg a mennybéli.
86. Bocs Feri volt a nevem,
Anyám szavát megszegtem.
Szilvát ettem éhomra,
S elnyele a föld gyomra.
87. Enyje komám, Kanál Vendel
Hogy elbánt a halál kenddel.
De hát ez már régi divat,
Hogy így jár, kit az Úr hivat.
88. Amíg építéd a gátot,
Látál egy kis jó világot,
Megszakadt a szíved s a gát,
Szervusz világ, jó éjszakát!
89. Itt nyugszik Vass Lidi,
Kedves kis unokám,
Ezt a fejfát neki csinálta a komám.
90. Szófogadó nem valék,
Meg is vert érte az ég,
Felültem egy bihalra,
S most itt fekszem meghalva.
91. Pincém, kamrám tele,
Elég volna fele,
De mit érek vele,
Ha a halál szele
Ide beszelele.
92. Borbély vala, míg éle,
Egyszer önképén metéle,
Megbicsaklott kése éle,
S keresztül metszé a gégét,
Három árva sírja végét,
Másnap levették a cégért.
93. Itt nyugszik Kelemen,
Felrúgta tehene,
Most itt nyugszik,
Ehen-e.
94. Itt nyugszik Kóró Pál
Messzi a várostúl,
Most sincsen egyedül,
Itt fekszik párostul.
Egy napon hóttak meg
Ő, és élete párja,
A halál két legyet
Ütött egy csapásra.
95. Itt nyugszik Damó Gabi
Egy bősziült bika hátulról ment neki,
A örök világosság fényeskedjek neki.
96. Cserapes András leült a székre
A gutaités egy helyben érte
De az volt itten nagyobb és főbb dolog,
Előbb a hordóval jól megbarátkozott!
97. Itt nyugszik Tóth Rozália
A feleségem,
Jó már néki.
Hát még nekem!
98. Itt nyugszik az anyósom,
Én meg otthon.
99. Itt nyugszom én, Vass Illés,
Vármegyei pandúr,
Mivel képen karmolt
Egy megveszett kandúr,
Ki balga dühében nem tudta jól törvényt,
Hála Istennek, nem a feleségemmel történt.
(Állította hű neje)
100. Itt nyugszik kis ökröcske
Ökör Józsefnek gyermeke
A jó Isten nem engedte,
Hogy nagy Ökör legyen belőle.
101. Itt nyugszik Nagy Sztizike,
Most fordult elő életibe,
Hogy senki se fektüdt melléje.
102. Itt nyugszik Kis Andráska
Az élet neked hosszú volt,
A tied nekem rövid volt.
Állította bánatos nejed, Borbála.

103. Itt nyugszik Horgas János
Úgy verték agyon a Szentgyörgyi vásáron
A múlt nyáron.
104. Vicceiddel minket öltél
S most magad is sírba döltél.
105. Itt nyugszik egy orvos
S körülötte, akiket gyógyított.
106. Azért kerültem
E szomorú helyre
Mert ittas fővel megpróbáltam
Erős-e egy medve.
S biza erős volt.
107. Fájt a hátam nagyon
Mert ménkő csapa agyon.
108. Elmondhatom bátran:
Na, így még nem jártam.
109. Itt nyugszik Incze Vincze,
Aki magát megviccelte.
Gyufával nézte meg a hordót,
Amelyikbe benzin vót,
A hordó elrepült,
Incze Vincze kifeszült.
110. Itt alussza síri álmát
Híven megfutva pályáját
Imre Péter, a szorgalmas,
Legyen álma nyugodalmas.
111. Asszonyommal közös sírba
Temettek el sírva-ríva
Ő onnan is megszökött
A komámhoz költözött.
112. Bolond aki egyet szeret
Szabó Danit el ne feledd!
A szememet le sem zárom
Mert a feltámadást várom.
113. Ha érdekel valakit
Bundás Péter fekszik itt.
Lelke nyugszik e tájon,
Mert a teste Temesváron.
114. Nagy Ábris volt a nevem,
Még hóttam, mert szerettem.
Azért ölt meg a búbánat,
Más vette el a babámat.
115. Ha nem tudnád a nevem,
Kántor Pista Kelemen.
Bajlottam én a sok ninccsel,
S most itt nyugszom egy hajtinccsel.
116. Ember Józsi voltam, éltem nyolcvan évet.
Fejem felet szálltak, s múltak el az évek.
Futottam a halál elől, ő jött hátul, én meg elől,
S utolére.
117. A Gábrriel trombitája
Juttatott a másvilágra.
Megijedtem, s meg es hóttam,
S azóta egy szót se szóltam,
Hiszen Joó Sándorka voltam.
118. Rég megmondta Nagy Antal,
Ki születik, meg es hal... .
119. Vándor voltam, vándoroltam,
El-elmentem, itt meghóttam,
A síromat jól megástad,
Vége van a vándorlásnak,
S a hitetlen Nagy Tamásnak.
120. Veres Ágnes az anyósom
Nyugodjon itt egész nyugton,
Én is tudom, hogy megnyugszom,
De nem itten, hanem otthon.
121. Ördög Rózsi, Ördög Rózsi
Mondd meg nekünk, mit tettél?
Hogy mindennap a halállal,
A halállal beszélteél?
Hívtad, jöjjön, széken ülve,
Végbúcsúra elkészülve,
Ahogy hívtad, megérkezett,
Most a sötét földbe tettek!
122. Itt nyugszik Bugyi Mari,
Neki úgy kellett meghalni,
Elfelejtett bugyit venni,
Úgy kellett őt eltemetni.
123. Itt nyugszik Boldog Gyurka,
Mégmarta egy veszett kutya.
Mégse ment el az orvoshoz,
Mert ily marás máskor is volt,
De most, bizony, ez a veszett
Téged Gyurka a sírba tett.

124. Szegény Gomba, Szegény Gábor,
Te voltál a szak-járatos,
Ismerted a gombák fáját,
A mérgezés gyógyítását,
Mégis a sok mérges gomba,
Mit szelídítettél jóra,
Kifogott rajtad, te Gábor,
Kijátszott téged a Légyölő,
Gomba Gábor, Gomba Gábor!
Meggyógyít majd a temető.
125. Kecskés János, Kecskés János,
A kocsmával voltál házas,
Reggel, délben, késő este
Korcsmárosné mented leste!
Otthon asszony és gyermek várt,
A kályhán a lábas kínált,
Neked csak a pohár kellett,
Haláloed is emiatt lett,
Most koccinthatsz a Halállal-
Békéd nem volt e világgal!
126. Fogadásból haltam én meg
Így végeztem életem,
Legyőztem a fogadóim,
De mégis én vesztettem,
Megittam két deci cujkát
Egy húzásra, egy szuszra,
Megnyertem a korsó italt...
Most meg tesznek a sírba.
127. Itt alusza csendes álmát
A szorgalmas Bartha Árpád.
Sietett ő sírba menni,
Mert a neje nem hagyta őt megpihenni.
128. Csirke Gazsi jó ember volt,
Apósára ráhallgatott,
Meghallgatta minden szavát,
Mert tisztelte az apósát,
Így történt a balesete:
Az apósa arra kérte,
A pincéből hozzon jó bort,
Azzal tiszteljük a rokont.
Csirke Gazsi lement szépen,
Polcokon sok korsó, üveg,
Mégkóstolta sorba őket,
Jónak vélte mindeniket.
A korsót is megnyitotta:
- „Erős, csípős, jó pálinka!...”
A „tavalyi”, úgy gondolta,
Húzott egy jót, megkóstolta...
Kicsit feje szédelkedett,
Két kis szeme kimeredett,
Szíve megállt megpihenni,
Többé nem tud immár inni.
Csirke Gazsit most temetik,
Kortársai vállon viszik,
Koporsójára rá van írva:
Bogáritól meghala.
129. Ha meghalok, pálinkás hordóból legyen a
koporsóm csinálva,
Háromszáz lejes lepénnyel legyen az kipingálva,
Háromszáz méteres kolbász legyen a sírba eresztő
kötelem,
S egy szép fiatal lány feküdjék mellettem.
Sírjatok decisek, literesek,
Mert meghalt a Ti Fejedelmetek!
130. Temető-csösz volt egy életen át,
Ezért bátran várta ő a halált.
Koporsóját előre megrendelte,
Teljesült is az utolsó kérése.
Ígaz, széldeszkből készült a „remek” munka,
Kicsit lyukásra, szellőre futta.
Azzal is az volt a cél, hogy azokat lássa:
Ki szerette őt igazán,
Ki az igaz rokon, s ki a hű barát.
Aztán meg arra is gondolt előre,
Mint a földön, a sírban is legyen levegője.
Legyen szellős a koporsó, láthassa:
Ki keresi fel a sírnál könnyezve.
Lássa majd a feltámadás nagy napját,
Mikor rohannak majd a nagy-gazdák,
De a sok aranyszeg és vaspánt tartja,
Kiengedni gyorsan őket nem hagyja.
– Így én őelőttük gyorsan kiléphetek,
S az Úr előtt hamarabb üdvözülhetek.
Így válik valóra az Írás mondása:
Ki eddig elől járt, most maradjon hátra!

ILLÉS LÁSZLÓ

Arcélek és számok Vallomások, jegyzetek a Bodrogközről

... *hogyha megragyyog a Nap,
halottaid látszanak.*

Ratkó József

A kezedet fogom s őrizem a szemedet... • Este volt, kora este karácsony másod napja. A pácini református templom előtt találkoztunk. A szülők is vártak, és azonnal gurult a busz Lácára, hol névnapot ült a bátyja, szülőanyját *édesanyámnak*, apját *édesapámnak* szólította. Első találkozás volt, megismertem a család kétharmadát. Estebéd, köszöntő, néhány nóta talán, ismerkedés az unokával... – s én azon gondolkodtam: Lácacséke. Ünneprontó kérdés. Másnap ketten visszamentünk a füzéri hegyek mögé Lászlótanyára, mert vendégek jöttek (tegnap mentek), hogy szolgáljuk őket. Ez volt a dolgunk.

Mister Sárospatak • Egy busznyai utassal érkezünk, ők a Berna-sort nézték, halkán kopogtam Mister Sárospatak¹ irodájának ajtaján, hogy megkérdjem: Lácacséke? „Ha innen megyünk, előbb Cséke, utána Láca, de beszéljessünk másról, adok egy füzetet, ez bemutatja a tájat.” Szó volt a falujárásról, hogy hajnalban indultak, nap-szálltakor hazafelé... Arról beszélt aztán, hogy a héten jön egy kormánytag, és talán hírt hoz az orosz honban maradt könyvekről... A háború utáni tanítás indításáról... Hallgattam bölcs szavait, máskor már behívott, s ha kedve úgy hozta, vendégeimnek ő mutatta be a nagykönyvtárat. Boldog voltam ilyenkor, mert tudtam, szentebbek lesznek, akik hallgatnak, irigykedtem az elmaradt párbeszéd miatt.

CZINKE FERENC RAJZA

¹ Dr. Újszászy Kálmán professzor (1902-94), a reformátusok sárospataki Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója. Egyszer Amerikából küldött levelét címezték így. Jó helyre vitte a posta.

A MAGYARORSZÁGI BODROGKÖZ KÖZSÉGEI²

Este földjén jártam • A kő-, még inkább a bronzkorban (is) lakott ember a bodrogtörői *vizesföldön*, a földből kikerült régi szerszámok, fegyverek, dísz tárgyak bizonyítják ezt. Árpád hadai valószínűleg főhadiszállásnak választották e jól védett tájat. Árpád Ond vezér fiának, Etének adta a Bodrogtörőt, aki az ott talált vándorpásztor szlávokkal földvárat építtetett.³ Cséke község neve azt bizonyítja, hogy ez a vidék gyepűelve, azaz határsáv volt, mert e név, az „átgázol” jelentésű régi magyar *csék*, *csékik* igéből származik.⁴ Tulajdonváltások igazolják Láca és Cséke ezeréves folyamatos létét. 1950-től egyesült a két falu, s lett Lácacéke. Ma már iskolája sincs, a gyerekek másik faluba utaznak tanulni autóbusszal... Ugyanúgy Dámócon, Karosban, Kisrosvályon.

A tanító úrral Kövesden loesolkodtunk... • Nagyon este volt már, mikor kopogtam Nagy Gézánál. Valami csodajel fogadott, láttam a titkot, kinyílt, mint a szentségtartó. Alkotó asztala mellett minden cédula egy-egy mesét takart, történetet. Elbeszélte a szép románkori református templomukat haranggal és harang nélkül, belső faragványaival, külső díszítő elemeivel. Csakugyan idéz valamit a jáki templomból. S a komoly beszélgetést, komolyabbra váltotta, most elmondok néhány vidám sírverset... Írhatnék sokat, tőle tanultam, de a halál közeli fájdalom nem engedi kezem. Máskor, máshol is el-elidőztünk⁵ volt miről beszélgetni.

Egy húsvéti locsolónapon Pácinnél kislánnyal gyalogosan indultunk a nagykövesdi várhoz, amit sok-sok éve néztem, de mindig távol esett. Megpihentünk a magyar tanításhoz elemi iskola küszöbén, elfoglaltuk a várat egy fényképezőgéppel s győzedelmesen haladtunk felfelé a temető alatt, és célhoz érve, szerettek bennünket, a ház asszonya megmutatta szép konyhakertjét, virágait. „Később szebb lesz ez”, mondta. Köz-

² Forrás: Nagy Géza: A magyarországi Bodrogtörő földrajzi nevei. Pácinnél, 1994. Címlap.

³ Élet és Tudomány, XII. évf. 34. sz. 1072.

⁴ Élet és Tudomány, i. h. Kiss Lajos személynévi eredetűnek véli a helynevet. FNESZ⁴:II:6.

⁵ Gárdonyi Géza írta: „Egy óra hosszánál tovább időzni valahol már nem látogatás, hanem tányázás. = Földre néző szem. (Intelmek fiamhoz). 18.

ben begurult Trabantjával Nagy Géza, ha már locsolónap van, gyerünk. (Feleségem ágán lehet itt valami kapcsolat, amit Géza azonnal megfejtett, hazaérve anyósom mondta: „Bizony igaza van a tanító úrnak.”) Locsolkodás után a pácini kastélymúzeum igazgatója ajándékként hozta legújabb könyvét, („A tied már postán van”, szolt nekem), mely könyv nemrég született, de legalább ezer éve gyűjtötte, most rendezte egybe, tette kiadhatóvá. Kövesdről gyalog jöttünk a mamához Pácinba. Nehezen nyílt ez a határ, történetéhez polgármesteri éhségstrájk is tartozik. Csakugyan öröm volt, szabadon jöhet, mehet az ember. Biztos vagyok benne, hogy az akkori főfinánc azért lett Pácin díszpolgára, mert akarta, segítette a határnyitást.

A múlt köszön. • A nagyközönség számára látogatható a kisorozvágyi honfoglaló falu. A korhú település készítőitől a *Berzseny* falu nevet kapta. Láthatjuk, hogyan élhettek egykor a honfoglaló magyarok. A félig földbe ásott kunyhótól, a nemezkészítő, a kosárfonó faházán, a harcosok jurtaín át, egészen a kovácsok műhelyéig minden a X-XI. század hangulatát idézi. A lovascsapat eleink harcmódorát mutatja be. A történelmi hűséget szolgálják a mezőn legelésző és a karámokban tartott őshonos állatok. A karosi honfoglalás-kori leletek felett felállított emlékparkban,⁶ a másfél évtizede feltárt kincseket látjuk.

Meszeskei mester – köszönjük. • A pácini határban, Meszeske-tanyán született *Czinke Ferenc* 1926 őszén. Elemi iskoláit a tanya-világban végezte. Főiskolai tanulmányai után rajztanári diplomát szerzett. Ösztöndíjjal támogatta többek között a Római Magyar Akadémia, a Svéd Királyi Akadémia... Tanított Salgótarjánban, a pataki főiskola címzetes főiskolai tanárrá választotta. Salgótarján és Pácin díszpolgára, a Kazinczy Ferenc Társaság tagja. Hetvennégy esztendőit élt. Megkérdeztem halála után Fehér József elnökünket, miért kellett itthagynia e tájat Czinke Ferencnek? Nem tudott megélni, nem tudták foglalkoztatni. Salgótarjánban IGEN! Meszeskei évtizedes gyökérrel nem tudott kiteljesedni!? Nógrád világa befogadta, a fényesre kopott bányászkezek izgalmasabbá, nyitottabbá váltak, de szívverése zempléni maradt; ha kezet nyújtott, tudta, ki fogadta a parolát. Pácinban a *Zuhanó angyal* nagyméretű seccója, világháborús emlékműve látható, s a kastélymúzeumban állandó kiállítása van. Képünkön Czinke Ferenc illusztrációja egy karcsai mondához: „Két tündér repítette a csodálatos ezüstharangot.”

⁶ 2002. július 6-án került sor Kisorozvágyon Berzseny falu, az Árpád-kori régészeti park átadására.

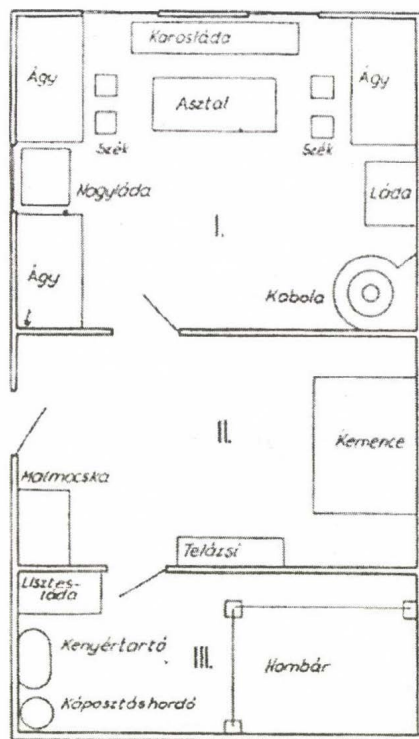
Az úrhajósnak nincs emléktáblája. • Egy német újság írta a felszállás második napján: MAGYAR SUSZTER FIA A VILÁGŰRBEN. Nem tudom, űzte-e a mesterseget a papa, a Páciban lakó adatközlők egyike-másika igazolta ezt. A szomszéd megyében, Szabolcsban, Gyulaházán született, de a szülők 1980. május 26-án (és azóta is) Páciban élnek. Jelenleg a Nemzetvédelmi Egyetemen kutatásokkal foglalkozik az ötvenhárom éves nyugalmazott dandártábornok. Oroszországban csak mellszobrot állítanak az úrhajósnak, az Egyesült Államokban életnagyságúakat, a helybelieket városuk büszkesége mellett fényképezik le magukat. Magyarországon még a fotózás kedvéért sem lehet találni az űrrepülésről emléket. A rendszerváltáskor a gyulaházi általános iskola faláról leszedték az emléktáblát. Farkas Bertalan⁷ nyolc évig tanult itt, majd Kisvárda következett. Mindezek eszembe jutnak, ha Páciban járok, s ha ott vagyok, a temetőbe is el kell menni, egy-egy szál virágot mindig vár valaki. Az úrhajós öccse sírja előtt mindig megállok, imádkozom, s nem tudom máig megfejtetni, miért kellett „BERCI” visszaérkezése után néhány nappal meghalnia középiskolás öccsének...? A csillagjárta emberhez nem tudta mérni magát?

Érdemes muzeológus Cigándról. • A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai – köztük Györffy István, Ébner Sándor, Lajtha László és Ecsedi István – Budapesten tájékoztattak, hogy ki tudná őket a Bodroghözben kalauzolni. A Pesti Hírlapban publikáló, de Cigándon élő *Sőregi Jánost* ajánlották. Nem is csalódtak, hiszen e táj néprajzi kutatását Sőregi már az 1920-as évek előtt elkezdte. Sőregi János 1892 karácsonyán született Cigándon, 1910-ben érettségizett Sárospatakon. Joghallgató lett, de néprajzi érdeklődése is kezdett kibontakozni. 1914-től önkéntesként vett részt a világháborúban, először az orosz, majd az olasz fronton harcolt. Ekkor írt terjedelmes harctéri naplóját ma a Debreceni Egyetem Kézirattárában őrzik. Tartalékos főhadnagyként szerelt le, s hazatért Cigándra, ahol özvegyen maradt édesanyja és két húga eltartását is vállalnia kellett. Befejtette a jogakadémiát Sárospatakon, „mezei” jogászként élt és gazdálkodott szülőfalujában. Néprajzi kutatásait innen számolhatjuk. Elsősorban Györffy István érdeme volt, hogy felismerte az autodidakta etnográfus tehetségét és szorgalmát, ő ajánlotta a debreceni városi múzeumot ekkor egyedül irányító Zoltai Lajos mellé. 1922-ben került aztán Debrecenbe, a Tisza István Tudományegyetemre, s megkezdte múzeumi pályafutását is. 1924-25-ben városi ösztöndíjjal a bécsi Collegium Hungaricumba került, ahol főleg régészeti és muzeológiai tanulmányokat folytatott. Sőregi János 1927-ben doktori diplomát szerzett egyetemes történet, archeológia és geográfia tárgyakból. 1936-tól *kényszerű nyugdíjazásáig* Ő volt a Déri Múzeum Igazgatója. Megcsinálta ez a zempléni ember Debrecen múzeumát, majd védte is, elévülhetetlen érdemeket szerzett a múzeum kincseinek megmentésében. A régészeti és természettudományi gyűjtemény kialakítása, az ő nevét dicséri. Bizony keveset mond már e név. Halálát kilencvenedik esztendeje hozta. Születésének 110., halálának 20. évében egy elfelejtett múzeumigazgatóra emlékezett a Debreceni Déri Múzeum közönsége, 2002. december második hetében.

⁷ Farkas Bertalan debreceni fiatalokkal emlékezett meg az űrrepülés 10. évfordulójáról. Tipp Újság, 2000. jún. 24. 6.; Népszabadság, 2000. jún. 24. 9.

Intelligens végpont. • Azt mondja: intelligens végpont... A 2003 május-júniusi híreket olvasom: a bodrogi postahivatalok közel 41%-a (kilenc faluban) megszűnik, valami lesz helyette. A „Hogy van kedves, rég láttam”-ot felváltja a gépelemek robotmunkája. Ettől félttem az embert. Az „adjon Isten” elhalkul, majd némább lesz a csendnél. A mai hivatalban dolgozók embertől emberig jutottak – és könnyebb volt hazamenni... A mostani tervezett váltásra már rég rábólintottak, pedig senki sem beszélte meg, a csak levelet, nyugdíját váró öregekkel. Hát akkor mit mondjak? Intelligens végpont...

Szent a küszöb...⁸ • A Bodrogköz vízrajzi viszonyai miatt igen kevés hely volt az építkezésre, ezért a lakóházak, a helyek jobb kihasználásának lehetőségeit követték. A szalagtelkeken az útra merőlegesen helyezkedtek el a házak oly módon, hogy a maga a lakóház a gazdasági épületekkel egy fedél alá került, így lehetett 18–20 méter. A legrégebbi forma a XIX. század közepétől 1920-ig tartott, aztán 1920 és 1930 között találkozunk más elosztással a lakóterben.⁹ A harmadik időszak 1951-től kezdődött, egyes helyiségek felszabadultak, és a tulajdonosok lakóhelyiséggé alakították át, megindult a régi szalagházak lebontása és a tömb vagy kocka alakú házak építése, jellegtelen, egyforma, divat diktálta épületek lettek... (A faluban ez rangot jelentett.) Ma is igaz: egy-egy kalákában épült háznál vagy mesterrel készített, tervezett épületnél „a szomszédétól egy sor téglával magasabbra rakjuk az enyémet...” Ez nemcsak a Bodrogköz szent törvénye, mindenki mást, szebbet akar, de a szomszédétól azért az „enyém” jobb legyen. Nem haragtartó, inkább barátságot szorosabbá szövő tevékenységek ezek, akkor is, ha ellenpélda mondható.

A kivándorlók jelképe: a riesei Juhász-kút. • A tizennégy esztendőes ricei Zukor Adolf kivándorolt Amerikába. Chicagóban munkás volt másfél évtizedig az 1903. esztendőben filmipari társaságot alapított, s az 1910-es években létrehozta saját filmvállalatát, mely 1920-tól Paramount Pictures néven vált világhírűvé. Nagy időt élt meg a

⁸ Petőfi Sándor Palota és kunyhó c. versében írta 1847-ben: „Szent a küszöb, melyen beléptem én. / Oh szent a szalmakunyhó küszöbe! ... Kunyhóból jön mind, aki a / Világnak szenteli magát...”

⁹ Lakóházak berendezésének vázlata a Bodrogközben 1920-ig. 1920 után már nem találjuk a *kabolát*, a vesszőből font, sárral tapasztott tüzelőberendezést. A tűz alatta szabadon égett, ez vezette ki a szabadkéménybe a füstöt. A tűzrakás helye előtt *ülőke* volt, mellette a *sut*, a *kemenca*, később pedig egy *falmasina*. „Télen a házban mindig a *kabola* körül tanyáztunk.” Nagy Géza: Bodrogi tájszótár. Pácin, 1992. 147.

filmgyáros: 1874. január 7-én Ricsén született, s 102 évesen 1976. június 10-én Los Angelesben halt meg.

A Bodrogyöz első artézi kútja Ricsén van. A kút fúrásának költségeit az Amerikában vagyonos emberré lett Zukor Adolf fedezte. A kúthoz egy szobrot is készíttetett, amely egy juhászt és a mellette lévő két juhot formázza. Innen kapta a kút a nevét. Mivel a szobrot mészkből faragták, az idők folyamán nagyon megrongálódott.¹⁰ Másodszor is megfaragtatta Cukor George D(ewey), ő Zukor Adolf fia, az addigra már híres amerikai filmrendező.¹¹ 1929-ben Hollywoodba ment, ahol 50 esztendő s karrierje kezdődött. Különösen sikeres volt a kor nagy sztárjaival (Garbo, Crawford, Hepburn), de skálája széles volt Gázláng (1944), Sztár születik (1954) s a My Fair Lady (1964), amelyért megkapta a régen várt Oscar-díjat. Utolsó filmjét 1981-ben forgatta (Rich and famous), s két évvel később Los Angelesben halt meg hét esztendővel édesapja után 84 évesen 1983-ban.

A KÉPEN (bal) ZUCKER JENŐ, IGNÁC ÉS CUKOR ADOLF, VALAMINT (jobb) A RICSEI JUHÁSZ-KÚT¹²

Találkozó a dómói szívbésszel. • Már elharangozták a delet, meleg van, nagyon meleg 2003. május ötödikén, ahogy sétálok a *Sztvcentrum* felé. Nem lehetett véletlen, hogy 1914-ben itt kapott helyet az *Augusztai Tüdőszanatórium*, a fenyők illata kísért, ez a legillatosabb most. Kettőig kaptam néhány percet néhány szóra. Beléptem, s a székelyföldi Váró Márton márványszobra nem engedett tovább. Ketten maradtunk, pedig a recepcióban valaki csak lehetett, jobbra tőlem talán egy nővér, aki elsietett, Augusztai főhercegasszony, a márványasszony.¹³ Vaszily Miklós szívbésszel beszélünk meg találkozót.

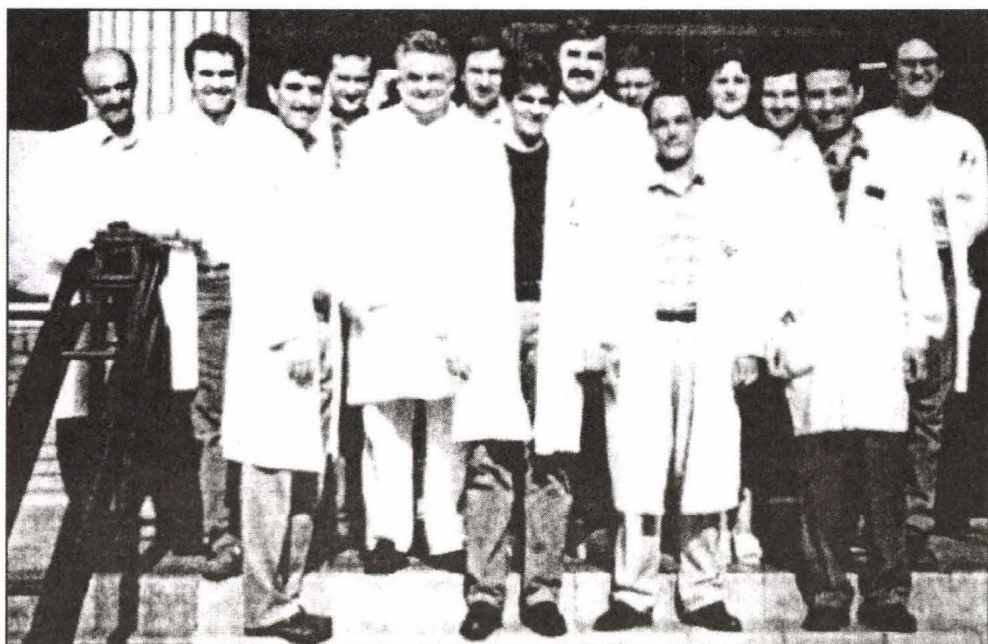
A főnővér ajtaján kopogtattam, kérdeztem, aztán az utolsó ajtón is kopogtam, nem nyílik, vártam, a főnővér is megpróbálta, tudta, a műtétnek már vége, megnyugtatót, mindjárt itt lesz az adjunktus úr. Ekkor megjelent a folyosón, elmondtam, miért jöttem, s átadtam egy szülőfaluját bemutató postai lapot. Fáradtan, nagyon fáradtan ült le, kezé-

¹⁰ Nagy Géza: A magyarországi Bodrogyöz földrajzi nevei. Pácin, 1994. 240.

¹¹ Cambridge Enciklopédia. Bp., 1992. 268.

¹² Forrás: *Hogya Viktor*: Ricsé krónikája. Ricsé, 2001. 167. és 207.

¹³ Váró Mártonnak Debrecenben más munkái is vannak, sőt nevezhetjük őt debreceni művésznek is.

SZÍVSEBÉSZEK DEBRECENBEN¹⁴

ben a levelezőlap, néztem az arcát, a szemét... „Itt ministráltam...” „Görög katolikus?” „Görög katolikus vagyok.”¹⁵ „Jó volt nézni magát az elmúlt pillanatokban”, mondtam, s talán már nem is volt annyira fáradt. A műtéttel végzett, édesanyjához készült, aki itt feküdt a belosztályon, „Azt hiszem, már nem kellene hazaengedni”. Apját két éve a szülőfaluban temette el. „Oda mindig visszatér az ember. A halottak visszahívnak. Nagyon szép temető a dámóci.” „Hogy megmaradjon ez a falu? Fogalmam sincs, mit kellene tenni. Van vagy száz hold földem Dámócon, mit csináljak vele? Erdő lesz talán... Ha valaki munkát vinne oda, arrafelé, biztos munkát, akkor talán maradnának a falvak. Biztos munkát, igen!” Felőtt gyermekei és három unokája van Vaszily Miklós szívsebésznek, családjában az egyedüli orvos.

1994. április elején már beszéltek, itt hallottam, ott hallottam, kórházi berkeken keresztül szelet kapott a hír, valami csuda készül a szívcentrumban, ha más miatt nem, azért mert a szívbeteg azok, akik mindig találkoznak a reménnyel. 1989. április 6-án Kertai egyetemi tanár tette közzé, hogy három évvel korábban *iscaemiás* szívbetegségben 15.020 ember halt meg (országos adat), és azt is írta, hogy megfelelő megelőző munka

¹⁴ Új Hónap, debreceni közéleti havilap, IV. évf. 2001. dec. 44. A képen jobbról balra dr. Vaszily Miklós adjunktus a 7., tőle balra a 3. dr. Péterffy Árpád egyetemi tanár.

¹⁵ Dámócon lakik a legtöbb görög katolikus a Bodroghközben. 1830-ban a dámóci lakosok 81,51 %-a görög katolikus, 1936-38-ban a 70 %-ot közelítette, a legutóbbi népszámláláskor a lakosok 38,58 %-a vallotta magát görög katolikusnak. (Zemplénagárdon 30,99, Vajdácskán 30,78, Zalkodon 30,51, Visson 30,01 % az arányuk.). A dámóci görög templom temetőkerájában találjuk ismert színművésznőnk, Sztankay István egyik felmenőjét, (ugyanis 1901 és 1937 között Sztakaninecz Endre volt a parókus), mondta Vaszily doktor, de Csernus Mariann művésznőnek is van köze a tájhoz.

mellett ez a szám 30%-kal kevesebb lehetett volna.¹⁶ 1994. április 13-án, szerdán a helyi újságok címlapon hozták – mint 1989. december 6-án, szombaton a szívsebészeti klinika alapkövetését –, hogy Magyarországon először Debrecenben, a Szívsebészeti Centrumban szívizom plasztikai („dynamicus cardiomyoplastica”) műtétet hajtottak végre április 8-án. „Egy negyvennyolc éves férfibeteg saját hátizmából képzett lebenyt a szív köré helyezték, azért, hogy a szív pumpafunkcióját javítsa. Ezt a hátizmot egy speciális ingerképző készülék a szív működéséhez szinkronizálja és egyben az izom-összehúzódáshoz szükséges elektromos impulzusokat szolgáltatja”, mondta az orvosi-team vezetője, Vaszily Miklós szívsebész... „Viszontlátásra!” Sietett beteg édesanyjához. Dr. Péterffy Árpád egyetemi tanártól olvastam, hogy az első műtét Franciaországban volt. 1994 tavaszán körülbelül háromszáz ilyen alkalommal oldotta meg feladatát az operátor a világban. Péterffy professzor egy esztendővel korábban bízta meg Vaszily Miklóst, hogy foglalkozzon a témával. Negyven éves a szívsebészet Debrecenben. 2002-ben 1233 nyitott szívű műtétet az élen álltak a magyarországi szívsebészeti központok között. Ma már Debrecen a szívsebészet *világtérképén* is megtaláljuk.¹⁷

Az előcsarnokban Györfly László szobrászművész lendületet parancsoló törvényszerűséget, aztán Váró Márton Márványasszonya a reményt, a hitet, a biztos kezét ígéri. Ő itt Szabó Magda Abigélje, az „örökké itt vagyok”. E szívcentrum előcsarnoka alkotásaival együtt, az emberek lelkében, a betegek lelkében ott van, és hazaviszik. A Márványasszonyt Kaliforniából annak idején ingyenesen hozta a MALÉV, jó helyre került. Több kórházban lenne szükség még ilyen csodákra.

Mindig meghal egy falu errefelé. • Az évszázadok nyirkos tája, a szülőföld, a magyar szó visszahoz. Aki marad, szomorú marad, de boldog, tiszta tekintetű, őszinte szegény ember marad. Tudja, nehezebben fiadzik itt a forint, mint máshol, könnyebb, sokkal könnyebb észrevenni a gondokat. Mindig meghal egy falu errefelé, de a sok amerikából sok hazajött, mert hol nyugodhat békében az ember, ha nem a karcsai dombon, a pácini kastély mögött, a trianoni határszélen...

1869: 18.981. → 1900: 24.684. = + 5703 fő = 30,04 %-os növekedés

1900: 24.684. → 1930: 30.108. = + 5424 fő = 21,97 %-os növekedés.

1930: 30.108. → 1949: 38.260- = + 8157 fő = 27,07 %-os növekedés

A fenti számok igazolják, nehezebb a kenyeret megkeresni, hiszen a kivándorlások idején is születtek, és kevesebben haltak, nőtt a Bodrogrövidben a lakosok száma. 1949 és 1995 között minden számolás csak csökkenést mutat. 1949-ben 38260, 1970-ben 36.466 lélek él itt, a csökkenés 1794 fő, 4,91 %. 1980-ban a lélekszám 28.003, tehát 4.182 fővel, 30,22 %-kal kevesebb a tíz évvel azelőttinél. 1995-ben 23.821 a Bodrogrövid lakosainak száma, további 4.182 fővel, 7,55 %-kal csökkent.

A következő táblázat a 2001. februári népszámlálási adatokat rögzíti, a népesség nemzeti és vallásfelekezeti hovatartozása szerint.

¹⁶ Úton (mára már megszűnt hetilap Debrecenben), 1989. ápr. 6. 3.

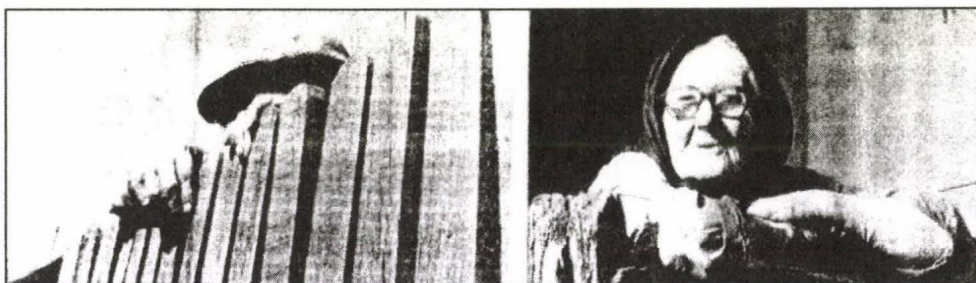
¹⁷ 1963-ban Eisert Árpád nyíregyházi sebész és Schnitzler József, az itteni mellkas-sebészeti osztály igazgatója végezte az első szívű műtétet. 1968. jún. 15-én Szegedről Kovács Gábor vendégprofesszor végezte el az első nyitott szívű műtétet.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1 Felsőberecki	790	26	1	1							801	124	109	388		180
2 Alsóberecki	326	1									326	106	89	119		12
3 Karos	475	18	2								477	93	80	299		5
4 Karcsa	1955	142		1	1						1980	457	222	1139		162
5 Pácin	1477	90	3	1							1486	472	120	743		151
6 Nagyrozvágó	736	5						1			738	116	47	502	2	71
7 Kisrozvágó	211	3							1		212	57	36	104		15
8 Semjén	421	92	1	4							436	32	7	330		67
9 Lácacséke	408	108			1						431	57	67	275		32
10 Dámóc	436	61		1							438	115	169	128		26
11 Zemplénagárd	924	32							1		926	188	287	394		57
12 Révleányvár	635				2	1					636	109	131	366		30
13 Ricse	1803	277	1	3	3	3			1	1	1874	201	120	1226	2	325
14 Cigánd	3128	579	4		1	1					3193	248	99	2327	2	517
15 Tiszacsermely	601	132		2		1					608	214	20	295		79
16 Tiszakarád	2402	486		1		2					2540	367	88	1764	1	320
17 Bodroghalom	1372	69	1	2							1401	361	352	513		175
18 Vajdlácska	1374	4		1				1			1394	393	457	488		56
19 Győrgytarló	604	40									605	246	113	197	1	48
20 Kenézlő	1360	126		1		1					1395	671	348	279		97
21 Viss	472	51				1					743	370	223	129	3	18
22 Zalkod	301	1									308	166	94	23		25
											22948	5173	3019	12025	11	2468

MAGYARÁZAT A TÁBLÁZATHOZ: A népesség nemzeti hovatartozás szerint: 1: magyar; 2: cigány, romani, beás; 3: görög; 4: szlovák; 5: ukrán; 6: német; 7: román; 8: ruszin; 9: szerb; 10: szlovén, vend. 11: A falu lakosainak száma a népszámláláskor. A népesség vallásfelekezete szerint: 12: római katolikus; 13: görög katolikus; 14: református; 15: evangélikus; 16: más felekezethez vagy más istenhiten alapuló valláshoz tartozik, illetve egyházhöz, felekezethez nem tartozó, továbbá nem kívánt válaszolni, vagy ismeretlen, nincs válasza. MEGJEGYZÉS: A népesség nemzeti hovatartozás szerinti számbavétele a kulturális értékhez, hagyományhoz kötődés, az anyanyelv, a családi, baráti közösségben beszélt nyelv válaszlehetőségeinek legalább egyike szerint történt. Előfordulhat a 2-10-es oszlopokban, hogy valaki nemzetiségének is, magyarnak is vallja magát, ezért az összesítés a tényleges lélekszámtól eltérő számadatot mutat, de valóságot igazol. Pl. Felsőberecki lakosai szinte egyöntetűen magyarnak vallották magukat, 26-an a cigány, romani, ill. beás nemzetiséghez vagy hagyományokhoz kötődnek, 1-1 fő pedig a görög, ill. a szlovák nemzetiséget képviseli. Erre lehetősége volt a megkérdezettnek a válaszadáskor, de látjuk azt is, hogy néhányan nem nyilatkoztak (nem volt kötelező) a nemzetiségi hovatartozásról (Vajdlácska, Viss, Zalkod).

Hátha jön valaki... • Az egy ember lakta házat nézem, tudom, nem jön haza fia, lánya, unokája csak néha-néha. Ha mégis hazatér, lesz munkája? Nem lesz. Nyitni az idegenforgalom felé lehet. Falusi turizmus, így hívják manapság. A Tisza menti településeknek, a Bodrog mellé települt falvaknak közel a város ugyanúgy, mint a Bodrogzugban van lehetőség, sőt a Bodrogzug természeti csoda, ezért is hívják Tokaj-Bodrogzug Természetvédelmi Körzetnek.¹⁸ Ősidők óta természetes ártér, a védett területen nincs közút, nincs elektromos vezeték, nagyon természet közeli állapotban találjuk, semmi nem keresztezi. Első nagy pihenőhelye ez a nagy átvonuló madaraknak. Előfordul, hogy

¹⁸ Mercsák József természetvédelmi felügyelő mutatta be e tájat az MTV1. Főtér c. műsorában 2003. ápr. 27-én.

... HÁTHA JÖN VALAKI ..¹⁹

800 darab fekete gölyva tartózkodik itt. Sok vadrécefaj, vadlúd él itt, ezeknek biztosít zavartalan helyet a tájvédelmi körzet. Főleg a vízi turizmus jellemző erre. Nagyon sok vízi madár költ ezen a területen, nemzetközileg is elismert vízi élőhely, Európa legnagyobb, legstabilabb haris-állománya él e területen. Petőfi is járt erre „harsogó” időszakban, aztán télen is gondolatban. 1848 januárjában Pesten írja A puszta, télen című versét: „... dalos madarak / Mind elnémultanak / Nem szól a harsogó haris a fű közül, / Még csak egy kicsiny kis prűcsök sem hegedül...” Sokat kell ezért dolgozni, kitalálni, megcsinálni az e tájat képviselő országos és helyi választott vezetőknek, képviselőknek. Beszélgetni kell ezekről, jó pályázatokat kell írni, jó helyre postázni... Ráégett egy olyan sors e népre, a homok között született népre, hogy a szokásokat az eső, a szél, a Nap és a lélek ma is életben tartja.

A Bodrogközben a 2001-es népszámláláskor (2001. február hónapban) a lakosok száma 22.948 fő volt, ebből 2.342 fő (a lélekszám 7,98 %-a) cigánynak vallotta magát, illetve romani, beás, vagy a cigány kultúrához, hagyományokhoz közel érezte világát. A római katolikus, a görög katolikus, a református, az evangélikus egyházhoz tartozónak mondta magát 20.242 fő (84,9 %), 2.706 (15,19 %) más felekezethez, vagy más istenhiten alapuló valláshoz érzi magát közel. 1900-hoz képest (24.684 lélek) 7,56 % (1.736 fő) a csökkenés, ez meglehetősen alacsony az 1949 (38.260 fő) és 2001 között mért számokhoz, amelyek 66,72 % 15.312 lélek) fogyást jeleznek. Hatalmas különbség! Minden nap meghalt egy falu? Bő ötven esztendő alatt eltűnik a Bodrogköz!? Sok az üres ház erre, több az egyetlen ember lakta ház – özvegyasszonyok –, megvan a temető és a templom, ahol még pap van. Imádkozni azért lehet!

Tartsa meg az Isten a falvakat, hogy fedezzék fel más vidékekről a Bodrogközt, akár csak a Huták völgyét, Szántót és környékét, a Hegyközt, a Hegyalját. Csak munka lenne! Itt még hegy sincs! Békesség, nyugalom van. Pihenni lehet, gyalogolni lehet. Pácinban, a Karcsa partján már látni valami idegenforgalmat, kiadó szobákat, házakat a faluban... A pácini Kastélymúzeum, a karcsai templom, a nagykövesdi várrom (ma még ütlelével) miatt érdemes erre járni, megszállni... S újra mondom: BODROGZUG!

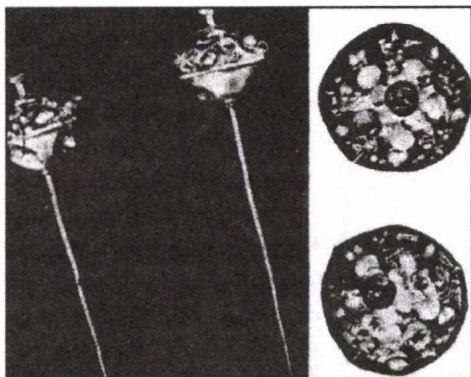
1990-ben a lakosság 22 %-át tették ki a 14 éven aluliak, arányuk azonban 2002 elejére alig több mint 16 %-ra esett vissza.²⁰

¹⁹ A bal oldali kép Nagy Gábor (Hajdú-bihari Napló), a jobb oldali Lázár Zsolt (Hajdú-bihari Nap) felvétele.

²⁰ MTV Teletext, 2003. márc. 24. Országos adat.

17. SZ.-I KONTYTŰK A DÁMÓCI TEMETŐHOMOK
LELETEIBŐL

Feltáró régész: dr. Dankó Katalin; Váradi László felvétele

A KSH Szociális Statisztikai Évkönyve szerint a 65 év feletti aránya 2 %-kal, 15, 3 %-ra emelkedett. Növekedett a 15 és 64 év közöttiek aránya is az elmúlt húsz évben. 2002-ben a lakosság 68,4 %-át tették ki. Eközben az eltartott népesség nagysága az összlakossághoz viszonyítva csökkent, míg 1980-ban 100-ból majdnem 55 eltartott volt,²¹ addig 2002-ben már csak 46. Csök-

kent a 2002-hez képest a házasságkötések és az élve születések száma, de nőtt a halálozásoké. A KSH előzetes adatai szerint a népességcsökkenés mértéke meghaladta az elmúlt évi értéket. A 2003. év első három hónapjában mintegy hatezer házasságot kötöttek, 23 ezer gyermek született, és több mint 37 ezer lakos hunyt el. A halálozások száma mindvégig magasabb volt, mint egy évvel korábban!²² Január és március között négyezerrel többen haltak meg, mint az előző év azonos időszakában. A KSH gyors-tájékoztatója szerint 2003 május végén Magyarország lélekszáma 10,121 millió.

Az elmúlt évtized elején a magyar népesség halandósági mutatói fokozatosan romlottak, 1993-tól azonban ez a folyamat megfordult, azóta évről-évre kevesebben halnak meg, az életben maradottak várható élettartama emelkedik. A javulás ellenére a magyar halandóság Európában továbbra is kedvezőtlennek számít. A KSH a magyarországi halálokok változásáról szóló kiadványa szerint 1990-ben még 146 ezren, 1993-ban 150 ezren haltak meg, 2001-re az elhunytak száma 132 ezerre csökkent. A férfiak születéskor várható élettartama 1993-ban 64,5 év, 2001-ben már 68,2 év volt. A nők megfelelő értékei 73,8 év illetve 76,5 év. A kiadvány szerint a javulás nem volt olyan mértékű, hogy a magyar halandósági szint európai összehasonlításban a korábbinál kedvezőbb helyre kerüljön. Az elmúlt évtizedben a halálozások kevesebb, mint 1 %-a történt az első életév betöltése előtt. 2001-ben ebben a korban 789 halálozás történt, a csecsemőhalálozás 1990 és 2001 között csaknem a felére csökkent.²³

Imádság. • A közelmúltban elhunyt bodrogközi öregek magukkal vitték szegénységüket, adataikat, a falut, a tájat. Nagy Géza megőrizte a világnak, Czinke Ferenc megrajzolta, kifestette, Sőregi Jánost Debrecen is majdnem elfeledte, a dolgos embereket hamar elfeledjük, pedig Sőregi Zoltai társával együtt múzeumot csinált Debrecennek. Az úrhajós már nem repülhet, és a gyerekek sem tudják, hogy Farkas Bertalan, egy igen huszáros magyar, megnyergelte a világot. A szívsebészről meg legalább a falujában, Dámócon, a Bodrogközben bizony illik tudni, hogy ki ő, ha már a fél ország ismeri Vaszyly Miklóst. Hallom:

²¹ MTV Teletext 2003. máj. 21. 113. Országos adat.

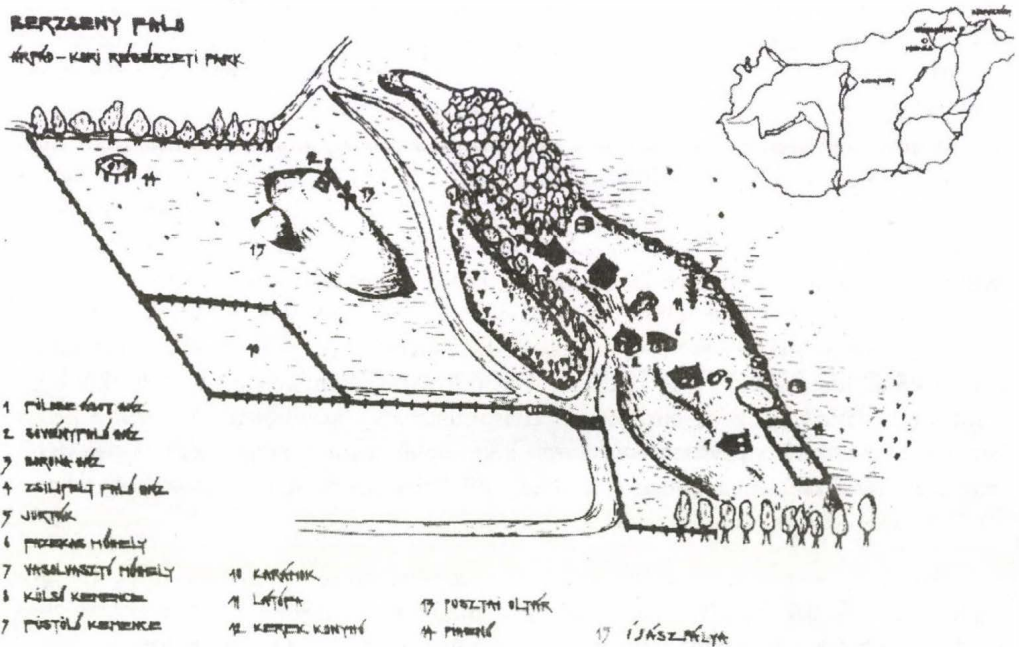
²² rtlklub.hu/tudomany. Továbbra is kedvezőtlenek a halandósági mutatók. 2003. ápr. 27. Országos adat.

²³ Hajdú-bihari Napló, 2002. dec. 21.

ismerjük, de csak ha baj van, amikor sietni kell. A 22 falu adatait vizsgálva legjobban az fáj, hogy négy faluban nincs iskola: Dámócon, Karoson, Kisrozvágyon és Lácacsékén. Megszületett Berzsény falu... Szóltam a ricsei Zukor családról... Nagy fiú volt, filmgyárat csinált, addig-addig melózott, sokat-sokat dolgozott, hogy Oscar-díjas fia sokáig dédelgetett álmait megvalósította. Neki jó volt Amerika, de nem tudjuk, hányszor gondolt falujára, a ricsei Juhász-kútra, amely akár a kivándorlók jelképe is lehet.

Olvasd újra e néhány lapot, fedezd fel a számokban és találkozásaimban a reményt, gondold Berzsény falu alkotóira, dicsérd őket!²⁴

Tiszteld, segítsd a bodroghözi embert, ne engedjük feledtetni „Az ember Szépbeszótt hitét. S akik még vagytok, őrzön, árván, Őrzők: vigyázzatok a strázsán”.²⁵ Ne feledjük a sorsukba égetett, világot hordozó örökké őrzőket, mert „Nem szül nekem a fa fiút, csak madarat, csak madarat.”²⁶

²⁴ **Forrásaim:** Balassa Iván: Lápok, falvak, emberek. Bodroghöz. (Bp., 1985.) Márton Béla: A Bodroghöz. (Élet és Tudomány, XII. évf. 1071.) Nagy Géza: Bodroghözi Füzetek. (1, 3, 4-5, 6-8, 9, 10-11. sz.) Nagy György: Régi lakóházak és berendezések Karcsán. (Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Miskolc, 1981.) Siska József: Dámóc története és népe. (Sátoraljaújhely, 1987.) Kazinczy Ferenc Társaság: Hírlevelek. Tompa Mihály: Népregék. (Miskolc, 1987.) Berzsény falu térképét Petraskó Tamás bocsátotta rendelkezésünkre. – Köszönetet mondok a KSH Hajdú-Bihar Megyei Igazgatósága Tájékoztató Osztályának, a debreceni Városi Könyvtár olvasóterme munkatársainak, akiknek türelme, elnéző segítőkészsége nélkül a kutató ma már csak börtörkálhat az anyagban. Köszönöm dr. Hőgye István levéltárosnak, hogy volt ideje, ereje lektorálni e dolgozatot.

²⁵ **Ady Endre:** Intés az őrzőkhöz. = Ady Endre összes versei, Bp., 1977. 585.

²⁶ **Ratkó József:** Halott halottaim. = Törvénytelen halottaim. Bp., 1975. 37.

BERECZ JÓZSEF

Pataki emlékeim az 1960-as évekből

Életutam térképén Sárospatakot csupa nagybetűs székhelytelepülésként jelölöm. Annak minősítettem megaláztatása éveiben is, amikor a nagy múltú történelmi várost csupán nagyközségi besorolásba iktatták át nyilvánvalóan politikai leckéztető szándékkal. Jómagam annyival inkább éreztem fenntartás nélküli szolidaritást a megalázottal, mivel szintén megalázottként, afféle önkéntes száműzöttként települtem ide a kilencszázhatvanas évek elején. Megélhetési menedékhelyül kínálkozott az itteni, akkori hivatalos titulusa szerint Felsőfokú Tanítóképző Intézet könyvtára. (Korábbi főhivatásomat, az újságíróskodást nem folytathattam az ötvenhatos forradalomban való szereplésem miatt. Ugyanis részt vettem a Petőfi nevét felvevő Nemzeti Parasztpárt újjászervezésében, s annak lapjainál, a feltámasztott Szabad Szónál, majd az Új Magyarországnál dolgoztam szerkesztőként. Szerencsémnek tudhatom, hogy a forradalom eltiprása után lehetőségem nyílt rá, hogy vezeklésül könyvtárosként hasznosulhassak.)

Ám Patak nem pusztán munkahelyként vonzott. Sokkal inkább azzal, hogy családi otthont is adott, az Iskolakert csücskében frissen épült pedagógus-házak egyikében. Nyomatékkal tegyem hozzá: az első saját otthont, ahol – sanyarú albérleti évek után – végre együtt lehettünk, fiatal házasként, az addig kényszerűségből tőlünk távol cseperedő kislányunkkal. Így lettem hivatalosan pataki lakossá.

Lélekben, szellemiekben sokkal régebről kötődtem ide. Diákként a szomszédos Nyírség székvárosából többször jöttünk erre a hegyaljai tájra, tanulmányi kirándulásra. A fürgé kisvasúti sínbusz, a balsai Tisza-híd jóvoltából nem is teljes óra alatt ide röpített. Töviről hegyire megismerhettem a küllemében patinás kisváros történelmi nevezetességeit, s diákseregeinek eleven zsidobongását. Idetelepedésünk után, visszarévedve kamaszkorom emlékeire, bizony sajdító volt tudomásul venni a szembeszökő kontrasztot, amely korántsem Patakot fényesítette. Nem járt már ide gyors sínbusz, a balsai hídnak is csak az emléke maradt. Történelmi hasonlatot használva: a hajdani várostromoktól szerencsésen megkímélt települést ekkoriban fortélyosabb ostromzár szorongatta. Nemcsak viszonylagos jóléte ingerelte a zsoldos ostromlókat. Lelkületéből is ki akarták forgatni Patakot.

Döbbenetes újkori adaléokra bukkantam a zempléni levéltárban. Arról szól, milyen ideológiai ostromeszközöket vetettek be a Rákócziak egykori végvára ellen az úgynevezett „fordulat éve”, 1948 után. Az 626/1949. sz. ügyirat, amelyet a megyei szakfelügyelő küldött a Népművelési Minisztériumnak, így kezdődik: „A választási kampány kulturális

munkájának kiértékelt jelentését az alábbiakban teszem meg.” A beszámoló szerint a kampány fő eseménye, hogy a budapesti Nemzeti Színház társulata az év május 14-én este Sárospatakon mutatta be a „Kárhozó szőrösszívű” című öt felvonásos aktuális darabot, amelyet „Major Tamás elvtárs, a Nemzeti Színház igazgatója rendezett, aki kerületünk képviselőjelöltje. Az előadás előkészítését a sárospataki pártszervezet és a helyi szabadművelődési bizottság... együttesen végezték. Rövid idő alatt a szervezésben nehézségek mutatkoztak, ezért az előkészítő értekezleten Deák Balázs megyei instruktorként és Bog-nár György szabadművelődési felügyelő is részt vettek, akik gyakorlati útmutatással az előkészítést helyes irányba terelték. A felelősök kiválasztása után minden előkészület megtörtént a siker érdekében.

A délután érkezett művészegyüttest impozáns külsőségekkel fogadták. A párt, a népfőnt, a tömegszervezetek, iskolák küldöttei aktuális feliratokkal, virágcsokrokkal fogadták a vendégeket. Az esti előadásra a rövid idő ellenére is oly arányú tömegmozgalmat reméltek, hogy 10-15 ezer főnyi hallgató várható a szabadterre tervezett előadásra. Az esőzés miatt azonban a környék lakosságának mozgósítását le kellett állítani, mert a város legnagyobb helyiségébe kb. 3000 ember fér be. A Nemzeti Színház művészei kitűnő játékot mutattak be... A közönség ráismert az életben is feltalálható kizsákmányoló kulákra, és megérezte az osztályharc jelentőségét... A vármegye politikailag leggyengébbek közé tartozó községben a jól sikerült előadás nagyban feljávította a választási hangulatot.”

Ha ehhez a legveszesebb ostromállapothoz mértem az ideérkezésünk kezdeti időszakát, nem lehet megilletődés nélkül emlékezni azokra, akik személyes helytállásukkal tanúsították az egri vár egykori hőseinek tulajdonított mondás igazát: a várfalak ereje a védők lelkében van! Mert Patak két szellemi sarokbástyáját – a múzeumot és a hajdani Református Kollégiumból megőrzött tudományos gyűjtemény-együttest – sem a nyílt erőszakkal, sem a későbbi taktikai fondorlatoskodásokkal nem sikerült bevenni. A Rákóczi-vár viszonylagos védettséget élvezhetett azáltal, hogy közvetlenül a Magyar Nemzeti Múzeum hatáskörébe került. Nem sokkal a mi patakiasodásunk után iktatták be a múzeumigazgatói tisztségébe az életkorát tekintve még fiatal, de tudományos teljesítményeiért már országosan ismert és elismert Filep Antalt, aki itteni hathatós működésével, megnyerő emberi közvetlenségével kivívta, hogy mindmáig mint a legvitézesebb újkori pataki „várkapitányt” emlegetik.

A nagy múltú Kollégiumból írmagnak maradt a Tiszántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei együttese. E gyűjtemény igazgatója volt a legendás híró és tekintélyű Ú j s z á s z y K á l m á n . Újdonsült pataki könyvtárosként első tisztelő látogatásom magától értetődően hozzá vezetett. S rendkívüli megtisztelésnek érezhettem, hogy sűrűsödő és mindinkább kötetlen találkozásaink eredményeként atyai barátságába fogadott. Elérkezett az ideje annak is, hogy a könyvtáros szakma folyóiratában, a „Könyvtáros sorsok – könyvtáros pályák” rovatban írassak róla, hiszen Újszászy Kálmán több évtizedes munkássága szervesen beépült a Nagykönyvtár fejlődéstörténetébe, s a könyvtáron belüli és azon kívüli szolgálata külön fejezetet érdemel a magyar közművelődés történetében. Életműve a pataki szellemiségben gyökerezik, és a nagykönyvtárban

teljesedik ki. Arra a kérdésre, hogy miért vállalta magára a megnövekedett felelősségű, és feltételeit tekintve sok vonatkozásban megnehezedett főkönyvtárnoki szolgálatot az az Újszászy Kálmán, aki korábban a filozófia professzora volt a teológiai fakultáson, s egy ideig az egész kollégium közigazgatója, vagyis rektora is, az egész életútját összefoglalóan válaszolt:¹

„A könyvtárossághoz vezető utam 'kövezése', emlékezetem szerint, már kisiskolás koromban elkezdődött: a budapesti Szemere utcai iskolában harmadikos elemistaként 'kiskönyvtáros' minőségben buzgókodtam. S Patakra kerülésem óta könyvtárak közegeiben éltem. Nem elszólás a többség szám. Az elsősorban tudományos célú Nagykönyvtár mellett ugyanis itt már az 1830-as években működött az 'akadémiai ifjúsági egyesület' vagy más néven az 'esküdt deákok' könyvtára, amelyet nem kisebb személyiség, mint Szemere Bertalan alapított. Részem lehetett abban a megtiszteltetésben, hogy teológiai tanár koromban az ifjúság ennek a nagy múltú egyesületének s egyben könyvtárának tanárelnökévé választott. Ez a könyvtár kezdettől s hangsúlyozottan közművelődési célú volt, és gyakorlatilag a városi kölcsönző könyvtár funkcióját töltötte be, mert a diákságon kívül a nagyközönség is használhatta s használta is állományát.

Még korábban, amikor a húszas-harmincas években a tanítóképzőben majd a főiskolán tanítottam, több mozgékony kis könyvtár létrehozásában bábáskodtam, az akkoriban 'mozdulatlan-nak' tetsző Nagykönyvtár árnyékában. Abban az időben fejlesztettük tízezres nagyságrendűvé a gimnázium tanári könyvtárát, s formáltuk összefüggő szervezetté – ésszerű munkamegosztással és gyűjtőkori megosztással – az ifjúsági könyvtárakat. Az akadémiai ifjúság könyvtára főleg a magyar szépirodalmat, a felsős gimnazisták önképzőkori könyvtára a külföldi szépirodalmat, az alsók szintén hosszabb múltra visszatekintő Erdélyi János önképzőkörre pedig az ifjúsági irodalmat gyűjtötte.

Különösen szívemhez nőtt a Faluszeminárium könyvtára, amelyet 1931-ben alapítottunk a falukutatásba bekapcsolódó akadémiai és népfőiskolai hallgatók kézikönyvtárául. Ez a szociográfiai, szociológiai művekből, valamint a népi írók szépirodalmi alkotásaiból állt, és ide kerültek saját kutatásaink, falujárásaink kéziratos feljegyzései s az általunk készített fotódokumentumok is. Ebből a különgyűjteményből fejlődött ki a Tudományos Gyűjtemények Adattára.

Hadd mondjak jellemző példát arra is, hogy a könyvtárosnak olykor az elvi következetlenség vállalásától sem szabad visszariadnia, ha abból intézményének nyilvánvaló haszna származik. A pataki Nagykönyvtár elvileg nem gyűjti a szépirodalmat, de – ha úgy tetszik, az itteni könyvtáros nemzedékek örökletes hobbijából – mégis megtalálható itt a magyar verskötetek szinte teljes gyűjteménye, s állományba veszik az esszék, irodalmi kritikák, ajándékba küldött példányait is. Az állománygyarapításban egyébként is meghatározó mennyiségi és minőségi tényező az ajándékozás, ennek köszönhető, hogy a pataki nagy bibliotéka fejlődése megszakítatlan a 16. század óta!

A szabálytalanság rendszerbe foglalásának is sajátos könyvtári hagyománya alakult ki itt. Már akkor állományba kerültek a különleges dokumentumok, amikor a tudományos célú könyvtárak többsége húzódozott az ilyesmitől. A kutatók egy része azért jár ide szívesen, mert itt egy-egy gyűjteményrészben belül együtt találja a vizsgált témára vonatkozó kéziratos anyagot, a nyomtatott irodalmat és a képi dokumentációt.”

Kitüntetett figyelemre érdemes, amit Újszászy Kálmán saját ars poeticájaként fogalmazott meg:

¹ Berecz József: „A könyvtári közeg formálja könyvtárosát”. (Dr. Újszászy Kálmánról.) = Könyvtáros, 1980. 9. sz. 532-534.

Amennyire érvényes a költői mondás, hogy 'a dal szüli énekesét', mégannyira igaz, hogy a könyvtári közeg formálja könyvtárosát. Itt, a diákok republikájában mindig volt mit tanulni nemcsak az alkotó pedagógus társaktól, hanem az eredeti tehetségű tanítványoktól is. S méltó folytatásra köteleznek a példás elődök, a 'változtatva megőrizni' gyakorlatát parancsolja a pataki történelmi folytonosságban a helyi szellemi légkör, amelyben az is korparancs, hogy messzebb nézzünk, lássunk a bármennyire bővülő szépségű Zempléni-hegységnél, s az emberi egyetemességhez mérjük munkánk szerény eredményeit."

A róla szóló írásom megjelenése után a következő levelet kaptam tőle:

„Kedves Józsi!

Most, hogy már a szüreten is átestem különböző okok között emiatt is elmaradt munkák tömege előtt, itt az ideje, hogy megköszönjem könyvtáros 'sorsomról' (talán így igazabb, mint ha pályát említenék!?) cikkedet; elmélkedve azon, milyen érdekes, hogy most, amikor én már nem írok, rólam írnak! Köszönöm, hogy megértetted, mennyire összenőtt életemnek szinte a második fele a Gyűjtemények, benne elsősorban a könyvtár életével, mert a legutóbbi időig mint 'főkönyvtárnok' viseltem a gyűjteményi felügyelői tisztelet, annak minden lehetőségével és terhével, és nem mint aki idegenként csöppentem ebbe a szolgálatba. Nekem a Gyűjtemények éppúgy 'az iskola', éppúgy 'Patak', mint a teológia filozófiatanáráé, a falszeminaristáé, munkatáborozóé, népfőiskolásé stb. volt, s abból, hogy most is csinálnom kell, úgy tűnik most már, hogy 'életfogytiglan' erre a sorsra vagyok ítélve. Akkor is, ha megérném az óhajtott nyugdíj esztendeit, mert akkorra is maradna talán az adattár, amelyet valóban én igazgattok, mint aminek nincs más gazdája pillanatnyilag. Az igazság az, hogy feleségem hordozza ennek a munkáinak is a java terhé.

Szóval még egyszer köszönve a köszönnivalókat és abban reménykedve, hogy írásod után nem rólam, hanem Patakról maradnak az olvasókban építő benyomások, köszönök most el tőled, mint szeretetedért, barátságodért mindig adósod és jó munkát kívánó tisztelő híved."

A valamikor Kollégium szervesen magába foglalta az iskolarendszer egymásra épülő fokozatait: a gimnáziumot, a tanítóképzőt, a teológiát és a jogakadémiát. Ezekből az államosítás után egyik sem maradt meg egyházi oktatási intézménynek. Megszüntették a jogakadémia (1923) és a teológia (1951) működését. Pataknak megmaradt az 1950-ben államivá vált tanítóképző, 1957 után valamiféle átmeneti besorolású, inkább csak nevében „felsőfokú” oktatási intézménynek. Távol az ország központjától, irányításában igencsak kiszolgáltatva a közvetlenül érvényesülő megyei politikai nyomásnak. Hogy mégis megmaradt – a szorító körülmények között az „ahogy lehet” elvét és gyakorlatát követve – igényes oktató-nevelő intézménynek, az a hivatását példamutatóan teljesítő K ö d ö b ö c z J ó z s e f nek köszönhető. A kimagaslóan legjobb szakmai felkészültségű pedagógus – egyházi kollégiumi múltja miatt – nem lehetett az állami tanítóképző első számú vezetője, főigazgatója. Bár egy enyhülőbbnek tűnő időszakban fortélyosan megígérték neki főigazgatói kinevezését. Az előző vezető nyugdíjazása után azzal kecsegtették, intezze teljes felelősséggel, de „átmenetileg” igazgatóhelyettesi státuszban maradván a Képző ügyeit, mert az új tisztségre szóló kinevezési okmány aláírására már nem sokáig kell várnia. S az „illetékesek” addig húzták az átmeneti állapotot, míg az igazi kiszemeltjük frissiben meg nem szerezte a formai építést ahhoz, hogy beüljön a számára fenntartott főigazgatói székbe.

Ködöböcz Józsefen kívül bizonytalannal mindenki más úgy döntött volna, hogy ilyen szakmai és emberi elbánás után nem marad megalázása színhelyén. Ám őbenne erősebb

volt az üdvös ügyért való szolgálatvállalás készítése. Tudta, hogy nélküle jórészt romlás következhetne el a pataki pedagógusképzésben. Ottmaradt újabb ígéretes tanítónemzedékek nevelőjének. S hasznosította, hasznosítja kamatoztatásra kapott talentumait nyugdíjaztatása után is, mindmáig, túlzás nélkül szólva Sárospatak egyszemélyes közintézményeként. Az ő személyes példamutatása erősítette meg a posztjukon való helyállásban a vele szolidaritást vállaló, szintén kitűnő szakmai felkészültségű pályatársait: Csuhaj Imrét, Nagy Dezsőt, Sípos Györgyöt, Bolvári Zoltánt, Tóth Károlyt, Szerencsi Sándort, s nem utolsósorban a minisztériumi vezetői tisztségét itteni tanári hivatásra felcserélő E. Kovács Kálmánt, aki versben is kinyilvánította hitvallását: „maradok konokon Patakon”.

Meg kell emlékezni arról is, hogy a Patakot éltető kulturális hagyományok szerves eleme az iskolai színjátszás. Valószínű, hogy már Comenius idejéve elötte is alkalmazták a korábbi szerzetesi scholában a didaktikus célú, párbeszédessé tanítási módszert, amiből aztán az iskolai színjátszás kiterjedésedett. Comenius szintén céltudatosan építette be didaktikai rendszerébe ezt a kedvelt módszert; a diákok közvetlen bevonását, cselekvő részvételét az oktatási-nevelési folyamatba. Itt Patakon érlelte ki, írta és jelentette meg az iskolai színjátszás elméleti és gyakorlati alpművének számító *Schola Ludus* című könyvét. Azóta tekinthető itt folyamatosnak a további időszakokban már a Kollégium falain kívül is ható, már nem csupán oktatási feladatokat betöltő diákszínjátszás. Merem vállalni azt a feltételezést is – még ha meghökkentőnek is vélemezhető –, hogy a nagyírú Kövy professzor időszakában a Jogakadémián a hallgatók közszereplésére felkészítő, jelképes Páncél vármegye megalkotása, működtetése is, jelleget tekintve, a diákszínjátszás sajátos válfaja. S nem maradhat említés nélkül, hogy a két világháború között, az angol internátus időszakában nemcsak országos híre, hanem elismerő európai visszhangja is volt a pataki diákszínjátszók angol nyelvű Shakespeare-bemutatóinak. Nem sorvadt el az itteni diákszínjátszás a Rákóczi Gimnázium államosítása után sem. Az 1960-as években már magam is gyönyörködhettem Shakespeare *Sok hűbő semmiért* című vígjátékának (igaz, nem angol, hanem magyar nyelvű) felvillanyozó sikerű előadásában, amelynek színrevitelén a gimnázium tanári karának java közreműködött, s az átlag amatőröknél eredetibb tehetségű diákszereplők hívták fel magukra a közfigyelmet. Ekkoriban még az általános iskolások is a gimnazisták nyomába szegődtek a színjátszásban. Az Esze Tamás Iskola egyik nyolcadikos osztálya a *Koldus és királyfi* dramatizált változatát mutatta be a Művelődési Házban, ugyancsak emlékezetes sikerrel. (A tehetség konvertibilitását tanúsítja, hogy a serdülő korú akkori szereplők közül hárman manapság közmegebecsülésnek örvendő pedagógusokként tevékenykednek Patak oktatási intézményeiben.)

A hagyományok s a jelenkori tapasztalatok egyaránt arra figyelmeztettek, hogy az amatőr mozgalom – a kudarccal fenyegető túlzott kockázat veszélye nélkül – nem lépheti át saját határait. A legigényesebb együtteseket is erősen korlátozzák a személyi és tárgyi, anyagi adottságok. Az egyszerűségről vállalt, önkéntes szolgálat élteti az amatőr mozgalmat. Ez az odaadás teszi lehetővé, hogy az iskolai tanuláson vagy a munkahelyen becsülettel elvégzett tennivalókon felül művészi értékátadással is javára, gyönyörköd-

tetésére legyenek az amatőrök környezetük kisebb-nagyobb közösségeinek. Csakis így lehetnek, akár farmerben is, meggyőző sámánjai hittől szolgált ügyeknek

Ennek a felismerésnek a jegyében vállalkoztunk rá, hogy létrehozzuk a – már említett, alkalmi iskolai színi bemutatókon túlmutató – folyamatos öntevékeny kulturális szolgálatot lehetővé tevő *Sárospataki Irodalmi Színpadot*. Saját érdekünk kívánta meg, hogy körültekintően felmérjük, meddig terjed lehetőségeink határa, s csak ezen belül valósíthatjuk meg törekvéseinket. A toborzó munkát megkönnyítette, hogy az előzőekben méltatott különféle iskolai szereplési alkalmakon jó néhány szépen beszélő fiatalra felhívhattunk fel az általános iskoláknál kezdve a gimnáziumon át a tanítóképzőig. Szerencsénknek tudhattuk, hogy szervezetenként nem valamelyik oktatási intézményhez kötődünk. (Ez a megoldás szükségszerűen szűkítette volna cselekvési szabadságunkat.) Rögtön védőszárnyai alá vont bennünket a művelődési otthon, amelynek szuggesztív személyiségű igazgatója, Novákovits István a fenntartók részéről szűkmarkúan istápolta közművelődési intézményei korlátozott anyagi lehetőségei között is gondoskodni tudott zavar-talan működésünkről. Némi nagyképszerűséggel úgy is fogalmazhatok, hogy megkötés nélkül lehetővé tette „szabad kibontakozásunkat”, az egész település kulturális szolgálatában.

A fokozatosság elvét követve, alapozó edzésül könnyebb verses összeállításokkal kezdtük nyilvános szerepléseinket. Ezek közül a legkedvesebb a Weöres Sándor látogatásának tiszteletére szerkesztett műsorunk volt. A költő pataki estjén mutattuk be, elnyertük vele a nevezetes vendég elismerését. Különösen tetszett neki verseinek többszólamú, oratórikus előadása. Ez az előadási módszer a továbbiakban is a pataki irodalmi színpad fő erőssége maradt. Oratórikus irodalmi feldolgozásaink közül élénk visszhangja támadt a „Perlekedés az életért” című összeállításunknak, amelyet egy népesedéspolitikai vitaesten mutattunk be. Mottójául Illyés Gyulának ezt a tételét választottuk: „Amelyik ország évenként több embert tesz sírba, mint bölcsőbe, az nem takarít a jövőre: föleszi a készet.” Ezt követte Ratkó József „Halott halottaim” című, népi sirató éneket idéző, felkavaró hatású költeménye, fiataljaink átélte, megrendítő hatású előadásában.

Megerősített bennünket a meggyőződésünkben, hogy a behatárolt lehetőségeink kiteljesítéséhez a leginkább járható utat választottuk, az a megtiszteltetés, hogy bekerültünk az Egyetemi Színpad Fesztivál 1968 tavaszán Budapesten rendezett országos bemutatójára, ahová a felsőfokú oktatási intézményekből a tizenöt legjobb irodalmi színpadot hívták meg. Mi itt Juhász Ferencnek „A szarvassá változott fiú kiáltása” című, veretes szépségű poémájával szerepeltünk. Ugyancsak rangos mezőnyben, nálunk sokkal régebben működő együttesek között lettünk ezüstérmesek a Sátoraljaújhelyen rendezett országos emlékünnepeken, az „Irodalmi színpadra szánt emlékeztető az élő szavú Kazinczy Ferencre” című oratórikus összeállításunkkal. S végül, de nem utolsó sorban kell szólnom arról is, hogy egyenest nekünk írt eredeti irodalmi oratóriummal is büszkélkedhettünk: Szűts László költő „Emlék a jövőből” című alkotásával, amely izgalmasan modern vízió arról, milyen megpróbáltatások, torzító hatások ellenében is örök marad az ősi emberi érzés, a szerelem.

*Ültem a kor katakombáinak mélyén,
a új világ kallódó gyermekeként.
Mi történt velünk, szuper-emberekkel,
mit történt velünk, az istenért?!*

– szakadt ki a szívet szorít kiáltás, hogy aztán a feloldódás szólamába váltson át:

*Hánykolódtak millió éven át
kínjaik között tengerek s hegyek,
míg megszülték a tájat, hol terád
akadhattam, hol veled lehetek.*

Serdülő és érett ifjaink magukat élték a mindeniküket személy szerint is inspiráló előadásban.

Az irodalmi színpad közösségnevelő iskolának is bizonyult. Meggyőzően tanúsította, hogy a rokonérdeklődés igazi értékek iránt jobban összefűzhet különböző élethelyzetű személyiségeket, mint akár a vér szerinti rokonság. Ebben a közösségben a szolgáló tehetség kölcsönös megbecsülése eltüntette a korkülönbség máshol esetleg zavaró hatását is. A gyakorló iskola fiatal tanárnője, Dudás Éva s a még általános iskolás Ajtay Kati egyenrangúként vették ki részüket a közös felkészülés felelősségéből, s a megszolgált siker örömeiből. S hadd említsem még meg név szerint legalább azokat a többieket is, akik szólistákként szintén kitűntek műsorainkban: Kemény Ildikó, Kiss Margit, Karácsony Csilla, Kalocsai Pista, Pécsváradi Botond, Szabó Imre. S külön büszkeségünk, hogy az akkor még P. Nagy Krisztiként köztünk szereplő pataki gimnazistalányból Peremartoni Krisztinaként országosan ismert és elismert színésznő lett.

Amit az irodalmi színpad közösségteremtő szerepéről megfogalmaztam, az tetézve érvényes a régibb múltú, nemzetközi elismertséget kivívó **B o d r o g N é p t á n c E g y ü t t e s e**. Én már fénykora teljében ismertem meg ezt a Pataknak megannyi elismerést betakarító öntevékeny művészcsoporthoz, s létrehozóját, a felvirágoztatóját, *Sípos György* tanár urat. Ő a magyar néptáncművészet legendás személyiségétől, Molnár Istvántól kapta az életre szóló indíttatást a Testnevelési Főiskolán, s méltó tanítványnak, folytatónak bizonyult. Tőle tanulta meg és érvényesítette céltudatos következetességgel a „tisza forrás” tiszteletét, az eredeti néptánc-motívumokhoz való ragaszkodást. Ezt értékelték a szakavatottak az együttes teljesítményében, idehaza s külföldön egyaránt.

Nem kapta el ezt az összetartó táncos közösséget a „Kiváló együttes” cím sem, a legrangosabb kitüntetés, amelyet amatőr művészeti társulat kaphatott akkortájt. *Sípos György* az együttes nevében fogalmazta meg, hogy a műkedvelő mozgalomnak, benne a néptáncművészetnek elsőrendű személyiségformáló, ízlésnevelő szerepe van. „*Ezért igyekszünk különös gondot fordítani arra, hogy az együttesbe minél több tanítóképzőst bevonjunk. Rájuk nemcsak a színpadi s szabadtéri szerepléseinkkor számítunk, hanem módot adunk nekik, hogy tüzetesen megismerkedjenek a közösségszervezői és a művészetpedagógiai módszerekkel is, s az így szerzett ismereteiket, tapasztalataikat leendő munkaterületükön hasznosítsák, az iskolafalakon kívül is terjesszék a művészet szeretetét, ezáltal igényesebbé formálják a közízlést.*” Személyes örömünk, hogy Lilla lányunk pataki gimnazistaként tagja lehetett a Bodrog néptánc-együttesnek, s ennek köszönhette első, felejthetetlen külhoni útját, vendégszereplést nemzetközi néptánc-fesztiválon, a francia Riviérán.

Ebben az időszakban tűnt fel Patakon erős egyéni tehetségről tanúskodó fafaragásaival Mezey Tamás. Művészi tehetsége a bodroγκközi pásztorfaragások tanulmányozása révén, azok tudatos továbbfejlesztésével teljesedett ki. Méltán kapta meg az első között az 1970-ben bevezetett „Ifjú népművész” minősítést, s rá egy évre a „Népi iparművész” címet is. A hagyományos formájú, de már elsősorban díszítő funkciójú tárgyakon (tükrösök, borotvatokok, sőtartók, ivócsanakok) kívül modern díszdobozokat és népművészeti ihletésű lakberendezési tárgyakat is készített. A vármúzeum Erdélyi János-termében rendezett kiállításának különleges meglepetései voltak a faragott diófaszékek, a hozzájuk tartozó asztallal, s a szobasarak fali tékájával. Ezekben a nagyméretű használati tárgyakon is érvényesítette jellegzetes bodroγκközi díszítőmotívumait. Országos ismertsége nagy mértékben hozzájárult a széleskörű hatású pataki nyári fafaragó táborok létrejöttéhez, sikeres működéséhez. (Mezey Tamás későbbi, tragikusra fordult sorsa mit sem változtathat azon, hogy őt a sajátos pataki értékteremtők között tartjuk számon.)

A valóság bonyolultságára jellemző ellentétpár ismeretében lehet csak a kívánatos tárgyilagossággal megítélni Sárospatak akkori közművelődési könyvtári helyzetét. Az ellentétpár első összetevője az, hogy a kisebb-nagyobb megszorításokkal nyilvános jellegűnek minősíthető gyűjtemények állományát együtt számítva országos összehasonlításban is jutott (átlagolva) a legtöbb könyvtári kötet egy lakosra. A másik összetevő szerint számolva viszont a helyi lakosság könyvtári ellátására elsődlegesen hivatott (ekkor már hivatalosan is városi) könyvtár működési feltételei itt voltak a legkedvezőtlenebbek az egész megyében a hasonló nagyságrendű települések könyvtáraihoz viszonyítva. Még akkor is szembeötlő ez, ha tudomásul vesszük, hogy az ellentmondásos helyzet okai történeti eredetűek. Tekintsük át tételesen az érintett intézményeket!

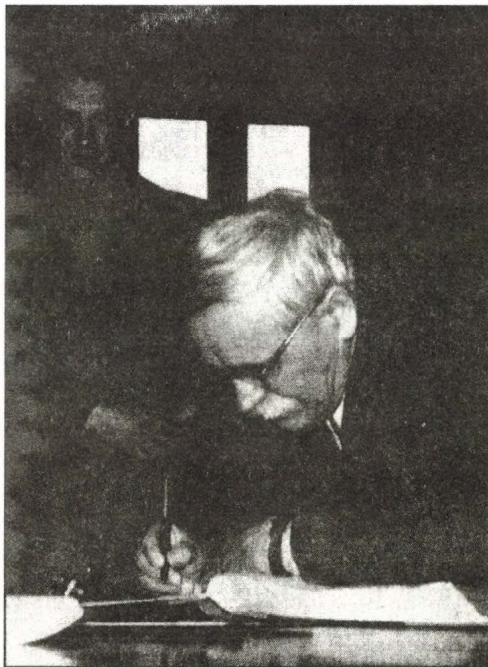
A legrégebbi s a legtekintélyesebb közgyűjtemény, a *Nagykönyvtár* mint a Református Tudományos Gyűjtemények egyik részlege, körülhatárolt gyűjtőkörű tudományos intézmény. Elsősorban kutatási célokat szolgált majdnem negyedmillió kötetes, felbecsülhetetlen értékű állománya. Minden elismerés megilleti odaadó munkatársait, hogy fő hivatásuk példás teljesítése mellett, önkéntes ráadásként, részleges közművelődési szolgálatot is vállaltak. Különösen sokat jelentett ez a közreműködési készségük a tartós tatarozás miatt iskolai könyvtár nélkül maradt, majd ezer tanulójú gimnáziumnak. De a középiskolai diákok teljes könyvtári ellátását, nyilvánvaló objektív okokból, nem lehetett még ideiglenesen sem elvárni ettől a más rendeltetésű intézménytől. Szükségszerűen megnövekedett feladatok hárultak volna a diákok szolgálatában a *Városi Könyvtár*ra, ha megfelelő lett volna ehhez a felkészültsége. Ám számításba vehető kötetekinek számát tekintve a városi könyvtár messze mögötte maradt Patak másik szakkönyvtárának, a *tanítóképző*nek a gyűjteménye mögött is. S bár ennek az akkor 34 ezer kötetes állománynak a hasznosítása szintén messze túlterjedt az intézet falain, részlegei elsősorban a tanító és az óvónő szakos hallgatók, az oktatói testület s a gyakorló iskolai tanulók olvasói igényeit szolgálták. A *Rákóczi Múzeum* sajátos értékű könyvtári gyűjteménye szintén csak igen körülhatárolt részt tölthetett be a pataki könyvtári munkamegosztásban. Mindezek ismeretében vált éppen ebben az időben sürgetővé az új minőségű, városhoz méltó

igény: megteremteni a minden tekintetben igazán városi könyvtár kialakításának a feltételeit. A magam lehetőségei szerint igyekeztem a szaksajtóban s a megyei orgánumban hathatósan tudott érvek felsorakoztatásával szolgálni a szívemhez különösen közeli ügyet.

Az akkori, tanácsi fenntartású könyvtárat 1966-ban egy magánlakásból alakították ki. A mindössze 144 négyzetméter alapterületen nem volt lehetőség az elmélyültebb helyben olvasásra. Nem volt hely klubszerű összejövetelekre, találkozókra sem. A legszükségesebb helytörténeti gyűjteményt sem lehetett hozzáférhetően elhelyezni sehol. A tervezett 70 ezer kötetnyi állományhoz 1750 folyóméter könyvtári állványzat, polc kellett volna, s volt 434 folyóméternyi! Végso érvként említettem: a szellemi „értékteremtő” műhelyek egyike a könyvtár, s nem mindegy, hogy milyen ennek a műhelynek a felszereltsége, teljesítőképessége. Pataki beköszöntőjében már Comenius is „a könyvek hasznáról” értekezett a 17. század derekán. A hagyományban gyökerező hírnév kötelezi méltó folytatásra Sárospatakot, hogy illő és alkalmas hajlékot adjon a városi könyvtárnak.

Kedvezőbb anyagi lehetőségű településeken a korszerű városi könyvtár kínált bensőséges hangulatú otthont nemcsak az írók és olvasóik találkozásához, hanem egyéb közművelődési rendezvényekhez is, magától értetődő munkamegosztásban a helyi művelődési házzal. Patakon ekkortájt ilyesfajta kívánatos együttműködésre annál kevésbé lehetett számítani, mivel a szükségszálláson tengődő művelődési otthon nagyszerű életveszélyesnek nyilvánította az illetékes hatóság. Még szerencse, hogy ebben a „se pénz, se posztó” állapotban a gimnáziumnak – az általános felújítása idején is – használható maradt a patinás díszterme, s a tanítóképző is közművelődési célokra bocsátotta nagyszerűt. Így Patak fogadhatta a tőle szükséghelyzetében sem idegenkedő java írókat, színművészeket, énekeseket.

Emlékezetes marad ebből az időszakból többek között Tamási Áron, Veres Péter, Vass Lajos látogatása, Mensáros László, Tompa László előadójestje. Az említettek közül *Veres Péter* még a népfőiskolai mozgalom fénykorából régi barátja volt Pataknak, gyakorta járt ide. Ez a kapcsolata nem szakadt meg a változott körülmények között sem. Irtlétünk idején, 1965 tavaszán a tanítóképző intézetben vett rész irodalmi délutánon, majd felkereste a kollégiumi Nagykönyvtárat is. Ekkori látogatása alkalmából több fényképet is készített róla Végh Ádám. Ezekből a képekből egy csokorra való elküldtünk a nevezetes vendég-

VERES PÉTER A NAGYKÖNYVTÁRBAN

nek köszönő levél kíséretében, s dokumentálásul idézek a levélből néhány sort:

„Sárospataki emlékeztetűl fogadja szeretettel ezeket az ittjártakor készült fényképeket. Nem formális udvariasság készítet bennünket levélíráásra, hanem őszintén úgy érezzük, meg kell köszönünk az irodalmi délutánon s a kötetlen találkozásaink alkalmával egyaránt megnyilvánult emberi-trói bőkezűségét, továbbgondolkodásra készítő előadását. Különösen serkentő hatású volt mondanivalója a képzőintézeti hallgatók, a leendő tanítók, a falu jövődö nevelői számára. Feloldódva a személyes jelenlétekor való megilletődöttségüktől, egymás között s tanáraikkal együtt sok gondolatát idézték, elemezték a következő napokban... Reméljük, még többször és még többen köszönhetjük Patakon.”

Rendszeresen hazajártak hajdani iskolájukhoz, szellemi nevelő fészükhöz Patak rendíthetetlen hűségesei: az író Fekete Gyula s az énekművész Béres Ferenc. Mindkettőjükhez már korábról személyes ismeretség kötött, de ez időbeli ittléteikkor értettem meg igazán Sárospatak hatását pályájuk alakulására. *Fekete Gyula* egyik sétánkon az Iskolakertben megmutatta annak az írásában többször megörökített „kétlábú fának” a helyét, ahol „vérszerződést” kötött kisdíák (ahogy akkoriban nevezték *pecur*) korában a barátaival. S egy későbbi beszélgetésünk – vele készített születésnap interjú – alkalmával pedig így vallott ifjúsága városáról:

„Külön jelentése van Sárospatak nevének a magyar történelemben: a szolgálat, a nemzeti önbecsülés, a szellemi szuverenitás csudálatos ötvözete. Nem különíthető el emlékeimben a nekirugaszkodásból az trói színekép, annyira összeolvad, összefonódik a többivel.

Megilletődött rácsodálkozás a történelemre: a Vörös-torony minden zege-zuga. Ebből az alakból nézte az újhelyi hegyeket – ugyanezeket a hegyeket – Rákóczi. A szülőfalumban sosem láttott arca a természetnek: a méltósággal hömpölygő Bodrog, a Nyúlkút, a megyeri tengerszem... Néhány év még, s egyszer Harsányi István tanár úr jóvoltából beszabadulok az Ifjúsági Könyvtárba, rendezkedni, a levente órák helyett. Találkozásaim a költészet olyan élményével, amelybe a fogam is belekocogott... Igen, itt már tetten érhető az trói nekirugaszkodás: a versíró díák részvétele mindene lehetséges pályázaton, mintegy félszáz közölt vers imítt-amott, még a csengőbücsúra is külön dalszöveg az osztálynak (húsz év múlva egy gyűjteményben 'ösi pataki diákdal' címszó alatt olvasom).”

Fekete Gyula nyolc éven át volt pataki díák, egykori iskolatársa, *Béres Ferenc* csak néhány osztályt járt az itteni nagy híró gimnáziumban. Ő családi, szegényemberi realitásérzékkel átment innét „biztos kenyeret” ígérő szakiskolába, Kassára. Ám ő is életre szóló szellemi útravalót vitt magával Sárospatakról. Itt kapott kulturális talentumát később mint világiáró énekművész kamatoztatta, közvetlenül Patak javára is. Nagy értékű képzőművészeti gyűjteménye javát ennek a településnek adományozta, megvetve ezzel a Sárospataki Galéria alapját. S ernyedetlen ügybuzgalommal működött közre abban is, hogy Sárospatak 1968-ban visszanyerhette hivatalos városi rangját.

Ezekben az években több ízben időzött Patakon *Féja Géza*, aki elsősorban falukutató írásai révén vált országos hírvé, de idősebb korában szépíróként is jeleskedett. Nálunk a Vármúzeum adott neki szállást. Itt a leghitelesebb történelmi környezetben dolgozhatott „Kuruc idők” című regényén. Magától Patakról pedig bensőséges vallo mást írt a Kortárs 1965. évi áprilisi számában. Ízelítőül néhány sor az írásból:

„...magányos éjszaka Vár Rákóczi-lakosztály szobájában. Tágas, hosszúka helyiség, nyilván hálóterem lehetett, egyetlen ablaka fülkébe épült és a Bodrogra néz. Vajon ki álmodta s győtrődte itt egykor az éjszakáit? Csak járok fel s alá a szobában, majd a hosszú folyosón, csodálkozom, hogy egy kattanársra villany gyúl, mert mintha visszatértem volna valahová, ahol jártam már... A tizenhetedik században? Eleim hőskorában? Mérbetetlen csönd honolna, de itt fenn mindig zúg a szél – hegyek s erdők izennek elszakadt fiaik után? Ez a szél! Elpihentet és felrázó álmokat suhanat, különös mámmorral telít, bor nélkül is feszülni kezdenek homlokereim...”

De a jelenben megismert településről is vall:

„Sárospatak község, de bár 'régen tépi a sors' Hegyalját, Sárospatak város maradt. Sok a diák, az iskola, a nevelő? Valóban, de ez önmagában még nem tenné várossá. Am amerre megfordultam, utcán, középületben, iskolában, magánlakásban, eszpresszóban, kisvendéglőben, mindenütt városi légkörre találtam... A művelt emberfő Patakon egy pillanatra sem érzi a számítézés magányát, mert kultúrárt termő izgalmban részesül.”

Becsés emlékként őrzöm házi archívumomban Féja Géza hozzám írt levelét ugyanez év tavaszáról, amelyben említi, hogy

„Patakról szóló írásom megjelent... Sokat szeretnék még írni Hegyaljáról. Ezért még z esztendő folyamán feltétlenül ellátogatok... Sajnálom, hogy a tervezett Kortárs-est nem sikerült, de betegen, illetve félig betegen nehéz lett volna lemennem... Sokat gondolok Patakra, Reátok, Ködöböcz Jósákára, Újszászra, szóval valamennyire. Sok megnézni való és trnivaló várakozik arfafélé. Többek között egy pataki pinceélmény is hiányzik még.”

Az ismét várossá minősített Patakon a közigeny mindinkább sürgette a település hivatalos jogállásának megfelelő tárgyi feltételek megteremtését a kulturális élethez. Ellenérvként a sürgetettek részéről nem egyszer elhangzott: kettőn áll a vásár. Vagyis a sürgetőknek is bizonyítaniuk kell, hogy Sárospatak nemcsak kapni akar kulturális javakat, hanem maga is képes új szellemi értékek felmutatására. Nos, 1972-ben a tavaszi kulturális és tudományos hetek megrendezése a megifjodott történelmi város csattanós válasza volt ebben a párbeszédben. Sikerült összehangolni a város valamennyi kulturális tényezőjét a közös ügy érdekében. Az összefogás kölcsönös haszna megmutatkozott abban is, hogy megfelelő központi objektum híján is sikerült a kiállításoknak, tanácskozásonak, művészeti bemutatóknak a körülményekhez képest leginkább alkalmas helyiségeket biztosítani.

A tudományos tanácskozások közül országos jellegű volt a *Bessenyei György-emlékülés*. Bessenyei az egykori pataki diákból nőtt fel a magyar irodalmi felvilágosodás vezéralakjává. A róla emlékező vendég egyetemi tanár előadásához már pataki tanár önálló kutatásairól számot adó korreferátum is társult. S a Tokaj-Hegyalja táji termelés-története című, gazdasági és néprajzi vonatkozású előadássorozat részvevői között is szerepeltek az országos szaktekintélyek társaságában tudományos kutatással is foglalkozó helyi szakemberek. A tudományos eredmények közvetlenül közművelődési célú hasznosítására pedig beszédes példa, hogy a rendezvénysorozat időszakában nyitották meg a nagyközönség számára a Rákóczi-vár Vörös-tornyának gondos kutatással feltárt alsó szintjét, s ebből az alkalomból rendezték meg a pataki műemlékvédelem időszerű kérdéseivel foglalkozó tanácskozást is a vármúzeumban.

•
Valamiféle összegezés is kívánczik az eddig leírtakhoz. E visszaemlékezés időszakában esztendőnként átlag százötvenezer hazai és külhoni vendég látogatott a nem egészen tizenötezer lakosú településre. Vagyis egy nagyvárosnyi népesség jött évről évre Patak látására: tízszer annyi ember, mint amennyi a kisváros honos lakossága. A növekedve megújuló érdeklődés nem magyarázható csupán külső, objektív tényezőkkel. Sárospatak különleges vonzásának nyilvánvalóan sok a belső, érzelmi motívuma. A legékebben tanúsítja az e városhoz való kötődés erejét, hogy látogatóink java visszatérő vendég. Patak mindmáig leghathatósabb idegenforgalmi propagandája a személytől személyhez szóló ajánlás. És amiként az ember azt, aki vagy ami a szívének különösen kedves, bevallottan elfogultan szereti, s akkor is ragaszkodik hozzá, ha külső megjelenését bíráló szó is méltán érthette volna – akként érezték meg a belső értékekre fogékonyak Sárospatak hamupipőke-korszakaiban, félreszorítottága, elhanyagoltsága idején is a történelmi töltetű település maradandó, sajátos szépségét. Mer bár Patak becses dokumentumokkal hitelesíthető hosszú időszámításában végeletesen váltakozott a derű a borúval: a település mindig megőrizte vonzóerejét.

Sárospataknak nincs szüksége semmiféle fantáziacsigázó legenda-pótszerre. Valóságos történelmének hiteles emlékei s jelenkori, kendőzetlen arculata elegendő vonzerővel keltik fel s tartják ébren a nem lankadó érdeklődést a Bodrog partján épült, földrajzi és történelmi értelemben egyaránt hídfő-város iránt.

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

ŠTEFAN ELIÁŠ

A Kassai Történelmi Egyesület és a Hajnóczy-díj

A Kassai Történelmi Egyesület 1994. október 28-án alakult meg, és a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma 1995. január 20-án hagyta jóvá alapszabályait. Ez tehát működési kezdőpontja annak az egyesületnek, amely önálló jogi személyként feladatának tartja, hogy tömörítse mindazokat a történészeket, történelmet kedvelő egyéneket, akik Kassa múltja iránt érdeklődnek, történetének kutatását művelik, támogatják.

Néhány éve ezen az alapon különböző előadásokat tartunk, sőt sikerült egy történelmi konferenciát is tető alá hozni. Mindeddig azonban nem volt olyan kezdeményezésünk, amely figyelve a szlovák történelemkutatás útjait, kiváló egyéniségeink tevékenységét kitüntetésben részesíthette volna őket. Nem valami formális aktusra gondoltunk; szemünk előtt egy olyan kitüntetés eszménye lebegett, amely egyesületünk szűkös anyagi lehetőségein felül emelkedve a komoly erkölcsi elismerés fényével kiemeli a teljesítményt a hétköznapi szürkeségből.

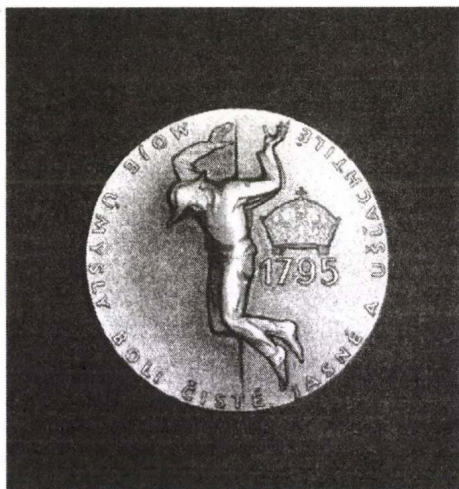
Célunk az, hogy elsősorban azokat részesítsük elismerésben, akik a kommunista rendszer gyászos uralma idején is kitarítottak a demokrácia, a kereszténység, a szabad történelemkutatás mellett, és példás baráti viszonyra törekedtek a szomszéd nemzetek fiaival és leányaival, tehát a Kárpát-medence és a Duna menti tájak lakóival, s akikben a jövő egyesített Európájának polgárait látjuk.

Ennek a magasztos eszménynek a megtestesítőjeként szerintünk a múltban élők közül

főképpen *Hajnóczy József* (1750–1795) jakobinus jogtudós alakja, neve felel meg. Hajnóczy ugyanis a világosság századának fiaként jött a világra, s hűsége is maradt a felvilágosodás eszményeihez mindhalálig. Mi szlovák apa és német anya gyermekeként tartjuk őt számon, aki a magyar politikai gondolkodás alakulására is nagy hatással volt, tehát szervesen illeszkedik a közös szlovák–magyar történelmi folyamatba. Az emberi jogok harcosaként küzdött azért, hogy az emberek milliói nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül a közös hazában mind meglegjék az emberhez méltó életet, a becsületes munka lehetőségét, a szabad társadalmi légkört. Ezt óhajtjuk ma is, és ennél magasztosabb eszmény nem létezik.

A történelmi múltat így átérzve hoztuk létre a *Hajnóczy József-emlékdíjat* (Cena cti Jozefa Hajnóczyho).

A díjat első alkalommal 2002. november 12-én adtuk át Kassán ünnepélyes keretek között. A kitüntetést *dr. Jozef Šimončič* egyetemi tanár és *dr. Ivan Chalupecký* történész-levéltáros érdemelte ki. Jozef Šimončič professzor a Nagyszombati Egyetem történelmi tanszékét vezeti, Ivan Chalupecký pedig a rózsahelyi Katolikus Egyetemen tanított, s még ma is oktat a szeptemberi katolikus teológiai akadémián. Mindketten példás odaadással művelik a történelemtudományt, számos magyar, cseh, lengyel és más tudóssal tartanak baráti kapcsolatot. Azt gondoljuk, hogy az ilyen személyiségek építik igazán a jövőt. Csak az ilyen tudósok emelik magasra szlovák részről a becsületes történelemkutatás zászlaját, s egyenetlen egyúttal a szabad európai jövő útját olyan irányokba, ahol még igen nagy szükség van a megértésre.

✱

A Kazinczy Ferenc Társaság együttműködésre törekszik a Kassai Történelmi Egyesülettel, hiszen a kutatásban, a hagyományörzésben rokon törekvések jellemzik a két közösséget. Az olykor eltérő nézőpontok a vizsgált témák árnyaltabb értékeléséhez vezethetnek, a közösen szervezett konferenciák, az egymás számára biztosított publikálási lehetőségek a bizalom, az együttműködés, az európai szellemiség erősödését segíthetik elő. Az első közös konferenciát 2003. október 11-én Kassán sikerrel megszerveztük. (A Szerk.)

Új tiszteletbeli tagunk *DrProf. Mezei Márta*

A Kazinczy Ferenc Társaság 2003. évi közgyűlése társaságunk tiszteletbeli tagjává választotta *dr. Mezei Márta* egyetemi tanárt, az irodalomtudomány doktorát, Kazinczy Ferenc és kora kiváló kutatóját. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem professzoraként tanárjelöltek hosszú sorát vezette be a magyar felvilágosodás korának irodalomtörténetébe.

A budapesti egyetemen szerzett magyarlátin szakos tanári oklevelet, s 1953-ban kezdte ott meg oktatói tevékenységét. 1971-ben védte meg kandidátusi disszertációját, 1992-ben pedig akadémiai doktori munkáját. 1993-ban nyugalomba vonult, de tanított még a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, s tovább dolgozott a Tudományos Akadémia irodalomtudományi bizottságában, részt vesz több szakbizottság tevékenységében, így a 18. századi kutatócsoportban.

Négy önálló könyve közül a mi szempontunkból kiemelkedik a „Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben” című alkotása. Ebben a nyilvánosság-szerepet a helyzetkép, a célszerűség, az énformalás és én-reprezentáció, a publikum és a levélpublikum problémáiban vizsgálja. Megmutatkoznak az elemzésben az irodalmi élet kevésbé ismert eseményei, irányulási s nem utolsósorban a levélíró Kazinczy személyisége, változatos és viszontagságos kapcsolata, jellemének rejtettebb vonásai. További három kötet szerkesztése, hét szövegkiadás, mintegy 50 szakpublikáció kapcsolódik Mezei Márta munkásságához. Eredményeinek értékét jelzi, hogy gyakran idézik megállapításait a Kazinczyval, Berzsenyivel, Csokonaival, Kármán Józseffel, Kölcseyvel foglalkozó irodalomtörténeti, esztétikai művekben.

Mezei Márta tudósi pályáját, névadónk tanulmányozásában elért eredményeit ismeri el a Kazinczy Ferenc Társaság, amikor őt tiszteletbeli tagjaink sorába választjuk. Bízunk benne, hogy ismereteit, felkészültségét ezután is kamatoztatni fogja művelődéstörténetünk javára. Ehhez kívánunk további szíj, alkotó éveket.

KOVÁTS MIKLÓS

Márai Sándor Kassája

„Életem legszebb, igaz és ember, európai emlékeit annak a magyar végvárosi, polgári kultúrának köszönhetem, melynél különbet aztán később a világban sem találtam” – írta Márai Sándor Kassáról, a Városról, melyhez – vallomása szerint – egyedül volt köze a világon. Milyen is volt hát ez a város egy évszázaddal ezelőtt, hogy ilyen, a San Diego-i búcsúig kitartó poggyással tudta útjára bocsátani az író? Melyik arcát mutatta az ifjúnak a város? Mert ennek a városnak több arca volt, s nem egyszer kényszerült arra is, hogy igazi arcát álarc mögé rejtse.

Az Anjou királyok idején a város öntudatos polgárai jogaikra s nem egyszer katonai erejükre támaszkodva még az olyan hatalmasságokkal szemben is megvédték magukat, mint amilyenek az Omodék voltak. És közben építettek: városfalakat, bástyákat, templomokat. Épült a Dóm. Márai szavával „egyike az európai lélek világitótornyainak.” Ez az arc Márai János mesterének arca.

Mohács után a darabokra szaggatott országban a város katonai jelentősége vált meghatározóvá. A zaklatott, vallási villongásokkal, függetlenségi harcokkal és elsősorban sok-sok vérrel, szenvedéssel teli évszázadokból a városnak több arca sejlik fel, de talán mégis a racionális szabályokhoz következetesen ragaszkodó polgári fegyelmet, türelmet és alaposágot tükröző arca a legjellemzőbb.

A XVIII. század békés évtizedciben újból gazdagodik, épül a város, de a központosító hatalom egyre kisebbre szűkíti a városi önkormányzat hatáskörét, a keskeny polgárházak helyén így egyre több főúri palotát emelnek. S ez a pezsgő életű, több nyelven beszélő város válik rövid időre a magyar irodalom központjává: Kazinczy, Batsá

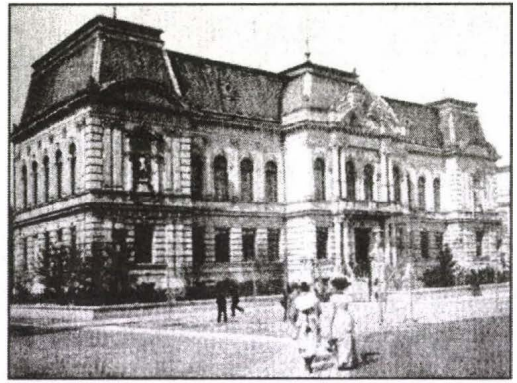
nyi, Baróti Szabó, a Magyar Museum, az Orpheus korszaka ez. A városnak ezt az arcát Márai is nagyon becsülte. „Miért szeretem ilyen gyöngéden? – írja Kazinczy Ferencről –. Talán mert Kassán kezdte pályáját... Felvidéki ember volt. Sváddája volt. Ebből a sváddából virult ki a tünemény, melyet ma e néven ismerünk: magyar irodalom.”

Egy évszázaddal ezelőtt Márai a város műveltséget, nyitottságot, a másság iránti türelmet kifejező arcát ismerte meg – otthon, a német származású, de már magyar érzelmű és műveltségű családban, a város premontrei főgimnáziumában, a város utcáin és baráti körében egyaránt.

Az író születése idején Kassa („önálló törvényhatósági joggal rendelkező szabad királyi város”) az ország egyik ütemesen fejlődő közigazgatási központja, iskola- és katonaváros. A Monarchia tucatnyi nemzete alkotta a városban állomásozó közös hadseregbeli és honvéd huszár- és gyalogezredek, tüzérdandár tisztikarát és legénységét. Ez a több ezer egyenruhás tovább gazdagította a város amúgy is színes nyelvi kavalkádját. Ennek a világnak néhány mozzanata fel-feltűnik az író műveiben is. A város gazdasági súlya sem elhanyagolható, és a kereskedelembe betöltött

A KASSAI DÓM (1899)

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MÚZEUM (1910)

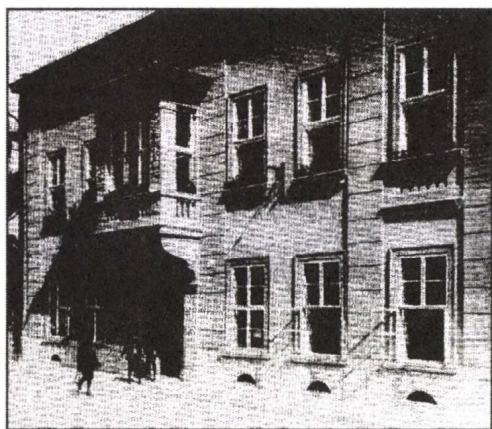
szerepe – a vasúthálózat jóvoltából – újból fellelőben van. A Monarchia utolsó békés évtizedeiben Kassa is egy sor új, többnyire jelentős és értékes épülettel gyarapodott (melyeknek hasonmásaival számtalan helyen találkozhatunk Brassótól Innsbruckig és Fiumétől Krakkóig): új színházzal, múzeummal, egy minden igényt kielégítő szállóval, a királyi ítélőtábla, a törvényszék, a hadtestparancsnokság palotáival. Új, még ma is korszerűnek mondható otthont kapott a jogakadémia, a premontrai főgimnázium, a felső ipariskola, a reáliskola, az állami gyermekmenhely.

A századforduló a város lakosságának számában és összetételében is jelentős változások következtek be: fél évszázad alatt lakosainak száma megháromszorozódott, meghaladva már a 40 ezret. S még lényegesebb változás: több mint hat és fél évszázados múltja során a város ekkor válik magyar többségűvé. A századok során mindig meghatározó szerepet játszó németiség aránya 20 % alá süllyed, a szlovákságé megmarad 30 % felett. S egyre jelentősebb szerepet játszik a városban a zsidóság – a századfordulón a lakosság 14 %-át alkották –, de két egymással ádáz harcot folytató hitközségre szakadva. Színes, gazdag világ vette tehát körül a fiatal Márait, ő azonban kritikus szemmel figyeli a kezeletlen sebekből adódó, felszín alatt lappangó gondokat, feloldatlan feszültségeket is.

Ez a világ hullott darabokra Trianon következtében. Ennek traumáját Márai sohasem tudta kiheverni, szülővárosához való viszonya alapjában változott meg. Ifjúságának Városa munkássá-

gának meghatározó szimbólumává emelkedett. Kapcsolata a várossal nem szakadt meg, hisz még évekig itt éltek szülei, feleségének rokonai. Írásai jelentek meg a kassai lapokban, de a fennálló állapotok számára elfogadhatatlannak bizonyultak. S a város magyar polgársága is nehezen tudott megbirkózni a megváltozott körülményekkel, sokan önként távoztak az új államból, sokan a kitűzés sorsára jutottak, a maradék létbizonytalansággal küszködtek. Így aztán a város magyarságának aránya 1921-ben 30, 1930 végén 17 %-ra csökkent, s a törvények értelmében 1932-től a kassai városházán bevezették a tisztán szlovák nyelvű közigazgatást az addigi szlovák-magyar helyett.

S bekövetkezett a bécsi döntés. Érdekes, de korántsem véletlen, hogy a *Kassai őrjárat*, az író hazalátogatásáról szóló könyve nem a döntést közvetlenül követő, hanem az 1940 júniusi útjáról szól, amikor a német katonacsizmák már Párizs utcáin döngtek. S minden – az európaiság, a polgárság szerepe és felelőssége, szülővárosának jelene és jövője – egészen más megvilágításba került. Semmiképpen sem lehet véletlen, hogy akkor, a városba való utolsó látogatása alkalmából fogalmazta meg Európa, a nemzet jövőjével kapcsolatos gondolatait, melyek most, két emberöltővel később, különösen aktuálisak. „Lehet – olvashatjuk a *Kassai őrjáratban* –, hogy csakugyan elérkezett az új enciklopédia ideje, mikor fogalmazni kell. Meg kell magyarázni, hogy a szabadság nem egy túltengő kalózhajlam profitlehetőségeit jelenti, hanem felelősséget és méltóságot. Csak az sza-

MÁRAI SZÜLEINEK HÁZA A MÉSZÁROS UTCÁBAN (1912)

bad, aki a béke nagy, napsütötte pillanataiban is éri az egyén méltóságteljes és mértékartó felelősségét a közösséggel szemben... Meg kell magyaráznunk, hogy a világ nem lehet nemzetellenes és nemzet nem szükségszerűen világgellenes: a nagy gazdasági és szellemi egységeken belül, a spektrum minden színének tündöklésével világíthatnak a fajták anyagai. Meg kell magyaráznunk ezt a szót: egység, ami nem pártpolitikai eszme, nemcsak lebontott vámfatások ábrándképe, hanem eszmék összhangja, közös vállalkozás, melynek végső célja egy megtisztult és vezető Európán belüli kis és nagy népek egyéniségének és életérkeinek összehangolása a közös akarásban, a közös célban, Európában”.

1945-ben úgy látszott, végleg elszakadtak a szálak, melyek a várost Kazinczy és Márai örökségéhez, egyáltalán saját magyar múltjához kötötték. A magyar szellem élet irányítóit háborús bűnösökként tartóztatták le vagy toloncolták ki, az itt maradókra pedig teljes jogfosztottság várt. A honatalanság évei következtek. Az ötvenes években újrainduló magyar szellemi életre – akkor és a későbbiek során is – rányomta bélyegét a folyamatosság megszakadása, az elüldözött vagy elnémitott polgári értelmiség hiánya. Rég megívott küzdelmeket kellett újravívni, rég leküzdött akadályokra kellett újból időt és energiát pazarolni, s ne feledjük: akkor a mi szabadságunk is – Illyés Gyulával szólva – csupán „foglár háta mögötti szabadság” volt. Végül mégiscsak újjáéledt a város magyar szellemisége. Lettek magyar iskoláink, társá-

dalmi szervezeteink, hosszú küzdelem után újból van a városnak önálló magyar színháza. Mindezek az eredmények azonban nagyon viszonylagosan értékesek, hiszen mögöttük egy ugyancsak kicsire zsugorodott közösség áll: ma a város negyedmillió lakosságából a magyarság csupán néhány százalékos töredéket jelent.

Sokáig úgy véltük, hogy Márai Városa régi arcait elvesztve és elfeledve vegetál a börtönsivárságú lakótelepek szorításában, a régi városból már csak az egyre kopottabb díszletek maradtak. A régi aktorok elköltöztek, ki külföldre, ki Rozáliára vagy a köztemetőbe, s a díszletek közé lépő új szereplők már nem tudták és – úgy látszott – nem is nagyon akarták továbbvinni a város addigi szellemiségét.

S akkor, a nagy földcsuszamlások idején, amikor a szögesdrótakadályokat leromboló, reményekkel teli hónapok után újból „ordas eszmék” magjait hordták az országban szerteszét a dermesztően hideg szelek, a város megint újarcot öltött. Nemcsak a díszleteket varázsolták újból szebbé, nemcsak a százéves színház vált újból egy csodálatos ékszeres dobozzá, nemcsak a Fő utca vált újból a város igazi központjává, ahol délutánonként, esténként újból sétál, beszélgető emberekkel találkozunk. De a város szellemi életében is újjáéledni látjuk, véljük azokat az éteket, melyek Márait indították útjára egy évszázadnak előtte: toleranciát, a másság megbecsülését, európaiságot. Ennek jele volt a Rodostói Ház megnyitása (amire évtizedeken át hiába vártunk), hogy Kazinczy Ferenc és Baróti Szabó Dávid újra emléktáblát kaphatott, s nem utolsó sorban Márai Sándor is visszatérhetett szülővárosába: a város egyik magyar iskolája és Thália Színház stúdiószínpada vette fel az ő nevét, emléktábla jelöli szüleinek házát, s talán jövőre már Márai-szobra is lesz a városnak.

S nem utolsó sorban ez a kiállítás is ennek a szellemnek köszönheti megszületését.¹ Fogadják és tanulmányozzák szeretettel!

¹ 2003. július 10-én a sátoraljaújhegyi Kazinczy Ferenc Múzeumban rendezett „Márai Kassája” című kiállítás megnyitójaként hangzott el dr. Kovács Miklósnak, Társaságunk tiszteletbeli tagjának ez az előadása. (A Szerk.)

SOMOGYI DEZSŐ ANDRÁS

Áll a Shakespeare-szobor Budapesten!

Köszönetet és elismerést szeretnénk közölni az olvasóval, hogy a Kárpát-medencében élő Shakespeare-kultusz kedves, biztató gyümölcseként az ötlettől a megvalósítás fázisain át eljutottunk egy méltó műalkotás átadásáig. Köszönet a szervezésben és a megvalósításban részt vett minden szerepvállalónak, elsősorban dr. Nagy Károlynak, tevékenységükért, minden nemes lelkű adakozónak, továbbá mindazoknak, akik felismerték a Ballarat ausztráliai város főterén álló magyar szoborremekmű Budapestre hozatalának nagyszerűségét. Az adományokból 6-7 millió forint gyűlt össze Ausztráliában, Angliában és itthon, megvalósulhatott az igen precíz munkát igénylő terv: a tökéletes szobormásolat elkészítése, és a születési évfordulón, 2003. április 23-án fölavathatták a szobrot a pesti Duna-korzón, a város egyik építészetileg is legmegfelelőbb fókuszában.

Az értékteremtő magyarságnak, ezen belül a magyar reformátusságnak oroszlánrész jutott a Shakespeare-kultusz hazai elindításában és továbbvitelében. Kazinczy, Arany, Petőfi, Vörösmarty, Szász Károly, Lévy József, Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Németh László, Képes Géza, Szabó Lőrinc, Szabó Magda, Mészöly Dezső és számos más nagynevű irodalmár vállalt részt ebben az alkotóhoz és alkotáshoz hű tolmácsolással. Színpadjainkon több mint 200 éve játsszák a Shakespeare-műveket: a királydrámákat, vígjátékokat, tragédiákat

A magyar kulturális hagyományokhoz méltó szobor áll már a Vigadó tér sarkán. Eredetijét öt éve pillantotta meg először dr

Szikszói Nagy Károly Ballarat főterén. Shakespeare iránti szeretetét lelkész-tanára, dr. Harsányi László ültette szívébe, s ezért vállalta, hogy mindent elkövet szobrának budapesti felállításáért. Megszerezte Mészáros Andor szobrászművész nemes gondolkodású családjának, özv. Mészáros Andornénak, Elisabethnek és fiainak,

Mészáros Michaelnek és Dánielnek a hozzájárulását a szobormásolat elkészítéséhez. Sokan segítették a terv megvalósulását. A sárospataki diákok budai összejövetelén dr. Harsányi István javaslatára dr. Nagy Károlyt közfelkiáltással tiszteletbeli pataki diákká választották, hiszen köztudott, hogy Sárospatakon az 1930-as évektől kezdve milyen eleven

Shakespeare-kultusz élt a Református Kollégiumban.

A szobor helyéül a budapesti Marriot Hotel teraszát választották dr. Finta József akadémikus elhelyezési tervdokumentációja alapján. Ennek a szeniális tervnek része „a magyar Shakespeare-kultusz emlékfala”, amelyen azok nevét tüntetik fel, akik a drámaíró hazai megismertetéséért a legtöbbet tették. Mihály Gábor Munkácsy-díjas szobrászművész a szoborminta alapján a bronzbba öntését segítette önzetlenül az eredeti alkotó művészfianak, Michael Mészáros szobrászművész mintavételi a közreműködésével. A nemzetközi adománygyűjtés az ötödik kontinensen, Ausztráliában volt a legeredményesebb. (Az adakozók széles köréről a Reformátusok Lapja június 1-jei száma 4. oldalán megemlékeztem, a szoborbi-zottság kérésére.)

A szoboravatás napján, Shakespeare születésének 439., halálának 387. évfordulóján, mintegy 300 ember előtt dr. Nagy Károly értékelő köszöntője után Huszti Péter színművész tartott avatóbeszédet. A szobrot ő, Mészöly Dezső, Fábíán László kajakozó olimpiai bajnok, Anna Mészáros szobrász (Mészáros Andor unokája) és dr. Nagy Károly leplezte le. A szobor talapzatán lévő emlékfalról Bacsó Péter filmrendező, Kaján Tibor grafikus, Shiffer János alpolgármester és Szabó István, a színész-múzeum helyettes főigazgatója vonta le a leplet. A szobrot jelképesen három fiatal, Pozbai Viola miskolci gimnazista, Tóth Bence pesti zeneiskolás és Nagy Judit az V. kerület alpolgármesterével, Varga Sándornéval vette át. Pécsi Ildikó az író 75. szonettjét, Németh Sándor Ben Johnsonnak Shakespeare-hez írt versét adta elő. Zenével, énekkel Huzella Péter, Horváth Bence trombitaművész, valamint Dévai Nagy Kamilla és tanítványai gazdagították a programot. A ma is jó egészségnek örvendő 86 esztendő Mészöly Dezső, a szoborbizottság elnöke négy saját fordítású szonett előadásával kedveskedett az öt szeretettel körülvevő közönségnek. Angliából Ábrányi Livia festőművész tartott szép beszédet, dr. Nagy Attila professzor a sepsiszentgyörgyi Shakespeare Kingdom House munkájáról szól, Leo Cruise ausztrál nagykövet tolmácsolta honfitársai üdvözlét. Jómagam cserkész egyenruhában saját vessel emlékeztem vissza élményeimre. Mint egykori sárospataki cserkész és diákszínjátós két angol nyelvű színelőadásban vettem részt: 1947-ben Patakon és Pesten a Julius Caesar Treboniusa, 1948-ban a Szentiván éji álom Zubolyaként. Ma is hálás vagyok mindazoknak, akik Sárospatakra hozták az angol kultúrát, és internátusi-gimnáziumi nevelőtanáraim voltak.

Az avatóünnepség végén dr. Nagy Károly összefoglalóját követően Ausztrália nagykövete, a Shakespeare-szoborbizottság, a Magyarok Világszövetsége, a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyeiek Budapesti Baráti Köre és dr. Várhelyi Sándor Shakespeare-kutató emléktársasága helyezte el szalag koszorúját.

BUSA MARGIT

A Kazinczy Ferenc adattáról – munka közben

Ez a készülő adattár Kazinczy Ferenc életében a saját és kortársai kézírataiból sajtó alá rendezett publikációkat, halála után a munkásságáról írt, nyomtatásban megjelent Kazinczy-irodalmat tartalmazza 1775-től 2003-ig. Megrendítő a bőséges adathalmaz, mert Kazinczy Ferenc jelen van irodalomtörténetünk egész területén.

Az adatok óriási terjedelme miatt a két kötetre tervezett kiadványunk első része csak a Magyarországon kiadott folyóiratok és hírlapok repertóriumából kiemelt adatokat tartalmazza. A második kötetbe kerülnek majd a szomszédos államok magyar nyelvű periodikumainak adatai, s jelenik meg a hazánkban és ott kiadott évkönyvekben, naptárakban, iskolai értesítőkből, alkalmi kötetekben fellelhető adatok nyilvántartása.

Kazinczy Ferenc munkássága szétszórta könyvészeti adatainak egyetlen kötetbe szerkesztése régi tervem. Úgy történt, hogy én már tanulókoromban beleszerettem Kazinczy Ferenc személyébe, hazafüti törekvéseibe, küzdelmébe a szép magyar nyelvünkért. Megrendülten éltem át fogsága szenvedéseit, kiszabadulása idején testvérei megvetését, mert ő lett a családban a börtönviselt. Meghatott a szép családi élete. Sok-sok anyagi gondja volt az irodalomért önfeledőleg végzett tevékenysége, kézíratainak kiadása miatt. Ismerjük életrajzát, eseményeit nem kell itt részletezni.

Mikor én 1945-ben az OSZK dolgozója lettem, nagy lelkesedéssel úgy éreztem, hogy a Nemzeti Könyvtár minden kazinczy állománya az én olvasásom kedvére létesült. Olvastam sok-sok Kazinczy-kiadványt, ezekről írt tanulmányokat. Különös indíttatás vett rajtam erőt, minden olvasmány előttem ismeretlen adatáról cédulára feljegyzést készítettem. Reméltem, hogy majd valamikor egy-egy írásomhoz fontos lesz e cédulák anyaga, sohasem gondoltam arra, hogy eljön a mostani lehetőség, a cédula-adatgyűjteményemből Kazinczy-adattárat állíthatok össze. Évtizedek múltán a céduláim sokasága négy „cipősdoboz” tölt meg. Bibliográfiává rendezett anyagom több kötetben megjelent, az adattár ezekre épül, ezek anyagát teljesíti ki.

VIRÁGH FERENC

Kiss Sándor, a kisgazda politikus

A Magyar Nemzeti Múzeum Fotótárában található a Kiss Sándort az országos mezőgazdasági-ipari kiállítás megnyitóján, 1946. szeptember 8-án Tildy Zoltán köztársasági elnök és B. Szabó István miniszter független kisgazdapárti politikusok társaságában megörökítő fotó. Politikai pályafutásának csúcspontja ez, amikor ő az országos gazdanapok budapesti nagyrendezvényének főszervezője. Lendületes öröm sugárzik az arcáról. A Független Kisgazdapárt történelmének is ez a csúcspontja, mert hatalmas bátorságot mutat fel. De a nemzetközi viszonyok elbukatták, szétverték a pártját éppen az ő megkínzásával is. Négy hónappal később az emberi méltóságában a bűnöző ávosok által megalázott Kiss Sándor üzen a szemével a letartóztatásban készült fotón.¹

Bő félszázad múltán az utódpart választási eredményéből csak az az 57 % hiányzott, amely Kiss Sándorék mögött állt. De (mint 1947-ben) most is szélesebb érdekű a párt csatavesztése, s az EÜ-s népszavazás mutatta meg, most is nagy baj van a magyar társadalom és politika mélyén, a remény is dolgozik, lesz ez még jobban is, másként is. A megélhetési politika hallgat arról, hogy a szavazati jog birtokában levő ország két osztatú. Bízást nem a marxizmus irányába megy a jövő. Bár nincse-

nek itt az 1945-ös kisgazdapárt eltaposását biztosító oroszok, a jaltait váltó máltai korszak új figyelői jöttek a nyakunkra.

A XX. század közepén nemzetpolitikát folytató, 1945-ben csatasorba állt anti-internationalista nagyságok 1990 utáni köztudatba vitele Kiss Sándor emléktáblájának Budapesten, az Országház közelében 1991. szeptember 7-én történt felavatásával, dr. Göncz Árpád köztársasági elnök és más közméltóság jelenlétében kezdődött. Azt követte hónapok, egy év múlva Kovács Béla, Nagy Ferenc, Tildy Zoltán, B. Szabó István és mások szimbólummal kiemelése. Minthogy ebben a párt országos alelnökeként én voltam a döntést előkészítő, kezdeményező helyzetben, ezért kemény támadások értek, éles vitákat kellett folytatnom akkori nagyságokkal, akik sehogyan sem értették logikámat, a beidegzettől eltérő rangsoromat. Nem értették meg, hogy létezik egy az egyeseket időlegesen felemelő mechanizmus, és működik a történelem ítélszéke. Érvényesül még „a hivatal okosít, felemel” szerencsétlen gondolkodás.

Miért került Kiss Sándor utólag az 1945-1947-es közméltóságok elé? 1) Együtt éltek meg ugyan a Szövetséges Ellenőrző Bizottság totális uralmát, elfordulását a kommunizmussal kötött szövetségtől, Churchill fordulatát, aki az USA-beli Fultonban 1946. március 5-én leleplezte Sztálint, megnevezte a Stettintől Triesztig leeresztett vasfüggönyt; együtt szenvedték az USA kereskedelemügyi miniszterének 1946. szeptember 12-i szövegét, miszerint az amerikaiaknak nincs joguk beavatkozni Kelet-Európában, de Kiss Sándor nem kozmált oda, nem kötött rothadt kompromisszumokat.

¹ Előadasként elhangzott a 2003. június 2-án Vásárosnaményban tartott emlékülésen. Szívesen idézzük meg Kiss Sándor megbecsülésünkre érdemes alakját már csak sárospataki kötődése okán is. Lásd *Ködböcz József* két közelmúltban megjelent írását: Kiss Sándor és a pataki tanítóképző (Sárospataki Pedagógiai Füzetek 19. k. 2000. 99-104.); Kiss Sándorral Szegeden (Széplalom évkönyv 11. k. 2001. 221-223.) (A Szerk.)

1990 utáni támadói, akik között találtam katolikus és református képviselőt (ref. lelkész is), a kommunista jellegűvé vált MADISZ elnöki tisztét szokták felhozni. Csakhogy amikor felismerte, hogy a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget (melynek ő volt az egyik alapítója), a kommunisták trójai falóként akarják felhasználni az egypártrendszer megvalósításához, otthagya tisztét, és támogatta képviselőtársának, Turkeve szülőttének, dr. B. Rácz Istvánnak a Független Ifjúsági Szövetség létrehozását célzó fáradozását. 2) Mert 1945/46-ban, 1956-ban harcos keresztény politikus volt, majd emigrációban folytatva ezt a dicséretes gyakorlatot, a magyar nép náci és kommunista diktatúra alatt megélt szenvedéseiből ugyanúgy politikai tényszerzőt kívánt alkotni, ahogy tették mások joggal a vészorkorszakból, a koncentrációs lágerből. Már 1990-ben látszott az azóta kiteljesedett vesztély gyökere, az, hogy sem az egyházak, sem a politikusok nem állították oda a szélsőbaloldallal, a marxistákkal, a reformkommunistákkal, a liberális internacionalistákkal szembe a recskiek, kazincbarcikaiak, hortobágyiak, a kulákok, az ún. reakciósook, „összeesküvők”, a malenkij robotosok, a szibériai Gulagosok, az 1956-ért kivégzettek, üldözöttek szenvedéseit, ehelyett megkezdték az áruló úrfiúskodást, az önfeladást. Ők – látva az emberi együttélés normáinak semmibe vevőit, a demokrácia ellenségeit – mondják: nem szállunk velük szembe keményen, kitérünk előlük, nem leszünk olyanok, mint ők. Kiss Sándor az együttélés normáiért, a demokráciáért folyó okos, hatékony küzdelemnek, a weimari önpusztító ostobaság elvetésének a szimbóluma. Kevés azt állítanunk: Kiss Sándor a magyar ellenálló. Az is, s erre is időt kell fordítanunk. Ezen túlmenően neki megadatott, hogy pártképviselekként küzdjön, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre – aki a közelünkben nyugszik – és mások. Ő az államhatalom részeként lelkiismeretesen tette a dolgát, odaküldöit el nem árulva. Kiss Sándor kor- és küzdőtársa, Márton Áron gyulafehérvári püspök II. János Pál pápának ezt mondta: „*Szentseges atyám, az erdélyi magyar katolikuság hely-*

zete csakis politikai döntéssel oldható meg!” Hol volt Márton Áron, Kiss Sándor harcossága 1990 után, amikor ment a lapítás, a barikád átengedése, a megélhetési politikusok grasszállása? Tíz év alatt a hazai magyarság bő felének a helyzete semmit nem javult, a határon túliak szórványosodása, elcsángósodása nagyobb mérvű, mint a Rákosi–Kádár–Ceausescu-kor ötven éve alatt.

Kiss Sándor 1945 elejétől a második, a kommunisták által történt letartóztatásáig a Független Kisgazdapárt képviselője, tudománypolitikus, főtitkárhelyettese, a párt civil szervezetének a Magyar Paraszt Szövetségnek ügyvezető igazgatója. Bizonyítékunk van rá, hogy változtatni kívánt az örökölt (1941 óta működő) parasztszövetség célkitűzésén és nevében is. Az 1946. augusztus 23-án a párt önálló javaslatként, a kommunisták, a szocdemek és Veres Péterék tiltakozása ellenére beterjesztett érdekképviseleti törvényjavaslatban az Országos Mezőgazdasági Szövetség nevű szervezet létrehozása szerepel. A törvényjavaslat parlamenti vitáját Szviridov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke megtiltotta.

Itt át kell adnom a szót az ellenségnek, hadd értékeljék ők Kiss Sándort, a Független Kisgazdapárt tisztségviselőjét, a magyar vidék nemzetgyűlési képviselőjét. Zalai György: „A szövetkezeti mozgalom Békés megyében 1945-1949” című munkájában (melyet 1977-ben, a hazug módon puha diktatúrának nevezett időben jelentettek meg) ez olvasható: „*A földművesszövetkezetek szervezésének sikerét korlátozta az ellene folyó reakciós propaganda és agitáció. A kommunista-ellenes propaganda egyik fegyvere volt a 'kolhoz vád', amely az újjazdákat is tartózkodóvá tette. A földművesszövetkezetek ellen folyó agitációban nagy szerepe volt a Parasztszövetségnek, amely 1946 elején nagyarányú munkába kezdett parasztszövetkezetek alakítása és az 1944 vége óta alakított gépszövetkezetek, földművesszövetkezetek parasztszövetség érdekkörébe vonása érdekében.*” Tény: ha 1945-1946-ban nem működik az angol-amerikai-szovjet szövetség, a magántulajdonosok szövetkezeti

rendszere nálunk is dániai szintet ér el; s ma is lenne agrárszövetkezeti rendszerünk, ha 1989 után nem úgy indulunk, mint ahogy azt Bush és Gorbacsov 1989. december 2-3-án Máltán elrendezték. Rákosi Mátyás 1947. március 11-én a miniszterelnökségen pártközi értekezleten kijelentette: *„Tudjuk, hogy a Magyar Paraszt-szövetség olyan intézmény, amely két esztendeig a demokrácia ellen szervezkedett.”* Már itt tetten érhető az örök kommunista trükk: hazug módon az áldozatokat nevezik ki támadóknak. Pontosan Kiss Sándorék küzdöttek a demokráciáért, a kommunisták pedig a diktatúráért szervezkedtek.

A Független Kiszgazdapárt szétzúzásáért, a kommunista diktatúra megvalósítása érdekében konstruált összeesküvés per részeként a Mistéth-per államügyésze által 1947. április 28-án elkészített vádiratban Kiss Sándor ellen ez a fő vád: *„Tudtával, beleegyezésével a Paraszt-szövetséget, a Magyar Közösség fedőszervévé, társadalmi bázisává tették. Ő maga tanfolyamot tartott a közösség eszméjének terjesztése érdekében, a szövetség le akarta választani Veres Pétert a kommunista párttól és híresztelte, hogy a kommunisták célja a kolhozrendszer áthozása a Szovjetunióból.”*

Visszaulva Rákosi Mátyásra és a szövetkezetről szóló könyv szerzőjére, érzékelhetjük Kiss Sándor kiszgazdapárti képviselő és vezetőtársai kínját, baját. Rákosiék, a moszkoviták 1944 végén, 1945 elején azzal a titkos forгатókönyvvel térnek vissza az országba a Szovjetunióból, hogy a béke megkötése előtt megteremtik a hatalomátvételt, a kommunista egypártrendszer, a kolhoz feltételeit. Ennek érdekében 1946. március 5-én *kettős hatalmat* hoztak létre. A hivatalos hatalom a kiszgazdapárt 1945. november 4-én 57.03 %-os választási győzelmével legitimálódott. A másik hatalom (a Magyar Kommunista Pártból, a Szociáldemokrata Pártból, a Nemzeti Parasztpártból és a Szakszervezetek Országos Tanácsából álló, Rákosi Mátyás vezette) Baloldali Blokk, amely mögött a hazugsággal hiszterizált – a kiszgazdapárti szimpatizánsokat reakciónak, nyugatos-

nak, fasisztának, klerikális reakciónak bélyegezve – a városok terein lincselő tömeg állt. Közben Rákosi Mátyás hivatalosan felmentette a kisnyilasokat, akik tömegestől léptek be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A második világháborút követő békekonferencia Párizsban 1946. július 29-én nyílt meg, s a békét 1947. február 10-én írták alá. Ezzel párhuzamban, teljes titoktartással folyt a választáson győztes kiszgazdapárt kegyelemdőfését jelentő ún. köztársaság-ellenes összeesküvésű bűnper konstruált forгатókönyv szerinti előkészítése, melynek része Kiss Sándorék letartóztatása. Ezzel kialakultak az egypártrendszerre áttérés előfeltételei.

Fölmerül a kérdés: vajon miért olyan veszélyes Rákosi Mátyásék számára, ha valakik keresztetik a földműves-szövetkezetek térnyerését, amennyiben ők valóban – mint mondták – a kolhoz helyett a magántulajdonos újgazdákat boldogulásukat kívánták? Pontosan azért, hogy a magukkal hozott titkos forгатókönyv szerinti kolhozosítás nyilvános megindításakor ott legyenek mindenütt a mezőgazdasági termelő-szövetkezeti csoportok megalakulásának szervezeti keretei. Az államügyésztől és másoktól az imént citált Kiss Sándor ellenes vádakban szerepel „bűnei” között egy az internacionalista diktatúra számára veszélyes képessége. Lévén a Sárospatakon és Szegeden diplomát szerzett tanár, a Teleki Pál Tudományos Intézet, a Tájé- és Népkutató Intézet tudományos munkatársa, értett az oktatáshoz, a tudománypolitikához, azaz a szellem fegyverével volt képes szembeállni a magyar mentalitástól és észjárástól idegen rendszer célra törő szálláscsinálóival. Nem véletlenül őt bízta meg a Független Kiszgazdapárt országos elnöksége, hogy megszervezze a nagy mártír, a hős Bajcsy-Zsilinszky Endre végakarátának megfelelő temetését, a gyászünnepeket az Országház előtt és sírba helyezését Tarpán. Részt vett a kormányzat új szellemű oktatási tervének kidolgozásában. A kiszgazdapárt egyik előjárójaként legnagyobb tettei közé tartozik a tudománypolitikai fórum és előadásorozat, valamint a közművelő tanfo-

lyami rendszer felállítása és működtetése. Ez különösen dühítette Rákosiékat, akik ekkor már alkalmazták a kommunisták nemzetközileg ismert, azóta is érvényes gyakorlatát: *mindent megengedünk, amivel mi egyetértünk, ami minket szolgál, ám minden más büntetendő!*

Kiss Sándor elévülhetetlen érdemű tette, hogy új alapokra helyezte a kisgazdapártban a szakpolitikai oktatást, döntő mértékben hozzájárult a szellemi honvédelemhez e politikai párt eszmeiségének tartalmi munkálásával. Behatóan tanulmányozta az eszmerendszereket, nem a többi kiszorításával követte a meggyőződése szerinti neki megfelelőt. Csakis így lehetett hiteles az internacionalizmussal, a kozmopolitizmussal szembeszállás közben. A „se kapitalizmus, se kommunizmus, hanem a harmadik út”; a néphagyományokra épülő magyar műveltség; az önálló tulajdonos gazdák szabad társulásából létrejövő szociális agrárszövetkezés; a közjót érvényesítő, a demokratikus viszonyoknál tökéletesebb demokrácia Rákosiék számára olyan veszedelmes gondolatok, akár az ördögnek a tömjénfüst. Kiss Sándor 1945 májusában Társadalomtudományi Akadémiát, júniusban „Bajcsy-Zsilinszky Endre Politikai Akadémia”-t szervez (ez utóbbi a mai Eckhardt Tibor Politikai Akadémiánk az elődje). Az akkori politikai akadémiai szeminárium vezetője dr. Göncz Árpád. A téli „fejtagító” tanfolyamok száma – melyet a kisgazdapárt alapszervezetei Kiss Sándor utasításai szerint rendeztek – 1945 decemberében, az ország legkülönbözőbb részeiben elérte a kétezret. A magyar felnőttoktatás és közművelés addigi történetének a csúcsteljesítménye ez.

Vázlatos áttekintésem végén szólok nemzetgyűlési képviselőnk alig emlegetett humanitárius tettéről, a sváb kitelepítéshez kapcsolódó független kisgazdapárti akcióról. A kollektív bűnösség megállapításának alig elítélhető gyakorlatához nyúlt a második világháború befejeztének másnapján az angol–amerikai–szovjet cinkosság. Potsdamban, 1945. július 28-án határozatot hoztak a német lakosság Csehszlovákiából, Magyarországból és Lengyelországból

való kötelező kitelepítéséről. Mivel e tekintetben a magyarokban legkevésbé bíztak, a feladat végrehajtásával a szovjet elnök alatt működő Szövetséges Ellenőrző Bizottságot bízták meg. A bizottság készítésére elkészült az 12330/1945. M. E. sz. rendelet, melynek alapszövegébe Tildy Zoltán miniszterelnök belefoglalmazta, hogy ez a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utasítására született. Vorosilov marsall bizottsági elnök ezt a szöveget kitiltotta a rendeletből. A rendelet megjelenése után a Független Kisgazdapártban Kiss Sándor képviselő vezetésével megalakult „A kitelepítés alól mentesítő igazolványt kiállító bizottság”. A Magyar Partizán Szövetség lapja, „A Tett” 1946. március 18-i számában feljelentő cikket jelentetett meg Kiss Sándor ellen, „Sváb mentő akció a Kisgazdapártban” címmel. A cikkben szerepel a Kiss Sándor aláírásával kiadott mentesítő „Tanúsítvány” szövege a cikket jegyző pengősmagyar Vándor Tamás leleplező adalékával: „Súlyosbítja a helyzetet az, hogy biztos tudomásunk szerint Beke János, a Független Kisgazdapárt taksonyi elnöke e mai napig mintegy kilencven ilyen Tanúsítványt adott át. Ez országos gyakorlat miatt a kitelepítési bizottság kezdheti előlről munkáját. A baloldal nem tudja, mit mesterkedik a jobb szárny.” Nyilván ez is szerepelt Rákosiéknál Kiss Sándor rovásán.

Ezzel az adalékkal is érzékeltetni kívántam, hogy Kiss Sándornak, a Független Kisgazdapárt politikusának életműve a XX. század közepén, kegyetlen időszakban a magyar helytállás szép példája. Életművének üzenete élő az újra újjászerveződő kisgazdapártban. Emléktábláját évente megkoszorúzzuk a Budapesti Báthori utcában, s naponta tisztelgünk a másik emléktáblája előtt a központi székház bejárati folyosóján. Közhasznú, osztársadalmi jelentőségű, nagyformátumú személyiség ő. A szülőhely, Vásárosnamény méltán lehet büszke rá, a magyarság egésze pedig köszönheti Istennek, hogy soraiba adta, mert szelleme a XXI. században is ihletet ad a nemzet előtt álló feladatok teljesítéséhez.

FÖLDYNE ASZTALOS ADRIENNE

A zeneiskola-alapító

100 éve született Asztalos Béláné Lévy Adél zongoratanár

Édesanyám születésének 100. évfordulója alkalmával szeretném a volt tanítványokkal együtt felidézni meghatározó egyéniségét, zongorárai hangulatát, s azt a zenei légkört, melyet zeneiskolájában teremtett.¹

Lévy Adél Iglón, a Szepességén született 1902. november 16-án. Édesapja katonatiszt volt, de otthagya a katonaságot és Sátoraljaújhelybe költöztek. Újhely megyei székhely és kereskedelmi központ volt, a több nyelven beszélő édesapa fontos szerepet szánt leánya nevelésében a zenének és a nyelveknek. Kiváló tanára volt a lengyel származású Molnár Gyuláné Donáth Anna személyében, aki nemcsak zongorázni, de idegen nyelvekre is tanította. Édesanyám németül, angolul és franciául beszélt.

Budapesten először a Fodor-zeneiskolában tanult, majd a Zeneakadémiára került, Keéry Szántó Imre tanítványa lett. Tanárát példaképének tekintette, fényképe díszítette a zeneszobát, ahol később tanított. Büszkén mondta, hogy mi is Liszt Ferenc dédunoka-tanítványai vagyunk, hiszen Keéry Szántó Imre tanára Thomán István volt, akit pedig Liszt Ferenc tanított. A Zeneakadémián édesanyámnak olyan kiváló tanárai voltak, mint Székely Arnold, Senn Irén, a zongoraiskola szerzője, a kamarazenét pedig Weiner Leónál tanulta. Elbeszéléseikor felidézte Bartók Béla és Dohnányi Ernő alakját is, akik ebben az időben

szintén a Zeneakadémián tanítottak. Évfolyamtársa volt Hernádi Lajos és Galánffy Lajos zongoraművész, Kadosa Pál zeneszerző és zongoraművész pedig egy évfolyammal fölötte járt. Mint zeneakadémista a Rózsák terei görög katolikus templomban énekelt, nagy élményt jelentett számára, hogy Beethoven IX. szimfóniájának előadásában is közreműködött. Senn Irén, a gyakorló iskola vezetője a következő ajánlást írta róla: „*Komoly, lelkiismeretes egyén. Sok pedagógiai érzékkel tanít. Melegen ajánlom.*” Keéry Szántó Imre pedig a következőket írta: „*Lévy Adél évek óta szorgalmas, munkás tanítványom, jól képzett pianista és intelligens, muzikális leány, aki bármely nagyigényű tantesületben kitűnően meg fogja helyét állni.*”

1928-ban, a diploma megszerzése után hazajött, és édesapánkkal házasságot kötött, aki festékkereskedő volt Sátoraljaújhelyen. Már ebben az évben hírül adta a *Zemplén* újság édesanyám közéleti szerepléseit. Többször fellépett a Református Leányegyletben és a Nőegyletben. 1929-ben egy budapesti énekesnő nyári énekkurzusát már Asztalosné Lévy Adél zeneiskolájában hirdette.

1930-ban Sárospatakon a Református Kollégium énektanári állása megüresedett, H. Bató János énektanár, nótaszerző nyugdíjba vonult. Édesanyánk a Zeneakadémián hirdést tett ki, s ennek eredményeképpen Szabó Ernő pályázta meg és nyerte el az állást. Szabó Ernő hegedűt is tanított, dr. Máczay Gyuláné zeneiskolai tanárnő, dr. Barsi Ernő és Járai István hegedűművészek az ő növendékei voltak. Édesanyám Szabó Ernővel többször adott

¹ Elhangzott a Lavotta János Művészeti Iskola által rendezett emlékülésen 2002. november 12-én, a sátoraljaújhelyi zeneiskola alapítójának jubileumán.

hangversenyt Újhelyben, a megyeháza dísztermében. Ugyanitt „*nagysikerű növendékhangversenyeket is rendezett, ahol mindig telt ház volt, és a város magas rangú vezetői is megjelentek*”, emlékszik vissza dr. Máczay Gyuláné. Dr. Barcsi Ernő győri zenekonzervatóriumi majd főiskolai tanár pedig így vall a növendékek hangversenyéről: *„Tudta, hogy nem elég jól tanítani, hanem alkalmat kell adni a növendékeknek a nyilvános szereplésre is. A hangszerjátékosnak a legjobb tanítás sem tudja megadni azt a rutint, azt a biztonságot, melyet nyilvános szereplések során lehet megszerezni. Növendékeinek e hangversenyei eseményszámba mentek Sátoraljaújhelyen, ahol Szabó Ernő hegedűs tanítványai is szerepeltek. Nagy élmény volt számunkra, hogy nem a mi megszokott iskolánkban léphettünk dobogóra, hanem a Megyeháza dísztermében, a Városi Színházban, hozzátérő lelkes közönség előtt.”* A Zemplén újság is beszámolt a növendékek hangversenyéről. Itt olvashattunk tanítványa, Böszörményi Nagy Béla hangversenyéről, zeneakadémiai felvételéről, majd 1934-ben Bécsben adott sikeres koncertjéről. A zongoraművész később Amerikában telepedett le.

Szüleink a Kazinczy utcán vettek egy család házat, amelyhez 1942-ben tudatosan a zeneiskola számára az udvaron hozzáépítettek egy részt. Az új épületrészt Kocsa András építész tervezte, melynek összenyitható szobáit át lehetett alakítani egy 150 ember befogadására is alkalmas hangversenyteremmé. A szobák egy verandáról nyíltak, hangversenyek idején ez volt a művészszoa.

A zeneiskolában nemcsak zongoraoktatás volt. Szolfézst tanított Péceli János kántor és Sípos József énektanár. 1945-ben édesanyánkhöz társult zongoratanárként a Kassáról áttelepült Podoblyák Ilona is, aki aztán a zongora mellett szolfézst is tanított. Zongorát tanított még itt az apácarend megszűnése után Görög Erzsébet (férjhezmenetele után Kovács Ferencné), hegedűt pedig Mádi Géza. Lőrincz Ferencné Klebovics Emilia, a kolozsvári operaház egykori énekesé magánének-tanár volt. 1949-ben a magán-zeneiskola átalakult, a *Zenepeda-*

gógiai Munkaközösség Zeneiskolája lett. Amikor tehát 1958-ban megalakult az *Allami Zeneiskola*, már egy jól működő intézményt kapott több magas osztályú növendékkal. A zongoraszakos tanítványok közül néhányat beiskoláztak más hangszerre, így indult a fa- és rézfúvós tanszak, s azután csellót és bőgőt is tanulhattak a több éven át zongorázó tanítványok. Kovács Csaba testnevelő tanár visszaemlékezésében írja, hogy félévi klarinét tanulás után megyei kamarazene-versenyt nyertek, majd az országos döntőn, Székesfehérváron is kitűnően szerepeltek.

Milyen volt Lévay Adél tanítási módszere? Fontosnak tartotta a technika fejlesztését, a skálajátékokra, ujjgyakorlatokra nagy hangsúlyt fektetett, s az újrend betartására is nagyon ügyelt. Bár a tanítványok ezt nemigen szerették, később belátták, mennyire szükséges volt mindez. Réz Katalin, aki ma ügyvéd, Budapesten jazzt tanult, s beszámolt arról, hogy ott még több etűdöt kellett játszani. Édesanyám az oktávjátékot is szorgalmazta, hiszen az nyújtja a kezét, a dallam kiemelése miatt a vezető szólamot is oktávban játszatta.

Bár nem volt előírt tanterv, ő mindenkinek tapított etűdöket, Bachot, barokk zene-műveket, klasszikus szonátákat, romantikus és modern zeneműveket. Több darabot előjászott a növendékeknek, s kérte, válasszák ki, melyiket szeretnék megtanulni. Amelyik mű didaktikailag fontosabb volt, azt még vonzóbban adta elő. Figyelte a tanítványok egyéniségét, megtervezte, kinek mit fog tanítani. A régi kották még ma is őrzik, kinek szánt, kivel tanított meg egy-egy darabot.

Tusnád László főiskolai tanár visszaemlékezésében leírja, hogy gyakorlás közben nemcsak a kötelező darabokat játszotta. Mikor ezt elmondta Adél néninek, őt nem zavarta ez a zenei kalandozás, szívesen megmutatta, hogyan kell előadni ezeket a darabokat. *„A jó művésztanár nő így jött rá arra, hogy milyen az ízlésem, beállítottságom, és ennek megfelelően válogatott azután hatalmas kottagyűjteményéből. A kiválasztott számokat édesanyám lemásolta nekem.*

Ekkor derült ki, hogy milyen szépen tud édesanyám kottát másolni. Adél néni ezért megkérte őt arra, hogy mások számára is másoljon kottát, hiszen akkor még fénymásoló nem létezett. Érdeklődve figyelte édesanyám az új kiadású kottákat. Ha Budapesten járt, mindig felkereste a Rózsavölgyi zeneműboltot, s megrendelte az új kiadványokat. Otthon eljátszotta a darabokat, és megjelölte, melyik tetszik neki. Mai napig is ott van a keze írása a kottákban: „Kitűnő!!!”, „Nagyon jó.”

Az *espressivo*, kifejező játéokra nagy hangsúlyt fektetett. Elénekelte a dallamot, hogy kifejezőbben tudjuk eljátszani a zongorán. A mély billentést nagyon fontosnak tartotta. Plasztikus játékra törekedett, a zeneszobában lévő Liszt Ferenc-domborművet megsimogattatta velünk, hogy érezzük, hogyan kell a dallamot még jobban kihozni. Szemléletesen magyarázott. Egyik kedves tanítványa, Botfalussy Magdolna, a Fővárosi Pedagógiai Intézet igazgatóhelyettese így emlékszik vissza a tanítás egy érdekes mozzanatára: *„Adél néni egy marék apró gyöngyöt vett elő, és lassan kipergette a kezéből egy tálkára. Hallottam a gyöngypergés csilingelését és hozzá 'jeu de perles'. A szemléletes bemutatás során vált számomra teljesen érzékelhetővé, hogy milyen hangzásra kell törekedni egy zongoradarab eljátszása során.* Tusnádý László pedig ezt írja: *„Egyszer a sok kapálás és gyomlálás után a különben rugalmas, élénk ujjaim túl merevek voltak. Adél néni kérte, hogy hajlítsam be őket, én azt hittem, hogy tökéletesen engedelmeskedtem, de tévedtem, mert Adél néni egy üres üveget hozott elő, amelynek épp olyan volt a szája, hogy beledughattam az egyik ujjamat, és azt a kívánt módon sikerült meghajlítanom, és ekkor Adél néni elégedetten mondta, hogy ennek ilyennek kell lennie, ne felejtsem el.”*

A zeneművek formai, szerkezeti felépítésével is tisztában kellett lenni. Hangverseny előtt az előadandó mű hangjait emlékezetből el kellett mondanunk, hogy pontosan tudjuk a darabot. A memóriazavar elkerülése vagy megoldása miatt volt ez ennyire fontos. Egyik nagyon jó tanítványa, dr. Rácz Sándor traumatológus főorvos ezt írja: *„Zenepedagógiai alapelvei között szerepelt a pontosság, a darabok hangulatának megfelelő lelkiállapot megteremtése, a tudatos memorizálás, melynek köszönhetően egy zeneművet ma is le tudok kottázni fejből.”*

A tanítás műhelymunkái mellett nagyon odafigyelt a növendékek zenei élményének kiszélesítésére. Szerette, ha a növendékek meghallgatják egymást, ezért kérte, hogy a zongoraórák után maradjanak még egy kicsit a tanítványok, hogy a következő növendék játékát is hallják. A kamaramuzsikálást, négykezes játékot nagyon fontosnak tartotta, hiszen itt az alkalmazkodásra, a mások figyelembevételére, az intimitásra nevel a zeneszerző, ugyanakkor sokkal kellemesebb együtt muzsikálni, mint egyedül. Szinte mindenkinek volt négykezes zongoradarabja. Nyáron a régi növendékeket is meghívta, hogy együtt kamaramuzsikáljanak. Minden hónap harmadik vasárnap délutánján a környéken hangszeren jól játszó, muzsikát szerető művelői nálunk töltötték idejüket. Fiatallabb korában a Kazinczy Körben muzsikált együtt a zenélni jól tudó orvosokkal, mérnökökkel. Még Szerencsen is járt kamaramuzsikálni, máskor pedig a szerencsiek jöttek Új helybe. Otthon a családban is, ha valakinek születés- vagy névnapja volt, mindig kamarazenével köszöntöttük.

Nemcsak a növendékeknek és jól zenélő amatőröknek rendezett hangversenyt, hanem neves művészeket is meghívott. Sárospatakon

az 1950-es években működő Alkotóház művészei is adtak nálunk hangversenyt. Játszott nálunk Kocsi Albert hegedűművész, Bánhalmi György, Reményi Vera és Tusa Erzsébet zongoraművész- Göndör Márta hegedűművész férjével, Szeszler Tibor oboaművésszel adott hangversenyt. Rákos Arnold hegedűművész, Konti Izidórusz kürtművész Miskolcra voltak vendégeink. Édesanyám idős korában is szívesen muzsikált zeneiskolai kollégáival, volt tanítványaival, például Darányi Lajos zongoraművésszel, és velünk, gyermekeivel.

A hangversenyeken kívül zenetörténeti előadásokat is szervezette a tanítványok zenei műveltségének fejlesztése érdekében. Mihály András zeneszerző is tartott nálunk előadást Beethoven gondolkonzonátáiról, zenetörténeti előadássorozatot tartott dr. Orbán István sárospataki gimnáziumi tanár. Azok számára, akik zenei pályára készültek, összhangzattan órákat és népzenei stúdiókat is szervezett, s bevonta őket a kisgyermek zenei tanításába is. Nem kellett tehát Újhelyből a miskolci zeneművészeti szakközépiskolába járniuk az újhelyi középiskolásoknak, elegendő volt, hogy miskolci zenetanárok előtt vizsgáztak. Darányi Ilona visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy a zeneművészeti tanárképző felvételijére összehívták az összes főiskolai tanárt, hogy meghallgassák Asztalos Béláné növendékét. A miskolci Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola tanárai szakfelügyelték édesanyám munkáját: Ág Magda, Szűcs Ilona, Hollósy Kornél, Erdélyi Lászlóné Murin Lenke, aki egykor tanítványa is volt. Munkája eredményeként „*jobbnál jobb zongoristák kerültek ki*”, emlékszik vissza dr. Barsi Ernő és dr. Máczay Gyuláné hegedűtanár. Tanítványa volt Böszörményi Nagy Béla és Darányi Lajos zongoraművész, Ambrózy Ágoston zenei író, Molnár Pál karmester, Novák Ilona, Murin Lenke, Soltész Éva, Darányi Ilona, Asztalos Adrienne, Hutka Katalin zongoratanár, Asztalos Loránd fuvolanár, Sebestyén Mária orgonista, Adriányi Pál ütőtanár, Bájer Márta, Krasznai Márta, Ipolyi Katalin, Galbavy Zsuzsa, Hódossy Ilona, Barna Zsuzsa,

Stefanov Judit iskolai énektanár. A fentiekén túl még tanítványok százait tanította a zene szeretetére. Ehhez nagyban hozzájárult óráinak légköre és egyénisége.

1972-ig tanított az Állami Zeneiskolában, ahol megbecsülték munkáját, tudását. A tanítás mellett hangversenyeken is fellépett szólístaként és kamaramuzsikusként. Szinte élete végéig tanított. 1974. április 10-én hunyt el Sátorajájhelyen.

Befejezésül tanítványainak írásából szeretném őt felidézni.

„*Igen nyugodt, türelmes tanár volt*”, írja Galbavy Zsuzsa. Bájer Márta így vall: „*Növendékeivel szinte családias volt a kapcsolata. Nemcsak a zenei képességeket fejlesztette, hanem kíváncsi volt otthoni életükre is. Sokszor látta el jó tanáccsal őket, tanítványait nagyfokú kötelességtudásra nevelte csendes, halk szóval.*” „*Már a megjelenésében is volt valami fejedelmi*”, emlékszik vissza Darányi Ilona zongoratanárnő. „*Egyértelműen világossá tette tanítványai számára azt is, hogy szeret minket, tehát követel, és ez a magas színvonalú zenepedagógiai tevékenység megalapozta bennünk az élethosszig tartó zeneszeretetet*”, írja Botfalussy Magda.

„*Ahol csak felcsendült az a nem hétköznapi lét-üzenetű hang, a szoba, a környezet egy belső, örök és szabad áramlás tartománya lett. Ebben a külön világban kerestem és megtaláltam a mindenség igazi és szép arcát, s tudtam, hogy ezért érdemes élni*”, vallja dr. Tusnády László.

Ezt a világot jött megköszönni 1969/70 táján egy férfi, aki az ötvenes években a szomszédunkban lévő börtönben politikai fogolyként raboskodott, s azt mondta: „*Az innen jövő zeneszó az életet jelentette számomra.*”

„*Adél néni mítosza, a zene szeretetére és megértésére nevelése a mai napig kíséri életemet*”, vallja dr. Rácz Sándor főorvos.

Végezetül Galbavy Zsuzsát, tanítványát idézem: „*Termete nem volt magas, de emberi értékei naggyá teszik, fölemelik őt, minden idők, minden elmúlás fölé.*”

GÖMÖRI ÁRPÁD

Az „Édes anyanyelvünk” verseny 30 éve

Kerek évfordulóhoz, harmincéves jubileumához érkezett az „Édes anyanyelvünk” iskolai nyelvművelő versenymozgalom. A három évtized sok tapasztalattal szolgál, érdemes áttekinteni, végiggondolni a történeteket. 1973. október 26-27-28-án Sátoraljaújhelyen 41 résztvevővel rendezték meg az első nyelvhasználati versenyt, 2002 októberében pedig a harmincadikat. Ebből az alkalomból méltó ünnepséget rendeztek, amelyen dr. Deme László professzor emlékezett a kezdetekre. Mint mondta: nagy feladatnak látszott három évtizeddel ezelőtt, hogy Sátoraljaújhely és gimnáziuma „belevág egy országos versengés kezdeményezésébe, szervezésébe, lebonyolításába”. Sokan álltak a jó kezdeményezés mellé, és lelkesen támogatták. A verseny emlékkönyvébe 1973-ban ezt írta Szende Aladár főiskolai tanár: „Ünneplem a várost és vezetőit, hogy a szép és igaz magyar szó ünnepévé tette a félországos anyanyelvi versengést. Őszintén kívánom, hogy egészországosá váljék az egész ifjúság épülésére. A nagyszerű mozgalom nyelvünk szépségével oltsa be tanítványainkat – a nyelvi helytelenségek ellen.”

De hogyan merült fel az „Édes anyanyelvünk” versenysorozat gondolata? Hiszen addig is volt már középiskolások (gimnazisták) részére két anyanyelvi versenyforma, mégpedig az országos középiskolai tanulmányi verseny, amely első sorban a grammatikai ismereteket kívánja meg, illetve egy-egy nyelvtani kérdés írásbeli kifejtését, valamint a „Szép magyar beszéd” verseny (más néven: Kazinczy-verseny), amelyen a kész szövegek értő és értető tolmácsolása a feladat. (Ennek a versenynek az országos döntője Győrben van.) Szükségesnek látszott azonban egy harmadik ver-

senyforma, amelyik az alkotó nyelvhasználati készség próbája. Deme László professzor ezt így fogalmazta meg: „hiányzott még a spontán beszéd, az élőben való szövegalkotás és hangoztatás készségének edzése és mértékének próbája.” Az anyanyelvi nevelés sokrétű, összetett folyamat, szükség van nyelvtani ismeretekre, a megfelelő szövegtolmácsolásra, de szövegalkotásra még inkább. Ismét Deme Lászlót idézem: „saját gondolatait összeszedni egy-egy témáról, elrendezni, majd érthető és meggyőző formába önteni őket, esetleg rögtönözve: ez minden embernek minden élethelyzetben feladata (volna) maga és a társadalom érdekében egyaránt.” Ez a körülmény meghatározta az írásbeli feladatok jellegét is. Az eleinte nyelvtani és helyesírási súlypontú írásbeli áttolódott lassan a nyelvhasználati készséget mérő feladatokra.

Hogyan épül fel az „Édes anyanyelvünk” versenysorozat? „Az Édes anyanyelvünk szervezeti és szerkezeti kiteljesedését nagyban segítették az időben előtte járó Szép magyar beszéd verseny felgyülemlett tapasztalatai. Az szinte kezdettől fogva természetes volt, hogy az új versenyforma akkor igazán tömeghatású, ha itt is 'felmenő rendszerben' választódnak ki (az iskolában sok száz, ha nem épp több ezer diákot megmozgatva) a megyei-nagyvárosi elődöntőkre, majd innen az országosra kerülő versenyzőkre; és felkészítéstük-felkészüléstük során már az alsóbb fokozatokban is olyan típusú feladatokat kapnak, amilyenekkel a felsőbbekben találkoznak majd.”¹ Az iskolai

¹ Deme László: A harmincadik évfordulóra. „Oh, értsd is a szót...” Az „Édes anyanyelvünk” verseny 30 éve. Sátoraljaújhely, 2002. 10.

versenyek megszervezése biztosítja-biztosíthatja a tömeges részvételt. Ez akkor lehet sikeres, ha a házi versenyt megfelelően megszervezik, értékelik és jutalmazzák. Ezt hatékonyan segítheti, ha működik az iskolában anyanyelvi szakkör.

A megyei versenyek lebonyolítása lényegében hasonlít az országos döntőéhez, ahová az 1. és 2. helyezettek jutnak tovább. Ez a „piramisszerű” felépítés biztosítja, hogy lehetőleg a legügyesebbek kerüljenek az országos döntőbe. Ennek színhelye Sátoraljaújhely, szervezői a város vezetői és a Kossuth Lajos Gimnázium. Ez a vidék Kossuth Lajosnak, a szónoknak, és Kazinczy Ferencnek, a nagy magyar nyelvújítónak szűkebb páttriája. Méltóbb helye nem is lehetne a versenynek. Az országos döntő három napján lelket nemesítő élményekkel gazdagodhatnak a résztvevők, hiszen kirándulás (Sárospatak, Vizsoly, Boldogkőváralja, Gönc stb.), kulturális programok (színházi előadás, hangverseny) színesítik a versenyek közötti időszakot. Az eredményhirdetés, a díjátadás a magyar kultúra egyik zárandokhelyén, Széphalmon, a Kazinczy-emléksarnok előtt zajlik.

A legjobbak közé jutni nem könnyű feladat. Meg kell nyerni a versenyzőnek az 1. vagy 2. helyet a megyei, városi elődöntőn. A döntőben helyesen kell megoldani az írásbeli forduló nyelvtani, stilisztikai, helyesírási feladatsorát, s talpraesetten kell szerepelni a háromperces nyilvános szóbeli szövegalkotást igénylő versenyfordulóban. Kemények a követelmények, hiszen a tudás mellett a nyelvi alkotóképeség, a kapcsolatteremtés, a biztos fellépés próbája ez a nemes vetélkedés. „A helytállás azonban belső gyarapodással, anyanyelvünk színes és helyes használatának elsajátításával jár együtt.”²

Bár a hagyományos nyelvtani kérdések sem hiányoznak, az írásbeli feladatok között inkább nyelvhelyességi-nyelvhászlati kérdések szerepelnek. Például: „Mit láthatunk azokon a kiállításokon, amelyeknek a címe a) éremtárlat, b) érmetárlat?” „Hányféle szófaji szerepben használhatjuk a magyar szót?” „Milyen jelentéskü-

lönbség fejeződik ki az alábbi példák kétféle írásmódjával? a) keményen dolgozik ~ kéményen dolgozik; b) atlasz ~ Atlasz; c) nagy kalapács ~ nagykalapács.” „Mit jelent a *prognózis* szó a következő szaknyelvekben? a) meteorológia, b) sajtónyelv, c) orvosi nyelv.” „Mit jelentenek magyarul a következő idegen szavak? a) agresszió, b) terrorizmus, c) konfliktus.”

A verseny nehezebb része a szóbeli. Minden fordulóban a bírálóbizottság kijelöl három-négy témát, egyúttal megjelöli a műfajt és a hallgatóságot is. Ezekből kell egyet választani. Majd rövid felkészülési idő alatt vázlat készítenő, s annak alapján 3 percben szabadon kell előadni a mondanivalót, a beszédművet. A három évtized alatt sok-sok érdekes téma (cím) került terítékre. Témaként szerepelt a reklám, a tévé, a környezetvédelem; továbbá: káros szenvedélyek, olvasmányélmények, diákélet, kirándulás stb.

Íme néhány a választható címek közül! „Gondolatok az Elzett-gyári látogatás után.” Élménybeszámoló az osztálytársak előtt. „A televízió szerepe életünkben. Vitaindító vagy hozzászólás diákok előtt. „Károli Gáspár földjén járunk.” Élménybeszámoló a teremben ülők számára. „Hogy hat rám a reklám?” Fejtegetés a teremben ülők előtt. „Ember és környezete.” Kiselőadás diákok előtt.

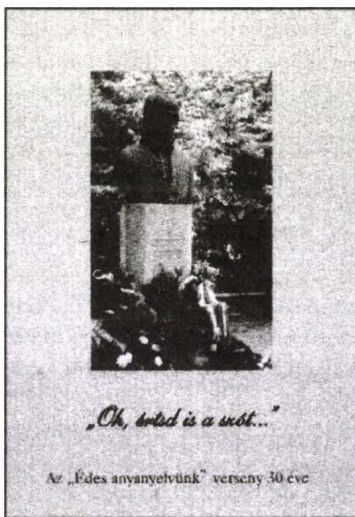
A verseny történetének számunkra – szakiskolákban tanítók, tanulók számára – fontos mozzanata volt, hogy 1979-ben 22 szakmunkásképző küldöttével külön mezőny nyílt a vetélkedésre. Erről Deme László 1980-ban a vendégkönyvben így nyilatkozott: „Tavaly bejegyzett örömöm megkétszereződött: a szakmunkástanulók mezőnye ma már nemcsak van, hanem fejlődik, erősödik.” Ettől kezdve mintegy 20 évig minden versenyszakaszban külön bizottság előtt szerepeltek a szakmunkástanulók. Ez lehetővé tette iskolánk, a jászberényi Klapka György Szakmunkásképző Intézet diákjai számára is, hogy bekapcsolódjunk és jól szerepeljünk a versenymozgalmakba. A sikerről ezt írtam egy rövid tanulmányban: eredményes munka csak akkor végezhető, ha az iskola vezetősége megértő és támogató, az iskola

² Kovács Dániel: A magyar nyelv újhelyi tinnepnapjai. = Újhelyi Körkép. 1995. 9. sz.

pedagógiai légköre megfelelő. Ehhez tartozik az is, hogy ténylegesen legyen tanári munkaközösség. Évtizedekig voltam a magyar-történelem munkaközösség vezetője, s valóban közös munkával sikerült megteremteni a kedvező feltételeket a tanórán kívüli munkához. Mindig is sok energiát fordítottunk az iskolában a tanórán kívüli foglalkozásokra, a szakköri munkára, a tantárgyi versenyekre és az anyanyelvi vetélkedőkre. Arra törekedtünk, hogy ezekkel a tevékenységi formákkal jobban elfogadtas-

suk a magyar nyelvet és irodalmat az elsősorban szakmai érdeklődésű tanulókkal. Az is fontos szempont volt, hogy egy-egy ügyes szereplés, sikerélmény növelje a tanulók önbizalmát. A legügyesebbeket pedig igyekeztünk megfelelően felkészíteni a további eredményes szereplésre. 1982 és 2001 között 12 klapkás diák jutott az újhelyi döntőbe, közülük hatan nyerték el a legjobbaknak járó érmet. Ezáltal a szakmunkásképzők között első helyen szerepel a Klapka György Szakközep- és Szakmunkásképző Iskola. Az a véleményem, hogy a szakiskolák tanulóinak talán még többet jelent az eredményes szereplés, az elismerés. A 30. évforduló alkalmából elhangzott adatokból kiderül, hogy eddig összesen 3050 diák került az újhelyi döntőbe, összesen 515 versenyző szerezte meg a város emléklapettjét, a legeredményesebb felkészítő tanároknak adományozott emlékérmét pedig 56-an kapták meg.

Megemlíteném, hogy jeles nyelvészek és közéleti személyiségek munkálkodtak az „Édes anyanyelvünk” versenymozgalom kibontakoztatásán, szervezésén, lebonyolításán, tartalmi és formai jegyeinek kialakításán. Így többek között: Péchy Blanka, Lőrincze Lajos, Deme László, Bencédy József, Szathmári István, Wacha Imre, Szende Aladár, Nyirkos István, Hercegi Károly, Gálos Tibor, Graf Rezső, Z. Szabó László, Benkóczy György, Kováts Dániel, Hérics Lajosné, Katona

Rezsőné, Péntek János, Palásti József, Kovács Ferencné, Kerekes Barnabás.

A verseny 25. évfordulójára kötetet jelentettek meg az újhelyiek,³ amelyben jeles nyelvészek dolgozatai olvashatók a nyelvről, a beszédről, a nyilvánosság előtti megszólalásról. Mint látható: a versenymozgalom a nyelvművelő szakirodalom bővülését is eredményezte.

A 30. évforduló alkalmából újabb könyv jelent meg „Oh, érted is a szót...” címmel.⁴ Ebben a kötetben az

évfordulóra kiírt pályázaton díjat nyert pályamunkák olvashatók a legsikeresebb felkészítő tanárok és az egykori érmes versenyzők tollából. A tanárok dolgozatai gazdag pedagógiai tapasztalatokat tartalmaznak, amelyeket évtizedes felkészítő munkájuk során halmoztak fel. Az anyanyelvvél való foglalkozás, a felkészülés, a versenyeken való részvétel mind a tanároknak, mind a diákoknak maradandó élményt jelentett, s elmélyítette bennük a magyar nyelv, az anyanyelv iránti szeretetüket.

Ezt a gondolatot nagyon szépen fejezi ki egyik volt tanítványom, Manginé Bujdosó Iлона, akinek a könyvben megjelent pályamunkájából idézem a befejező sorokat: „Izgatottan vártam a záróünnepséget, az eredményhirdetést. Milyen nagy volt az örömöm, amikor nevemet meghallottam a legjobbak között! Alig mertem elhinni. Kaptam egy szépséges emlékérmét – ma is nagy becsben tartom –, némi pénzjutalmat, pár értékes könyvet. De ezen felül boldogságot, elégedettséget, hitet, büszkeséget, 'hírnevet', elismerést, tartást, amik ma is melengetik a szívemet.”

³ A nemzeti szeretet kapcsa. Az „Édes anyanyelvünk” verseny 25. éve. Szerk. Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1997.

⁴ Daragó Ferenc közreműködésével szerkesztette: Kováts Dániel.

DARAGÓ FERENC

Sátoraljaújhely hulladékgazdálkodási és szennyvízkezelési projektjei

A szelektív hulladékgyűjtés múltja és jelene

Egy évtizeddel ezelőtt pályázati felhívás jelent meg néhány hazai folyóiratban környezetvédelmi feladatok, programok kidolgozására. A pályázatot az amerikai Vermont állam Fenntartható Közösségek Intézete hirdette meg Magyarország kisvárosai számára. Akkoriban, 1991-ben Sátoraljaújhely lakosságának idegesítő problémája volt a szeméttelép környezetének rendezetlensége, a szemétyűjtés és -elhelyezés átgondolatlan megvalósítása. A legnagyobb gondot a deponálás jelentette, ez volt az oka a lakossági elégedetlenségnek. A szeméttelép ugyanis egy elhagyott kőbányában működött, ahonnan a szél a takaróanyag hiánya miatt kiemelte a papír és műanyag hulladékot, s betértette vele a környező kerteket, szőlő és gyümölcsös ültetvényeket. A város önkormányzatára nehezedett az imént említett gond megoldásának kényszere. A rendszerváltás bajjaival küszködő önkormányzat tehetetlenségét növelte a pénzhiány. Nem volt ugyanis anyagi eszköz a szeméttelepen takaróanyag biztosítására, még kevésbé új, biztonságosan működtethető szeméttelép kialakítására.

Ekkor érkezett – mentőövként és egyetlen megoldási lehetőségként – a vermontiak által közzétett környezetvédelmi pályázat. Természetesen elkészítettük a pályázatunkat, s reménykedtünk a kedvező elbírálásban. Nyertünk. A nyeremény egy szerény pénzösszeg mellett a vermonti intézet szakembereinek erkölcsi és szakmai támogatása volt, mellyel segítséget nyújtottak városunk környezetvédelmi állapotának feltérképezéséhez, a legsúlyosabb gond felismeréséhez, s a probléma megoldásához vezető út szakaszainak és módozatainak meghatározásához. Amerikai segítők és a Független Öko-

lógiai Központ támogatásával hihetetlen ambícióval láttunk hozzá a feladat teljesítéséhez. Kb. 50 fő aktivista (köztük jó néhány hozzáértő szakember) vállalta az útkereső megoldás megtalálását. Az összehasonlító kockázatelemzés módszerének elsajátításával megkerestük Sátoraljaújhely legégetőbb környezetvédelmi gondjait, s hozzáláttunk a megoldások közötti legegyszerűbb és leghatékonyabb módszer és eljárás megkereséséhez.

A lehetséges megoldási módozatok közül a szelektív hulladékgyűjtés bevezetését és fokozatosan az egész városra történő kiterjesztését határoztuk el egy stratégiai terv elkészítésével. A bevezetés előtt a legaktívabb közreműködők meghívást kaptak Vermontba egy kététes látogatásra, ahol megismerkedhettek a szemétyűjtés, -kezelés, -tárolás különböző módozataival. Tanulmányozhatták a szelektív gyűjtés rendszerét, a veszélyes hulladékok kezelésének technikáit, a lakosság meggyőzése érdekében alkalmazható kommunikáció Vermontban bevált, használható, demokratikus módszereit. Különösen hasznosítható eredménye a látogatásnak, hogy egy Sátoraljaújhelyhez hasonló kisvárosban (Burlington) küldötteink szemtanúi lehettek a szelektív hulladékgyűjtés folyamatának.

Vermontból visszatérve a látottakat, tapasztalatokat, valamint a helyi lehetőségeket összevetve kezdtünk hozzá a végrehajtási terv kidolgozásához. Részletes, minden közreműködő szervezet tennivalóit meghatározó, időbeli ütemezést és felelősöket is tartalmazó tervet készült. Ezt a tervet valamennyi közreműködővel megismertettük, s közben szóróanyagokkal, a városi televízió kereszttől közvetített oktatófilm és vitaműsor segítségével a lakosságot igyekeztünk megnyerni az ügynek.

A gyűjtést végző *Sátoraljaújhelyi Gazdálkodási Kft.*¹ (az önkormányzat volt a kizárólagos tulajdonosa) feladatának megfelelően feltérképezte a szelektíven gyűjtött hulladék további hasznosításának lehetőségeit. Megkereste a papír, a fém, az üveg és a veszélyes hulladékok (akkumulátorok, elemek, gumiabroncsok, zsiradékok és olajok) felhasználóit, s szerződést kötött a szakszerű gyűjtésre, majd a továbbadásra. A lakosság ingyen kapott gyűjtőládákat, közben elkészült a gyűjtőkocsi. Ez egy alacsony építésű, hosszú platóval rendelkező teherautóból kialakított gépjármű, aminek a rakfelületét rekeszekre osztották a szelektíven gyűjtendő hulladékok fajtainak megfelelően (fehér papír, színes papír, fehér üveg, színes üveg, műanyag, fém stb.).

A szelektív gyűjtés 1994-ben indult, először csak néhány családi házas utcában. Azóta szinte az egész városra kiterjedt, csak a lakótelepek többsége marad ki belőle, mert a közösségi helyiségeiket, szeméttárolóikat másra használják: berbe adták, üzleteket, műhelyeket alakítottak ki belőlük, s nem tudják a gyűjtődények tárolását biztonságosan megoldani. Ez az egyik gondunk, ami akadályozza a szelektív hulladékgyűjtés teljességét.

A másik gond s erkölcsi dilemma is egyben, hogy a műanyag hulladékok további hasznosítására nem találunk felhasználót. Ezért a műanyagok gyűjtését sokan értelmetlennek tartják, s mert nem mondtunk le a gyűjtésről azóta sem, konokságunk a lakosság egy részében kétségeket kelt. Megfogalmazzák aggodalmukat, gyengítik a szelektív gyűjtés iránt elkötelezettség hitét és a rendszer hitelességét. Szerencsére a lakók többsége mindezek ellenére bízik a kidolgozott és több éve megszokott nélkül folyó szelektív hulladékgyűjtési rendszer sikerében, s az egész városra kiterjeszhető megvalósításában. A város lakosságában sikerült tudatosítani, hogy a szelektív gyűjtés csökkenti a hulladék mennyiségét, és hatalmas értékeket ment meg a „szemétre” kerüléstől. A szelektíven gyűjtött anyagok újra használhatóak. Ezzel hozzájárulunk a fogyó energiahordozók és ásványi anyagok takarékos felhasználásához, környezetünk óhajtott egyensúlyi állapotának előmozdításához.

A szennyvízgyűjtés rendszere, eredményessége

Sátoraljaújhelyen 1913-ban hozták létre, Magyarországon az elsők között, a szennyvízgyűjtő hálózatot. Ez a rendszer az igénybevétel növekedésével fokozatosan elavult. A nyolcvanas évek végére Sátoraljaújhelynek mintegy 70 %-án zárt rendszerben gyűjtötték a szennyvizet. A szennyvízhálózat 80 %-át központi gyűjtő- és tisztítótelepre irányították, a fennmaradó kb. 20 %-nyi egyesített (csapadék és szennyvíz együtt) gyűjtőket a városon átfolyó élővízbe, a Ronyvába engedték. A szennyvízgyűjtés és -kezelés eddigi rendje különböző gondokat vetett fel. Az egyesített gyűjtők egy-egy nagyobb esőzés után annyi csapadékvízzel hígított szennyvizet szállítottak a gyűjtő telepre, hogy gyakorlatilag használhatatlanná vált a szennyvíz tisztító rendszer. Az élővízbe vezetett közös gyűjtők pedig éppen a szárazabb periódusokban okoztak kellemetlenségeket. Esővíz hiányában a Ronyva patakban feldúsult a szennyvíz. Elviselhetetlen bűzt idézett elő az ott élők számára, másrészt a benne lévő fekáliából származó mikroorganizmusok veszélyeztették a város lakosságának egészségét.

Mindezekről manapság mint az elmúlt évek nehézségeiről beszélhetünk, mert Sátoraljaújhely teljes belterületén kiépült a szennyvízgyűjtő csatornahálózat. A több mint másfél milliárdos beruházáshoz a város jelentős állami céltámogatást kapott. Az összes beruházásnak mintegy 53 %-át kitevő állami célelőirányzaton felül Sátoraljaújhely önkormányzatának sikerült támogatást nyerni a Környezetvédelmi és Vízügyi céltámogatási alapokból is. A befezéshez PHARE-támogatást is kaptunk. Az önkormányzat gyakorlatilag saját erő felhasználása nélküli újította fel és modernizálta a város csatorna-hálózatát, bővítette, korszerűsítette a szennyvízgyűjtő és -tisztító telepét. Ma, a beruházás befejezése után mindössze 3 %-nyi egyesített gyűjtő rendszer maradt a városban, de ezek egyike sem élővízbe csatlakozik.

A szennyvíz kezelésének technológiája és környezetvédelmi eredményessége

A városi csatornahálózaton naponta kb. 3100 m³ kommunális szennyvíz érkezik a korszerűsített tisztító telepre, melyet az önkormányzati tulajdonú Zemplén Vízmű Kft. üzemeltet. A mechanikai, bi-

¹ 1999-től jogutódja a Magyar-Német Köztisztasági és Szolgáltató Kft. Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 6.

ológiai tisztítás, kémiai fertőtlenítés után a tisztított szennyvíz a befogadó Ronyva patakba kerül. A tisztítási folyamat hasznosítható mellékterméke a szennyvíziszap. A város szennyvíztisztító telepén a szennyvíziszap kezelése regionális méretű, a környék további két (Sárospatak és Pálháza) szennyvíztisztító telepéről is itt kerül ártalmatlanításra ez az anyag.

A szennyvíziszap feldolgozásának első lépése az anaerob rothasztás (33 °C-on kb. 20 napig), második lépésben a víztelenítés következik, melyet harmadik fázisként adalékanyag hozzáadásával az aerob komposztálás követ. Az iszapkezelési technológiából 3 különböző anyagot nyerhetünk. A rothasztás folyamán *metángáz* képződik, s a folyamat végtermékeként *víz* és további feldolgozásra kerülő nagy nitrogén tartalmú *iszap* keletkezik. A keletkező metángázt, mint megújuló energiát, zárt technológiában a szennyvíztelep fűtésére és részben a biogáz előállítására, az iszap melegítésére használják. A termelő biogáz mennyiségét az iszaphoz kevert, magas széntartalmú borászati és szeszipari melléktermékek² adagolásával fokozni lehet. Az iszapvíz a telepre beérkező szűrt szennyvízhez keverve visszajut a rendszerbe, majd biológiai és kémiai tisztítás után a Ronyvába kerül. Az iszap kb. 20 napig tartó rothasztás után szalagpreésre kerül, ahol a technológiai folyamat eredményeként kb. 25 %-os szárazanyag tartalmú végtermék keletkezik. A rothasztott, víztelenített szennyvíziszapban még magas a patogén baktériumok száma, a nemkívánatos növényi magvak pedig továbbra is csírázó képesek maradnak. Ezen okok miatt szükséges az iszap további kezelése, átalakítása, melyet komposztálással biztosítanak.

A komposztálást a szennyvíziszap prizmákba rakása után természetes levegőztetéssel érik el. A víztelenített iszapot már a keletkezés helyén szalmával keverik. A hozzáadott szalma csökkenti a keverék nedvességtartalmát és biztosítja az átszellőztetést. A nyers keverék levegőztetése homlokrakodó géppel történik. Néhány átrakás után a belső hőmérséklet 50 °C fölé emelkedik és így marad legalább 3 napon át. A komposzt teljes beéréséhez 3-6 hónap szükséges. Az érett komposzt látható jellemzői: a

szalma szabad szemmel nem különíthető el, állaga morzsalékony, színe barnás, felületét nem borítják el a gyomok. Laboratóriumi vizsgálati eredmények igazolják, hogy a patogén szervezetek száma a folyamatban nagyságrendekkel csökken, a gyommagok csíráképtelenné válnak, a komposzt nehézfémeket nem tartalmaz. Az érett komposzt mezőgazdasági hasznosításra alkalmas, nem tekinthető veszélyes hulladéknak, ezért annak a vegetációs időszakon kívüli mezőgazdasági felhasználása engedélyezett. E környezetbarát anyagnak a hasznosításával nagy mennyiségű szerves- és ásványi anyagot juttatunk vissza a természetbe. Az itt alkalmazott iszapkezelési technológia egyedinek mondható, a helyi adottságokat is kihasználva az alábbi előnyöket biztosítja: a) a keletkező biogáz helyi szinten fűtési energiaként hasznosítható, b) ártalmatlanítja a térségben keletkező borászati mellékterméket, c) a víztelenített iszap szalmával keverve komposztává válik.

Egy gázmotor beállításával tervezik a biogáz energiájának elektromos energiává történő átalakítását is. Ezzel a lehetőséggel élve csatlakozhatnánk a helyi elektromos ellátó rendszerhez, s elsősorban a melegebb nyári hónapokban segíthetnénk a térség energiaszükségletének kielégítését. Úgy gondoljuk, hogy a szennyvízkezelés nyomán keletkező anyagok környezetbarát felhasználásával a fenntartható fejlődés hosszú ideig biztosítható.

Az itt leírtak alapján az a meggyőződésünk, hogy Sátoraljaiújhely önkormányzata az 1990-es évektől felelősséggel gondolja a város környezetét, gondoskodik az élő és élettelen környezet megóvásáról, az egyensúlyi állapotok megteremtéséről és fenntartásáról. Az önkormányzat által elhatározott feladatok megvalósításában tevékenyen közreműködnek a város lakói. Kicsik és nagyok egyaránt vallják, hogy egészségünk védelme, életünk minősége s unokáink biztonsága most dől el, tőlünk függ, s azon múlik, hogy milyen felelősségtudattal gondoskodunk az élővilág és természetes környezete megbontott egyensúlyának helyreállításáról. Büszkék vagyunk eredményeinkre, melyeket közös összefogással, tudatos környezetvédelmi programok kidolgozásával, a környezetvédelmi nevelés megalapozásával, a város lakosságának többségére kiterjedő, felelősséggel párosuló gondolkodásmód elfogadtatásával értünk el.

² Borseprű és ledesztilált pálinka cefre, amelyek környezetbarát felhasználása külön eredménye a módszernek.

KISS ADÉL

A füzérkomlói egészségház terve

A Kazinczy Ferenc Társaság érdeklődésének és felelősségtudatának megfelelően évkönyvünk lapjait meg kívánjuk nyitni a környezetkultúra, a természeti és az épített környezet kérdései előtt. 12. kötetünkben a széphealmi magyar nyelv múzeuma tervével, programjával ismertettük meg az olvasót, ezúttal Sátoraljaiújhely hulladékgazdálkodási és szennyvízkezelési projektejének értékelése mellett egy hegyközi falu tervezett létesítményét mutatjuk be. Kiss Adél diplomamunkája példázhatja azoknak a törekvéseknek egyik irányját, amelyek a tájhoz illeszkedő építkezést szorgalmazzák, miközben a kistáj társadalmi igényeinek szolgálatában állnak. Lebóczky Ödön építész e munka kapcsán többek között azt a szándékot dicsérte opponensi véleményében, amely „az építést eszközeivel is igyekszik egy településbe életet lehelni”. (A Szerk.)

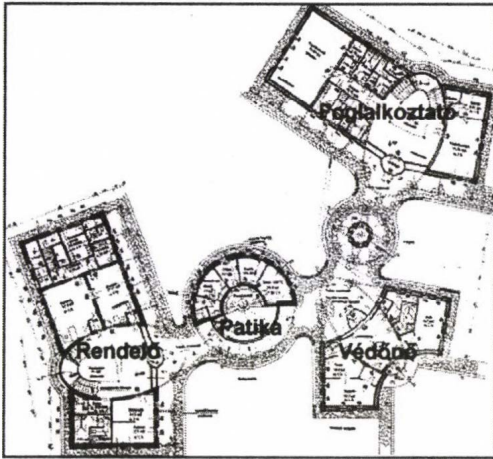
Füzérkomlós község Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén, a szlovák határ közelében fekszik. E hegyközi település tagolt medencedombságra épült. Éghajlata mérsékeltén hűvös, mérsékeltén nedves. Természetes növényzete a kárpáti flóratartomány kassai flóraidejének megfelelő. Környezetében kiterjedt erdőségek húzódnak. Talaja uralkodóan savanyú, agyagos barna erdőtalaj, amelyen az erdőgazdasági és a mezőgazdasági hasznosítás kb. fele-fele arányban osztozik. Lakosai hagyományosan őstermeléssel és bányászattal foglalkoztak, magyar anyanyelvűek.

Eredetileg a falu, amelyet először 1270-ben *Komlós*ként említ oklevél, a füzéri vár tartozéka volt, utolsó földesurai a Károlyi grófok voltak. A település jól megközelíthető, szomszédaival másodrendű utak kötik össze. A közlekedést 1925 és 1980 között kisvasút segítette, helyben működött a posta és a távbeszélő is. A község infrastrukturális fejlettségi szintje közepesnek mondható; a 417 lakos 1996 végén 127 lakóépületben élt. Az utak fele burkolt, portalanított. 1997-ben gázvezeték épült, 1998-ban pedig megkezdődött a 11 falut bekap-

csoló csatornaépítési beruházás. A terület fő értékét környezetének védett természeti és kultúrtörténeti emlékei jelentik, amelyek az idegenforgalom és a kirándulóturizmus számára jelentenek vonzerőt. Ezek együttesen a térség (és benne Füzérkomlós) gazdasági életének fellendüléséhez járulhatnak hozzá. Jelenleg a falu nem idegenforgalmi céltelepülés, kevésbé rendelkezik távlati hasznosítható tüdőlési potenciállal. Helyi értékét a határában elhaladó fő útra utak és gyönyörű fekvése jelentik.

A *tervezési területet* három telek alkotja, amelyek nagyon kedvező helyen, a falu központjában helyezkednek el, a település gerincét alkotó két út találkozásánál. A két út, valamint a Torok-patak választja el a 3191 m² kiterjedésű teljes tervezési területet szomszédos telkektől. A telek közel sík, nincs számottevő szinteltérés. A beépítési arány, a falu átlagos beépíttségének megfelelően, kb. 25 %. A patak kis vízhozama miatt a talajvíz viszonyait nem befolyásolja. A központi fekvés indokoltá teszi itt közcélú intézmény létesítését. A helyi önkormányzat elkötelezettsége szerint e terület adhat

othont a Füzerkomlóst és a környező további négy települést ellátó orvosi rendelőnek. Kiegészítő funkcióként helyet kap még a területen egy gyógyszertár, a védőnői szolgálat, valamint a település szociális programjában szereplő mentálhigiénés egészségház (foglalkoztató). A régiófejlesztési program keretében 1996-ban az érintett önkormányzatok (Bózsza, Füžér, Nyíri, Pusztafalu, Füžérkomlós), melyek területén 2015 lélek él, erről megállapodást kötöttek.

A *tervezési szempontok* között figyelembe vettük, hogy a beruházó és a fenntartó a helyi önkormányzat, és hogy az egyes egységek működését egymástól független szervezetek biztosítják. A köztér hiánya, a templom közelsége, a terület központi fekvése közpark kialakítását is indokolja, amely a szomszédos telekhez kapcsolódva egy jövőbeli faluközpont létrehozását indíthatja el. Az épület mértékadó magassági határa a közeli templom tornya (10 m). A telek szabálytalan alakjából következett az organikus elrendezés. Az épületegyüttes tömegét az egymástól független négy lakóház léptékű egység és az ezeket összekötő tagolt, szabálytalan tetőforma határozza meg. Az épületrészeket fedett közlekedő fogja össze, s e tér egyben a pihenés, a beszélgetés helyszínévé válhat. Az épületegyüttes parkot fog közre, mely a

patak túloldalán lévő üres telekkel együtt a templomot is érintő közparkká egyesülhet. A közlekedő amorf formáját megérkezési pontokként kupolaterek zárják. A tényleges funkciókat szabályos kialakítású terek határolják.

Az *orvosi rendelő* a helyi lakosságon kívül még négy település betegeit látja el, s az állandó körzeti orvosi rendelő mellé időszakos szakorvosi és fogászati rendelőt és gyógytornahelyiséget tervezünk. A betegforgalom és a kiszolgáló rész elkülönül; a földszinten található a váróterem, a két orvosi rendelő, az elsősegély szoba és a fektető helyiség. A tetőtérben helyezük el a fogászati rendelőt a váróval, valamint a vérvételi labort. A mozgássérültek közlekedését a lépcsőkoriáthoz szerelt lift biztosítja. Az épület hátsó részében van a *személyzeti öltöző*, a mosdó, a teakonyha, a takarítószertár, a hulladékártároló. A tetőtérben még a raktár, a labor, a kazánház található. Utóbbi a gyógyszertár fűtését is ellátja.

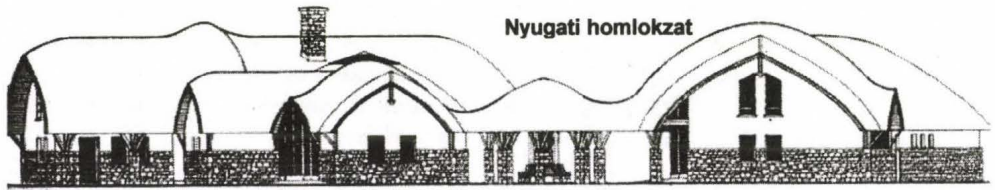
A *patika* fiókgyógyszertárként működik, így az eladótérén kívül a kiszolgáló részben raktár, személyzeti öltöző és labor (keverőhelyiség) részére kell helyet biztosítani.

A *védőnői szolgálat* a hagyományos funkciókat látja el (terhes gondozás, tanácsadás), tehát betegellátással nem foglalkozik. A védőnő kérésére a rendelőn és az irodán kívül klubhelyiség is helyet kapott itt a csoportos tanácsadás, a torna, a vetítés számára.

A *mentálhigiénés foglalkoztató* a szociális program keretén belül elsősorban a hátrányos helyzetben lévő családokat szolgálja. Ez az oktatás, nevelés helyszíne, de más funkciók befogadására is alkalmassá kell tenni (egészségfejlesztési tanfolyamok, gyógytorna, szakköri foglalkozások, kiállítások).

A tervezés során a cél a természetes, nemes anyagok alkalmazása volt. Ezt részben az organikus elrendezés, részben a környezet határozta meg. Az alapozás: vasbeton sávalap, illetve beton pontalap; a felmenő szerkezet Porotherm 38 téglá és vasbeton öntött fal, fagyálló terméskő lábazattal. A fedélszék: RR

tartók (látható fedélszékként). A tetőfedés: természetes pala, deszka aljzat, tetőfólia, hőszigetelő, belső deszkázat.

Kiegészítő szerkezetek: vörösréz (gerinc, tetőszellőzők, hófogók). Az ajtók, ablakok egyedi fa nyílászárók hőszigetelt üvegezéssel. A belső padlóburkolatok: kopásálló kerámia lapburkolat (egészségügyi létesítmény), Gress mozaik (közösségi terek), a fedett közlekedő burkolata: fagyálló, bárdolt mészmárga laposkő.

44 gépkocsi elhelyezésére készülhet parkoló.

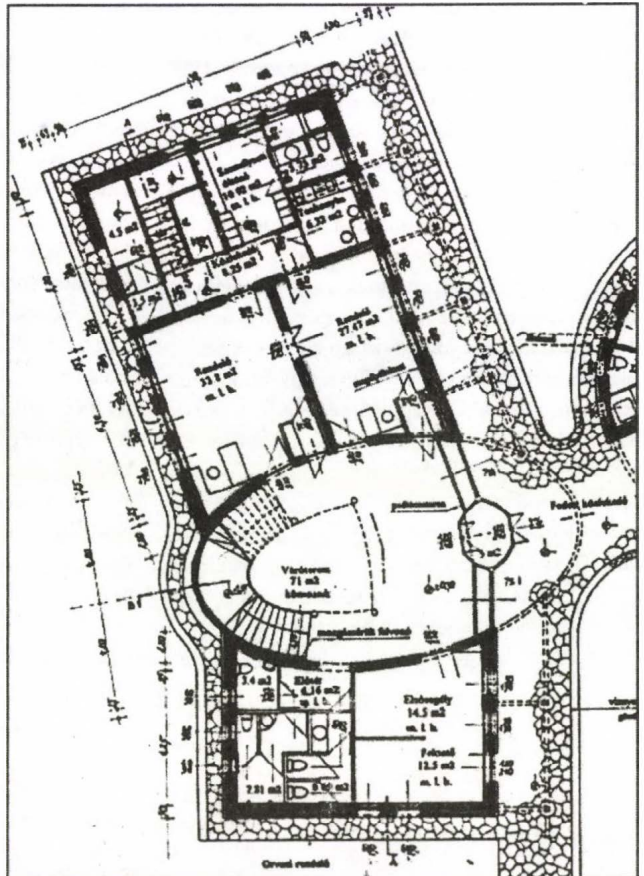
Az épületegyüttes hosszú távon jelentősen hozzájárulhat a falu fejlődéséhez. Ez a település első közparkja. A környező telkeken üzletek kialakítására nyílik lehetőség. A polgármesteri hivatal átköltözhet a jelenlegi orvosi rendelő és gyógyszerár helyére, az nagyságát és elhelyezkedését tekintve alkalmas e funkció befogadására. Az egészségház (foglalkoztató) más rendezvények számára is lehetőséget teremt.

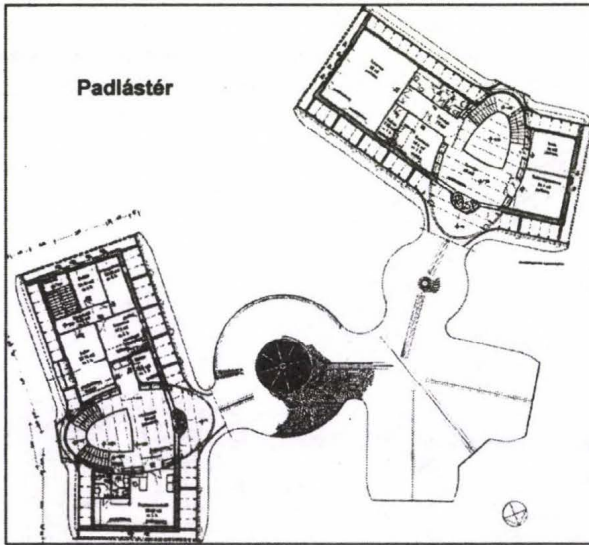
A községi önkormányzat megbízást adott szakmai programok összeállítására, amelyek az egészségház lehetőségeinek kihasználását biztosítják.

Dr. Molnár József körzeti orvos 1997 tavaszán 32 éven át szerzett személyes tapasztalatai alapján a szociális gondozói központ létrehozásának indokaként hivatkozott arra, hogy az utóbbi években a lakosság egészségi állapota rosszabbodást mutat, amihez sokak esetében a munkahely elvesztése járul, sokan előbb-utóbb pszichiátriai vagy szenvedélybetegnek lesznek. Közöttük sok a fiatal, illetve középkorú ember. Támasszuk, háttérük egyre labilisabb az elmaradott térségben. Amennyiben e betegeknek meg-

felelő szociális és egészségügyi háttérük lenne, az állapotukon sokat segítené. Ritkábban kellene kórházi segítséget kérni, s az értelmes elfoglaltságok hiánya következtében kialakuló kártékony szokások (pl. italozás) helyett tartalmas programokkal köthetnék le a kezelésre szorulókat. A betegeket jobban lehetne gondozni, kezelni, gyógyszerezni, felügyelet alatt tartani.

A mentálhigiénés továbbképzésben részt vett védőnő a sátoraljaújhelyi kórház pszichiátriai és ápolási osztályának szakmai felügyelete mellett a helyi egy-

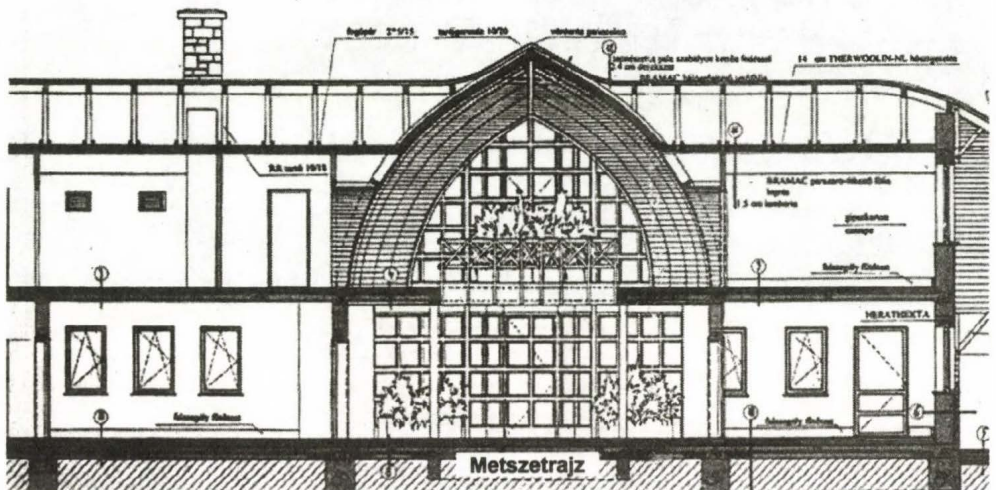
A központi orvosi rendelő is Füzérkomlóson van, a betegek, gondozottak gyógyszerzése biztonságosabb lenne. A négy község nyilvántartott gondozottjai között 90 férfi és 80 nő neurózis személyiségzavarban szenved (depresszió, pánikbetegség), öt epilepsziás, 11 májzsugorral küszködő beteget kezelnek, emellett 103 alkoholistát kell gondozniuk, akik között sok a fiatal. A tervezett háttérintézménnyel sikeresebben emelhetnék ki őket, koncentráltabban tudnának velük foglalkozni a helyes életvezetésre való felkészítéssel. Az idősek, az egyedülállók szellemi leépülését lassíthatnák megfelelő foglal-

koztatással, s könnyítenének helyzetükön, ha legalább a nappali órákra barátságos, családiasabb környezetbe kerülnének.

Az anya- és gyermekvédelmi szolgálat is kedvezőbb körülmények közé kerülne az egészségházban. A *Mészárosné Patrik Edit* által kidolgozott szakmai program alapján segíteni tudnának a megélhetési, életvezetési problémákkal küzdő családok halmozottan hátrányos gyermekein. Fejleszteni kellene a családban a gyermekek mintaadóit. A szülőket meg lehetne tanítani jobban élni, sikert elérni, háztartást vezetni, gazdaságosan főzni, pénzt beosztani, megfelelő higiénés körülményeket kialakítani. A kisdetek részére készségfejlesztő foglalkozások szervezhetők saját közösségükben.

A miskolci Karina Szakképző Iskola igazgatója, *Nagy Lajosné* a szociális alprogram keretében ismeretbővítő és tanácsadó kurzusok tervezését dolgozta ki (mentálhigiéné oktatás és tanácsadás, életvezetési ismeretek és készségfejlesztő tréning, romasegítő képzése). Emellett program készült az újra elhelyezkedést elősegítő tréningekre, felkészítő képzésekre is (önismeret, pályaeorientáció, beosztó képzés, munkavédelmi oktatás).

Ha megépülne a füzérkomlói egészségház, keretet teremtene mindehhez, hozzájárulna az életminőség javításához a községben meg a társteleptüléseken, emellett szebbé tenné a faluközpont arculatát.

GAZDAG JÓZSEF

Somogyi Gábor monográfiája Borúth Andorról

„E könyv megírása nagyon sok kutatómunka eredménye, mégsem nevezhető életrajzársnak, mert az adatok csak nagyon hézagosan voltak fellelhetők. És nem hermeneutika – művészetelemzés –, mert ez a művészettörténészek feladata. Ez a könyv a festőművészről és műveiről fellelhető adatok figyelembevételével készített monográfia, melynek célja egyrészt a művész és műveinek jobb megismertetése, másrészt a művészettörténészek munkájának segítése műveinek mélyebb értelmezéséhez” – írja a szerző a festő születésének 130. évfordulójára kiadott mű bevezetőjében.

Eloolvasva, áttanulmányozva a 176 oldal terjedelmű, gazdagon illusztrált kiadványt megállapíthatjuk, hogy Somogyi Gábor mérnök annak idején pontosan fogalmazta meg a célt, s a cél eléréséhez vezető teendőket. Tudta, hogy a sátoraljaújhelyi születésű, majd később egy-egy ideig Budapesten, Szolnokon, Münchenben, Párizsban, Nagybányán, Spanyolországban is tartózkodott, élete nagy részét pedig Tátraszéplakon leélő festőművész gazdag életművet hagyott maga után, alkotásai fellelhetők ugyan számos kárpát-medencei múzeumban, galériában és magángyűjteményben, ám magáról Borúth Andorról a lexikonokban megtalálható néhány adaton kívül egyre kevesebbet tud a tőle időben fokozatosan távolodó utókor. Lényegében ez készítette őt arra – no meg a Sátoraljaújhelyi lexikona összeállítóinak javaslata – hogy egy olyan hézagpótló munkát készítsen, amely a festőművész életútját környezetében, emberi mivoltában művészeti felfogásával mutatná be.

„Tanúja voltam e munkának. Szerzőnk, barátunk egy szalmaszálat nem engedett elveszni, a legapróbb adatot sem, amihez hozzájuthatott. Nem szakmabeliként megírt helyettünk, hivatásos kutatók

helyett egy kitűnő monográfiát. Teleírta Borúth Andor-méltatás iránt áhítózó könyv fehér lapjait. És hogyan? Már-már szépirói színvonalon, filológiai pontossággal, világos fogalmazásban, logikus felépítettséggel, élvezetes stílusban” – vélekedik Somogyi Gábor munkájáról a könyv elején olvasható Ajánlásában Fehér József, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója.

Borúth Andor családi hátterét vizsgálva a szerző hivatalos dokumentumok segítségével visszatér a festő nagyszüleiig, pontosabban a jó módú mádi szőlőbirtokosnak, Steiger Józsefnek, valamint a nemes Stephaics Ferenc és nemes Püspöky Zsuzsanna leányának, Teréziának 1803-ban kötött házasságáig. Röviden ecseteli a festő édesapjának Steiger Alajosnak, művészi nevén Borúth Elemér költőnek, a Zemplén című hírlap alapítójának munkásságát, felvillantja a festő anyai ágának, az Evva családnak a társadalomban betöltött helyét. Megtudhatjuk azt is, hogyan alakulhatott, illetve változott a Steiger családi név hivatalosan is Borúthhá. Apropos, Borúth vagy Boruth? Nos, magyarázatot kapunk a névírás kétfajta változatának alkalmazásával kapcsolatban felvetődő gyakori kérdésre is.

A könyv olvasói számos információt kapnak Borúth Andor alkotói tevékenységéről, annak a budapesti Nemzeti Szalonban 1894-ben kezdődött ígéretes indulásáról, a párizsi és a többi külföldi állomásairól, s nem utolsósorban a tátraszéplaki évtizedekről. A portréfestés mesteréről és az akkori képzőművészeti vonulatról szakvéleményt olvashatunk többek között Lyka Károly művészettörténésznek, a budapesti Képzőművészeti Főiskola egykori igazgatójának tollából.

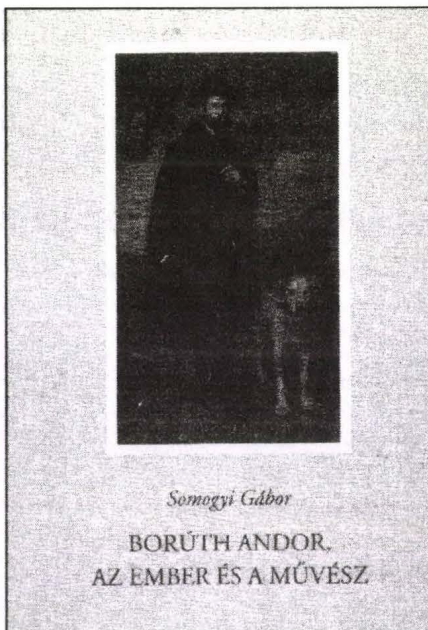
Somogyi Borúthhal kapcsolatban Pipics Zoltán művészettörténész 1934-ben leírt véleményét

is beágyazta az összefoglalásba. „Mindig komoly verekű képeivel állandó szereplője a magyar tárlatoknak annak dacára, hogy már 23 esztendeje a világtól elvonulva s minden idejét a művészetnek szentelve Tátraszéplakon él. Piktúrája teljes egyéni értelmezésben olvassza fel magában a klasszikus művészet nagy benyomásait, amire jellemző, hogy azok a hatások, amelyek mindig megkapó összenyomású és sok részletfinomságot nyújtó munkáiban helyenkint felismerhetők, nem közvetlen mestereitől, hanem a régi grand art hőseitől (Velasquez, Rembrandt) valók.

Mélyenjáró, emberi és erkölcsös művészet az övé, a természet és az elgondolás harmónikus egységében“

Idéz a könyv korunk legkiválóbb szlovák Borúth-kutatójának, Jitka Haaková művészettörténésznek a tanulmányából is. Az utóbbiból kiderül például, hogy Borúth a két világháború közötti időszak szlovák festészetében nem nagyon képviseltette magát. „Borúth Andort a művészettörténet művészeti meggyőződéséért értékeli, akinek a két világháború közötti Szlovákia festészetére nem volt jelentős hatása. Mint a nemzetiségi kisebbség tagja, nem törekedett a 'szlovák nemzeti stílus' kialakítására. Felesége családja révén – akinek jól jövedelmező szanatóriumuk volt – jó anyagi körülmények közé került, és ez visszahatott festészetére is, amely a müncheni realizmusban gyökerezett és a 19. századi művészeti hagyományokat tükrözte. Konzervatív művészeti stílusa élete folyamán nem változott. A Tátrával kapcsolatos sok híres egyéniséget ábrázoló portréi ma már kortörténeti szempontból is értékesek“ – áll Jitka Haakovának a Tatty című folyóirat 1998. évi 6. számában szlovákul megjelent írásában.

A monográfiából Borúthról megtudjuk, hogy a tátraszéplaki időszakában – mely végül is

az 1955-ben bekövetkezett haláláig tartott – csak néhány magyar és szepességi művésszel tartotta a barátságot. Például Kösze-gy (Winkler) Elemérrrel, térségünk ismert művészettörténészével, festővel, a Kassai Múzeum egykori igazgatójával. Közli a monográfia Kösze-gy kéziratot önéletrajzában azt a részét, amely éppen a tátraszéplaki éveket tárgyalja, s amelyik híven mutatja be a Guhr-szanatóriumban zajló társadalmi életet.

Egyfajta hű korrajznak minősíthető az az írás is, amelyet a művész fia, a ma 86 éves, Münchenben

élő dr. Boruth Mihály bocsájtott a monográfia elkészítőjének rendelkezésére.

Tartalmazza az egyszerű dokumentumgyűjteménynél lényegesen gazdagabbnak, színesebbnek minősíthető könyv Borúth Andor kiállításainak jegyzékét, továbbá a festő összes – jelenleg ismert – közgyűjteményekben és magántulajdonban levő alkotásainak lajstromát. Külön élményt nyújt az olvasónak a sok fekete-fehér és színes képreprodukció is.

A Kazinczy Ferenc Társaság által 500 példányban kiadott könyvében a szerző, Somogyi Gábor nagyon sok olyan információt közöl, melyek alapján a többnyire csak lexikonok rövid ismertetőiből meríthetett érdeklődő most átfogó képet nyer Borúth Andorról.

Érdeemes elolvasni, tanulmányozni. Esetleg még további adatokat, tényeket gyűjteni hozzá – Zemplénben, Kassán, Tátraszéplakon, valamint másutt is – hogy a Borúth-kép és azzal együtt az akkori korpép az utókor számára minél tisztább, valóságosabb legyen.

SOMOGYI GÁBOR: *Borúth Andor, az ember és a művész.*
Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság.
Sátoraljaiújhegy, 2003. 176 o.

DANKÓ IMRE

Viga Gyula *Miscellanea Museologica*-járól

Nehéz feladatot kaptam, mert éppen nekem nehéz és talán nem is illő *Viga Gyula* apróbb muzeológiai vagy a muzeológiával, a múzeumüggyel valahogy is összefüggő cikk, előadás, kistanulmány gyűjteményéről írni. Mégpedig azért, mert Viga Gyula ebben a gyűjteményes kötetében rólam is írt; még hozzá nagyon, talán túlságosan is elismerő hangon. Sokat gondolkoztam a dolgon, és végül is arra jutottam, hogy talán éppen ezért és a kötetben található több rám vonatkozó idézet, utalás is annak felismerésére késztet, hogy éppen nekem kell Viga Gyulának erről a könyvről írnom. Még inkább felbátorított az írásra a könyvborító hátlapja külső oldalán olvasható „könyvismertetés”. *„A kötet címe, Miscellanea museologica, arra utal, hogy a múzeumban dolgozó szakemberek szertedágazó tevékenységet végeznek a tárgyi kulturális örökség gondozása és feldolgozása során és azon túl a tudomány, az ismeretterjesztés, a közművelődés számos területén.”* Folytathatnám tovább is ezt a remek kis könyvajánlást, de nem teszem, mert ha tenném, be is fejezhetném ezt a recenziót. Ezt a mondatot is csak azért idéztem, mert ezek a kérdések – a muzeológusok tevékenysége – engem is sokszor és sokoldalúan foglalkoztattak. Véleményem summázata az volt és jelenleg is az, hogy a múzeum esetenként – még ha úgynevezett egyszemélyes múzeumról van is szó – *kultúrközpont*, egyfajta, sajátos *szellemi műhely*. A muzeológus pedig ennek a kultúrközpontnak, szellemi műhelynek a *szükségszerűen* sokoldalú, széles látókörű, jó kapcsolatteremtő és -ápoló készséggel bíró, alkotó-szervező, éltető góca.

Viga Gyula ezeket a cikkeket, kis tanulmányokat, előadásokat újságokban, folyóiratokban jelentette meg, illetve az előadásokat rádióban mondta el (Borsodi Rádió). Hasonlóan nagy muzeológus elődeihez, akik – közülük ezúttal csak a miskolci *Leszih Andort* említjük – szívesen írtak (és írnak ma is) újságokba, népszerűsítő, ismeretterjesztő, közművelődési, honismereti folyóiratokba, alkalmi kiadványokba. Viga Gyula is nagy jelentőséget tulajdonít a közsajtónak. Meggyőződésünk ugyanis, hogy egy-egy jó újságcikk, kistanulmány vagy éppen előadás, amellet, hogy esetleg adatközlő jellegű, forrásfeltáró is, igen sokat segít, egyrészt a múzeumokban folytatott különböző *szaktudományok* és a szemünk előtt önálló tudományággá fejlődött, sokoldalúan összetett, igazán interdiszciplináris tudományággá nőtt *muzeológia* népszerűsítésében, segítésében, értékes művelésében. Nem is szólván arról, hogy sokszor méltó emléket állít, illetőleg nemesen emlékeztet az ezen a területen munkálkodott kiemelkedő egyéniségekre, munkájukra.

Mindezeket túl Viga Gyula cikkei, kistanulmányai, előadásszövegei motiváltságukat illetően is figyelmet érdemelnek. Kitérnék ezekből az írásokból, hogy Viga Gyula mindennek előtt *etnográfus*, még hozzá *társadalomnéprajzos*, hogy táji orientáltsága sem közömbös tényező: *Miskolcon*, a *Bükk-felvidéken*, a *Hegyalján*, a *Bodrogközben*, *Szabolcsban*, *Szatmárban*, a *Felső-Tisza vidékén*, a *Háromashatár* tájékán éri magát igazán otthon. Ebből a táji érdeklődésből-kötődésből szervesen következően kíséri figyelemmel a táj- és régióképző erők múltját,

jelenét, változásait: a migrációk folyamatait, a vonzáskörzetek szerepét, az árucseré viszonyokat, az etnikai-, a vallási tagoltságot, a kisebbségek életét, az interetnikus kapcsolatokat, az identitás problémáit. Úgy ahogy ezeket egy általa szerkesztett nagyszerű tanulmánykötetben már 1990-ben bemutatta (*Árucseré és migráció Észak-Magyarországon*). Ezen felsorolás alapján talán azt gondolhatnánk, hogy Viga Gyula egy többszörösen összetett kultúrájú táj etnográfus kutatója, feldolgozója, parciális érdeklődésű és jelentőségű muzeológusa. Természetesen az is, de lényegesen több is ennél. Viga Gyula nemcsak a kisebb-nagyobb szomszédos tájak társadalomnéprajzi-kultúrtörténeti kutatója, aki talán az egyes kistérségek, helységek adatait összehasonlítva, egymással kapcsolatba hozza, hanem olyan kutató, aki általánossá tudja emelni a lokális „anyagot”, aki minden esetben, még a legegyszerűbbnek látszó, szerény motívumot is összeveti legalább az országos, de gyakran a magyar nyelvterületen kívüli vidékek, közösségek etnológiai folyamataival, és az eredetileg kicsinek, szerénynek, talán jelentéktelennek látszó motívumocskának általános tartalmat, széleskörű elvi meghatározást, rendszerbe állítást, az összefüggések gazdag tárházát tudta és tudja biztosítani. Legkönnyebben talán azt mondhatnánk róla, hogy *organikus-ökológus* néprajzkutató. Mindezt nem spekulatív módon, hanem „a terepen járva”, a muzeológusra jellemző konkrét tárgyhoz kötöttséggel adja eléink. Talán itt a legalkalmasabb szólni arról, hogy Viga Gyula, korunk egyik legjelentősebb etnogeográfusa is. A tájkutatás, a történeti tájkutatás *Marosi Sándor*, *Somogyi Sándor*, *Kocsis Károly* munkássága nyomán munkálkodó, részben Miskolchoz tartozó *Frisnyák Sándor* kialakította tájféldrajzi iskola egyik érdemes tagja. A Frisnyák Sándor által szervezett különböző tájkonferenciák állandó előadója. Írásai sorra jelentek és jelennek meg tájféldrajzi-történeti tájféldrajzi iskola kiadványaiban. Megjegyzendő, hogy ennek a tájféldrajzi csoportosulásnak az érdeklődési terü-

lete nagyjából – szerencsésen – azonos Viga néprajzi tájaival.

Egyetemi tanulmányait 1971 és 1976 között történelem-néprajz szakon a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte. Szakismereteit a Néprajzi Tanszékhez kötötten muzeológiával tetézte (Gunda Béla, Szabadfalvi József, Ujváry Zoltán) és gyakorlatban kora „nagy muzeológusaitól” tanulta el. 1975-től kezdődően (egy rövidke tapasztalatszerző kitéréstől eltekintve) első munkahelyén, a miskolci *Herman Ottó Múzeumban* (illetőleg a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatóságán) dolgozik. Ez a közel 30 év (a kötetben következetesen 26 évről van szó) Viga Gyulát magát is behelyezte a tájba Mezőkövesdtől fogva Miskolcon, Szerencsen, Tokajon, Sárospatakon Sátoraljaújhelyen, Karcson, Pácinon, Széphalmon át Hollóházáig és még azon túl is övé a világ, illetőleg fordítva is igaz; ez a világ a magáénak vallja, a magáénak tudja Viga Gyulát.

Itt feltétlenül ki kell térnünk arra a rendkívül szerencsés körülményre, hogy munkahelyén, a *Herman Ottó Múzeumban*, mondjuk 1975-1995 között, egy soha sehol sem látott nagyszerű, közel egykorú, felettébb tájékozott, rendkívül ambiciózus muzeológusgárda „jött össze”. Ennek a muzeológusgárdának az is volt az egyik meghatározó jellemvonása, hogy bár lehettek és voltak is a tagok között bármiféle nézetkülönbségek is, a munkában, a feladatvállalásokban egységesen, egymást segítve léptek fel. Ennek a csodálatos együttesnek volt (és az ma is) kiemelkedő, közösséget teremteni, vezetni képes tagja Viga Gyula. Ebben a fiatal, öletdús, kezdeményező kedvű, kapcsolatteremtő és ápoló közösségben hihetetlen szorgalmával, kimeríthetetlen munkabíráásával, szervező- és szerkesztőkészségével és a mindezt integrálva megjelenítő tüneményes termékenységével tűnt ki. De soha se mások rovására, netán mellőzésével! Ha például végig nézzük bibliográfiájának *Szerkesztések* cím alatt felsorolt tételeit, szinte kivétel nélkül azt láthatjuk, hogy alig szerkesztett egyedül; a társ, a szerkesztés-

ben résztvevő belső (gyakran külső!) munkatárs vagy munkatársak neveit sohasem hagyta említetlenül. Viga Gyula nem mindennapi népszerűsége tett szert nemcsak munkahelyén, szakmáján belül, hanem mindezekon messze kívül is.

Népszerűségét igen jó kapcsolatteremtő és -ápoló készségének is köszönheti. Kezdetben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat agilis tagjaként, 1973 óta a Magyar Néprajzi Társaság (választmányi tag, az Önkéntes Néprajzi Gyűjtő Szekció munkatársa, Jankó János díj 1985 stb.), a Történelmi Társulat, a Honismereti Bizottság(ok), a Honismereti Szövetség (Bél Mátyás Emlékérem, 1996) tevékeny tagjaként országos ismertségre (elismertségre) tett szert. Rendkívül fontosak ebből a szempontból a testvérintézményekkel való kapcsolatai (levéltárak-levéltárosok; könyvtárak-könyvtárosok; a művelődési házak, központok, népművelők-, közművelődési szakemberek; iskolák, főiskolák, egyetemek, tanítók, tanárok, professzorok; tudományos intézetek, akadémiai bizottságok-kutatók, kutatásszervezők stb.) Kapcsolatteremtő „bázisai” közül kettőt emelnénk ki. Először is a múzeummal, a muzeológiával természetesen nagyon szoros és erős kapcsolatban álló *Múzeumbarátok Egyesületét* említenénk. De gondoljunk csak arra is, hogy Viga Gyula a kezdetektől fogva munkálkodik a Kazinczy Ferenc Társaságban, a Bodrogi Művelődési Egyesületben is! Azután pedig az *iskolát* általában, sajátosan pedig az egyetemet, helyesebben az *egyetemeket* sorolnánk ide. Az egyetemekkel való kapcsolatára jellemzően jegyezzük meg, hogy Viga Gyula 1994-től kezdődően a *Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékének* adjunktusa is. Azonban nem lehet célunk Viga Gyula rendkívül gazdag és szerteágazó életrajzának az ismertetése *Miscellanae Museologica* című gyűjteményes kötete bemutatása ürügyén. Vissza kell térnünk a könyv ismertetéséhez.

Ha végignézzük a könyv tartalomjegyzékét, világosan láthatjuk, hogy fő tárgya a tágasan értelmezett *néprajzi muzeológia*, illetve tá-

gítva a kört, a néprajz volt, a maga sajátos sokféleségével: történeti néprajz, társadalomnéprajz, tájnéprajz, tájtörténeti néprajz stb. Sajnos, egy mégoly teljességre törekvő könyvismertetésben, mint amilyen ez a recenzió is igyekezett lenni, sem lehetséges, a könyv tartalmi ismertetése. Esetünkben különösen nem, már csak a könyv műfaji adottságai miatt sem. Hiszen a könyv összesen 60 különböző tartalmú, hosszabb-rövidebb írást, cikket, kistanulmányt tartalmaz. Vagyis, jelen esetben is meg kell elégednünk azzal, hogy a könyv öt beszédes fejezetcímét ismertetjük.

Az első, az *Előszót* követő fejezet címe: *Előadások és cikkek a muzeológia köréből*. Lényeges muzeológiai-múzeumtörténeti közlemények találhatóak benne: A miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményeiről, A 100 éves miskolci múzeum és néprajzi tevékenysége, Kisebbségi kultúra Borsod-Abaúj-Zemplén megye múzeumaiban stb. Igazán büszkéek lehetünk rá, hogy a fejezet 9 közleményéből 4 a miskolci és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumok kérdéseivel foglalkozik. Ezek a közlemények különben arról is tanúskodnak, hogy Viga Gyula minden Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumban, múzeumi kezdeményezésben valahogy ott van. A második fejezet változatos közleményeit egy közös tényező köti össze. Az, hogy mind a 11 közlemény végső soron néprajzi tárgyú, *Egyes néprajzi előadások és írások* fejezetcím alatt. Tárgyukat tekintve van köztük nem egy aktuális, napjainkban előtérbe került elvi-elméleti etnográfiai írás is (*Az északkeleti régió műveltségéről; A hagyomány és a változás kérdéséről a Bodrogi népi kultúrája kapcsán; Sztripszky Híador, Erdély együttélő népeinek kutatója*). A harmadik fejezet 6 közleménye az elődöket tisztelő, a volt munkatársakat barátokként látó Viga Gyulát állítja elének (*Bodgál Ferenc 40 éve; 25 éve halt meg Lajos Árpád; Császár Árpád emlékezete; Szubjektív megjegyzések Kunt Ernő Fotoantropológia című posztumusz kötetéhez; Búcsúztató beszéd Fügedi Márta temetésén; Szabadfalvi József emlékére*). A negyedik fejezet a legterjedelmesebb; 19 cikk,

kistanulmány, köszöntés, található benne. Közülük több mai, napjaink tárgyköreiből, tervekről, elképzelésekről szól (*Szatmár kutatásról; A Néprajzi Látóhatár 10 éve; Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. (könyvismertetés); Frisnyák Sándor munkásságáról etnográfus szemmel; Ujváry Zoltánról Gömöri szólások című könyve ürügyén stb.*) Az ötödik fejezet *Előadások a rádióban* címen 15 rövid, de egyrészt Viga Gyulára jellemző, másrészt fontos adatokat, szempontokat felvonultató, a szélesebb körű megismerésre ösztönző, továbbgondolkodtató rövid összegezéseket tartalmaz (*Kecskestartás Magyarországon; A Bükk hegység árucseréjéhez; A miskolci pincék; Rákászás hegyi patakokban; A vaj formázása és díszítése; A miskolci betlehem; Bükkalji gyümölcsárusok; A csigacsináló stb.*)

Vagyis, összegezve a kötetben megjelentetett – igen jól összeválogatott – 60 írást, azon is elgondolkozhatunk, hogy ez a 60 cikk, előadás, kis tanulmány vajon hány százaléka lehet Viga Gyula írásainak. Ebben az izgatott kérdésben csak némileg nyugtat meg a kötet végén található *Viga Gyula publikációi (1974–2001)* című, 16 „önálló művek”-en kívül, évenkénti csoportosításban ismertetett 432 tételes bibliográfiája. Egyrészt azért nem, illetve csak „némileg”, mert a „munkásságot” a mégoly pontos és mégoly gazdag könyvészeti adatokkal, statisztikákkal sem lehet mérni. Viga Gyula „26 alkotó évének” termése se fejezhető ki, mutatható be a maga teljességében statisztikai adatokkal, bibliográfiai felsorolással. Viga Gyula esetében különösen nem, mert hiszen – ahogy már említettük – Viga Gyula nagyon szerette és szereti a közös munkát, a közös szerkesztéseket, egyáltalán a szerkesztéseket. Amelyeknél bizony nehezen lehet meghatározni, hogy esetenként milyen nagy, mennyiségileg is mekkora, milyen széles, milyen mély, milyen nehéz vagy éppen könnyű, Viga Gyula munkája.

Hajlamos vagyok arra, hogy Viga Gyula sokoldalú, széleskörű munkássága lényeges, ha nem a leglényegesebb részének szerkesztői tevékenységét lássam. A társszerkesztőként jegy-

zett kiadványok közül a legfontosabbaknak a *Herman Ottó Múzeum Évkönyvei*, a *Herman Ottó Múzeum Közleményei* sorozatait tartom. Szerkesztő bizottsági tagként szerepelt az *Ethnographiánál*, a *Honismeretnél*. 1992-től szerkesztője a *Néprajzi Látóhatárnak*. Alapító főszerkesztője volt a *Dimenziók (Felsőmagyarországi Szemle)* című társadalomtudományi folyóiratnak. Szeretett könyv-füzetsorozatokban gondolkodni (*Borsodi Kismonográfiák; A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai* stb.) Ne feledjük, hogy most ismertetett könyve, a *Miscellanea Museologica* az *Officina Musei* sorozat 12. számaként jelent meg. (Sorozatszerkesztő: Veres László.)

A szerkesztésnek egy érdekes fajtáját, az önszerkesztést is többször választotta. *Huszonegy néprajzi közlemény* című tanulmánykötetét 1994-ben jelentette meg és a *Hármas határon* című neves könyve is önszerkesztett tanulmánykötet (1996).

Mivel zárhatnánk jobbal, ideillőbbel ismertetésünket, mint Viga Gyula Előszavából vett néhány gondolattal. Bizonyára én vagyok az a recenzens, aki bár hangsúlyozza Viga Gyula munkáinak szerteágazó, sokféle tematikáját, de világosan látja és kellő mértékben értékeli ezeknek a cikkeknek, kistanulmányoknak a szoros kötődését, összefüggését Viga Gyula más, nagyobb tanulmányaival és egyéb nagyobb szabású munkáival. Mert ahogy mondja: „*bennem amúgy anorganikus mindez, s igen szoros kötelék fűzi össze ezt az egész anyagot a múzeumi munkám, egyéniségem, érdeklődésem, gondolkodásmódom, egész életpályám, ami a magam által – jól-rosszul – kitaposott úton halad, számomra mindig sikert hozva, örömet okozva. Úgy remélem, hogy lesznek kollegák, érdeklődők, akik ebben a válogatásban is találnak majd érdekeset és hasznosat! Elsősorban nekik ajánlom jó szívvel a kötet anyagát.*”

Tegyük még hozzá, hogy ötven évesen...

VIGA GYULA: *Miscellanea Museologica*.
Miskolc, 2002. 287 p.

KOVÁTS DÁNIEL

Ködöböcz József hármaskörzettség

Életének 90. esztendejében elhunyt *Ködöböcz József*, Sárospatak díszpolgára, a hazai nevelőképzés módszertanának és a művelődéstörténetnek nagyhatású tudósa. Halálával egy olyan munkás élet zárult le, amely a legutolsó napokig használni, hatni kívánt és tudott, s amelynek kisugárzása a továbbiakban is ösztönözni fog. A beregi szegényparasztság küldötte volt a sárospataki kollégiumban, s hármaskörzettségéhez – a faluhoz, a pataki kálvinista szellemiséghez és a nevelői hivatáshoz – mindvégig hű maradt. Úgy maradt hűségese, hogy a maga alkotó energiáival felmutatta és gyarapította a kapott értékeket.

A *falu* az ő számára egy századok során kikristályosodott életközösség volt, amelynek hagyományai a humánus és a nemzeti karakter egyaránt öröklődött. Nemcsak a származás vonzotta e világhoz, hanem a két világháború közötti időszaknak az a szellemi áramlata is, amely a hazai társadalom szerkezetét és kultúráját a népi erőforrásokból kívánta megújítani. Mint faluszeminarista és mint a szegedi egyetem hallgatója *Újszászy Kálmán* neveltje volt, s úgy készült értelmiségi feladataira, hogy sohasse feledkezzen meg azokról, akik közül kiemelkedhetett. Előbb úgy látszott, hogy a papi hivatás adhat megfelelő kereteket számára, meg is szerezte a lelkesítő képesítést, de környezete felismerte sajátos érdeklődését, adottságait, s a pedagógia felé irányították lépteit. A pataki kollégium

legjobb korszakaiban következetesen érvényesült az a gyakorlat, hogy a kiváló diákok közül nevelték ki a tanári utánpótlást, így szemelték ki *Ködöböcz Józsefet* egyéves németországi ösztöndíjas tanulmányútja után arra, hogy a kiépítendő tanítóképző akadémián a pedagógiai tanszék megszervezője és tanára legyen. A szegedi egyetemen szerezte meg ehhez a megfelelő szakmai képzettséget, onnan került hatvanegy évvel ezelőtt a sárospataki tanítóképző intézet katedrájára. S azóta eltelt évtizedek nemcsak Patakhoz és a nevelőképzéshez kötődtek hozzá maradandóan az életét, hanem arra is mindig alkalmat talált, hogy a falu népéért tegyen valamit. Nagyrészt a falu küldte Patakra azokat a fiait, akik a tanítói szolgálatra vágytak, ott pedig a kibocsátó és befogadó közösség iránti hűségre, elkötelezettségre nevelték őket. *Ködöböcz József* emellett honismereti tevékenységével – kutatásaival, publikációival, szervezőmunkájával – mutatott rá azokra a kínálkozó alkalmakra és tevékenységterületekre, amelyek kihasználása által népünk kulturális felemelkedésének elősegítői lehetünk.

Erős motiváló tényező volt ebben az a kálvinista, *pataki szellemiség*, amelynek *Ködöböcz József* örököse volt, s tudatos közvetítője lett. Ő maga is többször foglalkozott azzal a kérdéssel, miben is rejlik „a pataki mivolt” lényege. A táj- és környezeti adottságok mellett a történelmi múlt sajátossága-

iből és az iskola küldetéséből vezette le az egyedi vonásokat. A demokratikus önszerveződés és kezdeményező képesség, a kurucos ellenzékiesség, a belső erőforrásokból való táplálkozás elsődlegessége, a közéleti szerepvállalás tudatossága a meghatározó vonásai ennek az arculatnak. A „hely szelleme” a művelődéstörténeti örökségben sűrűsödik megragadható példává, nem csoda, hogy Kódoböcz József ennek kutatójává szegődött. Comenius tevékenységének és örökségének felmutatásáért kevesen tettek annyit, mint ő, a „Bibliotheca Comeniana” köteteinek sora őrzi ilyen irányú áldozatos fáradozásainak eredményét. Az ő kutatásainak köszönhetjük a sárospataki tanítóképzés történeti útjának feltárását, s két könyvében is foglalkozott annak bemutatásával, milyen helyet töltött be Sárospatak a magyar kultúra történetében.

E gazdag életpálya során legerősebben talán mégis *nevelőként* hatott Kódoböcz József. A „tanítók tanítója” díszítő jelző került mellé a hálás tanítványok emlékezése nyomán. A középfokú tanítóképző II. világháború utáni korszakának, az 1957-ben felsőfokúvá fejlesztett intézetnek, illetve főiskolának ő volt a leginkább meghatározó személyisége, aki tanulmányi vezetőként mind elméleti síkon, mind pedig az oktatás, a nevelés, a képzés gyakorlatában – a tervezéstől a megvalósításig – irányt mutató munkatársainak. 1979-ben bekövetkezett nyugdíjba menetele után is mestereként tekintett rá az oktatói gárda, amely az ő

fel fogásának szellemében végezte tovább munkáját, illetve amelynek több tagja az ő egykori tanítványaként került a különböző tanszerekre. Talán nem túlzó az a nézet, amely szerint addig lesz Sárospatak jövője a nevelőképzésnek, amíg nem feledek az ő útmutatását. A *hivatászeretet*, a folyamatos megújulás igénye, a *becsületos feladatvégzés*, a *szereteten alapuló* munkatársi és tanár-diák kapcsolat, a *hagyománytiszteltet*: ezek azok az erények, amelyeket ő képviselt és továbbadott. Ezek teszik emlékeztét maradandóvá.

Kódoböcz József elhunyt nagy vesztesége a zempléni hagyományápolás ügyének, a magyar neveléstörténeti kutatásnak, a pedagógusképzésnek. Példája azonban fényeskedni fog ezután is, ha követjük őt az általa kijelölt úton. Elkötelezettsége, hűsége a Kazinczy Ferenc Társaság tagjai számára is követendő példa.

Hatása velünk marad, s segít jobb emberré lenni.

Nem véletlenül választottuk gyászjelentése mottójául a bibliai Példabeszédek tanúságtételét: *„Az igazak ösvénye pedig olyan, mint a hajnal világossága, mely minél tovább halad, annál világosabb lesz”.*

„Az igazak ösvénye pedig olyan, mint a hajnal világossága, mely minél tovább halad, annál világosabb lesz”
(Példabeszédek 4:18)

Sárospatak Város Önkormányzata
a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara
a Sárospataki Református Egyházközség
mely fájdalommal tudatják, hogy életének 90. esztendejében 2003. június 13-án a „tanítók tanítója”

KÓDOBÖCZ JÓZSEF

nyugalmozott főiskolai tanár, főigazgató-helyettes, gyémántdiplomás pedagógus,

Sárospatak Város Díszpolgára

a Magyar Comenius Társaság elnöke, a Kazinczy Ferenc társaság alapító tagja,
a Sárospataki Diákok Szövetsége, a Magyar Pedagógiai Társaság évtizedeken át tevékeny tagja,
a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt, a „Pro Comitatu”-díj, az Erdélyi János díj
és számos más elismerés kitüntette, több alapítvány kuratóriumának elnöke,
a sárospataki református gyülekezet presbitere és lapjának főszerkesztője

visszadta lelkét teremtőjének.

A neveléstörténet nagy tudósát Sárospatak Város, a Miskolci Egyetem és a Református Egyházközség saját halottjának tekinti.

Szeretettel és tisztelettel 2003. június 22-én vasárnap, 15 órakor búcsúznak
Sárospatakon a református temetőben.

Gyászolják: felesége, Sinkó Anna; fia, Kódoböcz József; menyje, Kiss Éva; unokája, Kódoböcz Ágnes;
testvérei, Kódoböcz Erzsébet és Julianna, valamint családjának, rokonainak, pályatársak, tanítványok, barátai és tisztelői.

Példandó, alkotó élete áldásain, emlékeit kegyelettel őrzik.

Teljesítmény: Kódoböcz József 3950 Sárospatak, Rákóczi u. 21. - Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Személyi bibliográfia

*Elhunyt mesterünk, Kódoböcz József nyomtatásban megjelent írásainak bibliográfiáját a tőle kapott adatok felhasználásával állítottuk össze a 90. születésnapra készülve. Gazdag alkotói pályáját szemléltetjük összeállításunkkal. Az **Életút** időközben lezárult, a hagyatékban maradt írások közzétételével azonban az **Életmű** még gyarapodni fog. Kódoböcz tanár úr publikációs tevékenységét 1930-ban, pataki diákként kezdte meg; majd a tanári hivatást választva, kiváló mestereit követve 1943-tól rendszeresen jelentek meg szakmai írásai. A legszívesebben Sárospatak művelődéstörténetének értékeivel, a pataki szellem kisugárzó hatásával, a nevelés és a felsőoktatás módszertani kérdéseivel foglalkozott. Azzal a szándékkal tesszük most közzé publikált írásainak könyvészeti adatait, hogy segítsük ezzel a kutatókat, s hogy példát adjunk az ifjabb nemzedékeknek. (A Szerk.)*

Az alkalmazott rövidítések:

BC = Bibliotheca Comeniana, a Magyar Comenius Társaság kiadványsorozata, Sp. – **BM** = Borsodi Művelődés, folyóirat, Miskolc. – **Bp.** = Budapest. – **BSz** = Borsodi Szemle, folyóirat, Miskolc. – **ÉM** = Észak-Magyarország, napilap, Miskolc. – **Évkönyv** = A Sárospataki Tanítóképző Intézet évkönyve. – **FSz** = Felsőoktatási Szemle, folyóirat, Bp. – **Hism.** = Honismeret, folyóirat, Bp. – **Hírlev.** = Hírlévlé, a Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. – **k.** = kötet. – **Kn.** = Köznevelés, hetilap, Bp. – **Kv** = Kerékvágás, a Sárospataki Népfőiskola lapja. – **MK** = Módszertani Közlemények, folyóirat, Szeged. – **MP** = Magyar Pedagógia, folyóirat, Bp. – **NevFüz** = Neveléstörténeti Füzetek, a Magyar Pedagógiai Társaság kiadványsorozata, Bp. – **ÓTFTK** = Óvónőképzők és Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei, kiadványsorozat, Debrecen. – **Pedk** = Pedagógusképzés, folyóirat, Bp. – **PedSz** = Pedagógiai Szemle, folyóirat, Bp. – **pp.** = oldalszámok (a kiadvány terjedelme). – **PV**: Patak és Vidéke, hírlap, Sárospatak. – **Refl** = Reformátusok Lapja, hetilap, Bp. – **SIK** = Sárospataki Ifjúsági Közöny. – **Sp.** = Sárospatak. – **Spatak** = Sárospatak, hírlap. – **SPF** = Sárospataki Pedagógiai Füzetek. A Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola kiadványsorozata. – **SRGyÉ** = Sárospataki Református Gyülekezeti Élet, időszaki lap. – **SRL** = Sárospataki Református Lapok. – **Sújhely** = Sátoraljaújhely. – **sz.** = szám. – **SzÉvk.** = Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sújhely. – **TITK** = Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei, kiadványsorozat, Debrecen. – **TFTK** = Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei, kiadványsorozat, Debrecen. – **ÚPedSz** = Új Pedagógiai Szemle, folyóirat, Bp.

Önálló kötetek

1. [Piry József társszerzővel.] Útmutató a tanítóképző intézetek gyakorlati képzéséhez. A Művelődési Minisztérium kiadása. Bp., 1965. 1-64.
2. [Nagy József és Vágó Elemér társszerzőkkel.] Útmutató a tanítóképző intézetek iskolai gyakorlatához. A Művelődési Minisztérium kiadása. Bp., 1971. 1-12.
3. Dezső Lajos élete és pedagógiai munkássága. Sp., 1983. SPF, 8. k. 284 pp.
4. Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és a középfokú képzés négy évszázada. Bp., 1986. 378 pp.
5. Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sp., 1991. 232 pp.
6. A sárospataki tanítóképzés irodalma. (Bibliográfia.) Sp., 1992. SPF 14. k. 172 pp.
7. Finkey Ferenc élete és munkássága. Miskolc-Sp., 1995. 170 pp.

8. Árvay József, a magyar népoktatásügy sárospataki apostola. Sp., 1997. 252 pp.
9. Lakóhelyünk, Sárospatak és környete. Sp., 2000. 336 pp.
10. Tudós tanárok – tanár tudósok. Ködöböcz József. A kísérő tanulmányt írta, a szövegeket válogatta Demjén István. OPKM, Bp., 2003. 262 pp.

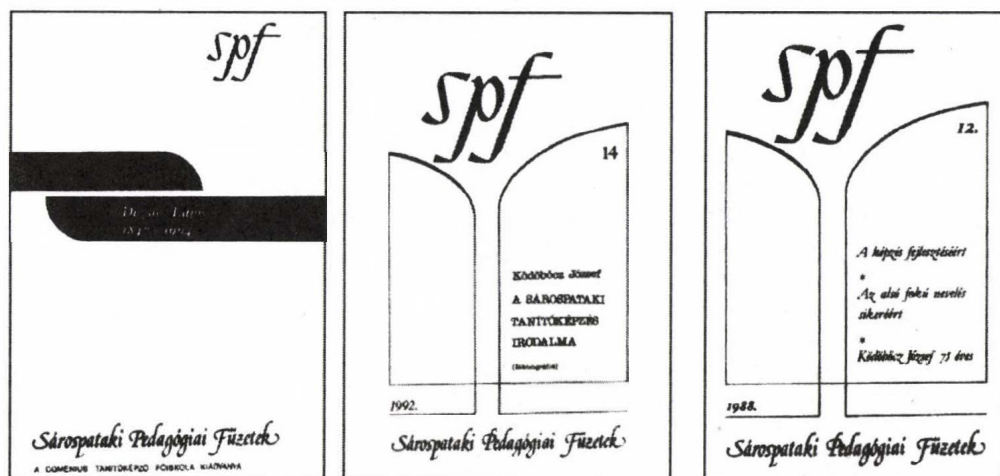
Kötetekben, folyóiratokban újságokban megjelent közlemények

1. Fejtörő alsóbb osztályosok számára. = Az Erő. 1930. ápr. 23.
2. Az igazi ifjúság. SIK, 1935. szept.-okt.; 2-3.
3. A falunapok jelentősége a vajdászkai falunap tükrében. = SIK, 1936. jún.; 121-123.
4. Faluszeminárium. Munka és eredmény. = SIK, 1936. jún.; 125-126.
5. Békesség néktek! = Legátus prédikációk. Szerk. Petró László. Sp., 1943. 11-15.
6. A magyar népballada. = Kv, 1943. jan. 27.; 3.
7. A magyar vers. = Kv, 1943. jan. 28.; 3.
8. Soli Deo Gloria Kollégium. = A Sárospataki Ref. Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1942-43. tanévről. Szerk. dr. Egey Antal. Sp., 1943. 26-27.
9. Kodolányi János. = Kv, 1944. febr. 7.; 47.
10. A magyar népballada. = Kv, 1944. jan. 25.; 18.
11. Nép- és tájkatató munka a nevelésben. = Felvidéki Nevelő, Kassa, 1944. ápr.; 117-121.
12. Soli Deo Gloria Kollégium. = A Sárospataki Ref. Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1943-44. tanévről. Szerk. dr. Egey Antal. Sp., 1944.
13. Gyermeklélektani Állomás Sárospatakon. = SRL, 1948. ápr. 1.
14. Műhelyütköz a pataki Gyermeklélektani Állomás munkájából. = SRL, 1948. ápr. 15.
15. A sárospataki nevelőképzés története. = 100 éves a sárospataki tanítóképző, emlékkönyv. Sp., 1957. 5-23.
16. Comenius hagyatéka. = Kn, 1958. aug. 6.; 331-332.
17. Mucsonyi emlék. = Kn, 1959. aug. 14.; 328-329. [Pataki József álnéven.]
18. Pedagógus szemmel külföldön. [Csehszlovákia.] = Kn, 1959. nov. 11.; 498-500.
19. Oktató-nevelő munkánk problémái a felsőfokú tanítóképző intézeti felvételi vizsgák tükrében. = FSz, 1962. 1. sz.; 44-49.
20. Területi társadalmi gyakorlat a Sárospataki Felsőfokú Tanítóképző Intézetben. = FSz, 1962. ápr.; 201-204.
21. A korszerű tanítóképzés problémái. = BSz, 1963. 2. sz.; 36-42.
22. Területi szakmai gyakorlat a Sárospataki Tanítóképző Intézetben. = FSz, 1962. 2. sz.; 88-93.
23. Területi szakmai gyakorlat és pataki nevelőképzés. = TITK, 1963. 135-148.
24. Mindannyiunk ügye. = ÉM, 1964. márc. 22.; 9.
25. A tanítóképzés korszerűsítésének problémái. = FSz, 1964. 7-8. sz.; 424-428.
26. A területi szakmai gyakorlat a korszerű tanítóképzés szolgálatában – Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. II. Felsőoktatási pedagógiai-metodikai sorozat, 1. sz. Eger, 1964. 47-50.
27. A tanítóképzősök területi szakmai gyakorlata. A gyakorlatvezető feladatai. = Kn. 1965. jún. 4.; 419-421.
28. Gyakorló féléven a sárospataki tanítóképzősök. = A tanító munkája, 1965. 6-7. sz.; 3-6.
29. Adalékok tanítóképző intézetünk történetéhez. = Évkönyv, 1959-1965. Sp., 1965. 80-10.
30. A gyakorlati képzési szakcsoport. = Évkönyv, 1965.; 18-20.
31. A területi szakmai gyakorlat. = Évkönyv, 1965.; 32-34.
32. A területi társadalmi gyakorlat. = Évkönyv, 1965.; 34-36.
33. Könyv vagy játék? Szülőknél gyermekekről. = ÉM, 1966. aug. 20.; 9.
34. A tanító- és óvónőképző intézeti felvételi vizsga problémái. = FSz, 1967. 1. sz.; 39-45.
35. Politechnika kiállítás a Sárospataki Tanítóképző Intézetben. = ÉM, 1967. okt. 3.; 6.
36. Comenius pataki tevékenysége s hagyományai. = Rozhledy Československé Pedagogické společnosti 6. Ročník, 1967. 29-32.

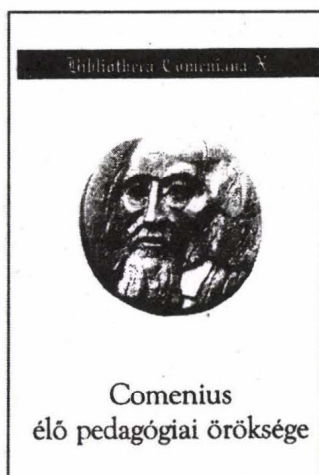
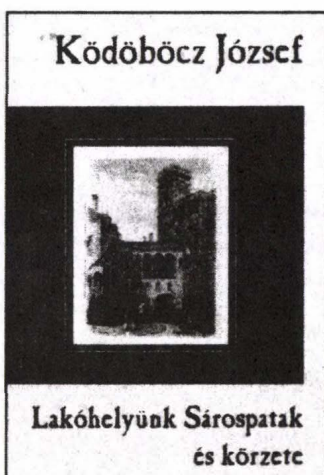
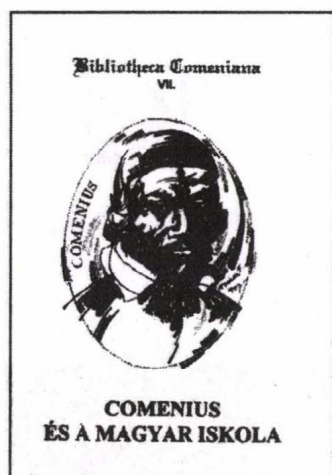
37. Pedagógiai Múzeum, 1. Sárospatak. = Kn, 1968. 1. sz.; 37-38.
38. Pedagógiai Múzeum, 2. Comenius Sárospatakon. = Kn, 1968. 2. sz.; 77-79.
39. Pedagógiai Múzeum, 3. Patak a XVIII. században. = Kn, 1968. 3. sz.; 117-118.
40. Pedagógiai Múzeum, 4. Sárospatak a XIX. században. = Kn, 1968. 4. sz.; 157-158.
41. A tanítóképző intézeti területi szakmai gyakorlat néhány problémája – különös tekintettel a gyakorló féléves hallgatók munkájának tervezésére. = TITK, 1968. 163-181.
42. Az önálló tanítóképzés előzményei és kialakulása a sárospataki kollégiumban. = Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Bp., 1969. 59-65.
43. Comenius és egy mai pataki képzős törekvés. = SPF, 1. k. 1969-70.; 97-114.
44. A didaktikai és módszertani kutatások terve a tanítóképző intézetek oktató és nevelő munkájában. = FSz, 1970. 7-8. sz.; 466-470.
45. A Magyar Pedagógiai Társaság Borsod-Miskolci Tagozata. = A Magyar Pedagógiai Társaság tájékoztatója, Bp. 1970.
46. Comenius és a sárospataki nevelőképzés. = TITK, VIII. k. 1971.; 217-227.
47. A hatékonyabb nevelés szolgálatában. = ÉM, 1971. okt. 28.; 4.
48. A tanítóképző intézet és Sárospatak város együttműködése, különös tekintettel a hallgatók nevelésére. = FSz, 1971. okt.; 606-610.
49. Gyakorló pedagógusok továbbképzése a Sárospataki Tanítóképző Intézetben. = MK, 1972. 5. sz.; 233-240.
50. A pedagógiai muzeális értékek gyűjtésének néhány problémája. = Útmutató 3. A pedagógiai hagyományok ápolásáért, muzeális értékeink összegyűjtéséért. A Pedagógusok Szakszervezete kiadása, Bp. 1972. 131-135.
51. A zárláncú tévé felhasználásának néhány problémája. = A vezeték televízió alkalmazása a pedagógusképzésben. Szombathely, 1972. 103-107.
52. Comenius and teacher training at Sárospatak. = Comenius and Hungary. Bp., 1973. 89-99.
53. A didaktikai szemináriumok, gyakorlatok néhány tartalmi és módszertani problémája. = Pedk, 1974. 2. sz.; 75-85.
54. Korszerű pedagógia vagy tanári önkény. = Kn, 1974. okt. 11.; 10.
55. Jubileum Sárospatakon. = PSz, 1975. 1. sz.; 33-39.
56. A 425 éves pataki nevelőképzés. = SPF 3. k. 1975.; 5-32.
57. A szemináriumi foglalkozások hatékony szervezése a tanítóképző intézetben. = FSz, 1975. 1. sz.; 33-39.
58. Előszó. = Bevezetés a neveléstörténeti kutatómunkába. Bp., 1976. 5-6.

59. A pedagógiai muzeális értékek gyűjtésének néhány elvi és gyakorlati kérdése. = Bevezetés a neveléstörténeti kutatómunkába. Bp., 1976. 265-302.
60. Korszerű pedagógiai szemlélet – „hagyományos” tanári eljárás. = MK, 1976.; 282-285.
61. Neveléstörténet és társasági tevékenység. = PSz, 1976.; 665-668.
62. A Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztálya a pedagógia fejlődéséért. = PSz, 1976.; 878-879.
63. Comenius Tanítóképző Főiskola – sárospataki tanítóképzés. = PSz, 1977.; 41-53.
64. Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. [Bajkó Mátyás könyvének ismertetése.] = MP, 1977.; 459-461.
65. A pedagógus pálya megbecsüléséért. = PSz, 1978.; 857-858.
66. A jövőnek nevelünk. = ÉM, 1979. ápr. 7.; 4.
67. A Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztályának 10 éve. = Egy évtized a szocialista neveléstügyért. Bp., 1979. 187-202.
68. A sárospataki állami tanítóképzés első tíz éve. = TFTK, 1978. 91-114.
69. Árvay József munkásságának jelentősége a magyar pedagógia történetében = PSz, 1980.; 304-318.
70. A felsőfokú sárospataki tanítóképzés gyakorlati képzésének első éve. [Prvé roky vyvoja odbornej praxe pslucháčov ucitelského ustavu Šárošpataku.] = Acta Fakultatis Philosophicae Universitatis Šafarikovanae; Vplyv pokrokového deictva Jana Amosa Komenského na vyvin socialistickej pedagogiky a školstva. Bratislava, 1980. 153-156.
71. Gyakorlati képzés a sárospataki tanítóképző intézetben (1959–1975). = Tanulmányok a magyar neveléstügy XVII-XX. századi történetéből. Bp., 1980. 303-314.
72. A neveléstörténeti kutatás szolgálatában. = PSz, 1980.; 571-572.
73. Kőszeg kontra Patak. = Élet és Irodalom, 1983. jún. 24.; 2.
74. A pataki állami tanítóképzés első 35 évének néhány vonása (1869–1904). = SPF 7. k. 1983. 13-32.
75. A pataki szellem kollégiumi hagyományai. = BM, 1981. 3. sz.; 3-13.
76. A sárospataki tanítóképzés története. = 1979/80. évi állami megbízási kutatások. I. Társadalom- és természettudományok. Művelődési Minisztérium, Tudományos szervezési és Informatikai Intézet, Bp. 1981. 67-69.
77. Mozgalom az érdemes néhai pedagógusok emlékeinek összegyűjtésére. = A Magyar Pedagógiai Társaság küldöttközgyűlése, 1981. Bp., 1982. 12. sz.; 11-33.
78. A középfokú tanítóképzés kialakulása s tevékenysége a sárospataki kollégiumban, 1857–1869. = TFTK, XVII-XVIII. k. 1983-1984.; 321-365.
79. A sárospataki kollégiumi nevelés, a tanítóképzés két jellemző vonása. Öntevékenység és társadalmi kapcsolat. = TFTK, XVII-XVIII. k. 1983-1984.; 367-382.
80. Zárszó [a felsőfokú tanító- és óvónőképzés Debrecenben tartott 25 éves jubileumi rendezvényén]. = TFTK különkiadás. 1984. 99.
81. Comenius öröksége. = Kn, 1986. szept. 19. 5.
82. Dezső Lajos, a sárospataki tanítóképzés nevelő. = PSz, 1985. 2. sz.; 131-142.
83. A magyar tanítóképzés történetének néhány jellemző vonása. = ÖTFTK, XX. k. 1986.; 285-300.
84. A második állami tanítóképző Sárospatakon. = SzÉvk, 1. k. 1986.; 251-262.
85. Mészáros István: Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között. [Könyvismertetés.] = PSz, 1986. 1. sz.; 87-89.
86. Nevelésünk továbbfejlesztéséért – A Magyar Comenius Társaság elindulása. = ÉM, 1986. okt. 8. 4.
87. A pataki tanítóképző elindulása a szocialista iskolává fejlődés útján = NevFüz, 4. sz. 1986.; 93-99.
88. Tisztelegés nagy pedagógusok emléke előtt. = PSz, 1986. 9. sz.; 948-953.
89. Comenius nyomában. (Magyar Comenius Társaság alakult). = BM, 1987. 1. sz.; 88-94.
90. A Magyar Comenius Társaság megalakulásához. = PSz, 1987. 2. sz.; 163-174.

91. A pataki kollégiumi tanítóképző munkájának néhány sajátos vonása az 1857–1869 közötti években. = NevFüz 7. sz. 1988. 3-8.
92. Sárospatak vonzásában. = SPF, 12. k. 1988. 249-254.
93. Előszó. = BC, III. k. 1990. 5-6.
94. Comenius nyomában Magyarországon. = BC, III. k. 1990. 25-51.
95. Comenius születése 400. évfordulójának magyarországi megünneplése. = ÚPSz, 1991. 10. sz., 917.
96. Comenius Conference in Sárospatak, March 1992. = International Comenius Conference, „Comenius and Hungary”, in Sárospatak, 21-23. Sept. 1992. = Pedagogica Historica, XXVIII. 1992/1. 157.
97. Comenius, „a népek tanítója”. = Holnap, 1992. ápr.; 42-45.
98. Jubileumi előzetes – 400 évvel Comenius születése után. = SRL, 1992. márc. 20-21.
99. Kollégium és tanítóképzés. = Debrecen kollégiumi iskolakultúrája. 450 év (1538–1988). Debrecen, 1992. 71-74.
100. Sárospatak és a magyar művelődéstígy. = Nyitott Egyetem, 1992. A 15. művelődéstörténeti nyári egyetem. Bp., 1992. 17-26.
101. Tiszteletadás Comeniusnak. = ÉM, 1992. júl. 15.; 4. [Megjelent a Népszabadságban (1992. júl. 15.; 14.) és más lapokban is.]
102. A falunevelés kérdéseiről. = SzÉvk, 5. k. 1993. 354-362.
103. Az iskola fontosabb vonásai Comenius sárospataki pedagógiai munkáiban. = SPF, 15. k. 1993. 65-84.
104. Árvay József, a pedagógus. = SzÉvk, 6. k. 1994. 295-302.
105. Jubileumi emlékezés. = BC, V. k. 1994. 5-6.
106. A diákváros Sárospatak és Comenius. = BC, V. k. 1994. 10-11.
107. Comenius sárospataki pedagógiai tevékenysége és annak elméleti alapjai. = BC, V. k. 1994. 103-130.
108. Egy presbiter naplójából. = SRGyÉ, 1994. 1. sz.; 7-8.
109. Kossuth-emlékek Sárospatakon. = SRL, 1994. márc.; 14.
110. Nemzeti gyásznap Sárospatakon – Deső László hadifogoly tábormok kései temetése. = SRL, 1994. okt.; 12-14.
111. Sárospatak helye és hivatása a magyar tanítóképzésben. = Dimenziók, Miskolc, 1994. 3. sz.; 53-64.
112. Üdvözet az Olvasónak! = SRGyÉ, 1994. karácsony, 1.
113. Árvay József, a tanfelügyelő. = SzÉvk, 7. k. 1995. 165-172.
114. Emlékezés dr. Finkey Ferencre, a nagy magyar jogászra. = Spatak, 1995. okt. 8.
115. Emlékezés Finkey Ferencre. = SRGyÉ, 1995. 1-2. sz.; 13-15.
116. Emlékezés Finkey Ferencre. = SRL, Kollégiumi Tudóstások, 1995. dec.; 14-15.

117. Emlékezés Szabó Ferencre. = Szabó Ferenc: Vámosatya község monográfiája. Sp., 1995. 1-8.
118. Finkey Ferenc műveinek jegyzéke (1888–1949). = Emlékkönyv – Finkey Ferenc, 1870-1949. Sp., 1995. 167-192.
119. Múltunkból – Az élő gyülekezet. = SRGyÉ, 1995. 4. sz.; 2-3.
120. Pataki diákok találkozója. = RefL, 1995. dec. 10. 7.
121. A hűség, a hála, a szeretet embere: Finkey Ferenc. = SRL, 1995. dec.; 10-13.
122. Pataki meghívó. = ÉM, 1995. nov. 14.; 8. [Magyar Nemzet, 1995. nov. 25.]
123. Névadók a sárospataki tanítóképzőben I. = Spatak, 1995. jún.; 6.
124. Névadók a sárospataki tanítóképzőben II. = Spatak, 1995. júl.; 5.
125. Névadók a sárospataki tanítóképzőben III. = Spatak, 1995. aug.; 5.
126. Meghívó Sárospatakra. = Protestáns Híradó, 1995. dec.; 28.
127. Sárospataki meghívó. = Magyar Figyelő, 1995. 6. sz.; 148.
128. Meghívó sárospataki találkozóra. = Magyarok Vasárnapja, 1995. dec. 10.; 2.
129. Sárospataki nagy találkozó. = Kelet-Magyarország, 1996. jan. 5.; 2.
130. A pataki diákok nagy találkozója. = Spatak, 1996. jan.; 1-2.
131. Sárospataki értékek, hatások a magyar művelődés történetében [1]. = Spatak, 1996. jan.; 7.
132. Sárospataki értékek, hatások a magyar művelődés történetében [2]. = Spatak, 1996. febr.; 8.
133. Sárospataki értékek, hatások a magyar művelődés történetében [3]. = Spatak, 1996. ápr.; 8.
134. Egyház és iskola. = SRGyÉ, 1996. 1. sz.; 3.
135. A mi Comeniusunk. = Fizikai Szemle, 1996. 5. sz.; 151-164.
136. Comenius Tanítóképző Főiskola. = Sárospataki Útikalauz. Sp., 1996. 73-76.
137. Nagy találkozó és Sárospatak. = Spatak, 1996. jún.; 1, 7.
138. A Szerkesztőbizottság nyilatkozata és felhívása. = Spatak, 1996. jún.; 1-3.
139. Pataki templom – pataki diákok. = SRGyÉ, 1996. 2. sz.; 1-2.
140. A kollégium és tanítóképző együttműködése a kollégium „kiterbeélyesedése” és „elsorvasztása” idején. = Tanúim lesztek. Emlékkönyv. Vallomások, megemlékezések Sárospatakról és a 465 éves Református Kollégiumról, a magyar honfoglalás 1100. évében. 1996. 63-68.
141. Előszó. = Volt egyszer egy osztály – Egy tanítóképzős osztály életéből, 1951-1955. Spatak, 1996. 7-8.
142. A pataki tanítóképzés helye a magyar művelődésben. = Volt egyszer egy osztály... Spatak, 1996. 9-11.
143. Az 1951/52–1954/55. évek tanítóképzős „A” osztálya. Osztályrajz, osztályfőnöki emlékek. = Volt egyszer egy osztály... Spatak, 1996. 118-119.
144. Osztályfőnöki levél az osztály tanulóihoz. = Volt egyszer egy osztály... Spatak, 1996.
145. Osztályfőnöki köszöntő az 1955. ápr. 20-án Perkupán tartott műsoros esten. = Volt egyszer egy osztály... Spatak, 1996.
146. Elismerés Sárospataknak. = Sárospatakért, 1996. júl. 1.; 9.
147. Itthon voltak. = Sárospatakért, 1996. júl. 1.; 8.
148. Sárospatak a magyar tanítóképzésben. = Pedk, 1996. 1-2. sz.; 148-157.
149. Az igazi öröm. = SRGyÉ, 1997. 1. sz.; 2-3.
150. A Sárospataki Református Egyházközség presbitériumának nyílt levele egyházunk felsőbb vezetőihez, testületihez, egyházkerületünk gyülekezetéhez. = SRGyÉ, 1997. 1. sz.; 6-7. [Továbbá: SRL, 1997. márc.; 16-17.]
151. Palumbo Gyula és Sárospatak. = PV, 1997. júl. 4.; 6.
152. A mi Béres Ferencünk. = SRGyÉ, 1997. 2. sz.; 6.
153. Újszászy Kálmán, Sárospatak díszpolgára. = Újszászy Kálmán emlékkönyv, Bp.-Sp., 1996. 537-538.
154. Árvay József didaktikai elvei. = SzÉvk, 9. k. 1997. 321-326.
155. Újszászy Kálmán, a pedagógus. = SzÉvk, 9. 1997. 355-362.
156. Előszó. = BC, VI. k. 1997. 5-6.

157. Comenius tanév Sárospatakon 1949-1950-ben. = BC, VI. k. 1997. 87-100.
158. A sárospataki tanítói szakképzés elindulása. = BC, VI. k. 1997. 187-194.
159. Emlék Árvay Józsefnek. = BC, VI. k. 1997. 243-247.
160. Sárospataki irodalom, 1997. = Interneten közzölte Törő Gábor, 1.-5.
161. Életmű kiállítás 10 évvel a halál után. A sárospataki pedagógus képzőművész, Nagy Dezső emlékkiállításának margójára. = ÉM, 1998. jún. 2.; 7.
162. Egy kiállítás margójára. Tiszteletadás az alkotónak, Nagy Dezsőnek. = SRL, 1998. máj.; 27-29.
163. A Pataki Diákok Sárospataki Baráti Köréről. Egy újságcikküriügyén = PV, 1998. jan. 19.; 7.
164. Sárospatak vonzásában. = Spatak, 1998. aug. 20.; 6.
165. Öregdiákok találkozója Sárospatakon. = SRGyÉ, 1998. 2. sz.; 7.
166. A mi Árvay Józsefünk (1823-1879). = SRGyÉ, 1998. 2. sz.; 11-13.
167. Nagy Dezsőről, egy évforduló üriügyén. = SPF, 17. k. 1998. 5358.
168. Gondolatok 1998. október 23-án. = PV, 1998. nov. 16.; 6. és 11.
169. A mi I. Rákóczi Györgyünk. = SRGyÉ, 1998. 4. sz.; 8-9.
170. Szülői felelősségünk. = SRGyL, 199. 2. sz.; 12-13.
171. Előszó. = BC, VII. k. 1999. 5-6.
172. Előszó. = BC, VIII. k. 1999. 5-6.
173. Comenius fizetése Sárospatakon. = BC, VIII. k. 1999. 39-40.
174. Dezső Lajos sárospataki tanítóképzés igazgató Comenius eszméinek érvényesítéséért. = BC, VIII. k. 1999. 41-45.
175. I. Rákóczi György és Sárospatak. = BC, VIII. k. 1999. 59-60.
176. A mi I. Rákóczi Györgyünk. = BC, VIII. k. 1999. 99-102.
177. Comenius pataki örökségének szolgálatában. = BC, VIII. k. 1999. 179-181.
178. Beszámoló a Magyar Comenius Társaság munkájáról (1997-1998). = BC, VIII. k. 1999. 183-184.
179. A Bibliotheca Comeniana I-VIII. kötetének anyaga. (Mutató.) = BC, VIII. k. 1999. 197-209.
180. Kováts Dániel sárospataki tanítóképzés tanár és a „pataki szellem”. = SzÉvk, 10. k. 1999. 33-48.
181. Nemzetünk és Európa. Magyar nemzeti és pataki értékeink védelmében. = SRGyÉ, 1999. 4. sz.; 10-12.
182. Előszó. = Demjén István: Református népiskolák, népoktatás Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén, 1565-1670. Mezőköved, 200. 5-7.
183. Iskolatörténeti kutatások dr. Demjén István könyvében. = Matyóföld, Mezőköved, 2000. 55-57.
184. Kiss Sándor és a pataki tanítóképzés. = SPF, 19. k. 2000. 99-104.

185. Lorántffy Zsuzsanna, „Sárospatak nagyasszonya”. = Lorántffy Zsuzsanna, Erdély és Patak fejedelemsasszonya. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Sp., 2000. 41-55.
186. A mi Lorántffy Zsuzsannánk. = SRGyÉ, 2000. 1. sz.; 9-11.
187. A mi Mátyás Ernőnk. Mátyás Ernő teológiai tanár szolgálata. = SRGyÉ, 2000. 2-3. sz.; 12-13.
188. Öregdiákok találkozója. = SRGyÉ, 2000. 2-3. sz.; 15.
189. Pataki tiszteletadás Pósa Lajosnak. = SRGyÉ, 2000. 2-3. sz.; 13-14.
190. Nevelés és lakóhelyismeret a változó világban. = Honism, 2001. 2. sz.; 20-21.
191. A Bodrog-parti Athén. Sárospatak kollégiuma a magyar művelődés történetében. = SPF, 20. k. 2001. 9-18.
192. Egyházközségünk nevelő munkájából. Gyermekünk jövőjéért. = SRGyÉ, 2001. 2-3. sz.; 6-7.
193. Kiss Sándorral Szegeden. = SzÉvk, 11. k. 2001. 221-223.
194. Előszó. = BC, IX. k. 2002. 5-7.
195. Comenius pataki munkásságának hatóköre. = BC, IX. k. 2002. 123-124.
196. Sárospataki tiszteletadás Comeniusnak. = BC, IX. k. 2002. 125-127.
197. Kettős magyar művelődéstörténeti évforduló 2001-ben Sárospatakon. = BC, IX. k. 2002. 145-147.
198. A Magyar Comenius Társaság működése, törekvései és eredményei az 1998-2001. években. = BC, IX. k. 2002. 231-235.
199. Korszerű lelkészképzésünk egyik fontos feltétele. = Magyar Református Nevelés, 2000. 9. sz.; 23-24.
200. Beszéd a gyémántoklevelű árvételekor. = Hírlev., 35. sz. 2002. okt.; 18.
201. Egy találkozó ürtügén. A 40 éve végzett tanítóképzősök alkotó tevékenységéről. = SPF, 21. k. 2002. 61-68.
202. A Pataki Diákok Sárospataki Baráti Köréről. = Pataki Diák, II. évf. 2. sz. 2002. okt.; 5-8.
203. Köszöntő a 70 éves érettségi találkozóhoz. = Pataki Diák. Találkozók, köszöntések. II. évf. 2. sz. 2002. okt.; 8-10.
204. Comenius Magyarországgal kapcsolatos érdekes vallomása halála előtt írt visszaemlékezésében. = SRGyÉ, 2002. 3. sz.; 9-10.
205. Comenius élő öröksége s Magyarországgal kapcsolatos elismerő vallomása. = Hírlev., 36. sz. 2003. márc.; 9.
206. Pedagógiánk továbbfejlesztéséért. [Előszó.] = BC, X. k. 2003. 5-6.
207. Dezső Lajos Comenius eszméinek magyarországi érvényesítéséért. = BC, X. k. 2003. 274-281.
208. Comenius sárospataki pedagógiai tevékenységének elméleti alapjai. = BC, X. k. 2003. 297-346.
209. Comenius öregkori visszaemlékezése életére, a sárospataki évekre. = BC, X. k. 2003. 369-383.
210. Előszó. = Volt egyszer egy osztály II. 1951-1955. Spatak, 2003. 7-8.
211. Körlevél az osztályhoz. = Volt egyszer egy osztály II. Spatak, 2003. 39-42.
212. A pataki képző sajátos eljárása a „Volt egyszer egy osztály, 1951-1955” tanulmánya idején a tanítói nevelés hatékonyságának fokozására. = Volt egyszer egy osztály II. Spatak, 2003. 143-147.
213. Sárospatak vonzásában. = Volt egyszer egy osztály II. Spatak, 2003. 153-156.
214. Emlékezés Nagy Dezsőre. Egy kiállítás ürtügén. = Volt egyszer egy osztály II. Spatak, 2003. 165-168.
215. Sípos György, a „pataki tanítóképzés tanár”. = Volt egyszer egy osztály II. Spatak, 2003. 169-170.

Kódöböcz József

tudós tanárok
lanar tudósok

ŠTEFAN ELIAŠ: A kassai Történelmi Egyesület és a Hajnóczy-díj	343
Új tiszteletbeli tagunk: Dr.Prof. Mezei Márta	344
KOVÁTS MIKLÓS: Márai Sándor Kassája	345
SOMOGYI DEZSŐ ANDRÁS: Áll a Shakespeare-szobor Budapesten!	348
BUSA MARGIT: A Kazinczy-adattárról – munka közben	349
VIRÁGH FERENC: Kiss Sándor, a kispazda politikus	350
FÖLDYNE ASZTALOS ADRIENNE: A zeneiskola-alapító: Asztalos Béláné Lévay Adél	354
GÖMÖRI ÁRPÁD: Az „Édes anyanyelvünk” verseny 30 éve	358
DARAGÓ FERENC: Sátoraljaújhely hulladékgazdálkodási és szennyvízkezelési projektjei	361
KISS ADÉL: A fűszerkomlósi egészségház terve	364
GAZDAG JÓZSEF: Somogyi Gábor monográfiája Borúth Andorról	369
DANKÓ IMRE: Viga Gyula <i>Miscellanea Museologica</i> járól	371
KOVÁTS DÁNIEL: Kődöböcz József hármas elkötelezettsége	375
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Személyi bibliográfia	377

Évkönyvünk munkatársai:

Dr. ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY ref. lelkész, Bp.
 BALÁZS ILDIKÓ főiskolai adjunktus, Nyíregyháza
 Dr. BENCSIK JÁNOS ny. múzeumigazgató, Tokaj
 Dr. BENKE GYÖRGY ny. teológiai tanár, Bogács
 BEREZCZ JÓZSEF könyvtáros-népművelő, Aporka
 Dr. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
 CSEH KÁROLY költő, könyvtáros, Mezőkövesd
 Dr. CSORBA CSABA főiskolai docens, Budapest
 Dr. DANKÓ IMRE c. egyetemi tanár, Debrecen
 DARAGÓ FERENC gimn. igazgató, Sátoraljaújhely
 Dr. DIENES DÉNES gyűjteményi igazgató, Sárospatak
 Dr. DOMOKOS MÁRIA zenetörténész, Budapest
 DUDÁS SÁNDOR költő, Mezőkövesd
 Dr. ELIAŠ, ŠTEFAN történész-levéltáros, Kassa
 EVVA MARGIT helytörténész, Ecs
 Dr. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai tanár, Sárospatak
 FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
 FICSOR MIKLÓS költő, tanár, Balatonlelle
 FÖLDYNE DR. ASZTALOS ADRIENNE docens, Spatak
 Dr. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged
 Mgr. GAZDAG JÓZSEF múzeumigazgató, Kassa
 GÖMÖRI ÁRPÁD ny. középiskolai tanár, Jászberény
 HALÁSZ GYÖRGY, a Henszlmann Társaság elnöke, Kassa
 Dr. HAUSNER GÁBOR főszerkesztő, Budapest
 HORVÁTH KÁLMÁN helytörténész, Miskolc
 Dr. HÖGYE ISTVÁN ny. levéltár-igazgató, Debrecen
 ILLÉS LÁSZLÓ költő, népművelő, Debrecen
 KÁLI SÁNDOR költő, Miskolc
 DR. KATONA KÁLMÁN költő, Borsodivánka

KATONA REZSÖNÉ gimnáziumi tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. KAZINCZY FERENC tud. tanácsadó, Danderyd
 KISS ADÉL építészmérnök, Budapest
 KISS ENDRE JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak
 Dr. KOMÁROMY SÁNDOR főiskolai tanár, Spatak
 KOMPORDAY LEVENTE tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Szeged
 Dr. KOVÁTS MIKLÓS irodalomtörténész, Kassa
 KÖDÖBÖCZ JÓZSEF (1913–2003) neveléstörténész
 KŐSZEGHY ELEMÉR (1882–1954) festőművész
 MARTOS JÓZSEFNÉ ny. gimn. tanár, Budapest
 MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ dr. egy. docens, Veszprém
 Dr. MIZSER LAJOS főiskolai tanár, Nyíregyháza
 NAGY JÁNOS ny. tanár, szakfelügyelő, Sátoraljaújhely
 Dr. LADÁNYI SÁNDOR egyháztörténész, Budapest
 Dr. PÁSZTOR EMIL főiskolai tanár, Eger
 PÁVAI GYULA, a Kölcsey Egyesület elnöke, Arad
 Dr. PRAŽÁK, RICHARD egyetemi tanár, Brno
 PUSZTAI MÁRIA etnográfus, tanár, Tokaj
 Dr. RAVASZ LÁSZLÓ (1882–1975) református püspök
 SOMOGYI DEZSŐ ANDRÁS ny. tervezőmérnök, Bp.
 SOMOGYI GÁBOR ny. miniszteriumi főtanácsos, Bp.
 Dr. SZABÓ ZOLTÁN (1902–1865) teológiai tanár
 SZEMERE MIKLÓS (1802–1881) költő
 Dr. SZILÁGYI FERENC egyetemi tanár, Gyomaendrőd
 TOMA KORNÉLIA főiskolai adjunktus, Sárospatak
 Dr. TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész
 Dr. VIRÁGH FERENC ny. egyetemi docens, Budapest

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
 MINISZTERIUMA

Az évkönyv kiadásának támogatói:
 a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
 a Nemzeti Kulturális Alapprogram ismeretterjesztés
 és környezetkultúra kollégiuma,
 a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés
 Mécénás Alapja

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF elnök
 Tipográfia, szövegszerkesztés: Kazinczy Ferenc Társaság
 Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft.

HU ISSN 0937-6237

Kődöböcz József

emlékének ajánljuk a *Széphalom* évkönyv 13. kötetét. Ismét gyászunk van, ismét végső búcsút kell vennünk a Kazinczy Ferenc Társaság egyik meghatározó tekintélyű alapító tagjától, kiváló munkatársunktól, aki már évkönyvünk első kötetében is szerepelt neveléstörténeti tanulmányával, s aki az évek során hét figyelemreméltó publikációval gyarapította közleményeinket. Életének 90. esztendejében is lankadatlanul munkálkodva 2003. június 13-án hunyta le örökre szemét, befejeződött a példás és jelentős életpálya. Készültünk születésnapjára, összeállítottuk szakirodalmi tevékenységének bibliográfiáját, volt tanítványai és

munkatársai köteteket szerkesztettek tiszteletére, de ő ezt nem várhatta meg. Mintha el akarta volna kerülni az ünneplést, mintha munkaképességének teljében kívánt volna elköszönni.

1913. november 1-jén született a Bereg megyei Vámosatyán serény és szegény földműves családban. A falu papja és tanítója felfigyelt a tehetséges fiúra, s útnak indították a sárospataki református kollégium felé, ahol hamarosan megérett életkületése. Patak az ifjú Kődöböcz József számára nemcsak a paraszti sorból való társadalmi kiemelkedés lehetőségét adta meg, hanem hivatását is meghatározta. Kevesen szolgálták olyan elkötelezettséggel a magyar falu műveltségbeli emelkedését, mint ő. A gimnáziumot és a teológiát elvégezve lelkészi képesítést szerzett, de emberi és szellemi adottságait felismerve előljárói a tanári pályára szánták, a sárospataki református tanítóképző intézet pedagógia tanszékének megszervezését bízták rá. Négyéves szegedi egyetemi tanulmányok során sajátította el az ehhez szükséges ismereteket és képzettséget, s 1942-től a tanítók tanítója lett, meghatározó vezető személyisége a pataki nevelőképzésnek. 1979-ben történt nyugalomba vonulása után is őreá tekintettek eligazításért egykori munkatársai és tanítványai, hatása messze túlterjedt az intézmény falain. Közéleti szerepvállalása, módszertani és művelődéstörténeti kutatómunkája, publikációs tevékenysége által széles körben hintette szét tudását, az értelmiségi felelősség- és hivatástudat magvait. Szerepet vállalt a Kazinczy Ferenc Társaság (1985) és a Magyar Comenius Társaság (1986) megalakításában, munkájában, utóbbinak 1994-től haláláig elnöke volt.

Évkönyvünk 13. kötetének írásaival Kődöböcz József emléke előtt tisztelgünk.

Megidézzük a nagyságos fejedelem, II. Rákóczi Ferenc alakját szabadságharcá kirobbanásának 300. évfordulóján. Adalékokkal szolgálunk Kazinczy Ferencnek, korának és utóéletének tényeihez, értékeléséhez. Közleményeket publikálunk az irodalom, a helytörténet, a néprajz, a művelődéstörténet témaköreiben. Tájékoztatunk a Kazinczy Ferenc Társaság háza táján történetekről, kapcsolatainkról, s tematikánkban nyitni próbálunk a környezetkultúra kérdései előtt. Versekkel oldjuk az érkező írások sorát. Örömmel teremtünk fórumot munkatársi gárdánk számára, miután támogatóink révén évkönyv-sorozatunk folytatásának lehetőségét sikerült ismét biztosítani.

Kődöböcz József életpéldája ösztönöz bennünket munkánk folytatásában. Ahogy Kazinczy tanítja: „A szép tettek közösök mindazokkal, akiknek szívekben a jónak érzése nem idegen.”

A Szerkesztő